

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS
ZA LITERARNO ZGODOVINO
IN JEZIK

LJUBLJANA
LETNIK V—VII

1954

VSEBINA

RAZPRAVE

Anton Slodnjak: <i>In memoriam (Govor ob krsti Frana Ramovša na ljubljanskih Zalah dne 18. septembra 1952)</i>	1
Fran Ramovš: <i>O splošnih slovenskih pojavih pri protezi in hiatu</i>	3
Rajko Nahtigal: <i>Prof. Ramovš o sebi od doktorata do docenture v Gradcu</i>	9
Anton Slodnjak: <i>Matija Murko</i>	41
Petar Skok: <i>Grk</i>	76
Rajko Nahtigal: <i>Blodnje o staroruskem pismenstvu</i>	86
Arturo Cronia: <i>»Glagolitica vaticana« v Karamanovih »Considerazioni su l'identità della lingua litterale slava« iz leta 1753</i>	99
Anton Slodnjak: <i>Nov pogled na vznik slovenske in hrvaške reformacijske književnosti 16. stoletja</i>	109
Milan Grošelj: <i>Etyma slavica</i>	121
Francè Bezljaj: <i>Sinonima za pojem »locus fluminis profundior«</i>	125
Tine Logar: <i>Dialektološke študije</i>	144
Anton Debeljak: <i>O mrtoih velarnih predponah</i>	169
Mirko Rupel: <i>Prispevki k protireformacijski dobi</i>	178
Anton Bajec: <i>Prislovnici paberki</i>	195
Bojan Čop: <i>Etyma balto-slavica I</i>	227
Mirko Rupel: <i>Tisk slovenskih knjig v Vergerijevih pismih Bullingerju</i>	238
Monica Partridge: <i>Aleksander Hercen in njegov Svobodni ruski tisk</i>	246
Francè Jesenovec: <i>Iz sintaktične in stilistične rabe povratnosvojilnega zaimka sooj</i>	265

ZAPISKI IN GRADIVO

Francè Bezljaj: <i>Ob sedemdesetletnici profesorja Jakoba Kelemine</i>	275
Rajko Nahtigal: <i>Pri nas neznan ruski prevod Miklošičeve razprave o slovanskem narodnem epu in nekaj pripomb o njej</i>	279
Francè Koblar: <i>Josip Klemenčič</i>	281
Alfonz Gspan: <i>Prispevek h genealogiji in biografiji Antona T. Linhartarja</i> ...	289
Nikola Pribič: <i>Cyprien Robert i Nikola Tommaseo</i>	297
Mirko Rupel: <i>Se eno Prešernovo pospelo</i>	302
Mirko Rupel: <i>Kdaj je bil Trubar v Lauffenu</i>	303
Jože Stabčič: <i>Enu Mala Besedishe 1789</i>	304
Joka Žigon: <i>Kdaj je izšla prva slovenska knjiga?</i>	331
Mirko Deanovič: <i>Jean Dayre</i>	336
Bogomil Gerlanc: <i>Oprema slovenske knjige ob nastopu moderne</i>	338
J. Ellis: <i>Russian words in contemporary czech</i>	350
G. B. Corgnani: <i>Popravki k Pominalniku B. de Courtenayja</i>	353
Francè Koblar: <i>Popravek in dopolnilo</i>	355
Rajko Nahtigal: <i>Popravki k izdaji »Staroruski ep Slovo o polku Igorev«</i> ..	356
Boris Paternu: <i>Letopis Slavističnega društva</i>	357

SLAVISTIČNA REVIJA

Izdajajo

Slavistično društvo v Ljubljani

Inštitut za slovenski jezik pri Slovenski akademiji

Inštitut za literature pri Slovenski akademiji

Urejšajo: RAJKO NAHTIGAL, ANTON OCVIRK, JOSIP VIDMAR

Rokopisi naj se pošiljajo na naslov: ANTON OCVIRK, Murnikova 24, Ljubljana

Reklamacije in naročila sprejema Državna založba Slovenije

Tisk Triglavske tiskarne v Ljubljani

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS
ZA LITERARNO ZGODOVINO
IN JEZIK

LETNIK V—VII

1954

LJUBLJANA

+ C 91191

91191

P 728/1954

Uredniški odbor

ANTON OCVIRK
FRAN RAMOVŠ
JOSIP VIDMAR
RAJKO NAHTIGAL

Izdajajo

SLAVISTIČNO DRUŠTVO V LJUBLJANI
INŠTITUT ZA SLOVENSKI JEZIK
INŠTITUT ZA LITERATURE
PRI SLOVENSKI AKADEMIJI

Založnica

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE V LJUBLJANI
Za založbo odgovoren Ciril Vidmar

Tiska

TRIGLAVSKA TISKARNA V LJUBLJANI

KAZALO

RAZPRAVE

<i>Bajec Anton</i> : Prislovni paberki	195
<i>Bezljaj Francè</i> : Sinonima za pojem »locus fluminis profundior«	125
<i>Cronia Arturo</i> : »Glagolitica vaticana« v Karamanovih »Considerazioni su l'identità della lingua litterale slava« iz leta 1753	99
<i>Cop Bojan</i> : Etyma balto-slavica I	227
<i>Debeljak Anton</i> : O mrtvih velarnih predponah	169
<i>Grošelj Milan</i> : Etyma slavica	121
<i>Jesenovec Francè</i> : Iz sintaktične in stilistične rabe povratno-svojnega zaimka svoj	265
<i>Logar Tine</i> : Dialektološke študije	144
<i>Nahtigal Rajko</i> : Prof. Ramovš o sebi od doktorata do docenture v Gradcu	9
<i>Nahtigal Rajko</i> : Blodnje o staroruskem pismenstvu	86
<i>Partridge Monica</i> : Aleksander Hercen in njegov Svobodni ruski tisk	246
<i>Ramovš Fran</i> : O splošnih slovenskih pojavih pri protezi in hiatu	3
<i>Rupel Mirko</i> : Prispevki k protireformacijski dobi	178
<i>Rupel Mirko</i> : Tisk slovenskih knjig v Vergerijevih pismih Bulingerju	238
<i>Skok Petar</i> : Grk	76
<i>Slodnjak Anton</i> : In memoriam (Govor ob krsti Frana Ramovša na ljubljanskih Zalah dne 18. septembra 1952)	1
<i>Slodnjak Anton</i> : Matija Murko	41
<i>Slodnjak Anton</i> : Nov pogled na vznik slovenske in hrvaške reformacijske književnosti 16. stoletja	109

ZAPISKI IN GRADIVO

<i>Bezljaj Francè</i> : Ob sedemdesetletnici profesorja Jakoba Kelemine	275
<i>Corgnani G. B.</i> : Popravki k Pominalniku B. de Courtenayja ...	353
<i>Deanović Jean</i> : Dayre	356
<i>Ellis J.</i> : Russian words in contemporary czech	350
<i>Gerlan Bogomil</i> : Oprema slovenske knjige ob nastopu moderne	338
<i>Gspan Alfonz</i> : Prispevek h genealogiji in biografiji Antona Tomaža Linharta	289
<i>Koblar Francè</i> : Josip Klemenčič	281

<i>Koblar Francè: Popravek in dopolnilo</i> (1. Razprtija in trma ni Jurčičeva. 2. K Jurčičevi igri Omikani nemškutar)	355
<i>Nahtigal Rajko: Pri nas neznan ruski prevod Miklošičeve razprave o slovanskem narodnem epu in nekaj pripomb o njej</i>	279
<i>Nahtigal Rajko: Popravki k izdaji »Staroruski ep Slovo o polku Igorevč«, SAZU, Ljubljana 1954</i>	356
<i>Paternu Boris: Letopis Slavističnega društva</i>	357
<i>Pribić Nikola: Cyprien Robert i Nikola Tommasco</i>	297
<i>Rupel Mirko: Se eno Prešernovo posvetilo</i>	302
<i>Rupel Mirko: Kdaj je bil Trubar v Lauffenu</i>	303
<i>Stabéj Jože: Enu Mala Besedishe 1789</i>	304
<i>Zigon Joka: Kdaj je izšla prva slovenska knjiga?</i>	351

KNJIZNA POROČILA IN OCENE

Badjura Rudolf: Ljudska geografija (<i>Francè Bezljaj</i>)	374
Carinthia I, 1950 (<i>Francè Bezljaj</i>)	392
Čelakovského Lad. Františka dílo (<i>Francè Bernik</i>)	402
Deanović Mirko: Anciens contacts entre la France et Raguse (<i>R. Maixner</i>)	368
Entwistle W. J. & Morison W. A.: Russian & The slavonic languages (<i>J. Ellis</i>)	370
Glauert Gunter: Deutsche und slovenische Hof- und Geländennamen im Bereich der Wasserscheide zwischen Drau, Sann und Save (<i>Fr. Bezljaj</i>)	398
Murko Matija: Tragom srpsko-hrvatske narodne epike (<i>Francè Bezljaj</i>)	365
Prijatelj Ivan: Izbrani eseji in razprave (<i>Anton Ocvirk</i>)	359

DROBNA POROČILA

Prispeval *France Bezljaj*

Bech Gunnar: Zur Syntax des tschechischen Konjunktivs mit einen Anhang über den russischen Konjunktiv. 422. — Belić A.: Oko našeg knjiž. jezika. 420. — Buck C. D.: A dictionary of selected synonyms in the principal european languages. 408. — Davidsson C.: Der alttschechische Wittenberger Psalter und sein Verhältnis zu den mittelalterlichen deutschen Psalterübersetzungen. 421. — Drugi Trubarjev zbornik. 420. — Ekblom R.: Die Namen der siebenten Dneprstromschnelle. 416. — Ekblom R.: Der Inselname Fehmarn. 416. — Filipovski Ilija: Negotinskiot govor. 421. — Fischer Rudolf: Probleme der Namenforschung an Orts- und Flurnamen in westlichen Böhmen und seiner Nachbarschaft. 412. — Hubschmid J.: Praeromanica. 409. — Hubschmid J.: Sardische Studien. 410. — Jezik, Časopis za kulturu hrvatskoga knjiž. jezika I. 419. — Južnoslovenski filolog, knj. XIX. 419. — Krahe Hans: Sprachverwandschaft im alten Europa. 407. — Kranzmayer Eberhard: Die steirische Reim-

kronik Ottokars und ihre Sprache. 412. — *Lingua posnaniensis* III, 1951. 418. — Lunt Horace G.: Grammar of the macedonian literary language. 420. — Nieminen Eino: Beiträge zur altpolnischen Syntax. 421. — *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* XVI, 1952. 417. — *Orbis*, Bulletin international de documentation linguistique I, Nr. 1, 1952. 411. — Rad Jugosl. Akademije, knjiga 293, 1953. 419. — Radovi Staroslavenskog Instituta. Knjiga I, 1952. 420. — *Revue des études slaves* XXVIII, 1951. 417. — *Ricerche slavistiche* I, 1952. 418. — Sadnik Linda: Südosteuropäische Rätselstudien. 422. — Schuppisser W.: Die Benennungen der Seide im Slavischen. 421. — Schwarz E.: Deutsche Namenforschung. I. Ruf- und Familiennamen, II. Orts- und Flurnamen. 411. — Skok Petar: Toponomastički problemi. 415. — Skok P.: Toponomastika Vojvodine. 416. — Skok P.: Iz dubrovačke pomorske terminologije. 416. — Slawski Franciszek: Słownik etymologiczny języka polskiego. 414. — *Slovo*, Časopis Staroslavenskog Instituta I, Zagreb 1952. 420. — *Słownik Staropolski* I. 414. — *Studien zur indogermanischen Grundsprache*. 409. — Supetarski Kartular Ivra Sancti Petri di Goma. 416. — Šerech Jury: Probleme der Bildung des Zahlwortes als Redeteil in den slavischen Sprachen. 422. — Šerech J.: Participium universale im Slawischen. 422. — Taszycki W.: Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu. 416. — Trubetzkoy N. S.: Altkirchenslavische Grammatik, Schrift-, Laut- und Formensystem. 415. — *Wiener slavistisches Jahrbuch* II, 1952. 417. — *Zbornik Radova* I. 418.

Dopolnilo in obvestilo

M. Grošelj: Etyma slavica II. 425
Sporočilo uredništva. 424

SOMMAIRE

ARTICLES DE FOND

<i>Bajec Anton</i> : Notes sur l'adverbe	195
<i>Bezljaj Francè</i> : Synonymes pour la notion du »locus fluminis profundior«	125
<i>Cronia Arturo</i> : »Glagolitica vaticana« dans les »Considerazioni su l'identità della lingua litterale slava« de Karaman de l'année 1753	99
<i>Čop Bojan</i> : Etyma balto-slavica I	227
<i>Debeljak Anton</i> : Les préfixes vélaires morts	169
<i>Grošelj Milan</i> : Etyma slavica	121
<i>Jesenovec Francè</i> : Sur l'usage syntaxique et stylistique du pronom possessif réfléchi »svoj«	265
<i>Logar Tine</i> : Etudes dialectologiques	144
<i>Nahtigal Rajko</i> : Le Professeur Ramovš sur sa vie depuis le doctorat jusqu'au début de son professorat à l'Université de Graz	9
<i>Nahtigal Rajko</i> : Théories erronées sur les anciennes lettres russes	86
<i>Partridge Monica</i> : Aleksander Hercen et sa Libre presse russe	246
<i>Ramovš Fran</i> : Sur les phénomènes généraux slovènes dans la prothèse et l'hiatus	3
<i>Rupel Mirko</i> : Contributions à l'époque de la contre-réforme ..	178
<i>Rupel Mirko</i> : L'impression des livres slovènes dans la correspondance Vergerius — Bullinger	238
<i>Skok Petar</i> : Grk	76
<i>Slodnjak Anton</i> : In memoriam (Discours prononcé devant le cercueil de Fran Ramovš au cimetière de Ljubljana, le 18 septembre 1952)	1
<i>Slodnjak Anton</i> : Matija Murko	41
<i>Slodnjak Anton</i> : Vues nouvelles sur la naissance de la littérature protestante slovène et croate au 16 ^e siècle	109

NOTES ET DOCUMENTS

<i>Bezljaj Francè</i> : Le Professeur Jakob Kelemina (lors de son soixante-dixième anniversaire)	275
<i>Corgnali G. B.</i> : Rectifications au Pominařnik de B. de Courtenay	353
<i>Deanovič Mirko</i> : Jean Dayre	336
<i>Ellis J.</i> : Russian words in contemporary czech	350

<i>Gerlanc Bogomil</i> : La décoration du livre slovène à l'époque de l'école littéraire moderne	338
<i>Gspan Alfonz</i> : Contribution à la généalogie et à la biographie de Anton Tomaž Linhart	289
<i>Koblar Francè</i> : Josip Klemenčič	281
<i>Koblar Francè</i> : Rectification et complément (1. Jurčič n'est pas l'auteur de Razprtija in trma. 2. Sur la pièce de Jurčič Omikani nemškutar)	355
<i>Nahtigal Rajko</i> : Une traduction de l'étude de Miklošič sur l'épopée nationale slave, inconnue en Slovénie, et quelques remarques sur cette traduction	279
<i>Nahtigal Rajko</i> : Rectifications à la publication »Staroruski ep Slovo o polku Igorevč«, SAZU, Ljubljana 1954	356
<i>Paternu Boris</i> : Annales de la Société de Slavistique	357
<i>Pribič Nikola</i> : Cyprien Robert et Nikola Tommaseo	297
<i>Rupel Mirko</i> : Une autre dédicace de Prešeren	302
<i>Rupel Mirko</i> : Quand Trubar séjourna-t-il à Lauffen?	305
<i>Stabéj Jože</i> : Enu Mala Besedishe 1789	304
<i>Zigon Joka</i> : Quand le premier livre slovène parut-il?	351

CHRONIQUES ET CRITIQUES

<i>Badjura Rudolf</i> : Ljudska geografija (<i>Francè Bezljaj</i>)	374
<i>Carinthia I</i> , 1950 (<i>Francè Bezljaj</i>)	392
<i>Čelakovského Lad.</i> Františka dilo (<i>Francè Bernik</i>)	402
<i>Deanović Mirko</i> : Anciens contacts entre la France et Raguse (<i>R. Maixner</i>)	368
<i>Entwistle W. J. & Morison W. A.</i> : Russian & The slavonic languages (<i>J. Ellis</i>)	370
<i>Glauert Gunter</i> : Deutsche und slovenische Hof- und Geländennamen im Bereich der Wasserscheide zwischen Drau, Sann und Save (<i>Fr. Bezljaj</i>)	398
<i>Murko Matija</i> : Tragom srpsko-hrvatske narodne epike (<i>Francè Bezljaj</i>)	365
<i>Prijatelj Ivan</i> : Izbrani eseji in razprave (<i>Anton Ocirk</i>)	359

NOTES

contribuées par *Francè Bezljaj*

Bech Gunnar: Zur Syntax des tschechischen Konjunktivs mit einen Anhang über den russischen Konjunktiv. 422. — Belić A.: Oko našeg knjiž. jezika. 420. — Buck C. D.: A dictionary of selected synonyms in the principal european languages. 408. — Davidsson C.: Der alttschechische Wittenberger Psalter und sein Verhältnis zu den mittelalterlichen deutschen Psalterübersetzungen. 421. — Drugi Trubarjev zbornik. 420. — Ekblom R.: Die Namen der siebenten Dneprstromschnelle. 416. — Ekblom R.: Der Inselname Fehmarn.

416. — Filipovski Ilija: Negotinskiot govor. 421. — Fischer Rudolf: Probleme der Namenforschung an Orts- und Flurnamen in westlichen Böhmen und seiner Nachbarschaft. 412. — Hubschmid J.: Praeromanica. 409. — Hubschmid J.: Sardische Studien. 410. — Jezik, Časopis za kulturu hrvatskoga knjiž. jezika I. 419. — Južnoslovenski filolog, knj. XIX. 419. — Krahe Hans: Sprachverwandtschaft im alten Europa. 407. — Kranzmayer Eberhard: Die steirische Reimchronik Ottokars und ihre Sprache. 412. — Lingua posnaniensis III, 1951. 418. — Lunt Horace G.: Grammar of the macedonian literary language. 420. — Nieminen Eino: Beiträge zur altpolnischen Syntax. 421. — Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap XVI, 1952. 417. — Orbis, Bulletin international de documentation linguistique I, Nr. 1, 1952. 411. — Rad Jugosl. Akademije, knjiga 293, 1953. 419. — Radovi Staroslavenskog Instituta. Knjiga I, 1952. 420. — Revue des études slaves XXVIII, 1951. 417. — Ricerche slavistiche I, 1952. 418. — Sadnik Linda: Südosteuropäische Rätselstudien. 422. — Schuppisser W.: Die Benennungen der Seide im Slavischen. 421. — Schwarz E.: Deutsche Namenforschung. I. Ruf- und Familiennamen, II. Orts- und Flurnamen. 411. — Skok Petar: Toponomastički problemi. 415. — Skok P.: Toponomastika Vojvodine. 416. — Skok P.: Iz dubrovačke pomorske terminologije. 416. — Slawski Franciszek: Słownik etymologiczny języka polskiego. 414. — Slovo, Časopis Staroslavenskog Instituta I, Zagreb 1952. 420. — Słownik Staropolski I. 414. — Studien zur indogermanischen Grundsprache. 409. — Supetarski Kartular Ivra Sancti Petri di Goma. 416. — Šereh Jury: Probleme der Bildung des Zahlwortes als Redeteil in den slavischen Sprachen. 422. — Šereh J.: Participium universale im Slawischen. 422. — Taszycki W.: Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu. 416. — Trubetzkoy N. S.: Altkirchenslavische Grammatik, Schrift-, Laut- und Formensystem. 413. — Wiener slavistisches Jahrbuch II, 1952. 417. — Zbornik Radova I. 418.

Complément et notice

- M. Grošelj: Etyma slavica II. 423
Notice de la rédaction. 424

Anton Slodnjak

IN MEMORIAM

Govor ob krsti Frana Ramovša na ljubljanskih žalah dne 18. septembra 1952

V tem bridkem trenutku, ko smo se poslednjič zgrnili okrog Tebe, naš učitelj, prijatelj in tovariš, veliki človek in veliki znanstvenik, vstaja pred našimi duhovnimi očmi Tvoja prava, čista in jasna podoba. Zdaj se je razkadilo vse, kar nam je doslej zastiralo Tvoje bistvo, in v tej minuti spoznavajo Tvoji nekdanji in sedanji učenci toplo in svetlo ljubezen pravega akademskega učitelja, ki je razodeval v svojih predavanjih zadnja in najgloblja znanstvena spoznanja z nesebično radostjo, da more dajati največ, kar more učitelj dati učencu, najgloblje, zadnje izsledke svojega neutrudno iščočega in snujočega genija. Tvoja, do zadnjih kadence v govoru premišljena, virtuožno na pamet govorjena predavanja, so budila v najbolj nefilološke zadeve zasanjanemu slušatelju dojem, da igra nekdo s čudovito roko in s še bolj čudovitim posluhom na velikanskem instrumentu, ki mu je ime slovenski jezik. V tej melodiji so spoznavali ne le jezikovne zakone, ki si jim dajal Ti, nenadoma in mnogo prezgodaj iz telesnega življenja v životvorno, večno-kulturno eksistenco se preselivši učitelj, prijatelj in tovariš, oprt na izsledke svojih velikih prednikov Kopitarja, Miklošiča, Oblaka in drugih, skupno s slavisti svoje dobe in generacije jasno formulacijo in vsakomur razumljivo razlago; ta melodija jim je klicala v zavest zgodovino našega naroda, v njej so začutili tvorno moč slovenske besede, ki je rodila naš narod, ona jim je pela o južnoslovanski jezikovni in rodovni skupnosti, o tem, kar vključuje naš jezik v slovansko in indoevropsko sorodnost in v občestvo kulturnega človeštva. In za vse to bogastvo, ki si ga čaral pred svoje slušatelje do zadnjih utripov svojih telesnih sil, saj si popravljaj učbenik, namenjen slušateljem, ki jim poslednje čase nisi mogel več predavati, do poslednjega izbruha svoje strašne bolezni; za vse to si zahteval samo ljubezen do predmeta in slutnjo tistega globokega in točnega poznavanja tega, kar se je v vsej neizčrpni bujnosti razodevalo samo Tebi.

Ob zadnjem slovesu pa sijejo v posebni luči zlasti Tvojim starejšim učencem, članom Slavističnega društva kakor Tvojim tovarišem na filo-

zofski fakulteti, tudi Tvoje osebne, človeške lastnosti in kvalitete, nepozabni pokojnik, in se spajajo z odlikami Tvojega akademskega učenja v lik čiste akademske humanitete najžlahtnejše vrste. Zastopnik Akademije znanosti in umetnosti in rektor univerze sta že označila Tvoje akademsko organizatorno delovanje, ki je bilo tako veliko in uspešno, da bi te lahko imenovali — gibalna moč — slovenske univerze, vsaj ob njenem začetku, in duša Slovenske akademije do Tvoje prezgodnje smrti... Toda poleg tega je treba povedati, da si bil tudi svojim tovarišem in učencem vedno najboljši svetovalec in nesebični pomočnik v osebnih zadevah, da si čustvoval z vsakomer v trpljenju in v veselju. Zdi se celo, da Ti je bil tisti, ki je bolj trpel, bolj pri sreč.

V tem trenutku, ko odpadajo od Tebe zadnji ostanki velikih znanstvenih in državljanskih časti, ki si si jih pridobil edinole z močjo svojega genija in neutrudnostjo in uspešnostjo svojega dela, ko Te pričakuje samo še grob, spoznavamo jasneje kot kdajkoli prej, da je bila ljubezen do človeka, naroda in človeštva poglobljena moč Tvojega bistva, da se je iz nje krepila Tvoja velika znanstvena delavnost, s katero si začrtal in izdelal zgodovino našega jezika v svoji historični slovnici, opisal in razložil pisano množico naših narečij, dajal smernice našemu pravopisu in knjižnemu jeziku in zasnoval velika leksikografska dela, ki jih morajo dovršiti Tvoji učenci, da bo znanstveno dojeto in fiksirano največje bogastvo našega naroda, njegov čudoviti jezik, umetniški instrument naših poetov in najvažnejše sredstvo duhovnega in materialnega, v resnici vseljudskega uspeha.

Iz iste ljubezni se je hranilo vse Tvoje drugo delovanje, zlasti pa odnosi do učencev in akademskih ter strokovnih tovarišev, članov Slavističnega društva, in do vsakterega človeka, ki si ga srečal na življenjski poti. To nalaga posebno Tvojim slavističnim tovarišem in učencem, da se Ti ob poslednjem slovesu zahvaljujemo za vse, kar smo v obilni meri prejeli od Tebe, da obljubljam ob neizbrisnem spominu nate gojiti z isto ljubeznijo našo slavistično vedo, vzgajati nova slavistična pokolenja in skrbeti, da se Tvoje temeljno delo razrašča v nove mladike in vrhove. Toda bridko se zavedamo, da bomo vedno pogrešali Tebe, da si bil Ti sekularen duh v plejadi naših slavistov in da bodo minila desetletja, preden se oglasi vreden naslednik in nadaljevalec Tvojega dela.

S tem iskrenim priznanjem se poslavljamo od Tebe in z njim se odkupujemo za nerazumevanje, s katerim smo Te morebiti kdaj žalili v življenju.

Počivaj mirno, veliki učitelj, predragi prijatelj in zvesti tovariš!

Fran Ramovš

O SPLOŠNIH SLOVENSKIH POJAVIH PRI PROTEZI IN HIATU

Protezo imenujemo pojav, da dobi začetni vokal pred seboj ali so-
nornik ali pa šumevec. Protetični konzonanti so nastopili iz različnih
razlogov. V stavčni zvezi je v pslov. začetni vokal sledil končnemu
vokalu predhodne besede (v pslov. so bili namreč vsi zlogi odprti) in je
tako nastal hiat, ki je bil porušen na isti način kot hiat v besedi sami;
hiatični konzonanti so mogli postati del naslednje besede, kakor je *nédro*
del besede **vn-édro*, njega ima *n-* po *vn-jem* in *sn-jim*. Loči pa se
proteza od hiata po tem, da sta bila pri hiatu prvi in drugi vokal kon-
stantna, medtem ko je pri protezi konstanten samo drugi, t. j. začetni
vokal besede. Prvotno stanje se je deloma moglo ohraniti; tako ima stesl.
vedno le *ašte* »če«, vendar beremo v Mar. Supr. *da jašte, jesi jašte* in bi
za kvaliteto protetičnega konzonanta *j*, *u* bil odločilne važnosti tudi vokal
na koncu besede pred začetnim vokalom sledeče besede, t. j. pravi hiat;
moremo torej reči, da je na primer *āje* v stavčni zvezi dalo: 1. *āje* v ab-
solutnem začetku stavka; 2. *iāje*, če se je predhodna beseda končevala
na *i*, in 3. tudi *uāje*, če se je predhodna beseda končevala na *u*. Vse te
tri oblike so namreč izkazane v slovanščini: stesl. *ajce*, slov. *jájce*, shrv.
jáje in češ. *vejce*, stč. *vajce*, adj. *vaječný*. Vendar moramo reči, da je
soodločevala tudi kvaliteta začetnega vokala, t. j. pred *o*, *q*, *u* se je naj-
raje razvil *u*, pred *i*, *e*, *q*, *é* pa *j*, kakor je že v pslov. nastopil *u* pred
y, *z*, pred *o* pa *j*.

Proteza pa ni samo pojav sandhija, ker bi nam na ta način postal
umljiv samo pojav *u* in *j*, ne pa še druge variante, kot *h-*, *γ-*, *g-*. Reči
moramo zato, da je protetični konzonant nastal tudi tedaj, če je beseda
z začetnim vokalom, rabljena v absolutnem začetku stavka, bila izgovor-
jena na tak način, da je zračni tok že uhajal, preden so artikulatorični
organi dosegli točno lego v ustih, potrebno za proizvodbo začetnega vo-
kala. Na kakšen način se je pojavil *h-*, *γ-*, *g-*, je bilo že omenjeno pri

besedah *jilo* < *gilo* in pri besedi *zgûn* < *zvôn*, glej F. Ramovš, HG II, 160 in 168. Vprav zaradi prezgodnjega uhajanja zračnega toka in pretirane artikulacije se pojavlja *γ-*, *g-* le pred velarnimi, *h-* in *j-* pa pred velarnimi in sprednjimi vokali.

Glede proteze je k posameznim začetnim vokalom za slovenščino pripomniti še sledeče:

Že v splošni slovenščini se rabi kot proteza *i* pred začetnim *a-*; pri tem pa je treba upoštevati še razpravo Sobolevskega, Jag.-Zbor. 204, da ima stesl. *ja-* poleg *a-*, če je *a* iz pslov. *jā*, *ā*; vedno pa ima samo *jā*, če je iz pslov. dial. *ê*, *jê*. Slovenščina, književna, ima vedno *ja-*: *jáblan*, *jábolko*, *jágnje*, *jágnjed*, *jágoda*, *jájce*, *járem*, *jâsen* poleg *jésen* »ime drevesa« (k lat. *ornus*, lit. *ūsis*, stprus. *woasis*), *jâstreb*, *jâščerica*, *jáviti*, *jávno*, *jávor*, *jâz*. Za starejšo dobo in razne dialekte pa primeri še: *Iagneta*, Art. 7 b; *Iarem*, Art. 96 a (2×), *ieice* T₈₂: 282; *iaiza* K₂: 46; *Iaftreb*, Dalm. Bibl. I, 278 a; *jastrob*, Več. prat. 73; *jastrop*, JSK SP III, 63 (2×). — V Prekmurju imamo *dâblan*, *dâbor* in tudi *âgneč*, na Koroškem *âupko*, *âjstrof*, *âiče*, *âhne*, *âhnâd*; v sosednji Reziji pa je začetni *i-* pozneje onemel: *âbuko*, *âhudica*, *âjca*, *âma*.

Poleg *âpno*, *k'Apnu*, Dalm. Bibl. I, 13 a, *Apnenizo* Pg. 57: cc 4 b, K II, 52, *Apnu*, Boh. 61, dial. *aplénca* (Rož, Borovnica) imamo še *jâpno* (gor. Kras) in pri Trub. Pg. 57, i 4 b: *Iapnenici*, pri Alasiju da Sommaripa *iapno* 32 b ter dial. *vâpno* (Središče) in Meg. Dict. s. v. Kalch navaja *apnu*, Cr. *vapno*, Illyr. *yapno*; besedo je treba vezati z *vap*, stprus. *woapis*, kar pomeni sprva »barvo«, prim. nem. *tünchen* iz ital. *intonacare*. Nem. Gargesack je dalo v slov. *gâržet* (prim. *γâržat* Slov. Plajberk, *γâržet* gor. Kras) in *vâržet* — *âržet* v Borovnici. Beseda je preko kor.-slov. **haržet* — **aržet* prešla kot beseda z začetnim *a-* jem v druga slov. narečja, kjer je dobila protetični *γ-* in *w-*.

Pred *e* in *ę* je v slov. splošno protetični konzont *i* v rabi: *jéla*, *jélen*, *jemáti*, *jesên*, *jèli*, *-te*, *jéz*, *jélša* poleg *olha*, ki datira iz pslov. dublete *i-âlcha* in je znano v Zilji kot *wòŕša*, okoli Škofje Loke *wóša*; *jézero*, *ječáti*, *jecljáti*, *jéčmen*, *jéza*, *jétra*, *jézik*, *jédro*, *jétroa*. Proti temu pa imamo *édan* in *jedin*, tako pri Trub. *Jediniga* T₈₂: 361, 370, *iedine* Krelj-Jurišič III, 9 b. Dalje prim. stvn. *ęzzih* v *jesih*, prekm. *dâsi*, s prehodom *d* > *g'*: *géttra*, *gâdro*, *gâzik*. Stvn. *ecchil* > bav. dial. *eckel* < lat. *aculeus* »Stachel« > slov. **eklò*, *aklò* in končno *jeklò*: rož. *aquò*, *aqlén*, s protetičnim *h-* beremo *haklena*, Duh. br. 64; tudi pri Krelj-Jurišiču beremo *Aklo* III, 30, *Akla* III, 54 b. Oblike *énjati*, Trub. *ejnjati*, *jiénat* (Kras), *enjati* (Slov. Plajberk), prim. še Mol. Bukv. *henjajo* 116 izvirajo

vse iz svn. *hengen* »lassen hangen bes. dem Rosse den Zügel; freien Lauf geben; zugeben, geschehen lassen, gestatten«, kjer je začetni nezveneči h-odpadel. Isto se je izvršilo pri svn. *hélze* > *élce*: *jelze* Meg. Dict. G 1 b; *jelce* Dalm. Bibl. I, 134 b; *Helze* Boh. 61 ter pri *Herberge* slov. *érpørge*, *Erperg* Pg. 57, *ie nas perieftniuu erpergoval* T₅₇: 429, dalje *jérpørge* (Gorenjsko) poleg *jêrph* g. pl. (Raščica) in rož. *hérprje*.

Svn. *erbe* je prešlo v *herp* (Središče), *wjêrp* (gor. Kras), *vîrbę* (Raščica), *vîrbat* (Borovnica), star. *erbizhi* Bas. 509, *poerba* 509, *erbishzhina* Bas. 510, kjer se je hiat v obliki *poerba* zamašil z *w* in se nato začel prenašati tudi drugam: *Verbič* primerek. Prekmurska oblika *ešče* se je obrusila v Reziji v *ščæ*, drugod pa je nastalo še poleg belokranjskega *ishe* EDP 83, 154, 193, *ifhe* Krelj 60 a, 62 b, 69 b, ki izvira najbrž iz *i* + *šče*.

Pred začetnim *ê* je v slov. običajen *ja*, na prim. *jádro*, *jâd*, *jâsli*, *jâsen*, *jâzba*, *jâzbec* poleg *jêd*, *jésti*, *jéja*, *jéšča*, *jerêb*, *jêz*, *jestéja*.

Pred naglašanim *i* knjižna slovenščina ne pozna proteze, kakor je tudi star. pisci ne uporabljajo: *illoue* K₅₀: A₅ b, T₆₀: 15 b; *iloue* T₈₁: 33; *yllavih* Dalm. Bibl. I, 267 b, *yll* K II: 115; *Il* Dalm. Moz. 98 a; dial. *im* < *imam*, *iluca*, *îspa* (Črni vrh), *îzba*, *îma*, *îvouca* (Tacen). Protetični *j*- pa beremo pri Znojilšku *jiti* 114, *pojiskati* 16, *objiskavam* 63, Hrenu: *jy-lzhite* 89 a, *jimej* 102 a, Pohlinu Opr. *jila* 10, *refjide* 45, Basarju: *jifhesf* 99, *jitè* 102, kar pa smemo identificirati s Trubarjevimi primeri *iemel* T₅₇, *iegle* T₅₇: 57, *iegraio* R₅₈: T IV a, *Iegrazho* CO: 86 b, *Iegerci* Pav. 14 a, kar se je razvilo iz *-i jiskât* > *jaskât* itd. Dialektično poznamo *jime*, *jîspa*, *jîskat*, *jîgæ* iz Guštajna, dalje še *jýhla*, *jîspa*, *jîme* (Rezija), kakor tudi na Zilji: *jâspa*, *jâte*, *jâgva*, proti borovniškemu *na jâzbâ*, kjer gre vseskozi za kratki začetni *î*- > *ÿ*-. Tako je tudi etimološko upravičeni *gift* < svn. *Gift* »strup« v rožanščini prešel v *j*, kar je bilo smatrano za protetično varianto, Duh. br. *hif* 177, *ift* 54 poleg *jeft* 50.

Zelo pogosten je pristop protetičnega *h* pred *i*, na prim. Podjuna: *hizeru* ali tudi *hiša* > *çiza*; ožina v razi glasilki je nastopila zaradi poudarjenega *i*-, na kar se je razširila ter je s tem zapustila rahel dih s komaj slišnim šumom: *çiza*; ta šum se je polagoma opustil in nastopila je oblika: *iša* in na novo nastalo *jîša* (Rezija).

Proteze na splošno ne pozna začetni *o*-; pslov. pozna le *voña* < *oña* (prim. got. *us-anan*; grš. *ἄνεμος*, lat. *animus*); da pa je tudi v psl. eksistirala stavčnofonetična varianta **oña*: *u-oña*, vidimo iz primera, da je k **uosà* nastopilo *osà*. Tudi v knjižni slovenščini *o*- nima protetičnega *v*: *oko*, *olje*, *ostar*, vendar pri naglašnem *ó*- že dovolj pogosto beremo tudi obliko *uó*-: *Suolem* CO: 87 b; *voliem* T₅₇: 185; Stapleton: *Oila* 39 poleg

vola 43, 58 (2×), *Volei* 58, *volam* 70; Skalar piše *hoz* 252 a, 274 b poleg *uozhe* 270 b, 364 a in *uoshte* 426 b; Kreljevo *ôzh* 2 b, 15 a, 83 a; *ôzho* 11 b, 12 b, 29 a, 118 b, *ôzhe* 4 b, *ôzhmo* 3 b je treba najbrž brati kot *uôzh* glede na današnje vipavsko *uôč*. V poznejših dobah nastopa *v-* zelo pogosto, v čemer je že videti proces dialektizacije: Pohl. MK *voſr* 111, *vogibati* 9, 15, *navogibnu* 17, 89; SIG: *vogna* 8, *voistro* 11, *voistrost* 12, *vossla* 24, *vosslu* 25, *vozhefs* 79; HGP: *oifre* 71 poleg *voiftra* 110, *voiftri* 111; Japelj, Prid. II. *vol* (< ol) = *vov* Več. Prat. Tako imamo tudi dialektični pas z *v-* in brez *v-*: 1. brez *v-*: Prekmurje, Zilja, Postojna, Črni vrh, Poljane, Sušje, Bela krajina; 2. z *vo-*: goriški Kras, Postojna v primerih tipa *vàtrók*; Horjulj, Borovnica, Menišija, Gorenjsko.

Drugi protetični konzonanti pred *o-* so še v *γombričela* (Kras), *γósa* (Črni vrh) in iz njega nastali *h* v *holtár*, *hòròeh*, *hurisac*, *hópca* (Rezija).

Pri začetnem slov. *o* je splošno slovensko znano, da je *vo-* zelo pogosten. Tako beremo že pri Dalm. *Vogléni kamén* Bibl. III. 103, Schönleben 280; na *Vogleh* Bibl. III. 5 b, na *uogleeih* JSK SP II. 195, *Voglih* K J II. 136 b in enako beremo *vogel* »Kohle« Boh. 53, 54, in *vogelje*, *voglar* Meg. II 4 a, dalje še *vôhati*, *vôtek*, *vôza*, *vozâl*. Za *oꝛkz* beremo v vseh knjigah *vozak*, s čimer se skladajo tudi vsi dialekti, tako da smemo za slov. izhajati od oblike **voꝛkz*, ki ji ne ustreza samo ziljsko *ózek*, *òska*. V dveh primerih pa je *u* sigurno sekundaren; to je pri *vož* in pri *vosénica* poleg *gosénica*, Nahtigal, Slov. jez.², 174–6.

V pslov. je bil začetni *u-* brez protetičnega glasu; da pa so bile variante s protezo, razvidimo iz tega, da je etim. *j* pred *u-*jem izginil: *ju(že)*, ki spada k lit. *jaũ*, got. *ju*, stvn. *iu*. Isto razmerje kažejo oblike rus. *uchà* : slov. *jucha*, stesl. *utro* : slov. *jutro* ter slov. *ûm*, učiti, *ûra*, *uhô*, *ûjac* itd. Na menjavo med *u* : *ju* kažejo *zútraj* proti *jutro*, *Iutarnizah* Art. 62 a, *iutrouiga* T₅₇ : 340, *iutrishni* T₅₇ : 340, *sjutra* Tulš. 16 b, 43 b, kakor tudi *júžina* : *úžina* v dobropoljskem *úžna*, *vàžàna* < *ùžina* (Rož); prekm. *jùtro*, *ùtro*, *vùtro*, *po ùtri*. Jako pogosto imajo slov. narečja pred *u-* protetični *u-*: Trub. *vura* K₅₀ : 33, *vufdi* 240, *vufhefa* 86, *vuzhite* A IV a : *vuk* CO 2 a, b; 3 a, b; *vud* 3 a, *vuft* 14 b; *vti isti vuri* poleg *vti isti vri* Trub. T₈₂ 38, 65, 72, 119 in str. 74; dalje Znoj. *vude* 86, Dalm. Mos. *is Vft* 88 b : *is vuft* 88 b; Bibl. *uftam* I, 268 a; II, 56 a; *ufheffam* I, 275 b; II, 141 a, *úffenat* III, 4 a poleg *Vuyz* II, 112 b. Dialekti so s svojimi formami pritiskali na knjižno pisavo in si jo po svoje priredili, tako imamo na eni strani: *vúja*, *vújec*, *vúžgé* (Prekmurje); *vústa*, *vúra*, *vúho* (Središče); *vûš*, *višif*, *vúha*, *vûk* (Slov. gorice); *wýho*, *wýsúe*, *wýste*, *wýzda* (Kras); *vústa*, *vúho*, *vúra* (Bela krajina); na drugi strani pa *úzda* (Gu-

štanj), *úho*, *úžina* (Rezija), *újsta* (Raščica) in podobno. Kot proteza pred začetnim *u-* nastopa tudi še *g*: *guni* Stapleton 4, Skalar 191 a, *guna* 219 a, *sgunim*, na *gunim* suetu SIC.; *guenam* DB 98 in *guni* Bas. 3 ter splošno gorenjski *gūn*, *-a*, *-o*. Nenaglašeni začetni *u-* je prešel v *u*; če pa je pred moderno vokalno redukcijo imel protetični *u*, tedaj je *mu-* > *wə-* ali *wo-*: *walič*, *wəlnik*, *wəhū* (Borovnica), *wăčt*, *wăhu*, *wăši* < *vučīt*, *vuhū*, *vuši*, gl. *vushy* Psalt. 191 b, ali pa pri Stapletonu *vozil* 'učil', *Vuozil*, Rogeriju: *vojfdó* < **u-uizdō*, *refvojfdánim* 127.

Tako vidimo, da je bil vokalični začetek besede zvečine splošno odpravljen in so nastopili najrazličnejši protetični konzonanti; prvotno stanje je v današnjih dialektih vseskozi odstranjeno in kot proteza nastopajo *u-*, *i-*, *h-*, *γ-*, *g-*.

Slovenščina je obdržala stari hiat v kompozicijski fugi, kjer je šlo za smiselno ločitev obeh delov, na primer po-ostriti, ne-izmeren, náuk, golouh, krivousten itd.; ustvarila pa je tudi nove hiate in jih odstranjevala na različne načine:

1. Eden vokalov v hiatu je prešel v konzonant: *na-idō* > *na-jdō* > *nájdem*, *dójdem*, *zájdem*, *pójdem*; *nájmem*, *préjmem*, *poiskat* poleg *poiskāt*; *uidō* > *úidem*, Dalm. *vijde* Mos. 88 b, 98 b; *vydem* K₉₅: 290; *vuydem* Ps. 31 bs, *vuydesh* CO: 144 b; *vuyde* CO: 146 a; *vuydo* CO: 157; *vydemo* T₈₁: 269 in končno imamo še *u'videjo* K₉₅: 199, *neuvideo* K₉₅: 439. Kako je pravzaprav brati: *úidem*, *úidem* ali *uvidem*, je težko reči.

2. Da sta se obadva vokala v hiatu skrčila: **gospođa* > **gospoja* > *gospoà* > *gospá*; instr. sing. *ženojō* > *ženō*; *dobrojē* > *Dobré* (polje), *dlgoje* > *Dovje*, *Velésovo*, prim. dial. *lōpē*, *tóustē*, *živē* pri Guštanju; *tō stare létō*, *tō sliape vāqū* (Rož); *vōjevoda*, *vōevoda* > *vyuda* pri Trubarju; *mojego* > *mēga* EDP 174; v sestavljeni deklinaciji *dobraja* > *dobra*, *dobrēga*, *dobrēm*, *dobrim*; *bojāti*, *stojāti* > *bāti*, *stāti*; *pōjas* > *pās*; pri prez. glagolov na *-ajo*: *dēlam*, *dēlaš*; pri prez. glagolov na *-ėti*: *umēm*, *smēm*, *živēm*. Nadaljnji primeri so še: *jo(h)ánnēs* > *jánež*, kasneje po lat. cerkveni izgovarjavi premenjeno: *jánež* (Šentjanž); **ioan* > **jouán*, *Jovan*, *Juvan(c)*; *jávor* < **avorō* (adj. je **avorovō* Supr.), *aorō* preko *aorn* < stvn. *āhorn*; *Mihēl*, *Mihéla* < *michaél* > postojnsko *Māhu*. V klévem 'kolnem', *kléti* v ne zapira hiata, marveč je vsa oblika analogična.

Izpremenjeni glasoslovni zakoni so v mlajši dobi večkrat rodili hiat ali pa ga tudi odpravili. Zaradi onemitve intervokaličnega *i* preide v prekmurščini *mēhēr* > *mēēr*; *gnohūti* prehaja v *gnoiti*, *rokaō'ica* > *rokāica* ali *rokaica*. V ziljskem dialektu je nastal hiat zaradi onemitve glasu *j* med

vokali *e* : *a*, *o*; *a* : *e*, *e* in *o* : *e* ter *o* : *e* in onemitve *o* in *l* > *ro* med vokali *e* : *o*, *a*; *a* : *a*, *o* in *o* : *a*, *o*. Hiat je do danes še ohranjen med vokaloma *a*—*a* (*kráva* > *kráa*), drugod se odpravi, po *i*, če je prvi vokal *e*, in po *u*, če je prvi vokal *a*, *o*: *dážéja*, *méja*, *čéjo* proti *smóua*, *roóua*, *nóue* < *noge*.

Intervokalični *h* se v Stolbici (Rezija) izgublja: *boât*, *kúat*, *oón*, kar prehaja v današnje *bāt*, *prāja* < *prihaja*. V selih Učja in Osojane v Reziji izgine intervokalični *j*: *noedóea*, *óoe*, *pōē* < *poeóe* 'pelje', *bō* < *bolje*.

Résumé

L'auteur de l'étude »Sur les phénomènes généraux de la prothèse et de l'hiatus en slovène« est arrivé aux conclusions suivantes:

1. Les consonnes prothétiques sont la conséquence soit du sandhi (*i*-, *u*-), soit d'un échappement du courant d'air avant que les organes d'articulation aient atteint la position exacte requise pour l'articulation de la voyelle initiale (*h*-, *g*-, spirante vélaire).

2. Devant *a*, *e*, une nasale palatale ou le yat, le slovène littéraire a développé d'habitude un *i*, tandis que dans les dialectes et surtout dans les mots empruntés, on rencontre aussi d'autres consonnes prothétiques.

3. Devant *i*, *o*, *u* initiales, le slovène littéraire ne connaît en général pas de prothèse, on peut le lire cependant en des textes plus anciens et l'entendre souvent dans les dialectes (*i*, *u*, *g*, *h*).

4. L'*o* nasal initial a développé très souvent la consonne prothétique *u*.

5. Le slovène littéraire ne connaît l'hiatus que dans les mots composés, lorsqu'il s'agit d'une séparation judicieuse des deux parties; dans tous les autres cas, l'hiatus est éliminé, soit par la transformation d'une voyelle en consonne (*na-i-dq* > *najdem*), soit par la contraction des deux voyelles en une seule (*bo-jati se* — *boati* — *bati se*, *ženojō* > *ženoq* > *ženó*).

6. Les dialectes slovènes (Prekmurje, Zilja, Rezija) connaissent des hiatus nouveaux, formés par l'amuïssement de l'*i* intervocalique ou de *h* < *g*.

Rajko Nahtigal

PROF. RAMOVŠ O SEBI OD DOKTORATA DO DOCENTURE V GRADCU

UVODNE BESEDE

S prof. Ramovšem sem se seznanil spomladi leta 1913, ko je bil dijak v V. semestru, jaz pa sem se prišel z Dunaja v Gradec predstaviti zaradi svojega imenovanja za izrednega profesorja za slovansko filologijo s posebnim ozirom na slovenski jezik in književnost, a prof. Murku sem obenem prinesel rokopis svoje knjige o ruskem naglasu za njegovo zbirko »Slavica«. Prof. Murko, ki sem ga obiskal dopoldne v slavističnem seminarju, me je takoj odpeljal v indogermanski inštitut prof. R. Meringerja, ki je bil odločen v moji zadevi in s katerim sem bil že znan z Dunaja od leta 1895. Meringerja ni bilo v inštitutu, pa sva se napotila ga iskat. Pred univerzo je nama prišel nasproti mlad, ličen dijak, ki je naju pozdravil in ki ga je Murko predstavil kot svojega in Meringerjevega slušatelja Franca Ramovša. Na vprašanje, kje bi mogel biti prof. Meringer, je bil natančen odgovor, da je bil tedaj v restavraciji »Zum Prinzen Koburg«, ki je bila nekakšna univerzitetna restavracija v bližnji Zinzendorfasse. To je bilo moje prvo srečanje z Ramovšem, ki mi je ostalo živo v spominu.

Ko sem jeseni leta 1913 prišel kot izredni profesor v Gradec, se je bil Ramovš vrnil s študijskega potovanja po Nemčiji in Danskem. V letu 1913/14 je bil v zadnjih dveh, VII. in VIII. semestru in se je pripravljajl predvsem za doktorat, ki ga je opravil z odliko konec VIII. semestra z disertacijo »Die gemeinslavischen reduzierten Vocale im Slovenischen« in z izpitom pri glavnem rigorozu »in philologia slavica ac comparativa indogermanica«. Promoviran je bil 11. julija 1914. Tu se spominjam na prijeten njegov doktorski »potus«. Po njegovem odhodu domov sem kmalu prejel od njega prvo pisemce z dne 4. avgusta 1914, nakar se je pozneje razvilo med nama živahno in zanimivo dopisovanje,

vredno, kakor se bo videlo, objave predvsem za pravo predstavo že tedaj izrednega znanstvenega in človeškega lika prof. Ramovša. Drugo od njega prejeto pismo z dne 17. junija 1915 javlja njegov nenadni odhod. Sledil je vstop v vojaško službo, ki je trajala od 21. junija 1915 do 11. septembra 1918 in ki je bila za njegovo življenje naravnost nevarna, kakor to sam plastično opisuje v opisu vsega vojaškega službovanja (objavljen je spodaj). Napisal ga je zaradi svoje habilitacije in mi ga poslal v pismu z dne 10. novembra 1917.

V tej njegovi dolgi odsotnosti iz Gradca je v pogostni korespondenci stalo v ospredju vprašanje ravno omenjene habilitacije. Obširno habilitacijsko delo mu je bilo tako rekoč nadaljevanje doktorske disertacije. Medtem ko razpravlja v tej o obeh praslovanskih, torej starih redukcij-skih vokalih v slovenščini, obravnava v habilitacijskem spisu slovensko moderno redukcijo kot I. poglavje dela »Slovenische Studien«. Natisnjeno je bilo v okviru Jagičevega »Archiva« za slovansko filologijo in je tam izšlo šele leta 1920 v XXXVII. zvezku, str. 123—174 in 289—330, in sicer sledi po daljšem uvodu, str. 123—132, na str. 132 pa do konca »I. Die moderne Vokalreduktion«. Ramovš pa je že tudi v prejšnjih dveh zvezkih »Archiva«, XXXV. (leta 1914) in XXXVI. (leta 1916) objavil razpravi »Zur slovenischen Dialektforschung« in »Sprachliche Miscellen aus dem Slovenischen«. To so začetki njegove velike zasnove in v precejšnjem obsegu izvršenega dela »Historične gramatike slovenskega jezika«.

Ker je Murko spomladi leta 1917 odšel v Lipsko, sem posle izvajanja Ramovševe habilitacije, ker je šlo za slovansko filologijo, moral voditi jaz, ki sem 8. oktobra 1917 postal tudi Murkov naslednik. Habilitacija je bila izvršena 8. januarja 1918 s kolokvijem in poskusnim predavanjem (v glavnem razlago slovenskih oblik imen Beneške Slovenije). V ta namen je Ramovš moral seveda priti v Gradec. Dekret za docenta je bil od ministrstva datiran z 21. marcem 1918. Jeseni 11. septembra 1918 je nastopil docenturo, toda konec vojne je to prekinil. Ramovš je postal tajnik vseučiliške komisije pri pokrajinski vladi v Ljubljani. Dopisovanje z njim pa se je še vedno enako pogosto (okrog 25 dopisov) nadaljevalo do mojega prihoda spomladi 1919 v Ljubljano in se tikalo z ene strani Ramovševih osebnih zadev, oprostitev od vojaščine, njegove docenture (prvotno je hotel predavati o praslovanski gramatiki, pozneje pa je izpremenil to v »Uvod v zgodovino slovenskega jezika«), morebitne profesure v Gradcu ali drugje, z druge strani pa splošnih zadev, kakor od mene in prof. Kaspreta ustanovljenega »Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino«, poslovanja gori omenjene vseučiliške komi-

sije, ustanovitve in organizacije ljubljanske univerze i. dr. Toda to ne spada več v mejo, postavljeno v naslovu, upam pa, da se bo tudi za ta drugi del korespondence našlo mesto v Slavistični reviji, ker se navedene zadeve obravnavajo obširno in zelo zanimivo ter dopisi tako nudijo važno gradivo za presojo slovenskih kulturnih prizadevanj one razburkane prelomne dobe, da ne govorim o precejšnjih prispevkih k življenjepisu prof. Ramovša.

V Ljubljani, 8. oktobra 1952.

PISMA DR. FRANCA RAMOVŠA
PO DOKTORATU DO HABILITACIJE V GRADCU*

1

Velespoštovani gospod profesor!

Naznanjam Vam svojo vrnitev v Gradec. Čez dan bom vedno delal, kakor tudi zvečer. Kadar boste pa imeli čas in greste kam ven na razvedrilo ali tudi zvečer, bi mi bilo v čast in kratkočasje, ako bi smel z Vami. Blagovolite mi to naznaniti na naslov »Leechgasse 6. part.«.

Vdano Vas pozdravlja in se Vam priporoča

Vaš zvesti učenec

./.

Dr. phil. Franz Ramovš

Gradec 4/VIII/14.

(Na vizitki)

2

Dr. Ramovš Franz, Ljubljana

Villa Velkaverh

Komenskega 7

17. VI. 1915

Velecenjeni g. profesor!

Je že nanesla usoda tako, da se nisem mogel osebno posloviti. Zadnje dni še v kavarni nisem bil, ker sem skrajni čas porabil, da sem dovršil pregledovanje in korigiranje rokopisa. Žal mi je, da nismo mogli za slovo še kake ziniti. Zdaj sem zaprl filologijo v kovčeg, pripasal bom bajonet (po ljubljanski: pugaŋčt), pa puškico na ramo in gremo na jago teh požrešnih Italjanov. Vse bo dobro, najbolje pa seveda to, če bo usoda

* Po tem natisu oddana v arhiv Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

s tako mehkim svinčnikom pisala, da bom mogel tudi povedati, kako je bilo. Draginja je velika, tudi sladkorja je malo, in ker nočem biti ponižen močic, odklanjam še tisti mali »dulce«, ki govori, da je dulce est pro patr. m. Bog nas obvaruj, da bi ravno mi morali biti objekt takim starim latinskim rekom. Pozdrave g. prof. Murko. Kaj več poročam iz kasarne. Do sobote sem pa še svoboden in to je šele pravi »dulce«.

Z odličnim spoštovanjem in z lepimi pozdravi Vaš vdani

Ramovš

(Dopisnica)

3

Einj. freiw. Gefr. Dr. Ramovš Franz
Brig. San. Anstalt N° 15
Alpiner Rettungskurs
Feldpost 306

5. XII. 1915

Velespoštovani gosp. prof.!

Večkrat sem Vam že nameraval pisati, pa človek tako redko pride do tega. Zadnjič mi je prof. Murko sporočil, da je že drugi članek Vaših zanimivih freisingensij gotov. Ker bom zdaj imel več časa (prišel sem k rdečemu križu in rekel adijo granatam, ki so bile včasih kar preveč prijazne, da so eksplodirale tik mene), se Vam toplo priporočam, da mi določite separatnik, ki ga bom z veseljem študiral. — Kako Vam sicer gre g. prof.? Kako je »bilo« z Vašo vojaščino? Najbrže ste bili oproščeni, ne? V čem tiči zdaj Vaše znanstveno delo? Kako je v seminarju? Kaj donasajo časopisi?

Lepo Vas pozdravlja in se Vam toplo priporoča

Vaš vdani

Dr. Ramovš F.

(Feldpostkorrespondenzkarte)

4

Einj. freiw. Gefr. Dr. Ramovš Franz
Kmdt. der alpinen Rettungsstation N° 1
Feldpostamt N° 306

28. XII. 1915 (I. 1916 na žigu)

Velespoštovani gosp. prof.!

Danes sem z velikim veseljem dobil Vašo karto. Obenem z njo sem dobil tudi sicer veliko pošte in več božičnih daril, med katerimi so bile tudi Feldpostkarte, ki so mi baš včeraj pošle. Bili smo 2 dni čisto od

sveta odrezani radi hudega snežnega viharja in tako se je nagromadila pošta. Vse, kar mi pišete, me je razveselilo. O rezultatu Hroznovega dela sem danes dobil kar dve priči: Vašo in obenem kratko notico v Slov. Nar. od 22. t. m., ki ga redno dobivam. Vendar se ne krijeti. Konec v Slov. Nar. je sploh precej eksotičen, in mu že radi tega ni verjeti. Ako je hetitiščina res indogermanski jezik, bo to zanimiv študij — počasi se bo že še našla pot dialektov do znanih azijskih narečij. Predvsem bo tu zanimivo študirati vplive na trakijski jezik in nehote človeku pridejo na misel zopet in zopet zagonetni Etrurci. Pa bomo več videli pozneje enkrat — če nam bo dano. — Jaz sem zdrav in zadovoljen. Res, da življenje samo že v sferah dvatisočih metrov daje po zimi že celo mnogo štrapac, a, kakor se spoznam, sem pa le še fajn kerlc. Edina neugodnost so uši, ta vrag! Kadar bom dobil freis. II., bom poskočil do stropa — pardon, saj sem v podzemeljski koči. Prav veselo novo leto, ki naj Vam da sreče obilno. Lepe pozdrave in priporočila od Vašega vdanega ./.*

(Feldpostkorrespondenzkarte)

5

Dr. Ramovš Franz
Rek. Abt. Lir. 27
Bad Aussee
Obersteier

B. A. 25. VII. 1916

Velespoštovani gospod profesor!

Prav zelo me je razveselilo, da ste se me spomnili z odtiskom freis. II. Ni še zamorena nekdanja moja ljubezen do filologije, dasi je mnogo, do obupnosti mnogo popustila, kot sploh vse. V prvem prostem času sem pričel brati — in tako že prečital nosnik e. o — ki je kompliciran — si prihranim za večer in pozneje. Kar sem prebral, je vse jako dobro in me kar veseli, da se tudi briž. spomeniki, po katerih je že toliko rok in glav mešalo, pod Vašim peresom tako lepo in gladko luščijo in jasne. Bog daj veliko sreče vsem Vašim lepim načrtom. Več še, ko vse preberem. Prav lepa hvala in moje vdane pozdrave in priporočila!

Vaš hvaležni in vdani Dr. Ramovš

(Feldpostkorrespondenzkarte)

* Ime ni izpisano, ker ni bilo več prostora.

Dr. Ramovš Franz
Rek. Abt. Lir. 27
Bad Aussee
Obersteiermark

Bad Aussee 1. VIII. 1916

Velespoštovani gospod profesor!

Danes sem dokončal s čtivom freising. II. Dovolite mi, da Vam smem k razpravi kar najprisrčneje čestitati. Jako lepo je uspela! — Zelo me veseli, da ste glede rezijanščine in njenega stališča v vrsti slov. dial. istega mnjenja kot jaz. Glede različnih fonetičnih prikazni, skupnih v kor. — rez. — gor. okolišu sem že pred dvema letoma našel še mnogo novih sledi. Tako tudi glede naglasa. Marsikaka teh drobtin je že obdelana v moderni redukciji (kar veste, da lepo počiva pri Winterju v Heidelb.), ki tudi sicer pojasnjuje in dokazuje Vašo izpeljavo. O marsičem bi se dalo še govoriti, sklepati in vsaj določiti stopnjo verjetnosti (zlasti o izjemah pravila u/o < v). V splošnem pa sem popolnoma Vaš! — Kako sicer v Gradcu? Meni slabo; živci najbrž ne ozdrave nikdar. Zadnji čas so se mi začele še celo roke tresti.

Prav lepo Vas pozdravlja in se Vam priporoča

Vaš vdani Ramovš

(Feldpostkorrespondenzkarte)

E./G. Dr. Ramovš Fr., Lir. 27
Bad Aussee

Leoben 2. XII. 1916

Velecenjeni gosp. profesor!

Ko sem prišel v B. A., me je zdravnik poslal h konstataciji mojega bolehanja na srcu in pljučih v Leoben, kjer sem danes. Dobil sem Verzeichnis C, t. j. da sem sposoben le za Hilfs- und leichte Kanzleidienste. Zvečer se vrnem v B. A., kjer bom čakal na superarbitracijo, najbrž en mesec. Potem bomo videli, kaj bo. Imejmo veliko nado! Največ uspehov Vam želi pri Vaših delih, Vas lepo pozdravlja in se Vam priporoča

Vaš vdani Dr. Ramovš

(Dopisnica)

Dr. Ramovš Franz
Rek. Abt. Lir. 27
Bad Aussee
Obersteierm.

B. A. 3. I. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Vse najboljše k srečnemu novemu letu. Različne zanimivosti mi je itak poročal že g. prof. Kaspret in zdaj samo upam, da kmalu pride čas, ko bo stvar prišla na javen trg. Da bi le srečen bil tudi še nadaljni potek! — Z menoj po navadi. Ta mesec enkrat odidem h kadru v Admont, odkoder me bodo potem poslali v kako pisarno. Vsaj na varnem bom, čeprav ne bo nikjer nič dobrega.

Še enkrat srečno novo leto, lepe pozdrave in priporočila!

Vaš vdani in zvesti

Ramovš

(Feldpostkarte)

Dr. Ramovš Fr., Kamnik
c. kr. okrajno glavarstvo

17. I. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Prav prisrčna hvala Vam za prijazno sporočilo; obenem se Vam priporočam, da mi naznanite, kdaj da pojde akt na ministrstvo. Ako namerava Vaše preblagorodje pismeno po kom na Dunaju kaj ukreniti, tedaj bi kot prva in glavna točka bila pač vprašanje glede *oprostitve*. Predvsem v tem oziru bi se Vam priporočil. — Razpravo o Dalmatinu sem pri Kleinmayrju vzel in jo priličil za tisk. Od prejšnjih 70 črk je ostalo zdaj še 16, upam pa, da jih razen 2 ali treh tiskarna že ima. V nedeljo grem zopet k njemu, da se definitivno pomeniva. Sicer nič novega. Upam, da ste že popolnoma zdravi. Z lepimi pozdravi, globokim spoštovanjem in priporočilom

Vaš

vdani in hvaležni

učenec Ramovš

(Dopisnica)

Dr. Ramovš Franz, Admont
Ladentrog's Gasth. zum Bahnhof
Zimmer 7. Oberst.

Admont 21. I. 1917

Velespoštovani gosp. profesor!

Včeraj sem dobil karto od g. prof. Kaspretja, ki mi je prinesla marsikaj novic. Tako predvsem o prof. M. in tudi o Vas, da pojdete najbrž v Albanijo. Rad bi zvedel kaj več, ker mi je g. prof. K. vse le namignil in mi sporočil, da naj kaj več pričakujem od Vas. Zelo bi me veselilo, ako bi si vzeli toliko časa, da bi mi pojasnili celo stvar. Tudi za novi časopis kaj morda? Z menoj po navadi. Zdaj delam vsak dan od 8—12 in 2—6 v bataljonski pisarni, dokler ne bom komandiran k cenzuri. Že še gre, dasi sem vsega vkup že sit čez glavo. Pričakujem torej Vašega poročila.

Prav lepo Vas pozdravlja in se Vam toplo priporoča

Vaš vdani Ramovš

P. S. Pisal sem Dr. Prijatelju, da naj poskusi, ali bi me mogel spraviti čimprej k cenzuri, naročil sem tudi g. prof. Kaspretu, da z Vami o tem govori. Mogoče je Jagić znan s kako veliko osebnostjo in bi Vas prosil, da se i Vi malo zavzamete za ubogega sovdata. Tu so razmere naravnost neznosne. Premislite vso stvar — mogoče le najdete kak priboljšek, za kar bi Vam bil neizmerno hvaležen. Zdaj bi se dalo znabiti meni pomagati, ker nisem več kriegsdiensttauglich.

Z lepimi priporočili

Vaš vdani R.

Ako ste dobili separatnike o »Doberdobu«, bi Vas lepo prosil za enega.
(Dopisnica)

Dr. Ramovš Fr., Admont
Gasthof Ladentrog
Obersteier.

Admont 7. II. 1917

Velespoštovani gosp. prof.!

Vašo karto z veseljem prejel. Že prof. Murko in Kaspret sta mi tudi pismeno naznanila, da se nekaj plete, da bi prišel v Gradec. Prav rad, a pod takimi pogoji prezebam že raje tukaj v Admontu. Je tu par prostovoljcev, ki je imelo čast biti pri vojaški justici za tolmača — vsi so

mnenja, da bolj napornega pisarniškega dela sploh ni. In če so obravnave, more sedeti tak tolmač včasih tudi do polnoči v dvorani. No, seveda sedim potem raje tu, ko sem vsaj ob 6^h zvečer sigurno prost. Sporočil sem tudi že prof. M. o tem. Seveda sem Vam hvaležen za ta trud; želeli ste mi gotovo kaj dobrega storiti, a to je ravno, kar ne veste, kako je pri sovdatih. Lahko bi šel tudi v Zentralnachweissbureau na Dunaj, a nočem iz istega vzroka. Dokler se mi povsod obeta 8-urna dnevna pisarna, radevolje tukaj sedim. — Veseli me, da so freis. III. tudi že končana. Kar se Doberdoba tiče, je umljivo, da je Župančič proti, saj poznamo vendar kranjske razmere. »Carniola« bo že mogoče sprejela, če ne — pa, čemu je novi list? Pravite, da bi recenziral I. snop. Škrabca. Berem ga zdaj. A recenzija je pri takih stvareh težavna. Ali je treba vsako stvar razpravljati, ali pa zreti na snopič kot le drugi izšli tisk, torej s stališča l. 1870. In če bi recenziral s tega stališča, potem ne ostane skoro nič, kar bi bilo treba povedati. Obenem pa je zame težavno, ko nimam pri roki drugega kot pero in svinčnik, sicer pa nobenega aparata. Mogoče bom vseeno kaj napisal, vendar dvomim. Bilo bi za nič. Sicer nič novega. Bil sem zadnjič 31. jan. za 1 popoldan v Gradcu in da bi imel količkaj časa, bi Vas poiskal, a sem moral že ob 6^h proč in ob 1^h sem prišel. Tu imamo mraza kar na debelo, tudi do — 23° zjutraj. Za moja pljuča nič dobrega, kar jako čutim. Na »Vabilo« sem zelo radoveden. Dobro ga sestavite, ker je tudi od reklame mnogo odvisno. Pozdrave g. M. in Kasp.

Z lepimi pozdravi in priporočili

Vaš vdani Ramovš

(Dopisnica)

12

Dr. Ramovš Fr., Kamnik
c. kr. okrajno glavarstvo

Kamnik 2. IV. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Vašo karto prejel in takoj odgovarjam. Meni ni tako lahko priti v Ljubljano z ozirom na to, da se nahajam v etapnem ozemlju in je vsaka vožnja zvezana z Off. Befehlom. Vendar si tega preskrbim za 11. t. m. Na 11. pridem torej popoldne ob 3^h v Ljubljano in jo mahnem v kavarno »Evropo«. Ako boste že ob tem času v Ljubljani,* prosim, da bi bili v »Evropi«; ker meni bodo na razpolago samo 4 ure; zvečer ob 7^h se peljem nazaj. Torej le pod temi pogoji je sestanek — ki si ga že prav želim

* V Albanijo sem potoval tedaj preko Ljubljane.

— mogoč. Če bi se pa Vaš odhod zakasnil za delj časa, mi blagovolite naznaniti in obenem zopet poročati, kateri dan (datum) bi potem prišel v pošte za Ljubljano. Kaj več novic pričakujem od Vas ustmeno. — Če bi pa na noben način ne mogli se sniti, se bo dalo morda le pismeno pomeniti o stvari.

Z lepimi pozdravi, spoštovanjem in priporočilom

Vaš vdani učenec

Ramovš F.

(Dopisnica)

Kamnik 15. VI. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Po g. Kaspretu sem zvedel, da ste se že vrnili iz Albanije in da ste z uspehom potovanja zadovoljni. Tako Vam — po dogovoru — pošljem v prilogi tabelo, za katero smo se domenili. Skupina črk za vokale bo velika in tako mislim — sem že tudi sporočil g. prof. Kaspretu — da med vojno to stvar pustimo. In, kakor se kaže, se je naročnikov malo priglasilo (doslej baje 25) in mora se gledati, da ne bo časopis plaval v zraku. Stroški za transkripcijske znake bi bili pa sedaj ogromni — torej je le najbolj pametno, da počakamo s celo robo.

Po najinem sestanku v Ljubljani in na Vaše besede, velespoštovani gospod profesor, sem se le malo obrnil okrog, bi li kje ne tiskal svoje razprave. Šlo je doslej gladko; rokopis je že v Breitkopf & H. tiskarni v Lipskem in uvod in I. pogl., ki obdelava moderno vokalno redukcijo. Stvar izide v založbi arhiva f. slav. Phil.

Po zadnjem pismu g. prof. Meringerja posnamem sledeče: moja prošnja za habilitacijo naj bo v prvih dneh oktobra na dekanatu, tako da pride že v I. sejo zimskega semestra. Jagić mi je obljubil, da bo tisk pospešil, da bo to mogoče. Ker so se deloma razmere stolic na graški univerzi izpremenile in sem obenem jaz primoram, habilitirati se za slovensko jezikoslovje, dasi sem prej bolj mislil na primerjajoče, boste torej sedaj Vi, velespoštovani g. prof., glavna oseba komisije za mojo habilitacijo. Upam, da boste i Vi smatrali za odveč, ako bi hotel podajati še kaka posebno utemeljena priporočila v tej zadevi; poznate me že štiri leta, veste, kaj sem delal in predelal in obenem Vas bo habilitacijski spis tem bolj prepričal o mnenju, ki je potrebno za me. Tudi privatno sva mnogo občevala, diskusirala in debatirala o jezikoslovnih stvareh, tako, da sem prepričan, da morem v Vaši osebi, veleučeni gospod pro-

fesor, videti le človeka, ki se bo zavzel za me in potegnil za dober izid moje zadeve. V slučajih, ki bi bili eventuelno v dvomih o njih, Vam bo rade volje priskočil na pomoč g. prof. Meringer. Upam tudi, da beseda Jagića, ki mi je po pregledu rokopisa pisal naravnost laskavo pismo, tudi ne bo ravno brez uspeha. Boriti se je težko, v teh časih (spominjam se tu afer Schmida in Benussija), vendar imam zaupanje, da bosta vidva z gosp. Meringerjem mojo zadevo brez velike težave mogla izpeljati ugodno.

Ako bi mi imeli v tem ali onem oziru podati kake nasvete, načrte in navodila, jaz jih z odprtimi rokami čakam. Dovolite mi obenem, da priznam, da Vas poznam tudi kot človeka in da tako z velikim zaupanjem polagam v Vaše roke odločitev o moji bodočnosti.

Meni gre po navadi. Dela zdaj malo manj, tako da imam več prostega časa. Dobil sem v roko star rokopis (pisan bogvekdaj, najbrž začetkom 18. stol.), ki vsebuje: pesmi, cerkvene, iz Truberjevega »Ta celi katekizem« iz l. 1584; dalje nekaj odstavkov »Kolomonovega žegna« po »Duhovni brambi« (meni znan izvod iz l. 1740); dalje več strani (kakih 30) iz Tulščaka, Lepe keršč. molitve. Žal, da za ta del nimam kujige; vendar sem po izpisih iz nje, ki sem jih napisal v kopenhagenski knjižnici, določil, da so te molitve iz Tulščaka. Za troje molitev pa še nisem na jasnem. Res zanimiv rokopis! Prevet je jezik skozinskoz s koroškim narečjem.

Rad bi videl, da bi mi odgovorili, kako je bilo v Albaniji, kako je zdaj v Gradcu, kako je zdaj in koliko je rešeno vprašanje Vaše z ozirom na stolico po prof. Murku in kako mislite o moji zadevi. Za vse Vam bom zelo hvaležen.

Z lepimi pozdravi in toplimi priporočili

Vaš vdani, hvaležni učenec

Ramovš F.

(Pismo)

14

Dr. Ramovš Fr., Kamnik
c. kr. okrajno glav.

17. VII. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Predvsem pristrčna Vam hvala za zadnje pismo. Po informaciji Vam sporočam, da Kleinmayerjeva tiskarna dalj časa skoro nič ni mogla obratovati radi pomanjkanja premoga in svetila in da je preobložena z delom za civilne in vojaške oblasti. Vendar je zdaj že v najboljšem

rednem teku. — Pretekli teden sem bil vkup z Breznikom, ki se čuti užaljenega, da mu uredništvo ni poslalo povabila na naročbo lista. Meni je to docela nerazumljivo, posebno še, ko sva o tem govorila še v februarju z g. prof. Kaspretom. Upam, da se bo ta stvar še poravnala. Breznik je tekom počitnic v Ihanu, pošta Domžale. Enako — kakor mi je on pravil — tudi Škrabcu (sedaj pri frančiškanih v Ljubljani) še ni nič znanega o listu. Seveda potem ni čudno, da se mi je zadnjič g. prof. Kaspret pritožil, da ne gre in da je malo naročnikov. Propaganda mora biti radikalna in predvsem nestrankarsko enostranska, posebno še ne pri znanstvenem listu. — Sicer nič novega. 2 moji korekturi sta že gotovi, prihodnji mesec bo že najbrž vse.

Z lepimi pozdravi in toplimi priporočili Vaš vdani učenec

Ramovš

(Dopisnica)

15

Kamnik 25. VII. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Zahvalim se Vam v svojem in v imenu moje žene za prisrčne čestitke, ki ste mi jih izrekli v svojem zadnjem cenjenem pismu, za katerega se Vam toplo zahvaljujem.

Jasno mi je zdaj tudi, kako je do tega prišlo, da n. pr. Breznik še ni bil vabljen. Z ženo sva ga obiskala v nedeljo na njegovem domu, kjer biva med počitnicami, v Ihanu pri Domžalah. Imeli smo se prav dobro in zabavno, govorili seveda cel čas o slavistiki in tako seveda tudi predvsem o Vas kot o najmerodajnejšem tozadevnem faktorju za nas. Breznik Vam je izredno globoko hvaležen za recenzijo njegove slovnice, predloženo ministrstvu, in sploh vnet za Vas. Kdo tudi ne bi bil? Škoda, da Vašega pisma že v nedeljo nisem imel, pa bi mu mogel vse natanko pojasniti. On pa me itak v kratkem obišče v Kamniku in se potem razgovoriva o tem in ta čas najbrž ga že Vi tudi povabite.

V Gradcu se je osnoval oz. se snuje Balkaninstitut; kolikor sem bral v Tagespošti — vse to ni nič in kvečjem v sramoto in poniževanje univerze. Sestoji baje iz 6 mož, eden je Rhodokanakis (toliko vem iz včerajšnjega Naroda), kdo so pa drugi?

Dalje sem zvedel, da je pretekli teden promoviral prof. Grafenauer in da ta promocija sovisi s profesuro za slov. jezik v Gradcu. Mi morete v tem podati kako novico?

Jaz ostanem tudi v počitnicah tu. Zelo bi me veselilo, da, naravnost želim si, da bi mogel z Vami, velespoštovani gosp. profesor, priti ta čas kaj v osebno dotiko, ker bi Vas imel marsikaj vprašati in se o marsičem pogovoriti, kar pa človek stokrat lažje opravi ustmeno kot pa pismeno. Če Vas bo le pot pripeljala na Kranjsko, mi to morate zadosti časno povedati, da se kjerkoli že snideva.

Z lepimi pozdravi in priporočili od žene in mene,
Vašega hvaležnega učenca

Ramovša

(Pismo)

16

Dr. Ramovš Franc, Kamnik
c. kr. okrajno glavarstvo

Kamnik 1. X. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Včeraj sem odposlal dekanatu filozofske fakultete svojo habilitacijsko prošnjo. Ker so se — kot izvem po časopisu — predavanja že začela, bo najbrž tudi prva seja že kmalu in se bo že na tej znabiti prihodnji korak ukrenil. Razmere so težavne; gre seveda le za objektivnost. Rad bi Vam poslal en odtis, a za zdaj sem dobil le dva; drugo pride pozneje, ko izide 37. zvezek Archiva. Ko mi je Jagić ta eksemplar poslal, mi je odkrito čestital in me imenuje Oblak redivivus. Dasi tega ne zaslužim, me vendar priznanje največjega slavista veseli. — Vsa stvar pride zdaj torej v Vaše roke, kamor ji z zaupanjem sledim. Upam, da bo šlo vse po poti objektivnosti dalje in da ne bo kakih podobnih stvari kot so bile pri Schmidtu. Novega sicer tu nič.

Z odličnim spoštovanjem in toplimi priporočili

Vaš vdani učenec

Ramovš

(Dopisnica)

17

Kamnik 10. X. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Na visokem in zaslužnem imenovanju Vam odkritosrčno in toplo čestita

Vaš vdani učenec

Ramovš

(Vizitka)

21

Velespoštovani gospod profesor!

Dvakrat sem že Vašemu preblagorodju v kratkem pisal, a doslej še nisem dobil odgovora, vendar vem, da so temu krive sedanje prometne razmere. Pišem pa danes ponovno, ker se bojim, da se zna v mojem življenju zopet izvršiti kaka večja prekucija, ki bi mi mogla vso sedaj načrtano pot preobrniti. Kakor sem Vam, velespoštovani gospod profesor, že sporočil, sem vložil habilitacijsko prošnjo; vzrok, edini vzrok temu koraku je, da ob koncu vojne vsaj nekaj imam v rokah in da je vsaj to opravljeno, kar se opraviiti da; da je vsaj začetek storjen in se mi ni treba pozneje še za to pehati, ko sem vendar že zdaj zgubil poltretje leto dragocenega časa. Ko bo ta stvar urejena, bom zopet mirneje čakal miru. Da pridem na pogovor v maju v Ljubljani! Takrat mi je Vaše preblagorodje prigovarjalo, naj pospešim habilitacijo; imeli ste za to pospešitev sicer drug vzrok kot jaz kdaj prej in tudi sedaj. Saj Vam bo gotovo znano, da sem že lansko jesen g. prof. Murku pisal, da bi pospešili tisk pri Winterju, kar ni šlo, najbrž iz istih vzrokov, iz katerih tudi »Časopis« ne izide pri Bambergu (gaz, stroji, drugo vojaško delo etc. se mi zdi že, da so le izgovori in da je glavni in pravi vzrok drugje). Stvar sem na Vaš prigovor zopet vzel v roke in tako spravil zadevo v štadij realiziranja. Upam, da bom Vaš prvi habilitant. Prosim Vas, velespoštovani gospod profesor, da bi me blagovolili o poteku sukcesivno obveščati, kot n. pr. kdaj pride stvar na sejo, kdo bo v komisiji etc., za kar Vam bom zelo hvaležen.

Trdi časi, težka bremena — to ve, kdor je bil v moji koži zadnja tri leta. Zdaj je zopet nekaj novega prišlo in tako ne vem, kako dolgo bom še tukaj in ali ne bom zopet kmalu tam zunaj. Rad bi zato, da bi stvar vsaj tekom jeseni tako daleč prišla, da bi napravil tudi že predpisani kolokvij, ker pozneje mi znabiti to ne bo mogoče, ker znam priti na tak kraj, odkoder bi potem dopusta ne mogel priti v Gradec. Poskusnega predavanja mi najbrž ne bo treba imeti, ker itak prof. Meringer ve, kako predavam, saj sem skozi tri semestre predaval pri njegovih indogermanskih vajah v institutu. Še glede kolokvija, kjer bo govor med Vašim preblagorodjem in menoj. Da se pri tem ne bomo spuščali v malenkosti, bi prosil, ker Vam, velespoštovani gospod profesor, mora biti jasno, da mi malenkosti po triletni odsotnosti od študija niso več tako priročne, da bi se takoj spomnil nanje. Vendar bi prosil Vaše preblagorodje, da bi me i o vsebini tega kolokvija blagovolili malo informirati.

V splošnem težko pričakujem Vašega odgovora, za katerega Vam bom zelo hvaležen. Kako Vam, velespoštovani gospod profesor! Mnogo dela? Kako v seminarju? Koliko poslušalcev? S predavanji ste najbrž že pričeli?

Prosim Vaše preblagorodje za odgovor, Vas lepo pozdravlja in se Vam toplo priporoča

Vaš vdani

učenec Ramovš F.

(Pismo)

19

Dr. Ramovš Fr., Stein in Krain
l. d. kk. Bezirkshauptmannschaft

K. 7. XI. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Vaše cenjeno pismo in dopisnico sem prejel in sem Vašemu preblagorodju za poročila nad vse hvaležen. Oceno o brošuri sem že odposlal in bo izšla najbrž že v prihodnji številki, če bo le še čas. Novega sicer tu nič. Slavistov se je vendarle še nekaj nabralo. Zelo bi bil Vašemu preblagorodju hvaležen, ako bi mi i v nadalje kratko poročali, kako bo korak za korakom šla moja zadeva naprej.

Z lepimi pozdravi, spoštovanjem in toplimi priporočili

Vaš vdani in hvaležni učenec

Ramovš F.

(Dopisnica)

20

Kamnik 10. XI. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Včeraj sem prejel Vašo cenjeno dopisnico — pristrčna hvala Vam zato — in danes odgovarjam. Napisal sem podrobno poročilo o svoji vojaški zadevi, kar sem storil docela lahko. Kar pa se tiče karakteristike lastnega dela,* to ni bila lahka stvar — kako bi mogel človek o sebi kaj pisati. Šele, ko sem se toliko pregoljufal, da sem si domišljeval, da je to pisal nekdo drugi, mi je bilo laže. Oboje priklopim temu-le dopisu.

Zdi se mi, da je prvo poročilo zahteval oz. želel prof. Meringer. Mar se mu je zdel curriculum vitae nepopoln radi tega, ali ima kak drug vzrok. Nadéjam se, da bo zadeva brez večjih ovir in debat prešla forum

* To je bilo v navadi in je tudi od mene prof. R. Meringer o priliki predloga za rednega profesorja želel tako izjavo.

fakultete in zaupam pri tem predvsem objektivni in prijateljsko-očetovalski skrbi Vašega preblagorodja, ki naj — ako bi bilo potreba — tudi diplomatski poseže v zadevo, samo da se izpelje. Ko bo stvar rešena, bom zopet lahko mirno sedel na pisarniškem stolu in vse laže opravljal. Zdaj pa sem, kar je umevno, nervozen.

Upam, da se Vam moja razprava dopade, dasi zahteva zaradi množine obdelanega materiala počasnega, premišljenega študiranja. Pokazal sem jo, še predno je bila poslana gor, o priliki Brezniku in potem Škrabcu. Oba sta bila presenečena in nista kaj takega pričakovala. Žal, da nimam separatnih odtiskov že pri roki, da bi stvar malo razpečal.

Sicer nič novega. Pisal sem Vašemu preblagorodju že enkrat, da ne vem, ostanem li še delj časa tu. Zadeva je še vedno pri ministrstvu za deželno brambo in še ni rešena. Sicer po malem delam vsak večer. Bi lahko več, a ne morem, — radi petroleja. Prebiram zdaj slov. tiske iz sredine in 2. polovice 18. stol. Tu je že malo zanimivega materijala.

Ocena o Vaši razpravi o albanščini izide najbrž ta mesec. Te dni sem odposlal kratko beležko o slovenskih krajevnih imenih v Furlaniji. Nič posebnega, a radi gotovih tendenc vendarle potrebno.

Ako bi se slučajno zahtevalo ali želelo vedeti, kako se obnašam in kako delam pri vojaki, torej nekake vrste Leumundsnote, potem se tozadevno direktno obrnite na mojega šefa, to je na tukajšnjega okrajnega glavarja (Franz Freiherr von Lazarini).

Poln zaupanja priporočim še enkrat svojo zadevo in s tem svojo usodo Vašemu preblagorodju, ki naj me blagovoli i nadalje o poteku sukcesivno obveščati.

Z lepimi pozdravi, spoštovanjem in toplimi priporočili Vaš vdani,
hvaležni učenec Ramovš F.

(Pismo)

Priloga 1 k pismu št. 20

Gleich zu Beginn des Krieges wurde, um eine Verschleppung von Infektionskrankheiten wie Cholera, Typhus, Ruhr u. dgl. zu verhüten, von o. ö. Prof. H. Dr. Praussnitz die S. H. H. im hygienischen Institute der Universität Graz gebildet. Die Mitglieder der S. H. H. — der Eintritt war freiwillig — hatten zur Pflicht die Überwachung der infektionsverdächtigen Personen bei Einfahrt eines Krankentransportzuges, ihre Isolierung und Abschiebung in das Landeskrankenhaus, ferner die Vornahme der Fäkalienproben und der Desinfektionen von Zimmern, Betten usw. in den Spitälern u. dgl. Zu dieser Zeit war ich noch nicht beim Militär; um

aber doch dem Vaterlande irgendwie in der Tat dienen zu können, tratt ich zur S. H. H. Im Winter 1914 zum Landsturmdienste geeignet, rückte ich ein, wurde jedoch nach 6 Wochen im Superarbitrierungswege entlassen. Ende Feber 1915 kehrte ich in das indogermanische Institut zurück und habe hier weitergearbeitet. Am 21. Juni 1915 rückte ich als abermals für geeignet befunden ein, ließ mich bei dem kk. Landwehrgänzungsbezirkskommando in Laibach als Kriegsfreiwillig-Einj. freiw. auf die Kriegsdauer assentieren, besuchte durch 3 Monate die Einj.-frei.-Schule und ging am 27. Okt. 1915 an die italienische Front. Das kk. Gebirgsschützenregiment N° 2, bei dem ich war, hielt damals die Stellungen am Krn besetzt. Ich blieb hier jedoch nur 11 Tage lang und bin dann dem am unsern linken Flügel stehenden Bãone des kuk. Inf. Rgt. N° 34 zugeteilt worden, wo ich durch einen Monat Komandant der alpinen Rettungsstation N° 1 auf Φ 2183 war; meine Pflicht war: im Gewitter und Sturm den Hilferufenden und Verirrten Hilfe zu leisten, die von den Lawinen Verschütteten zu bergen und für die Instandhaltung der Gebirgssteige Sorge zu tragen. Diesen dienst übernahmen mit 1. I. 1916 Bergführer von Beruf und so kehrte ich an diesem Tage zu meinem Rgt. zurück, kam zur 5. Feldkomp. und verrichtete hier Schützengrabendienste bis zum 21. I. 1916. Mitte Jänner kamen warme, südliche Winde: die Schneemassen tauten auf, Lawinen gingen fortwährend los — ich war tagelang ganz durchnäßt, fühlte mich matt und abends des 21. I. 16 fiel ich plötzlich ohnmächtig um und erwachte am Bãonshilfsplatze. Das Fiebertermometer zeigte 39.8. Nach 3 Tagen überführte man mich auf Schlittentragsbahre von der Φ 1976 auf die Φ 1456, wo der Regimentshilfsplatz stand. Der H. Rgtarzt konstatierte allgemeine körperliche Abschwächung mit fieberhaftem Zustande und Gelenksrheumatismus. Am nächsten Tage bin ich der Gebirgs-Brigade-Sanitäts-Anstalt in Soča übergeben worden und blieb hier bis zum 5. III. 16 unter Schmerzen in den unteren und teilweise auch oberen Extremitäten. Mein seelischer Zustand war äußerst apathisch und zunichte: ich konnte nichts lesen, durchblätterte nur Bilderbücher und illustrierte Zeitungen, ohne mich so weit emporschwingen zu können, um noch den Text unterhalb der Bilder durchlesen zu können. Am 5. III. 16 hatte man mich von hier abtransportiert; die Fahrt war beschwerlich: auf einem Bauernwagen mußten wir dicht hinter den Stellungen bei Flitsch vorbei, denn die Hauptstraße über den Mojstrovka-Paß nach Kronau war durch Lawinen zerstört. Nach 3 Tagen kam ich in das Res.-Spit. nach Klagenfurt (Quarantaine) und am 17. III. 16 nach Wien in die allg. Poliklinik; wo-

selbst ich bis zum 21. V. 16 geblieben bin. Sodann schickte mich der Arzt in das Rekonvaleszentenheim in Bad Aussee, wo ich bis zur Durchführung meiner Superarbitrierung d. i. bis zum 15. I. 17 weilte. Ich bin superarbitriert worden wegen Neuritis, wegen des durch den Gelenksrheumatismus hervorgerufenen Herzfehlers, des bilateralen Lungenspitzenkatarrhs und der allgemeinen Körperschwäche (während meiner Frontdienstleistung fiel mein Körpergewicht von 63 auf 47 kg). Da diese Gebrechen durch die Dienstleistung im Felde hervorgerufen wurden, erklärte man mich für »Invalid, zum Waffendienste nicht geeignet, jedoch zum Landsturmdienste ohne Waffe geeignet«, wurde somit aus der kk. Landwehr entlassen und in den Landsturm (kk. Ldst.-Bzk.-Komdo N° 27 in Laibach) übersetzt.

Stein in Krain, am 10. november 1917.

Dr. Ramovš Franz

(*Napisano na pol pole z gotico*)

Priloga 2 k pismu št. 20

Nach der Einleitung, in welcher in kurzen Umrissen der gegenwärtige Stand der geschichtlichen Forschung der slov. Sprache skizziert und uns gezeigt wird, wie die verschiedenen Dialekte der slov. Sprache in den alten Drucken zum Vorschein kommen, und nach der Anführung des bereits gesammelten und vom Verfasser selbst gesammelten Materials der verbuchten Sprache und der Dialekte, übergeht der Verfasser zur modernen Vokalreduktion. Dies ist eine Lauterscheinung, die mehr als alle anderen den ganzen Bau der slov. Sprache durchwühlt und umgeändert hat und die zugleich eine so große Kluft zwischen den Dialekten einerseits und der Schriftsprache andererseits geschaffen hat. Es ist dies eine der wichtigsten und wegen des unermeßlichen Materials auch eine der schwierigsten Aufgaben, die hier gelöst wurde.

Der Verfasser stellt uns zunächst im allgemeinen die Wirkung der Vokalreduktion in Phasen und Typen dar und behandelt weiter einzeln die Vokale i, u, ê, ferner e, o und a. In diesen Abschnitten rollt er alle in Betracht kommenden Fragen auf und erklärt, stets im Zusammenhange mit dem Hauptlautgesetze bleibend und gestützt auf die Belege aus den slov. Drucken und auf die dialektischen Formen, auch die auftauchenden Ausnahmen. Jede Lauterscheinung wird auch von der phonetischen Seite betrachtet und lautphysiologisch erklärt. Dadurch sind ganz neue, bisher unbekannte Gesetze über den Wandel der unbetonten Vokale gefunden

und sprachlich erklärt worden. Mit dem wissenschaftlichen Apparate jeder Art ausgerüstet, hat der Verfasser auch stets die Betonungsart betrachtet und auch hier ganz neue Resultate ans Tageslicht gebracht, so z. B. die Erklärung des offenen ϵ statt des geschlossenen ϵ in vr̥me u. ä., der Akzentübergang $uh\hat{o} > \hat{u}h\bar{o}$, $\hat{u}h$, $\hat{u}h$, die Geschichte der längeren und kürzeren Infinitivform. In dieser Art arbeitend hat er die bisher rätselhafte Endung des dat. sg. der o-St. auf -o erklärt und eine Menge strittiger Fragen gelöst.

Als Entdeckung muß hervorgehoben werden die präzise Berücksichtigung der Vokalqualitäten, die man bisher nur sehr wenig oder gar nicht berücksichtigte. Mit Hilfe der gegenwärtigen dialektischen Form, der verbuchten Form des XVI. Jh., des Akzentes und der lautphysiologischen Umstände hat der Verfasser sogar die Vokalqualitäten der vorliterarischen Sprache festgesetzt und so z. B. das Auftauchen der offenen ϵ - und φ -Vokale unter dem sekundären Akzente erklärlich gemacht.

In der »Zusammenfassung« wird uns der ganze Werdegang der Vokalreduktion dargestellt und lautphysiologisch erklärt.

Die vorliegende Abhandlung ist auf dem Gebiete der Geschichte der slov. Sprache eine Abhandlung der das Gute fördernden und zum Guten treibenden Revolution. Keine Lauterscheinung der slov. Sprache ist bisher in einer so detaillierenden, das ganze Material heranziehenden und alle in Betracht kommenden Erscheinungen umfassenden Art dargelegt worden bei vollständiger Kenntnis der Geschichte der Sprache und Würdigung des Entwicklungsvorsprunges der Dialekte und geleitet von den modernsten linguistischen Anschauungen.

Mislim, da je potrebno in najboljše tu dodati še moj ohranjeni *koncept predloga* dr. F. Ramovša za docenta. Koncept predloga je pregledal prof. Meringer, pa je nekaj malega stilistično izpremenil, predvsem pa mesta o Ramovševi vojaščini, ki sem jih po njegovem poročilu obširneje podal, skrajšal in po svoje povedal. V strokovno stvarnem oziru je dodal le zanimivo svojo pripombo o Ramovšu kot zelo spretnem in učenem etimologiku, za kar je bil posebno kompetenten. Vse Meringerjeve izpremembe z omenjenim dodatkom so tiskane kurzivno. Izpuščeni so v ponatisu tu nepotrebni podrobni bibliografski podatki raznih Ramovševih dotedanjih objav.

Konzept predloga dr. F. Ramovša za docenta filozofski fakulteti v Gradcu

An das Professorenkollegium der philosophischen Fakultät
der k. k. Universität

Graz.

Die in Angelegenheit des Habilitationsansuchens des H. Dr. phil. Franz Ramovš um Erteilung des *venia legendi* für slavische Philologie gewählte Kommission legt dem Professorenkollegium folgenden Bericht und Antrag vor.

Dr. phil. Franz Ramovš ist als Sohn eines Südbahnlokomotivführers 1890 in Laibach geboren; dort besuchte er auch das Gymnasium *und bestand daselbst* die Matura mit Auszeichnung. 1910 inskribierte er sich an der Universität in Wien, *wo er* durch zwei Semester Vorlesungen über slavische und germanische Philologie *hörte*. Hierauf bezog er die Universität in Graz, wo er sein wissenschaftliches Interesse auf vergleichende Sprachwissenschaft und klassische Philologie ausdehnte; außerdem betrieb er Privatstudien auf dem Gebiete der litauischen Sprache, Archäologie und Ethnographie. Im Sommer 1913 unternahm er mit Unterstützung des k. k. Ministeriums für Kultus und Unterricht eine Studienreise ins Ausland, auf welcher er in den Bibliotheken in Dresden, Berlin, Kopenhagen, Göttingen und Tübingen die slovenischen Unica der protestantischen Literatur des XVI. Jahrh. studierte und in grammatischer Hinsicht exzerpierte. Das so gesammelte neue Material benützte er für seine Dissertation, namentlich aber für die Habilitationsschrift. Im Sommersemester 1914 erwarb er nach Ablegung der Rigorosa (aus slavischer Philologie und vergleichender Sprachwissenschaft mit Auszeichnung) den Doktorgrad, verblieb aber in Graz, wo er unter Förderung des H. Prof. Dr. R. Meringer in dessen Indogermanischem Institute arbeitete und dort auch mehrere Vorträge über aktuelle Probleme der vergleichenden Sprachwissenschaft (wie z. B. über die Wurzeldetermination) hielt. *Als der Krieg ausbrach*, trat er, *um im Dienste des Vaterlandes tätig zu sein*, freiwillig in die vom H. Prof. Dr. W. Praussnitz im hygienischen Institute der Universität gebildete S. H. H. ein *und kam dort seinen oft schweren Aufgaben opferfreudig nach*. Im Winter 1914 wurde er zum Landsturmdienste geeignet befunden, rückte ein, wurde jedoch nach 6 Wochen im Superarbitrierungswege entlassen. Er kehrte in das Indogermanische Institut zurück und arbeitete hier weiter. Als er im Juni 1915 abermals als *zum Militärdienste* geeignet befunden wurde, ließ er sich bei dem k. k. Landwehrrergänzungsbezirkskommando in Laibach

als Kriegsfreiwillig-Einj.-Freiw. auf die Kriegsdauer assentieren, besuchte durch 3 Monate die Einj.-Freiw.-Schule und kam am 27. Oktober 1915 an die italienische Front und zwar zum k. k. Gebirgsschützenregiment N° 2, welches damals die Stellungen am Krn besetzt hielt. Er verblieb hier jedoch nur 11 Tage, worauf er dem an unsern linken Flügel stehenden Bãone des k. u. k. Inf. Rgt. N° 34 zugeteilt wurde, wo er Kommandant der alpinen Rettungsstation N° 1 auf Φ 2183 war. *Hier und dann im Schützengraben der 5. Feldkompagnie leistete er schweren Dienst, bis er am 21. I. 1916 abends ohnmächtig zusammenbrach und erst am Bãonhilfsplatze erwachte. Nun folgten böse Krankheitstage in Spitälern u. Sanatorien.* Sein Körpergewicht war in der Leidenszeit von 63 auf 47 kg gesunken. Am 15. I. 1917 wurde er wegen Neuritis, eines durch Gelenksrheumatismus hervorgerufenen Herzfehlers, wegen bilateralen Lungenspitzenkatarrhs und allgemeiner Körperschwäche superarbitriert. Da diese Gebrechen durch die Dienstleistung im Felde hervorgerufen worden waren, wurde er als »invalid, zum Waffendienste nicht geeignet, jedoch zum Landsturmdienste ohne Waffe geeignet« erklärt, somit auch aus der k. k. Landwehr entlassen und in den Landsturm (k. k. Ldst.-Bzk.-Kmdo N° 27 in Laibach) übersetzt. Gegenwärtig steht er als Kommandierter bei der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Stein in Krain in Verwendung.

Die eingereichte Habilitationsschrift »Die moderne Vokalreduktion« (im Slovenischen) ist im 37. Bde. des Archiv für slavische Philologie von V. v. Jagić (S. 123—174, 289—330, ca. 6 Druckbogen stark) erschienen. Die Schrift ist als das I. Heft von weiteren »Beiträgen zur Geschichte der slovenischen Sprache« gedacht und soll als eine Vorarbeit für eine künftige historische Grammatik der slovenischen Sprache, deren Ausarbeitung sich der Verfasser vorgenommen hat (s. Einl. S. 123), aufgefaßt werden. Ein zweites Heft dieser »Slovenischen Studien«, betreffend die Entwicklungsgeschichte der alten Reduktionsvokale im Slovenischen ist auch 6 Druckbogen stark bereits für den Druck rein geschrieben worden.

Das veröffentlichte Heft ist eine hervorragende, mustergiltige wissenschaftliche Leistung zu nennen. Es behandelt ein bisher unbearbeitetes Thema und zugleich eine der schwierigsten Partien der Lautlehre, die Vokalreduktion, eine Lauterscheinung, welche mehr als alle anderen den ganzen Lautcharakter, ja, selbst den Bau der slovenischen Sprache durchwühlt und umgeändert und dadurch eine große Kluft zwischen den Dialekten einerseits und der Schriftsprache anderseits geschaffen hat. Die Abhandlung zeichnet sich nicht nur durch eine Menge von neuem

Forschungsmaterial aus alten Drucken, zumeist den im Ausland zerstreuten Unica, und den heutigen Dialekten sowie die Darlegung dieses Materials auf Grund der modernsten linguistischen Erkenntnisse aus, sondern auch durch großen Scharfsinn und eine Reihe wichtiger und interessanter Ergebnisse, die Aufstellung neuer, bisher ganz unbekannter Vokalwandels- und Akzentgesetze. Die Darstellung zeigt feste lautphysiologische Schulung. Auch einzelne Fragen der Formenlehre erhalten eine neue Beleuchtung, ganz besonders gewinnt aber die Chronologie der verschiedensten lautlichen Erscheinungen zahlreiche und sehr fruchtbare und belehrende Aufschlüsse. Wir sehen daraus auch klar, wie sich in den alten protestantischen Drucken, die man bisher zu einheitlich unterkrainisch hielt, auch schon andere Dialekte widerspiegeln. So werden die Inkonssequenzen in ihrer Sprache begreiflich und erklärbar. Im allgemeinen kann man sagen, daß keine Lauterscheinung der slovenischen Sprache bisher in einer so detaillierenden, das ganze dazugehörige Material heranziehenden und alle in Betracht kommenden Erscheinungen umfassenden Art bei möglichster Kenntnis der Geschichte der Sprache und Würdigung des Entwicklungsprozesses der Dialekte im Lichte der modernsten linguistischen Forschung dargelegt worden ist. Vom Standpunkte der slav. Philologie, speziell der vergl. slav. Gramm., zeigt sie volle Vertrautheit auch mit den übrigen slav. Sprachen und ihrem mit dem Thema zusammenhängenden Erscheinungsmaterial.

Außer der Habilitationsschrift hat Dr. Fr. Ramovš auch schon eine Reihe anderer kleinerer Studien und Anzeigen veröffentlicht, die sich entweder ebenfalls auf die Sprache der alten Drucke, die slovenische Dialektologie und mit dem Vorausgegangenen im Zusammenhang stehende Fragen der slovenischen Orthoepie beziehen, oder aber behandeln sie slavische Etymologien. Auch diese erwähnten, außer der Habilitationsschrift erschienenen Studien und Anzeigen des Dr. Fr. R. erweisen, wie seine Habil.-schr. einen vielversprechenden neuen Forscher nicht nur auf dem Gebiete der slavischen Philologie, sondern auch der vergl. Sprachwissenschaft überhaupt. *Da ist es bes., die Etymologie, welche ihn als einen sehr gewandten und gelehrten Etymologiker zeigt.* Persönlich ist der Kandidat ein integer Charakter, weitab von aller politischen Tageshetze (ist politisch überhaupt nie hervorgetreten) und lebt nur den Interessen der Wissenschaft sowie denen des Vaterlandes, wie sein freiw. Eintritt in die S. H. H. und später in die k. k. Landwehr, was ihn zur Front brachte, dessen böse und schwere Folgen er wohl lange mit sich tragen wird, zur genüge beweisen.

Die Kommission beantragt daher mit Rücksicht auf die bedeutende wissenschaftl. Begabung und hohe moral. Qualität des Kandid. ihn zu den weiteren Stadien der Habilit. zuzulassen.

21

Dr. Ramovš Fr., Kamnik (Stein in Kr.)
kk. Bezirkshauptmannschaft

K. 22. XI. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Prav pristrčna hvala za poslano brošuro.* Izpeljava in vsebina je zelo nazorna, principi popolnoma pravilni. Boste pač dovolili, velespoštovani gospod profesor, da nameravam spregovoriti o tej brošuri besedo v »Ljublj. zvonu«, da tudi širše občinstvo zve za svojega veleučenega rojaka kaj več. Sicer tu nič novega. Z menoj po navadi. Upam, da v kratkem prejmem kako poročilo od Vašega preblagorodja.

Z lepimi pozdravi in toplimi priporočili in globoko zahvalo

Vaš vdani učenec Ramovš

(Dopisnica)

22

Kamnik 29. XI. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Naznanila mi je danes neka ekscelenca z Dunaja, da je prošnja, ki jo je tukajšnji urad zame poslal na ministrstvo, da bi še nadalje tukaj ostal, odbita. Zdaj torej le še čakam dneva, ko me odpokličejo — s tem se neha življenje in prične zopet trpljenje. Kakor hitro bom menjal mesto, bom Vašemu preblagorodju to takoj javil. Da sem danes, prvi dan, močno deprimiran, Vam bo umevno. Čudno, da sem v teh dveh letih in pol, kar me meče brutalna usoda semtertja, ostal še trezen in misleč človek. Morda pa si je usoda vendarle zdaj izmislila, da me uniči; potem bi bilo pač najbolje, da bi ji že sam pred leti prostovoljno preprečil to nakano. Čas je trd, človek ničla — in tako bom zopet strmo-glavil v temno bodočnost; naj bo, kar hoče; več se ne more zgoditi, kot da me pokopljejo. Da bo bodočnost polna muk, to vem, le tega pa ne, ali jih bom fizično in psihično mogel prenesti. Treba se bo zopet odreči naslovu »človek« in postati številka. Kdaj odrinem, še ne vem; morda jutri, morda čez teden, lahko tudi šele čez mesec dni. Želel bi pa, da bi mi Vaše preblagorodje — v kolikor je to po Vaši sodbi mogoče — spo-

* O rezultatih študijskega potovanja v Albaniji.

ročili, kako je pravzaprav z mojo tamošnjo zadevo, oziroma, da se bolje izrazim: káko je Vaše mnenje o njej: ali bodo gospodje postopali objektivno? To je glavno vprašanje. G. prof. Mer. mi je te dni pisal: »Ich glaube, daß Ihre Sache im guten Gange ist; mehr kann man vorläufig nicht sagen.« Kaj misli s tem reči? Zdi se mi, da se je on napram meni nekoliko izpremenil — vzrok je mogoče dvojen: ali dejstvo, da sem svojo razpravo odtegnil zbirki g. prof. Murka ali pa splošno politično mnenje? Kako Vaše preblagorodje misli o tem? V slučaju, da me zavrnejo, bom rekuriral na naučno ministrstvo, ker vem da je znanstveno moja zadeva utemeljena in zahteva oziroma prošnja upravičena — in drugi oziri nimajo govoriti vmes. Upam tudi, da bo Vaše preblagorodje v kratkem moglo komisiji referirati z znanstvenega stališča in da bo s tem šla stvar za korak naprej k pojasnitvi. Prosim torej lepo Vaše preblagorodje, da mi o vsem, kar mi leži pri srcu, kratko poročate čimprej — saj veste, da mi bo to, posebno še zdaj, v tolažbo. Za enkrat ostane moj naslov isti.

Z odličnim spoštovanjem, lepimi pozdravi in prav toplimi priporočili

Vaš vdani, hvaležni, zvesti

učenec Ramovš

(Pismo)

23

Dr. Ramovš Fr., Stein in Kr.,
kk. Bezirkshauptmannschaft

10. XII. 1917

Velespoštovani gosp. profesor!

Kak zanimiv slučaj! Včeraj sem bil v Ljubljani pri ženi in bila je prišla na obisk gdč. dr. Havliček iz Zagreba. Ko je govor nanesel na razne nekdanje družbe na Dunaju, ste bili omenjeni tudi Vi. Po odhodu dr. Havličkove sem rekel ženi: »nič ne vem, kdaj bo izšel Doberdob« — vrnivši se danes semkaj, najdem na mizi veliko kuverto, odprem in »Doberdob« me pozdravi. Kako sem ga bil vesel. V prostem času opoldne in zvečer sem ga bral in zdajle, ob deseti večerni uri sem gotov ž njim. Prav iskreno čestitam. Izorno izpeljano. Tudi za nestrokovnjaka kolikor pač mogoče umljivo, zato seveda malo bolj obširno. A kamen na kamen tako lepo postavljen, da je stavba občudovanja vredna. Škoda le, da so podatki o refleksih ô in ô v tem delu le indirektni, kar je ravno bilo prvič težko in drugič je razpravo za lajika storilo malo težjo. Na vsak način pa strokovnjaka veseli precizno ločenje tudi prav malih geografičnih distanc pri uporabi dialekt. podatkov — res globoko znanstveno izločevanje in uporabljanje. Gotovo se bo po vojni dalo stvar še bolje

podkrepi z direktnimi fonetičnimi podatki. Jasno pa je že zdaj — da je Doberdo in Doberdob pravilno razložen. Zraven še seveda Opača sela, Hudi log, Celovec in še marsikaj. Prav pristržno sem torej Doberdoba vesel in še enkrat moje iskrene čestitke! — Obenem sem prejel Vašo cenjeno karto. Za obe pošiljati moja najsrčnejša hvala. Za poročilo po seji se Vam toplo priporočam. Sicer nič novega.

Z lepimi pozdravi, priporočili in toplimi čestitkami

Vaš vdani, zvesti in hvaležni učenec

Ramovš

(Dopisnica)

24

Dr. Ramovš Fr., Kamnik c. kr. okr. glav.

(XII. 1917)*

Velespoštovani gospod profesor!

Prejel z veseljem Vašo razglednico; najtoplejša zahvala. Kadar mi boste blagovolili sporočiti o kolokviju, bi Vas prosil, da bi mi hoteli kratko omeniti, o čem bo v splošnem govor — saj veste in lahko umete, da jaz ne pridem na kolokvij iz svoje študijske sobe, marveč od vojaške službe. Predavanja (5) bom zato tudi priredil bolj kratka in jim vzel tvarino iz še ne natiskanih rokopisov. Tako si moram pač pomagati. Upam tudi, da bodo gospodje pri kolokviju vpoštevali dejstvo, da sem vojak in da bo Vaše preblagorodje in g. prof. Meringer tudi nato vplivala.

Še enkrat lepa hvala za sporočilo. Obenem se Vam prav iskreno zahvalim za Vašo dobroto, da ste tako hitro izvršili referat in bom vedno hvaležno obdržal v spominu Vašo naklonjenost.

Z lepimi pozdravi in toplimi priporočili

Vaš zvesti in zelo hvaležni učenec

Ramovš

(Dopisnica)

25

Dr. Ramovš Fr., Kamnik c. kr. okr. glav.

17. XII. 1917

Velespoštovani gospod profesor!

Vaše cenjeno pismo in poročilo g. dekana hvaležno prejel. Z vsem sem zadovoljen in g. dekanu jutri javim, da definitivno lahko določi za kolokvij in predavanje dneve 3. 4. in 5. januarja. Jaz pa pridem v

* Datum ni napisan, na žigu nejasen.

Gradec že zjutraj dne 2. januarja, da se morem še z Vašim preblagorodjem in g. prof. Meringerjem kaj pomeniti. Za predavanje podam sledeča temata: 1.) Bemerkungen zur Geschichte einiger Ortsnamen im besetzten Friaul (to kot prvo glede na Vaš cenjeni današnji dopis in Vas prosim, da tako ukrenete, da bom to predaval); 2. in 3. (le formalno) pa: 2.) Die Lautgruppe $v + \text{b}$ oder b im Slovenischen in 3.) Die Gesch. des auslautenden l im nom. sg. masc. des l -part. im Slavischen. Za vse usluge sem Vam prav iz srca hvaležen. Včeraj je bil g. Župančič pri meni radi ocene Vašega spisa o albanščini in me prosil, da ga tako preuredim, da izpustim vse, kar sem pisal tam o izvajanjih čisto linguistične vsebine, ker pravi, da bi mu ljudje (slavno občinstvo) očitali, da to ne spada v Zvon. Naše razmere! Zato sem stvar reduciral prikladno in bo najbrže izšla v prih. štev. ali pa prih. mesec. Še enkrat prav topla zahvala za ves Vaš trud! Na svidenje se že prav veselim.

Z lepimi pozdravi in priporočili Vaš hvaležni in zvesti učenec

Ramovš

(Dopisnica)

26

Ljubljana 25. I. 1918

Velespoštovani gospod profesor!

Danes Vam moram naznaniti novico, kakršne še sam nisem pričakoval; sem v Ljubljani, in sicer na poti iz Kamnika, ki sem ga zapustil, zopet v mrzli Admont k Ersatzkadru nazaj. Kaj bodo tamkaj z menoj ukrenili, mi je še povsem neznano. Le toliko že iz lastne izkušnje vem, da dobrega ne bo nič in da je aurea aetas, ki mi je sijala v Kamniku, enkrat za vselej proč. Treba mi bo postati zopet pravi vojak, navaditi se na vse »ne«dobrote etc. etc. Perspektiva torej taka, kakršne ne privoščim nikomur. Za nekaj časa je moj naslov torej nestalen. Ako bi mi želeli ta čas kaj sporočiti, Vas prosim, da pošljete vsako stvar na naslov mojih staršev, kjer se mudi zdaj tudi na dopustu moja žena, in je to: Borovnica na Notranjskem. Po tej poti bom še najhitreje sprejel. Kakor hitro pa bom dobil za delj časa stalen naslov, bom to Vašemu preblagorodju takoj sporočil.

Prosim pa Vas, velespoštovani gospod profesor, da kjer in kolikor moči, pospešujete in delate za idejo moje oprostivte. Seveda, dokler ni še dekreta, v tej stvari ni mogoče storiti nobenega koraka, to je umevno. Vendar upam, da do tega časa vendar ni tako daleč. Mislim, da je akt že odšel na Dunaj; že to bi me mnogo pomirilo. Upam, da bo Vaše pri-

hodnje poročilo to vest že prineslo. Da se akt ne bi predolgo vlačil po ministrstvu, za to boste gotovo, velespoštovani gospod profesor, pripravljene posredovati, kakor ste mi že v Gradcu pravili. In ko je enkrat dekret tu, potem se bo vendar le znabiti dalo kaj doseči. O tem se bom pismeno obrnil še na prof. Meringerja, kako da on sodi. Ker če pomislim, da zna vojna trajati še mesece in celo leto ali še več — me je kar strah. Kam bi me mogla usoda v tem času še vse zanesti! Dobro bi tudi bilo, da bi mogli z Dunaja dobiti kake informacije o tem. In slednjič če fakulteta dovoli, da se vloži prošnja za oprostitev in da to podkrepi, tudi ministrstvo proti temu ne more ničesar. In tudi položaj, da recimo pričenem jeseni s predavanji, zahteva pred tem prosti čas, ker vendar ne gre, da bi za vsako uro sproti koval predavanje. To se lahko naredi na srednjih šolah, tu pa je to važen moment, ki ga je treba vpoštevati. Upam, želim in Vas prosim, velespoštovani gospod profesor, da boste radevolje se poglobili v moj sedanj, nezavidljivi položaj, ga prav umevali in razumeli moje želje in prošnje. Na vsak način smemo poskusiti vse, kar bi se moglo doseči. Pri vsem tem imam za sedaj vsaj to uteho, da sem habilitacijo izvršil.

Odkod se Vašemu preblagorodju prihodnjič oglasim, še sam ne vem. Vendar prejmete obvestilo, kakor hitro bom kje bolj na stalnem. Ako pa je akt že odšel, Vas prosim, da pošljete urgenco za njim preko Žolg. Obenem se Vam priporočim za čimprejšnji odgovor o vseh teh točkah.

Z lepimi pozdravi, globokim spoštovanjem in toplimi priporočili

Vaš vdani, hvaležni

učenec Ramovš

(Pismo)

27

Dr. Ramovš Franz, Laibach
sv. Petra cesta 26/I.

Lj. 28. I. 1918

Velespoštovani gospod profesor!

V naglici Vam javim, da se je moja zadeva v toliko obrnila na bolje, da mi ni treba iti v Admont, marveč ostanem v Ljubljani in sicer sem zdaj v pisarni pri Landwehregänzungsbezirkskomandi. Kaj več v kratkem!

Z lepimi pozdravi in toplimi priporočili

Vaš vdani in hvaležni učenec

Ramovš

(Dopisnica)

Ljublj. 8. II. 1918

Velepoštovani gospod profesor!

Danes sem prejel preko Borovnice Vašo karto z dne 30. I. in se Vam prav toplo zahvaljujem zanj. Vendar vidim, da se nismo čisto dobro razumeli; mogoče, da sem jaz v razburjenju, v katerem sem pisal pismo, se tako nejasno izrazil, tako da je krivda na moji strani. Jaz nisem mislil, da bi se za oprostitev prej vložilo in mislim še danes da je najbolje, da šele po dekretu. Ako ste, velepoštovani gospod profesor, že ta čas kaj ukrenili, potem naj seveda gre svojo pot dalje; a nimam prav nobenega upanja, da bi me oprostili kot pomožno moč, če pa, bi bilo to le za 2—3 mesece — od tega seveda nimam nikakršnega dobička. Ako pa še niste storili omenjene vloge, bi mislil, da je najbolje, da je ne napravite, marveč da počakamo dekreta. Potem je stvar sigurnejša in se jo da tudi mnogo bolj tehtno podkrepiti. Saj vendar, mislim, ne bo bogve kako dolgo stvar ležala nerešena na ministrstvu. »Personalstandes-tabelle« sem tudi prejel in jih predyčerašnjim odposlal. Dobro bi bilo, da bi vedel, kdaj bo akt odšel, da bi to takoj naznanil Jagiću, ki bo gotovo rad storil, kar mu bo moči, da bo čimpreje stvar potrjena. Potem pa, ko je enkrat dekret tu, sem mislil, da bi fakulteta storila potrebno vlogo, ki bi jo tudi lahko preko Jagića urgirali. Ta pot mi je tem ljubši zdaj, ko vem, da sem zopet na kolikor toliko varnem mestu. Kot sem Vam že sporočil, sem pri LdwErgBzkKdo. Seveda so me čez teden brzojavno klicali v Admont in če ne bi šla cela stvar pod roko, bi bil že zdavnaj tam. K sreči pa manjka dveh moči tu in sem za enkrat naravnost unentbehrlich, kar je zame vsekakor dobro. Dela seveda mnogo, tako, da ne morem priti do prav nobenega študija. Mogoče bo kaj pojenjalo polagoma. Vendar je človek vesel, da mu ne visi prav tik nad glavo Damoklejev meč. Novega sicer nič. Še enkrat se Vam prav toplo zahvalim za Vašo skrb in pripravljenost, za kar se Vam bom vedno izkazal hvaležnega. Upam, da ste zdravi!

Z odličnim spoštovanjem, lepimi pozdravi in toplimi priporočili

Vaš vdani, zvesti in hvaležni učenec

Ramovš

(Pismo)

Dr. Ramovš Franz, Laibach
sv. Petra cesta 26/I.

Ljublj. 27. II. 1918

Velespoštovani gospod profesor!

Kar sem v Ljubljani, ne pridem do nobenega lastnega dela. Dočim sem v Kamniku lahko popoldne v pisarni delal zase, je tukaj vedno toliko opravka, da moram celo hiteti, da vse dovršim. Radi tega sem tudi na večer zmučen in se mi ne ljubi kaj pričeti. V tem oziru sem torej močno na slabšem — vendar moram biti hvaležen, da je vsaj tako, da sem na gorkem in imam glavo na varnem. Novega ni tu prav nič. Zadnjič me je Tominec iskal, a se nisva našla. Radoveden sem, ali je v Gradcu ali ne. Vam je li kaj znano, če je že šel akt na Dunaj? Kako se Vam godi, velespoštovani g. prof.?

Z lepimi pozdravi in toplimi priporočili Vaš vdani in hvaležni
učenec Ramovš
(Dopisnica)

Dr. Ramovš Franz, Laibach
sv. Petra cesta 26/I.

Lj. 9. III. 1918

Velespoštovani gospod profesor!

Vaše cenjeno pismo z imenikom prejel in sem že na delu. Prosim Vas pa, da mi prav v kratkem pošljete par »Vabil«;* kolikor ravno morete. Imam mnogo upanja!

Z lepimi pozdravi in odličnim spoštovanjem Vaš vdani in hvaležni
učenec Ramovš
(Dopisnica)

Dr. Ramovš Franz, Laibach
sv. Petra cesta 26/I.

14. III. 1918

Velespoštovani gospod profesor!

Vaši dve pošiljati hvaležno prejel. Danes hočem pisati še Jagiću. Prosim Vas pa za svet: ali naj vpišem v naznanilo za predavanja res naslov predavanj ali naj kar vpišem »Eingerückt, wird allenfalls später

* Tikalo se je Časopisa za slov. jezik, knjiž. in zgod.

ankündigen«. Po mojem bi bilo drugo bolje, ker kdo ve, bom li mogel jeseni predavati ali ne. Vendar Vas prosim, velespoštovani gosp. prof., da mi takoj sporočite, kaj Vi mislite o tem. Upam, da do dekreta ne more biti več daleč. Glede Bamberga bom šel h Kobalu; obenem bom pa še sam stopil tja, ker moram itak ž njim govoriti radi črk v svoji razpravi in sem že dolgo namenjen. Res čudno in naravnost sitno, že z ozirom na oni popravek v Slov. Narodu. Sicer nič novega. Meni gre dobro, le dela (pisarniškega) imam več kot v Kamniku, tako da do kakega študija le redkokdaj in za malo časa pridem. Tominec je bil zadnjič tu. Kako rad Vam verjamem, da ste vznevoljeni radi medpočitniškega predavanja za Urlauberje: rezultat pa ne bo sijajen, ker kaj more človek storiti v 3 mesecih? Upam in želim, da se zdravstveno na spomlad okrepite. Z lepimi pozdravi in toplimi priporočili

Vaš vdani in hvaležni učenec Ramovš

(Dopisnica)

Ljubljana 25. III. 1918

Velespoštovani gospod profesor!

S hvaležnostjo sem prejel Vašo cenjeno karto in zato prilagam dotični formular pismu s prošnjo, da ga o priliki oddaste na dekanatu. Od Jagića doslej še nisem dobil odgovora, a vem, da bo gotovo šel na ministrstvo in upajmo, da bo tudi kaj opravil. Sicer pa, ako se računa, da vsak akt navadno rabi v državnih pisarnah po 2—3 mesece, predno ga rešijo, že potem ni do rešitve daleč. Kaj in kako boste potem ukrenili, torej s početkom letnega tečaja, o tem mi boste že še blagovolili kaj več sporočiti.

S Kobalom sem pred kratkim govoril znova. O praznikih, ko bom malo več prost, bom tudi še sam stopil k Bambergu.

Glede časopisa je bilo po mojem mnenju vse premalo reklame. Zdaj, ko sem v Ljubljani, mi je marsikaj olajšano in upam, da bom storil marsikaj v korist. Zato Vas prosim, da mi pošljete imena vseh ustanovnikov in naročnikov, da sem malo orijentiran. Upam si spraviti kakih 30 novih naročnikov na dan. Hočem se poprijeti z vso agilnostjo tega agitatoričnega posla. Dalje imam načrt — če bo šlo gladko, kdo ve, ali ne spravimo kakih 10.000 vkup. Na to delo pa bom lahko šel šele, ko bo prvi snopič tiskan, da človek nekaj pokaže. Tudi glede metode ofenzive Vam bom še sporočil kaj več; treba bo najprvo oficijelnega povabila in tu doli osebne intervencije; to drugo bom po posredovalnih osebah

radevolje opravil jaz. Cilj te ofenzive pa so možje: Pollak, Jakil, Derganc, Zorman. Ti štirje se bodo gotovo odzvali in ne z majhnimi vsotami. Prosim Vas torej, da mi takoj pošljete že prej omenjeni imenik. Imam tudi par pomagačev, ki bodo šli z navdušenjem v ogenj, tako da sigurno računam z dobrim uspehom.

Bila je sprožena še neka druga ideja, ki Vam jo hočem dati v pretres. Kakor veste, ima Slov. Matica svoj filološki odsek s Šlebingerjem na čelu. Možno bi bilo, da bi naš časopis dobival od Matice letno podporo kakih 1000 Kron, dasi ne bi bil v nobenem oziru vezan na Matico, ampak popolnoma avtonomen. Sčasoma bi — če ne bi šlo drugače — lahko prešel v Matico, t. s. pravi, da bi ga Matica vzdrževala, da bi bil nekak organ filološkega odseka; seveda je s tem združeno, da dosedanji odsek odstopi in tvori novi odsek dosedanje uredništvo časopisa, kar ni nikakršna težavnost izpeljati. Prosim Vas, da mi v kratkem o vsem tem poveste svoje misli, da mi pa predvsem pošljete imenik.

Sicer nič novega. Jaz le redko pridem do študija, in še to je vse raztrgano. Sicer se počutim zdravega, dasi mi vsi pravijo, da sem še mnogo bolj suh kot sicer.

K velikonočnim praznikom sprejmite od mene in moje žene najiskrenejše čestitke kot tudi Vaša cenjena družina.

Z lepimi pozdravi in toplimi priporočili

Vaš vdani in hvaležni učenec

Ramovš

Pozdrave g. prof. Kaspretu in graškim slovenskim starejšinam.

(Pismo)

Lj. 18. IV. 1918

Velespoštovani gosp. profesor!

Prejel sem »Vabila«, dan nato dekret in včeraj Vaše čestitke. Prav toplo se Vam zanje zahvalim in obenem ponovim svojo hvaležnost na celém Vašem trudu, ki mi je prišel v dobro ter se Vam priporočam tudi za naprej. Včeraj sem bil pri Bambergu; I. snopič izide prihodnji teden. Glede moje razprave o Dalm. bibliji sem črke tako priredil, da jo bo zdaj tiskarna lahko tiskala in da lahko izide v II. snopiču. Vabila sem vsa izdal in upam, da se kmalu oglasiyo novi naročniki. Rabil bi jih pa še kakih deset in če jih imate še na razpolago, bi prosil zanje. Ko bo prvi

snopič na svetlem, bo takoj treba ubrati pot do Pollaka in Zormana. Uredništvo naj sestavi tozadeven oklic, oziroma pismo in priloži prvi snopič, ter pošlje vse na adresata: Karl Pollak, Ljubljana, Dunajska cesta in Ivan Zorman, veletrgovec [tu je v pismu prazen prostor]. V pismu omenite, da jih v kratkem posetim jaz, ki jim bom ustmeno temeljiteje razložil celo zadevo. Potem meni takoj sporočite, da bom vedel, kdaj so že prejeli pisma. To pot imam za dobro; event. ukrepe in navodila mi blagovolite še sporočiti.

Še enkrat najlepša zahvala in najtoplejša priporočila.

Z lepimi pozdravi in globokim spoštovanjem Vaš hvaležni učenec

Ramovš F.

(Dopisnica)

Anton Slodnjak

MATIJA MURKO

1861—1952

Osebnost in delo Matija Murka najlažje razumemo in ocenimo na ozadju znanstvenega pozitivizma in političnega realizma, ki sta nekako od 1890 do 1914 vodila najbistrejše glave slovanskih narodov. Tedaj je umiral romantični panslavizem in njega izrastki v znanosti in politiki. Vsi slovanski narodi, razen makedonskega, so se v glavnem že uveljavili kot samostojne nacionalne individualnosti, četudi so jim nazadnjaške politične in socialne sile onemogočale politični in državni razvoj. Vidno je, da Slovani hočejo sodelovati v človeški omiki in civilizaciji kot samostojne večje ali manjše narodne individualnosti, a se pri tem medsebojno kulturno in tudi politično podpirati. Na obzorju se kažejo obrisi velike renesanse slovanstva, kar vznemirja branilce in zagovornike starih političnih in gospodarskih sistemov. Nemško-avstrijsko-italijanska trozveza meri kljub notranjim protislovjem, ki razjedajo zaveznike, na to, da onemogoči ali vsaj zavira prepored pruskih in avstrijskih ter balkanskih Slovanov. V nasprotnem evropskem taboru pa drži ruski carizem poleg velikoruskega državnega naroda v železnih policijskih pesteh Poljake, Ukrajince in Beloruse ter njim sorodne in nesorodne baltske narode. Razvojna moč slovanskih narodov in zaviralne sile imperialističnih državnih in gospodarskih sistemov se bojujejo med seboj. Trdovratna gospodovalnost poslednjih pripravlja prvo svetovno vojno.

Matija Murko je izšel 11. februarja 1861, t. j. v začetku avstrijske ustavne dobe, iz vinogradniškega želarskega rodu na Drstelji pri Svetem Urbanu blizu Ptuja. V njegovih otroških in dijaških letih se je slovenska Panonija med Dravo in Muro krepko navezala na slovensko jedro, čeprav je ohranila še iz ilirske dobe intimnejše poglede na južnoslovanski svet kakor Kranjska in druge slovenske dežele. Tu, na stikališču slovenskega, hrvaškega, nemškega in madžarskega življa, je plamtel v podeželjski duhovščini, vzgojeni v graškem bogoslovju v trdi tekmi z nemškimi

kolegi, ključovalen ponos, ki je prehajal od nje tudi na podeželsko ljudstvo. Večja liberalnost univerzitetnega okolja ji je dajala večjo svobodnost mišljenja, kakor so jo imeli gojenci pokrajinskih teologij v Ljubljani in Celovcu, kjer je živel mnogo povampirjenega in v ultramontanstvo prehajajočega janzenizma. Češki in zlasti hrvaški kulturni vplivi so delovali nanjo bolj neposredno kakor na osrednjo slovensko duhovščino. Zato so v njenih vrstah mogle vzrasti tako značilne osebnosti liberalnih katolikov, kakor sta bila Davorin Trstenjak (1817—1893) in Božidar Raič (1827—1886).

Ob zgledih in mecenatstvu teh markantnih predstavnikov vzhodno-štajerskega političnega realizma in branilcev slovenske avtohtonosti ter glasnikov slovanske narodne in politične solidarnosti je rasel Murko kot učenec ptujske nižje realne gimnazije (1872—1876) in mariborske klasične gimnazije (1876—1880). Bil je odličen dijak, vedno drugi ali tretji v razredu, izvrstno je odgovarjal zlasti pri slovenskem jeziku. Tako ga je ocenil n. pr. profesor Janez Majciger v 7. in 8. razredu ter pri maturi z najboljšim (7.) takratnim redom: odlično (ausgezeichnet). V gimnaziji je predaval o Valentinu Vodniku, o Vuku S. Karadžiću, o srbsko-hrvaški narodni pesmi in o Kollárjevi »vzajemnosti«. V počitnicah med 7. in 8. šolo je napisal kot odgovor na anketo profesorja Pleteršnika (Vprašanja zastran slovenskih narečij) Opazke o slovenskem narečju, kakor se govori pri Sv. Urbanu zunaj Ptuja na Štajerskem. Spis kaže filološko nadarjenost in znanje ter etnografsko zanimanje, vendar ga Murko »ni dovršil in odposlal, ker ni imel časa«. ¹ Poleti 1880 je bil Murko kot abiturient z dvema sošolcema pri odkritju spominske plošče na Kopitarjevi rojstni hiši v Repnjah.

Tako je pokazal že do konca svojih gimnazijskih študij zanimanje za marsikateri problem poznejšega slavističnega delovanja. Lahko bi rekli, da je do tedaj bil njegov delovni program že zasnovan, zlasti ker je dobil v gimnaziji tudi močne pobude za germanistični študij, kateremu se je po maturi poleg slavističnega hotel posvetiti. ² Vpisal se je v zimskem semestru 1880/81 na dunajsko filozofsko fakulteto in je poslušal germanista Heinzla in E. Schmidta, klasične filologe Gomperza,

¹ Ohranjen v Murkovi zapuščini v NUK. Odslej citiram kot MZ. Podroben oris Murkovih gimnazijskih let v Spominih 17—37. Naš spis omenja v glavnem samo to, kar je splošno zanimivo in česar Murko v Spominih ni omenil.

² Prim. Spomini, Ljubljana 1951, 29—30.

Gittlbauerja, Hartla in Schenkla, filozofa Masaryka, Brentana in Zimmermanna.³

Najmočnejše sta ga pritegnila Heinzel in Schmidt. Pri obeh se je uspešno uveljavljal in sklenil je napraviti doktorat iz germanistike. Miklošič je ostal na strogo filološkem stališču, gojil je znanost zaradi znanosti in je bil v primeri z le-onima nekam zastarel. Toda zaradi svojega velikega znanja, največje znanstvene avtoritativnosti in kot rojak je deloval na Murka močnejše, kot se je ta sprva sam zavedal, misleč morebiti na kariero predavatelja germanistike na kakšni južnoslovanski univerzi. V germanističnem seminarju je imel precej nadarjenih nemških kolegov,⁴ s katerimi je uspešno tekmoval.⁵ Tako je izdelal disertacijo o »alemanski redakciji« nekega starovisokonemškega glosarja, ki ga je našel v Pragi in nazval Das Adam Glossar. Heinzel in Schmidt sta ocenila njegovo delo, da »odlično ustreza zakonskim zahtevam glede na disertacije«. Omenila sta pa nekatere stilistične pomanjkljivosti, ki da so posledica avtorjevega slovenskega pokolenja. S tem sta pravzaprav namignila, naj Murko ne misli, da se bo mogel uveljaviti kot visokošolski profesor v tako izraziti nemški domeni, kakor je bila v tedanji Avstriji germanistika.

Oba rigoroza, glavnega (iz germanistike) in drugega (iz slavistike), je Murko opravil 10. avgusta in 19. oktobra 1885 z oceno »per vota unanimia cum applausu«. Zato je bil tudi glede na odlične gimnazijske uspehe počaščen kot drugi absolvent dunajske filozofske fakultete dne 8. februarja 1886 s promocijo sub auspiciis imperatoris. Ob tej priliki je predaval o pomenu tujk za študij kulturne zgodovine človeštva (Die Bedeutung der Fremdwörter), s čimer se je predstavil javnosti kot Miklošičev učenec.

Njegov znanstveni uspeh je veljal pri tedanjih skromnih in idiličnih slovenskih razmerah kot pravi občenarodni uspeh. O tem pričajo številne

³ V Spominih (46) omenja »prosta in lepa« predavanja tega herbartjanca, toda njegovih predavanj ni vpisal v indeks, kakor tudi ne etnologa Fr. Müllerja, indologa Bühlerja in indogermanista Meringerja (glej l. c. 38–39). Vpisal je pa Masarykovo predavanje »Fortschritt, Entwicklung und Civilisation, eine Einleitung in die Philosophie der Geschichte« in njegovo poznejše delo kaže, da je morebiti več pridobil od češkega filozofa, kakor je sodil v Spominih (46).

⁴ Glej Spomini 44.

⁵ To dokazujejo v zapuščini ohranjena kolokvijska spričevala. Z dunajskimi germanističnimi kolegi je ohranil prijateljske zveze tudi kasneje.

⁶ Citat je iz njunega poročila o disertaciji: »Die Abhandlung genügt den Anforderungen, welche das Gesetz an eine Dissertation stellt, in hervorragender Weise.« Prim. tudi Spomini 49.

čestitke slovenskih pisateljev, politikov kakor tudi drugih ljudi raznih dob in poklicev: od Janka Kersnika, Frana Levca, Josipa Vošnjaka, Ivana Nabergoja do Davorina Trstenjaka in Janeza Majcigerja, nekdanjega Murkovega profesorja slovenščine. O tem govore obširni opisi promocijske svečanosti in prevodi oziroma ponatisi Murkovega promocijskega predavanja.

V svojih študentskih letih Murko namreč ni bil samo vesten germanist in slavist, temveč tudi vodilni in najbolj delavni član akademskega društva Slovenija, kateremu je dajal z organizacijskimi preosnovami (ustanovitev posebnega »knjižnega odseka« 1885), s predavanji in s poglobljanjem zvez z drugimi slovanskimi akademskimi društvi tehtnejšo vsebino in večji delokrog. Predaval je v društvu o južnoslovanskih pesnikih in kulturnih delavcih in je govoril z isto ljubeznijo o Vuku kakor o Prešernu, o Branku Radičeviću kakor o Jurčiču, o Dositeju Obradoviću in drugih. Organiziral je s slovanskimi akademskimi društvi (1883) proslavo Miklošičeve sedemdesetletnice in je s posebno poslanico »Miklošič in Hrvati« skušal pripomoči k pravilnejšemu razumevanju velikanskega slavljenčevega dela spričo protesta hrvaške akademske mladine zoper nekatere Miklošičeve zastarele in neobjektivne poglede na hrvaški in srbski jezik. Ker je Murko že takrat realno presojal slovanski in germanški svet, je sklenil nesebično, a stvarno delovati za zbližanje slovanskih, zlasti južnoslovanskih narodov. Temu sklepu je ostal praktično zvest vse življenje.⁷ Med Murkovimi predavanji v Sloveniji sta najtehtnejši: govor na Prešernovi slavnosti 10. decembra 1885 in govor o Jurčiču, ki ga je govoril (1887) »po sedemletnem članstvu zadnjikrat svojim kolegom«. V govoru o Prešernu je prikazal še danes veljavno, trezno in globoko, kaj druži in kaj loči Prešernovo pesem in nemško ter svetovno romantično poezijo ter je krepko poudaril samoraslost in časovno ter kulturno odvisnost prve.⁸ V predavanju o Jurčiču je pa odločno obsodil takratno akademsko omladino, kažoč na Jurčičevo osebno politično in časnikarsko žrtev, ki je rojenemu pripovedniku onemogočila umetniško dozoreitev,

⁷ Tako si je za njegovega predsednikovanja Slovenija uredila s hrvaškim akademskim društvom Zvonimir skupno knjižnico in čitalnico. Bil je pa Murko tudi delaven član češkega akademskega društva Akademický čtenářský spolek in z Ukrajincem Stepanom Smal-Stočkym osnovelec društva slavistov na dunajski univerzi (Verein der Slavisten an der Wiener Universität).

⁸ V dunajskih docentskih predavanjih je Murko ta spoznavanja poglobil, deloma pa jih je priobčil v eseju *Misli k Prešernovemu življenjepisu*. Oboje kakor tudi njegova profesorska predavanja v Gradcu je pozitivno delovalo na razvoj našega prešernoslovja.

medtem ko se mnog iz sodobne mladine pogublja z ničevim politikantstvom in breznačelno žurnalistiko.⁹

Po doktoratu je ostal Murko še leto dni kot izredni slušatelj na dunajski univerzi, da bi poslušal Miklošičevega naslednika V. Jagića, ki ga je tako znanstveno mikal, da bi »sicer potoval k njemu v Petrograd« (kjer je bil Jagić šest let profesor), »ako ne bi bilo njega na Dunaj«. Jagić mu je razširil slavistično obzorje na mnoge nove probleme slavistike, sicer pa je bil Murko ponosen na to, da je imel »slavistično podlago naravnost od Miklošiča«.

V tej dobi se je končno odločil glede na znanstvene uspehe in nasvete prijateljev in znancev, da ne gre v srednjo šolo, temveč da si hoče priboriti univerzitetno profesuro. Zato ni opravil ustnih izpitov iz nemščine in slovenščine, čeprav je izročil domače naloge. Za prvi predmet so mu sprejeli kot nalogo disertacijo, za drugi pa je obdelal morfološko in sintetično Enklitike v slovenščini.¹⁰ Konec 1886 je skušal z laskavim priporočilom profesorja Heinzla dobiti zagrebško germanistično stolicu, toda ker je spoznal, da hoče madžaronski ban Khuen-Héderváry rešiti to vprašanje kot politično in nepotistično zadevo, je opustil poslednjo misel, da bi se kdaj habilitiral kot germanist. Po srcu, političnem prepričanju in življenjskem spoznanju je bil tako vedno slavist v najširšem pomenu besede. Odslej se je pripravljajl za predavatelja slovanskih jezikov in literatur na dunajski ali kateri drugi avstrijski univerzi.¹¹ V ta namen je zaprosil za univerzitetno potovalno štipendijo in odšel z njeno pomočjo

⁹ »Pri Jurčiču je bila nemila usoda kriva, da se ni mogel z vsemi močmi posvetiti svojemu pravemu poklicu. Koliko Slovencev pa po nepotrebnem noče spoznati svoje prave naloge! Dolgo časa smo bili in smo še tudi danes vsi filologi, posebno pa veliki politikarji od prvega do zadnjega. Koliko se pri tem prazne slame mlati, koliko strasti vzbuja in goji, ki večkrat zamorijo celo vse plemenite čute, kako malo se pa stori — posebno stalnega! Večkrat se v trenutku rodi misel na kako podjetje, vse za njo vzplameni, kako hitro pa zopet ves ogenj ugasne! Kakor drugod se tudi pri nas premalo premišljuje, od koliko zgodovinskih in drugih faktorjev je odvisna obramba naše narodnosti, blagostanje naše domovine in koliko je treba znati onim, ki hočejo zanjo res uspešno delovati.« (Iz rokopisa Murkovega predavanja v MZ.)

¹⁰ Delo je priobčil v LMS 1891, 1—65, in 1892, 51—86.

¹¹ Tako je zapisal v svojem Dnevniku na Ruskem, ki ga je začel v Petrogradu 19. avgusta (t. j. 1. septembra) 1887, tole izpoved: »Jaz sem z dušo in telesom vdan znanosti vobče in slavistiki posebno, ker k njej me srce mika. Dozdaj sem bil bolj lingvist ali slovansko lit. zg. moram tudi pestovati; Jagić celo hoče, da si posebno to stroko izberem; jaz imam sicer dobro šolo od germanistov, ali vendar ne vem, bom li popolnoma sposoben.« MZ.

»sredi septembra 1887«¹² s profesorjem Jagićem in dunajskim docentom Františkom Pastrnkom na Rusko.

Murko se je vpisal v jesenskem semestru 1887/88 kot izredni slušatelj v 4. letnik petrograjske zgodovinsko-filološke fakultete, da bi študiral ruski jezik in rusko književnost. Toda zaradi neurejenih razmer na takratnih ruskih univerzah, kjer je divjal boj med naprednimi profesorji in študenti na eni strani in med caristično-policijskim režimom na drugi strani, ni imel kdo ve kaj od predavanj. Zanimala ga je romantično-socialna razlaga ruske literature slavjanofila Oresta Fedoroviča Millerja (1833—1889), v katerem je takoj spoznal »blago dušo, človekoljubnega, iskrenega prijatelja mladine in gotovo jako pametnega človeka in enega glavnih borilcev za svobodo in človeško ravnanje na vseučilišču«. Toda Miller je moral prav v začetku Murkovega ruskega študija zapustiti svojo stolico zaradi sporov z oficialnimi slavjanofili in režimom. Ostala predavatelja ruske književnosti: profesor Nezelenov in docent Morozov nista mogla Murku kaj posebnega nuditi, prvi, ker je samo »pošteno razlagal, kar so napisali posamezni kritiki ruskih pisateljev«, drugi, ker je moral kmalu prenehati s predavanji zaradi obdolžitve znanstvenega plagiatu.¹³ Veliki pozitivistični literarni zgodovinar Aleksander Nikolajevič Pypin (1833—1904) tudi davno ni več predaval; odpuščen že 1861. l. zaradi študentskih nemirov, je deloval na javnost samo s svojim obsežnim znanstvenim in kritičnim publicističnim delom. Večja spoznanja bi Murku mogel odpirati profesor »slavjanskih narečij« Lamanski, ako ga ne bi bil odbijal s plitvimi anekdotami o raznih slovanskih narodih in jezikih. Zato pa ga je pritegnil z vso močjo svoje velike kulturnosti in čudovite razgledanosti po evropskih in ruskih literarnih problemih v najvišjem pomenu besede, »velikan učenosti«, kakor ga Murko imenuje v razpravi V provinci na Ruskem in v Spominih, profesor splošne, danes bi rekli primerjalne literarne zgodovine Aleksander Nikolajevič Veselovski (1838—1906). Ta prodorni in uspešni raziskovalec epskih snovi in form v umetnih in narodnih literaturah ga je navdušil, da obdela usodo »Povesti o sedmih modrijanih« (Historia septem sapientium) v starejši ruski rokopisni književnosti. Murko je sklenil, da preišče njeno zgodovino v vseh slovanskih slovstvih. Svoje delo je naslonil na Pypinova raziskovanja starih ruskih povesti in pravljic. Nato je ugotovil 37 ruskih

¹² Tako je označil čas svojega odhoda Murko sam v Spominih, 64, toda iz njegovega dnevnika je razvidno, da je to moralo biti že proti koncu avgusta, saj je našega 1. septembra, ruskega 19. avgusta, bil že v Petrogradu.

¹³ Spomini, 67.

rokopisov te povesti in jih je začel prepisovati ter primerjati med seboj. Spoznaval je tudi rusko kulturno in družbeno življenje, zahajal v gledališča in k družinskim večernim zabavam univerzitetnih profesorjev, akademikov ter v Slovansko dobrodelno društvo (Slavjanskoje blagotvorniteljnoje občestvo).

Po končanem prvem študijskem letu je obiskal profesorja A. N. Veselovskega na počitnicah v Borovičih, nato potoval skozi Moskvo h grofici vdovi Uvarovi, predsednici Moskovskega arheološkega društva (Moskovskoje arheologičeskoje občestvo), v Porečja v smolenski guberniji, da bi pregledal rokopise Povesti o sedmih modrijanih, ki jih je hranila Uvarova v bogati graščinski knjižnici. Od tam je krenil spet v Moskvo in v Nižnij Novgorod, danes Gorkij, od tod po Volgi do Kazanje, kjer je preštudiral še en rokopis svoje povesti, in do Saratova, od koder se je vrnil po isti poti v Moskvo. Tam je novembra 1888 začel urejati »potne spomine in vtiske« na temelju natančnega dnevnika, ki ga je pisal ves čas bivanja na Ruskem, v obširni potopisni esej »V provinci na Ruskem«. ¹⁴ S tem je hotel pregledati bogastvo srečanj, doživetij in razmišljanj na potovanju iz Moskve v Nižnij Novgorod in po Volgi do Sundyrja in nazaj. Hotel je priti do objektivnih zaključkov o ruski družbi in državi. Kot slovanskega realista srednjeevropskega kova ga je najbolj zanimal ruski človek, dasi je z bistrim očesom opazoval tudi zemljo in njene naravne in civilizacijske značilnosti. Narisal je z ostro karakterizacijo galerijo živih podob predstavnikov ruske družbe, kakor jih je srečaval ali videl na popotovanju: izobražence, uradnike, trgovce in njihove žene, delavce, natakarije, izvoščke, mornarje in kinete. Poleg Rusov je spoznaval na Povolžju Tatаре, Čeremise, Čuvaše, Nemce, Kalmike in posamezne predstavnike kavkaških narodov. Spomin na razgovore z njimi ga je navajal, da je opisoval gospodarsko delavnost, slikal mesta in vasi, obujal zgodovinske dogodke, da bi razumel mišljenje, način dela in življenja, stopnjo omike, verstvo, običaje, zabave in nadaljnji razvoj ruskega človeka. Na vse to je gledal z očmi liberalnega, realističnega Slovana, ki ostro kritizira obnavljanje in košatenje policijskega režima na vseh področjih kulturnega življenja, obsoja formalizem urad-

¹⁴ LZ 1889, 278—284, 337—344, 419—428, 457—465, 529—542, 583—593, 660—679, 709—725. Tudi v zasebnem ponatisu v posebni knjigi z dodano »sklepno besedo«, s katero je pojasnil svoj odpor zoper romantično rusofilstvo, ki se mu je zdelo škodljivo. Murko je delo ponudil v ponatis Slovenski Matici, ki ga ni sprejela. V Spominih ga je v poglavjih Na ruskem podeželju (78—82) in Na Volgi (82—97) izdatno uporabil.

nega pravoslavja, toži nad duševno zaspanostjo uradništva in trgovstva, ki pa se zaveda in veseli prihodnosti ruske zemlje in njenega človeka, češ »sčasoma vse pride tudi na Ruskem«. Posebno ugodno sodi o ruski inteligentni ženski, ko pravi, da »imajo vse ruske ženske primerno več značaja (karakterja) nego moški, več srčnosti in svobodnega obračanja, nego smo jim mi vajeni, in se odlikujejo z zanimanjem za razna vprašanja«. ¹⁵ Esej sam je bil slovenskim rusofilom, služečim kot srednješolski profesorji na Ruskem in zbirajočim se okrog Podgornikovega Slovanskega sveta, neprijeten, kakor priča odlomek iz pisma Zvonovega urednika Frana Levca pisatelju z dne 16. decembra 1889: »Gospod Hostnik — ‚Krutorogov‘ — saj ga poznate! — pisal je v Ljubljano, da sem jaz vladna kreature, Vi pa Kalnokijev prelagataj; ¹⁶ da Vas je naša vlada poslala v Rusijo samo — vohat itd. Preverjen sem, da naju Hostnik opiše v Peterburskih ‚Izvestijih‘ po svojem receptu in da tudi Slovanski svet ob svojem času katero blekne. Meni se že hlače tresejo in Vam najbrž tudi.« ¹⁷

Po vrnitvi s popotovanja je Murko ostal šest mesecev v Moskvi, kjer je študiral tamkajšnje rokopise Povesti o sedmih modrijanih. Poleg tega je spoznaval moskovski slavistični svet: profesorja F. Brandta, Levstikovega znanca, in Aleksandra A. Šahmatova, Prešernovega prevajalca Fedorja Jevgenijeviča Korša ter mlada slavista Vjačeslava Ščepkina in Borisa M. Ljapunova, ki ju je poučeval v našem jeziku. ¹⁸ Vživljal se je tudi v sodobno življenje Moskve in v zgodovinske ter kulturne spomenike velikoruskega naroda. Kakor v Petrogradu ga je tudi tu posebno mikalo rusko gledališče.

Ko je preštudiral 37 ruskih zapisov omenjene povesti in se je čutil trdnega v jeziku in starejši literaturi — v novejšo, kakor se zdi, se ni posebno poglobljal — se je februarja 1889 vrnil preko Kijeva, Lvova in Krakova na Dunaj. Študij na Ruskem ni spremenil njegovih načelnih

¹⁵ Njegova sodba soglaša z opazovanjem nekega drugega slovenskega slavista — Franceta Kidriča, ki je o tem pisal Ivanu Prijatelju dne 3. (16.) junija 1914 tole: »Revolucija je vplivala na oba spola čisto različno: ruski študent je danes top, brezidejen, ..., kursistka idejalna, živa, se za vse zanima. Med specialistkami po русской литературы sem jih našel celo vrsto, ki so citirale Prešerna v originalu! Vpliv Ščepkina (Murkovega nekdanjega učenca in prijatelja), ki je imel letos kurz o Prešernu!« Prijateljeva zapuščina v NUK.

¹⁶ Vohun takratnega avstrijskega zunanjega ministra.

¹⁷ MZ.

¹⁸ Oba sta mu še dolgo dopisovala, Ljapunov posebno prijateljsko in odkritosrčno in, če je le utegnil — slovensko.

pogledov na razmerje malih slovanskih narodov do največjega slovanskega brata, saj je spoznal, da tudi najbolj napredni ruski učenjaki (Veselovski, Pypin i. dr.) mislijo, da je notranji in zunanji razvoj ruskega kakor tudi vsakega drugega slovanskega naroda — zadeva vsake posamezne narodne individualnosti, a tudi samokritičnosti.¹⁹ Pač pa se je Murko na Ruskem znanstveno in strokovno razvil ter obogatil: šele v šoli Veselovskega in Pypina je dobil pod mračnim obzorjem takratnega ruskega družbenega in kulturnega življenja pogoje za to, da je postajal iz ozkega slovanskega in germanskega filologa dunajske šole slovanski primerjalni literarni zgodovinar, etnograf in publicist širokih razgledov. Glede na politično prepričanje pa se je vrnil v Avstrijo tak palackijanec, kakor jo je zapustil, še vedno verujoč, da je avstrijski državni okvir najzanesljivejši garant bodočnosti avstrijskih Slovanov.

V tem ga je potrjeval tudi že desetletni obstoj Taaffejevega ministrstva,²⁰ ki je še vedno obljubljalo, oprto v dunajskem parlamentu na Poljake, Čehe in Hohenwartov železni obroč desnice, v katerem so bili tudi Slovenci, da bo spravilo avstrijske narode pod streho bolj ali manj federalistične ustave. Zato je sprejel 1. julija 1889 brez vsakršnih očitkov nacionalne vesti službo v »Literarnem biroju« zunanjega ministrstva z nalogo, da prireja izvlečke iz poljskih, pozneje (1896) tudi iz bolgarskih in večkrat celo iz čeških ter ruskih časnikov za potrebe tega ministrstva. Seveda je imel to službo, ki mu jo je priskrbel naučni minister Paul v. Gautsch²¹ samo kot začasno, dokler bi se pač ne habilitiral. Od 1891 do 1899 je tudi poučeval ruščino na Javnem učilišču za orientalske jezike (Öffentliche Lehranstalt für orientalische Sprachen), od 1892 do 1896 slovenščino na terezijanski gimnaziji. Isto leto (1896)²² so ga imenovali za profesorja ruskega jezika na konzularni akademiji.

Kljub tej zaposlenosti je krepko delal in se znanstveno izpopolnjeval. Trudil se je, da bi čimprej dovršil razpravo o rokopisih Povesti

¹⁹ Glede na to je pomemben njegov izrek v predavanju, ki ga je imel po vrnitvi v dunajski Sloveniji: »Ne, gospoda moja, ruski narod je v resnici velik narod, ker ima veleume, ki ga učijo spoznavati samega sebe, ki mu ne zakrivajo resnice, ki se borijo s tem za velike ideje vsega človeštva.« MZ.

²⁰ Hans Pirchegger ga označuje v knjigi *Geschichte und Kulturleben Deutschösterreichs* (3. del), 1937, 215, nekoliko preostro kot: »vlado zoper Nemce« (*Die Regierung gegen die Deutschen*).

²¹ Ta je bil poseben zaupnik Franca Jožefa in pozneje še večkrat minister ter celo ministrski predsednik. Murka je cenil zaradi njegovih odličnih študij in mu je obljubil ob promociji »sub auspiciis imperatoris«, »da ga bo vsekdar veselilo, če bo mogel kaj storiti zanj« (Spomini, 106).

²² Popravi tiskovno napako v Spominih, 108, 24. vrsta: 1890 v 1896.

o sedmih modrijanih, ki jo je hotel uporabiti kot habilitacijsko delo za dunajsko docenturo »slovanske filologije s posebnim pogledom na zgodovino slovanskih literatur«. Jagić pa s tem ni soglašal, temveč je želel, da Murko izdela habilitacijsko delo iz zgodovine novejših slovanskih slovstev. Zato je ta 1891 začel zbirati gradivo za študijo o nemških literarnih vplivih na literarno delo Stanka Vraza, razpravo o omenjeni staroruski povesti je pa priobčil v publikacijah Dunajske akademije znanosti pod naslovom *Geschichte von den Sieben Weisen bei den Slaven* (1892). V tem filološko-zgodovinskem delu je dokazoval, da so evropske pripovedne snovi pronicale na Rusko iz Češke preko Poljske, ki je do konca 18. stoletja gospodarila nad Belorusi in Ukrajinci. Rusi so poljske, beloruske in ukrajinske prevode prepisovali in prilikovali svojemu govoru, ne da bi jih bili dobesedno prevajali, kar je povzročalo čudne pomote in nesmisli.

Iz Spominov (110) je vidno, da Murkova razprava, kateri bi naj sledila po želji Veselovskega še kritična izdaja *Povesti o sedmih modrijanih* v Ruski akademiji, ni vzbudila posebne pozornosti v ruski znanosti, medtem ko jo je zahodnoevropska kritika hvalila. Leta 1896 je Murko strnil izsledke teh in nadaljnjih študij o začetkih ruskega umetnega pripovedništva v habilitacijsko predavanje: *Die ersten Schritte des russischen Romanes*.²³ V iskanju nove teme za habilitacijo pa se je obrnil k novejšim in najnovejšim literaturam slovanskih narodov, ker so ga zanimala, kakor je zapisal v konceptu za svoj »curriculum vitae«,²⁴ in ker je spoznal, da je potrebno, da se dunajska slovanska filologija organsko razvija tudi na to področje, kar so mu potrdili tudi kompetentni ljudje.²⁵

Najprej je hotel napisati, izhajajoč iz predavanj E. Schmidta, razpravo o vplivu nemške literature na delo Stanka Vraza. Obenem je želel

²³ Prim. Wiener Zeitung 1897, št. 6 in 7 (9. in 10. januarja), in v ponatisu. Prevoda: Prvi početki ruskega romana, LZ 1897, 151—155, 207—212; Počátky ruského románu, Rozpravy z oboru slovanské filologie 1937, 503—513.

²⁴ Najbrž za vlogo zaradi habilitacije. Danes v MZ.

²⁵ Murko je mislil gotovo na Jagića, mogoče tudi na ministra Gautscha. Delovale so pa na Murkovo »preorientacijo« tudi osebne disonance med njim in Jagićem, ki so povzročale, da je Jagić hotel Murka preusmeriti sploh na drugo poklicno pot, svetujoč mu, naj išče stalne zaposlitve v zunanjem ministrstvu ali celo v politiki. Nekaj časa mu je govoril o tem, da bo moral po smrti hudo bolnega Vatroslava Oblaka v Gradec, ko je pa Oblak (1896) umrl, je Jagić spet spremenil svojo personalno politiko, največ iz ozirov na svojega zeta Milana Rešetarja. Vsaj tako je mislil Murko. Prim. njegovo neodposlano pismo graškemu profesorju Kirstenu z dne 19. maja (1896?) v MZ.

razkriti tudi romantične korenine Miklošičeve osebnosti in znanosti. Pri tem pa je zadel na mogočne posređovalne vplive »severnoslovanske romantike«, zlasti češke. Hotel jih je prikazati v uvodnem poglavju, toda ko jih je začel študirati, je spoznal, da zahteva samo češka romantika, kakor je začel označevati bujno rast češkega nacionalnega čustva v literaturi in kulturnem ter javnem življenju od 1820 do 1848, posebno pozornost in posebno knjigo.

Poleg tega je napisal v teh letih kljub veliki pedagoški zaposlenosti in društveni delavnosti²⁶ več obsežnih in temeljitih recenzij slavističnih filoloških in literarnozgodovinskih del za Jagičev Archiv in več člankov in razprav, ki so bile predštudije za rešitev njegove takratne poglavitne znanstvene teme, ali pa so se že dotikale novih znanstvenih območij, ki so postala šele pozneje dominantna v njegovem raziskovanju. Iz priprav za habilitacijsko delo je spisal razpravo o Kollárjevi zamisli slovanske vzajemnosti za dunajski češki zbornik ob Kollárjevi stoletnici (1893),²⁷ Slovincem je pa prikazal življenje in delo zaslužnega preporoditelja v temeljiti monografiji,²⁸ ker je bil prepričan, kakor je poudaril v uvodu, da je »Kollár tudi naš« in da je imel »na ves naš razvitek od tridesetih let ogromen vpliv«.

Te študije so izredno zanimale tudi češko znanstveno javnost, zlasti ker je Murko opozarjal Slovence z referati in članki tudi na pojave sodobnega češkega narodnega življenja. Deželna razstava v Pragi (1891) ga je prepričala, da Čehi prednjačijo v kulturi vsem drugim Slovanom in da bi zlasti Slovincem lahko bili najboljši učitelji v omiki in gospodarstvu. To spoznanje je Murko strnil v zanimiv članek Misli s češke razstave;²⁹ praška narodopisna razstava je pa okrepila njegovo davno zanimanje za etnografska vprašanja in mu narekovala še danes veljavne etnografske »nauke za Slovence«.³⁰

Za Brockhausov Konversationslexikon je sestavil 1895 kritično strnjen članek o Slovencih, obširneje je pa uporabil nabrano gradivo v anonim-

²⁶ Bil je član dunajske Slovanske besede, v kateri je kasneje (1898) ustanovil posebni Jugoslovanski klub, odbornik in dve leti tudi predsednik Slovanskega pevskega društva (Zpěvecký spolek slovanský) in član raznih dunajskih slovanskih in nemških znanstvenih in zabavnih društev in krožkov.

²⁷ Jan Kollár, Sborník statí... redakci Františka Pastrnka ve Vidni 1893, 201—232, ponatis: Rozpravy 43—84.

²⁸ LMS 1894, 1897; 62—137, 162—224. Oboje tudi v ponatisu.

²⁹ LZ 1892, 12—19, 75—84.

³⁰ LMS 1896, 75—137.

nem članku *Die Slovenen* v dunajski napredni reviji *Die Zeit*³¹ in v Ottovem slovníku naučnem (1898), kjer je orisal pod geslom Jihoslovane poleg Pastrnkovih prikazov drugih južnoslovanskih narodov Slovence v etnografskem, jezikovnem in literarnozgodovinskem pogledu. Osnova vsega tega Murkovega znanstvenega in publicističnega dela je nekak modernizirani avstroslavistični realizem, ki se napaja iz tradicionalnega našega avstroslavizma in iz Masarykovega političnega realizma. Tako so omenjena Murkova dela močnejše odmevala pri Čehih kakor pri Slovencih in to ne samo zaradi češke tematike in avtorjevih prijateljskih zvez s češkim znanstvenim in političnim svetom, temveč tudi zaradi svoje miselnosti.³² S tem je zapravlil Murko še tisto trohico dobrega imena, ki si ga je ohranil pri ruskih slavjanofilih slovenskega pokolenja, zbranih okrog Podgornikovega Slovanskega sveta, kjer ga je že 1895 nekdanji mladoslovenski časnikar in tedanji upokojeni odeški gimnazijski ravnatelj Lovro Leskovec krivično in žaljivo pestil zaradi spisa *V provinciji na Ruskem*. Leta 1897 je Leskovec svoje napade še poostрил. Murko ga je obakrat odločno in dostojno zavrnil.³³

Medtem pa mu je dozorelo 1896 habilitacijsko delo pod naslovom *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik* kot prvi del široko zasnovane serije o istem problemu v drugih slovanskih literaturah. V končni izdelavi se je pa Murku nekoliko premaknil vodilni aspekt na osrednji problem teme. Izhodiščna teza, da sta nemška romantika in njen predhodnik Herder oplodila začetke romantike pri Slovanih,

³¹ L. c. II (1895), št. 21 in 22; 113—116, 129—132.

³² Tako mu je pisal J. Jakubec dne 21. aprila 1895, da je referiral o prvem delu monografije o Kollárju v Časopisu Češkega muzeja in v praški Politiki ter je pristavil: »Vaš spis je prvni kniha, kterou jsem na slovinštine četl.« MZ.

³³ Njegov drugi odločni odgovor je zadovoljil tudi napredne Ruse, kakor dokazuje izjava Ljapunova v pismu z dne 2. (14.) februarja 1898: »Съ раздраженіемъ и досадою читалъ я шовинистичную статью „Слов. свѣта“ и съ удовольствіемъ Вашъ прекрасный отвѣтъ въ той же газетѣ.« MZ. Ljapunovu je Murko tisto leto na njegovo željo poslal ponatis potopisa *V provinciji na Ruskem*. Rus ga je ocenil v pismu z dne 12. (24.) decembra 1897: »Въ общемъ Вы вѣрно представили слабыя стороны русской жизни, хотя некоторыя частности могли быть для Васъ неясны. Вѣрно отмѣчено у Васъ безпорядочность, произволъ, невѣжество, наружная побожность или матеріальное пониманіе религіи и проч. Въ особенности хороши замѣтки о бѣдности и некультурности крестьянъ, о недостаткахъ министерства нар. просвѣщ., объ универс. уставѣ 1884 г., о приниженности духовенства (объ этомъ писалъ еще Бѣлинскій, противопоставляя наше духовенство западному) передъ свѣтской властью, о расколѣ и др. MZ. Tudi filolog M. N. Speranski je obsojal Leskovčeve napade.

se mu je prebujno razrastla in mu pogosto zastrla pogled na to, kar je v češki literaturi od 1820 do 1848 vzkliko iz lastnih sil in kar je vzkliko iz delovanja češke literarne tradicije ter drugih, zlasti slovanskih literatur.³⁴ Na temelju te knjige se je Murko habilitiral novembra 1896 na dunajski filozofski fakulteti za privatnega docenta slovanske filologije s posebnim ozirom na literarno zgodovino. Potrjen je bil 8. februarja 1897 in v poletnem semestru je začel predavati. Mnogo truda mu je prizadelo iskanje založnika za habilitacijsko delo in šele po daljšem povpraševanju ga je dobil s pomočjo državnozborskega poslanca Karola Kluna v graškem katoliškem založništvu Styria, ki mu je delo konec 1896 brezplačno natisnilo.

Knjiga je vzbudila veliko zanimanje in je bila v dveh letih razprodana. Zlasti češki znanstveniki so takoj spoznali njeno aktualno-politično in strokovno vrednost in so jo v več temeljitih kritikah pretresli do dna. Njim so sledili drugi kritiki: slavisti, germanisti in celo romanisti, tako da je Murko lahko zbral 47 recenzij svojega dela³⁵ — in vse, z dvema, tremi izjemami, so bile objektivne, četudi nekatere — zlasti češke — glede na avtorjevo poglavitno tezo odklonilne ali jo občutno omejujoče in spreminjajoče.³⁶ Prvi je spregovoril o knjigi T. G. Masaryk v dunajski reviji *Die Zeit* s programatičnim člankom *Deutsche Einflüsse und die Wiedergeburt des böhmischen Volkes*.³⁷ To je storil kot ideolog češkega kulturno-političnega realizma in kot Murkov učitelj, pobujen k temu nekako tudi od avtorja samega. Ta je namreč zapisal v uvodu

³⁴ V Spominih (111) je Murko pošteno pojasnil zasnovo svojega dela in je odgovoril tudi na kritike. Tam je zapisal: »Glavne misli sem povzel iz predavanj E. Schmidta, iz knjige R. Hayma o Herderju in nemški romantiki in iz nadaljnje bogatega slovstva o nemški romantiki, zlasti mlajši. Ni mi šlo le za iskanje soglasnih mest pri čeških pisateljih, t. j. ne toliko za tako imenovano ‚literarische Polizei‘, marveč za celotno ozračje, v katerem so živeli avstrijski Slovani, ker je imela za napoleonovskih vojn romantika glavno in važno središče na Dunaju in je njeno tamkajšnje delovanje zapustilo globlje posledice za daljšo dobo. Glavni poudarek sem v svoji knjigi polagal na Jana Kollárja in P. J. Šafaříka zaradi njunega vseslovanskega delovanja in sem dokazal njuno odvisnost od Herderja in nemške romantike. *Seveda sem se dobro zavedal tega, da nemški vplivi niso bili izključni, toda moja razprava je bila posvečena le njim.*« (Zadnji stavek je podčrtal biograf.)

³⁵ Danes v MZ.

³⁶ Razumljivo je, da so tudi v podrobnostih češki literarni zgodovinarji (Machal, Vlček, Jakubec, Bílý, Kraus, Krejčí) korigirali marsikatero Murkovo trditev, vsi pa so poudarjali važnost njegove znanstvene iniciativnosti, lju-bezen do predmeta in poštenost njegovih znanstvenih nagibov in metode.

³⁷ L. c. XI, 1897, št. 137—139, 103—105, 117—119, 133—135.

svoje knjige, da je dobil marsikatero pobudo zanj iz »historično-filozofskih spisov in predavanj profesorja Masaryka«, ki je kritično pretresel načela, na katerih je zgrajeno češko narodno življenje, da se pa vendarle ne strinja popolnoma z Masarykovo zgodovino razvoja češke narodne zavesti.³⁸ Masaryk je priznal, da je Murko njegov učenec in sobojevnik, kolikor izhaja v svoji knjigi iz češke »literarne revolucije«, kakor označuje Masaryk svoj in svojih sodelavcev boj zoper vero v pristnost Kraljedvorskega in Zelenogorskega rokopisa. Soglašal je tudi z marsikatero Murkovo trditvijo, odločno pa se je postavil po robu avtorjevi tezi, da je romantični duh (der romantische Geist) vzniknil pri Nemcih in da je slovanska, zlasti češka romantika nemškega porekla. — Romantična duhovna in čustvena usmerjenost je po njegovem obče-evropska, posamezne romantike so se sicer medsebojno oplajale, toda kljub temu je vsaka zase izvirna. To dokazuje za češko romantiko, ki da je svojevrstno spojena s klasiko in racionalizmom, česar n. pr. pri nemški ni. Zato je prepričan, da so nemški vplivi nanjo mnogo slabši, kakor misli Murko. Posebno se mu čudi, da tako redko omenja poljske, ruske in južnoslovanske pobude, ki se zde Masaryku »v gotovem pogledu« močnejše kakor nemške. Nato pa razvije svoje kulturno-politično prepričanje, češ da preporoda nekega ljudstva ni mogoče pojasniti z literarnimi vplivi, kajti literatura je samo »eksponent, simptom socialnega življenja, ni pa ustvarjajoča in goneča življenjska moč«. Narodni preporod je v začetkih politično in socialno dogajanje. Češki preporod se je začel z reformacijo, ki jo je sprožil socialni položaj češkega kmeta. V prvih desetletjih 19. stoletja ga je začel usmerjati in pospeševati še socialni položaj češkega delavca. Zato je narodna renesansa češkega ljudstva del velikega svetovnozgodovinskega gibanja. To so doumeli češki preporoditelji, ker so socialno-religiozno pojmovali češki narodnostni ideal kot ideal humanitete, t. j. človeštva kot družine svobodnih, enakopravnih bratskih ljudstev in enakih poedincev.³⁹

Od čeških strokovnih kritik je najgloblja Jakubčeva.⁴⁰ Recenzent, Murkov osebni prijatelj, je podal najprej »poglavitne misli in tendence« v knjigi,⁴¹ nato je označil njene poglavitne vrednote (znanstveno solid-

³⁸ L. c. IX.

³⁹ Prim. Prešernovo Zdravljico.

⁴⁰ Listy filologické 1897.

⁴¹ To mu je obljubil v pismu z dne 21. februarja 1897 z besedami: »Já podám do 'Filologických Listů' hlavně obsírnější referát o Vaší knize; hledál jsem tam vystopovat, co bylo tendencí Vašeho spisu.«

nost, svobodoumno nepristranost in novost v pojmovanju češkega literarnozgodovinskega razvoja) in jo prištel med štiri ali pet najboljših knjig o tem predmetu. Pri tem pa ni zamolčal svojih pomislekov in poudaril zlasti Murkovo metodično zaostalost, češ da je njegova filološka metoda zastarela in pomanjkljiva, zlasti ker popolnoma zanemarja estetsko analizo literarnih del. Opozoril je avtorja na Taina in »moderno francosko kritiko«, nato pa izčrpno, a obzirno prikazal stvarne napake. Na koncu je naglasil spodbujevalno vrednost Murkovega dela in zaželel avtorju k obljubljenim nadaljnjim raziskavanjem v tej smeri obilo sreče.

Tudi druge češke kritike soglašajo bolj ali manj z Jakubčevo. Najbolj pohvalna je Vlčkova v Jagićevem Archivu,⁴² najostrejša Bilega,⁴³ ki kaže tu in tam znake osebne prizadetosti. Med slovanskimi kritikami je omembe vredna ugodna ocena poljskega literarnega zgodovinarja M. Zdziechowskega,⁴⁴ ki pa tudi očita Murku, da je ostal »na površini svojega predmeta« in se ni poglobil v artistične in psihološke globine umetniške tvornosti. V skupnem pregledu vsaj poglobitvini recenzij je prav značilno, da so bili nemški kritiki mnogo bolj zadovoljni z Murkovo idejo in njegovim podajanjem kakor pa češki in slovanski sploh.

Tako je odkrilo prvo veliko Murkovo literarnozgodovinsko delo in njegove kritike pozitivne in negativne strani Murkovega literarnozgodovinskega pogleda, daru in temperamenta ter je razodelo tudi ugodne in neugodne vplive Murkovih literarnozgodovinskih šol in vzornikov. Knjiga je podajala tako preprosto in jasno rešitev zapletenega problema, da je prepričala vsakogar, kdor se ni zavedal, da so tuji literarni zgledi važen, toda ne odločujoč faktor razcveta neke okrnele ali nerazvite narodne literature. Zdi se, da je Murko to zaslutil. Zato mu široko zasnovano nadaljnje delo ni hotelo dozoreti, čeprav se je gnal z vso močjo vsaj do 1900, da bi napisal analogno delo o delovanju nemške literature na začetke romantike pri Južnih Slovanih. Tako je pač zmogel posamezne razprave o nekaterih južnoslovanskih literarnih problemih, kjer je bilo posebno vidno nemško oplajanje literarnih osebnosti in del, takšnega

⁴² L. c. XX (1897), 417—427. Zanimiv je »pripis uredništva«, v katerem Jagić hvali Vlčkovo kritiko in opozarja nanjo ruskega kritika Grunského, ki je Murkovo delo obsodil (Izvestija II, 1108—1137). Obenem kliče po prevajalcih Murkove knjige (v češčino in ruščino) in toži nad zaostalostjo slovanske literarne zgodovine, ki je pri Rusih zapuščena tudi zato, ker je časopisje popolnoma nebrižno do slavistike.

⁴³ Časopis Musea Království Českého LXXI (1897), 171—188.

⁴⁴ Przegląd Polski XXXII (1897), 329—337.

sintetičnega pogleda, kakor ga je pokazal v knjigi o češki romantiki, pa Murko ni več tvegäl.

Vendar bi bilo krivo misliti, da se je odpovedal prejšnjim literarno-zgodovinskim nazorom in metodam. V glavnem jim je ostal zvest vse življenje, saj jih ni neaktivno sprejel od tega ali onega akademskega učitelja, temveč si jih je sam tvoril na temelju obširnega in raznorodnega študija in lastnega, po velikih in jasnih razgledih stremečega znanstvenega temperamenta. V marsičem pa so ustrezali tudi tedanji nerazvitosti južnoslovanskih literarnih zgodovin, ko še ni bilo ne kritičnih izdaj literarnih del ne monografij o poedinih osebnostih in dobah. Tako je moral Murko sam kopati v globino, kakor dokazujejo razprave: Miklosichs Jugend- und Lehrjahre (1898), Goethe und serbische Volkspoesie (1899), Početek Gajevih »Novin« in »Danice« (1900), Misli k Prešernovemu življenjepis (1901), Eine Jacob Grimm falschlich zugeschriebene Rezension serbischer Volkslieder (1904). To so v glavnem sadovi Murkovega velikega, a izjalovljenega znanstvenega prizadevanja, napisati analogno delo o južnoslovanskih literaturah v prvi polovici 19. stoletja, kakor ga je napisal o češki.

Prvi razpravi, ki jo je priobčil na povabilo germanistov Walzla, Minorja in v. Weilena v zborniku v čast svojega učitelja Richarda Heinzla,⁴⁵ je orisal narodnostno in socialno okolje in duhovno vzdušje, v katerem je rasel in se razvijal Miklošič do dunajske profesure (1849). Razprava razodeva, da je Murko v glavnem ohranil prejšnjo metodo in prejšnje poglede, da pa kritika njegove prve knjige ni šla brez sledov mimo njega. Delovanje nemške romantike se mu ne zdi več tako vse-mogočno kakor prej, medsebojnim slovanskim vplivom in organskemu vznikanju iz narodnih osnov je zdaj mnogo bolj prijazen in pravičen.

To kažejo posebno njegove Misli k Prešernovemu življenjepis.⁴⁶ Z njimi je Murko začel po Levstiku, Stritarju in Levcu novo poglavje v proučevanju našega narodnega genija: pomeril je njegova dela z deli svetovne, zlasti nemške poezije, poudaril tvorne zveze s slovanskimi slovstvi, pribil pa tudi njegov samonikli slovanski realizem. Že 1890 je ugotovil v dunajskem »slavnostnem govoru« ob Prešernovi devetdesetletnici, da se je Prešeren »mnogo učil od klasikov rimskih in grških, od

⁴⁵ Forschungen zur neueren Literaturgeschichte, Weimar 1898, 493—567, v ponatisu in v češkem prevodu Rozpravy I, 99—154.

⁴⁶ LZ 1901, 122—137, prevod Rozpravy 562—577. Prim. članek v LZ 1891.

sredovečnih in modernih«, ali da ga ni mogoče uvrstiti v nobeno pesniško šolo, ker je v svoji tvornosti »samostalen in izviren«. ⁴⁷

V Mislih je sicer podrobneje izdelal ali vsaj nakazal posamezne paralele med Prešernovimi in tujimi, zlasti nemškimi pesnitvami, toda spet je odločno poudaril, da je Prešeren »vzrastle popolnoma na domačih tleh«, da »tiči ves v svojem narodu tako močno, da ga vsa nemška idealistična filozofija, vsa njena fantastična nova in sredovečna romantika niso mogle prestvoriti«. Ob Murkovih Mislih in ob njegovih dunajskih docentskih in graških profesorskih prešernoslovskih predavanjih so zrastle novi proučevalci Prešernove umetnosti: Prijatelj, Žigon in Kidrič, in reči je treba, da se je vsak izmed njih toliko bolj približal umetniški in znanstveni resnici, kolikor bolj je hodil za citiranimi Murkovimi mislimi.

Po Murkovi habilitaciji pa se ni sodelovanje med Jagićem in novim docentom krepilo, kakor bi bilo pričakovati. Človeške zadeve in zadevice so se motale vmes, pridružila so se jim različna politična ali vsaj nacionalna gledanja na naloge dunajske slavistike, ⁴⁸ podoba je, da Jagiću tudi ni vedno ugajal Murkov izraziti družbeni in društveni temperament. ⁴⁹ Skratka, Murko je kmalu spoznal, da se nima nadejati kdo ve kake akademske bodočnosti na Dunaju, posebno ko mu je Jagić začel svetovati, naj se poteguje za stalno službo v zunanjem ministrstvu. Po smrti mladega graškega slavista Vatroslava Oblaka (15. aprila 1896) je Murko začel misliti na njegovo nasledstvo, toda tudi za to mesto ni dobil dovoljne podpore ne od Jagića ne od Kreka, ki ga je predlagal šele na drugem mestu za Karlom Štrekljem in pred Jakobom Sketom. Murko je pripoznal temeljitemu etimologu in izrazitemu slovenistu Štreklju, da je primernejši za Oblakovega naslednika, četudi daje slutiti njegova pietetno topla monografija o Oblaku, ⁵⁰ da je resno mislil na njegovo graško akademsko nasledstvo. Ob prijateljsko intimnem, četudi realistično izvršenem človeškem in znanstvenem portretu z nevsakdanjo jezikoslovno

⁴⁷ Matija Valjavec mu je pisal dne 10. februarja 1891 spričo tega govora, objavljenega v LZ 1891, 81–87, med drugim: »O Prešernu ste mi iz duše govorili.« MZ.

⁴⁸ Glej Spomini, 116, 2. odstavek.

⁴⁹ Levec je pisal o tem Murku dne 15. novembra 1899 med drugim: »Jagić je zadnje poletje tožil v Ljubljani, da je velika škoda, da potrosite toliko časa za društvene posle.« MZ.

⁵⁰ Knezova knjižnica MS, VI, 1899, str. 142–313. Tudi v ponatisu. Prevod: Rozpravy I, 262–402. Posnetek v nemščini: Vatroslav Oblak, Ein Beitrag zur Geschichte der neueren Slavistik. Wien 1902.

domiselnostjo in delavnostjo obdarjenega Oblaka je razgrnil namreč mnoga vprašanja slavistike, tako da njegova knjiga še danes zasluži častno oznako profesorja Nahtigala.⁵¹

Leta 1899 bi bil Murko skoraj pri zaželenem življenjskem cilju. Jagić se je odločil za novo, literarnozgodovinsko stolico. Toda z novimi načrti, po katerih bi bil Murko še ostal začasno v zunanjepolitični službi, se je razblinila tudi ta obljuba.⁵² Murku je bilo prav hudo, kakor razodevajo razna prijateljska tolažilna pisma v njegovi zapuščini.⁵³ Konec 1900 so se mu spet odpirale nove možnosti. Nekaj časa se je zanašal na stolico v Münchenu, dokler mu ni profesor Krummbacher razbil tega upanja. Resneje se je zadeva oblikovala v švicarskem Freiburgu, kjer je bil Murko v začetku 1901 izvoljen s prijateljskim posredovanjem germanista Konrada Zwierzine, nekdanjega sošolca, na prvem mestu za naslednika Józefa Kallenbacha, odhajajočega v Krakov. Toda njegovo imenovanje je preprečil neki Python,⁵⁴ najbrž zaupnik kneza Czartoryjskega, odločilnega kolektorja univerze. Python je zavrnil Murka, češ da je pisal »v knjigi o romantiki, da so bili jezuitje poguba Poljske«. Toda to je bila samo pretveza, kajti Murkovo sklicevanje na avtentični tekst knjige *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik* je bilo brezuspešno, Python je ostal pri svojem.⁵⁵

Tudi ponovno dunajsko upanje je bilo prazno in šele odhod graškega ordinarija slovanske filologije Gregorja Kreka v pokoj je Murku omogočil, da se je potegoval za njegovo stolico. To pa ni bilo po volji Kreku, ki je hotel Rešetarja za naslednika. Jagić pa se zdaj menda ni maral boriti za svojega zeta.⁵⁶ Za Murka se je požrtvovalno zavzel Rudolf Meringer, graški profesor indoevropskega jezikoslovja in Murkov prijatelj iz dunajskih let. Zoper njegovo energično zavzemanje Krek ni

⁵¹ LZ 1921, 477. »Tako je napravil iz Oblakovega življenjepisa miniaturno slavistično enciklopedijo, ki jo je kot vademecum priporočati vsakemu slovenskemu slavistu.«

⁵² Prim. Spomine, 117—118.

⁵³ Tako mu je pisal Oskar Walzel dne 8. oktobra 1899: »Ich bedauere herzlichst, daß du dich so gedrückt fühlst. Es ist aber ein Jammer in unserem lieben Vaterlande. Die Talente sind da, aber man weiß nichts mit ihnen anzufangen.« MZ.

⁵⁴ Ali je bil ta identičen z nekim Decurtiusom, o katerem je pisal Zwierzina Murku dne 30. marca 1901, da je prevrgel soglasno mnenje fakultete, se ni dalo ugotoviti. Zwierzina ga imenuje »ein unverantwortlicher Privatmann und wissenschaftlicher Dilettant«.

⁵⁵ Prim. Zwierzinovno pismo Murku z dne 18. junija 1901. MZ.

⁵⁶ B. Jagić, *Спомени мојега живота*. Beograd 1934, 154—155.

uspel. Graški fakultetni svet je predložil Murka na prvem mestu, Ericha Bernekerja na drugem in Milana Rešetarja na tretjem.⁵⁷ Ta Meringerjeva kolegialna skrb za Murka je toliko lepša in plemenitejša, ker se za njo ni skrivalo nič drugega kakor prepričanje, da Murko zasluži univerzitetno stolico, kajti v podčrtno citiranem pismu se Meringer zavzema tudi za Vondráka in Rešetarja. In ko je zvedel, da je Jagić uspel s predlogom, da se imenujeta ta dva za dunajska izredna profesorja, je bil vesel, češ oba sta si to pošteno zaslužila in »Jagiću naj se samo tam zgodi krivica, kjer jo sam dela«.⁵⁸

Še pred graškim imenovanjem, že dne 7. aprila 1900, se je Murko pogodil z založbo C. F. Amelang v Lipskem, da ji napiše za zbirko Die Literaturen des Ostens in Einzeldarstellungen zgodovino jugoslovanske literature (Geschichte der südslavischen Literatur). Rokopis za knjigo 18—20 pol bi naj pripravil do 1. januarja 1903. Pogodba bi bila mogla presenetiti vsakogar, kdor je poznal takratno znanstveno neobdelanost in nerazvitost posameznih literarnih zgodovin južnoslovanskih narodov in nesočasnost ter nehomogenost njihovega literarnega življenja. Presenetljiva je bila ta pogodba tudi zato, ker je dokazovala, da je Murko zdvomil nad svojo prejšnjo veliko literarnozgodovinsko zamisljo: obdelati delovanje nemške romantike na posamezna slovanska slovstva. Še težje bi bilo najti odgovor na vprašanje, kako bi bilo mogoče obdelati vse južnoslovanske literature kot celoto, kakor je obljubljal prvotno naslov dela. Te in druge težave, ki so se pokazale Murku z delom samim in z graškim imenovanjem, so povzročale, da je bodoča knjiga počasi in mukoma dobivala svojo vsebino. Da je Murko naporno delal na njej, bi pričalo morebiti to, da je med 1900—1908 priobčeval skoraj le recenzije in krajše publicistične članke. Med delom se mu je pa premaknil prvotni, duhu in obliki drugih literarnozgodovinskih del Amelangeve založbe prilagojeni načrt, prikazati predvsem novo in najnovejše razdobje južno-

⁵⁷ Meringer si je za to prav posebno prizadeval, kakor pričajo njegova pisma iz te dobe v MZ. Iz njih spoznamo, da se je zares pošteno trudil za ta uspeh ne glede na skoraj sočasno Murkovo neugodno oceno svoje razprave o bosenski hiši. Tako je pisal med drugim 14. maja 1902 Murku: »v. Hartel (*tedanji avstrijski minister za uk in bogočastje*) hat allen Grund zufrieden zu sein. Wir haben ihm ein Votum hingelegt, womit jeder Deutsche und jeder Slovene, welcher Couleur immer — zufrieden sein kann. Ich bitte Dich, unser Antrag ist in der Fakultät nicht nur einstimmig angenommen, sondern sogar gelobt worden — in Graz! — bei einem Slavisten! — u. hinterdrein sagte mir noch ein College, unser Vorschlag ist seit Jahren der beste gewesen! Das kannst Du ruhig weiter erzählen.« MZ.

⁵⁸ Pismo Murku z dne 14. marca 1902. MZ.

slovanskih literatur. Ob teh razdobjih se kar ni mogel znanstveno ogreti, bodisi da ju je premalo poznal, bodisi da ju ni mogel spraviti v ideološki in zgodovinski okvir. Zdelo se mu je, da še ne bi mogli zamikati niti širših vrst bralcev. Starejši literaturi je pa pripisoval svetovnozgodovinski pomen in sklenil je napisati »vodič do razumevanja starejšega južnoslovanskega kulturnega življenja, ki bi naj tudi pojasnjeval začetke ruske in romunske književnosti in bi pomagal bizantinistom in vsem drugim kulturnim zgodovinarjem«. ⁵⁹ S tem spremenjenim načrtom pa je zadel na poglavitno preiskovalno področje Jagićevo, kar je povzročilo nove težave in našlo svoj odmev celo v javni polemiki.

Kljub temu zoženemu konceptu je delo počasi napredovalo. Murka so pričakovale v Gradcu nove naloge in težave. Prva skrb mu je bila, da je organiziral slovanski seminar v znanstveno in pedagoško delavnico, kar mu je ob konciliantnem in resnem Štreklju lepo uspevalo. Zbiral je znanstvene knjige po akademijah in drugih znanstvenih središčih. V predavanjih ni bil toliko glasnik lastnih kategoričnih dognanj, kolikor spodbujevalec študentskega lastnega študija, kajipot k višjim znanstvenim vidikom, po katerih so nadarjenejši in prizadevnejši slušatelji sami odkrivali probleme in rešitve. Kot človek silnega družinskega čuta, ki je nesebično podpiral mater, brata in sestre, je čutil do slušateljev ne le strokovno, temveč prav socialno in nacionalno odgovornost, ki je dobivala v nekaterih primerih očetovske poteze. Zato je skrbel za gmotno in zdravstveno blaginjo slušateljstva ter je tako pritegnil skoraj vse južnoslovanske slaviste z avstro-ogrskega področja v Gradec in precejšen odstotek iz drugih slovanskih dežel. ⁶⁰ Od leta 1902 do 1917 je bilo v njegovem seminarju okrog 280 slušateljev. Mnogo od njih se je odlikovalo v poznejšem delovanju bodisi v slavistiki, bodisi v sorodnih vedah. ⁶¹ Tako se je boljšalo od leta do leta znanje absolventov in proforsorskih kandidatov. ⁶²

⁵⁹ Prim. Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen. Leipzig 1908, V—VI (Vorwort). Isto tudi v polemiki Zur Kritik der Geschichte d. ä. s. L. Ljubljana 1911, 8.

⁶⁰ Ta uspeh mu je priznal tudi Jagić, ki mu je pisal dne 16. junija 1907: »Sad kod nas gotovo i nema više Slovenaca u seminaru, a i Hrvata vrlo malo; naš je seminar dobio drug karakter: njemačko-češki-maloruski!« MZ.

⁶¹ Naj navedemo samo nekaj imen: A. Breznik, R. Bujas, A. Cronia, G. Čremošnik, J. Glonar, F. Kotnik, K. Oštir, J. Puntar, N. Radojčić, F. Ramovš, A. Sovrè, A. Zigon i. dr.

⁶² Dne 25. maja 1902 je tožil Levec Murku v pismu: »Naša akademična mladina pa ni vredna piškavega oreha! Z malimi izjemami nam pošiljate v provincijo same domišljače, puhle, blazirane ljudi, ljudi brez vse socialne

Murko je prepustil predavanja o starocerkvenoslovanski in srbsko-hrvatski historični slovnici Štreklju, prevzel pa je predavanja o slovenski literarni zgodovini, ki so bila del Štrekljevega predavateljskega področja. Tako se je osredotočil na predavanja o južnoslovanskih književnostih. Razen tega je razlagal slovnico ruskega, češkega in poljskega jezika, v seminarju pa je komentiral s slušateljki Kollárjevo poemo *Slavy Dcera*, Mickiewiczovega *Pana Tadeusza*, Gogoljevega *Revizorja*, Mažuraničev sprev *Smrt Smail age Čengićića*, Njegošev *Gorski vijenac*, dubrovniške dramatike, srbsko-hrvatsko narodno pesništvo in seveda tudi Prešerna.

Skrbel je za harmonično sodelovanje z dve leti starejšim Štrekljem, ki ga nemško-nacionalistična večina na fakulteti ni hotela predložiti za rednega profesorja. Meringer se je trudil že 1902, da bi pomagal tudi njemu, kar pa sta menda izpodbila Gregor Krek in klasični filolog Alois Goldbacher. Leta 1903 se je Murko zavzemal v fakultetnem svetu za strokovnega kolega, a brez uspeha. Šele 1907 se mu je posrečilo izkoristiti vseučiliški škandal v Sofiji. Tedaj se je uprla celotna univerza (profesorji in študenti) nazadnjaškemu prosvetnemu ministru Apostolovemu oziroma njegovemu univerzitetnemu zakonu. Apostolov je razkadal profesorje in začel po Evropi nabirati nove predavatelje. Snubil je tudi Štreklja, Nahtigala in Prijatelja. Štrekelj se je prijavil iz protesta zoper svoje zapostavljanje. To sta sofijska slavista Miletić in Šišmanov hudo zamerila njemu in Murku. Ta pa je z grožnjo Štrekljeve preselitve v Sofijo dosegel pri naučnem ministru Marchetu, da so slednjič Štreklja vendarle izvolili za rednega profesorja.

Murko je branil pred reakcionarno večino odbora Slovenske Matice tudi Štrekljevo življenjsko delo, njegove Slovenske narodne pesmi, nad

omike, ki po krčmah in volkostečinah iščejo svojo zabavo, ljudi brez vseh idealov in brez vsega znanja, *slaviste*, ki v šoli ne vedo, kdaj se pri part. perf. pass. piše *lj* ali *nj*, ljudi, ki uče po višjih razredih, da se je *Črtomir* zaljubil v *Bogomilo* po bitvi pri Ajdovskem gradu, da je „bližnji sosed, sveti Marka“ — v Benetkah; da Prešeren z verzom: „Bi mirno plavala mi moja barka“ misli na Jadransko morje; da je „na delopust do sodnjega jaz dneva slovim“ — na *sodnji dan popoldne!!!!* Fiat reformatio!« Da se je z Murkovim prihodom v Gradec vsaj tam marsikaj spremenilo, priča pismo Josipa Tomiška Murku z dne 11. julija 1903: »Pred kratkim sem bil na tem, da bi se Vam osebno poklonil v Gradcu, prisojajoč si nekako ulogo glasnika mladega naraščaja slovenistov. Znano mi je namreč, ker sem v precej živi dotiki z dijaštvom, kako se je zdaj vse predruščilo pri slovenski stolici v Gradcu; saj je veselje poslušati mladeniča, iz kojega besed odseva obzorje, ki smo imeli mi nekdaj o njem le slutnje. In jasno je, kdo tako povzdiga mladi naraščaj.« Oboje v MZ.

katerimi so se pohujševali klerikalci in nekateri liberalni »mladi profesorji«, kakor jih označuje Levec v pismu Murku,⁶³ ki so bili »iz osebnega nasprotstva ali iz osebnih razlogov hujši in bolj agresivni nego prvi«. Z nasveti in priporočili je Murko pomagal tudi drugim mlajšim slavistom, tako Nahtigalu, Prijatelju in Kidriču, ki so se z zaupanjem obračali nanj. Z akademskim in društvenim delom ter zglednim družinskim življenjem, ki ga je živel od 28. septembra 1903 z ženo Jelo, rojeno Sernčevo, je bil Murko močna opora graškim in spodnještajerskim Slovencem in priznana znanstvena avtoriteta v vsem narodu.

Kakor kaže seznam njegovih predavanj in kakor je tudi zahtevala pogodba z Amelangovo založbo, je Murko v prvih graških letih najbolj sistematično raziskoval zgodovino južnoslovanskih literatur. Prav podrobni študij te velike in takrat še slabo raziskane snovi ga je najbrž prisilil, da je skrčil prvotno zasnovo svoje knjige in premaknil njeno težišče v začetna in starejša obdobja južnoslovanskih književnosti. V območju filoloških in historičnih problemov se je čutil najbolj domačega kot Miklošičev in Jagičev učenec, ki je sicer prekašal oba svoja vzornika po široki primerjalno-literarnozgodovinski izobrazbi in po znanstvenem in državljanskem zanimanju za idejna in zlasti nacionalna vprašanja kulturnega in literarnega življenja, a se je umetniškega jedra literarnih del le redko dotikal. Poleg tega je plalo v njem posebno živahno mišljenje, ki ga je navduševalo za sočasno razmišljanje o več problemih in mu je omogočalo naglo razumevanje tujih znanstvenih zasnov ter delalo iz njega prijetnega in duhovitega sobesednika in spretnega organizatorja.

Zato se tudi v teh letih nikakor ni omejil samo na pisanje knjige za Amelanga. Prejšnje bolj literarnozgodovinsko zanimanje za usodo srbsko-hrvatske narodne poezije v nemškem slovstvu mu v sodelovanju z Meringerjem polagoma raste preko etnografskih študij o materialni kulturi Južnih Slovanov v kasneje dozoreli cilj: spoznati in določiti današnje življenje srbsko-hrvatske narodne epike in iz tega sklepati o njenem nastajanju, razvijanju in zamiranju.

Toda prej je moral napisati knjigo za Amelanga. To težko nalogo si je Murko otežil še s tem, da je obljubil napisati za veliko nemško zborni delo *Die Kultur der Gegenwart*, ki bi naj prikazala sodobno kulturo z vidika wilhelmistične Nemčije, prikaz južnoslovanskih literatur.

⁶³ Z dne 28. marca 1905. MZ. Levec imenoma našteva: Peruška, Ilešiča in Požarja.

S to obljubo, ki je bila nekam nelogična, ko se je bil odločil, da bo pisal za Amelanga samo o starejši literaturi, se je zameril založniku, ogoljufal pa je tudi samega sebe, kajti knjiga za Amelanga je ostala »res le uvod, dasi orjaški«, kakor je pravilno ugotovil Tominšek,⁶⁴ oris v zbirki *Die Kultur der Gegenwart*⁶⁵ pa nepopoln koncept, ki ni zadovoljil nikogar.

Knjiga *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen*⁶⁶ pa je bila kljub temu, da je v nekem pogledu samo uvod v narodne literature Južnih Slovanov, veliko in zaslužno delo, ki nedvomno začenja novo dobo v južnoslovanskem literarnem zgodovinopisju. Murko je prikazal starejšo literaturo Južnih Slovanov kot enoto, napisano v istem jeziku in izražajočo enako ali vsaj zelo slično kulturno in socialno življenje teh narodov do turškega gospostva. S tem je res nekoliko poenostavil problematiko poedinih literatur, poudaril pa jih je kot izraz nekega celotnega dogajanja in je pravilno narisal osnovne črte njihovega skupnega razvoja, ki je stvoril iz južnoslovanske rodovne elite, rastoče iz svojevrstne aplikacije bizantinske kulture in civilizacije ter iz protitokov zahodnoevropskega življenja, nosilce srednjeveške balkanske družbe in posameznih južnoslovanskih držav. Zavestno je pretrgal s starejšo, zgolj filološko interpretacijo starocerkvenoslovanskih spomenikov različnih redakcij in se je potrudil, da bi namesto črke dojel duha, t. j. vzroke in gibala literarnega prizadevanja. Pazno je iskal v teh, v glavnem cerkvenih in zato malo izvirnih tekstih znake ne le jezikovne, temveč tudi fantazijske tvornosti in skušal odkriti socialne in politične vzroke za rast in upad literarne produkcije.⁶⁷

Knjiga pa ni doživela od najbolj poklicane in avtoritativne strani zaslužene kritike. Jagić se je prav ob njenem izidu (15. oktobra 1908) nevoljen odpravljal ob svoji sedemdesetletnici v pokoj. Svet dunajske filozofske fakultete mu ni hotel »iz nacionalne neobjektivnosti« (tako je bil Jagić prepričan) izvoliti za naslednika dosedanja profesorja Vondráka in Rešetarja. Ker se je pa del fakultete ogreval nekaj časa za Murka⁶⁸ in bi bil tudi ta rad zamenjal graško stolico z dunajsko, je Jagić

⁶⁴ LZ 1909, 186—187.

⁶⁵ L. c. I. 9. 194—245. 1908. Tudi ponatis in ruski prevod.

⁶⁶ Leipzig 1908.

⁶⁷ Delo še do danes ni izgubilo ne svoje svežine ne vrednosti in se zdi, da bi ga bilo treba s primernimi popravki in dostavki brž ko mogoče prevesti v katerikoli južnoslovanski jezik. Leta 1912 ga je Francev nameraval prevesti v ruski jezik, kar se pa ni zgodilo.

⁶⁸ Prim. B. Jarnh, l. c. 289.

omogočil v svoji nevolji nanj Vladimiru Čoroviću, najmlajšemu dunajskemu slavističnemu doktorju, negativno kritiko Murkove knjige najprej v Srpskem književnem Glasniku,⁶⁹ nato pa še v svojem Archivu.⁷⁰

Murka je bolela krivična ocena, za katero je Čorović uporabil Jagićeve pripombe h korekturnim polam njegove knjige,⁷¹ ki jih je Murko pošiljal na Dunaj Jirečku, zvestemu svetovalcu in pomočniku, in menda tudi Jagiću. Pamflet v Srpskem književnem Glasniku, ki je označeval njegovo knjigo kot delo, ki ni pomembno za znanost in ki bi bilo tudi širokemu občinstvu težko v pravo korist, je še nekako prebolel, da si je že tu zaslutil, da stoji za tem žaljivim pisanjem nekdo drug. To so mu potrdili tudi prijatelji, n. pr. Jireček, ki mu je dne 23. maja 1909 pisal: »Čorović nije sve te stvari vadio iz svoje glave, tu će biti kakvi ‚Hintermänner‘.«⁷² Kdo je bil za njim, je Čorović pokazal s ponovno, mestoma še bolj žaljivo kritiko v — Jagićevem Archivu. Murko je bil hudo prizadet, Čorovićevo pisanje v Archivu mu je bilo v vsestransko napoto in celo v škodo. Zato se je temperamentno, a dostojno branil v posebni brošuri in v dveh dodatkih k njej.⁷³

Takšne nepravilne kritike in iz njih izvirajoče polemike in replike pa neutrudnemu Murku niso vzele veselja do literarnozgodovinskega dela, pač pa so ga vsaj začasno preusmerjale na druga področja njegovega znanstvenega zanimanja: v študij južnoslovanske narodne poezije in narodopisja.⁷⁴ Iz načelnih pogledov na srbsko-hrvatsko narodno epiko, ki jih je podal v Jagićevem Archivu že 1906,⁷⁵ je polagoma prehajal k študiju narodnih pesmi bosenskih muslimanov. Sprva je uporabljal v glavnem izsledke Luka Marjanovića.⁷⁶ O njih je celo predaval v Berlinu 1908. Prihodnje leto (1909) pa je prvič slišal v Bosni, kjer je nabiral

⁶⁹ L. c. 1909, 50—57.

⁷⁰ L. c. 1910, 275—281.

⁷¹ Spomini, 140.

⁷² MZ.

⁷³ Zur Kritik der Geschichte der älteren südslavischen Literaturen. Ljubljana 1911, 1—36, in Nachtrag zur Broschüre: Zur Kritik der Geschichte der älteren südslavischen Literaturen. Allgemeines Literaturblatt, Dunaj 1911, št. 13 in 15. Tudi v ponatisu.

⁷⁴ S tega področja je izdal že 1906 temeljito razpravo o zgodovini jugoslovanske ljudske hiše. Prim. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Bd. XXXV in XXXVI, 308—330; 12—40, 92—130. Tudi v ponatisu.

⁷⁵ Die serbokroatische Volkspoesie in der deutschen Literatur. AslPh XXVIII, 351—385. Prevod: Rozpravy II, 66—105.

⁷⁶ V uvodu k III. in IV. zvezku zbirke Hrvatske narodne pjesme (Junačke pjesme muhamedovske), Zagreb 1898 in 1899. VII—LVI in VII—VIII.

gradivo za veliko jezikovno-narodopisno razpravo *Das Grab als Tisch*,⁷⁷ živo muslimansko narodno pesem.

Sprva pa se je vendarle bolj zanimal za etimološko-etnografska raziskovanja v duhu Meringerjeve zamisli, da je treba poznati stvar v njenem historičnem razvoju, ako hočemo razložiti njeno poimenovanje. — Še vedno pa je Murka mikal tudi prvi mladostni znanstveni problem: dopolnitev študije, posvečene *Povesti o sedmih modrijanih*, in kritična izdaja njenih rokopisov pri Ruski akademiji. Ko pa po dvoletnem trudu nikakor ni uspel, da bi dobil štipendijo za potovanje na Rusko, je zaprosil Dunajsko akademijo za popotno podporo, da bi mogel študirati srbohrvaško epiko v njeni domovini. Na Jagićevo priporočilo je zdaj podporo dobil in poleti 1912 je prvič potoval v Liko, severnozahodno in srednjo Bosno ter v nekatere kraje severne Dalmacije, da bi ugotovil z zapiski, fonografiranjem in fotografiranjem resnično življenje tamkajšnje ljudske pripovedne pesmi. Leta 1913 je prepotoval Hercegovino in del Bosne. Marjanovičeva opažanja so bila v glavnem točna in njegovi zaključki pravilni, Murko je z začudenjem spoznal, »da so vsi pravi pevci do neke mere improvizatorji in znajo pesem izboljšati ali poslabšati«.⁷⁸ Svoje izsledke in fonografske posnetke iz obeh potovanj je obdelal v publikacijah Dunajske akademije.⁷⁹

Poleg znanstveno raziskovalnih del je pisal v tej dobi razumne in poštene slavistične recenzije,⁸⁰ literarnozgodovinske in politične članke. V domačem slovstvu ni mnogo deloval. Knjiga o Rusiji za Mohorjevo

⁷⁷ Wörter und Sachen II (1910), 79—160. Češki prevod v Razpravah II, 215—328.

⁷⁸ Spomini, 143.

⁷⁹ Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse, 173. Bd. 3. Abhandlung 1—52. — Bericht über phonographische Aufnahmen epischer, meist mohammedanischer Volkslieder im nordwestlichen Bosnien im Sommer 1912. Nr. 30 der Mitteilungen der Phonogrammarchiv-Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. 1913 (za leto 1912). In v analognih akademjskih publikacijah 1915 (za leto 1913).

⁸⁰ Ob kritiki Bernekerjevega etimološkega slovarja (*Ein neues etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Deutsche Literaturzeitung XXXV, št. 26, 1605—1620) mu je avtor dne 1. julija 1914 pisal: »Der gestrige Tag war ein Festtag für mich, als ich Ihre Recension Wort für Wort und immer wieder las. Ich weiß gar nicht, wie ich Ihnen danken soll. Was ich erreicht und was ich nicht erreicht habe, noch niemand hat es so fein, so geistvoll, so psychologisch vertieft, so zart dargelegt. Ich war ganz gerührt. Was Ihr Urteil für mich bedeutet, das wissen Sie. Nun können Sie sich meine Freude vorstellen, als ich las, wie günstig es ausgefallen ist. Sie haben mir Lust und Freude gegeben am Werk selbst, die — ich gesteh es — gerade in den letzten Monaten infolge von Depressionen allerlei Art stark gesunken war.« MZ.

družbo mu ni dozorela, prav tako ni napisal za Matični Trubarjev zbornik obljubljenega »literarnega in kulturnega pregleda«. Le v Vrazovi številki Časopisa za zgodovino in narodopisje⁸¹ se je oglasil s člankom o »Vrazovih za tisk pripravljenih slovenskih pesmi« in še z enim drobnim prispevkom. Sploh je bil založniku mariborskega Časopisa, Zgodovinskemu društvu v Mariboru, zvest podpornik, saj je bil med njegovimi ustanovitelji, njegovim odbornikom Kovačiču, Turnerju in drugim pa dober prijatelj. V Slovenski Matici je do prerane Štrekljeve smrti (1912) branil njegove Narodne pesmi, priporočal izdajo Škrabčevih jezikoslovnih spisov in dajal razne druge literarne nasvete. Sodeloval je tudi pri goriški Vedi, kjer je med drugim priobčil prelep nekrolog pokojnemu Štreklju.⁸²

Za Štrekljevega naslednika je predložil od treh najpomembnejših kandidatov: Nahtigala, Prijatelja in Kidriča — končno prvega, ker sta tako želela tudi ostala dva in vsi drugi, ki so poznali Nahtigalovo izrazito znanstveno naturo in njegov takratni težki gmotni položaj.⁸³ Da bi mladim slavistom omogočil izdajo habilitacijskih del, je Murko že pred Štrekljevo smrtjo ustanovil pri založniku Carlu Winterju v Heidelbergu zbirko Slavica. Tu sta razen drugih izšli Nahtigalova razprava o premikanju ruskega akcenta in Kidričeva o Trubarjevi Cerkovni ordnini, ki sta bili v glavnem dotiskani že pred vojno, izdani pa šele po njej. Murko se je 1912 pogajal z Wintrom za knjigo o slovanskem narodopisu (Die slavische Volkskunde). Niederle mu je svetoval, naj napiše knjigo, ki je bila določena na 24 pol. Kakor toliko drugega je tudi ta načrt zavrta vojna, pokopale pa so ga njene posledice.

Tudi tretje potovanje v domovino srbsko-hrvatske epike je Murku onemogočila prva svetovna vojna. Ta svetovna katastrofa, ki je bila logičen, dasi tragičen zaključek miselnega in gospodarskega liberalizma, ga je surovo vzbudila iz avstroslavističnih sanj. Koliko je bil v svoji graški dobi zaostal za svojim nekdanjim učiteljem Masarykom, priča to, da je prav do izbruha vojne »kot Slovenec in Jugoslovan računal z močno

⁸¹ L. c. 1910, 271—286 in 318—320.

⁸² L. c. II (1912), 529—542. Tudi v ponatisu in v češkem prevodu. Rozpravy I, 425—438.

⁸³ V pismu z dne 21. septembra 1912 mu je Nahtigala prav energično priporočil Dragan Sanda. Dne 9. oktobra t. l. mu je pa Prijatelj pisal takole: »Kar mi poročate o event. Štrekljevem nasledniku, mi je vzeto iz srca. Želim Vam, da bi mogli dobiti v Gradec za svojega pomočnika tako izborna lingvistično moč, kakor je moj prijatelj Rajko. On sedaj dela s »stenografično« hitrostjo.« Oboje v MZ.

jugoslovansko skupino v okviru monarhije in z dobrim razmerjem do Srbije, celo z možnostjo, da bi se Srbija združila z jugoslovanskimi deželami Avstro-Ogrske.⁸⁴ Namesto uresničenja teh minimalnih in maksimalnih trialističnih prividov pa je nenadoma doživel krvavi bratomorni boj južnoslovanskih narodov, razdeljenih z nesmiselnimi in krivičnimi državnimi mejami, in — strogo policijsko nadzorstvo. Skušal je z razlogi zdrave pameti in zgodovinske resnice odpravljati najbolj kričeče primere razbesnelega vojnega furorja v kulturnem življenju. S posebno vlogo je dokazoval 1916 naučnemu ministru Hussareku, ki se je razjezil nad sklepom katoliške Leonove družbe, izdati Nahtigalov Uvod v študij ruščine, da je nesmiseln boj zoper ruski jezik in rusko literaturo, ki bosta preživela vse minljive politične dogodke. Za visokega ministrskega uradnika Ivana Žolgerja, poznejšega ministra v eni poslednjih avstrijskih vlad, je napisal 1915 obširno spomenico o jugoslovanskem vprašanju, prikazujoč, kako se je zasnova in krepila misel na zedinjenje Južnih Slovanov. Münchenski reviji *Süddeutsche Monatshefte* je pa na prošnjo njenega uredništva poslal jeseni 1915 informativno študijo o srbski literaturi. Uredništvo jo je izdalo v posebni brošuri pod naslovom *Das serbische Geistesleben*. Murko je orisal objektivno in zanimivo srbski duhovni razvoj, kakor ga je izražala in odražala srbska literatura od srednjeveških začetkov do predvojnega razcveta. Delo je opravil v zavesti, »da je njegova dolžnost — delovati kot strokovnjak prosvetljevalno (aufklärend) tudi v takšnih časih«. Oprl se je na dela najbolj naprednega srbskega literarnega zgodovinarja Jovana Skerlića in je označil v posrečeni zvezi njegovih in svojih pogledov srbsko književnost tako, da bi mogla vzbuditi zanimanje in spoštovanje tudi pri najhujšem političnem nasprotniku. Pomembno se mi zdi tudi, da je bil med vojno član avstrijske pacifistične zveze *Para pacem*.

Konec 1916 je Murka obvestil Karl Brugmann, da ga je filozofska fakulteta v Lipskem predložila z Bernekerjem *unico loco* za naslednika Augusta Leskiena. Berneker je hotel ostati v Münchenu, Murko pa se je v začetku 1917 odločil, da pojde v Lipsko. Morebiti sta mu izjalovljeno upanje na dunajsko stolico in razočaranje nad brezumno avstrijsko politiko do Slovanov olajšali odločitev; morebiti je mislil, da bo v Nemčiji po vojni vzrastle pomen slavističnih študij, pa bodisi da Nemčija zmaga ali ne. Toda v poslednjih vojnih letih pač ni mogel upati nikjer na posebne znanstvene uspehe. V Lipskem ni bilo ne slušateljev ne slavi-

⁸⁴ Spomini, 144.

stičnega ozračja, ki ga je bilo celo v nacionalističnem Gradcu več, če že ne zaradi drugega, pa vsaj zaradi bližine slovenske domovine.

Murko je v Lipskem predaval o srbsko-hrvatski narodni epiki, o delovanju reformacije na slovanske literature i. dr. Leta 1918 je potoval po Lužici, leta 1919 pa po Bavarskem in Württemberškem, kjer si je ogledal vse kraje, »v katerih so delovali jugoslovanski protestanti«. Na tej poti je dobil marsikatero pobudo in spoznanje za poznejše veliko delo: *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*.⁸⁵

Murko v Lipskem ni mnogo pisal. Objavil je le izčrpní življenjepis Konstantina Jirečka (1854—1918),⁸⁶ študijo o novih pogledih na južnoslovansko narodno epiko⁸⁷ in lipsko nastopno predavanje o slovanski filologiji v Nemčiji.⁸⁸

Po končani vojni si je Murko zaželel v Jugoslavijo, saj jo je res »pripravljaj s svojim celotnim znanstvenim delom«. ⁸⁹ Četudi si je združitve naših narodov včasih morebiti drugače predstavljal, bolj v smislu razširjenega in moderniziranega avstroslavizma, je vedno veroval, dokazoval in učil, da so ti narodi razkosana — enota, ki bo zaživela nekoč v nerazdružljivi politični celoti. Toda njegova izvolitev za profesorja slovanske filologije na zagrebškem vseučilišču se je razbila na nesporazumu med njim in beograjskim prosvetnim ministrom. Tedaj ga je poklicala praška češka univerza in zdi se, da so v Murku zmagali bolj kakor gmotna ugibanja spomini na mladostno sodelovanje z dunajskimi Čehi, na mladostni študij češke literature in na mentorske ter prijateljske vezi, ki so ga od nekdaj vezale na Masaryka, Pastrnka, Jakubca, Vlčka, Polívko i. dr. Odločil se je, da sprejme novo praško profesuro jugoslovanskih jezikov in literatur. In dobro se je odločil, čeprav je v slavistični hierarhiji »zdrknil s konja na magarca« (Jagić), ker je prevzel predavanja iz nekega specialnega dela slavistike, medtem ko bi bil kot profesor slovanske filologije gospodar vseobsežnega slavističnega področja. S to odločitvijo je namreč njegova protejska natura zaživela v

⁸⁵ *Slavia* IV, 1925/26; V, 1926/27. Ponatis: Praga-Heidelberg 1927.

⁸⁶ Österreich, Zeitschrift für Geschichte, Dunaj 1918, 537—597. Tudi ponatis in češki prevod v *Rozpravah* I, 197—256.

⁸⁷ Neues über die südslavische Volksepik. Neue Jahrbücher für das klassische Altertum ... XXI. Jg., Bd. XLIII in XLIV, 6. Heft, 273—296. Češki prevod v *Rozpravah* II, 106—134.

⁸⁸ Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik XII, 225—252, 295—320. Ponatis. Češki prevod v *Rozpravah* I, 463—495.

⁸⁹ Spomini, 172.

novi mladosti, kajti lotil se je z novim, prav mladostnim elanom novih nalog. V šestdesetih letih življenja je začel pripravljati in izdelovati nova predavanja o južnoslovanskih jezikovnih in literarnih problemih. Organiziral je nov osrednji slavistični seminar, razdeljen na 9 oddelkov, in ga je tudi vodil od 1924 do upokojitve 1931.⁹⁰ Iskal je sodelavcev in je dosegel s pomočjo prosvetnih oblasti in svojih kolegov, da je kmalu po preobratu imela fakulteta akademske predavatelje za vse slovanske jezike in literature. Čeprav sam ni imel zaradi malenkostnih službenih možnosti absolventov svoje stroke kdo ve kaj slušateljev, so ga vendar spoštovali zaradi znanstvenega slovesa in dela, zaradi organizatornih sposobnosti in ljudomilega, spravljivega značaja ne le kolegi, temveč tudi študentje. Zato so ga kolegi volili v vodstvo raznih znanstvenih kongresov, pošiljali ga z domačimi delegacijami na tujezemske kongrese, zaupali mu souredništvo osrednjega slavističnega časopisa *Slavia* (1921) in sodelovanje pri pripravah za žal neuresničeno Rukovet slovanske filologije (*Priročnik slovanske filologije*). Posebno so ga počastili s predsedstvom I. kongresa slovanskih filologov v Pragi (1929). Tako je umljivo, da je Murko sodeloval pri pripravah za ustanovitev osrednjega inštituta »za znanstveno proučevanje slovanskega sveta in za gojitev stikov z njim«, ki je bil ustanovljen v Pragi 16. maja 1928 pod imenom *Slovanský ústav*. Čeprav se Murko ni udeležil ustanovnega občnega zbora (zaradi trenutnih težav s češko-slovaškim državljanstvom in zaradi neke neprimerne časniške izjave⁹¹), so ga izvolili že na tem zboru za rednega člana. In od 31. maja 1932 pa do 11. oktobra 1941 je bil predsednik Inštituta. Tedaj so ga Nemci izrinili s tega častnega mesta, kamor ga je zoper njegovo voljo postavilo zaupanje celotne češke slavistike in kulturne javnosti.⁹²

Murko pa na Češkem ni deloval samo kot akademski predavatelj in znanstveni organizator.

Leta 1924 je po enajstih letih ponovil znanstveno potovanje v domovino jugoslovanske narodne epike, da bi končal delo, ki ga je imel še nekako na dolgu pri Dunajski akademiji. Toda zdaj je krenil dalje na jug kakor 1913, potoval je v nekdanji Novopazarski Sandžak, ker je mislil, da je tam civilizacija manj okrnila narodno pesem kakor v Bosni. In res je našel v tistih krajih resnično epsko področje, saj je tedaj div-

⁹⁰ Podrobneje v Spominih, 177—181.

⁹¹ Spomini, 213—214.

⁹² V Spominih, 241, Murko poudarja osebno zadovoljstvo, ki ga je doživel 1945 ob obnovitvi Inštituta.

jala tam pravcata gverila med jugoslovanskimi orožniki in črnogorskimi »odmetniki«. V takem ozračju pa le ni mogel delati in iz zahodnega Sandžaka se je kmalu vrnil domov.⁹³

Pač pa je nekako v tem času strnil dotedanja svoja spoznanja o občejugoslovanskem pomenu reformacije in protireformacije v delo: *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*.⁹⁴ Spis je po snovi nadaljevanje *Zgodovine* starejših južno-slovanskih literatur, po obdelavi in ideji pa vrsta dokazov, da je živela zavest južnoslovanske etnične, med Hrvati in Srbi tudi jezikovne enotnosti že v 16. in 17. stoletju in da jo je izražalo tako reformacijsko kakor protireformacijsko pismenstvo ter jo v vseslovanski obliki zanašalo tudi k drugim Slovanom.

Leta 1927 je Murko priobčil razen drugega temeljito, z razumevanjem in spoštovanjem zasnovano biografijo Vatroslava Jagića.⁹⁵ Murku so zbledele vse nekdanje človeške zadevice, ki jih je doživljal v srečanjih z Jagićem, v trenutku, ko je hotel predočiti sebi in drugim objektivno in kritično podobo tega izrednega moža. V tem trenutku je spoznal, da Jagić tvori »s Kopitarjem in Miklošičem veliko trozvezdje ‚dunajske‘ ali ‚avstrijske‘ slavistične šole, ki je tri generacije mogočno delovala na slovansko filologijo, krepko pospeševala jezikoslovje in kulturno vedo sploh ter je svojo nalogo odlično opravila«.

Tisto leto je Murko spet nekako mimogrede študiral »epske razmere« v Makarskem primorju, v domačem kraju Andrije Kačića Miošića, in potoval tudi do Ljubuškega in Imotskega, v domovino slovite balade o Hasanaginici. Prihodnje leto pa je predaval na Sorbonni o srbsko-hrvatski narodni epiki, prikazujoč njeno podobo in vlogo v sodobnem narodnem življenju. Predavanja je priobčil v češkem izvirniku in francoskem prevodu.⁹⁶

Šele 1930 pa je mogel Murko skoraj v svojem 70. letu s podporo praškega Slovanskega inštituta spet na jug, da sistematično nadaljuje proučevanje narodne epike. To leto je prepotoval v treh in pol mesecih del severozahodne Srbije, vzhodno Bosno, Črno goro, Metohijo, Staro

⁹³ Prim. Spomini, 198–205. In *Tragom srbsko-hrvatske narodne epike* I. knjiga, Zagreb 1951, 13–15.

⁹⁴ Glej opombo 85.

⁹⁵ *Neue österreichische Biographie*, Band IV, Dunaj 1927, 141–155. Češki prevod v *Rozpravah* I, 173–190.

⁹⁶ a) *Národopisný věstník československý* XXII, 1–19; b) *Le Monde Slave* Vième année, 1928, 321–351; c) *La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle*. Travaux publiés par l'Institut d'études slaves X. Paris 1929.

Srbijo in vzhodni del Novopazarskega Sandžaka. Prihodnje leto je pregledal skoraj vso ostalo Srbijo in del jugovzhodne Bosne ter je pohitel celo do Metkovića in okolice. In leta 1932 je preštudiral še preostalo Dalmacijo in črnogorsko primorje ter dalmatinske otoke. Prebil je na teh zadnjih popotovanjih osem mesecev ter je zbral velikansko gradivo s pomočjo svojih sinov (1930 ga je spremljal dr. Vladimir, 1931 in 1932 pa Stanko Murko⁹⁷), ki sta mu pomagala pri fono- in fotografiranju. Poročal je o svojih izsledkih sproti v začasnih poročilih⁹⁸ in v prigodnih informativnih člankih. Toda poglobljena skrb mu je poslej bila, da sistematično opiše živo srbsko-hrvatsko narodno pesem, t. j. da uredi vse, kar je ugotovil o njej na svojih potovanjih širom po hrvatski in srbski zemlji, v poglavja o njenih zemljepisnih področjih, socialno-etničnih pogojih, pevcih in pevkah, petju in instrumentih, vsebini, obliki, jeziku in socialni funkciji, o nastajanju in zamiranju itd. Dosledno je pobijal zadnje sledove romantičnega mišljenja in učenja o »narodu-pevcu«, pri čemer pa je morebiti premalo pokazal na to, da imata srbski kakor hrvatski narod v svojem jeziku premnoge elemente, ki povzročajo, da se taka jezika tako rekoč kar sama spleta v deseterce, tako da bi glede na to še vedno smeli govoriti, če ne o »narodu-pevcu«⁹⁹ pa o »narodnem jeziku-pevcu«. To je najbrž vzrok, da ta narodna poezija ne umira tako naglo, kakor se razvija nov način življenja, oziroma da jo goje in poslušajo vsaj po nekaterih krajih ljudje, ki žive že čisto neepsko malomeščansko življenje.

Zgodovinska, morebiti prav največja zasluga Murka je, da je zbral v knjigi *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*¹⁰⁰ premnogo avtentičnih, osebno doživetih podatkov o tem svojevrstnem in zdaj v Evropi edinstvenem kulturnem izživljanju razmeroma velikih skupin hrvatskega in srbskega ljudstva in da je te podatke filološko in sociološko ocenil v pozitivističnem duhu. Tako je ustvaril nujne in trdne temelje za nadaljnje proučevanje srbsko-hrvatske in vsake druge narodne epike. Kot Slovenec je storil s tem iz čiste bratske ljubezni najlepšo uslugo srbskemu

⁹⁷ Tedaj študent, kasneje inž. arhitekture, padel 1943 kot partizan.

⁹⁸ *Revue des Études slaves* XIII, 16—50; Ročenka Slovanského ústavu V—VII, 148. Natančnejše bibliografske podatke glej v Spominih in v knjigi *Tragom srpsko-hrvatske epike*.

⁹⁹ Ta pripomba se seveda ne dotika bistva Murkovega pravilnega nazora, hotela bi samo pokazati na ta nujni pogoji nastanka srbsko-hrvatske narodne poezije, ki ga pa tudi Murko upošteva, četudi morebiti ne dovolj jasno.

¹⁰⁰ V *Djelih Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 41 in 42. Zagreb 1951.

in hrvatskemu narodu, saj se je morebiti najbolj veselil tega, da je s tem svojim delom dokazal, da je srbsko in hrvatsko jezikovno območje v resnici tudi enotno kulturno in socialno območje, češ da to dokazuje enotna srbsko-hrvatska narodna epika. Zato je bilo zanj najlepše plačilo, da mu je to delo založila Jugoslavenska akademija v Zagrebu, potem ko je prišlo v krizo zaradi spremenjenih političnih razmer vprašanje založništva pri praškem Slovanskem inštitutu, za katerega je delo napisal. Tako bo moglo še neposredneje in plodneje delovati na tiste, katerim je bilo s posebnimi avtorjevimi željami namenjeno.

Dosleden svoji vedri, optimistični naturi je opravljal Murko tudi v Pragi kakor v vseh drugih življenjskih postojankah, a tu še s prav posebnim veseljem, naloge slovenskega in jugoslovanskega kulturnega konzula kot akademski predavatelj, kot zasebnik in kot član Jugoslovanskega kola praške Měšťanske besede in Československo-jugoslovanske lige. Staro domovino, ki ji je ostal vedno srčno vdan, pa je informiral, dokler je mogel, publicistično in osebno o velikih čeških kulturnih dogodkih in osebnostih, vse v duhu in praksi prave vzajemnosti.

V svojem bogatem in uspešnem življenju je Matija Murko doživel, kakor je priznal na koncu Spominov,¹⁰¹ »izpolnitev svojih življenjskih idealov v večji meri, kakor ... (je) sam pričakoval«. In četudi so mu najnovejši politični dogodki mračili to veselje, vere v etnično in jezikovno sorodnost slovanskih rodov mu niso mogli vzeti, ker se je zavedal, da sta jezik in literatura relativno večna pojava, zlasti pa če ju primerjamo z raznimi političnimi pojavi.

Ves slavistični svet in vsi, ki so Murka osebno poznali, so občutili ob njegovi smrti dne 11. februarja 1952, da se je v zavesti vsakega objektivnega presojevalca človeških dejanj pridružila sijajnemu slavističnemu trozvezdju Kopitar-Miklošič-Jagić še četrta zvezda: Matija Murko. In vse štiri so se dvignile s karantansko-panonskega pomola južnoslovanskega sveta v madžarski, nemški in italijanski živelj. Murko je ostalim trem velikim slavistom soroden po bistrini filološko-kritičnega genija, po neutrudni delavnosti in goreči ljubezni do slovanstva. V svojih delih se je pogumno in uspešno loteval mnogih temeljnih vprašanj slovanske literarne in kulturne zgodovine. Pri tem so ga vodili filološko-pozitivistični kriteriji, ki jih je sprejemal od omenjene trojice kakor tudi od ruske komparativne in avstrijske germanistične literarne zgodovine, dajajoč svojim spisom pečat realistične, a harmonične lastne osebnosti.

¹⁰¹ Spomini, 258.

Résumé

Matija Murko (1861—1952) fut, par ses tendances intellectuelles et par son travail scientifique, un des représentants les plus caractéristiques de cette génération slave progressiste de l'ancienne Autriche qui, dans les dernières dizaines d'années précédant la première guerre mondiale, se montrait positiviste dans le domaine scientifique, et réaliste dans celui politique. Fils d'un petit viticulteur du village de Drstelja dans les Slovenske gorice (en ce temps Styrie méridionale, aujourd'hui Slovénie), Murko conserva dans les lycées de Ptuj et de Maribor, à l'époque allemande, son ardente conscience nationale teintée légèrement de tendances illyriennes resp. yougoslaves. A l'Université de Vienne (1880—1885) où il fut élève de R. Heinzel et de E. Schmid il apprit à aimer la méthode positiviste de l'histoire littéraire, et il acquit une connaissance solide des faits de l'histoire de littérature allemande, tandis que son autre maître Miklošič lui enseigna la méthode de la philologie slave contemporaine et lui fit comprendre les influences réciproques internationales dans le domaine de la langue et de la culture. En opérant la synthèse de tous ces enseignements, Murko développa un sens très fin pour la compréhension des courants littéraires et des fécondations mutuelles. Les problèmes purement esthétiques concernant le fond et la forme des œuvres littéraires ne l'intéressent pas, ni en ce temps-là, ni plus tard. La thèse »Das Adam Glossar« et la conférence »Die Bedeutung der Fremdwörter« qu'il fit lors de sa promotion, ainsi que de nombreuses études et livres d'histoire littéraire indiquent les points principaux de ses intérêts scientifiques mentionnés plus haut. Du point de vue idéologique, Murko était depuis ses années universitaires sous l'influence du réalisme social de Masaryk. Quand il eut échoué de se faire agréger par l'Université de Zagreb, il se détourna de la langue et littérature allemande pour se consacrer entièrement aux études slaves. En cela, il obéissait aussi aux conseils de V. Jagić qui lui fit entreprendre en 1887 un voyage en Russie pour faire plus ample connaissance avec sa littérature et ses courants scientifiques. En Russie, il s'attacha surtout à Aleksander Nikolajevič Veselovskij qui lui suggéra d'analyser l'évolution historique et linguistique de l'*Historia septem sapientium* dans la littérature russe manuscrite.

Murko observait la situation sociale et politique de la Russie de ce temps-là avec l'esprit d'un intellectuel slave d'Europe centrale et décrit ses expériences dans une série d'articles (Dans la province russe, 1889). Stimulé par les travaux et les exemples de Veselovskij, de Pupin et d'autres savants, il subit une évolution profonde qui le fit devenir du philologue germanisant et slavisant de l'école viennoise un comparativiste, ethnographe et publiciste aux larges vues internationales, attaché au concept austro-slave de Palacky modifié par le point de vue sociologique de Masaryk. De 1891 à 1899, Murko professait le russe à l'Institut des langues orientales et à l'Académie consulaire de Vienne. En ce temps, il préparait sa thèse d'agrégation qui devait porter sur l'histoire des sept sages russes. Jagić cependant désirait qu'il choisit un thème concernant l'histoire des littératures slaves modernes. Après quelques recherches et travaux préparatoires, Murko se décida pour le romantisme tchèque. Il publia son étude sur le destin de l'*Historia septem sapientium* dans la collection de l'Académie des sciences viennoise. Il utilisa ses autres travaux sur les débuts de la prose narrative russe pour sa leçon inaugurale »Die ersten Schritte des russischen Romans«. Sa thèse d'agrégation définitive fut le livre »Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik« (1896) qui devait être

le premier tome d'une série d'ouvrages traitant ce même problème dans les autres littératures slaves.

Sa thèse acceptée, Murko fut nommé en 1896 en qualité de professeur agrégé à l'Université de Vienne où il enseigna la philologie et l'histoire littéraire slaves. Le livre suscita beaucoup d'attention dans les milieux savants tchèques qui étaient presque unanimes à vanter sa valeur scientifique et son intérêt d'actualité politique. On formula cependant aussi quelques restrictions critiques, ainsi Masaryk qui reprochait à l'auteur d'avoir négligé les fondements sociaux de l'évolution nationale et littéraire du peuple tchèque, et de n'avoir pas mis assez en relief ses forces dynamiques originales ainsi que les influences exercées par les littératures autre que celle allemande. Vlček, Jakubec et quelques autres furent, sur les points principaux, de même avis. Les critiques allemands acceptèrent l'ouvrage avec des éloges, contents du fait que Murko avait attribué au romantisme allemand une influence décisive sur celui tchèque. La valeur de ce livre réside surtout dans l'application courageuse de la méthode comparative, presque inconnue jusqu'à ce temps-là dans les histoires littéraires slaves, son défaut principal cependant fut l'accent exagéré ou, tout de moins, non assez fondé et analysé qui était mis sur le rôle joué par le romantisme allemand. Il faut cependant reconnaître que l'auteur n'a traité dans son livre que le sujet promis par le titre.

Murko lui-même se rendait probablement compte du côté problématique d'une telle conception pour la série projetée, puisqu'il essayait jusqu'à 1900 en vain de composer un ouvrage analogue sur le romantisme chez les Slaves du Sud. Les études de détail entrant dans le cadre du plan général qu'il publiait dans ces années (Miklosichs Jugend- und Lehrjahre, 1898, Goethe und serbische Volkspoesie, 1899, Le début de «Novine» de Gaj et de «Danica», 1900, Remarques sur la biographie de Prešeren, 1901) prouvent qu'il a modifié quelque peu son point de vue et qu'il prenait en considération aussi l'évolution organique des littératures slaves du Sud ainsi que les influences non-allemandes.

Déjà avant sa nomination à la chaire de philologie slave à l'Université de Graz (1902), Murko forma le projet d'écrire pour la collection Die Literaturen des Ostens de l'éditeur Amelang une histoire des littératures des Slaves du Sud. Selon le plan original de l'éditeur, et probablement aussi de l'auteur, ce livre aurait dû traiter surtout la phase moderne et contemporaine de ces littératures, Murko cependant commença par traiter son sujet tellement à fond que le livre, préparé durant des années, ne présentait que l'époque la plus ancienne vieux-slave. À la place du livre promis par l'éditeur et attendu par le public, Murko ne donna qu'un «guide pour la compréhension de la vie culturelle ancienne des Slaves du Sud qui voudrait jeter aussi quelque lumière sur les débuts de la littérature russe et roumaine, et qui pourrait aider les byzantinistes ainsi que d'autres historiens culturels». Cet ouvrage parut sous le titre «Geschichte der älteren südslavischen Literaturen» (1908). Presque simultanément, Murko publia dans la collection Die Kultur der Gegenwart une brève histoire des littératures des Slaves du Sud des origines jusqu'à l'époque contemporaine. Les raisons qui ont arrêté son travail à mi-chemin ne sont pas encore éclaircies; le livre publié par Amelang est en effet seulement une introduction monumentale, tandis que l'étude écrite pour l'encyclopédie Die Kultur der Gegenwart n'est qu'une esquisse trop modeste.

Avec son livre sur les anciennes littératures des Slaves du Sud, Murko toucha à une matière qui avait été l'objet principal des recherches de V. Jagić,

et s'attira la critique partielle d'un élève de celui-ci. La conséquence en furent des polémiques violentes et des personnalités qui le dégoûtèrent du travail dans le domaine de l'histoire littéraire. C'est pourquoi les travaux de Murko se concentraient de plus en plus sur l'étude du folklore, et surtout de la poésie populaire des Slaves du Sud, champ de travail vers lequel l'avaient poussé déjà son maître Miklosich et, plus récemment, R. Meringer. Une bourse de l'Académie des sciences viennoise lui permit de faire en 1912 un voyage en Croatie et en Serbie pour y étudier la poésie populaire. Il continua ce travail dans les années 1913, 1924, 1927, 1930—32, explorant les régions de langue croate et serbe qui lui semblaient promettre une réponse quelconque au problème de l'origine, de l'évolution et de la vie de la poésie populaire épique. Il publiait les résultats de ses recherches dans les Comptes rendus de l'Académie viennoise, dans quelques publications tchèques et françaises, pour les rassembler finalement dans le livre *«Tragom srpsko-hrvatske epike»* (1951 — Sur les traces de la poésie épique serbo-croate), en les accompagnant de ses commentaires linguistiques et sociologiques. Avec cet ouvrage, Murko a créé une base solide pour la critique esthétique de la poésie populaire épique en général, et de celle serbo-croate en particulier.

En 1917, Murko fut appelé à l'Université de Leipzig pour y succéder à August Leskin. Il traita dans ses cours surtout la poésie populaire épique des Slaves du Sud, ainsi que les influences de la Réforme sur les littératures slaves. La matière de ce dernier cours se cristallisa plus tard dans son grand ouvrage *«Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven»* (1925—1926). Avec ce livre, il revint à l'histoire littéraire et à méthode comparative. Au cours de la première guerre mondiale, son activité de publiciste se bornait à des articles dans la presse périodique où il attirait l'attention des autorités et des lecteurs allemands sur les valeurs culturelles des peuples serbe et russe que, selon sa conviction de savant éclairé, aucune haine politique ne devait faire oublier.

Après la guerre, il désirait obtenir la chaire de philologie slave à l'Université de Zagreb, mais un malentendu avec le ministre d'éducation nationale de Belgrade fit échouer ce projet. Il accepta donc la chaire de langues et littératures slaves du Sud à l'Université de Prague où il organisa un séminaire d'études slaves modèle qu'il dirigeait de 1924 à 1931. Il fut membre de l'Institut slave et, de 1932 à 1941, aussi son président. Il fut parmi les fondateurs et les rédacteurs de la revue *Slavia* (1921), et collaborait activement à d'autres plans de publications ainsi qu'à de nombreux congrès. Au centre de ses intérêts était toujours la poésie serbe et croate, mais il trouvait le temps pour sa collaboration à de nombreux journaux et revues tant tchèques que yougoslaves. Jusqu'à l'occupation de la Tchécoslovaquie (1938), il était un des représentants les plus éminents et les plus actifs des slavistes, non seulement tchèques, mais aussi yougoslaves et ceux de l'Europe centrale en général. Il entretenait aussi des relations avec ses confrères en Russie et en Europe occidentale. Ni sa grave maladie, ni son âge avancé ne purent faire tarir son intérêt pour tous les problèmes des études slaves. La mort seule eut le pouvoir de mettre fin aux activités étendues de ce savant dans le domaine de la philologie, de l'histoire littéraire comparée, de l'ethnographie basée sur des données sociologiques. Nous avons perdu en Murko le dernier slavisant de grande envergure, dont l'esprit embrassait, sinon tout le monde slave, du moins sa plus grande partie.

Petar Skok

GRK

I

Amico M. Budimir de rebus balkanicis antiquis optime merito anno vicensumo a balkanologiā communi opere et studio constituta salutem.

Problem naziva Helena = Jelina u slavenskim jezicima ne može se smatrati riješenim.¹ Dosada je utvrđeno samo to, da je opća slavenska posuđenica, koju predstavlja st.-cr.-slav. grьkъ, potekla od lat. graecus, a ne od grčkoga *Ελλην.

Nije riješeno pitanje, da li je to praslavenska posuđenica iz vremena prije 5. vijeka.

Ne samo da nije riješeno pitanje vremena, kada je posuđenica nastala, nego nije riješeno ni pitanje mjesta ili teritorije, gdje je mogao latinski naziv ući u slavine.²

Osim toga, nije riješeno ni pitanje, da li je posuđenica nastala direktnim kontaktom ili posredovanjem i ko je bio posrednik, balkanski Latini ili balkanski Grci³ ili balkanski starinci, od kojih su Bessi još

¹ Potvrde za Jelinъ i jelinъskъ od *Ελλην ne nalaze se u Akademijском rječniku (kratica ARj), nego kod Miklošiča *Lexicon palaeosl. etc.*, 1156. Zadnji, koji piše o podrijetlu naziva Grk, je Vasmer *Russisches etym. Wörterbuch*, 1951, p. 306. Upor. i njegove *Die griechischen Lehnwörter im Skr.*, Berlin, 1944, p. 62. To je literatura poslije Bernekera EW.

² Služim se tim nazivom za pojedine slavenske jezike. Upotrebljava ga njemačka slavistika. Zbog kraćine zgodan je.

³ Tiktin: *Rum.-deutsches Wörterbuch* 698 kod tumačenja rum. grec upućuje i na naziv Γραικός, koji u Južnoj Italiji glasi griko sa akcentom prema graecus. Upor. Rohlf's *Etym. Wörterbuch der unterital. Gräzität*, p. 54, br. 463. Ovom prilikom upućujem i na Γραικός na protobugarskom natpisu iz Šumena, ali taj se po mojem mišljenju osniva na bizantinskom izgovoru nenaglašenog η = ē, upor. Γρηκων u rukopisima Teofana. Upor. V. Beševliev *Pärvobälgarski nadpisi* (Sofija 1934), 92 br. 10.

u 6. stoljeću govorili svojim jezikom, ili Germani, jer su Goti posudili iz lat. još u 3. vijeku na Balkanu (Ulfila) svoj plural Krêkôs < Graeci.

Ako su Goti bili posrednici, pita se, gdje se to posredništvo očitovalo, da li na Dnjepru (prvi kontakt Gota i Slavena) ili na Balkanu na Dunavu, jer se u Konstanci još u 9. vijeku propovijedalo gotski.

Osim toga, lat. pl. Graeci ušao je i u starovis.-njem. Chriahhi, st.-engl. Crécas. Moglo bi se postaviti pitanje, nije li i tim germanskim putem Grk, st.-srp. Grčīnъ, ušlo u sve slavenske jezike.

Ni samo fonetsko pitanje sveslavenskog naziva nije riješeno. Lat. diftong *ae* izgovarao se u vulgarnom latinitetu sviju provincija kao otvoreni monoftong *e*. Pita se, zbog kojeg je razloga taj monoftong prešao u slavenskom izgovoru u palatalni poluvokal *ь*. To ne može biti ista pojava kao *вѣ*čera od *вѣ*čer. U drugim starim posudenicama iz balkanskog latiniteta otvoreni monoftong *e*, kada je naglašen, a nalazio se po pravilu, koje je važno za vulgarni latinitet, samo u naglašenom slogu, reflektira se kao *jat* (*ѣ*). Primjeri: sufiks *-ellus*, na pr. *offella*, dem. od *offa*, u Dubrovniku *fjelica*, *mrkvjela*, *Bokelj* ili *Bokijelj* od lat. *bucca* > *Boka* prema *Bòkēz* od tal. *Bocchese*, persica > *breskva*, ikavski *briska* = *praskva* i t. d. Od svega toga nema ništa u st.-cr.-sl. grbъkъ, grbčīnъ.

Nadalje, između refleksa za taj naziv u sjevernim i južnim slavina ma postoji prava provalija. U slovenačkom i srpskohrvatskom imamo za slog *-rъ-* pred suglasnikom sonantno *r*: slov. *Grk*, *Grčija*,⁴ srp.-hrv. *Grk* 1° Grk po narodnosti, 2° trgovac,⁵ 3° *hrkać*, izvedenica od Grk pomoću sufiksa grčkoga podrijetla *-ać* od grč. *-ακης* deminutivnog značenja,⁶ pridjevi *grčki*, ime zemlje *Grčka*. U bugarskom nalazimo isto tako zamjenu *-ār-* za naše sonatno *r*: *grāk*, sa članom *gärkāt*, pl. *gärcite*. I mađarsko *görög*⁷ osniva se na istom izgovoru kao bugarski *grāk*.⁸ Prema

⁴ Upor. za slovenački grški starije potvrde kod Ramovša *Historična gramatika slov. jez.* 297, 298, 301.

⁵ *ARj*, III, 441.

⁶ Naziv pejorativne intonacije *hrkać* potvrđen je u 18. v., cf. *ARj*, III, 699. Tako nazivaju katolici u sjevernoj Dalmaciji i Bosni pravoslavce. Budman se protiv izvođenja od grk i postavlja mjesto toga izvođenje od glagola *hrkati*, t. j. pjevati kroz nos, ali glagol *hrkati* u tom značenju nije potvrđen. Pavlinović piše *grkać*. Ne zna se, je li on tako čuo u narodu. Mažuranić *Prinosi* 403 pristaje uz Budmana. Po mojem mišljenju najvjerojatnije je izvođenje od grk. Promjena konsonantske grupe *gr-* > *hr-* može se pripisati pejorativnoj intonaciji.

⁷ Sa zamjenom sonantnoga *r* u mađarskom *görög* upor. *csetert*, *csütürt*, *csötört* za četvrt.

⁸ Upor. Mladenov *Etimologijski i pravopisni rečnik na bałgarski knižoven ezik*, str. 112, i Stojan Romansky *Lat. Lehnwörter. im Bulg.* u Weigandovu *Jahres-*

tome valja zaključiti, da je u 9. vijeku i u Panonskoj nizini vladao isti izgovor kod Slavena kao i na Balkanu.

Naprotiv, u sjevernim slavinama nalazimo posvuda vokalsku zamjenu *e* za meki poluglas: rus. *grek* gen. *grèka*, pridjev *gréckyj* pored *gréčeskij*,⁹ polj. *grek*,¹⁰ pridjev *grecki*, češ. danas *řek*, pridjev *řecký*, st.-češ. *hřek*, pridjev *hřecký*.¹¹

Na prvi pogled izgledalo bi, kao da je vokal *e* u sjevernim slav. jezicima pravilna zamjena za palatalni poluglas (u starocerkvenoslovenskom Grьkъ, pridjev grьčьskъ),¹² kad ne bi postojao rum. *grec* fem. *greacă*, imenica i pridjev u isto doba. Općenito se uzima, da rum. *grec* nije posuđenica iz starocr.-sl. grьkъ,¹³ premda se taj meki poluglas u rum. zamjenjuje sa *e*: primjeri: rum. *dragoste* za *dragostъ*, rum. *lesne* od *лѣстнѣ*, i t. d., nego da je rum. *grec* direktan nastavak od *graecus* iz balkanskog latiniteta. Samo za arbanski naziv Grka *gërk*¹⁴ može se kazati, da je posuđenica iz srp.-hrv. grk.

Ako se uzme, da je rumunjsko postanje po zakonu toga jezika, onda i *e* u sjevernoslavenskim jezicima ne treba da bude refleks palatalnog poluvokala, nego je i taj *e* pravilan refleks vulgarnolatinskog otvorenog *e*, jer se ne može postaviti kao apsolutno pravilo, da ga reflektira samo jat (ѣ).

Kod rumunjskog pridjeva *grecesc* fem. *grecească* postavlja se opet pitanje, da li je to posuđenica od st.-cr.-sl. pridjeva grьčьskъ, ili je sufiks *-esc* istog porijekla kao i u bezbrojnim rumunjskim ličnim imenima mjesta, prezimenima i pridjevima, kao što su *Bărbulescu*, *Popescu*, *Florescu*, *București*, *bătrânesc* i t. d., u kojima se unakrstio pridjevski sufiks tračkoga (?) porijekla *-iscus*¹⁵ = grčko *-ισκος* sa slavenskim *-iskъ*. U za-

bericht des rumänischen Instituts zu Leipzig, 15, 105—106. Romansky upućuje glade ѣ < ae na ocьtъ < acētum. Tu je zatvoreno vlat. *e*.

⁹ Prema Vasmeru o. c. 506 gréčeskij je učen pridjev, a gréckij narodski.

¹⁰ Brückner *Słownik jęz. polskiego* 156.

¹¹ V. potvrde kod Bernekera i Vasmera.

¹² Miklošič *Lex. palaeosl.* etc. 146, 147, ima samo grьkъ, isto tako grьčьskъ. Vjerojatno je debeli poluglas nastao prema dočetu (metafonija).

¹³ V. Pușcariu *Etym. Wörterbuch d. rum. Spr.* 63, br. 733, REW³, 3832. Tiktin 698 kaže »mittelbar« aus gr. *ἱρακός*. To znači, da je i on za *graecus*, samo se oprezno izražava, i t. d.

¹⁴ G. Meyer *Etym. Wörterbuch d. albanesischen Spr.* 124. Barić *Rečnik* 222.

¹⁵ Pascu *Sufixe rumânești* p. 65 identificira rum. sufiks *-escu* sa talijanskim, španjolskim *-esco*, provansalskim *-esc* od *-iscus*, ali taj je germanskog podrijetla, a takovih germanizama nema u rumunjskom. Grčki *-iskos* ima diminutivno značenje, koje dobro objašnjava rumunjsko *-escu* u ličnim imenima. Za tračko podrijetlo još treba tražiti vrela.

padnoj Romaniji taj isti sufiks došao je i putem germanskih posuđenica.¹⁶ Zbog toga imamo čudnovatu paralelu. Rumunjsko grecesc odgovara posvema provansalskom *grezesc* fem. *grezesca*, st.-franc. *griois* pored *grieu* < *graccus* fem. *griesche* pored *gribe*.¹⁷ Ima li tu kakve veze zajedničkog porijekla između istočne i zapadne Romanije? I taj problem ima se riješiti ovom prilikom.

Osim tih problema ispitivanje naziva Grk imperativno zahtijeva rješenje još i ovih zagonetaka. Ako je bilo kontakta između Grka i Slavena na Balkanu, a tih je zaista bilo, zašto nije posuđen grčki stari naziv Helen (*Ἑλλήν*)? Ako je taj kontakt bio u doba Bizantinaca, a taj je i opet bio, zašto nije preuzet kao opći slavenski naziv bizantinski *Ῥωμαῖοι* (izgovori roméi), kad su i sami Grci preuzeli od Latina taj naziv, kako se vidi iz narodskog grčkoga *οἱ Ῥωμαῖοι, τὰ ῥωμαϊκά* »le grec usuel«.¹⁸ Taj je naziv bio posuđen u st.-cr.-sl. Ruminъ i u pridjevu rumъskъ.¹⁹ Posudili su ga i Arapi *Rum*. Odatle tur. *Urum* sa dodatkom vokala *u* pred *r*, kako u turskom obično biva. Međutim u slavenskim jezicima ta stara posuđenica nije nigdje ušla u narodni govor. Ostala je ograničena na učene krugove. Upor. arb. rumče »grčki jezik« (Godin).

II

Kod proučavanja posuđenice vl.-lat. *græcus* st.-cr.-sl. grѣkъ opaža se kao općenita pojava, da narod ne posuđuje pravi naziv *Ἑλλήν*, nego latinski. Jelinъ, jelinъskъ pripada učenim (kaluderskim) krugovima.

To je jedna stara pojava, koja zaseže u antiku. Klas.-lat. *græcus* odgovara točno grčkome *Γραικός*. Nije stalno utvrđeno, ali je vrlo vjerovatno, da je to pridjev od imena epirotskog plemena *Graii*.²⁰ To pleme

¹⁶ Upor. u Dalmaciji *tudešak* iz sjevernotalijanskog *todesco*, toskanski *tedesco* od germanskoga *thiudisks* REW³ 8708 a.

¹⁷ REW³ 3832.

¹⁸ Pernot *Grammaire grecque moderne* p. VIII.

¹⁹ Miklošič *Lexicon palaeosl.* 805.

²⁰ Pauly-Wissowa *RE* VII, 1693—1696. Prokop De aedif. 285/2 piše ime gornjomezijskog kastela *Γραικός* sa istim akcentom kao u Južnoj Italiji grčko, t. j. prema latinskoj akcentuaciji. Literaturi o izvodenju *Γραικός* od illyro-epirotskog plemena *Γραιοι Γραικoi* dodaj još Ribezzo *Italia e Croatia* 74. To ime dolazi i na mesapijskim natpisima. Prema Ernout-Meillet *Dict. étimologique lat.* 412 pored narodskog oblika *græci* pjesnički je bio *Graii* ili *Graii*. Ti autori ističu kao »remarquable« činjenicu što Latini nisu posudili *Ἑλλήν* *ἑλληνικός*. To se tumači po mojem mišljenju najlakše ilirskim posredovanjem. Messapii i Japyges bili su Iliri, koji su došli sa Balkana u Južnu Italiju oko g. 1000 prije naše ere. Oni su donijeli sa sobom naziv epirotsko-ilirskog plemena,

bilo je preseljeno iz Epira u Beotiju. Vjerovatno je, da su taj pridjev stvorili Messapii i da su ga prenijeli u Južnu Italiju. Sufiks *-co* je vrlo običan u etnicima od toponima baš u Južnoj Italiji. Upor. *Marruvium* odatle etnikum **Marroucos*, očuvan u latinskoj izvedenici na *-inus Mar- rucinus*.²¹

U 15. stoljeću i ranije dolaze Turci, nomadsko pleme pod vodstvom Osmanovim, odatle Osmanlije, u Anadol i na Balkan. Oni za Grke uzimlju persijski plural na *-an Yunan* od Ionia, odatle tursko ime Grčke *Yunanistan*. Ni oni ne znaju za antički grčki naziv. Znači, da se u to vrijeme, i još daleko ranije, nije govorio, jer i Arapi ga ne poznaju, nego *Ur-Rum*, od bizantijskog naziva, koji je postao i novogrčki pučki. Istom moderni novogrčki nacionalizam doveo je u opću upotrebu *Ἑλλήν*, *Ἑλλάς*, *ἑλληνικός*, odakle francuski *hellénique* i naši jelinski, novojelinski i tako dalje.

Starogrčki naziv *Ἑλλήν* ušao je u grčki i balkanski folklor. Kršćanstvo mu je dalo značenje »poganin«. ²² Odatle arb. *elín Götzendiener*, Heide²³ i u Makedoniji *Elimite*, *elimska grobišta*. Makedoncima su Elimi prema pričanju oko Skočivira stari divovi.²⁴

To sve znači, da su Bizant kao kršćanska država par excellence, kršćanski Romeji *Ῥωμαῖοι*, potisli starogrčki naziv u pučko (narodsko, folklorno) vjerovanje, i da su u tom pravcu toliko uspjeli, te su i sami Novogrci zaboravili svoj antički naziv. Dogodilo se isto što i u Siriji kod sirskih Semita, koji su pod uplivom kršćanstva napustili svoj stari naziv, što ga Rimljani pišu kl.-lat. *Syrus* = vulg.-lat. *Surus* nebrojeno puta na natpisima.²⁵

koje je bilo preseljeno u Grčku. Sa sufiksom *-ko*, koji je vjerojatno bio i ilirski, Latini su lako posudili *graecus*. Prema tome to je isti slučaj etničke onomasio- logije kao kod Francuza *Allemand* za Nijemac. Francuzi su nazvali Nijemce po njima najbližem germanskom plemenu *Alemanni*. Iliro-epirotsko pleme bilo je oko g. 1000 prije naše ere najbliže Rimljanima. Graioi stanuju u Dodoni i Tes- protiji, u zemljama koje Ilijada zove *ἀργαῖα Ἑλλάς*. Vidi o svemu tome Ribezov pomenuti članak.

²¹ V. *Glasnik bos. herc. muzeja* 29, 143.

²² Vidi P. Schmidt *Volksleben der Neugriechen* I, 203 i sl. Miklošič *Lexicon* 115—6 donosi potvrde za *Jelinъ* u staroslavenskim crkvenim tekstovima u zna- čenju »paganus«. Upor. i Gammillscheg *Spracheographie* 47.

²³ G. Meyer o. c. 94.

²⁴ Skok *Glasnik skopskog naučnog društva*, knj. II, sv. 1—2, str. 283. Perikle Papahagi *Numiri etnice la Aromâni* 153 donosi potvrde za *elin* kod Grka i Aro- muna u Epiru i Tesaliji u značenju onoga, što sjeverni Dakorumuni zovu »Jidovi < židovi», »uriasi, pügäni, divovi, pogani«.

²⁵ Skok *Pojave* 34. Brockelmann *Semitische Sprachwissenschaft* 37.

III

Od svih tih postavljenih pitanja najlakše se mogu riješiti ona, koja se tiču kronologije i aree.

Nema nikakvih dokaza za tvrdnju, da su Slaveni posudili od Germana Grk < Grkъ onako, kao što su posudili *Volchъ od *Volcae* > st.-cr.-sl. *vlachъ*, gdje suglasnik *-ch-* mjesto lat. *-c-* govori u prilog german-skog posredovanja. Grkъ ne može se prema tome osnivati ni na gotskom krêkôs ni na st.-vis.-njem. Chriahhi, nego na vulg.-lat. grêcus.

Uzimlje se općenito, da su se Slaveni pojavili na donjem dunavskom rimskom limesu oko 5. vijeka n.e. Prokopije je zabilježio ime kastela *Γραινός* u Remesiani.²⁶ To znači, da je grêcus bio naziv Grka na latinskom dijelu Balkana. Taj kastel je vjerojatno imao grčki garnizon i zbog toga je nazvan *Γραινός*.

Zahvaljujući Jirečku, mi smo danas u stanju da za 6 vijek odredimo graničnu liniju između latinskog i grčkog Balkana.²⁷ Ja se sa Jirečekom ne slažem jedino u određivanju zapadnobalkanskog poteza te linije. Po mom mišljenju zapadnobalkanska linija između latinskog i grčkog Balkana išla je pravcem od via Egnatia, koja je spajala Rim sa Solunom, dalje sa Carigradom i dalje sa Malom Azijom. Svakako Prokopijev toponim *Γραινός* je važan i za pitanje podrijetla sveslavenskog naziva Grkъ.

Mora se dakle uzeti, da su donjodunavski Slaveni 5. vijeka saznali za ime Grka u latinskom dijelu Balkana. Prema tome nisu posudili ni bizantinski naziv *Γραινοί*, osim u vrlo rijetkim slučajevima, valjda u učenim krugovima. Zbog toga zemlja Rumska nije ušla u narodni govor balkanskih Slavena.

Time se rješava i pitanje posrednika i pitanje kontakta. Ti Slaveni nisu trebali ni germanskog posredništva ni kontakta sa Greima, da bi od njih posudili njihov narodni naziv u bizantinskom vidu ili u učenom vidu za *Έλλην*.

Teže je riješiti fonetsko pitanje, zašto južne slavine imaju naglašeni slog od vl.-lat. grêcus u vidu sonantnog *r*, a sjeverne slavine u vidu *-re-*, a ne prema, recimo, rus. *zernó*.

Po mojem mišljenju ovaj se problem rješava upoređenjem sa rumunjskim nazivom grec i pridjevom grecesc, u kojem vidimo refleks *-c-*

²⁶ Remesiana je u gornjoj Meziji. Prokop De aedif. 285, 2. Philippide *Originea Românilor* I, 70. Tomaschek *Die alten Thraker* II, 2, 89.

²⁷ Jireček *Romanen* I, 13. Skok ZRP 54, 175 i sl.

za vl.-lat. otvoreno e, ne doduše u obliku diftonga kao u drugim riječima *miere* < lat. *mel* »med«, *piersicā* »breskva« i t. d. To je nastalo zbog toga što je postojao uz grec i pridjev *grecesc*, u kojem je slog -re- iz nenaglašenog položaja, gdje je prema fonetskom zakonu, prenijet u naglašeni. To se često događa u romanskim jezicima.

Postoji pitanje samo, da li je *grecesc* stari pridjev ili je nastao prema st.-cr.-sl. grčbьskъ. U zapadnoj Romaniji je *grecescus* potvrđen u srednjovjekovnom latinitetu od početka 11. vijeka.²⁸ Koliko seže u vulgarni latinitet, nisam mogao dosada utvrditi. Sva je prilika, koliko se može suditi prema provansalskom *grezesc*, da je postojao već u vulgarnom latinitetu,²⁹ kad je trebalo razlikovati *grēcus* po narodnosti i *grēciscus* u nazivima za odjeću i za štofove. Francuski *grègues* označuje pantale, odatle kod Slovenaca i kajkavskih Hrvata *gege*. Du Cange je zabilježio *grecescus* uz tkanine.

Kao u rumunjskom tako i u slavinama imamo da razlikujemo dva refleksa za vul.-lat. otvoreno e. U naglašenom položaju taj vokal može da ostane, a može da bude zamijenjen jatom, ikavski -i-, jekavski -je-, -ije- ili -e- poslije r ili čak sa -a- kao u *praskva* pored *breskva* za lat. *persica* »persijsko voće«.³⁰ Da lat. e, koje je u nenaglašenom položaju glasilo u vulgarnom latinitetu zatvoreno e, postaje doista meki poluglas, koji može ispasti ili se zamijeniti glasom -a-, za to ima primjera: toponim *Naedinum* > *Nadin* (Dalmacija),³¹ *frixoria* REW³ 3524 > *přsura* »tava« (ARj XII, 507), *dnār* (Dubrovnik) m. pored *dnāra* f. (16. v.) (ARj II, 473), *gnār* pored *dnār* (Ramovš, *Hist. gram.* II, 209, § 116, Pleteršnik, I, 141), *genista* (REW³ 3733) > *banistra* (ARj I, 170).

Ako je tako, onda je sasvim prirodno, što je vl.-lat. *grēcus* dao u slavinama *grekъ*, a *grēciscus* *grčbьskъ*. Od posljednjeg oblika stvoren je u južnim slavinama grk, a u sjevernim od grek pridjev *grěckyj* u ruskom,

²⁸ Du Cange IV, 93, *graeciscus* pro *graecus*, ex *Graecia*, opus *graeciscum*. Najstarija je potvrda iz g. 1010 u španjolskim dokumentima, najčešće u vezi sa tkaninama, odatle francuski naziv *grègues* »pantale«, a odatle pak kajkavsko-hrvatske i slovenačke *gege*, upravo »grčke hlače«. Gege se govori u Zumberku, Krašiću i t. d.; vidi ARj III, 127.

²⁹ REW³ 3852.

³⁰ REW³ 6427 *persica* (*nux*). Skok JF 12, 97, za srp.-hrv. refleks.

³¹ Etnikum je odatle *Naeditae*, od kojega se nije očuvao hrvatski refleks. Prema tome u *Naedinum* i *Naeditae* mogao se tačno razlikovati naglašeni slog od nenaglašenog, a to je od osnovne važnosti u vulgarnom latinitetu i u romanskim jezicima.

poljskom i češkom. Nevolja je jedino u tome, što nam stari crkveni slovenski jezik nije ostavio nikakva traga za naglašeni oblik *greķъ.

U naših starih pisaca ima doduše potvrda za grek u 16. vijeku, tako kod Budinića više puta, zatim u Dubrovniku u 16. i 17. vijeku Grecija;³² ali to su očito nenarodski oblici. Kod Budinića grek je rusizam, a Grecija je prema mletačko-talijanskom.

Što se tiče njemačkog posredovanja u ovom imenu, to može biti govora samo kod imena biljke novovis.-njem. Krieche > u Istri *kreka* (Nemanič) »trnošljiva, drvo i plod, prunus graeca«,³³ upor. i francusku posuđenicu iz istoga vrela *crèque*, zatim u slovenačkom *krêha* f.³⁴ (Dolenjsko) = *krêhelj* g. -*hlja* »prunus insititia« (Kras), njem. Kriechpflaume. Inače Slovenci imaju samo grk i pridjev grški kao i ostali Hrvati i Srbi.

Ime zemlje tvori se sa suf. za kolektiva -ija Grčija³⁵ (potvrđeno kod Hrvata 15 puta, danas u Slavoniji obično). U Sloveniji također obično Grčija kao Nemčija i t. d. sa pejorativnom natruhom. Ime zemlje potvrđeno jedan put sa -c- mjesto -č- valjda prema mletačko-tal. *Grcija*.³⁶ Inače je pridjev poimeničen u ženskome rodu *Grčka* također u značenju »dinja, lubenica«,³⁷ kao i toponim.

Grčîn, kolektiv *Grčad* (Vuk), dem. *Grče*, g. -*eta* (Vuk), prezime *Grčić* Manojlo poznat iz narodnih pjesama zacijelo su stari oblici, kojih osnovu stavlja Budman već u praslavensko doba, što može biti, ako se uzme, da je praslavensko doba trajalo kod Slavena do 6. vijeka uključno, t. j. da su Slaveni došli na Balkan u neseegmentiranom jezičnom vidu. Postoje od te osnove jošte augmentativ *Grčina* i faktitiv ili kauzativ *grčiti* (Vuk).

Što se tiče feminina, potvrđen je jednom *Grka*, ali je običniji Vukov femininum *Grkinja* obrazovan pomoću starog sufiksa -*yñi*, odatle dem. *Grkinjica*.

Vetranić u 16. vijeku upotrebljava jednom *Grg* gen. *Grga*,³⁸ u kojem je dočeto -*k* zamijenjeno sa -*g* prema mletačkom *grego*.

³² ARj III, 410, 414.

³³ ARj V, 501

³⁴ Pleteršnik I, 461, 462.

³⁵ ARj III, 395.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ ARj III, 423. Upor. Miklošič *Lexicon palaeosl.* 146 грѣгъ u Krmčaji 16. v.

IV

Potrebno je ovom prilikom zabilježiti još neke semantičke varijacije, što ih pruža Grk.

Kao gore u kreka i kreha, ima još jedna potvrda za Grk u botaničkoj terminologiji. To je složenica *grkocvijet* »hyacinthus orientalis, sinonim carević, zumbul«³⁹ i izvedenica *grkanac* (18. vijek, Kneževac, Srbija) »vrsta vinove loze«.⁴⁰

Ovamo treba staviti i *glangolić*⁴¹ m. (Bakar) »naziv stabla celtis australis, sinonim kostjela, kopriivić«. Taj naziv naliči na one, što ih pominje Schuchardt⁴² *glag, glagovec, glagovna* »Maulbeer (iz Šuleka)«. Ovih posljednjih riječi ne nalazimo u Akademijском rječniku, koji inače donosi Šulekovu botaničku terminologiju u cijelosti. Izgleda mi, da *glangolić* stoji mjesto **grangolić* sa sufiksom -ić prema *kopriivić*, kako se *kostjela* zove. To isto stablo zove se u Dalmaciji i sa latinskom sufiksom *fa(n)farićula*.⁴³ Prema tome je očito, da je *glangolić* iznakažena riječ. Kako *fanfarićula* predstavlja lat. *fabra graeca*, nema druge nego predpostaviti u *glangolić* latinski deminutivni pridjev *graculus*.

Istaći još treba, da je grk ušao i u naš folklor, i to na jednoj tački, gdje to ne bismo očekivali. N. Zupanić⁴⁴ je zabilježio u Beloj krajini (NR Slovenija) *grk* u značenju »div, Riese«. Interesantno je, da se to značenje poklapa sa značenjem, što ga je dobio antički *ἑλλης*.

Još treba spomenuti, da je grk postao i apelativ za trgovca. Mislim da su to značenje dali trgovci grkomani cincarskog podrijetla, kako ih prikazuje Jovan Sterija Popović u Kir-Janji, gdje se glavno lice naročito ističe oduševljenjem za sve, što je grčko.

*

Pridjev st.-cr.-sl. *grčьskъ* > *grčki* razvio se pravilno. Taj pridjev dolazi često u tom obliku u dalmatinskim ostrvskim toponimima.⁴⁵ Jednom samo čitamo u Pjevaniji Crnogorskoj oblik *grčaski* u desetercu: *od sitnoga roda grčaskoga*. Očito je, da taj oblik nije narodski. Pjevač ga je načinio prema crkvenom, da bi mu pristao u deseterac.

³⁹ ARj III, 443.

⁴⁰ ARj III.

⁴¹ ARj III, 149.

⁴² ZRP 35, 390.

⁴³ Skok *Slavenstvo i romanstvo* 117, 125.

⁴⁴ *Etnolog* VII, 166—182 (cf. Simonić, *JIC* II, 264—266). *Jutro* 17, br. 102, 16 (cf. *JF* 16, 278).

⁴⁵ Skok *Slavenstvo i romanstvo* 178, 182.

Résumé

Au premier chapitre l'auteur étudie les difficultés que présente l'origine de vieux-slave ecclésiastique *grьkъ grьčinъ* au lieu de *Ἑλλήν*. L'époque et le lieu de cet ancien emprunt étant inconnus, on ne peut pas du tout préciser les intermédiaires qui ont fait entrer lat.-vulg. *gr̄ecus* (écrit *graecus*) dans les langues slaves et on ne sait pas au juste le rapport qui existe entre les formes des langues slaves balkaniques renfermant le phonème *r* au lieu de *gr̄b-* > *gr̄b-* et celles des langues slaves septentrionales qui, à leur tour, ont toutes *gre-* pour *gr̄b-*, hongrois *görög* se rangeant du côté slave méridional. Roum. *grec* f. *greacă*, *grecesc* f. *grecească* permettant l'explication par le latin *graecus*, respectivement *graeciscus* (cf. a. fr. *griois* f. *griesche* = prov. *grezesc*, *grezesca*), on ne peut pas prétendre que l'initiale roumaine *gre-* remonte au slave *gr̄b-*. Ces problèmes se compliquent par le fait que la forme byzantine du nom national grec *Ῥωμαῖοι* n'a pas été empruntée par les peuples limitrophes, y compris le slave. Ce ne sont que les milieux savants des moines slaves orthodoxes qui connaissent *rumьskъ*. Le second et le troisième chapitres apportent la solution proposée pour les problèmes indiqués. Le nom ancien *Ἑλλήν* ayant été relégué par le christianisme au paganisme, de même que *Surus*, il a reçu le sens de «géant, payen». Ni les Germains ni les Slaves ni les Arabes ne l'ont emprunté. Les deux premiers donnent la préférence à *graecus* qui tire son origine de l'adjectif *γαῖκός*, du nom de la peuplade épirote *Grāi*, transmis aux Latins par les Messapii, peuple d'origine illyrique. Le nom d'un château érigé par Justinien contre les invasions des Barbares *Ῥαῖνος* dans la province de Remesiana, au beau milieu des Balkans, dit que *graecus* a été le nom des Grecs dans la partie latine des Balkans, fait qui est d'ailleurs corroboré par roum. *grec*, *greacă* et par les langues romanes en général. La divergence entre les formes slaves méridionales *Grk*, *Grkinja*, *grčki* etc. en regard de *Grek* etc. des langues slaves septentrionales est à rapprocher des divergences que présente lat. *ē* ouvert dans la position tonique en regard de *ē* fermé dans la position antétonique, à savoir de lat.-vulg. *gr̄ecus* en regard de lat.-vulg. *gr̄ec̄escus* > roum. *grecesc*, f. *grecească*. Quant au traitement de lat.-vulg. *ē* fermé inaccentué > scr. *ь* > *a* ou disparition, cf. *Naedīnum* > *Nadin* (toponyme, Dalmatie), *frixoria* > *prsurā*, *denarius* > *dnar*, *genista* > *banistra* etc. Quant à l'intermédiaire allemand, il peut être constaté seulement dans le nom de prune *kreka* (Istrie) = slov. *kreha*. Dans le quatrième chapitre sont signalées quelques survivances de *Grk* dans les dénominations botaniques, dans le folklore et dans la toponymie. Il est à relever notamment le fait que *grk* au sens de «géant» s'est conservé dans la contrée slovène appelée *Bela Krajina*.

BLODNJE O STARORUSKEM PISMENSTVI

V časopisu *Русский язык в школе*, službenem organu ministrstva prosvete RSFSR, v katerega uredniškem kolegiju se navajajo znana imena sedanje rusistike, kakor n. pr. akademika V. V. Vinogradova, prof. R. I. Avanesova i. dr., je izšel v XII. letniku leta 1951, št. 6, za november-december, str. 17—23, članek A. S. Ljvova К вопросу о происхождении русской письменности, ki razpravlja o brošuri prof. P. I. Černyha Происхождение русского литературного языка и письма iz leta 1950 in ga skuša še dopolniti. Černyh odločno odklanja udomačeno mnenje, da je starorusko pismenstvo v zvezi s starocerkvenoslovanskim. Začetek staroruskega veže s poročilom Žitija Konstantina-Cirila pogl. VIII., da je ta okoli leta 860 v Hersonu (v Žitju Korsunj) na Krimu našel evangelij in psalter, napisana z ruskimi črkami. Jezik teh cerkvenih knjig naj bi bil ruski, a pismo glagolica, ki naj bi bila ruskega porekla in v genetični zvezi s številnimi znaki na različnih arheoloških najdbah iz prvih stoletij naše dobe in prej. Tako sklepa Černyh, da so vzhodni Slovani od najstarejših časov znali pisati. Tudi po mnenju akademika S. P. Obnorskega ne bi bilo drzno predpostavljati nekakšne oblike pismenstva že pri Rusih antske dobe, to je VI.—VII. stoletja. Za popolnejšo osvetlitev od Černyha sproženega problema pa je treba po mislih A. S. Ljvova Černyhovo brošuro dopolniti z nekaterimi dejstvi.

Na prvem mestu navaja, da so pri odkopavanju gnezdovskih mogil blizu Smolenska odkrili lonec z napisom „ропоруха“, ki ga pripisujejo začetku X. stoletja. V tem času je že bilo v Bolgariji v rabi tako imenovano cirilsko pismo in ne prinaša ta napis ničesar odločilnega v obravnavanem vprašanju; poleg tega pa je pojasnitev in celó branje napisa združeno s célo vrsto raznih težav, ki jih je še več, kot je razvideti iz literature o tem, in s katerimi se mi ni treba tu dalje pečati. Opozarjam na spis P. V. Mareša v *Slavia XX*, 497—514, in navedbo literature, ib. str. 576, s spisom tudi P. I. Černyha. Važnejše pa je opo-

zorilo Ljvova na dogovore (pogodbe) Rusov z Bizancem iz leta 911 in 944, ki so se ohranili v staroruskem letopisu. V prvem dogovoru stoji v tekstu, ki so ga Rusi predali Grkom, enako v najstarejših dveh rokopisih, v ipatjevskem (po izdaji arheografske komisije leta 1871, str. 22) in Lavrentjevskem (po izdaji iste komisije leta 1872, str. 36), v pisavi po ipatjevskem: »На утверждение же и неподвижение быти межн вами Христьяны и Русью, бывший миръ сътворихомъ Ивановомъ написаниемъ на двою харотью (t. j. s. cinobrovo pisavo v dveh izvodih na pergament), царя вашего и своею рукою...« Dogovor je bil napisan v dveh jezikih, grškem in, kakor misli Ljvov, ruskoslovanskem, a to bi bil že neovrgljiv dokaz za tedanje rusko pismenstvo. Zadeva pa nikakor ni tako enostavna. Ljvov sam navaja dognanje akademika S. P. Obnorskega, znanega raziskovalca tudi na področju zgodovine ruskega jezika (prim. njegovo delo »Очерки по истории русского литературного языка старшего периода« v izdaji akademije znanosti leta 1946), da je dogovor iz leta 911 iz grškega na ruski jezik prevedel Bolgar, ta prevod pa prereditel Rus. Bolgar je bil slab prevajalec. Tako mu je način izražanja glede na besedni red dobesedno po grškem brez upoštevanja zakonov slovanskega jezika. Umevno je tudi, da se je vtisnil v njegov prevod (to pač v starocerkvenoslovanskem jeziku) rodni mu vzhodnobilgarski jezik. Ni pa s tem že vse vprašanje dokončno pojasnjeno. Letopisec poroča, da je Oleg, sorodnik prvega varjaškega (skandinavsko-švedskega) kneza v Rusiji Rjurika (862–879), namestnik mladoletnega Rjurikovega sina Igorja (ta je bil potem knez, ali bolje veliki knez leta 912–945, torej Oleg leta 879–912), poslal svoje velmože h Grkom zaradi sklenitve miru. Ti poslanci se v začetku gori omenjenega, napisanega dogovora imenoma navajajo: »Мы отъ рода Рускаго«, za čimer slede imena. Prepisovalcem letopisa so bila ta imena že tuja in zato ne vseskozi enako podana v rokopisih, n. pr. Ipat. Лидульфость, Lavr. Лидуль, Фость i. dr. Ker mi novejše izdaje rokopisov niso na razpolago, n. pr. A. A. Šahmatova Ipatjevskega rokopisa leta 1908, E. F. Karskega Lavrentjevskega rokopisa leta 1926–1928 i. dr., navajam imena po nemški izdaji R. Trautmanna iz leta 1931, ki je za kritično navedbo imen mogel uporabiti novejše vire. Ta imena Olegovih poslancev so: »Mi od naroda ruskega: Karly, Inegeld, Farlof, Veremud, Rulav, Gudy, Ruald, Karn, Frelav, Rual, Aktevu, Truan, Lidulj, Fost, Stemid, poslani od Olega, velikega kneza ruskega...« Med imeni ni ne enega slovanskega, vsa so varjaška. Ta in druga »nomina propria scandicae originis« je iz letopisa zbral že tudi Miklošič v svoji izdaji »Chronica Nestoris« (Vindo-

bona 1860, str. 188—198). Kako je varjaški element poleg slovanskega zavladal, se vidi n. pr. iz dvojnega poimenovanja dneprskih slapov (pragov), ki ga podaja Konstantin Porphyrogennetos, bizantinski cesar (912—959), v sinu namenjenem spisu o upravi države, ki se po navadi navaja z latinskim naslovom »De administrando imperio«. V devetem poglavju, naslovljenem „Περὶ τῶν ἀπὸ τῆς Ῥωσίας ἐρχομένων Ῥῶς...“, pomeni Ῥωσία državo Rusov (zato se tudi še dandanes Rus-Slovan imenuje s pridevnikom Русский — Ruski), Ῥῶς, v letopisu Русь, pa narod — neslovanski Rusi. Prim. v letopisu: »отъ Варягъ прозвашася Русью, а первѣ бѣша Словѣне (Ipat. str. 16, Lavr. str. 28). To sledi tudi iz imen za sedem dneprskih pragov, ki so podana zvečine dvojezično z grško pojasnitvijo pomena in poimenovanjem obeh jezikov „σλαβινιστὶ καὶ ρωσιστὶ“ — slovanski in ruski, to je neslovansko nordijsko. Za primer naj navedem imeni za drugi in šesti prag. Ime drugega praga je »ruski« *Ὀδδβοραί*, »slovanski« *Ὀστροβοντι πραχ*, „διπερ ἐρμενέυεται τὸ νησίον τοῦ φραγμοῦ“ (»kar pomeni otok — sed. rus. остров — praga«). Slovansko ime je brati Островный прагъ. Oblika прах (vzhodnoslovansko bi bilo порогъ) kaže, da je Konstantinu sporočil to Južni Slovan ali pa Rus pod vplivom literarne stare cerkvenoslovansčine. Ime šestega praga se je imenovalo »ruski« *Λεάντι*, »slovanski« *Βεροτίζη*, „ἃ ἐστὶ βράσμα νεροῦ“ (»kar je kipenje, vretje vode«). Slovansko ime je vzhodnoslovansko Вьроучи, kar ustreza slovenskemu »vroči«. Kar se tiče velikih knezov, ima slovansko ime že Igorjev sin Svjatoslav (957—972), ki pa po opisu letopisa kaže še precej varjaško vzgojo.

Ako so torej Olegovi poslanca, vseskozi nordijski »Rusi«, Neslovani, Grkom predali »s svojo roko napisan« dogovor, je moralo to biti, ako ne grški, z runami napisano nordijski, nikakor pa ne staroruski v današnjem pomenu besede. Saj je ohranjeni tekst po dognanju Obnorskem, kakor je bilo gori omenjeno, prevod iz grškega na tedanji južnoslovanski pismeni jezik. Prevod iz grškega, toda po Obnorskem izgotovljen že od vzhodnega Slovana, je tudi dogovor iz leta 944. Ta dogovor je bil po letopisu napisan na dveh pergamentih (на двою харатью. Ipat. str. 32, Lavr. str. 51). »En pergament je pri našem cesarstvu, na katerem je križ in so napisana naša imena, na drugem pa vaši poslanca in vaši trgovci.« V tem dogovoru se omenjajo že tudi ruski kristjani, medtem ko se v prvem razlikuje le med »Rusi« in Grki — kristjani. Med številnimi imeni poslanca in trgovcev v ruskem dokumentu (o dveh popačenih imenih prim. na koncu) zopet ni niti enega slovanskega; vsa so le nordijska (Ipat. str. 29, Lavr. str. 45—46): »Mi od na-

roda ruskega poslanci in trgovci, Ivor, Vujefast, Iskusev (z navidezno slovansko tvorbo), Sludy, Ulěb, Kanicar, Šihbern, Prastěn, Libiar, Grim, Prastěn, Kary, Karšev, Egri, Voist, Istr, Prastěn, (Jatvjag gl. doli), Šibrid, Kol, Stengi, Sfirka, Alvad, Frudi, Mutur. Trgovci: Adunъ, Adulb, Ingivlad, Ulěb, Frutan, Gomol, Kuci, Emig, Turbrid, Furstěn, Bruny, Roald, Gunastr, Frastěn, Ingeld, Turbern, Mony, Ruald, Svěnъ, Stir, Aldan, Tilij, Apubkar, Svěnъ, Vuzlev in Sinko Borič (o njem gl. dalje).« Ime Ipat. Jatvjagъ, Lavr. Javtjagъ, v drugih rokopisih Jatvjagъ stoji po Mikošiču (o. c. str. 198) za Jastjagъ in je pomešano z imenom naroda Jatvingov, v letopisu Jatvjagi. Zadnje, navidezno slovansko ime je pisano Ipat. »Isinъko, Biričъ, Lavr. »Sinko Boričъ, kot dvojno ime, v drugih rokopisih nejasno »Isino Kobiričъ. Miklošič je tiskal »Sinъ Korobičъ«, v komentarju zadaj pa pravi, da bi branje »Sinko« bilo nordijsko. Ali se naj krije pod zadnjim ruski prevajalec? Vsekakor ni s tem imenom nič početi in podpreti. Na splošno se more reči, da teksta obeh dogovorov pričata, da so krožili v tedanji dobi v odnosu ruske države do bizantinske razni zapisi na grškem in južnoslovanskem pismenem jeziku, obenem z ruskoslovanskimi vplivi, gotovo tudi nordijski, o čemer bo še govor, o kakem posebnem ruskoslovanskem pismenstvu pa za tedanjo dobo še ne more biti govora. Isto velja za poročila arabskih pisateljev v prvi polovici X. stoletja, h katerim Ljvov nato prehaja. Popis pogreba »ruskega« trgovca na ozemlju povelške Bolgarije od Ibn-Fadlana z zapisom imena umrlega in imenom »ruskega carja« nikakor ne priča za trgovčevo slovanskost. V opisu svetišča od Al-Masudija je govor le o nekih preroških, vedeževalskih, magičnih znakih. Kar navaja Ljvov še po Ibn-Hordadbegu iz štiridesetih let IX. stoletja, da so prihajali baje ruski kristjanski trgovci na velblodih v Bagdad, je tu brez pomena in ni vredno o tem dalje podrobneje razpravljati.

Glavni dokaz za starorusko pismenstvo v sedanjem pomenu besede že za IX. stoletje pa črpa Ljvov iz osmega poglavja Žitja Konstantina-Cirila, na kar se, kakor je bilo uvodoma omenjeno, sklicuje že Černyh, a Ljvov podrobneje izvaja. Mesto v Žitju se glasi (po Miklošičevi izdaji leta 1870 prvotno bolgarskega teksta XV. stoletja iz Lvova in z variantami po izdaji P. A. Lavrova Материалы leta 1930): „Обрѣтъ же тоу нѣваггеліе и ꙗлатырь росьскы писмены (v južnoslovanskem rokopisu iz leta 1469 роушкым писменем, v rokopisu bivše moskovske Duhovne akademije iz XV. stoletja роусьскыми писмены) писано и чловека обрѣтъ глаголюща тою вѣсѣдою и вѣсѣдовавъ съ нимъ и слоуъ рѣчи приимъ,

сконѣи вездѣ прикладѣ, разложчи писмена, гласкѣи и съгласкѣи, и... въ скорѣи начеть чисти и съказати". Naziv črk je morfološko in fonetično najbolj arhaično ohranjen v Ivvovskem rokopisu za prvotno русскыи писмены, kjer ime sloni na grškem poimenovanju *Pōs*, ki je bilo že gori omenjeno. Ne trdim pa še (o tem dalje doli), da je ime vneseno od avtorjev Žitja Konstantina-Cirila, sodelavcev njegovega brata Metoda, ki je bil pri koncepciji Žitja nedvomno udeležen. Ti avtorji bi bili seveda morali predvsem grško obliko imena dobro poznati. Saj vemo, da jo je rabil patriarh Fotij, učitelj in prijatelj Konstantinov. Fonetična oblika s *-šk-* je, kakor je pokazal Lavrov v ukrajinsko napisanem delu »Кирило та Методій« (Kijev 1928, str. 18 sl.), poznejša južnoslovanska. Jasno je, da okoli leta 860 Konstantinove misije h Kozarom (Hazarom) ni bilo in tudi ni moglo biti nikakršnega prevoda evangelija in psalterja na varjaškoruskem ali vzhodnoslovanskem jeziku. Zato tudi ni niti najmanjšega sledu o tem. Po letopisu (Ipat. str. 11, Lavr. str. 18) so bila tedaj vzhodnoslovanska plemena, in sicer kijevski Poljani in poleg njih še Severjani ob Desni, pritoku Dnepra, in Vjatiči ob Oki, pritoku Volge, podložna Kozarom, katerim so plačevala davek »по бѣлѣи вѣверицѣ отъ дыма«. Kavkaški narod Kozarov je zlasti v VIII. in IX. stoletju razvil močno državo od polotoka Krime do Urala in Kaspijskega morja in vladal nad raznimi plemeni. Šele za leto 862 se pripoveduje (Ipat. str. 11 sl., Lavr. str. 19 sl.), da sta si dva Rjurikova bojara, Askold in Dir, izprosila pohod na Carigrad, pri tem pa ob plovbi po Dnepru zavzela Kijev, a Carigrad napadla leta 865, kar je dalo tudi povod Fotiju, da je govoril o tem (prim. F. I. Uspenskij v Izvestjih peterburškega slovanskega dobrodelnega društva 1885, II, 233). Letopis pravi, sklicevaje se tudi na grško »lětopisanije« (Ipat. str. 10, Lavr. str. 17), da se je tedaj za cesarja Mihaela (to je Mihaela III., 842—867) začela imenovati »Ruska zemlja«. Iz vsega tega pa sledi, da pod »ruskimi črkami« Konstantinovega Žitja, s katerimi bi se bil pojavil v Hersonu prevod evangelija in psalterja, ne moremo umeti niti run, prav tako pa tudi ne kakega slovanskega pisma. Od raznih razlag — o nekaterih starejših razpravlja Lavrov v svojem ukrajinskem delu str. 17—25 (prim. tudi *Fontes rerum bohemicarum* I, 12, prip. 1; Fr. Dvorník, *Les légendes de Constantin et de Méthode*, Prague 1933, str. 185 sl.; Fr. Grivec, Žitja Konstantina in Metodija, v Ljubljani 1951, str. 72, prip. 5 i. dr.) — je treba omeniti dve. Najbolj razširjeno mnenje je, da je pod »ruskimi« črkami razumeti Vulfilove gotske, v katerih je tudi runski element, kajti Goti so se dolgo obdržali na Krimu. Da ne

govorim o Busbecgovih zapisih gotskega jezika na Krimu v XVI. stoletju ali o poimenovanju Gotia južnega brega Krima od Sudaka ali Suroža do Balaklave blizu starega Hersona po virih XIV. stoletja, naj omenim le, da se je dveh cerkvenih zborov leta 1066 in 1067 udeležil tudi gotski nadškof s Krima (*καὶ ὁ Γοθίας*), a gotske škofije na Krimu so bile že davno od prej (prim. P. Keppen, *О древностяхъ южнаго берега Крыма, Санктпетербургъ* 1837, str. 67 sl., 84 sl. i. dr. glej po »Ukazatelju«). Po sorodnosti narodov Gotov in Varjagorusov bi se bilo pomešalo ime za pisavo, in sicer po Lvovskem rokopisu po vplivu grškega imena za Ruse.

Je pa še druga, zelo upoštevanja vredna razlaga, ki jo je započel A. Vaillant (*Revue des études slaves* 1935, XV, 75–77), a dalje razvil in podprl R. Jakobson, *St. Constantin et la langue syriaque* (*Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, New York 1939–44, VII, 181–186), in jo poznam iz poročila v *Acta Academiae Velehradensis* (Olomucii 1948, XIX, 120). Jakobson je opozoril, da se v Cirilovem Žitju v Prologu trdi, da se je Ciril naučil štirih jezikov in med njimi sirščine: „четырми языки научился: и еллинскыи и римскыи, сирскыи, жидовскыи“ (Lavrov, *Материалы* stran 101). Tudi menih Hraber govori o štirih jezikih, židovskem, rimskem, helenskem in najstarejšem sirske. V obširnem Žitju, pogl. XVI, pa se med narodi, ki imajo svoje pismenstvo in bogoslužje poleg Gotov, imenujejo od Konstantina samega tudi Sirci (Σαρροι z navadnim *u* za gr. *v*). Po Žitju, pogl. VIII, se je Konstantin v Hersonu naučil hebrejščine in prevel osem delov gramatike, neki Samaritan mu je prinesel samaritanske knjige, a nato je govor o evangeliju in psalterju, pisanih z »ruskimi« črkami. Priznati je, da bi bilo v lepem skladu s kontekstom, ako bi imelo stati „сирскыи писмены“ namesto „рускыи“. Res se v nekih rokopisih v XVI. poglavju »Suri« zamenjuje z »Rusi« s prestavljanjem glasov *r*–*s*, kar je že svoj čas omenil A. Sobolevskij (Kijevska univerzitetna izvestja 1885, št. 9, str. 301). Prof. Grivec l. c. meni, da ni verjetno, da bi Konstantin našel sirske knjige šele v Hersonu, ker je bila za to ugodnejša prilika v Carigradu in v samostanu na Olimpu. Toda to isto bi se moglo deloma reči tudi glede drugih dveh semitskih jezikov, s katerima se je Konstantin bavil v Hersonu. Za Gote Grivec govori tudi to, da so v XVI. poglavju Goti imenovani med narodi, ki imajo na svojem jeziku bogoslužje. Toda zakaj bi se potem na drugem mestu zanje rabil drug izraz?

K tem razpravljanjem bi dodal še sledeče. Zanimivo je, da sta se okoli leta 700 in dalje v sirskega pismu razvila dva sistema za označbo vokalov. Zahodni ali jakobitski sistem uporablja za to miniaturne znake grških vokalov. Za starejši dolgi *ā* na vzhodu je na zahodu *o*. Govorilo bi se lahko še o kvantiteti vokalov in o akcentu v izgovoru in pisavi. (Prim. Syriský jazyk v češkem enciklopedičnem slovarju Ottův slovník naučný 1906, XXIV, 508—509). Pripominjam, da se v Žitju pripoveduje, da je Konstantin, primerjajoč oni jezik s svojim, razložil vokale in konzonante, kjer je prvi primer uporabe slovanske gramatične terminologije (»razluči pismena, glasbna i sglasbna«). Vprašanje pa je, kako spraviti v sklad dejstvo, da je v vseh rokopisih Žitja »z ruskimi črkami« in je torej moralo tako stati tudi v cirilskem prototipu: *рускыи* ali *рускыи писмены*. Original Žitja je bil, kakor je samo po sebi umevno, napisan v glagolici, in to kmalu po smrti Konstantina-Cirila. V Žitju Metodovem je celo še njen sled (glej doli). Transkripcija Žitja iz glagolice v cirilico se je morala izvršiti na vzhodnem Bolgarskem po vzniku cirilice za carja Simeona (893—927) in tedaj je mogla nastati zamenjava »sursky« v »ruslsky«, s popravno morda »roslsky«. V prepisih se je izraz dialektično dalje izpreminjal. Za zamenjavo *sur-* z *rus-* pa je poleg že omenjenega še več primerov, na katere opozarja Jakobson. Pa naj je to tako ali drugače, eno je jasno in nedvomno, da pod ruskimi črkami in prevodom evangelija in psalterja ni razumeti ničesar ruskoslovanskega, kakor se trudi dokazati Ljvov in so že tudi drugi prej tako mislili.

Ljvov pa gre še mnogo dalje, do neumevnosti. Kozarski vojvoda, ki je napadel Herson, o čemer pripoveduje Žitje, in katerega je pomiril Konstantin, pa tudi kozarski kan (kagan), h kateremu je namenjena Konstantinova misija, sta mu Slovano-Rusa; dà, celo pismo, ki ga je kan po Konstantinu poslal bizantinskemu cesarju, po Ljvovu (str. 21) »daje po vsem polno pravico prišteti ga k številu faktov, dodajajočih, da je bilo v Rusiji sredi IX. stoletja pismenstvo«. Konstantinovo Žitje, pogl. X, pa ve povedati, da je Metod Konstantinove dispute na Kozarskem dvoru prevel, razdelivši jih na osem, seveda iz grščine. V dogovoru iz leta 944 (Ipat. str. 31 sl., Lavr. str. 49 sl.) se o hersonski zemlji pravi: »Kolikor je mest v tej deželi, nimajo ruski knezi oblasti v teh ozemljih vojevati in ta zemlja ni vam podložna... Ako nalete Rusi v Dneprskem ustju Hersonce, loveče ribe, da jim ne store ničesar zlega.« Ti vstavki v dogovoru jasno pričajo, da hersonska zemlja ni bila tedaj in še manj sredi IX. stoletja v oblasti varjaških Rusov ali

celo Slovanov. Ko Ljvov z ene strani navedene podatke letopisa prezre, z druge mnogobesedno poudarja njegovo natančnost in zapiske po letih (ko se za pohod »Rusov« na Carigrad letopisec sam sklicuje na grški vir). Tako mu ni začetek sestavljanja letopisa v prvi polovici ali sredi XI. stoletja, kakor se navadno misli (prim. N. Durnovo, Введение в историю русского языка, Ч. I. Источники, Brno 1927, str. 84), temveč sredi IX. stoletja, vsekakor ne pozneje od začetka šestdesetih let! Tako je po njem starorusko slovansko pismenstvo imelo tedaj ne le cerkvene knjige, o katerih je bilo gori govora, ampak tudi posvetno pismenstvo, ki je bilo, še preden je Konstantin »iznašel« (narekovaja sta po Ljvovu) azbuko, že davno prej.

Na to prehaja Ljvov k vprašanju o azbuki. Obžaluje, da Černyh zmotno dopušča vpliv grškega alfabeta na glagolico in jo smatra za sredstvo tajne pisave v Rusiji v historični dobi. Černyh namreč misli, da se glagolska črka za *u* označuje z dvema črkama pod vplivom cirilice. Ljvov to odklanja in meni, da se označuje z dvema *o*, pri čemer ima drugi *o* pogosto značek z desne strani. Črka po njegovem menda kaže na diftongični izgovor vokala *u*. Vidi se, da Ljvov ne pozna najstarejšega tipa označbe za glagolski *u*, ki sestoji iz znakov za *o* in ypsilon, kakor se je n. pr. mogoče prepričati iz faksimila Kijevskih listov v Jagićevi izdaji, kjer se na nekih bolj pazljivo napisanih mestih to še jasno vidi (prim. tab. IV a, vrsta 4 od spodaj v besedi »упрѣваніе«). Označba je tedaj prav taka kakor v grščini. Černyh je smatral za podlago glagolice »črte in reze«, o katerih govori menih Hraber, da namreč Slovani-pogani niso imeli pisma, temveč so s črtami in rezami šteli in vedeževali — *чѣтѣхъ и гатаахъ*. Ljvov si pa domišlja, da so najstarejše glagolske črke sestajale iz ravnih črt in trikotnikov razne velikosti in oblike, pri čemer so prve druge vezale, in da ima tako glagolica neposreden stik z babilonsko-asirskim klinopisom, a pisala bi se bila sprva z desne na levo. Če so neke črke obrnjene na levo, je to vpliv semitskega pisma; saj je n. pr. znak za *e* natančno samaritanski, od koder je tudi popolnoma enak znak za *š*. Pa še neko zvezo vidi Ljvov v soglasju s Černyh in I. I. Meščaninovom, enim izmed glavnih učencev in propagatorjev »novega nauka o jeziku« N. I. Marra (prim. Slavistična revija IV, 254 sl.). Meščaninov, Загадочные знаки Причерноморья (Ленинград 1933, str. 66), je predpostavljal, da je glagolica mogla nastati po transformaciji iz znakov, ki so jih arheologi v obilici odkrili na predmetih dobe I.—VII. stoletja na ozemlju severnega obrežja Črnega morja. Ljvov nahaja »pāralele k absolutni večini glagolskih

črk zlasti na predmetih VI.—VII. stoletja«. Predpostavka Meščaninova ima po njegovem mnenju popolnoma realno podlago. Skupaj s tem, misli, je podan tudi razlog, smatrati glagolico za prvo in najstarejšo rusko azbuko. Kot dodaten argument navaja znani fakt, da se v staroruskih spomenikih v cirilskem tekstu najdejo glagolske črke, ker so bili prepisani iz glagolskih originalov. Pri tem ga nič ne moti, da so naštevani spomeniki cerkvene vsebine in da prepisovalec knjige malih prerokov pop Upyr' Lihyj celo pravi, da je prepisana „не кѣриласициѣ“, to je iz cirilice, pisma Konstantina-Cirila, o čemer še doli. Tudi Žitji sta bili napisani z glagolico, kakor kaže Metodovo pogl. XV., kjer je število »šest« zaradi napačnega branja glagolskega znaka za »osem«. Je pa to tudi iz drugih razlogov jasno. Ne moti Ljvova tudi ime glagolica poznega južnoslovanskega postanka in da so omenjeni ruski spomeniki prepisani iz južnoslovanskih originalov.

Nekaj besed pa je treba še reči o znakih na predmetih severno od Črnega morja. Meščaninovu in Ljvovu niso, kakor je videti, znana dognanja kritičnega znanstva o germanskih runah. Govorim o tem na podlagi J. Hoopsa, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (Strassburg 1918—19, IV, 5—51: *Runenschrift*) in O. Schraderja, v drugi izdaji A. Nehringa *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* (Berlin und Leipzig 1929, II, 349—351 pod geslom: *Schreiben und Lesen*). Najprej se najdejo rune že od III. stoletja dalje na predmetih v kratkih napisih z eno ali nekaj besedami, raztresenih na ozemlju od Črnega morja do Baltika. Posebno se med drugim omenja kopje iz Kovela v Voliniji na razvodju med Dneprom in Vislo, torej na starem slovanskem ozemlju. Na severnem in severnozahodnem obrežju Črnega morja se je v teku drugega stoletja razvila svojevrstna cvetoča kultura, iz katere so Goti ustvarili svojo novo posebno kulturo. Na tem kulturnem ozemlju je iskati tudi nastanek run na podlagi predvsem grške kurzive v napisih. Sledov slovanskih run, ki bi bile pristne, pa ni, kakor je pokazal V. Jagić, *Вопросъ о рунахъ у Славянъ* (*Энциклопедія славянской филологіи* 1911, вып. 3, str. 1—36). O slovanskem pismu glej tudi L. Niederle, *Slovanské starožitnosti, Život starých Slovanů* (díl III, sv. 2, str. 734—741). Od Germanov, Gotov so Slovani prevzeli, kakor znano, izraz buky za črko; prim. tudi pri Hrabru prvotno bukarь »grammaticus« iz got. bōkareis »pisec, pismouk«.

Izraz kǫniga, plur. kǫnigy, takisto v pomenu »črke« je tudi tuj, pa je čudno, da ga ni pograbil Ljvov, ker je po najverjetnejši etimologiji (glej E. Berneker v slovanskem etimološkem slovarju I, 664) prvotni

vir asirščina. Od tam se je beseda razširila, prešla k Armencem, a Slovani so jo sprejeli po posredstvu nekega turškega plemena. Z izrazom buky je poimenovana tudi druga črka *b* v slovanski azbuki, h kateri se mi je še vrniti glede na še neke trditve Ljvova o poročilu Žitja Konstantina-Cirila o pripravi za moravsko misijo, do katere je baje prišlo, ker je Rastislav zvedel za misijo h Kozarom in da imajo Rusi, to je vzhodni Slovani, cerkvene knjige, pa je hotel to tudi pri sebi vpeljati. Kakor znano, pripoveduje Žitje v pogl. XIV., da je bil Konstantin pripravljen iti na Moravsko, „ище имаютъ боукыи въ языкѣ скомъ“. Ko je prejel odgovor, da tega ni, „съ нѣмъи поспѣшныи . . . съложи писмена, и начеть всѣхъдоу писати икаггелъскоу: икони еѣ слово . . .“ (to je evangelistar). Stvarno enako govori o tem Metodovo Žitje, da „тоу яви боукъ философъ (to je Konstantinu) словѣнскыи книги и акии оустроенѣ писмена и всѣхъдоу съставля, поутѣ сѣ шѣтѣ моравскаго“. K temu pravi Ljvov, da pušča na strani, kaj je treba razumeti pod besedami »zložiti« ali »ustrojiti pismena« in nato »začeti pisati« in pripominja, da je pojav cerkvenih knjig pri Konstantinu pred njegovim »izumom« črk (pri Ljvovu v narekovajih »изобретениемъ«) in odpotovanjem na Moravsko umeven le ob obstoju ruskih cerkvenih knjig, ki jih Žitje omenja (o priliki bivanja v Hersonu). Da se tu trditev podpira z argumentom, ki ga je šele dokazati, ni potrebno posebej poudarjati. Da so staroruske cerkvene knjige, evangelij, psalter in druge biblijske knjige prepisi južnih starocerkvenoslovanskih prevodov in je mogoče govoriti le o ruski cerkvenoslovanski redakciji, a da o prvotno ruskih prevodih ni niti najmanjšega sledu, ko vendar Ljvov trdi, da je starorusko pismenstvo nepretrgoma obstajalo od pradednih dni, se Ljvov ne vpraša in ga ne moti. Ne moti ga pri vsem tudi jasno in določno pripovedovanje meniha Hrabra, učenca učencev obeh apostolov, ko pravi, da so še živi, ki so ju videli.

Zanj ne velja, da se Hrabrova izvajanja v vsakem pogledu potrjujejo po dolgoletnih dognanjih slovanskofilološkega kritičnega znanstva; dela o glagolski paleografiji ignorira. Kako razumno priča Hrabro o postanku slovanske azbuke (prim. V. Jagić, Разсужденія южнославянской и русской старины о церковнославянскомъ языкѣ, v zborniku Изслѣдованія о русскомъ языкѣ 1885—1895, I, 297 sl.): »Prej Slovani (славѣни) niso imeli črk, ampak so kot pogani s črtami in rezami šteli (prim. še do novejših časov podobno uporabo rovašev, rabošev, o čemer prim. pri Jagiću v spisu o runah pri Slovanih) in vedeževali (vraževali, čarali, bajali: гагаахъ in гадаахъ v rokopisih). Ko so se pa pokristjanili, so se tru-

dili pisati slovanski jezik (словѣнскѣмъ рѣчѣмъ) z rimskimi in grškimi črkami brez ureditve (безъ оцтропа (prim. оцтропнѣмъ писмена v Žitju Metodovem). Toda kako se more dobro pisati z grškimi črkami bogъ ali životъ... Pa jim je po mnogih letih Konstantin filozof, imenovan Kyril (Ciril), ustvaril osemintrideset črk, ene po veljavi grških črk, druge po slovanskem jeziku, začeni po grškem: oni namreč alfa, a ta azъ. «Tiče se pa to glagolice, kakor je razvidno že iz tega, da je Hrabrer napisal svoj traktat z glagolico, kar dokazujejo sledovi te pisave v rokopisu bivše moskovske Duhovne akademije (prim. tekst pri Jagiću o. c. in moji razpravi »Doneski o vprašanju postanka glagolice« v Razpravah Znanstvenega društva 1923, I, 135—178 in »Nekaj pripomb k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina-Cirila«, Slavistična revija 1948, I, 5—18). Tudi Žitja so bila, kakor je bilo že omenjeno, napisana z glagolico, kar kaže še njen sled v Metodovem Žitju.

Naj povem še nekaj besed k razlagi o »črtah in rezah« pri Hrabru. Kakor pri Slovanih — po njegovem pripovedovanju — so bila slična prerokovanja ali vedeževanja tudi pri drugih Indoevropejcih (prim. Schraderja-Nehringa Reallexikon II, 15—17 pod geslom »Los« — žreb), tako pri Germanih, kakor nazorno opisuje Tacit. Pri tem je reči, da to ni bilo v zvezi s pismom run. Tacit pravi v X. poglavju spisa »De origine, situ, moribus ac populis Germanorum«: »Auspicia sortesque ut qui maxime observant: sortium consuetudo simplex. virgam frugiferae arbori decissam in surculos amputant eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. mox, si publice consultetur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse pater familiae, precatus deos caelumque suspiciens ter singulos tollit, sublatis secundum impressam ante notam interpretatur. si prohibuerunt, nulla de eadem re in eundem diem consultatio; sin permissum, auspicioz adhuc fides exigitur.« (»Na znamenja in metanje žrebov [žrebnih paličic] polagajo, kakor le kdo, veliko važnost: običaj metanja žrebov je enostaven. Vejo, odsekano od plodonosnega drevesa [pristavljam, ker prinaša srečo, poleg sadnega drevja tudi hrast in bukev] razsekajo na paličice in jih z nekimi znaki zaznamovane na slepo in slučajno stresejo na belo platno. Nato vzdigne, ako se javno vedežuje, svečenik občine, ako zasebno [doma], družinski poglavar, moleč bogove in zroč k nebu, trikrat po eno paličico in dvignjene po prej zarisanem znaku [bile so tudi sličice] tolmači. Ako so zabranile, ni bilo o isti stvari na isti dan nobenega posvetovanja; ako je bilo dopuščeno, se zanesljivost znamenj še dalje preizkusi.«)

Slovane omenja Tacit v XLVI. poglavju pod imenom Venedi. Stavljaja jih med Peukine (germanske Bastarne) in Fince. Čeprav pa so, pravi, marsikaj v svojih nraih prevzeli od Sarmatov, jih je vendar bolje staviti h Germanom, ker hiše gradijo, ščite nosijo in so dobri in urni pešci, kar je vse različno od Sarmatov, živečih na vozu in konju.

Na koncu Ljvov ponovi »dognanja«, za katera baje vsa od njega navedena dejstva pričajo. Glagolica je bila prva ruska azbuka, pa se je v začetku X. stoletja zamenjala s cirilico. Imela je neposreden stik s klinopisom, a nahajala se je tudi v genetični zvezi z nedešifriranimi pismenimi znaki severnega Pričnomorja I.—VII. stoletja. To so Ljvovu nesporna dejstva iz zgodovine staroruskega pismenstva, ki »zbujajo čustvo ponosa na prednike«. Kakor je to sicer lepa, značajna črta, se mora le reči, da znanstveno nekritične, tudi na neznanju temelječe ali popolnoma v zraku viseče izmišljotine po reku »Sic volo, sic iubeo; sit pro ratione voluntas« v oficialnem prosvetnem organu ne služijo v čast starejši, znanstveno visokokvalitetni zgodovini staroruskega pismenstva, ki s svojimi dognanji ne more v ničemer zmanjševati ponosa na prednike. Poleg potrebne strokovne kritike, katere dolžnost je zavrniti take pojave, da ne naredo morda škode v nepoučenih možganih, bi mogel biti opisani pojav tudi predmet psihopatologije, ki ji je, žal, v Rusiji dandanes še v mnogem drugem mesta.

Da je zmedeno pisanje o začetkih ruske prosvete našlo pot tudi med Slovence, kaže n. pr. prevod dela M. Iljina in E. Segala »Kako je človek postal velikan« (Ljubljana 1952, III, 35 sl.), ki je izšel v Prešernovi knjižnici (ureja Fr. Bevč). Odveč bi bilo spuščati se v vse podrobnosti in popravljati napake. Delo naj služi prosveti, toda kako, ako uči neresnične, z znanstvom v opreki se nahajajoče stvari. Za ilustracijo naj navedem le to, da se v knjigi trdi, da so v davnih časih Slovani pisali s »črtami in zarezami«, to je vrezovali nekatere pismenke na tablicah, kamnitih ploščicah, da je v Solunu v IX. stoletju živel menih Ciril, ki je poznal ruski jezik, da se je po nekem naključju nekoč mudil v Korsunju, tam videl pri nekem Rusu evangelij in psalter, ki sta bila napisana z ruskimi pismenkami, da pa je Ciril ustvaril cirilico, iz katere je potekla ruska abeceda, in da je za to cirilico vzel B (Б), odbil zgornjo črtico ter dobil mehki polglasnik ъ, da je pod znakom za Š pripisal T in dobil tako ŠČ (Ш) i. dr., kar vse ni tako res (znaka ш ni bilo v prvotni glagolski azbuki in tudi ni bil šč) ali pa je naravnost bedarija.

Ljubljana, v začetku avgusta 1952.

Résumé

Im Journal Русский язык в школе, dem offiziellen Organ des russischen Unterrichtsministerium, erschien im XII. Jahrgang 1951, N° 6, S. 17—23, ein Artikel von A. S. Ljvov »Zur Frage der Entstehung des altrussischen Schrifttums«, welcher über die Broschüre von P. I. Černych »Die Entstehung der russischen

Literatursprache und Schrift« (1950) handelt und ihn zu vervollständigen sucht, Černych verwirft die Anschauung, dass das altrussische Schrifttum mit dem altkirchenslavischen in Verbindung steht. Den Anfang des altrussischen verknüpft er mit der Angabe der Legende von Konstantin-Kyrill cap. VIII, dass er um das J. 860 in Herson auf der Krim ein Evangelium und einen Psalter vorfand, welche mit russischen Buchstaben geschrieben waren. Die Sprache wäre russisch, die Schrift glagolitisch gewesen, welche russischen Ursprungs wäre und genetisch mit den Zeichen auf archäologischen Funden in Verbindung stünde.

Diese Behauptungen versucht Ljvov weiter auszuführen. Zunächst spricht er von der Inschrift *рѣчьма* aus dem Anfang des X. Jahrh., woraus nichts zu schliessen ist. Sodann handelt er von Verträgen der Russen (aber Nichtslaven, wie aus den altrussischen Chroniken hervorgeht) mit den Byzantinern vom J. 911 und 944. Doch schon S. P. Obnorskij stellte fest, dass den Vertrag vom J. 911 ein slavischer Bulgare aus dem Griechischen übersetzt hat, ein Russe aber durchredigierte. Der Vertrag vom J. 944 ist ebenfalls eine Übersetzung aus dem Griechischen, aber bereits von einem Russen. Hierbei werden auch schon »russische« Christen erwähnt. Unter den Namen der Abgesandten befindet sich aber in beiden Verträgen kein slavischer. Aus den Angaben arabischer Schriftsteller ist nichts zu erschen.

Das Hauptargument für das Bestehen des altrussischen Schrifttums schon für das IX. Jahrh. ist aber auch für Ljvov die oben erwähnte Notiz in der Legende von Konstantin-Kyrill. Um das J. 860 gab es weder ein nordisches noch ein ostslavisches Evangelium oder Psalter. Es fragt sich, wie der Ausdruck *росьскы писмены* zu erklären ist. Die ältere Erklärung sucht unter *росьскы* als germanisch nordisch »gotisch« zu verstehen. Goten gab es auf der Krim noch bis in die Neuzeit. Doch diese Annahme ist nicht besonders annehmbar. Ljvov versteht natürlich unter *росьскы* russisch-slavisch und die Schrift als glagolitisch, welche in unmittelbarer Verbindung mit der babylonisch-assyrischen Keilschrift und den Zeichen auf den archäologischen Funden stünde. Unter *росьскы* oder *роуьскы* ist *соуьскы* zu verstehen. In der Prologlegende des Kyrill steht, worauf R. Jakobson aufmerksam gemacht hat, dass Kyrill vier Sprachen erlernt hat: griechisch, römisch, syrisch und hebräisch. Auch der Mönch Chrabr spricht von vier Sprachen: der hebräischen, römischen, griechischen und der ältesten syrischen. Im cap. XVI der ausführlichen Legende des Kyrill werden unter den Völkern, die ihr Schrifttum und Liturgie besitzen, von Kyrill selbst auch *Сопри* genannt mit *оу* für griech. *у*. Im cap. VIII wird erzählt, dass sich Kyrill in Cherson mit Hebräisch und Samaritanisch befasste hatte, worauf vom Evangelium und Psalter *росьскы писмены* die Rede ist. In einigen Handschriften der Legende werden im XVI cap. in der Tat *Сопри* mit *Поури* verwechselt. Die Verwechslung muss bei der Umschrift aus der glagolitischen Schrift in die cyrillische stattgefunden haben, wobei *росьскы* vom griech. *ῥω̑ς* beeinflusst worden sein muss. Ljvov geht aber so weit, dass ihm selbst der chasarische Kagan ein Slavorusse gewesen sei und der Brief, den dieser mit Konstantin-Kyrill an den byzantinischen Kaiser geschickt hatte, ein Beweis für das Bestehen eines Schrifttums in Russland um die Mitte des IX. Jahrh. wäre.

In der obigen Abhandlung werden diese und noch manche andere, vielfach schon ans Psychopathologische grenzende und auch von mannigfacher Ignoranz zeugende Behauptungen des nähern mit erhaltenen historischen Tatsachen und unwiderlegbaren Resultaten kritischer Wissenschaft widerlegt, umsomehr nachdem solcher Unsinn selbst in ein aus dem Russischen ins Slovenische übersetztes Buch Eingang gefunden hat.

»GLAGOLITICA VATICANA« V KARAMANOVIH
»CONSIDERAZIONI SU L'IDENTITÀ DELLA
LINGUA LITTERALE SLAVA« IZ LETA 1755

Kakor je dobro znano,¹ je zadrski nadškof Matija Karaman ali, kakor se je sam v italijanščini imenoval, Matteo Caraman, poostril s svojim rimskim Misalom — *Missale Romanum Slavonico idiomate* — iz leta 1741, že bolj staroruskim ko staroslovanskim, zmedo o pojmu in vlogi srbo-hrvaškega »liturgičnega jezika« in »književnega jezika«, ki se je pojavljala že za časa protireformacije.² Med drugim³ je sprožila ugovor dubrovniškega duhovnika Stefana Rose ali Rusića,⁴ ki je predlagal, naj bi se sprejel »narodni« ali »splošni« hrvaški jezik tudi v cerkvene knjige.

¹ Glej o tem razne zgodovine srbo-hrvaške literature, n. pr.: Dj. Šurmin, *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb 1898, str. 61; V. Jagić, *Hrvatska glagolska književnost* v *Vodnikovu Povijesti hrvatske književnosti*, Zagreb 1915, str. 51; D. Prohaska, *Pregled hrvatske i srpske književnosti. I. (Do realizma 1880)*, Zagreb 1919, str. 7; D. Bogdanović, *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, treće izdanje, Zagreb 1932, I, 107; S. Ježić, *Hrvatska književnost od početka do danas*, Zagreb 1944, str. 31.

² Poglavitno bibliografijo o tej snovi prinaša M. Kombol, *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb 1945, str. 415—416. Glej tudi dragoceno gradivo, ki ga je zbral E. Fermendžin, *Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620—1648* v »*Starine*«, XXIV (1891), 1—41.

³ V ta namen je dobro upoštevati nekatere Spomine (*Memorie*) iste dobe, ki so pa žal ostali neizdani in ki sem jih že omenil v svoji knjigi *L'enigma del glagolismo in Dalmazia, dalle origini all'epoca presente*, Zader 1922—1925, na strani 108, in sicer: *Lettera di Gian Domenico Stratico vescovo di Lesina al nobile sig. conte Rados Micheli Vitturi sulla vera lingua illirica e necessità di studiarla con metodo*, rokopis bivše »*Biblioteca Comunale Paravia*«, zdaj »*Naučne Biblioteke*« v Zadru, sign. 21.000, LXXVIII, I; *Del clero illirico*, ibidem, sign. 21.009, LXXVIII, I; *Pertrattazione critica sul dialetto slavo da scegliersi nel servizio ecclesiastico*, ibidem.

⁴ O rabi teh dvojnih dalmatinskih imenskih oblik glej A. Cronia, *Di alcune dittologie nell'onomastica dalmata* v »*Atti e Memorie della Società dalmata di storia patria*«, II (1927) in v »*Rivista di letterature slave*«, V (1930), II.

V ta namen je prevedel Novi Testament ter poslal leta 1750 prefektu Propagande dolgo spomenico, in sicer *Annotazioni in ordine alla versione slava del Messale Romano* (Beležke v zvezi s slovanskim prevodom Rimskega Misala), ki pa je ostala neizdana in brez učinka.⁵

Toda papež Benedikt XIV. je odobril Karamanovo delo z bulo ali »*Constitutio*« iz leta 1754,⁶ s čimer je istočasno samo po sebi razumljivo priznal »glagoliško-rimsko liturgijo« (*liturgia glagolitica romana*), češ »*volumus*« da »*in Sacris peragendis, suos unaquaeque Natio legitime in- vectos Ritus religiose custodiat, ejusque idiomatis uniformitatem retineat*«.

Medtem ko je bil Karaman v Benetkah »*in gravissimi affari*« (zaradi zelo važnih poslov) svoje zadrške škofije — kot omenja pozneje v Predgovoru k svojim »*Considerazioni*« — ga je Kongregacija de Propaganda Fide naprosila, naj pripravi »*opportune risposte e considerazioni*« (primerne odgovore in preudarjanja) na »*varie annotazioni fatte sopra il Messale illirico dato alla luce nell'anno 1741*« (razne opombe glede ilirskega Misala, ki je bil izdan leta 1741), naj torej odgovori na Rusićevo spomenico. To je Karaman tudi storil, a ne pravočasno.

Od tod njegov obširen, dobro podprt in hudomušen odgovor ali ugovor z dne 10. oktobra 1753:

Identità della lingua litterale Slava, e Necessità di conservarla ne' Libri sacri. Considerazioni che si umiliano alla Santità di N. S. Papa Benedetto XIV da Matteo Caraman Arcivescovo di Zara sopra l'Annotazione del Sacerdote Stefano Rosa in ordine alla Versione Slava del Messale Romano stampato in Roma l'anno 1741.

Tudi te »*Considerazioni*« ali »presojanja« niso bila izdana, vendar so jih spričo avtorjeve osebnosti — bil je apostolski misijonar v Rusiji,⁷ reformator glagolskih knjig, izdajatelj Rimskega Misala in nekega prejš-

⁵ Rokopis hranijo v *Archivium S. Congregationis Propagandae Fidei*, prepis pa v Frančiškanski knjižnici v Dubrovniku, glej *Biblioteca di Fra Innocenzo Ciulich nella Libreria de' RR. PP. Francescani di Ragusa*, Zader 1860, str. 196. En izvod je bil tudi v privatni knjižnici prof. Vitaliana Brunellija v Zadru 1921. leta, in tega, mislim, je pozneje odstopil bivši zadrski knjižnici *Biblioteca Comunale Paravia*, sedaj *Naučna Biblioteka*.

⁶ *Benedicti P. XIV. Bullarium*, tom. IV, Romae 1757, str. 223, ki sta jo ponatisnila I. Prodan, *Uspomene. X. Borba za glagolico*, Zader 1900, prilog B, str. 127, in L. Jelić, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum*, Krk 1906, saec. XVIII, n. 80.

⁷ Od tod *Izvoještaji Splječanina Mate Karamana o Rusiji*, objavil O. Pierling v »*Starine*« XV (1883), stran 95.

njega iz leta 1739 (»Bukvar slavenski«⁸), zadrski nadškof, ustanovitelj semenišča za glagoljaše »Seminarium Zmajoiillyricum« itd.⁹ — in zaradi važnosti snovi doslej že večkrat proučili in navedli razni učenjaki: tako leta 1755 Assemani v *Kalendarium Ecclesiae Universae*, Dobrovský v *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* leta 1822, leta 1836 Kopitar v *Glagolita Clozianus*, leta 1853 Šafařík v *Památky hlaholského písémnictví*, Rački leta 1865 v *Asemanov ili Vatikanski Evangelistar*, Jagić leta 1903 v *Annalecta romana* (»Archiv für slavische Philologie«), Vondrák leta 1912 v *Altkirchenslavische Grammatik* itd. Jagić sam ni miroval, čeprav je zaman iskal prepis knjige v Dunajski »Hofbibliothek«, dokler ni Šmurlo izsledil originala v rimski »Propaganda Fide«¹⁰ in napisal *Bibliographische Mitteilung* za njegov »Archiv«.¹¹

Po zaslugi Šmurlove »Mitteilung« si lahko ustvarimo sliko o Karamanovih »Considerazioni«, ki nam jih ruski zgodovinar kar preprosto podaja v izvlečku ali kazalu. Ker pa je to mogočen kodeks, ki obsega skoraj 600 strani »in folio« in obširno proučuje glagolsko vprašanje (o katerem napravi zagovor odnosno apologijo, ki prehaja v oboževanje, pravzaprav apoteozo), utegne njegova raznovrstna snov še vedno zanimati posamezne učenjake ne glede na razne netočnosti in preproščine, ki so v njem in ki so bolj odraz časa kakor pa pisca. Tako na primer izročilo, da je sv. Hieronim iznajditelj slovanske abecede, delo, ki ga je opravil Levaković za prvo rusificiranje glagoljaških cerkvenih knjig, ozadje, ki dovede do izdaje Pastrovega »Brevirja« leta 1688 in njegove spomenice *De Missalis et Breviarii Illyrici Romani et similium divinarum officiorum origine* itd.,¹² trud, ki ga je opravil Benedikt XIV. za ustanovitev stolice za staroslovanski jezik v rimskem mestnem zavodu (Collegio Urbano), položaj glagoljaške duhovščine v Dalmaciji v njegovem času itd. S toliko strani lahko gledamo na ta kodeks!

⁸ Ponovno objavljen leta 1753; glej I. Berčić, *Chrestomathia linguae veteroslovenicae caractere glagolitico*, Pragae 1859, str. XXIV in 143, in *Čitanka staroslovenskoga jezika*, Praga 1864, str. XVII in 91.

⁹ Njegov življenjepis in bibliografija se vedno vežeta na delo S. Gliubicha (Ljubić) *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Dunaj 1856.

¹⁰ Točno: *Bosnia, Bulgaria, Dalmazia, Vallachia, Miscellanea*, tom. VII.

¹¹ *Über Caramans Identität oder Considerazioni* von E. Šmurlo, eingeleitet von V. Jagić v *Archiv für slavische Philologie* XXXIII (1912), str. 99. Glej tudi F. K. Alter, *Beitrag zur praktischen Diplomatik für Slaven*, Dunaj 1801, str. VI do XXIV, in »*Starine*« XXXV, str. 405.

¹² Rokopis v *Propagandi Fide*, vol. CXVI. Videl sem en izvod 1921. leta v bivši *Biblioteca Comunale Paravia*, zdaj *Naučni Biblioteki* v Zadru, sign. ms. n. 21.009/g, LXXVIII—I.

Ker sem imel srečo — po prijaznosti direktorja dr. Magagnata, ki se mu tu ponovno zahvaljujem — da sem lahko pregledal v mestni knjižnici (Biblioteca civica) v Bassanu odličen prepis navedenega dela iz 17. stoletja, istodoben gori navedenim »Presojanjem«, ¹³ sem ga hotel pretehtati kot knjigoljub ali filolog ter sem obrnil svojo pozornost na mesto, ki se tiče tedanje vatikanske glagolice (*glagolitica vaticana*, t. j. rokopisi, ki so v Vatikanski knjižnici) in ki ga tu navajam v celoti, da preidem k njegovi razlagi sproti ali pozneje:

Stran 105.

Cap. XXXV. *Antichi MM SS. Messali e Breviarj del Coll.^o Urb.^o de Propag. Fide.*

La biblioteca del Collegio Urbano de Propaganda Fide di Roma ha cinque Codici di caratteri Gerolimiani¹ due Breviarj, e tre Mes-

Stran 106.

sali. Nel fine del primo v'è di carattere simile al Codice l'annotazione, che tradotta² suona: »Anno Dñi 1587. Fabianus, cui mater terra, peccata divitiar, et sepulchrum patria, scripsi hanc rubricam, non autem hunc librum. Nel Calendario sotto li 2. luglio sono notati li SS. Processo e Marziano dall'istessa mano, che scrisse il Breviario: La Visitazione vedesi aggiunta da mano posteriore, e meno accurata. L'Offizio della Visitazione in quadernetto di cinque minori fogli aggiunti non ha né ottava, né proprj Inni. Le tavole del Breviario sono coperte di dentro con fogli di pergamena d'un altro breviario, li di cui caratteri indicano maggior antichità. La rubrica stessa accenna essere stato scritto per la Chiesa di S. Gio: di Tribihovich, e di Krughla³ sotto Gio: Principe di Veglia, Gazka,⁴ e Segna: essendo Procurator di Krughla Gio: Batrich, e di Tribihovich Vikan Rateich. Fa menzione della morte di Carlo III. ucciso dagli Ungheri, e rammemora la pietà degli Krughliani, e Tribihovichiani nel provvedere la Chiesa di Calici,

¹³ To je rokopis št. 21, ki ga je daroval Vanzo Mercante leta 1850 in ga omenja A. Sorbelli v dragocenih *Gli inventari dei manoscritti delle Biblioteche d'Italia. Opera fondata da Mazzatinti e continuata da A. Sorbelli*, vol. L, str. 11. Rokopis obsega 562 strani, a je nepopoln samo v Uvodu ali Posvetilu; pisale so ga očitno mnoge roke, in to pisarji, ki so poznali cirilico in glagolico, v kateri je mnogo opazk v tekstu in ob koncu strani.

¹ Tedaj so tako imenovali glagolico, ki so jo smatrali za iznajdbo sv. Hieronima. Glej C. Grubissich, *In memoriam alphabeti slavonici glagolitici disquisitio*, Venetiis 1766.

² Navadno prevaja Karaman iz staroslovanščine v latinščino in ne v italijanščino.

³ Slabo čitano za *Okrugle*, ki skupno s *Tribihovići* niso morali biti oddaljeni od *Goozda* in *Vrhovin* ob vznožju *Male Kapele*; glej *Starine* XXXIII, 516.

⁴ Torej *Gacka* pokrajina pri istoimenski reki s središčem *Otočac*, ki je pripadal v srednjem veku Frankopanom.

Stran 107.

apparati e libri. Dall'annotazione sull'ultimo foglio del Calendario scritta nell'anno 1487 raccogliasi, che il Breviario stesso era caduto nelle mani de Turchi, e per ricomprarlo sia concorsa oltre la generosità delli Krughliani, e Tribihovichiani, la pietà delle loro femine, offrendo haec obulum, illa argenteum!

XXXVI. Breviario MS. poco posteriore all'anno 1589.

Il secondo Codice fra la prima e la seconda parte post Kalendarium ha l'offizio della Visitazione coll'Ottava ed Inni proprij. La prima Lezione dell'Ottava comincia: *Bonifacius Episcopus Servus Servorum Dei*. Sulla stessa pagina leggesi la seguente annotazione di pugno del mentovato Levacovich⁵ Arcivescovo d'Acrida: »Ex hac Epistola Bonifacij Papae IX, qui Urbano VI. successit, colligitur Breviarium hoc scriptum fuisse post annum Domini 1589, quo eadem data est: Ex ejusdem quoque translatione apparet in Dalmatia Regis vocabulum tum per *Czar*, tum per *Kral'* interpretatum. Tempore quo translatio haec facta est, atq; ita saltem pars haec scripta fuit non ante 253 annos quo tempore jam linguae Slavonicae puritas corrumpi, depravariq; *coeperat*.« Li 253 anni aggiunti alli 1589, indicano, che l'annotazione stessa fu scrit-

Stran 108.

ta dal sud^o Levacovich nell'anno 1642. undeci anni dopo l'edizione del suo Messale, e sei anni prima di quella del suo Breviario. Sotto li 14. Feb.^o sono uniti li tre Santi Cirillo, Metodio, e Valentino. Gli Inni, e le sei Lezioni variano in qualche termine dagl'Inni del Breviario di Sale, e dalle Lezioni di quello di Zaglava. Dalle note apposte dopo l'Ottava⁶ della Visitazione, e nel Calendario⁷ sotto li 7. Genn.^o raccogliasi, che tale Breviario era della Chiesa di Verbenico piccolo ma popolato Castello sull'Isola di Veglia.

XXXVII. Messale MS. anteriore all'anno 1587.

Il Primo Messale è anteriore all'anno 1587. in cui sul foglio, che precede il Commune degli Apostoli furono scritti con carattere meno accurato li Decreti del Vescovo Giovanni, dal vicario F. Matteo. Nel Calendario non v'è la festa della Visitazione. L'interna coperta della prima tavola contiene le Orazioni de SS. Valentino, Cirillo, e Metodio, e quella della seconda ha una antica Leggenda.

⁵ Je to Rafael Levaković, izdajatelj Rimskega Misala (*Misal Rimski*) l. 1631, Karamanov predhodnik v rusifikaciji glagolitskih cerkvenih knjig, omenjen večkrat v njegovih »Considerazioni« ali »Presojanjih«.

⁶ Izvirna beležka pravi: 1481. Men. Febr. die 15. Quando venit Verbenicum Dominus Ludovicus Rhodo, cum tribus militibus.

⁷ Izvirna beležka pravi: 1553. Quando coepit aedificari Turris Campanaria in Verbenico.

Stran 109.

I caratteri si dell'una, che dell'altra sono più antichi del Messale stesso. Dal Decreto del Prencipe Gio: Frangipani⁸ ivi risulta, che il Codice appartenesse alla Chiesa di Castel Muschio nell'Isola di Veglia detto in lingua Illirica⁹ Omiscjal; e dall'Inventario

Stran 110.

de mobili sacri registrato sull'ultimo foglio mandati a Veglia nell'anno 1475. per comando del suddetto Prencipe Frangipani raccogliessi che fra li Messali Illirici v'era anco la Bibbia.

XXXVIII. Messale MS. cominciato nell'anno 1435, e terminato nel 1441.

Il secondo Messale comincia: »In nomine Jesu Amen. Anno Dñi 1435. Principium Missalis secundum legem Romanae Curiae.« Nel foglio che precede al Canone v'è l'annotazione qual tradotta suona: »Hoc scripsit Presbyter Marcus Presbytero Blasio in Obrovo Capellano Sancti Georgij itidem in Obrovo viro probro, et visitatori Dñi Episcopi Dñi Natalis. Tunc autem dominus Natalis subjecerat totam decimam Licanam Sancto Anselmo per saecula saeculorum. Tali quoque tempore Domini Mogorovichii dederunt Zupaniam Sancto Joanni super monte omnes simul pro suis peccatis, et pro suorum mortuorum animabus. Scripsi autem hoc quaternum Sanctum in Luca (valle) apud Sanctum Lucam Anno 1441.

Stran 111.

S. Anselmo è titolare della Cattedrale di Nona, della cui Diocesi è la fortezza oggidì detta Obrovazzo; nelle vicinanze di questa fra Novegradi, e Nona v'è il distretto, che chiamasi Luka, ove Maria Regina d'Ungheria l'istesso giorno che uscì dalla prigionia¹⁰ di Novegradi consegnò a Tommaso Sovich suo Legato la lettera dal medesimo luogo¹¹ datata.

Stran 112.

Alla Diocesi pure di Nona apparteneva la Provincia di Lika¹² come raccogliessi dagli riferiti MM. SS. dell'Abb^o Pastrizio.¹³

⁸ Karaman prinaša v glagoljaškem izvirniku in v italijanskem prevodu odlok: *Mi knez Ivan Frankapan krčki modruški i pročač...*, katerega je že objavil Horvat v »Starine« XXXIII (1911), 509.

⁹ »Illirico« pomeni »hrvaški« ali »slovanski«, ker so takrat še smatrali Ilirce za pradede Slovanov: to je bil ostanek stare Nestorjeve kronike ali zmeda humanističnega izvora.

¹⁰ Izvirna beležka prinaša odlok G. Luciusa, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amsterdani 1666, str. 424.

¹¹ Ponovno je citiran Lucius na strani 254.

¹² Izvirna beležka pravi: *Habet praeterea Tres Provincias Diocesis Nonen. Sed episcopus non habet curam, cum in Ditione Turcarum sint, cum ea Missionario demandata a Sacra Congregatione de Propaganda Fide: eae vero sunt 1. Lica Provincia. 2. Banatus (Banato Provincia). 3. Carabavia Provincia.*

¹³ Karaman se sklicuje na Pastričev rokopis *De Missalis et Breviarij itd.*, ki smo ga že omenili in ki ga je on večkrat uporabil.

Il Terzo Messale fu scritto nell'anno 1402. per commissione del Sacerdote Lupo nepote dell'Abbate di Koprive. Nell'anno 1440. divenne di F. Pietro del Terzo Ordine di S. Francesco, il quale stava a S. Croce e nel 1627. apparteneva alla Chiesa di S. Gio: di Zara del medesimo Terzo Ordine, come raccogliessi dalle due iscrizioni apposte sulla prima¹⁴ e seconda¹⁵ tavola del Messale stesso.

Ta pregled »vaticanskih glagolitik« glagoljaša in nadškofa Karamana je važen, ker je prvi te vrste in je mnogo bolj izčrpen od novic, ki nam jih daje Assemani leta 1755 v IV. knjigi »Koledarjev svetovne cerkve« (*Kalendarium Ecclesiae Universae*); tako ima skoro za stoletje prednost pred *Codices slavici Bibliothecae Vaticanae*, ki jih je Dobrovský v odlomkih in na nepopoln način — posebno kar se tiče Misalov in glagoliških Brevirjev (od katerih imenuje samo enega) — zaznamoval v V. knjigi *Scriptorum veterum nova collectio e Vaticanis codicibus edita* Angela Maja leta 1831. Ta pregled nam pove mnogo zanimivega.

Predvsem prihajata na dan dva kodeksa, ki ju danes več ne poznamo in ki sta izginila neznano kam.

Prvi je »drugi kodeks«, ali Brevir, napisan po letu 1398, ki ga je Levaković razlagal z opazkami in ki ga omenja Karaman na straneh 107—108 v svojih »Presojanjih«. Nas zanima zato, ker je vseboval poleg lastnih himen (*Inni proprii*) tudi posebno molitev (*Ufficio*) Sv. Cirila in Metoda, ki se je razlikovala od drugih molitev in ki se je vsaj »v kakem izrazu« (*in qualche termine*) razlikovala od himen (*Inni*) Solinskega (Sale) Brevirja in od »branj« (*Lezioni*) ali redakcij Zaglavskega (Zaglava) Brevirja.¹

Drugi je Misal iz leta 1402; tega omenja Karaman na strani 112 svojih »Presojanj«. Misal je zadrškega izvora in ni važen toliko zaradi leta,

¹⁴ Izvirna beležka pravi: *Hoc Missale est S. Joannis de Jadra scriptum eleganter et bene.*

¹⁵ Izvirna beležka pravi: *Hoc scripsit Pater Lucas Mikulich Jadrae apud Sanctum Joannem Mense Julio die 4. 1627. Tunc pugnabant exercitus: noster, et Turcarum; et nostri sint benedicti: dabant eis super cucurbitam, tamquam porcis.*

¹ Te molitve niso poznali ne M. Mesić v svoji »Tisućnica« iz leta 1863, ne I. Berčić, *Doje službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Cirila i Metoda*, Zagreb 1870, ne I. Črnčić, *Rimsko-slovinska služba sv. Kurilu i Metodu v »Starine« XIV (1882)*, ne M. Kević, *Treća i najstarija služba sv. Cirila i Metodija v Program c. k. velike gimnazije u Spljetu*, XL (1905) in ne drugi. Berčić je omenil samo to, kar piše Karaman na strani 93 o *Antichi MM. SS. Messali e Breviarij di carattere Gerolimiano delle Chiese della Diocesi di Zara*, bolj točno Solinskega in Zaglavskega Brevirjev — prav tako izgubljeni — in od njega je prevzel latinski prevod izvirnih molitev Cirila in Metoda, ki je v beležkah Karamanovih »Presojanj«. Dragocen je torej Karaman tudi v tem!

v katerem je bil napisan, kolikor spričo nekaj beležk in opazk zgodovinskega ali letopisnega značaja, kakor je n. pr. tista, ki govori o spopadu s Turki leta 1629, ko so Kristjani »*dabant eis* (Turčinom) *super cucurbitam, tamquam porcis...*«

Ostali kodeksi,² ki jih omenja Karaman, so vsi znani in so jih navedli in delno tudi obrazložili Milčetić,³ Horvat⁴ in drugi.⁵ Ker pa gleda vsak med njimi na predmet skozi prizmo svoje osebnosti (in to nam daje oni idealistični realizem, katerega pristaš sem) in tudi pred starim kodeksom nekdo opazi eno plat, drugi drugo, in vrhu tega so stari kodeksi podvrženi okvaram po krivdi časa, ljudi ali drugih kvarnih elementov, tako se dogaja, da v opisu, ki ga daje Karaman, prihajajo na svetlo podatki in poročila, ki jih drugi niso opazili in ki so vsekakor važni za našo snov.

Tako Brevir iz leta 1387 (dejansko iz leta 1579), ki ga omenja Karaman na straneh 106—107 svojih »Presojanj«. Tega so poznali in omenili razni slovanski učenjaki in vendar prihajajo v Karamanovem opisu na dan stvari, ki jih še nihče ni opazil. Najvažnejša je naslednja: »*Le tavole del Breviario sono coperte di dentro con fogli di pergamena d'un altro breviario, li di cui caratteri indicano maggior antichità*« (Platnice Brevirja so znotraj pokrite s pergamentom drugega Brevirja, katerega črke so dokaj starejše.) Torej so izginili tisti pergamentni drobci? Verjetno je bil kodeks pozneje vezan in v novi vezavi so usodno izginile platnice z omenjenimi drobci.⁶ Nadalje govori Karaman o »*Offizio della Visitazione in quadernetto di cinque minori fogli aggiunti*« (molitvi »Oznajenja« v zvezčiču iz petih pridanih manjših listov), česar nihče ni omenil. Ali je izgubljeno tudi to? Najbrž! Končno izjavlja Karaman »*Visitazione aggiunta da mano posteriore e meno accurata*« (eno »Oznajenje« pridano s poznejšo in manj skrbno roko). Ali ima torej prav

² Tak je na primer Jagić v že omenjenih *Analecta romana* in Jelić v tudi že omenjenih *Fontes historici...*, ki posnemajo Karamana.

³ I. Milčetić, *Hrvatska glagolska bibliografija* v »*Starine*« XXXIII (1911).

⁴ K. Horvat, *Glagolitica Vaticana* v »*Starine*« XXXIII (1911), 506—536.

⁵ I. Kukuljević v svojem *Arhivu za povjestnicu jugoslavjansku*, IV, 370; I. Berčić, *Dvije službe* itd., op. cit. 13; I. Crnčić, op. cit. »*Starine*« XIV, 210; V. Jagić, op. cit. *Archiv für slavische Philologie*, XXV, 7; I. Milčetić, op. cit. »*Starine*« XXXIII, 76; K. Horvat, op. cit., ibid. 511.

⁶ Berčić omenja namreč, op. cit. 26, ko govori o Misalu iz leta 1387, na str. 26: *koncem prošloga ili početkom tekućega vieka taj misal z ostalimi glagolskimi knjigami propagandine knjižnice bi opet svezan, te otrgnute i propale obje dašćice.*

Horvat, ko trdi, da »oba ova djela glagolskoga toga brevijara pisana su jednom rukom«?⁷

Tudi tako imenovani stari *Omišaljski misal*, napisan pred letom 1387 in ki ga omenja Karaman na straneh 108—109, so pregledali razni slovanski učenjaki,⁸ toda samo Berčić⁹ je opazil, da manjka — kakor trdi Karaman — »*l'interna coperta della prima tavola*« (notranja stran prve platnice), ki vsebuje »*orazioni di S. Cirillo e Metodio*« (molitve sv. Cirila in Metoda), in stran druge platnice, vsebujoča »*una antica Leggenda*« (neko staro legendo), napisano »*in caratteri più antichi del Messale stesso*« (v starejšem črkopisu kakor Misal sam): žrtev iste nove vezave. Nihče pa ni opazil, da v »*Calendario non v'è la festa della Visitazione*« (v koledarju ni praznika Oznanjenja) in da »*sul foglio, che precede il Commune degli Apostoli furono scritti con carattere meno accurato li Decreti del Vescovo Giovanni, dal vicario F. Matteo*« (da so bile napisane na listu pred apostolsko molitvijo od vikarja Mateja v manj skrbnem črkopisu odredbe škofa Ivana).

Končno tudi »drugi Misal« (*il secondo Messale*) iz leta 1435, ki ga Karaman omenja na straneh 110—111, v svoji kratki razlagi pomaga pri razjasnitvi nekaterih glos, ki ga nam, ne vedno točno, prikazuje Horvat.¹⁰ Zato je iz latinskega prevoda, katerega daje Karaman: »*To pisa pop Marko popu Blažu v Obrovi*« itd. jasno, da obhodnik ustreza vizitatorju (To kar je pravilno za popa Blaža ... vizitatorja škofa) in da stojič na *Lice u svetago Luke* treba razumeti kot in *Luca (valle) apud Sanctum Lucam*, torej ne v *Liki*, ampak v *okraju Luka*, ki je bil med Novim gradom in Ninom. Navsezadnje niso pripadale Ninski škofiji — po Karamanovem izročilu — ne samo *Lika Provincia*, ampak *Banatus Provincia* in *Carbavia provincia*, le da jih škof ni opravljal *cum in Ditione Turcarum sint*.

Tako nam, dasiravno bežen povratek k starim, vendar sodobnim »*Considerazioni*« nadškofa Karamana, prinaša na dan in nam odkriva druga »*disiecta membra*« velike in še ne dobro pregledane in inventarizirane glagolitske zapuščine. In kakor nas spominja na dragocene izgub-

⁷ K. Horvat, op. cit. 512.

⁸ Kukuljević, op. cit. IV, 370; I. Črnčić, op. cit. 216, glej tudi *Najstarija poviest Krčkoj, Osorskoj, Rabskoj, Senjskoj biskupiji*, Rim 1867, str. 123, in *Dvje razprave*, Trst 1868, str. 16; V. Jagić, op. cit. 5; I. Milčetić, op. cit. 31; K. Horvat, op. cit., str. 507 in 522.

⁹ I. Berčić, *Dvje službe*, 26.

¹⁰ K. Horvat, op. cit. 517.

ljene kodekse in drugo ter na različna »Offizia« Cirila in Metoda, ki bi jih potrebovali za opredelitev njihove dokončne tematike ali literature, tako nas spodbuja k temu, da gledamo z drugačnimi očmi na tako zapuščino, na izpopolnitev naših vtisov, na iskanje novih nepričakovanih žetev.

Ravnajoč se po tej misli, sem vodil odličnega učenca padovanske univerze, prof. Luigi Cini, lektorja poljščine na isti univerzi, da je odkril glagoliške izdaje prvega brevira, ki ga je bežno predvideval Parčić leta 1876,¹¹ a ki je bil do sedaj neznan in o katerem bo prof. Cini povedal dokončno besedo na drugem mestu v bližnji prihodnosti.

¹¹ Glej *Vijenac*, 1876, K. Horvat, op. cit. 529. Glej še razpravo iz zadnjega časa, ki jo je napisal V. Stefanić, *Jedna hrvatska glagoljska inkunabula iz god. 1491*, »Rad« 285 (1951). Avtor ni vedel, da gre za brevir.

Résumé

L'auteur, ayant eu la chance de trouver dans la *Biblioteca Civica* de Bassano un bel exemplaire des fameuses *Considerazioni* de Matteo Caraman, du 1753, sur *L'identità della lingua litterale slava*, en examine la partie dédiée aux *glagolitica vaticana* et en tire de nouvelles données pour la bibliographie et pour la littérature glagolitique. Viennent ainsi au jour des manuscrits qui malheureusement aujourd'hui ne sont plus connus: il s'agit d'un bréviaire écrit après le 1389, qui contient, entre autre, un Office des saints Cyrille et Méthode, et d'un Missel du 1402, apostillé par d'intéressantes notices historiques.

Les autres manuscrits, signalés par Caraman, sont connus aujourd'hui dans la bibliographie glagolitique, mais de la description que Caraman nous donne viennent au jour des annotations et des arguments qui sont échappés aux spécialistes de la matière. Ainsi, par exemple, on apprend qu'un Bréviaire, écrit en 1387, qui est pourtant du 1379, gardait dans ces tables des fragments antérieurs d'un autre Bréviaire et qu'il contenait aussi un Office de la Visitation dans un petit cahier de 5 feuilles de moindre format, qu'on y a ajoutées et qui n'existent plus aujourd'hui. On a ainsi prouvé que l'ancien et intéressant Missel, intitulé Missel d'Omišalj, écrit avant 1387, contenait dans ses tables les oraisons des saints Cyrille et Méthode et une « ancienne légende » que Mr. Berčić avait recherchée en vain. Enfin, les quelques annotations ajoutées au Missel du 1453 peuvent mieux nous expliquer quelques citations de caractère topographique et toponomastique, plus précisément sur *Luca* qui n'est pas *Lika*, mais un département qui se trouvait entre Novigradi et Nin. L'auteur annonce, enfin, qu'un de ses élèves, le prof. Luigi Cini, lecteur de polonais à l'Université de Padoue, a découvert un incunable glagolitique d'un des premiers Bréviaires, dont on connaissait seulement quelques pages sans savoir de quoi il s'agissait. Sur les feuilles de Bréviaire le prof. Stefanić a récemment fait une étude dans le *Rad* (285) de l'Académie Jugoslave de Zagreb, sans s'apercevoir qu'il s'agit d'un Bréviaire.

Anton Slodnjak

NOV POGLED NA VZNIK SLOVENSKE IN HRVAŠKE REFORMACIJSKE KNJIŽEVNOSTI 16. STOLETJA

Razmeroma bogato in svojevrstno reformacijsko religiozno-politično književnost v slovenskem in hrvaškem jeziku v drugi polovici 16. stoletja je mogoče uspešno proučevati z dveh vidikov, ki jih mora literarni ali kulturni zgodovinar smiselno upoštevati in organsko uvrstiti v svojem delu. Prvi vidik je zunanji, lahko mu rečemo tudi evropski, drugi notranji, t. j. slovensko-hrvaški ali, kakor bomo videli, v svojih prespektivah — občejužnoslovanski.

Kaj je hotelo doseči evropsko človeštvo kot celota, ujeta v reformacijsko gibanje 16. stoletja, je obče znano: v religioznem izživljanju neposrednejši in zato čistejši stik z bogom, kakor mu ga je po mnenju reformatorjev mogla dajati pokvarjena cerkev, v socialnopolitičnem življenju pa pravico do avtonomnega gospodarskega, kulturnega in državnega udejstvovanja, ki ga je vsak stan razpadajoče srednjeveške družbe videl v zavarovanju in širjenju svojih gospodarskopoličnih interesov. Glede na to so se morale pokazati v širokem evropskem reformacijskem gibanju, ki je zajelo večino evropskih narodov, dotaknilo pa se je bolj ali manj vseh, velike notranje razlike, ki ne ločijo samo poglavitnih reformacijskih tokov: luteranstva, kalvinstva, zwinglijanstva itd., temveč ustvarjajo v njih samih na križiščih in vozliščih posameznih razrednih interesov burne vrtince in cepitve v samostojne struje in strujice ter povzročajo tudi mogočni podtalni tok ljudske kmečke in obrtniške reformacije, ki se kaže ideološko v naših krajih v obliki anabaptizma in štiftarstva, politično pa v krvavi verigi kmečkih uporov in vstaj, ki se užigajo na slovensko-hrvaškem ozemlju skozi vse 16. stoletje od 1515 dalje.

Toda reformacijsko gibanje je kazalo glede na tla, koder je vznikalo, poleg teh splošno znanih oblik in značilnosti še neke posebnosti, ki more-

biti niso bile doslej še dovolj opažene in ocenjene. V zvezi s tem bi rad opozoril na neko posebnost, ki jo razodeva reformacija v Notranji Avstriji, t. j. v nekdanji Štajerski, Kranjski in Koroški, kjer je živela v 16. stoletju večina slovenskega ljudstva, meječega neposredno na hrvaško ljudstvo, stisnjeno v hudo skrčene meje svoje domovine, saj je turška vojska stala takrat pri Senju, Bihaču, na Uni in Dravi, od koder je nenehoma vpadala v preostalo Hrvaško in Notranjo Avstrijo. Onstran Drave pa je po Panonski nižini od bitke pri Mohaču 1526 prodiral sultan Soliman Veličastni globlje in globlje v Ogrsko in v osrčje Srednje Evrope, do koder je prodril že 1529, ko bi se bil skoraj polastil poleg Budimpešte tudi Dunaja.

Na mejne pokrajine Notranje Avstrije se niso usipavale samo leto za letom regularne in iregularne turške vojske, ki so plenile blago in zlasti ljudi (mladino obeh spolov), temveč tudi reke srbskih in hrvaških beguncev. Med slovenskim ljudstvom pa tudi med nemškim meščanstvom in fevdalstvom teh krajev je turška sila dobivala podobo apokaliptične katastrofe. In v ljudeh se je budila strahotna zavest, da je zaradi njenega metafizičnega izvora ni mogoče odvrniti z orožjem, ker je pač šiba božja, kakor kuga, potres ali povodenj. Samo popolni moralni preporod lahko omili in potolaži božjo jezo, ki se je razvihrala nad grešnim človeštvom. In kmet, meščan in fevdalet so začeli vsak po svojem spoznavanju kazati na razdejanje in gnusobo na božjem mestu, na moralno pokvarjenost in družbeno prepotentnost duhovščine in so sklepali, da je ona krivec strahotne duševne in telesne stiske. Zato so bili od dne do dne bolj prepričani, da je edina rešitev v tem, da se spremeni versko življenje do dna, da najde človek sam mimo pokvarjene duhovščine pot do boga in si izprosi njegovo usmiljenje z drugačnimi sredstvi kakor z dragimi in bogu zoprnimi obredi rimske cerkve.

Ljudstvo sprejema »zadužbinsko« versko politiko fevdalstva in zida cerkve in cerkvice po brdih, jim daruje, kar še premore. Toda s tem se spet okorišča duhovščina. Zato stremlji po laični cerkvi ter se oklepa anabaptizma, v katerem vidi univerzalno-laično cerkvenopolitično zagotovilo metafizične resnice in socialne pravičnosti. Redki izobraženci kmečkega in meščanskega izvora študirajo Erazma Rotterdamskega, Zvinglijeve, Calvinove in Luthrove knjige ter se navdušujejo za očiščeno, staro evangeljsko cerkev, ki ne bi imela napak in pregreh sodobne rimske cerkve in po kateri bi bilo mogoče izprositi od boga odvrnitev turške nevarnosti in vseh drugih stisk.

Fevdalstvo v slovenskih deželah je bilo sprva neodločeno, spomin na veliki kmečki upor iz 1515, v katerem so se med socialnimi nagibi kazali tudi verski v smislu želje po upostavitvi nekakšne hiliastično-komunistične demokracije, mu je bil v kosteh, četudi so posamezni plemiči že zgodaj podpirali glasnike reformacije in čitali ter širili knjige nemških reformatorjev. Toda bolj ko je napredovala turška ofenziva in bolj ko so posamezni plemiški vojaški voditelji obupavali nad tem, da bi mogli z maloštevilnimi plemiškimi in najemniškimi vojskami zavarovati tudi skrčene državne meje pred povodnijo turških vojska, bolj je rastla tudi v plemstvu, razen drugih politično-socialnih nagibov za versko reformacijo, zavest, da je mogoče metafizično zlo, ki so ga videli v Turkih, ozdraviti samo z metafizičnimi sredstvi. To zavest nam najbolj živo ilustrira sklep štajerskega fevdalca Hansa Ungnada, ki se je 37 let bojeval na slovensko-hrvaški meji in na Ogrskem s Turki, da se izseli na Würtembergsko ter organizira v Urachu na pobudo Primoža Trubarja z velikimi osebnimi in gmotnimi žrtvami in s pomočjo kralja Maksimilijana ter mnogih nemških vojvodov in knezov pravi pravcati južnoslovanski biblijski zavod, kjer bi se naj pisale in tiskale protestantske knjige za vse južnoslovanske narode od Slovencev do Bolgarov. Toda pglavitni namen Ungnadnega podjetja je bil, z reformiranim krščanskim naukom pridobiti za krščanstvo ne le te narode, temveč tudi — Turke. V metafizičnem pogledu bi naj splošna vrnitev k čistemu evangelijskemu nauku pomirila božjo jezo in odvrnila od Srednje Evrope turško šibo, obenem bi naj vplivala na Turke, ki so bili po splošnem verovanju samo orodje božjega srda, tako privlačno, da bi tudi njih potegnili v svoje območje. To nikakor ni bilo samo Trubarjevo in Ungnadovo osebno prepričanje, temveč tako so mislili kralj Maksimilijan II., notranjeavstrijski deželni stanovi, mnogi vplivni fevdalci ter meščani in izobraženci v Notranji Avstriji. Na Ungnada je gotovo deloval bridek spomin na katastrofo avstrijske armade pri Oseku 1537, ki ga je menda zakrivil s poveljnikom Kacianarjem v paničnem strahu pred turško premočjo tudi on. Pri tem načrtu se je pa oziral Ungnad kakor tudi njegovi sodelavci in podporniki v biblijskem zavodu v Urachu na dejstvo, da je bil na turškem dvoru diplomatski jezik v občevanju z avstrijskimi diplomati srbo-hrvaščina, kar je razumljivo glede na to, da je bilo okrog sultana mnogo vplivnih ljudi bolgarskega, srbskega in hrvaškega rodu in da so tudi avstrijski vladarji v diplomatskih pogajanjih z vzhodom najrajši uporabljali ljudi, ki so znali vsaj slovenski jezik. V tem pogledu je znano delovanje Sigis-

munda Herbersteina, ki je opravljajl mnoge diplomatske misije na Poljskem, Ruskem in Ogrskem s pomočjo slovenščine.¹

Potemtakem tudi ne bi mogla biti popolnoma brezuspešna reformacijska književnost v slovenskem in zlasti srbskohrvatskem jeziku, ki bi hotela turški svet seznaniti z idejo očiščenega evangelija in z reformacijo srednjeveške univerzalne cerkve v vrsto nacionalnih cerkvenih organizacij. O Primožu Trubarju vemo, da je o tem večkrat pisal, da je v svojih knjigah navajal primere turškega poštenja in človekoljuba in da je 1567 potoval iz Würtemberške v Ljubljano v glavnem zato, da razpravlja z nekim ujetim turškim dostojanstvenikom o verskih vprašanjih. Tako so si prav slovenski in hrvaški reformatorji začeli prizadevati, da s pomočjo notranjeavstrijskega plemstva in meščanstva uresničijo želje Erazma Rotterdamskega, dati biblijo v roke tudi Turkom in Saracenom.

S tem bi se izvršila velika obojestranska moralnopolitična asanacija v južnovzhodnem delu Evrope. Krščanski del bi se versko in etično preporodil, odsunil bi iz sebe vse izrastke in izrodke rimske cerkve in njenih služabnikov, socialno bi uredil razmerje in pomiril spore med stanovi na biblijsko patriarhalnih načelih, nacionalno bi ustanovil poedine bratske avtonomne protestantske cerkve, poleg slovenske nemško, hrvaško itd. Tako bi prenehala tudi božja jeza in turška država, bič grške Evrope, bi se pretvorila prav tako v življenjsko torišče čistega evangelija.

Ta ideja je živelala v Ungnadovem biblijskem zavodu, zaznati jo pa moramo tudi v mnogih oficialnih izjavah, pismih in knjigah slovenskih in hrvaških reformatorjev, kakor tudi njihovih nemških fevdalnih in meščanskih podpornikov. Ker je merila v glavnem na zavarovanje slovenskega in hrvaškega ozemlja, se je morala nujno zblížati in zlititi s kulturnim prizadevanjem, ki je izžarevalo iz slovenskega in hrvaškega ljudstva v tej dobi. Tako se je na našem ozemlju evropski reformacijski

¹ Prim. njegove znamenite *Rerum Moscoviticarum commentarii* (1549). Zanimiv je tudi podatek, ki ga najdemo v Hammerjevi knjigi: *Geschichte des osmanischen Reiches III*, 237—238, Pest 1828. Leta 1541 je Herberstein ponujal v imenu cesarja Ferdinanda sultanu Solimanu 100.000 gld. letnega tributa, če mu prepusti Ogrsko. Sultan ni hotel o tem nič slišati in prišlo je do poslovilne avdiencie. Herberstein je ob slovesu hotel po dvorskem običaju poljubiti Solimanovo roko, počivajočo na sultanovem kolenu. Ko pa se je sklonil, je nenadoma začutil silne bolečine v križu, da je glasno vzkliknil v slovenskem jeziku: »Bog mi pomagaj!« Razumel ga je Rustem paša, ki je bil navzoč, a ni pomagal Herbersteinu, razumel ga je tudi Soliman, ki je dvignil roko za ped od kolena, da bi poslaniku olajšal poljub. — Po avdienci sta se Rustem paša in Herberstein še dalje razgovarjala v slovenščini. — Podatek je ponatisnil Dimitz v knjigi: *Geschichte Krains II*, 174, Ljubljana 1875.

krog nujno polnil s slovensko in hrvaško duhovno ter socialno problematiko, le-ti pa sta spet delovali na širino in svojevrstno usmerjenost evropskih reformacijskih pogledov v tem delu Evrope. Tako dobivajo uspehi in neuspehi reformacijske književnosti pri južnih Slovanih novo osvetlitev in s tem morebiti novo ocenitev, ki jo dviga nad ozko pokrajinsko obzorje. Naša reformacija napreduje in si pridobiva evropsko veljavo in pomoč, dokler hodi za tem velikim ciljem, začne pa usihati tudi v svoji narodni aktivnosti in pomembnosti, ko izgube njeni podporniki in glasniki ta veliki cilj izpred oči.

Južnoslovanska reformacijska književnost se začne pri Slovencih. Na to je gotovo najmočnejše delovalo to, da so bili Slovenci od pokristjanjenja v 8. in 9. stoletju najtesneje povezani s kulturno in politično-socialnim dogajanjem na ozemlju Vzhodnih Alp, zgornjega Krasa in Tržaškega zaliva. Tu so že v 8. stoletju prešli v bavarsko, nato frankovsko politično območje, tako da so bili ob zori reformacije v glavnem kmečko-tlačanska gmeta, ki je sicer zlasti za Friderika III. in Maksimilijana I. dala dvoru marsikatero učeno glavo, v splošnem pa je duhovno živela od svoje narodne, že močno okrnjene kulture, ki jo kaže razmeroma bogata, a srednjeevropsko usmerjena ljudska pripovedna pesem.

Kakor je protestantizem v svojem teološkem jedru religiozna zadeva, za Luthra in njegove sodelavce in učence največje intenzivnosti in važnosti, tako je v svojem prizadevanju, omogočiti vsakemu verniku z biblijo najbližji in najintimnejši stik z bogom, vendarle zelo posvetna zadeva, ki bi v zadnjih konsekvencah morala nehati v skrajnem individualizmu, da, anarhizmu. Po tej strani je racionalistični humanizem predhodnik reformacije. In kakor drugod v Evropi tako je tudi v slovenskih deželah pripravljal duhove, da so postali sprejemljivi za reformacijske misli. Na dunajskem vseučilišču in dvoru so na prelomu 15. in 16. stoletja delovali tudi možje slovenskega porekla, ki so bili v besedi ali dejanjih glasniki novega znanstvenega in življenjskega nazora. Poleg škofa in glasbenika Jurija Sladkonja delujeta tam Pavel iz Kamnika (kancler vseučilišča in Maksimilijanov diplomat) in njegov varovanec Matija Hvalè, dekan artistične fakultete in pisec v nominalistično-humanističnem duhu sestavljenega učbenika naravne filozofije. Hvaletov učenec je Švicar Joahim Vadianus iz St. Gallena, humanist in poznejši zwinglijanec. In v tem Hvaletovem krogu je lahko našel mladi Primož Trubar zvezo s švicarskimi reformacijskimi pisatelji: Zwinglijem in zlasti z njegovim naslednikom Bullingerjem. In če se ne bi dala ta zveza, za katero pa govori mnogo indicij, dokazati, je druga pot, ki je vodila Trubarja preko huma-

nizma v protestantizmu, jasno pred nami, saj jo je Trubar v predgovoru k slovenskemu prevodu novega testamenta točno opisal. Kot potujoči študent in pevec je prišel sin tesarja iz vasi Raščice na Dolenjskem, potem ko je študiral eno leto na hrvaški glagoljaški šoli in doživel v Salzburgu izbruh anabaptistične versko-socialne epidemije, v Trstu na dvor humanista in habsburškega diplomata Petra Bonoma, ki mu je poleg antične literature razlagal tudi dela Erazma Rotterdamskega in Calvinove *Institutiones religionis christianae*. Življenjske izkušnje, posebno ljubezen do domačega ljudstva in jezika ter mrzlično prebiranje sodobnih humanističnih in reformacijskih pisateljev so budili v mladem Trubarju reformatorska nagnjenja in želje po nekakšni sintezi tega, kar je čital in kar se je dogajalo drugod, s tem, kar se mu je zdelo potrebno in prikladno za njegovo slovensko ljudstvo. Razumljivo je, da je z bolečo dušo doživljal njegovo trpljenje, ki so mu ga prizadevali turški napadi in mu ga nakladala krivična gosposka. (Že v prvi knjigi iz 1550 našteva med božjimi kaznimi, ki tarejo njegovo ubogo, grešno ljudstvo, Turke, draginjo, kužne bolezni in hudo, t. j. krivično gosposčino.) Četudi se je pozneje moral ukloniti oficialnemu lutrovskemu gledanju na socialne, zlasti tlačanske probleme, je vendar čutiti v njegovih spisih vročo željo, da bi se trdi socialni odnosi omilili. Zdi se, da je sanjal o tem, da bi čisti evangelij zblížal končno fevdalca in tlačana v krščanski ljubezni.

Tako posveča 1567 neko svojo knjigo protestantskim grajskim ženam, ki so se, čeprav Nemke po rodu, naučile slovenskega branja in prebirale slovenske protestantske knjige ne le svojim otrokom in grajski družini, temveč tudi podložnikom. Iz tega mesta spoznamo tudi, kakšno zanimivo asimilacijsko moč je imela slovenska protestantska knjiga na tujerodne protestante, bivajoče v deželi. In zato ne bi bilo nikakor pretirano pričakovati, da bi slovenska protestantska cerkev in književnost budili narodno zavest ne le v slovenskem ljudstvu, temveč bi s tem ljudstvom nacionalno in socialno zblíževali tudi tuje fevdalstvo.

Kot humanistični racionalistični duhovnik je deloval Trubar od 1527 ali 1530 v raznih krajih Slovenije od Celja do Trsta, kjer je vnovič bival, izgnan iz domovine, na Bonomovem dvoru, poglobljajoč se zdaj pod vodstvom svojega mentorja in mecena zlasti v Calvinove *Institutiones religionis Christianae*. — Kot ljubljanski kanonik je od 1542 sodeloval s protestantskim krožkom, ki se je zbiral okrog gorečega luteranca Matevža Klombnerja, pisarja kranjskih deželnih stanov. Tu se je tudi sam vse bolj bližal luteranstvu, vendar se nikakor ni spojil z njim, ker je vedno mislil na cerkveno organizacijo in doktrino, ki bi ustrezali slo-

venskemu značaju in življenju. — Leta 1547 je moral v tujino, v svoj Nikdirdom ali Patmos, kakor je imenoval pozneje Würtemberško.

In tu se je v pogumni odločitvi lotil na videz nemogoče stvari. Z najmodernejšim propagandnim sredstvom tiste dobe — s tiskom — je sklenil v nekultiviranem materinskem jeziku širiti svoje verske nazore med rojaki, Slovenci, mislil pa je že v začetku, prav zaradi spredaj orisane turške nevarnosti, ki je strla že dve tretjini balkanskega Slovanstva in je grozila uničiti še preostalo tretjino, tudi na Hrvate, Srbe in Bolgare. O tem priča psevdonim, s katerim je podpisal svojo prvo knjigo (Philopatridus Illyricus — Prijatelj vseh Slovencev), kakor tudi njegovo skorajšnje sodelovanje s Petrom Pavlom Vergerijem, bivšim koprskim škofom in važnim ideologom in agitatorjem za reformacijske ideje v Južnovzhodni in Vzhodni Evropi. Vendar je Trubar kot racionalist in realist zavrnil fantastične Vergerijeve načrte, da bi pisal protestantske knjige v hrvaškem jeziku ali pa celo v nekem umetnem slovanskem idiomu, ki bi ga razumeli vsi Slovani. Bil je tudi preveč spojen s slovenskim ljudstvom in njegovim jezikom, da bi se bil mogel za kaj takega navduševati. Slovenska protestantska književnost bi naj rasla organsko. Preko slovenske, ki bi jo tvoril on s svojimi morebitnimi slovenskimi literarnimi pomočniki, se naj razvijata hrvaška v glagolski pisavi in srbska v cirilski, obe po možnosti v živi govorici, ne oziraje se na srbohrvaške redakcije starocerkvenoslovenskega pismenstva.

S temi mislimi je tudi začel Trubar po razmeroma uspešnem slovenskem literarnem delu okrog 1557 zbirati sodelavce in podpornike za ta načrt, ki se je izkristaliziral okrog 1560 z Ungnadovo in kraljevo pomočjo v južnoslovanski biblijski zavod v Urachu na Würtemberškem, v katerem se je natisnilo od 1560 do 1564 25 različnih knjig v glagolici, cirilici in latinici v srbohrvaškem jeziku, nekaj tudi v italijanskem jeziku, skupno okrog 25.000 izvodov. Večina teh knjig je nastala na temelju Trubarjevih slovenskih knjig, ki sta jih Trubarjeva pglavitna sodelavca Stjepan Konzul in Antun Aleksandrović s priimkom Dalmata prevajala in prirejala. Trubar je tudi pisal tem knjigam predgovore in posvetila, v katerih je razodeval pglavitni namen tega podjetja. Poleg tega je pisal že 15. julija 1560 kralju Maksimilijanu z drastičnimi besedami, zakaj morajo njegovo delo in Ungnadovo biblijsko tiskarno podpirati zlasti avstrijski stanovi in hrvaški ter ogrski plemiči, češ da so to »dolžni storiti pred vsemi drugimi narodi zato, ker govore slovensko in hrvaško njihovi podložniki in celo Turki (t. j. slovanski odpadniki v turški državi), in ker bodo s tiskanjem biblije prej dosegli mir s Turki kakor s svojimi suli-

camí in puškami«. Iste misli je ponovil tudi v posvetilu glagolskega Novega testamenta 1562 istemu vladarju. Tu je zelo obširno govoril o vsem, kar je vedel o verskem in socialnem življenju Slovanov v turški državi, o krutem pritisku vladajočega naroda nanje, pa tudi o momentih, ki so kazali na to, da bi bil vsaj boljši del Turkov sposoben sprejeti evangelijsko resnico. Zato je bil prepričan, da bo njegovo in njegovih sodelavcev delo v Ungnadovem biblijskem zavodu »z božjo milostjo« pripomoglo, »da se vzpostavi, obnovi in razširi pri vzhodnih narodih in Turkih prava, stara krščanska in zveličavna vera«. Z istim prepričanjem je Trubar napolnil tudi Ungnada, ki se je ves razvnel za misel, »premagati Turka — z božjim mečem, to je z močjo božjega evangelija«.

Ceprav je Trubar v začetku šestdesetih let posvečal poglavitno skrb delu v Ungnadovem biblijskem zavodu, kar mu je prinašalo poleg zadovoljenja mnogo bridkosti, je vendar tudi deloval s posebno ljubeznijo in požrtvovalnostjo pri organizaciji slovenske protestantske cerkve in šole. Zaradi samostojnega mišljenja in svojevrstnega, dokaj izvirnega sloga se je moral otepati z raznimi nasprotniki in tožniki, ki so mu očitali, da ni pravoveren luteranec, temveč je okužen z znatnimi evnglijanskimi, švenkenfeldijanskimi in drugimi neluteranskimi nauki. Pa tudi v Ungnadovem zavodu ni bilo prave edinosti med njim in Ungnadom in hrvaškima sodelavcema Stjepanom Konzulom in Antonom Aleksandrovićem Dalmato. Trubar je hotel dati vsemu podjetju široko, v resnici osrednje srbohrvaško jezikovno podlago. Zato ni bil zadovoljen s Konzulovim in Dalmatovim jezikom, ki je kazal znake perifernih istrskih hrvaških govorov. Mrzlično je iskal sodelavcev iz osrednjih štokavskih krajev, zavedajoč se vrednosti, ki bi jo imel osrednji srbohrvaški književni jezik za protestantsko gibanje in za kultiviranje celotnega hrvaškega in srbskega etničnega ozemlja. V tem naporu je Trubar, ki je po srečnem naključju bil rojen v kraju, kjer se je ohranil najznačilnejši in najrazumljivejši slovenski dialekt, nekak prednik Vuka Karadžića, tvorca sodobnega hrvaškega in srbskega književnega jezika. Z Ungnadovo smrtjo (1564) je zamrlo delo v njegovem biblijskem zavodu. Nemški protestantizem je namreč medtem izgubil svoj svetovni reformatorski polet. Zdaj je v glavnem branil samo še svoje postojanke. Zato mu ni bilo več mar načrta o prodiranju na krščanski in mohamedanski Balkan. Tudi so mu jemale ozke dinastične skrbi in spletke protestantskih knezov in nepopustljivost protestantskega fevdalstva v tlačanskih vprašanjih široko privlačnost in udarnost. To se je pokazalo posebno živo tudi v naših deželah, kjer bi morala imeti ideja o pridobitvi Balkana za protestan-

tizem najbolj žive zagovornike in najbolj darežljive podpornike. Tu je takrat zavladal goreči katolik nadvojvoda Karol. Tudi naš protestantizem je bil potisnjen iz ofenzive v defenzivo. Zato je naglo opustil svoj maksimalni program: prekvasitev Balkana s protestantskimi idejami, in se je omejil na obrambo domače nemške in slovenske protestantske cerkve in šole. Kljub temu je pa prav turška nevarnost silila tudi še vedno Karola h kompromisom. Čeprav je preganjal predikante in učitelje na podeželju, je moral dovoljevati deželnim stanovom versko avtonomijo, ki so jo ti uporabljali za organizacijsko in literarno utrjevanje slovenske protestantske cerkve. V tem jih je podpirala neutrudljiva delavnost Trubarja in njegovih sodelavcev: Sebastijana Krelja, učenca nepopustljivega in doslednega Matije Vlacića (Flacciusa — Illyrika), istrskega Hrvata, po rodu najodličnejšega bojevnika v dobi interima za radikalni, borbeni luteranizem, dalje Jurija Dalmatina, talentiranega prevajalca celotne biblije v slovenščino, in Adama Bohoriča, pisca prve gramatike slovenskega jezika, poleg vrste bolj ali manj uporabnih prevajalcev in kompilatorjev.

Trubar je tudi v tej dobi izdajal na Würtemberškem knjigo za knjigo. Poleg biblijskih tekstov je skrbel zlasti za protestantsko pesem in polemiko. V obeh panogah se je pokazal ne le odločnega in prepričanega protestanta, temveč tudi talentiranega, spretnega pesmotvorca in pisatelja, v nekaterih delih in odstavkih prav izvirnega kova, n. pr. v Katekizmu z dvejma izlagama (1575) in v knjigi: Ta prvi psalm ž njega trijemi izlagami (1575). Njegov slog je od leta do leta bolj oseben, topel, bojevit, vsebina pa vse bolj doživeta in domača. Od 1567 ni videl več domovine in domotožje daje njegovemu pisanju čar srčne prizadetosti.

Sebastijan Krelj, Vlacićev učenec, je reformiral Trubarjevo ortografijo in trebil iz književnega jezika germanizme, bližajoč slovensko književno besedo hrvaški in srbski. Ako ne bi bil mlad umrl (1567), bi bil Krelj morebiti pridružil slovenskim reformatorjem Vlacićevo veliko energijo, ki se je izčrpavala v brezuspešnih polemikah s premočnimi in nepopustljivimi nasprotniki. Vlacić je tudi sam iskal stikov s slovensko in hrvaško reformacijo, toda najbrž iz osebnih, morebiti tudi iz načelnih vzrokov je ostal osamljen in nepriznan kot trd, neprilagodljiv karakter najdoslednejšega protestanta, kar jih je rodila nemška reformacija.²

Adam Bohorič, ravnatelj ljubljanske latinske šole, je spoznal vrednost Kreljevih pravopisnih in slovniških reform ter je poskrbel, da jih je upošteval Jurij Dalmatin v prevodu celotne biblije (1584). Ker je bila

² Prim. knjigo Mije Markovića, Flaccius, Zagreb 1938.

ta osrednje literarno delo slovenskega protestantizma in ji je prizanašala tudi katoliška protireformacija, dopuščajoč njeno uporabo pod gotovimi pogoji tudi katoliškim duhovnikom, je iz nje živela slovenska literarna tradicija vse do konca 18. stoletja, ko se je začela buditi slovenska posvetna literatura. Pa tudi v tem trenutku so se naši vodilni pisatelji vzorovali po njenem jeziku in so se zavestno vračali k njemu ter so tako zagotovili historično etimološko osnovo tudi sodobnemu knjižnemu jeziku.

K temu je nekoliko pripomogla tudi Bohoričeva slovnica: *Arcticae horulae* (1584). V nji je pisec ob jezikovni reviziji Dalmatinovega prevoda biblije in ob Melanchtonovi latinski gramatiki dokazoval, da se dado latinski teksti točno in lepo prevajati na slovenski jezik. Obenem je razpravljal o pravopisnih in slovniških zakonih in pravilih slovenskega pisanja, v predgovoru je pa podal gorečo apologijo slovenske književnosti in jo je naslovil sinovom fevdalcev na Slovenskem, učencem stanovske latinske šole. Tu jih roti, opominjajoč jih zgledov iz njihovega stanu, zlasti že omenjenega Sigismunda Herbersteina, naj se uče slovenskega jezika, ki jim ga prikazuje v domoljubnem zanosu kot del slovansčine, t. j. del najbolj razprostranjenega svetovnega jezika. Naroča jim, naj skrbе, da bodo tudi njihovi podložniki svoj jezik »kar moči omikano in pravilno pisali« in radi ter razumno prebirali biblijo in druge knjige. Iz teh in drugih Bohoričevih misli spoznamo, da se je prvi slovenski gramatik zavedal važnosti trenutka, v katerem so slovenski reformatorji s prevodom celotne biblije, s kopico cerkvenih pesmaric, molitvenikov, teoloških spisov in polemik z nasprotniki v glavnem zadostili potrebam protestantske cerkve in šole, v nekaterih panogah pa storili celo več. Pomenljivo se mi zdi, da se svetlika nekdanja ideja tudi iz teh del našega protestantizma. Javlja se pri Trubarju, v Dalmatinovem predgovoru in »Regištru« k Bibliji ter v Bohoričevi slovnici. Ob njej bi bilo potrebno, da s podporo mladih protestantskih fevdalcev začne misliti na slovensko posvetno književnost. In gotovo bi bilo do tega vsaj v skromnem obsegu prišlo, ako bi se našel poleg Bohoriča v deželi še kdo, ki bi imel Trubarjevo ljubezen do ljudstva, samostojnost njegovega mišljenja in njegovo avtoritativnost. Tako je pa slovenska protestantska cerkev in njena književnost v zadnjih desetletjih svojega kratkega življenja postajala od dne do dne bolj zadeva posameznih pisateljev in nemških deželnih stanov kakor pa slovenskega ljudstva, ki je, razočarano nad krutostjo deželnih stanov pri zatoru velikega slovensko-hrvaškega kmečkega upora 1573, iskalo tolažbe v štiftarski sekti in slednjič v — katolicizmu. Zato je katoliška reakcija razmeroma hitro napredovala.

Proti koncu stoletja je bil protestantizem na Slovenskem v glavnem samo še religija fevdalcev in njihovih služabnikov ter ljubljanskih meščanov. Ker ga njegovi zaščitniki niso mogli zaradi svojih stanovskih interesov zasaditi v zavest svojih kmetov, je počasi hiral kakor rastlina v peščenih, suhih tleh. Asimilacijska moč slovenske protestantske književnosti je bila preslabotna, da bi mogla v nekaj desetletjih pritegniti v slovensko jezikovno sfero tuje plemstvo. Tudi je bilo to plemstvo kljub zunanji religiozni zvestobi in požrtvovalnosti premalo prevzeto od bistva evangeljskega nauka ljubezni do bližnjega, da bi razen v redkih izjemah videlo v slovenskem protestantu ali katoliškem podložniku »brata v Kristusu«. Tudi zanj je bil še vedno samo »živi inventar« za opravljanje tlake in dajalec desetine ter plačnik raznih davkov in dač. V zunanjih organizacijskih in književnih uspehih so pozabili predikantje in njihovi podporniki na veliko idejo: kultiviranja slovenskega kmeta v njegovem materinem jeziku in na idejo pridobivanja hrvaškega in srbskega ljudstva ter celo delov turškega prebivalstva za zahodno omiko s pomočjo reformacijskih načel, skratka na tisto, kar je navdajalo Trubarja in njegove sodelavce v prvi dobi reformacije na Slovenskem, ki je kazalo, da bo to gibanje povzročilo socialni, politični in kulturni prerod južnega slovanstva.

Te notranje socialne in nacionalne slabosti protestantizma na Slovenskem so v zvezi z gospodarsko zaostalostjo omogočile Habsburžanom, da so konec 16. stoletja razmeroma lahko prisilili prebivalstvo Notranje Avstrije k vrnitvi v katolicizem. Deželni stanovi so zoper trde odloke Ferdinanda II. in zoper njegove verske komisarje, katere je vodila odločna jezuitska roka, samo protestirali, tožili in prosili. Nekaj časa so še skrivali pregnane predikante in učitelje na svojih gradovih, nato so jih pa obdarovali in odslovili, med njimi poslednjega superintendenta slovenske protestantske cerkve Felicijana Trubarja, ki je približno po 60 letih pokopal to, kar je njegov oče Primož s toliko ljubeznijo poklical v življenje. Tudi stari Bohorič je moral tedaj v tujino in nad slovensko zemljo so se zgrnili spet valovi »nesrečne kulturne zaostalosti in zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe«, ki so jih hoteli naši protestanti z literarnim delom odvrniti, kakor priča gornji citat iz Trubarjevega pisma z dne 1. avgusta 1565 — Bohoriču.

Svojega velikega cilja slovenska in hrvaška reformacija ni dosegla. Tega ji niso dovolile njene notranje slabosti in zunanje politične ter socialne ovire kakor tudi njena prekratka doba. Hrvaško kulturno življenje ni prejelo od nje posebnih spodbud, črpalo je iz dubrovniško-dalmatinske renesančne in baročne poezije, iz protireformacijskih po-

krajinskih književnosti in iz prebogate narodne poezije in tradicije. — Slovencem pa je dala ob dvanajsti uri njihovega zamirajočega življenja književni jezik, bogato cerkveno-polemično književnost, ki je bila mogočna spodbuda in zvesta svetovalka v jezikovnih vprašanjih tudi katoliškim pisateljem. Težko je pa pomisliti na to, kaj bi pomenila za naše in sploh jugoslovansko kulturno življenje, ako bi se bila mogla razvijati v smeri, ki se ji je nakazovala v Trubarjevi zamisli in Ungnadovem biblijskem zavodu.

Résumé

L'éclosion d'une littérature protestante religieuse et polémique en langue slovène et croate au 16e siècle ne peut pas être attribuée aux seuls faits connus jusqu'à présent, mais aussi à la situation politique et sociale des provinces limitrophes autrichiennes dans la première moitié de ce siècle. C'étaient des régions exposées à la pression constante des Turcs qui ne cessaient d'attaquer ces provinces envahies aussi par des fuyitifs croates et serbes. On trouve dans les écrits des protestants slovènes maint témoignage direct sur ces événements. Ces écrits nous prouvent aussi que Primož Trubar, premier écrivain protestant slovène, et Hans Ungnad, gouverneur de Styrie, étaient arrivés à la conviction que les Turcs ne pouvaient pas être vaincus par les armes, mais seulement par «l'esprit et la parole de Dieu». Il fallait donc traduire la bible et d'autres ouvrages protestants dans une langue que les Turcs pouvaient comprendre. On se promettait de cette entreprise un assainissement religieux et moral des mahométans. Ainsi le péril turc cesserait de menacer les pays voisins, ou, comme Trubar s'exprime, «le Seigneur étendrait et raffermirait son royaume vers l'Est, et affaiblirait et amoindrirait l'empire de Mahomet et d'Antichrist». C'est que le peuple, les théologiens et les seigneurs féodaux comprenaient ce péril dans le sens métaphysique. On savait que le serbe, resp. le croate, était la langue maternelle de nombreux dignitaires de Soliman, ainsi que d'une grande partie de ses sujets en Europe, et on espérait de réussir la renaissance spirituelle des mahométans par des ouvrages bibliques serbes resp. croates. A cette fin, Ungnad fonda en 1560 à Urach une imprimerie biblique. De 1560 à 1564, on y imprima 25 livres en caractères glagolitiques, cyrilliques et latins, au total 25 000 exemplaires.

Lorsque dans la seconde moitié du 16e siècle la défense contre les Turcs fut consolidée, et que le protestantisme allemand fut affermi dans le domaine politique, bien qu'il eût perdu du même coup son élan révolutionnaire, ayant déçu le peuple qui en avait attendu l'allègement des fardeaux féodaux, ces vastes projets périllicitaient. La mort de Ungnad mit fin à l'activité de l'institut biblique d'Urach, et les écrivains slovènes se limitèrent à organiser l'école et l'église réformée slovènes, bien que quelques-uns ne perdaient pas de vue les aspects balcaniques et slaves du problème. Dans les provinces slovènes cependant la contre-réforme catholique gagnait du terrain, puisque l'église réformée slovène elle aussi avait abandonné les revendications sociales du peuple. Le peuple, bien qu'heureux d'avoir des livres spirituels dans sa langue, ne manifestait aucunement l'intention de défendre le protestantisme dont les apôtres n'avaient pas réussi à soulager ses peines. Le mouvement qui aurait pu exercer une influence tellement favorable sur la culture et la civilisation des pays slaves du sud, n'aboutit pas par la faute des seigneurs protestants autrichiens.

Milan Grošelj

ETYMA SLAVICA

1. Slov. *prazen*

Slov. *prazen*, stcsl. *prazdnъ*, češ. *prázdný*, polj. *prożny* itd. izhajajo iz slav. **porzdъ* (Miklošič, Et. Wb. s. v.), katerega izvor pa ni znan, glej Buck, Dictionary of selected synonyms in the principal i.-e. languages (Chicago 1949), str. 933.

Glasovna skupina *-zd-* v idevr. jezikih ni prvotna. Nastala je v sestavljenkah, n. pr. slov. *brezdno*, hipostazirano iz zveze *brez dna*. V besedi *prazen* take zveze ne najdem. *-zd-* je nadalje nastal iz ničte stopnje korena **sed-* »sesti«, n. pr. idevr. **ni-zd-o-s* > lat. *nīdus* »gnezdo«, nem. *Nest*, prvotno »kraj, kamor ptica seda«. Tudi te možnosti pri adj. *prazen* ne vidim. Tretjič nastane *-zd-* tako, da k idevr. *-s-* pristopi formant *-d-* ali *-dh-*: tako poleg slav. **bъrzbъ* »brz« < **bhr̥-s-o-s* (iz baze **bheres-*, Pokorny, Idg. etym. Wb. 143) stoje besede, razširjene s formanti *-ti-* (n. pr. lat. *fe(r)stīnō* »hitim«), *-g-* (lit. *bruz-g-ūs* »hiter«) ali *-d-*, in to v lit. *bruz-d-ūs* »premičen«, *burz-d-ūlis* »id.«, *burz-d-ėti* »tekati sem ter tja«, belorus. *bórzdo* adv. »hitro« in shrv. *brz-d-ica* »brzica«.

Če tako analiziramo **porzdъ*, pridemo do elementa **pors-*, ki ga vežem s het. *parš-* »bežati« (Friedrich, Heth. Wb. 163) in germ. **ferzjan* »oddaljiti« (Fick III⁴, 231), ohranjenem v stnord. *firra* »id.«, stsašk. *ferrian* itd. Tudi to deblo **por-s-* je razširjeno (kakor **bher-s-*): osnova mu je kor. **per-/por-* »spraviti čez, onstran = proč«, prim. lat. *per* »skozi« ali gr. *πέρ-ϑημι* »prodam«. Pri het. *parš-* (in germ. **ferzjan*) ima *-s-* želelni pomen: »bežati (oddaljiti)« = »skušati priti (spraviti) onstran«.

Kdor zbeži, se oddalji, je *prost*, n. pr. suženj ali žival. Če pa rabimo besedo *prost* za prostor, pridemo do pomena *prazen*. Tako pravi Buck, om. m.: »Several of the words for 'empty' are cognate with words for 'loose, free'« in navaja za zgled got. *laus* »prost, prazen« in slav. *pust* »prazen« poleg glagola *pustiti* »izpustiti«. Tako razlagam tudi lat. *inānis* »prazen« iz *in-* »ne« in *ānus, ūs* v pomenu »spona« (Plaut. Menaechmi 85);

glede debela na *-i-* prim. *arma, ōrum* »orožje« — *in-erm-i-s* »neoborožen«, *barba, ae* »brada« — *im-berb-i-s* »golobrad«. Plavt na om. m. govori o sužnju, ki si prepili okove na nogah in zbeži; tak je potem **in-ānis* »*brez okovov = *prost«. Preneseno na prostor, je *inānis* »prazen«: nezaseden, *prost* oddelek v železniškem vozu je *prazen*.

2. Slov. *trebuh*

Slov. *trebuh*, shrv. *trbuh*, rus. *trebuhá* »drobovje« itd. ni razložen (Buck, om. delo 254). *-uh* je sufiks (Bajec, Besedotvorje I, § 175), prim. shrv. *třb-onja* »Dickbauch« (Vuk). Verjetno je, da spadata sem še shrv. besedi *třb-ulja, trb-ŭljika* »trobelika« in *třb-uk* ali *třb-ok* »predja na drvetu (za hvatanje riba)« (Vuk). V tem primeru ima v shrv. trobelika svoje ime po kobulastem cvetu (spada med *umbelliferae* »mit ...vielstrahligen Dolden« po Meyers *Konversationslex.*⁶ 4, 257 s. v. *Conium*), prim. nem. *gemeiner Schneeball* (*Viburnum opulus*), ki se tudi imenuje po kepastem cvetu, kobuli. In mogoče je, da se tudi shrv. *trbuk, -ok* imenuje po kepi prediva.

Trebuh se često imenuje po tem, da je nabrekel, kepast, prim. lit. *baĩbalas* »Dickbauch« z let. *baĩba* »Kugel, Ball«; lit. *pamplỹs* »Dickbauch« z let. *pàmpť* »schwellen«, *pumpe* »Buckel, Beule« (o vsem glej Pokorny, *Idg. etym. Wb.* 94). Trebuh je potemtakem kepa in najbližja beseda je lat. *streb-ula, ōrum* (vokal *-e-* je pri Walde-Hofmann LEW³ II, 601, označen kot kratek, pri Hofmann, *Etym. Wb. des Griech.* 340 s. v. *στροβλός* pa kot dolg); beseda pomeni »das Fleisch an den Hüften der Opfertiere« (Hofmann om. delo) po Festu: »*Strebula* Umbrico nomine Plautus appellat coxendices hostiarum« (p. 410 Lindsay). Tudi meso na bokih je kepasto. Walde-Hofmann in Hofmann na om. mestih vežeta to lat. besedo z gr. *στροβ-λός* »zvit« (v prv. pomenu), *στροβ-ος* »vrtnec« iz kor. **streb-*. Slav. besede nimajo začetnega *s-* (*s-* mobile, prim. slov. *skorja* s shrv. *kora*).

Slov. beseda *trobelika* je izvedena iz subst. *trobel*, ker se iz votlega stebila da napraviti trobel, piščal: lat. *cicūta* je »trobelika« in »piščal«.

3. Slov. *velik*

Etimološki slovarji izvajajo slov. *velik* iz **uel-* »stiskati«, prim. hom. *εἰλέω* »id.« < **Fel-velō*, nimajo pa Hesihijeve glose *εἰλικόν* *δρδόν*, *καὶ μέλαν*, *περιφερές* (»pokončno, črno, okroglo«), ki je tudi za grščino neizkoriščena.

Oblika in prvi pomen sta skoraj identična s slov. *velik*, le da je v grščini *-u-* kratek (kakor v stesl. *velb-mi* »zelo« in kakor ga je treba domnevati za č. *velký*). Z adj. *ἐλκόν* v pomenu »pokončen« je pa v zvezi nadaljnja glosa *ἐλκον' ol ἀσφοδελος* Hes.: eno od imen za asfodel (asfodíl) bi torej pomenilo »pokončno« rastlino. S stvarne strani je mogoče takšno razlago podpreti z dejstvom, da ima asfodel steblo brez listov (spada med lilije): takšno steblo se zdi veliko. Z jezikoslovne strani je pa mogoče podpreti to razlago z naslednjo paralelo. Hes. ima še neopaženo gloslo *μολόθουρος' ἀσφοδελος* (sic!). Beseda je sestavljena: drugi del je isti kakor *οὐρά* »rep«, pri rastlini bo to verjetno »konec, steblo«; *μολοθ-* je pa dvojna redukcijska stopnja k *βλωθ-ρός* »visoko poganjajoč« (primerjaj Bailly-Séchan-Chantraine, Dict. grec-français, 1950, s. v.: »qui pousse haut...« — Liddell-Scott⁹, 1940, ponatis iz 1951, prevaja s »tall«). Hofmann, Etym. Wb. des Griech. (1950), s. v. izvaja besedo iz **mlōdh-ros* in jo primerja z *βλαστάνω* »poganjati« (o rastlini), *βλαστός* »poganjek«, 'morda' iz **mladh-tós*. Gornja glosa *μολόθ-(ουρος)* odstrani dvom o tem, da *βλωθ-* ne bi bil nastal iz **mlōdh-*. Glasoslovno je *βλωθ- < *μλωθ-: μολοθ-* kakor lat. *nō-men* »ime«: *θνο-μα* »id.«, pomensko je pa »visoko poganjajoč« za asfodelovo steblo prav tako prikladen kakor izraz *ἐλκον' > *pokončni > asfodeli« in — izraz asfodel sam, gr. ἀσφοδέλης: ker razlaga tega imena izide v kratkem v »Živi antiki«, tu nanjo samo opozorim. *μολοθ-* je soroden z **μύλος* »poganjek«, ki je skrit v *μολεῦω' μολοῦω, μωλῶ* »rezati in presajevati poganjke«.*

Slov. *velik* ima torej najbližjega sorodnika v *ἐλκόν*, oba sta iz **mel-* »stiskati«; znani lit. *su-valýti* »žito pospravljati« pove, kako je prišlo do pomena »velik«, pa tudi razloži *ἐλκόν' ... περιφέρēs* »okroglo«: prav takò je iz **gel-* »ballen, zusammendrücken, -pressen« (Hofmann, LEW³, s. v. *glomus*) nastala ta beseda »cmok, klobčič« (iz **gle-m-*) in *globus* »krogla, kepa; kup, krdelo« (iz **glo-b[h/-]*). Da se krogla pritisku najbolje upira, da zaradi njega nastane, vidimo na jajcu, kjer pa pritisk ni vsestranski; rimska vojska v skrajni stiski ni napravila *carré*, ampak *globus*.

Pomen *ἐλκόν' ... μέλαν* ... je edini, ki o njem govori M. Leumann, Homerische Wörter (Basel 1950), 152, op. 126. Pravi, da je temen. Verjetno je, kakor pokaže Leumann na drugih vzgledih, da so Grki v hom. epitheton *ἐλκώπιδα κοῦρην* i. p. le vnesli pomen »črnoook«; moderni prevajajo »with rolling eyes« (*ἐλίσσω* »vijem«!). Ni izključeno, da je v njem *ἐλκόν' ὀρθόν* ..., torej »z velikimi očmi«.

4. Slov. *votel*

Slov. *votel*, hrv. *utal*, rus. *útlyj* »star, slab«, čes. *útlý* »nežen, rahel, mehek« itd. navaja Miklošič pod slav. **ontlŭ*. Holub, Slov. etym. j. čsl. 319, izvaja besedo iz slav. **a-tlŭ* in primerja lit. *dil-ti* »odgrniti se, izginjati«, toda nemogoč je prehod *d > t*. Brückner, Sl. etym. j. polsk. 605, vidi v polj. *watly* prefiks *wa* (= polj. *w*, *we*) in glagol *tlec* (= slov. *tleti*), kar je pomensko nezadovoljivo.

Najbližja beseda je het. *hant-eššar* »luknja, jama, votlina« (Friedrich, Heth. Wb. 55); izpričana je tudi oblika *hatt-eššar*: -n- često niso pisali, ker se je pred homorganimi konzonanti očitno slabo izgovarjal (Friedrich, Heth. Elementarb. I, § 32). Ker je -eššar znan sufiks (ibid. § 49, c), ostane za deblo *hant-*. Het. *h* v evropskih jezikih ne ustreza noben glas, tako da je koren **ant-* ali **ont-*; oboje da slav. **qt-*. -tlŭ ali -tlŭ > slov. -el je sufiks (Bajec, Besedotvorje II, § 76).

Résumé

Slav. comm. **porzdŭ* »vide« repose sur i.-e. **pors-* élargi par -d(h)-. **pors-* se retrouve en hitt. *parš-* »fuir« et germ. comm. **ferzjan* »éloigner«. Celui qui s'est enfui, éloigné, est libre; une place libre est vide (cf. Buck, Synonyms 933). Lat. *in-ān-i-s* »vide« est proprement »*sans entrave« (cf. *ānus* Plt. Men. 85), d'où **libre > vide*.

Slov. *trebuh*, serbo-cr. *trbuh*, etc. »ventre« s'apparente, en tant que boule de chair, à lat. *strebula*, *ōrum* »coxendices hostiarum« et gr. *στρεβ-λός* »tordu«. R. **streb-* sans s- mobile.

Slov. *velik* s'apparente à *ἐλικόν' ὀρθόν. καὶ μέλαν. περιφερές* Hés. Il se peut que le lemme soit contenu en hom. *ἐλικώπες Ἀχαιοί*, où -ι- est bref, cf. v.-sl. *velŭ-mi*, tchèque *velky*. Le lemme est identique à *ἐλικοί' οἱ ἀσφοδελοί* Hés. L'asphodèle est une liliacée, elle doit son nom à sa haute tige, ce qui est confirmé par *μολόθ-οντος ἀσφόδελος* (!) Hés.: *μολοθ-*: *βλωθ-ρός* »qui pousse haute« = *ὄνο-μα*: lat. *nō-men*. Pour *μολοθ-*, cf. **μόλος* d'où *μολέω* etc. »couper et planter les surgeons des arbres«. Le sens *περιφερές* est fourni par **uel-* »presser« comme *globus*, *glomus*, par **gel-* »id.«.

Slov. *votel* »creux«, etc. renferme la même R. **ant-* ou **ont-* que hitt. *hant-eššar* »Loch, Grube, Höhle« (Friedrich, Heth. Wb. 55).

France Bezla j

SINONIMA ZA POJEM
»LOCUS FLUMINIS PROFUNDIOR«

Pri študiju slovenskega besednega zaklada me je presenetila izredna množina sinonimov za označevanje globljih mest v vodi. V knjižnem jeziku se je najbolj uveljavil apelativ *tolmûn*, čeprav so nekateri avtorji uvajali tudi druge besede; tako je Mencinger dosledno pisal *ir*. V Pleteršnikovem slovarju in v različnem dialektičnem gradivu pa sem doslej nabral še *tomûn*, *komûn*, *cemûn* *krníca*, *ir*, -a (mask.), *ir*, -î (fem.), *irî*, *jarîn*, *jerîn*, *irîn*, *irgelc* (ob Krki), *jèri* (Žiri), *verjè* (Borovnica) *lava* (Savinjska dolina), *tûŋka* (Bizeljsko), *păč* (Kubed), *vèri* (Poljane, Polhov gradec), *berîj* (Vrsno, Breginj), *brêj* (Brda), *vrîj* (Brda), *vêren* (Vipava), *izber* (Borjana), *vîr*, *viâr* (Robedišča), *betác* (Istra), *tônja*, *tônjka*, *otôn* (Kobarid), *wótôn* (Robič), *γatuôn* (Kanal), *klâuzna* (Nemški Rut), *ókno* (Ljubljansko barje), *kôtla* (Ljubljana, Dobrova), *globôdnica*, *globânjek* (Kostanjevica), *širm* (Petrovče), *tômŋ*, *tômŋ*, *tûmŋ* (Štajersko), *žôumf* (Idrija), *žlđunf* (Cerkno). Samo iz Boljunca pri Trstu je poznala domačinka M. Batič štiri sinonima *lodríca*, *buč*, *čebèr*, *bédènj*. Ni pa povsod ostre meje med pojmom »locus fluminis profundior« in »vertex«. Nekateri izmed naštetih besedi se rabijo lokalno tudi v pomenu »vertex«. V mnogih dialektih pa oba pojma nista diferencirana. Tako pravijo na Štajerskem ob Dravi *vrîŋec*, v Žičah *vertônka*, v Dramljah *vertânka*, ob Zilji na Koroškem *vrêŋc*, v Št. Petru pod Sv. gorami *vartûlka*.

Zdi se pa, da število sinonimov z naštetimi primeri še ne bo izčrpano. Za druge slovanske jezike mi ni na razpolago podrobnejše gradivo. Knjižno srbohrvaško je *vîr*, gen. *vîra*, plur. *vîrovi* za oba pomena »vertex« in »locus fl. profundior« (Iveković-Broz II, 720). Akademski Rječnik omenja še lokalno rabljene izraze *límân*, *ilimân*, *filimân*, in *vilimân*, dalje *nâklja* in *ðko*. Za poljščino sem našel *toń*, *tonia*, *myrek*, *zgon*, *odmęt*, *belk*, *belch*, *nurt*, *kolbiel*, *kolbań*, *płoso*, *bonior*, *banior*, *baniory* (Ślowski, SEJP 1953) < *bańa*, ukrajinsko *płioso*. Knjižno rusko je *ómut*

»tiefe Stelle im ruhigen Wasser«, dalje *šalmán* »tiefe Stelle im Flusse«; iz Vasmerjevega etimološkega slovarja poznam še izraze *bógot*, *vir*, *vir*, *oyr*, *oyr* in *byr*. Poleg knjižno češkega *tůně* navajajo še lokalno *pleso*, slovaško je *toň* in *tieň* (Stanislav, Sl. Juh II, 525). Da pa število sinonimov v slovanskih jezikih s tem še niti približno ni izčrpano, priča na primer gradivo pri Hrabcu, Nazwy Huculsczyzny 1950, kjer jih za sorazmerno majhno ozemlje v Karpatih navaja celo vrsto, tako *bouč*, *boľbóna* (proti *bulbon* »vertex«), *kóubyr*, *kúrbaľo*, *pléso* in *vyknó*.

Čeprav zbirka ni popolna, je vendarle ta skupina sinonimov zelo zanimiva. Za nekatera izmed naštetih apelativov bi se na prvi pogled zdelo, da morajo biti skupnega izvora kljub različnim glasoslovnim iregularnostim, katere srečamo malodane povsod. Tako je na primer pri lokalnih poimenovanjih *žôumf* in *žlđunf* na prvi pogled jasno, da moreta biti samo produkt besednega križanja med nemškimi izposojenkami *tomf*, *tümf* itd. (< *Tümpel*, *Tümpfel*) in med domačimi ekspresivnimi tvorbami *žlopotati*, *žloptati*, *žlompotati*, *žlampotati* »pletschern, im Kot watend und spritzend gehen« (Pleteršnik).¹

Vendar se mi zdi, da ni mogoče vse te pestre mešanice sinonimov razložiti samo z ekspresivnostjo. Apelativ *tomf* je danes geografsko najbolj razširjen, poznajo ga v širokem pasu od Soče preko Gorenjske in spodnje Štajerske do Sotle. Znano je tudi, da se izolirane izposojenke v jeziku pogosto po svoji zvočni podobi prilagode tej ali drugi domači osnovi, s katero imajo slučajno nekaj skupnega. Tudi je *tomf* kljub svoji današnji razširjenosti sorazmerno mlada izposojenka, ker je ne najdemo v toponomastiki. Poleg različnih izposojenk in domačih tvorbo, ki tudi kažejo vsakovrstne iregularnosti, pa najdemo med temi sinonimi tudi verjetno predslovanske relikte tipa *pleso*.

Nič manj zanimive pa niso pri teh sinonimih tudi njihove semantične zveze. Po eni strani je vrsta teh sinonimov ozko povezana s pojmom »vertex«, po drugi strani pa se pri vrsti izrazov javlja zveza s pojmom »fons«, kar mora biti reliktni primitivni slovanske predstave o porajanju vode. Poleg splošno slovanskega *vir*, katerega najdemo v

¹ Ekspresivnih tvorbo je med temi sinonimi več, na primer poljsko *belk*, *belch*: verbum *belkotać*, etimologijo glej Brückner, SEJP 20, ali huculsko *bůlbon*, *boľbóna*, kar more biti samo neka -l- podaljšava k ekspresivni osnovi **bu-* »aufblasen«, glej Walde, LEW³, 122, pod *bulbus*; primerjati je mogoče lit. *buňbūlas*, *buňbūlas*, let. *buňbulis* »Wasserblase« < **bamb-*, **bumb-* (Walde-Pokorny II, 108). V isto skupino spadajo tudi slovenske besede *bobljati*, *brbotati* »brodeln«, *brbol*, *brbunek* »die aufsteigende Wasserblase« (Pleteršnik).

vseh treh pomenih, naj samo iz slovenskega gradiva navedem paralele *jerinček* »studenec« proti *jerin* ali *betič* »studence« proti *betuč*. Še več takšnih paralel je mogoče odkriti v onomastiki, kjer srečamo večkrat ta apelativa v imenih posameznih studencev.

Onomastično gradivo nam omogoči tudi vsaj deloma opredeliti relativno starost posameznih apelativov, včasih tudi njihovo nekdanjo razširjenost.

Zelo stara in pri vseh Slovanih znana beseda te skupine je *vir* (etimologija Trautmann, BSWb 361), lit. *vỹrius*, let. *virags* »vertex«, baltsko rečno ime *Virinta* (Krahe, BzN III, 14), csl. *virъ* »Wasserwirbel, Strudel, tiefe Stelle in einem See, Fluß, Sumpf«, poljsko *wir* namesto pričakovane *wier* (Brückner, SEJP 623), v XVI. stoletju *wier* »Wasserwirbel« in *wyrek* »Tümpel«. Silno pogostna so iz te osnove severnoslovanska rečna imena, n. pr. poljsko *Wir, Wiry, Wyry, Wiory, Wirek, Wiorek, Wirka, Wyrza, Przywyrza, Wyrzycz, Wyrowa, Wirowa, Wyrzawska, Wiryńka, Wiremka* (Kozierowski, Badania I, 370; III, 394; V, 508; VII, 224), rusko *Vir, Virek, Virišče, Virka, Viry, Virčak* in *Virъ* (Maštakov, Dnjepr 240), češko *Vir, Černoír, Černopír, Velký Vir* (Černý-Váša 264) in druga.

Pomen »fons« je pri tej osnovi izpričan samo za južne Slované. Le poljščina pozna apelativ *powirze* »Quellenland« in hidronima *Powirek, Powierz* (Kozierowski, Badania III, 73). V slovenščini je še danes živo *vir* »fons« v Savinjski dolini poleg knjižnega *izvir*. Za srbohrvaščino navaja pomen »fons« Iveković-Brož II, 720; sicer je danes knjižno srbohrvaško *izvor*, bolgarsko *izvor*, romunsko *izvor*, novogrško krajevno ime *Ίσβορος* (Vasmer, Slav. in Griechenl. 344). Za starost tega apelativa govori novogrško *βιρέ* »kleine Pfütze« na Peloponezu in epirotsko *βιρό „σπηλαιον ὄδος“* (Vasmer, Slav. in Griechenl. 16), grško-albansko *virói, virna* »Quelle« (idem. 121) poleg grških vodnih in krajevnih imen *Βιροί, Βιρός* in *Βιρόν, Βίρα*.

Vir v pomenu »vertex, locus fl. prof.« je v slovenščini ohranjen samo na skrajnem jugovzhodu v Beli krajini ter na skrajnem jugozahodu v slovenskem delu Istre. Tudi vodna imena iz te osnove so sorazmerno redka, n. pr. potok *Vir* (Stična), *Na Virju* (izvir Krokariče, KLDB 360), slap *Zeleni vir* (Fara), potok *Viršnica* (Grosuplje), *Na Viru* (tolmun na Kolpi, Podzemelj), *Slovenč Vir* (tolmun na Rižani) ter poleg tega še toponima *Vir* (trikrat), *Virje*, na Furlanskem Uirc, ital. *Virco* (Oko Trsta 185). V srbohrvaščini so toponima *Vir, Virak, Virki, Virine* (Im.-Reg. I, 164) poleg *Izvor, Izvori, Izvorica* (idem. 453). Iz osnove *izvir* je na slovenskem ozemlju več imen, tako potok *Izvir* (Krško), *Izvirk* (Stična), *Izvirk* (Videm), *Zvirka* (Rateče), *Zpirek* (porečje Mirne), *Zpirenčina* (Drava,

Ptuj) ter krajevno ime *Izvir* (1499 Yswir).² Imena *Zveronska voda* ali *Zvirče* pri Celovcu (v XII. stoletju *Wirschaftz, Zvietisich*) bodo verjetneje iz antroponima *Zverz* (Kos, Gradivo IV, indeks navaja za XII. stoletje antroponima *Zwerse, Zweriz, Zwerz*, za XIII. stoletje *Zwergoy, Zwerizza, Zwerinega, Zweringe, Zvirza*, na Štajerskem je še danes živ patronimik *Zver*).

Poleg izvira rabijo v Prlekiji apelativa *zvirôfska, zvîrščina, zvirâka*.

Razen poljskega apelativa *wymierzysko* »miejsce skąd źródło wytryska« (Kozierowski I, 370) ne najdemo v severnoslovanskih jezikih direktnih izvedenk iz osnove *vir* v pomenu »fons«, čeprav je poleg novejših južnoslovanskih apelativov, kakor n. pr. slovensko *prelec*, srbohrvaško *prelo, izvor*, izveden iz glagola *virêti*, najstarejši slovanski izpričani izraz za »fons«, namreč *virôtkъ*, staro rusko *v(ъ)rutъ* (Sreznevski I, 316), novo rusko *vrûtec*, pri Konstantinu Porfirogenetu *Βερούτζη*, srbohrvaško *vrûtak*. Po Vasmerju, REW 233, je osnova *virôtk-* stari, praslovanski particip pres. h glagolu *virêti*.³ V slovenščini apelativ ni ohranjen, imamo pa v Istri dvojje imen studencev *Vročak* (Koštabona) in *Zroček* (Dekani).⁴ Mitterrutzner, Programm Gymn. Brixen, 1879, 17, izvaja iz te osnove tudi ime *Frutschenthal* pri Windisch-Matrei. V toponomastiki je ime izpričano pri vseh Slovanih (Miklošič, appell. II, 745), slovaško *Vrutki* (Šmilauer, Vodopis 474), grško reka *Vrondas* (Vasmer, Slav. in Griechengl. 87), poljsko *Wrząca* (Kozierowski VII, 251). Poleg apelativa *vrutak* pozna srbohrvaščina tudi *vrucak* (Mažuranić, Prilozi, 1612) in številna toponima, kakor *Vrutok, Vrutci, Vručac, Vručci* itd. (Im.-Reg. I, 196).

Izvedenke iz osnove *virêti* so splošno slovanske in brez dvoma zelo stare. Težko pa je opredeliti vrsto slovenskih sinonimov za pojem »locus fluminis profundior«, ki kljub glasoslovnim razliknostim vendarle kažejo na neko skupno izhodišče, tako *vêri* (Poljane), *vêren* (Vipava), *vrîj* in *brêj* (Brda), *berîj* (Vrsno, Breginj) in *izber* (Borjana). Pleteršnik, I, 20, spravlja apelativ *berîj* »velika luža, der Tümpel« enako kakor *berîg*

² Meja med *izvir* in *izvor* se še danes ne krije popolnoma s slovensko in srbohrvaško jezikovno mejo. *Izvir* Rječine pri Reki se imenuje *Zvir* (Skok, Istoriski Časopis III, 1952, 9), v Boljuncu pri Trstu pa imenujejo studenček, ki izvira sredi Glinščice, mlajši ljudje *Zvirik*, starejši pa *Zvôrîk* (podatki B. Voduska).

³ Enake tvorbe so tudi ruska hidronima *Reutъ*, Vasmer, Ann. Acad. Scient. Fennicae, Ser. B, zv. 27, 1932, 340, in *Reuticha, Reutinka*, Vasmer, Mël. Pedersen, str. 395; poleg imen z novo obliko participa, n. pr. *Revuča, Revučij, Revuca*.

⁴ Iz **iz-virôtkъ*, naslonjeno na *izvir, izvor*.

»der Abgrund« v zvezo s panonskoslovenskimi apelativi *béreg*, *bérek* »Pfützte, Morast«, sbh. *bèreg*, *bèrek* »lacus, palus« (ARj I, 235); to zadnje so po navadi izvajali iz madžarskega, samo v toponimih izpričanega *berek*, kar je prevzeto iz starejšega slovanskega *brêgъ* »Ufer, Hügel« (Miklošič, Ursprung v. d. Form *trêt*, 7).

Vendar je za *berij* to težko verjetno. V krajih, kjer je ta beseda izpričana, je *-b-* regularni refleks za *-v-*. Erjavec, LMS 1882—1883, 264, je mislil, da so vsa ta apelativa *berij*, *vrjij*, *brêj* in tudi *berig* iz osnove *vir*. Ramovš, ČJKZ III, 1921, 58, pa je pri obravnavanju slovenskih izposojenk iz stvnem. *vi(w)âri* »Weiher« sklepal, da so si Slovenci to nemško besedo trikrat izposodili v različnih dobah. Stvn. *vi(w)aeri*⁵ (po preglasu) naj bi dalo najprej slovensko **viêri-j*, kar je po Ramovšu ohranjeno v apelativih *vrjij*, *vêrij* »piscina«; po nemški diftongizaciji *-i- > -ei-* v začetku XIII. stoletja je srvn. *weiher* dalo slovensko *vêjer* in tretjič imamo po bavarskem prehodu *-ei- > -ai-* slovensko *bâjer*. Pri protestantskih piscih in deloma še kasneje rabljeni apelativ *biert* (Dalmatin), *vjert* (Megiser) in *virt* (Pratika 1778), vse v pomenu »piscina«, se mu zdi po vsej verjetnosti izposojen iz suponiranega nemškega dialektičnega **wier-t*.⁶ Iz iste osnove izvaja Ramovš tudi rezijansko *vr* »večji studenec«⁷ in idrijsko *vêri* (gen. *vêrije*), *vêričk* in z manjšo verjetnostjo se mu zdi, da bi moglo spadati sem tudi *vêren* (gen. *vêrna*), ker si ne zna razložiti končnega *-n-*, dvomljivi pa mu ostanejo izrazi *berij*, *vrjij*, *brêj* in *berig*.

Proti temu Ramovševemu mnenju bi govorila romanska dial. apelativa v Karniji *piria* in *berno* »locus fluminis profundior«, ki jih po meni nedostopnem delu Lorenzoni *Carnia* navaja H. Tuma, *Geografski Vestnik* I, 89. To ne morejo biti izposojenke iz slovenščine, kakor je mislil Tuma, gotovo pa je, da jih ni mogoče ločiti od slovenskih *berij*, *brêj*, *vêren*, ki so živi samo v zahodnih dialektih. V dostopni romanistični literaturi teh apelativov doslej še nisem našel in brez predhodne romanistične obdelave si ne upam ničesar trditi o njihovem izvoru. Po vsej verjetnosti bodo tudi *vrjij* in *vêrij* spadali v isto skupino.

⁵ Stvn. *vi(w)âri* »Weiher« je izposojeno iz latinskega *vivarium*, glej Kluge, EW, 680.

⁶ Večkrat tudi v vodnih imenih, tako *Virt*, vodna grapa pri Gorjanah; *Virt* pri Drenovem Rebru; *Bežigrajski Virti* in *Virte* pri Teharjih; *Virt* v Podsredi in *Virtič*, močvirje pri Sladki gori.

⁷ Lok. sg. *u voêru*; ak. plur. *vêre*, B. de Courtenay, Opyt, § 134, 254.

V imenih nikjer ne srečamo te prve, po Ramovšu najstarejše nemške izposojenke *vīrij*, *vêrij*, ampak samo drugo *vejer* in tretjo *bajer*. Na Dolenjskem imamo potok *Vajer*, pritok Radulje, dalje *Vajeršca*, pritok Mirne, ter ponikalnico *Vejerček* (tudi *Tršljivec*) v Leskovcu pri Laškem. V Potokih v Beli krajini je potok *Bajer*, v Starem Trgu *Bajerski potok*, ponor *Bajerji* v Karteljevem pri Mirni peči, poleg tega pa številni ribniki in ledinska imena *Bajer*, n. pr. *Veliki*, *Mali Bajer* (Želimplje), *Suhi Bajer* (Ljubljana). Apelativa *vīrij*, *vêrij* (pri Trubarju v pomenu »piscina«) so prav tako lokalni kakor *berij* in drugi v pomenu »locus fluminis profundior«. Tudi apelativ *klâuzna* (Nemški Rut) ima oba pomena »Weiher« in »Tümpel«. Za pojem »Weiher« se rabi v Cerknem beseda *jëri*, kar pomeni v Žireh »Tümpel«.

Pri vseh teh besedah moramo upoštevati ne samo semantične prehode, ampak tudi različna besedna križanja. Pozornost zasluži predvsem apelativ *izber*, ki se danes rabi samo lokalno, toda kot ime ga najdemo na dokaj širokem teritoriju. V Sodražici je studenec *Izber*, dalje *Izber* na Visokem pri Želimpljah in *Izber* v Zabočevem pri Borovnici. Pri Mostu na Soči je potok *Zbëri* in Dickenmann omenja potok *Izber* južno od Jablanovca na Hrvaškem.⁸ Misliti na substrat iz ide. ali po mnenju nekaterih celo predide. korena **bher-* »aufwallen, gären«, iz česar po navadi izvajajo antični hidronim *Formio* v Istri,⁹ in ki je z različnimi prefiksi tako bogato zastopan v kelščini,¹⁰ je zaradi izrazito slovanskega prefiksa izpopolnoma nemogoče. Ne poznam nobene substratne besede, ki bi se rabila samo z domačim prefiksom. Apelativ *izber* se mi zdi razložljiv le kot sporadična oblika k *izvir*. Vasmer, REW I, 241, navaja ruske besede *vyr* in *byr*, pomensko enake kakor *vir* (tudi *vir*), ter pravi pri njih: »Unklar. Lautlich nicht mit *vir* zu vereinigen.« Tudi te ruske besede je mogoče razlagati samo kot sporadične forme k *vir*. Za slovenščino bi lahko sponirali poleg **ber* tudi iregularno obliko **ver* in iz teh dveh izhodišč so izvedeni apelativi, ki se deloma križajo po eni strani s kategorijo *berij*, po drugi strani pa s pomensko enakim *jarin*. Nejasen

⁸ Dickenmann, AECO VI, 1940, 148, razlaga to ime z rezervo iz antroponima *Izbor* (Miklošič, PN, 149), iz katerega je izveden toponim *Izberovići* v Dalmaciji. Toda hidronim ali toponim iz antroponima brez sufiksne izvedbe je pri Slovanih nemogoč. Primeri kakor *Mangart* < *Mainhart* so prevzeti iz nemščine, in še tam imajo verjetno demonološko ozadje, o tem razpravlja Steinhauser, Gen. ON, 130.

⁹ A. Karg, WuS XXII, 1941—2, 184.

¹⁰ Staro irsko *tobar*, *inber*, *ambur*, *commor*, Förster, Themse, 187.

pa ostane -g- v besedi *berīg* »Abgrund«, ki pa je tudi morda produkt kakšnega besednega križanja z neznanim izhodiščem.

Ruske in slovenske glasoslovne iregularnosti pri sporadičnih oblikah poleg *vir* so dokaj verjetno stara dediščina. Morda se bo dalo kaj podobnega odkriti tudi pri besednem ali imenskem gradivu drugih slovanskih jezikov. Težko je reči, ali so se porodile iz besednih križanj ali so ekspresivnega značaja. Dalo bi se misliti tudi na jezikovni tabu. Hoffmann-Krayer, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* IX, 199, pravi: »Wassermirbel werden durch Dämonen erregt und bilden ihren Aufenthalt.« Na drugem mestu, pod geslom *Wassergeister* (str. 187) pa pristavlja: »Die lebendigste und reichste Überlieferung (in Deutschland) zeigt sich an der östlichen Slavengrenze.« Kar velja za vrtince, velja vsaj v slovenskem narodnem izročilu tudi za globoka, mirna mesta v vodi, kjer naj bi bilo bivališče povodnega moža.

Za neke stare demonološke predstave bi govorila tudi druga skupina slovenskih sinonimov za pojem »locus fluminis profundior«, tako *jarīn*, *jerīn*, *irīn*, *īr*, *irī*, kar je vse izvedeno iz glagola *jariti* (etimologija Berneker I, 448). Pleteršnik navaja pod *jariti* pomene »voda se jari, jeri, iri, kjer čez kamen teče, kjer se š silo kam zaganja«; navaja tudi apelativa *jar*, *jarina* »die Stelle, wo das Wasser schäumt«. V srbohrvaščini ta apelativa niso znana, čeprav ima ARj IV, 471, med drugimi zabeležen tudi pomen »voda jari, juri«. Ključ do slovenskega pomena pa je v sbh. narodni uganki »Nasred polja lončić vari, nit' mu ko jari ni podjaruje« (*orelo*). Na Gorenjskem je znan apel. *jerinček* »fons«; v toponomastiki potok *Jerina* (Barje) in zaselek *Irje* pri Rogaški Slatini. Težko pa je presoditi, ali spada v isto skupino apelativ tudi *irgele*, ki se rabi v pomenu »tolmun« na Dolenjskem ob Krki. V Beli krajini je tudi zaselek *Jergli* (pri Jelševniku); vendar je zveza z *irgele* negotova.

Vrsto glasoslovnih iregularnosti srečamo tudi v skupini apelativov *tolmûn*, *tomûn*, *komûn*, *cemûn* »locus fluminis profundior« poleg *tolmína*, *tomína* »der Wasserschlund«. Te besede bi bilo težko razložiti, ako ne bi upoštevali skušenj pri drugih sinonimih te vrste. V *Slovenskem Etnografu* III, 1950, 465, sem mimogrede in ne popolnoma prepričan omenil, da se mi zdi verjetna etimološka zveza z romanskim **tûrbīnio* »Wirbelwind« (Mayer-Lübke, REW, 8995). Meni dostopni novejši romanski etimološki slovarji še ne upoštevajo pri tej skupini besedi furlanskih oblik *tulmignòn* in *tulignòn* »turbine di venti« in k temu verbum *tulminâ* »sgomentare« (*Il nuovo Pirona*, 1123), prav tako pa tudi ne romunskega, samo v Banatu rabljenega apelativa *tulbină* »Wirbel im Wasser«. Tiktin razlaga

to iz slovanskega *tulz*, kar ni verjetno, Skok (ustno) pa misli na *dlbina*. Vendar se mi zdi dovolj prepričljivo, kar je o tej romanski skupini besedi napisal R. Loewe (KZ XXXIX, 292), ki z obširnimi primerjalnim gradivom pojasni evfemistični značaj teh glasoslovnih iregularnosti.¹¹

Pomenski prehod »Wirbelwind« ~ »Wasserwirbel« je semantično razumljiv, najdemo ga tudi drugod, n. pr. let. *věřputa* »Wasserwirbel, Windwirbel«; ital. *groppo di vento* in dial. *garompolu* »Wirbel im Flußwasser« (Hubschmid, *Sard. Stud.* 1953, 58). Slovenskemu *tolmûn* je glasoslovno najbližje furlansko *tulmignòn*, semantično pa romunsko *tulbină*. Ali se je semantični prehod izvršil že v romanščini ali šele kasneje na slovenskih tleh, je težko reči. V imenih najdemo ta apelativ samo dvakrat, in sicer izvir *Cemun* pri Starem trgu ter bruhalnik *Cemun* južno od Gorenjega jezera pri Cerknici. Slovenske glasoslovne spremembe bodo verjetno posledica različnih besednih križanj, dokaj običajnih v tej skupini sinonimov. Eno izmed takšnih izhodišč bi bil lahko domač izraz *cmrk* »vrtinec« in verbum *cmrkati*. Takšna besedna križanja tudi drugod niso redka. Holthausen, PBB XLIV, 474, omenja n. pr. vestf. *Kümpel* proti nem. *Tümpel*, angl. *dimple*.

Mogoče je pa tudi drugačno sklepanje. Kelemina, SR IV, 1951, 180, misli, da je neka zveza med apelativi *tolmûn*, *tolmîna* in toponimom *Tolmin*. Oboje se mu dozdeva predсловanski substrat. Za toponim je to nedvomno, čeprav dopušča slovenska oblika imena več možnih izhodišč. Historični zapisi so sorazmerno pozni, 1065—68 in *Tuimine*; po 1086 *super Tulminum*; 1139 *apud Tulmin*; 1244 *Tulmein*; 1410 *Delmin* (M. Kos, STL), danes dial. *Tmîn*; k temu še reka *Tolminka*, 1357 *Tulmina* (Joppi, *Arch. Triest.* XV, 1880, 66, 69); Kelemina (SR, *idem.*) pa uvršča sem tudi top. *Temline*, 1377 *Telmine*, nem. v XVI. stoletju *Tämlin*.

Ime je poskusil razložiti Ramovš; v ČJKZ VI, 1927, 25, je mislil na predide. osnovo **Tel-* (Oštir, *Razprave ZDHV* I, 1923, 300) ter je za izhodišče slovenskega imena postavil osnovo **ti/elm-*, kar naj bi dalo slovensko **tolmynz*; v *Kratki zgodovini*, 26, pa misli Ramovš na suponirano keltsko **tilmon-* > slov. **tolmynz*, *tłmyn*. Marchetti, *Ce fastu* X, 206, pa

¹¹ Glej tudi R. Loewe, *Namen des Wirbelwindes im Deutschen und im Neugriechischen*, IF XLVII, 1929, 272—288; M. L. Vagner, *Romanische und baskische Benennungen des Wirbelwindes und der Windhose nach Geistern*, Aro XVII, 1933, 353—360 in XVIII, 611 d.; etnografske podatke Hoffmann-Krayer, *Handwörterbuch d. d. Aberglaubens* IX, 629—656; slovensko etnografsko gradivo Kelemina, *Bajke* št. 185—185 in Sašelj-Ramovš, *Narodno blago iz Roža*, 85.

sklepa za številna imena od *Tagliamento* do *Tulmino* na substratno osnovo **Tul-*.¹²

Imena z osnovo *Tul-* v romanskih gorskih imenih obširno in izčrpno obravnava J. Hubschmid v RIO V, 1953, 95–98. Za slovensko *Tolmin* bi ta osnova, ki ni enotna po izvoru, komaj mogla priti v poštev. Slov. in sbh. *-ynz* je v substratnih imenih regularen refleks za predslovansko (iliro-venetsko) *-ōna* (*Glemōna* > *Humin*, *Albōna* > *Labin* itd.); za današnje *-ol-* pa je izhodišče lahko zelo različno, nastalo je to lahko iz *-vl-*, *-zl-*, *-lv-*, *-lv̄-*, *-vlv-*, *-zlv-*, kar so lahko refleksi za kateri koli kratki nenaglašeni predslovanski vokal, tudi *-ol-* ali *-al-*. Brez posebnih glasoslovnih težav bi ime *Tolmin* lahko izvajali iz zelo razširjene alpske toponimične baze **talamon*, kakor so n. pr. furl. *Talm*, ligursko *Talamon*, gorsko ime *Talamon* (*Valsesia*), italij. *Talamona*, *Talamon*, *Talamone*, špan. *Talamon*, franc. *Talamon*, *Talmont*, *Talmontier* itd.¹³ **Talamon-* bi v slovenščini dalo **Ṭḷmynz* ali **Toḷmynz*, kar bi se moglo dalje razvijati enako kakor po Ramovšu supponirana baza. Hidronim *Tolminka* je, sodeč po sufiksih, izvedenka iz toponima; hist. zapis *Tulmina* bi kazal na **Ṭḷmyn̄na* ali **Toḷmyn̄na*. Razmerje sufiksov v apel. *tolmūn*, *tolmīna* proti *Tolmin* bi bilo z doslej znanimi sredstvi nemogoče razložiti.

Podobne glasoslovne iregularnosti kakor v *tolmūn*, *tomūn*, *komūn*, *cemūn* najdemo tudi v drugih slovanskih jezikih pri izposojenih apelativih s podobnim pomenom. Tako kroži po sbh. slovarjih že od Vuka dalje skupina *vilimān*, *filimān*, *ilimān* in *limān*; zadnje pomeni v Posavini »mjesto, gdje je duboka voda sa vrtlozi«; *vilimān* = »veliki vir«. To osnovo najdemo tudi v onomastiki, tako je *Liman* močvirje pri Novem Sadu, *Liman* studenec v Žebiću, *Iliman* v Slavoniji in patronimik *Filimanović*. Izhodišče teh apel. in imen je grš. *λιμήν* »portus« (etim. Bernerker, SEW I, 721), prehod od primarnega pomena k srbohrvaškemu kaže romun. *liman* »See, Teich«.

¹² Un radice comune *Tul*, che parrebbe riferirsi a corsi d'acqua, si può riscontrare in *Tulecynus rivus* (1084), e *Tulez* (1289), in *Tulmin* (dal 1000 e poi) in *Tulmecium* (1100) e *Tulmentum* (Tagliamento).

¹³ Literatura: Jud, *Rom.* XLVII, 88; Bertoldi, *ZfrPh* LVII, 145, in *Festschrift Jud*, 232; oba avtorja mislita na predide. poreklo. Gröhler I, 137, in Dottin, *La langue gauloise*, 290, sklepata na keltščino, ir. *talam* »Erde« (to vežejo s slov. *tylo*, etim. Lewy, PBB XXXII, 139); J. Hubschmid, *Praeromanica* 1949, 88, se odloči za keltsko osnovo **talū-* »das Flache«, razširjeno s predide. sufiksi v **talamōn*, **talavo*, **talavēna* »Erde«. V toponomastiki je zastopan samo tip **talamon-*.

O starosti naslednjih izposojenk je težko reči kakršno koli osnovano mnenje. Sodeč po razmerju *-b- : -p-*, pa mora biti zelo staro, sprejeto morda še s posredovanjem predlatinske (ilirske) fonetike (kakor persica > breskev) slov. *běč* »vodnjak, v katerem voda sama izvira iz tal« poleg *bďč, būč* »ein mit einem hölzernen Kasten umzimmerter Feldbrunnen« < lat. *puteus*. Štrekelj, LMS 1892, 7, je izvajal *běč* »sodček« iz srgrš. *βοδρον* ter je menil, da je *běč* »vodnjak, majhna lokva« samo stranski pomen tega apelativa. Miklošič, EW, 267 in 268 (gesla *puč* in *puč*), je sbh. apel. *puč, počuo* (gen. *počula*) spravljaj v zvezo z italij. *pozso*, lat. *puteus*,¹⁴ enako tudi slov. *pěč* »Zisterne«, medtem ko se mu je zdelo, da slov. *běč, būč* »Brunnen« spada k *běč* »voda«. Apelativ *pěč* »tolmun« (Kubed) je po eni strani mlajša izposojenka iz italij. *pozso* »vodnjak« in *pozsa* »kaluža«, medtem ko je štaj. *pěč* iz nem. *Pfütze*. Toda v Boljuncu pri Trstu je *běč* tudi »tolmun«, in drugi lokalni pomeni se lepo ujemajo po semantični plati, n. pr. z ags. *pytt* »vodnjak, izkopana jama«, in kljub vsej potrebni opreznosti bi bilo težko najti primernejšo etimologijo za to skupino slov. apelativov, ki so se semantično lepo prilagodili pomen-skemu prehodu »fons« ~ »locus fluminis profundior« v številnih domačih apelativih.

Medtem ko je *běč* »sodček« rabljen samo lokalno, je *běč* »fons« silno razširjen v onomastiki. Studencev z imenom *Beč, Bič, Buč, Buček, Bučevka, Bečki, Beček* itd. imamo na slovenskem ozemlju najmanj štirinajst, poleg tega pa tudi toponima *Bič* pri Stični, 1250 *Physchs*, 1251 *Vutsch*, 1224 *Futse*, 1460 *Futsch* (M. Kos, STL); *Buč* v Tuhinjski dolini, ca. 1400 *Fütsch*, 1459 *Fütsch*, 1477 *Zhetsch* (M. Kos, idem.); *Beč* pri Kamniku, nem. *Butsch*; *Bič* pri Šmartnem in pri Vel. Gabru; *Beč* pri Logatcu; *Beček* pri Blanci. Številna so tudi ledinska imena *Bač, Beč, Bič, Buč, Pod Bečam, Pri Biči, Biči, Pri Băču, Běic, Běovka* itd. (zbirka *Matice Slovenske*, rkp.).

V isto skupino imen prišteva Kelemina, SR IV, 1951, 184, tudi top. *Poče* (nem. *Potz*, furl. *Pozz*) na Primorskem, 1377 *Poč*, Prim. furl. *Poço* (Marchetti, *Ce fastu* IX, 16). O razširjenosti osnove **puteu* in **puteolu* (italij. *Pozzuoli*) v romanski in alpski toponomastiki glej Gröhler II, 235; Skok, ZfrPh XXXIV, 94; Battisti, DTA I, 1, 141; Kübler, 1296; Schneller, TN, 129, in II, 32; Olivieri, TV, 340, itd.

Zanimivo je, da je v bogati slovanski vodni terminologiji vendar toliko tujih elementov. Zaradi antičnega *lacus Pelsonis* (Blatno jezero) se

¹⁴ Lat. *puteus* (etim. Mayer-Lübke, REW², 6877); stvn. *puzza, pfuzzi*; rum. *puč*; alb. *pus*, angl. *peite* »jama«.

je zdelo, da je apel. *pleso* predslovanski substrat.¹⁵ V pomenu »locus fluminis profundior« srečamo *pleso* sicer samo sporadično, vendar na široko razprostranjenem ozemlju, na Češkem, na Poljskem, v Rusiji in v Ukrajini,¹⁶ poleg pomenov »stagnum, vortex, vorago« itd. (Miklošič, *ON appell.* 445; EW 294 in Brückner, *SEJP* 421.) V slovenščini je ohranjeno samo v toponimih, tako *Pleso*, nem. *Teuchen* na Koroškem in po vsej verjetnosti tudi *Ples* ali *Plese*, nem. *Plessdorf*, dalje *Ples* pri Moravčah in *Ples* ob Sotli (Miklošič, *idem.* 446); prav tako pa tudi *Plesišče*, nem. *Plasischg* ob Plesiškem jezeru in *Plesišče* ob Zilji, nem. *Traten* (Lessiak, *Carinthia* 1922, 10, razlaga ta imena zaradi napačne slov. uradne pisave iz *plaz*). Rokopisna zbirka MSI pozna tudi *Na Plêsi*, ime vode pri Tomišlju. Na *Belem Ples*, jama pri Ljubušnjah, in ledinska imena *Plês*, *Mali Ples*, *Plese*, *Pliese*, *V Pliesih*, *V Plesih*, *Plesi* itd. Vendar je treba upoštevati pri teh imenih tudi možnost mešanja različnih osnov ter bo pri njih potrebna še natančnejša analiza. V večini primerov pa so ti tako imenovani kraji ob vodi in je tudi za slovenščino mogoče suponirati nekdanji širši pomen tega pozabljenega apelativa.

Pomensko se z obsegom apel. *pleso* deloma krijejo tudi poljski izrazi *kolbiel*, *kolbań* (Karłowicz, *Sl. I.*, 404), hucul. *koubyr*, *-ofa*, *koubuń*, *-ufe*, *kowbýr*, *kúrbalo* »locus fluminis profundior« poleg *kówbir*, *-ora* »zaróšnięte bagno« in *kurbálo* »fons« (Hrabec, *Nazwy Hucul.* 41). Te besede še niso upoštevane v dosedanjih etimoloških slovarjih, zdi se pa na prvi pogled, da jih kljub nekaterim glasoslovnim iregularnostim lahko izvajamo iz skupne osnove. Frapantne paralele najdemo v romanskih jezikih, furl. *sgoif*, *sgoip*, fass. *gólbja* »locus fluminis profundior«.¹⁷

¹⁵ V antiki *Peiso lacus*, *Pelso(dis)*; 796 *Pelissa*, 864 *Pilozuue*, 880 *Bilisaseo* (literatura: H. Krahe, *Geogr. Namen*, Nr. 95, 111; Pirchegger, *ON im Mürzgebiet* 110); zaradi rus. *plěso* slovansko *pleso* ne more biti iz **pels-*, ampak je treba suponirati **ples-* (< **plek-so*?). Zato je primerjava z lit. *pelkē* »močvirje« (Holub-Kopečný, *ESJC* 278) < ide. **pelāq-* neverjetna. Loewenthal, *JA* XXXVIII, 383, misli na **plšós*, lat. *pullus*. Schwarz, *MIÖG* XLIII, 1929, predlaga osnovo **pela-*, lat. *planus*, zavrača pa vabljivo primerjavo z alb. *pelk*, *pélgu* »Moorgrund, Tümpel«, ki zaradi *-g-* ne more biti iz ide. **pelāq-* (Walde-Pokorny II, 66). Oštir, *Vogelnamen* 6; pa sodi, da je navidezna ali prava metateza v razmerju *Pelso*: *pleso* lahko predslovanska. — Ime *Teuchen*, *Teichen* na Koroškem, ki se je zdelo Miklošiču tako pomembno poleg sloven. *Pleso*, razlaga Lessiak, *Carinthia* 1922, 4, iz **tiha*.

¹⁶ Śląski, *SO* IX, 1930, 206.

¹⁷ J. Hubschmid, *ZfrPh* LXVI, 52, suponira za ta romanska apelativa skupno izhodišče **gulwojo-*, **gulwoja-*, kar naj bi bilo s predromanskim, v mesapščini izpričanim sufiksom *-wa* izvedeno iz ide. korena **gel-/guel-* (Walde-Pokorny I, str. 621).

Ako pustimo ob strani različne sufikse, lahko sponiramo za ta apelativa najverjetnejšo osnovo **kzlb-*, kar bi glasoslovno komaj spravili v sklad s številno ekspresivno družino iz mešanice korenov **gel-* in **guel-* »verschlingen«, ¹⁸ čeprav imamo v slovanskih jezikih poleg *glzlati* tudi polj. *kłtać* in rus. dial. *koltát* »schlucken«. Ni pa mogoče že a priori odkloniti možnosti sorodstva te osnove s slovanskim *kzlb* »prinus gobio«. Piškur je riba, ki živi najrajši na rečnem dnu, zarita v blato, značilno je zanj nemško ime Gründling. Miklošič, EW 154, in za njim tudi G. Mayer, AEW 212, in Berneker, SEW I, 659, vežejo *kzlb*, rus. *kolbá*, ukr. *koubel*, *koublyk*, polj. *kielb* z alb. *kulp-bi* »Art Süßwasserfisch«; a to je po Vasmerju, REW I, 596, lahko slovanska izposojenka. Oštir, *Arhiv za arb. star.* I, 92, opozarja na grš. *κοψιδός* »prinus gobio«, kar je po Boisacqu, GEW 542, predgrški relikt. Romansko *gobio*, *gobius* (Meyer-Lübke, REW 3610 in 3816) razlagajo običajno kot grško izposojenko, pri tem pa ostane nepojasnenih nekaj romanskih oblik.¹⁹

Problematika vseh teh apelativov je preveč obsežna in zapletena, da bi jo bilo mogoče že sedaj rešiti. Vendar pa doslej neopaženo sorodstvo alpskih romanskih in karpatskih slovanskih izrazov za pojem »locus fluminis profundior« ne more biti slučajna podobnost mlajših ekspresivnih tvorb. Alternacija *-k-* : *-g-* in, ako je Hubschmidova rekonstrukcija romanskih besed pravilna, tudi *-w-* : *-b-* pa ni razložljiva z ide. fonetiko.

Nekatere stare posebnosti v vokalizmu kaže tudi zahodnoslovanski in slovenski dial. apel. **tonja* »locus fluminis profundior« (etim. Brückner, SEJP 573 < **top-nja*). Poleg lokalno rabljenih izrazov *tōnja*, *tōnjka* in *tūnjka* je v slov. tudi nekaj imen iz te osnove. Tako je pri Vrhniku potok *Tonjce*, 1496 in der Teinitz, ob der Prugkhen bey der Teynitz; v najbližji okolici pa tudi potok in nekoč vas *Tunjce*, 1265 *aqua que vulgo Tvenz vocatur; villa que dicitur Tuniza*. Pri Kamniku je kraj *Túnjice*, 1306 *bey der Tewnicz* itd. Sbh. poleg top. *Zatonje* (Miklošič, ON appel. 683) tudi *Tunjica* v Bosni (Im.-Reg. II, 1042); apelativ v sbh. ni ohranjen. V polj. poleg imen *Tonie*, *Tonia* tudi *Tunia* (Kozierowski III, 322), o pomenu apel. *toń* in *tonia* glej Ślaski, SO IX, 258. Slovaško pa je poleg *tonia* v istem pomenu tudi *tieň* in k tej osnovi spadajo verjetno češka top. *Těny*, *Těnovice*, *Těněvice* (Orth-Sladek 823), polj. hodron. *Cienia*, *Cienawa*

¹⁸ Pokorny v svojem novem IEW teh korenov več ne obravnava. Tudi srvn. *kolk*, *kulk* »Strudel, Abgrund, Wasserloch« so po vsej verjetnosti ekspresivne tvorbe, Kluge, DEW, 253, jih primerja s sti. *gargara*, lat. *gurges* »Strudel«.

¹⁹ Tako severno italij. *ghiozzo*, bologn. *gofo*, provans. *gofi*, lion. *goifo*.

(Kozierowski I, 122) in madž. *Tény* (Stanislav, SlJ II, 525). O številnih drugih madž. imenih iz slovanske osnove *tonia* poroča Melich, MNy XXII, 111, in Mikos, MNy XXXI, 295. Lokalno slovenska apel. *otôn*, *γautôn*, *wôtên* v obsoških govorih iz *o-ton* kakor *opolje*, *obrež* itd. so verjetno mnogo mlajše in niso zastopane v onomastiki.

Še vedno ni do kraja pojasnjeno, v kakšnem medsebojnem razmerju so severnoslovan. apel. polj. *odmęt*, rus. *omut* (< **ot(ɔ)-mɔtɔ*, etim. Brückner, SEJP 328, pod geslom *mɔt-*) »Wasserwirbel, tiefe Stelle im Wasser« in slov. imena *Udmat*, *Vudmat*. Okoli tega problema se je razrasla že obširna literatura, vendar se mi zdi potrebno, da se tega problema še enkrat dotaknem.

To ime se večkrat pojavlja na slov. ozemlju. Tako *Udmat* (ali *Vodmat*, nem. *Vurmat*), levi pritok Drave pri Mariboru, tudi kraj in gora istega imena, 1093 a *torrente Vodmunt dicto usque ad torrentem Gemnitz pascendo...*; 1201 *usque ad alium fluium Wōodemunde*; kraj: ca. 1145 *Wurben*; ca. 1200 *Wurben*; 1265 *Wndemūt*; 1289 *mons Wūdmund*; ca. 1300 *Swndmūt*; 1314 *Wūdmund*; 1372 *Wūdmūt*, *Wodmūt*; 1480 *Wūdmund*; 1490 *Wurdman* (Zahn, ONB 512). V Ljubljani je predmestje *Udmat*, 1405 *Wudmuet*; 1490 *Vdmot* (M. Kos, STL), dalje kraj *Udmat* pri Laškem, 1265 *Ōdemōt*; 1482 *Vdmunt* (Zahn, *idem.* 475). Na Koroškem je vas *Vlmat* ali *Ulmat* pri Tinjah (etn. *Ulmačani*), nem. *Admond* in vas *Vudmat* pri Podravljah. Kljub nekaterim drugačnim poskusom razlage prišteva večina avtorjev v to skupino imen tudi zgornještajski *Admont*, 1005 *Adamunta*; v XI. stoletju *Admunt*; ca. 1125 *Admunde*; ca. 1130 *Admunti*; ca. 1140 *Ademunt* itd. (Zahn, ONB 2) ter staro ime za potok *Lichtmessbach* pri Admontu, 1184 *albeus Admund* (Zahn, *idem.*).

Ime *Admont* je prvi Fran Levstik, *Ljub. Zvon* 1881, 776, razlagal iz **vodomɔtɔ*. Na to Levstikovo domislico je navezal svojo obširno razlago Štrekelj, ČZN I, 71–79. Ta etimologija je bila splošno sprejeta ter je izrinila iz literature nekatere starejše germanistične razlage imena (tako je n. pr. R. Müller, *Blt. f. Lkde. v. Niederösterr.* 1888, 285, ime *Admond* izvajal iz antroponima; W. Brandenstein, *Blt. f. Heimatkde.* XX, 1946, 12, ga je skušal razložiti ilirsko iz **Ad-am-untos*). S Štrekljevim mnenjem se je strinjal Lessiak, *Stationsnamen* 48, ki je v to skupino imen pritegnil tudi koroški *Admond*, kar je Unterforcher, *Jahresber. Gymn. in Eger* 1892, 60, tolmačil iz rom. **montaneus*. Podobno stališče je zavzel tudi Stur, *Sitz. Ber. Wien. Akad.* 176, VI, 79.

Vasmer je v JA XXXVIII, 1923, 89, prvič izrekel domnevo, da je ime *Admont* iz slovan. **otɔmɔtɔ* in ne iz v toponomastiki skoraj nepoznane

osnove **vodomqtz*. To svojo trditev je Vasmer na kratko ponovil v ZfslPh II, 1925, 528. V obrambo Štrekljeve etimologije pa sta nastopila Ramovš, *Slavia* VI, 1928, in Schwarz, ZONF IV, 1928, 46. Vasmer je v odgovoru v ZfslPh VII, 1930, 425, zavrnil samo Ramovševo trditev, da bi začetni *-v-* v *Adamunta* lahko odpadel zaradi napačne dekompozicije, ter je izjavil, da vztraja pri svojem prejšnjem mnenju, katerega je povzel tudi Pirchegger, *ON im Mürzgebiet* 198 in 204. Ramovš pa se je v SR III, 1950, 157, še enkrat vrnil k temu vprašanju in ponovno skušal dokazati, da je treba izhajati iz osnove **vodomqtz*.

Sprejemljivejša se mi zdi Vasmerjeva etimologija. Čeprav trdi Ramovš na koncu svojega zadnjega članka: »Štrekljeva razlaga imena *Admont* je trdna, nepremakljiva, vsak pomislek proti njej je neumesten in ne vzdrži kritike«, vendar nobeden od njegovih jezikovnih argumentov ni nedvomen. V jedru se Ramovš v svojem zadnjem članku opira poleg svojih prejšnjih trditev še na Schwarzova izvajanja, čeprav Schwarz nikjer ne citira. Po mojem mnenju je tedaj že težko bolni Ramovš našel med svojimi starimi zapiski o tem imenu še nekaj pripisov, na katerih provenienco se ni več mogel spomniti ter jih je v času, ko je bilo njegovo zdravje že resno prizadeto, uporabil za priložnostni članek. Sicer bi od slavista Ramovševega formata nikoli ne mogli pričakovati, da bo polagal takšno važnost na Schwarzovo trditev, da je stara bavarščina strogo ločila *-t-* in *-d-* in je zato nemogoče, da bi slovansko **otzmqtz* dalo **Adamunta*, ampak bi bilo mogoče samo *Atumunt*, kakor trdi Schwarz na drugem mestu (JA XLI, 1927, 152) ali po Ramovšu **Atamunta*. Slovansko **otzmqtz* je vendar zloženska s prepozicijo *ot(τ)-* in v slavistiki je že staro ter večkrat obravnavano vprašanje o stari panonskoslovanski dialektični potezi *od(τ)- : ot(τ)-*.²⁰ V Brižinskih spomenikih je trikrat pisano *ot* in petkrat *od* ter poleg *otpuztic* tudi *odproztic*. Razen že mnogokrat navajanega esl. *odzlěkz* prinaša van Wijk še manj gotov primer *odzměti*, slov. *odmevati*, za kar predlaga novo etimologijo.

Za vsa naštetá imena ni nemogoča izhodna oblika **od(τ)mqtz* in ne preseneča že v času okoli leta 1000, čeprav je n. pr. v češčini *od < ot* izpričano šele od konca XIII. stol. dalje (Gebauer I, 526). Začetni *-v-*, ki se javlja že zelo zgodaj, je najverjetneje protetičen; problem je samo nenačrtani *-a-* v prvem zapisu *Adamunta*, za katerega pa je težko reči, kateri glas naj bi substituiral.

²⁰ Glej na zadnje van Wijk, *Zwei Panonismen mit od(τ)- für ot(τ)* v ZfslPh XLII, 1936, 83–88, z literaturo problema.

V onomastiki je osnova **otzmqtz* večkrat izpričana ter je mnogo bliže kakor enkratni ruski primer *vodomutnyj potokz*, s katerim je operiral Štrekelj. V polj. najdemo hidronima *Odmęt*, *Odmęceice*, jezero *Odmęt*, tolmun *Odmęt* (Kozierowski II, 534). Trautmann, Elb. II, 16, navaja nem. *Gotmundsee* in *Gothman* iz pomorjanske osnove **Votmqt*. Neopažen pa je ostal prejšnjim raziskovalcem zaselek *Odmut* v Bosni pri Travniku (ARj VIII, 625), na katerega je prvi opozoril Trautmann in je, mislim, nedvomen dokaz za eksistenco te osnove pri južnih Slovanih.

Pri osnovi **mqt-*, ki je pogostna v slovenski toponomastiki in hidronimiji, pa ne najdemo nobenih posebnih glasoslovnih iregularnosti. Slov. top. *Motnik* (Miklošič, *ON appell.* 338), na Koroškem *Molnica*, nem. *Metnitz* in *Mötlnick* (Lessiak, *Stationsnamen* 85), sbh. *Mutnica*, ngr. *Movrtivica* (Vasmer, *Slav. in Griechenl.* 106), češ. *Moutnice*, *Mutná* (Černý-Váša 220), slovaš. *Mutník*, *Mútnik* (Stanislav, *Slj* II, 341), polj. *Mięta*, *Miętowka*, *Mętemna*, jezera *Mętwin*, *Miętne* (Kozierowski, *SO* IX, 40), rus. *Mutnica*, *Mutovica*, *Mutec*, *Mutenka*, *Mutvica* (Mašakov, *Dnjepr* 264) itd. Zato je zelo težko opredeliti ime močvirja na Ptujskem polju *Metava*, pri tem imenu se mi zdi osnova *mqt-* komaj verjetna.²¹

Etimološko temno in tudi semantično nepojasnjeno je ime *Naklo*. ARj VII, 392, navaja lokalno rabljen apel. *nākla* »locus fluminis profundior« s kajkavskega ozemlja. Pri Sarajevu je tudi hrib in izvir *Naklo*, poleg tega še top. *Naklo*, *Nakal*, *Naklica*, *Nakla* (prvič je ime zapisano 1088 *Nacle* v Dalmaciji, Rački, *Doc.* 522). Vuk pozna tudi apel. *naklja* »ambages fluminis«. Stč. *nāklo*, *nākel* »Schiffländer«, *nākel* »feuchter Ort, Insel« itd. (obširno literaturo glej Černý-Váša 222). Toda v polj. je izpričan tudi antroponim *Nakiel* (Kozierowski, *SO* VIII, 351). Na slovenskem ozemlju se ime *Naklo* pojavlja večkrat. V zvezi z vodo bi utegnili biti *Naggl* na Koroškem pri Belem jezeru, 1267—68 *in der Nakel* (Jaksch, *MDC* 2919/15). Tudi *Naklo* pri Kranju, 1241 *in villa Nachel*, 1214—20 *Nekel* (?), leži tik nad že nekaj stoletij opuščeno strugo Tržiške Bistrice. Vendar bi gen. *Naklega* pričal prej za izvedenko iz antroponima. K temu še *Naklo* pri Krškem, 1145 *Nakla*, 1214—20 *Nekel* (?) in *Naklo* pri

²¹ Morda je pri tem imenu zveza z *Mitalo*, imenom bajeslovnega bitja, ki v pasji podobi povzroča viharje na vodi. Etnografska literatura: Valvasor, *Ehre* II, 195 in 207; Trstenjak, *Slov. Glasnik* 1859, 98; Kraus, *Zeitschr. f. österr. Volkskunde* II, 146; Kelemina, *Bajke*, 71 in 380. Ime je etim. v zvezi s csl. *mitě* (etim. Berneker, *SEW* II, 62, in Vasmer, *REW* II, 139). Ime se večkrat pojavlja v slov. hidronomiji, tako *Mitalo*, jezerce pri Radečah; *V Mitalu*, slap na potoku pod Kumom; *Mitalo*, močvirje na Ptujskem polju.

Črnomlju, ki leži v bregu ter se ne more nanašati na vodo. Pri Tolminskem Logu je tudi potok Znakla (iz Nakla?), pri Bovcu grapa Naklo, poleg ledinskih imen Naklo pri Črnomlju, V Naklu pod Mangartom (Tuma, *Plan. Vestnik* XIX, 96), Za Nakli pri Bovcu (zbirka MSl., rkp.). Danes je nemogoče ugotoviti, ali so ta imena vsa iz skupne osnove.

Izključno samo slovenski izraz je *obrh* (< **obz-orchz*). Apelativ je danes terminus technicus za tipične kraške izvire v obliki kotanjastih tolmunov. V onomastiki je pri nas izpričan najmanj dvajsetkrat, včasih tudi kot ime potoka, tako *Obrh* v Beli krajini, *Veliki Obrh*, *Otoški Obrh* (Cerkniško jezero), *Obrške vode* (Dragatuš) itd. Najdemo ga tudi v top. *Obrh* (trikrat), *Ambrh* (Ramovš, HGr II, 10). Ime je prvič zapisano 1425 *Oburch*, *Oburich* (za *Obrh* pri Št. Petru ali pri Toplicah), za *Obrh* pri Črnomlju beremo še 1427 *bey dem Ursprung* (M. Kos, STL). Kraji *Obrše*, *Obršnica*, 1359 *Oberschach*, 1439 *Oberschitz* verjetno ne spadajo v isto kategorijo (*obršca* glej Štrekelj, *Ljub. Zvon* 1889, 165). Sbh. *Obršje* je po tvorbi enako, pomeni pa »okraj vinograda« (ARJ VIII, 470) v Dalmaciji in na otokih tudi top. *Obršje* (Jutrović, *Naselja* 7).

Slov. *betač* »locus fluminis profundior« in *betič* »fons« je verjetno romanska izposojenka, prim. italij. *bottaccio* »bacino d'acqua per mandar mulini o altri opifici« (Petrocchi I, 268). Toponim *Botač* (dial. *botač*) najdemo samo enkrat blizu Trsta tik nad izvirom Glinščice. Lokalno srečamo v pomenu »locus fluminis profundior« tudi apel. *lava*, z običajnim pomenom »tiefe, sumpfige Stelle neben einem Flusse« < nem. dial. *die Laue*, tudi *Laaue* »kleine Lache« < germ. **lawmjon* (etim. W. Brandenstein, IF LX, 1950, 21—28). To osnovo najdemo tudi v imenih, tako *Lava*, levi pritok Savinje nad Celjem, in top. *Lava* idem.; verjetno spada v isto skupino imen tudi hrv. top. *Lava* pri Humu. *Krnica* pa pomeni v toponomastiki po navadi »z gorami zaprt gornji del doline« (Badjura, *Ljud. geogr.* 193), vendar je poleg sloven. *krnica* »der Tümpel, Wasserwirbel« še rus. *krinica* »Quelle, Wassergrube, Brunnen« (etim. Vasmer, REW I, 664).

Druge besede s tem pomenom pa so povečini metafore. Zelo stari morajo biti izrazi *okno* in *oko* v pomenu »locus fluminis profundior«. Apel. *okno* je pri nas živ na Ljubljanskem barju, v imenih pa ga srečamo širom po Sloveniji, tako *Okna* na Ljub. barju, *Malo* in *Veliko Okno*, izviri Ljubljaničice; *Okno*, izvir Nerajčice, stud. *Okno* v Boldražu, *Okno* v Žalovčah in *Okence*, ponor v Cerkniškem jezeru. Staropolj. *okno* pomeni »Quelle«, na Poljskem je reka *Okonnica* ali *Oknica*, jezero *Okno* (Kozierowski, SO IX, 47), ukr. hidron. *Oknyca*, *Okna* (Maštakov, *Dnjepr*

267) našteva reke *Okna, Oknja, Okonka*, v Rusiji je jezero *Oknišči* pri Pskovu, polab. reka *Wakenitz* (Vasmer, ZfslPh X, 1933, 401). Sbh. pomeni *okno* »kraj na močvirju, kjer ne raste trsje ali voda ne zmrzne, znana so tudi imena *Okna* v močvirjih (ARj VIII, 821). Manj je v toponomastiki zastopana osnova *oko*. Slov. apel. *okô* »okroglast zaton z enim ali več izviri na dnu ali ob stranh« (Lokar, *Lovsko-ribiški slovar*), sbh. *ôko* »fons« najdemo večkrat v imenih studencev, v Skadrskem jezeru in v pritokih je *ôko* »globlje mesto v vodi, kjer na dnu izvira voda« (ARj VIII, 825). Prim. lotiš. *aka* »gegrabener Brunnen«, *akate* »mit Wasser gefüllte Grube im Morast«, lit. *âkas* »Wuhne, Loch im Eise« (Walde-Pokorny I, 172). V imenih rus. *Okà*, slovaš. *Oka*, jezera v Tatrach, madž. *Aka* < *Oko* (Stanislav, SlJ II, 9), slov. morda *Očik*, potoček pri Crngrobu. Zdi se, da mora biti to zelo stara metafora, čeprav Liewehr, BzN II, 183, dvomi v to zvezo.

Metafora je tudi *kôtlà* (Dobrova pri Ljubljani in Ljubljana): poleg »locus fluminis profundior« služi tudi za označevanje terenskih kotlin. »Kesselgrube« (< *kotlâ*, etim. Walde-Pokorny I, 383); razširjeno je tudi v vodnih imenih, n. pr. potok *Kotla*, pritok Kneže, ponor *Kotel* na Cerkljskem jezeru; enako tudi pri drugih Slovanih, tako rus. *Koteljevka*, *Koteljanka*, *Kotljevka* (Maštakov, *Dnjepr* 256), polj. *Kotlastruga*, *Kocielina*, jezera *Kotlek*, *Kotlewo* (Kozierowski II, 311 in 169).

Tudi *bedènj* (< *bēdnâ*, etim. Berneker, SEW I, 106) »kad, panj, vodno korito« je v pomenu »tolmun« rabljeno samo lokalno. V hidronimih pa večkrat srečamo to osnovo, tako *Bedenj*, globok tolmun v Iški, *Bedenj*, stud. v Lomu nad Kanalom, *V Bednju*, levi pritok Soče pri Mostu na Soči; *Bednji* ponori Unice. Niso pa redka tudi ledinska imena *Bedenj*, *Badenj*, *Za Bednjem*, *V Bedni* in tudi toponima *Bedenj*, *Beden*, *Na Bednju*. Sbh. *Badanj*, *Badanja* (Skok, *Rad* 224, 103, in *Slav. i Rom.* I, 63 in 264). Polj. hidron. *Bednica* (Kozierowski, SO IX, 2); Maretić, *Nast. Vjesnik* I, 1893, je tudi ime dravskega pritoka pri Varaždinu *Bednja* izvajal iz te osnove, Kranzmayer, ZONF XV, 205, pa misli na lat. *Butina*, kar je komaj verjetno. Metafore enakega tipa so tudi lokalna apel. *čeber* ali *lodrica* (< srlat. *luter*, etim. pri Pleteršniku). V imenih jih najdemo redko, tako n. pr. tolmun *Lodrica* na Glinščici pri Boljuncu in ledinsko ime *Lodrica* pri Trojanah.

To je seveda samo majhen del bogate slovanske vodne terminologije, ki bi bila vredna podrobnejše obdelave. Pri tako velikem številu sinonimov, kakor jih imamo v slovenščini za pojem »locus fluminis profundior«, pa je vredno pritegniti tudi njihovo zastopstvo v onomastiki, ki

nam pomaga historično osvetliti rabo in razširjenost obravnavanih terminov. Kljub številnim ekspresivnim tvorbam, besednim križanjem in tujim izposojenkam med temi sinonimi kažejo nekatere glasoslovne iregularnosti pri podedovanih osnovah tipa *vir*, *izber* itd. ter nekatera nova apelativa tipa *jarin*, *jerin*, da tudi démonološke predstave niso ostale brez vpliva na besedni razvoj.

Zusammenfassung

Für den Begriff »locus fluminis profundior« gibt es im Slowenischen ungefähr 40 bekannte synonyme Bezeichnungen. Der Verfasser nimmt auch das zugehörige onomastische Material in Betracht, um das Alter und die Verbreitung der einzelnen Wortformen näher zu bestimmen. Die nördliche, an der Drau gelegene Gruppe slowenischer Dialekte unterscheidet im allgemeinen nicht zwischen den Begriffen »locus fluminis profundior« und »vertex«. Dort aber, wo diese Unterscheidung besteht, finden wir interessante semantische Parallelen zwischen den Begriffen »locus fluminis profundior« und »fons« einerseits und den Begriffen »locus fluminis profundior« und »piscina« andererseits. Auch dort, wo die betreffenden Wörter als Appellativa nicht auftreten, existieren die genannten Bedeutungsübertragungen in Wassernamen.

Phonetische Abweichungen, die bei gewissen Wortformen auftreten, sind teils expressiver Natur, teils Wortkreuzungen, andererseits sieht es aus, als ob wir mit altem Erbgut rechnen müssen. So sind die Lokalförmungen *vêrij*, *berij*, *brěj*, *vrěj*, *izber* wahrscheinlich sporadische Varianten zu *vir*, ähnlich wie im Russischen *virъ*, *vyr*, *vyръ* und *byръ* neben dem gleichlautenden *vir* (Vasmer, REW I, 241). Diese Erklärung scheint wahrscheinlicher zu sein als die von Ramovš (ČJKZ III, 1921, 58) gegebene, der die genannten Wortformen als älteste Entlehnung aus ahd. *wī(w)āri* auffasst, was weiter slow. *vêjer* und *bājer* ergeben soll. Unerklärt bleibt friaul. *berno*, welches in derselben Bedeutung neben *piria* (Mayer-Lübke, REW 6597) Lorenzoni *Carnia* anführt. Dieses Wort kann kaum aus dem slow. *vêren* entlehnt sein; in dieser Wortgruppe ist vielmehr ein noch unbekannter Ausgangspunkt zu suchen.

Ähnlich ist die Lage auch bei der Synonymengruppe *tolmûn*, *tomûn*, *komûn*, *cemûn*, *tolmîna*, die nach der Ansicht des Verfassers aus furl. *tulmignôn*, *tulignôn*, »turbina di venti« (vgl. rumän. *tulmină* »Wasserwirbel«) entlehnt sind. Diese Appellativa stehen in keiner Beziehung zum Ortsnamen *Tolmin*, der ohne grössere phonetische Schwierigkeiten aus der alpenländischen toponymischen Basis **talamon* abzuleiten ist.

Die Wort- und Namensgruppe *bšč* (*bič*, *bač*, *boč*, *buč*), *pšč* »fons« und teilweise auch »locus fluminis profundior« gründen sich nach der Ansicht des Verfassers auf lat. *puteus*. Auch *betič* »fons« und *betač* »locus fluminis profundior« stammen aus ital. *bottaccio* »bacino d'acqua«.

Ähnlich wie »pleso«, das im Slowenischen nur in Ortsnamen erhalten ist, ist altes slawisches Erbgut auch poln. *kolbiel*, *kolbań* »locus fluminis profundior«, was der Verfasser mit furl. *sgoif*, *sgoip*, fass. *gółbia* »locus fluminis profundior« vergleicht (S. J. Hubschmid, ZfrPh LXVI, 52).

Zusammen mit den Appellativnamen poln. *odmęt*, russ. *ómut* »locus fluminis profundior« erörtert der Verfasser noch einmal die slowenischen Ortsnamen *Udmat*, *Vodmat*, sbkr. *Odmut* (Bosnien) und deutsch-steirisch *Admont*, wobei er sich zur Vasmerschen Etymologie (JA, 38, 1923, 89, und ZfslPh II, 1925, 528) bekennt, gegen Schwarz (ZDNF IV, 1928, 46) und Ramovš (Slavia VI, 1928, 782 und SIR III, 1950, 137), die sich an die ältere Etymologie von Strekelj aus **vodomptъ* anschliessen.

Metaphorische Bezeichnungen, mehr oder weniger gemeinslawisch, sind: *okno*, *oko*, *beden*, *kotla*, nur slowenisch jedoch *obrh* (< *obъ* — *vrъchъ*) und *jarin*, *jerin*, *irin*, *ir*, *irgelc* aus *jariti* (Berneker, SEW I, 448). Neben den phonetischen Abweichungen würde besonders diese letzte Wortgruppe mit ihrem speziellen Bedeutungsübergang die These stützen, dass dabei auch dämonologische Vorstellungen und Rücksicht auf das Worttabu im Spiele waren.

Tine Logar

DIALEKTOLOŠKE ŠTUDIJE

Podrobno delo za Lingvistični atlas Slovenije, ki ga je zasnoval, mu napravil načrt in ga v Inštitutu za slovenski jezik pri SAZU vse do smrti vodil prof. Ramovš, odkriva na vsak korak nova lingvistična dejstva, ki jih doslej slovenska dialektologija ali sploh ni poznala ali pa so ji bila poznana samo delno in nepopolno. Zgrešeno bi bilo misliti, da je dialektološko delo, preučevanje slovenskih narečij lingvistični larpurlartizem, namenjen ozkemu krogu za razvoj slovenskega jezika zanimajočih se slavistov in jezikoslovcev, kakor morda misli marsikdo, ki nima vpogleda v to delo. Naloge vsake dialektologije, in seveda tudi slovenske, so širše in pomembnejše. To izhaja že iz dejstva, da so slovenska narečja zgodovinski pojav, ki ga nekoč ni bilo, ki je nato iz določenih razlogov geografsko-klimatske, ekonomske, zgodovinske, socialne, kulturne in politične narave itd. nastal in ki danes iz prav tako določenih razlogov izginja.

Ugotovitev teh vzrokov je za dialektologa mnogo važnejša kot ugotavljanje dejanskega dialektičnega stanja samega, čeprav prvo brez drugega ni mogoče, oziroma je drugo prvemu neogibno izhodišče. Tako pojmovana dialektologija lahko postane nepogrešljiv in eksakten pomočnik kolonizacijskemu, socialnemu, političnemu in kulturnemu zgodovinarju, etnografu, umetnostnemu zgodovinarju itd. Ni najvažnejša ugotovitev, da govore tu tako, tam pa drugače, da je tu n. pr. za prasllovanski *ê* tak in tak refleks, v onem kraju pa drugačen, četudi je za jezikoslovca že to zanimivo; za dialektologa mnogo važnejša je ugotovitev, zakaj je dejansko dialektično stanje tako, kakor ga je ugotovil, zakaj govore tu še tako kot n. pr. na Gorenjskem, tam pa že tako kot na Koroškem, zakaj n. pr. sredi gorenjščine nenadoma naletiš na neki štajerski ali dolenjski jezikovni pojav, zakaj sega beneščina n. pr. prav do Borjane, čeprav je ta danes vezana popolnoma na obsoški predel, zakaj se gorenjščina ni razširila preko Črnilca, medtem ko je v Tuhinjski

dolini ali v Črnem grabnu segla do Motnika oziroma do Trojan, zakaj se savinjščina pri Mozirju nenadoma prelomi v zgornjesavinjski dialekt, zakaj tolminščina na jugu ni segla preko Doblarja, zakaj so po vsej srednji soški dolini ohranjeni izredno stari razvojni stadiji nekaterih glasov, stadiji, ki se tako onstran Doblarja v smeri proti Mostu na Soči kakor tudi v okolici Solkana nenadoma izgube in jih nadomeste razvojno mnogo mlajši glasovi itd., itd.

Taka in podobna so vprašanja, ki jim mora dialektolog posvečati prvenstveno pozornost, ki pa jih lahko zanesljivo reši samo s pomočjo zgodovine in drugih sorodnih znanstvenih panog.

I

DIALEKTIČNA PODOBA ZGORNJE SAVSKE DOLINE

V jezikovnem pogledu nenavadno zanimiva je zgornja savska dolina od Jesenic do Rateč. Znano je, da je bil ta predel slovenske zemlje naseljen kasneje kot Gorenjska do Jesenic. »Od tu navzgor pokrivajo dolino še veliki gozdovi. V doline Karavank prvi Slovenci še ne prodirajo. Preko njih ne segajo v prvih stoletjih zveze s Slovenci na Koroškem, tako da pota preko Podkorena in Ljubelja nimajo v zgodovini slovenskega naseljevanja v prvem razdobju znatnejšega pomena« (dr. M. Kos, Zgod. Slov., str. 41). Danes pa imamo tu močna naseljena središča v *Hrušici*, na *Dovjem* in v *Mojstrani*, v *Rutah*, *Kranjski gori*, *Podkorenu* in *Ratečah*. Vse te vasi so področje mlajše kolonizacije, nedvomno pa je starost njihovega nastanka dokaj različna. Že zato je zanimivo pogledati, kakšna je danes dialektična podoba tega predela.

Začnimo pri Ratečah. Rateče so bile nedvomno naseljene s Koroškega podobno kot Kanalska dolina, kajti rateški govor je še danes tipičen koroškoziljski govor, ki ga cela vrsta pojavov veže na to dialektično bazo in hkrati loči od gorenjskega dialektičnega območja. Tu predvsem še vedno slišimo značilno ziljsko naglaševanje akutiranih dvozložnih in večzložnih besed s toničnim viškom in stranskim poudarkom na zadnjem zlogu: *zbi^ozdā*, *gní^ozdā*, *trí^otā*, *dě^uatā*, *u kótlā* itd. Tu imamo še vedno opraviti z značilno, zlasti ziljščini lastno intenzivno labialno artikulacijo, zaradi katere prehaja psl. *u* pred palatali v *b*: *č^uabě^kkā*, *sm^u bídū*, *drí^obe*, *bí^om*, *bí^otār*, *nebě^stā* itd. Zlasti pa moram poudariti, da psl. *ě* tu reflektira bodisi kot *ĩ^o* bodisi kot *ē*, odvisno od tega, ali je bil stalno dolg ali pa akutiran. To pa je ravno posebnost slovenskih obrob-
nih govorov in seveda tudi ziljščine, medtem ko je gorenjščini popolnoma

neznana: *mlí^okā*, *sní^oχ*, *stí^onā*, *strí^oχā*, *zbi^ozdā*, *gní^ozdā* — *létā*, *déu^o*, *sémē*, *répā*, *mlétā*, *déuatā*, *tərpétā* itd. Tudi psl. *ě* in *ǫ* reflektirata v Ratečah tako kot na zahodnem Koroškem oziroma na Zilji, namreč kot *i^o*, *ū^o* (-*ū*): *pī^oč*, *šī^ost*, *kaī^osa*, *ježí^osa*, *učī^osa*, *drebi^osa*, *jesī^on*; *nū^os*, *rū^oχ*, *mū^ost*, *nū^oč*, *stū^oχ*, *zgū^on*, *kaū*, *masū*, *uakū*, *uxū*, *jegū* itd.

Refleksi za psl. nosnike ter za psl. polglasnika v dolgih zlogih prav tako vežejo rateški govor na koroško ziljščino. Tako kot tam slišimo tudi tu še danes široke zastopnike za psl. *ē* in *ō*, za psl. polglasnik v dolgih zlogih pa proti gorenjskemu *ā* rateško-koroški *ē*: *glédāu*, *pēt*, *rēp*, *zēc*, *préstā*, *žebētac*, *telētac*; *zōf*, *mōš*, *gōbā*, *mōkā*, *z manō*, *s tbō*; *dēn*, *mēχ*, *uēs*, *mēsā*, *žénām*, *térām* itd.

Celo štetje z *-red* namesto gorenjskega *-deset*, ki je za zahodno koroščino in tudi rezijanščino tako značilno, poznajo v Ratečah najstarejši ljudje, kajti nekdanj je bilo tu povsem navadno.

To so samo nekatere najvažnejše jezikovne značilnosti rateškega govora, da oblikovnih, leksikalnih in drugih posebnosti niti ne omenjam. Toda že te zgovorno pričajo, da je rateščina koroški govor, da so bile Rateče naseljene s Koroškega in da so bile v preteklih stoletjih prometno in kulturno usmerjene predvsem na Ziljo in Koroško sploh, kajti starejše gorenjske inovacije Rateč ne dosegajo.

Posebej hočem poudariti samo še dva pojava, ki sta za rateški govor zelo značilna: popolno akanje in rateški zastopniki psl. velarov pred palatalnimi vokali (sek. palat. velarov!). Prvi pojav, namreč akanje, je, tako se mi vsaj zdi, samonikel, lokalni in mlad zahodnogorenjski pojav, ki je prav v Ratečah dosegel najširši razvoj in verjetno ni vezan na koroško izoglosno središče: *pat strīōχa*, *karītā*, *kapītā*, *palénā*, *mlí^okā*, *šīūā*; *bərūāk*, *bəsāk*, *kān*, *strāp*, *gəmnā*, *škāf* itd. To velja verjetno tudi za rateški pojav: *ou*, *ol*, *l* > *ō*: *pōštār*, *damō*, *pōne*, *zapōne*, *pōχ*, *mōzām*, *mōst*, *wōk* itd.

Sek. palatalizacija psl. velarov, ki je skupna koroščini in gorenjščini (povezujem jo s splošno palatalno usmerjenostjo teh dveh dialektičnih baz in z njo zvezanim premikom artikulacije glasov naprej, prim. še *-d* > *-d̥* itd.), je v rateščini ostala na pol poti. Tu imamo namreč še danes za *k* pred palatali *t* ali *t̥* namesto koroško-gorenjskega *č*, medtem ko je *g* > *j* kot v koroščini ali gorenjščini. Če upoštevamo, da sta tudi *t* in *n* še ohranjena, lahko trdimo, da je rateški govor na razvojno starejši stopnji kot ziljščina ali gorenjščina. To si razlagam s tem, da so bile Rateče, čeprav povezane s Koroško, vendarle do neke mere izolirane, saj leže tostran Karavank, Kanalska dolina pa zaradi maloštevilnosti ta-

mošnjih Slovencev tudi ni mogla biti iniciator bogvekako močnih novih razvojnih impulzov. Zato je razumljivo, da se v rateški govorici danes odražajo predvsem podedovane koroške razvojne tendence, medtem ko so se mlajši pojavi s Koroškega v Rateče le polagoma in počasneje širili. Gorenjske inovacije pa v starejšem času Rateč niso dosegale zato, ker je med Gorenjsko in Ratečami bil širok in slabo poseljen gozdnat teren.

Posamezni koroški pojavi se širijo v savski dolini še preko Rateč na Podkoren, Kranjsko goro, Srednji vrh, Rute (Gozd-Martuljek) vse do Belice. To področje ima sploh enako govorico. Značilno zanjo je to, da se poleg še koroških dialektičnih potez že uveljavljajo tudi druge, ki so gorenjske. Zastopniki psl. nosnikov so n. pr. še na vsem tem področju široki vokali $\bar{e}$ in $\bar{o}$, ki se jasno ločijo od refleksov ostalih e-jevskih in o-jevskih vokalov, medtem ko prava gorenjščina te razlike ne pozna. V ilustracijo navajam samo po nekaj primerov: *glēdam, glēdāu, pēst, imē; mōkā, na mōfē, u kōtō, mōš, zōf, gamōp* (Podkoren); *trēsēm, uēžēm, sm glēdauā, zōf, gōbā* (Kranjska gora). Tudi zastopnik za psl. polglasnika v dolgih zlogih je tu še vedno $\bar{e}$ proti gorenjskemu $\bar{a}$: *dēn, uēs, na uēsē, mēχ, mēsā, žēnān, tērēm* (Podkoren — Kranjska gora — Rute).

Pač pa tu ni več sledu o dvojnih refleksih za psl. $\bar{e}$ niti ne o koroško-rateških refleksih za $\bar{e}$ in $\bar{o}$. Namesto njih imamo v vseh treh primerih gorenjske $\bar{e}$ in $\bar{o}$. Samo podkorenski $\bar{u} < -\bar{o}$ kaže še vedno na koroško zastopstvo. Nekaj primerov naj to stanje ponazori: *mlēkō, mlēk, snēχ, svēčā, na svēčē, strēχa, na strēχē, lētō, drūχ lētō, dēu, brēzā, na brēzē; nōs, rōχ, nōč, bōs, pēč, šēst, senū, sūχ senū* (Podkoren — Kranjska gora — Rute).

Preko vsega tega terena so se raztegnili še nekateri drugi rateško-koroški pojavi: akanje v kratko akcentuiranih, predtoničnih in deloma tudi posttoničnih odprtih zlogih; $\bar{l} > \bar{o}$, $t, \chi < k$ in $\chi; l, n$; značilna koroška akcentuacija itd.

Rateško-koroški $b < v$ pa se preko Rateč ni raztegnil, marveč slišimo že v Podkorenu spet v , oziroma proti rateškemu $-vi- > -b- (-p-)$ podkorensko-kranjskogorski in dovški $-vi- > -i-$ (*prábū, práblā; práiū, napráiū* itd.).

Težko je iz dialektičnega stanja, o kakršnem sem tu govoril, nedvomno in zanesljivo sklepati na smer oziroma izvor naselitve področja med Podkorenem in Kranjsko goro, da o Rutah, ki so kolonizacijsko mlajše, sploh ne govorim. Toda že položaj teh krajev kakor tudi bližina večjih središč (kulturnih in gospodarskih) onstran Karavank govōrita za to, da so ne glede na to, od kod so prvotni prebivalci teh krajev prišli,

vsekakor gravitirali na sever in ne na jug. Tu jim je bilo vse bliže in vse laže ter hitreje dostopno, čeprav so bile vmes Karavanke. Mislim pa, da si je težko razložiti zlasti podkorensko-kranjskogorski $\bar{e} < \bar{a}$, $\bar{a}$, ne da bi računali z naselitvijo teh krajev s koroške strani. Če slišimo danes kljub temu na tem področju nekatere bistvene gorenjske reflekse, si jih razlagam z močnim kasnejšim gorenjskim prilivom prebivalstva, ki se je pomešalo s prvotnimi koroškimi prebivalci in ustvarilo nekaj jezikoven dialektični kompromis med gorenjščino in koroščino, v katerem so se obdržale samo najbolj izrazite že izobražene koroške dialektične poteze ($\bar{a} > \bar{e}$, akcentuacija, zastopstvo psl. nosnikov itd.), medtem ko so se ostale izgubile v poplavi gorenjskih dialektičnih inovacij, kolikor so bile že izobražene ($\acute{e} > \bar{e}/\bar{i}^o$; $\bar{o} > \bar{u}^o$, $\bar{e} > \bar{i}^o$ itd.).

Če potujemo iz Kranjske gore preko Rut po savski dolini navzdol, opazimo, da tipični koroški dialektični pojavi, to je taki, ki niso skupni koroščini in gorenjščini, vse bolj pojemajo, dokler nekako v Belici ne zamro. Dovje in Mojstrana govorita že gorenjščino, vendar pa se v dveh izredno značilnih pojavih ločita tako od gorenjščine kakor tudi od sosednjih zahodnogorenjsko-koroških govorov. Ta dva pojava sta dovško-mojstranska refleksa za psl. $\acute{e}$ in $\bar{o}$, namreč $\bar{e}\bar{i}$ in $\bar{o}\bar{u}$. Preden preidem k obravnavi in razlagi teh dveh refleksov sredi gorenjskega dialektičnega ozemlja, hočem navesti najprej nekaj zadevnega dialektičnega gradiva:

snēix, brēix, gnēizd, mlēik, strēixa, brēiza, svēiča, cējsta, srēida, vēit̃ar, želēiz; nōuč, rōux, bōux, nōus, kōust, bōus, mōus, mōuč, gospōut (Dovje); *lēit, lēita, -z lēitmi, svēit, slēip, želēiz̃nk, orēixar, človēika, lēis, medvēid, mlēist, pēite, p̃artēip̃at, dēival, dēimale, skrēigal, oslēipu, jēidu, vēm, vēidu, sēiku, sēikle, zbolēiva, imēil; nōuč, mōuč, bōux, na mōudo, slōu, lepōu, gr̃dōu* itd. (Mojstrana).

Refleksa $\bar{e}\bar{i}$ in $\bar{o}\bar{u}$ iz $\acute{e}$ in $\bar{o}$ sta razvojno na tem področju nemogoča, ker izhajata iz bistveno drugačne osnove kot gorenjska $\bar{e}/\bar{o}$ ali koroška $\bar{i}^o/\bar{u}^o$. Ta dva refleksa sta na Slovenskem znana samo po Štajerskem in v vzhodni dolenjščini. Zato dovško-mojstranska $\bar{e}\bar{i}$, $\bar{o}\bar{u} < \acute{e}$ in $\bar{o}$ zgovorno in nedvomno pričata o tem, da so v ta dva kraja prišli kolonisti bodisi iz osrednje Štajerske, bodisi z Dolenjskega. Iz katerega od teh dveh dialektičnih področij so kolonisti Dovjega in Mojstrane dejansko prišli, pa lahko povedo samo zgodovinski podatki.

Po ustnih podatkih, ki mi jih je dal prof. dr. Milko Kos, sta bila Dovje in Mojstrana naseljena že zelo zgodaj, vendar pa ne tako kmalu kot ostala Gorenjska do Jesenic (gl. tudi Kos, Gradivo III, št. 85, str. 55). Zgodovinsko izpričano je, da sta bila Dovje in Mojstrana fevd brižinskih

škofov, ki so imeli obsežna posestva tudi po vzhodnem Dolenjskem, med spodnjo Krko in Mirno, medtem ko jih po slovenskem Štajerskem niso imeli. (Gl. dr. Milko Kos, Zgod. Slov., str. 141, 151.) Ker pozna vzhodna dolenjščina enake reflekse za *ê* in *ð* kot ta dva gorenjska kraja (glej Ramovš, Hist. gram. VII, 124—125), se sama po sebi vsiljuje misel, da sta dovški in mojstranski *ēi* in *ōu* po vsej verjetnosti dolenjska refleksa za *ê* in *ð*, ki so jih na gorenjski teritorij zanesli brižinski kolonisti iz teh dolenjskih krajev. Kdaj in v kakšnih okoliščinah se je to zgodilo, je zgodovinsko vprašanje. Kot dialektolog lahko rečem samo to, da dovško-mojstranski *ēi* in *ōu* še ne pričata za to, da so bili Dolenjci prvi ali edini naseljenci teh dveh vasi. Lahko so bili prvi, lahko pa so bili tudi kasnejši, vsekakor pa številnejši kot Gorenjci ali Korošci, kajti sicer si je težko misliti, da bi Gorenjce v prvem času asimilirali in jim jezikovno vtisnili svoj pečat, ki se je vsaj deloma ohranil še do danes. Šele kasnejša močna kolonizacija Gorenjcev je prvotni dolenjski govor Dovjega in Mojstrane prekrila z gorenjskimi dialektičnimi pojavi. Mlajši rod refleksov *ēi* in *ōu* ne govori več dosledno. Odločilna pri tem je šola, gorenjska okolica, izredno hiter porast zlasti Mojstrane v zadnjem desetletju itd.

Taka je dialektična podoba gornje savske doline. Priložena razpredelnica posameznih refleksov nazorno kaže obseg tega ali onega pojava v tem zanimivem dialektičnem področju.

Psl.	Rateče	Podkoren	Kranjska gora	Dovje- Mojstrana
<i>ē</i>	<i>ī^o</i>	<i>ē</i>	<i>ē</i>	<i>ēi</i>
<i>ē̇</i>	<i>ē̇</i>	<i>ē̇</i>	<i>ē̇</i>	<i>ē̇i</i>
<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>
<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>	<i>ō̇</i>
<i>ē̈̇</i>	<i>ī^o</i>	<i>ē̈̇</i>	<i>ē̈̇</i>	<i>ē̈̇</i>
<i>ō̈̇</i>	<i>ū^o</i>	<i>ō̈̇</i>	<i>ō̈̇</i>	<i>ō̈̇u</i>
<i>è</i>	<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>
<i>ò</i>	<i>ō̈</i>	<i>ō̈</i>	<i>ō̈</i>	<i>ō̈</i>
<i>ā̈</i>	<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>	<i>ē̈</i>	<i>ā̈</i>
<i>ženà</i>	<i>žēnā</i>	<i>žēnā</i>	<i>žēnā</i>	<i>žēna</i>
<i>nogà</i>	<i>nōgā</i>	<i>nōgā</i>	<i>nōgā</i>	<i>nōga</i>
<i>-òt</i>	<i>-āt</i>	<i>-āt</i>	<i>-āt</i>	<i>-ōt</i>
<i>o-</i>	<i>a-</i>	<i>a-</i>	<i>a-</i>	<i>o-</i>
<i>-o/-o</i>	<i>-a/-a</i>	<i>-o/-a</i>	<i>-o/-a</i>	<i>-/-o</i>
<i>l̈</i>	<i>ō̈</i>	<i>ō̈</i>	<i>ō̈</i>	<i>ō̈u/ō̈</i>
<i>l̈/n̈</i>	<i>l̈/n̈</i>	<i>l̈/n̈</i>	<i>l̈/n̈</i>	
<i>v</i>	<i>b</i>	<i>v</i>	<i>v</i>	<i>v</i>
<i>-vi-</i>	<i>-b-</i>	<i>-i-</i>	<i>-i-</i>	<i>-i-</i>
<i>ki, gi, xi</i>	<i>fi, ii, xi</i>	<i>ti, ii, xi</i>	<i>ti, ii, xi</i>	

II

O ŠTAJERSKEM SUBSTRATU GOVOROV V TUHINJSKI DOLINI
IN ČRNEM GRABNU

Tuhinjsko dolino in Črni graben kakor tudi celotno hribovsko področje med tema dvema dolinama so Slovenci poselili s štajerske strani oziroma iz Celjske kotline. Od tod so prodirali po stari rimski cesti, ki je nekdanj vezala Rim s Panonijo: Celje—Vransko—Trojane—Črni graben—Emona, preko Motnika pa so prišli v Tuhinjsko dolino. Kako daleč na zahod je prodrli štajerski naselitveni tok in kje je trčil na gorenjskega, ki je prihajal z nasprotne strani, ni znano. Vsekakor je razvidno, da današnja dialektična meja med štajersščino in gorenjščino, ki poteka po vzhodnih grebenih Kamniških planin, po Menini planini in od tod preko Motnika na Reber (Ramovš, Hist. gram. VII, 114), ni bila meja med naselitvenima področjema omenjenih dveh tokov, čeprav gre tostran danes za gorenjščino, onstran pa za štajerski savinjski dialekt, ki izhajata v bistvu vsaka iz drugačnega govornega načina. Prav tako je jasno, da gre na obsežnem področju današnje vzhodne gorenjščine za prvotni štajerski jezikovni substrat, pa četudi bi ga danes z ničimer več ne mogli dokazati. Govorne razlike med posameznimi slovanskimi rodovi, ki so poseljevali slovensko zemljo, so bile tedaj sicer še minimalne, morda komaj opazne, vendarle pa so se te majhne nianse sčasoma utegnile razviti v pomembne dialektične posebnosti. Toda živahen promet med posameznimi pokrajinami z različnim govornim načinom je tu in tam njihovo govorno podobo sčasoma zabilisal, jo prekril z novimi pojavi ali jo celo docela nadomestil z novo. Poglejmo samo današnjo dialektično sliko Savinjske doline, ki jo je tudi naselil štajerski naselitveni tok kot centralno Štajersko. In vendar kakšna je razlika med enim in drugim dialektom! Današnji savinjski dialekt je primeroma mlada vmesna tvorba med gorenjščino in centralno štajersščino. Nastal je zaradi živahnih stikov med tema dvema mnogo starejšima govornima osnovana, od katerih je vsaka prispevala v njegovo zgradbo svoj delež: centralna štajersščina osnovo, gorenjščina pa izpremembo prvotnega razvojnega »načrta«, ki se je odrazil zlasti v razvoju savinjskega vokalizma, pa tudi v mnogih drugih savinjskih značilnostih.

Zato savinjščina ni danes niti tipično štajerski, še manj pa seveda tipično gorenjski dialekt, pač pa je črpal pobude za svoj nastanek tako tam kot tu in je zato pravi predstavnik vmesnih, prehodnih dialektov, ki že od nekdanj žive dvojno življenje.

Nekaj podobnega, samo da v mnogo večji meri kot s savinjščino, se je moralo nedvomno zgoditi tudi s celotnim predelom med dolino Radomlje in Tuhinjsko dolino. Tudi tu so bili prvotni naseljenci Štajerci. Zato bi tod pričakovali štajerske govore. Toda zaradi več stoletij trajajočega živahnega stika z gorenjščino, morda tudi zaradi kasnejše notranje kolonizacije, je ta predel podlegel jezikovnemu vplivu gorenjskega dialekta. Tako imamo danes tu opravka z vzhodno varianto gorenjskega dialekta in ne več s štajersščino, ki bi jo sicer pričakovali. Štajerska govorna osnova je potemtakem na zahodnem robu pretrpela dvakratno izgubo: delno s formacijo savinjskega dialekta in popolno ali skoraj popolno z izgubo celotnega področja med omenjenima dvema dolinama in nad njima. Tako približno smo si predstavljali razširitev gorenjščine po nekdanj štajerskem naselitvenem področju, po Tuhinjski dolini in Črnem grabnu, kajti da so sem Slovenci res prišli iz Celjske kotline, že dolgo ni več novost.

Spričo nezadostnega poznanja vzhodnih gorenjskih govorov nikomur niti na misel ni prišlo, da bi pogledal, če so morda le kje kake dialektične sledi, ki bi lingvistično podprle trditev zgodovinarjev o naselitvi tega področja s štajerske strani, podobno kot notranjski dialekt priča, da so Notranjsko in Vipavsko dolino prvotno naselili Dolenjci. Je pa tudi povsem razumljivo! Štajerski dialekti se namreč danes začenjajo šele na skrajnjem vzhodnem koncu omenjenih dveh dolin s savinjščino, ki pa je že sama plod gorenjščine in centralne štajersčine. Kdor ni sam prehodil ali vsaj pregledal celotnega področja zahodno od tod, bi si ne mogel niti misliti, da se je zahodno od štajersko-gorenjske dialektične meje, zahodno od savinjskega dialekta, ohranilo še kaj dialektično štajerskega iz tistih davnih časov, ko je Slovenec prvič stopil na ta tla. In vendar tudi v govorih Črnega grabna, zlasti pa Tuhinjske doline, še danes nahajamo jezikovne elemente, ki s prepričljivo zgovornostjo govorijo, da je tod nekoč živel štajerski naseljenec, ki ni govoril niti gorenjsko niti ne savinjsko, temveč štajersko. Ti elementi povezujejo to področje preko vmesnega, primeroma kasno nastalega savinjskega dialekta naravnost z govori današnjega osrednjega štajerskega dialekta. Katera je ta lingvistična posebnost in kako je mogla nastati oziroma ostati — to pokazati je namen pričujoče razprave.

Kakšna je torej jezikovna slika današnje Tuhinjske doline in Črnega grabna?

Tipični gorenjski dialekt oziroma kamniška varianta vzhodne gorenjščine sega v Tuhinjski dolini samo do Lok oziroma Potoka, torej

kakih 10 km v notranjost doline. Hribovske vasi Ravne, Podbreg, Pra-preče in Snovik nad Šmartinom govore še gorenjski dialekt, dasi so se intonacije tu že izgubile. Do tod imamo med drugim opravka z gorenjskimi intonacijami pa tudi z oksitonezo *meġlā*, *steb̃er* itd. Tu nahajamo seveda tudi gorenjski monoftongični vokalni sistem z vokalnimi ožinami *ê*, *ô* (*trêbax*, *mêsc*, *smarêka*, *lêšank*, *mêt*, *blêt*, *čebêwa*; *môst*, *nôč*, *zôf*, *bôx*, *môš* itd. — Ravne) in sekundarnimi širinami *ê*, *ô* (*žêna*, *čêu*, *têžak*; *nôya*, *rôka*, *kôza*, *môsa* itd. — Ravne), gorenjsko razvojno usmerjenost kratkih vokalov, številne gorenjske konzonantične pojave (*-b > -f*, *tk > xk*, *la > wa*) itd.

V dolini Radomlje sega ta gorenjski dialekt nekako do Prevoj. Črta Prevoje v dolini Radomlje—Potok v Tuhinjski dolini je torej vzhodna meja tipičnega gorenjsko-kamniškega govora.

Vzhodno od te črte pa naletimo že na nove dialektične pojave, ki to področje oddaljujejo od gorenjščine: razlikovanje med rastočimi in padajočimi intonacijami se zgubi; namesto obeh gorenjskih intonacij slišimo tu eno samo: v Črnem grabnu ravno oziroma rahlo padajočo, v Tuhinjski dolini pa padajočo. Povsod ugotovimo tudi akcentski premik *məġlā > mǝġla*, *stəb̃ər > stǝbər*. Gorenjski monoftongični vokalni sistem se razbije, poleg monoftongov v prvotno ali zgodaj poudarjenih zlogih se v sekundarno poudarjenih zlogih pojavijo tudi diftongi, ki se gibljejo na črti *iê*, *iê*, *uâ* *uâ* *uâ* (*ruâka*, *nuâya*, *kuâza*, *yuâra*, *duâl*, *punuâč*, *duâst*, *pukuânc*, *kuâstən*, *na nuâs*; *stiêgn*, *tiêle*, *pitiêln*, *čiêu*, *tiêta*, *čiêsan*, *diêbu* — Šmartin, Steblevk, Tuhinj, Češnjice, Cirkuse, Liplje itd.). Najznačilnejše in najpresenetljivejše pa je to, da se na celotnem področju vzhodno od prej omenjene črte pojavijo tudi centralnoštajerski refleksi za dolgi *ê* in *ô*, namreč *êi* in *ôu*: *kuêin*, *zvêizda*, *mlêik*, *rêis*, *svêiča*, *stêina*, *cêiyu*, *trêibax*, *smrdêit*, *strêixa*, *zaprêit*, *umrêit*, *lêišank*, *smarêika*, *mêisc*, *têidən*, *srêida*, *vêitər*, *snêix*; *nôus*, *nibôu*, *kôust*, *bôus*, *snôu*, *lpôu*, *môust* — Šmartin, Steblevk; *učêih*, *zubêix*, *trêipx*, *kuêin*, *mlêit*, *uhôu*, *ukôu*, *kôust*, *nôuč*, *snôuč* — Češnjice; *zvêizda*, *pêiš*, *snêix*, *ribrôu* itd. — Liplje; *smarêika*, *brêiza*, *brêix*, *urêix*; *nibôu*, *môus*, *kuôu* — Cirkuse; *lêita*, *susêida*, *snêidən*, *puvêidu*, *čuvêika*, *jêidu*, *vêim*, *dêimw*, *nôuč*, *drayôu*, *misôu*, *môust* — Tuhinj; *zvêizda*, *snêix* itd. — Hruševka itd.

Ti so v dolinskih in hribovskih vaseh centralne Tuhinjske doline edini zastopniki praslovanskega *ê* in *ô*, v Črnem grabnu in po vaseh severno od tod (Obrše, Zlato polje, Češnjice, Poljane in drugod) pa se pojavljajo kot sporadična varianta poleg sicer regularnega *ê* in *ô*.

Ko sem ob zapisovanju dialektičnega gradiva za Lingvistični atlas Slovenije po Črnem grabnu naletel na sporadične reflekse $\hat{e}i$, $\hat{o}u < \hat{e}$, $\hat{o}$, sem seveda ta dva pojavi takoj povezal v enoten razvojni proces, kot ga imamo v štajersčini, in mislil, da gre za populacijsko premešan teritorij s kasnejšimi selitvami iz centralne Štajerske, kajti na Trojanah in v Št. Gotardu kakor tudi v savinjščini sploh tega pojava ni, kakor je ugotovil že Ramovš. Spričo tega dejstva se mi je zdela ta razlaga edino mogoča. Ko pa sem nato prišel v Tuhinjsko dolino in ugotovil, da na celotnem področju od Buča na zahodu do Jastrobelj onstran Kozjaka na vzhodu pojav $\hat{e} > \hat{e}i$, $\hat{o} > \hat{o}u$ ni več samo sporadičen, ampak regularen, brez kakršne koli izjeme, sem spoznal, da je gornja razlaga nemogoča, kajti celotno to področje ni moglo biti kasneje preseljeno iz centralne Štajerske. Porodila se mi je misel, da gre tu za dialektično sled, ki je lingvistično potrdilo, da sta bila Tuhinjska dolina in tudi Črni graben naseljena s štajerske strani, da so tod nekdanj res živeli ljudje, ki so bili v najožjem sorodstvu s predniki sedanjih centralnih Štajercev, kajti ta tuhinjski pojav veže to področje s centralnoštajerskim $\hat{e}i < \hat{e}$, $\hat{o}u < \hat{o}$.

Ostali mlajši dialektični pojavi, kot so razvoj kratkih vokalov, $la > wa$, $-b > -f$, $tk > \chi k$, $g > \gamma$, maskulinizacija nevter itd., pa družijo tudi ta osrednji del Tuhinjske doline in Črnega grabna z gorenjščino, pri čemer je $-b > -f$ zlasti pri mlajših ljudeh vedno redkejši, čeprav ga še lahko slišimo vse do Špitaliča in Št. Ožbald podoben kot $\chi k < tk$ ali $\gamma < g$. Vzhodna meja švapanja poteka nekako po črti Slopnik—Belica—Nova reber—Glisnik—Bela—Mala raven—Št. Ožbald, vendar v dolini tudi ta pojav počasi že izpodriva la . V Trojanah in Motniku oziroma Špitaliču vsi tipični gorenjski pojavi s štajerskim $\hat{e}i < \hat{e}$, $\hat{o}u < \hat{o}$ vred izginejo in jih v smeri proti Vranskemu ne slišimo nikjer več. Na črti Špitalič—Šent Ožbald gre torej za izrazito dialektično mejo, kjer se poleg omenjenih zgosti še cela vrsta drugih izoglos fonetičnega, morfološkega pa tudi leksikalnega značaja. Na tej črti se skratka začneja teritorij savinjskega dialekta.

Vendarle je nekaj pojavov, ki so bodisi iz gorenjščine, bodisi iz štajersčine segli preko te črte. Tu naj omenim zlasti razvoj kratkega vokalizma. Pojav $o > \hat{o}/u-$, $e > \hat{e}/i-$ sega n. pr. iz gorenjščine preko Tuhinjske doline in Črnega grabna v Motnik in na Trojanane ter od tod dalje tudi v savinjski dialekt. Še širši radij imata diftongična refleksa za sek. poud. e in o , ki sta lastna tudi centralni štajersčini in sta se po mojem od tam sploh razširila preko savinjskega dialekta na Črni graben in v Tuhinjsko dolino do Prevoj in Lok.

Toda povrnimo se sedaj k refleksoma $\hat{e}i$, $\hat{o}u$! Rekli smo, da sta v centralnem delu Tuhinjske doline regularna, v dolini Radomlje pa sporadična. Na vzhodu se izgubita nekako na črti Strmec—Jastroblje—Šent Ožbald in popuščata s hribov proti dolini. Na Trojanah, v Špitaliču in Motniku jih ne slišimo več, prav tako ne v ostalih savinjskih govorih, pač pa so regularni zastopniki v centralni štajersčini.

Geografska razvrstitev teh refleksov je torej izredno zanimiva. Tu se bom omejil samo na prikaz Tuhinjske doline, kjer so ti zastopniki regularni:

Kamnik—Loke Buč—Jastroblje Špitalič—Vransko Centralna Štajerska

$\bar{e}$	$\hat{e}i$	$\hat{e}/\bar{e}$	$\hat{e}i$
$\bar{o}$	$\hat{o}u$	$\hat{o}/\bar{o}$	$\hat{o}u$

O čem nam ti refleksi, razvrščeni kakor so, govorijo? Pričajo nam:

1. Da bi bil člen $\hat{e}i$, $\hat{o}u$ v osrednjem delu Tuhinjske doline v naravnem, neoviranem razvoju govorov nemogoč, da je tam, kjer je, z današnjega stališča tujek, kajti med gorenjskim ter motniško-savinjskim $\hat{e}/\bar{e}$, $\hat{o}/\bar{o}$ ter tuhinjskim $\hat{e}i$, $\hat{o}u$ ni genetične zveze.

2. Da je motniško-trojansko-savinjski $\hat{e}/\bar{e}$, $\hat{o}/\bar{o}$ novost, ki se je kasneje vrinila med tuhinjski in centralnoštajerski $\hat{e}i$, $\hat{o}u$.

3. Da tuhinjska in centralnoštajerska $\hat{e}i$, $\hat{o}u$ izhajata iz iste govorne osnove, oziroma da sta tuhinjska $\hat{e}i$, $\hat{o}u$ izoliran ostanek štajerskih $\hat{e}i$, $\hat{o}u$, ki sta bila nekdanj razširjena po celotnem teritoriju od centralne štajersčine preko savinjsčine do Lok v Tuhinjski dolini in do Prevoj v dolini Radomlje, če ne še naprej proti zahodu.

4. Da je moral biti centralni del Tuhinjske doline dolga stoletja (do 15./14. stoletja) tako rekoč zaprt za promet tako s štajerske kot tudi z gorenjske strani. Promet je na zahodu segel samo do Lok, kajti do tod imamo opravka z gorenjskim dialektom, ki je morebiti prekril prvotno štajersko osnovo, na vzhodu pa od Vranskega do Špitaliča oziroma do kozjaškega klanca, kajti do sem se je razširil savinjski dialekt in prav tako prekril prvotno centralnoštajersko osnovo. Osrednjega dela Tuhinjske doline pa se v teh zgodnjih časih promet ni dotaknil in zato so se tu ohranili najstarejši dialektični vokalni refleksi kot zanimiva okamenina, ki priča o prvotnem značaju tega govora, o ljudeh, ki so ga govorili, o dolgi zgodovinski dobi, ko je to ljudstvo živelo zase in bilo zato izolirano tako z zahoda kot tudi z vzhoda. Zato torej se je tod ohranil štajerski

jezikovni substrat in ni bil prekrit ali izpodrinjen niti po gorenjščini niti po savinjščini.

5. Da se je promet med današnjo Gorenjsko in Štajersko nekako do 13./14. stoletja vršil preko Črnega grabna in da se je na tem področju samo po tej poti v zgodnji dobi formiral savinjski dialekt. Prav zaradi tega živahnega prometa je bila prvotna štajerska govorna osnova po vaseh Črnega grabna prekrita ali skoraj docela izpodrinjena po gorenjski. Med gorenjskim $\bar{e}/\bar{o}$ ter savinjskim $\bar{e}/\bar{e}$, $\bar{o}/\bar{o}$ je torej genetična zveza, ki drži preko $\bar{e}/\bar{o}$ v dolini Radomlje. Motniško-špitališki $\bar{e}$, $\bar{o}$ sta prodrli sem preko Črnega grabna in Trojan, ne pa po direktni poti Kamnik—Motnik.

O vsem tem nam govorita centralna tuhinjska $\bar{e}i$ in $\bar{o}u$.

Ko pa so se v kasnejšem času (13.—14. stoletje) tudi preko centralne Tuhinjske doline odprle komunikacije, je tudi to ljudstvo zaživeló živahno življenje skupaj z Gorenjci, se usmerilo predvsem v to smer in sprejelo številne dialektične inovacije od njih, ki so ta prvotno štajerski govor naravnost prekrile in spremenile njegovo prvotno podobo. O vsem tem nam govore vsi mlajši dialektični pojavi v tuhinjskih govorih, ki niso več samo centralnotuhinjski, temveč so lastni vsem govorom tuhinjske doline, deloma pa so segli še naprej v savinjski dialekt.

Preden končam, naj omenim še to, da je tudi izguba oksitoneze (*ženà, mǝglà*) ter razlikovanja med intonacijami po celotnem obravnavanem dialektičnem področju verjetno v zvezi s prvotnim štajerskim substratom teh govorov.

Tako je nastala današnja tuhinjščina. Tako si po mojem mnenju lahko razložimo njeno današnjo dialektično podobo.

III

KARAKTERISTIKA IN KLASIFIKACIJA GORNJESAVINJSKIH GOVOROV

Iz Ramovševih dialektoloških del je znano, da je vzhodni sosed gorenjščine štajerski savinjski dialekt. Vzhodna meja gorenjščine, ki poteka po bivši kranjsko-štajerski deželni meji od Okrešlja preko Ojstrice na Črnilce; Menino planino in Čemšeniško planino, je hkrati zahodna oziroma jugozahodna meja savinjskega dialekta. Na severu segajo savinjski govori do bivše koroško-štajerske deželne meje, poteka-joče po vrhovih Savinjskih Alp od Okrešlja na Olševo in Raduho, od tod pa preko Travnika na Št. Vid in Uršljo goro. Severovzhodna oziroma

vzhodna meja savinjskih govorov teče nekako od Urške na Velunjo, Pesje, vzhodno od Šoštanja, na goro Oljko, Št. Andraž in Ložnico. Južna meja pa gre od Ložnice na Ponikve, Griže in od tod na Mrzlico nad Trbovljami. Savinjski dialekt se torej govori ob zgornji in srednji Savinji, ob Dreti, spodnji Paki in Bolški. Na zahodu meji na gorenjščino, na severu na vzhodne koroške govore, na severovzhodu na pohorščino, na vzhodu in jugovzhodu pa na osrednjo štajersčino.

Znano je, da je bila Savinjska dolina poseljena iz celjske kotline. Naselili so jo torej pripadniki tistih slovenskih plemen, ki so naselila tudi celotno področje današnjega osrednjega štajerskega narečja. Vemo celo, da sta bila iz iste smeri poseljena tudi Črni graben in Tuhinjska dolina, to je področje med Menino planino na severu in moravskimi hribi na jugu. O tem nas ne prepričujejo samo geografski razlogi, naravne in umetne komunikacije, dalje smer slovenskega naseljevanja sploh, temveč tudi lingvistični dokazi s področja govorov Tuhinjske doline in Črnega grabna. Iz jezikovnih razmer na ozemlju današnje vzhodne gorenjščine lahko celo s precejšnjo verjetnostjo sklepamo, da sta gorenjski in štajerski naselitveni tok trčila drug na drugega nekako na črti, kjer gorenjska ravnina prehaja v tuhinjsko in zasavsko hribovje. Če imamo danes povsod tod vse do bivše kranjsko-štajerske deželne meje namesto s štajersčino opraviti z gorenjščino, je to seveda plod kasnejšega razvoja, komunikacij, političnoupravnih razmer itd. Nepobitno dejstvo je, da se je teritorij prvotno štajerskih govorov na zahodu skrčil na račun gorenjske jezikovne ekspanzije, ki se je ustavila šele na naravni in hkrati politično-upravni meji med Štajersko in Kranjsko oziroma še bolje, do tod je gorenjščina prvotno štajersčino tako prekrasila in prekrila, da jo danes namesto štajersčine imenujemo vzhodno gorenjščino, od tod dalje proti vzhodu pa se je gorenjski vpliv ublažil, kljub temu pa je prvotno štajersko govorno osnovo bistveno preusmeril in ustvaril današnji savinjski dialekt kot prehodni člen med gorenjščino in osrednjo štajersčino.

Toda medtem ko se je doslej običajno mislilo, da so govori vse Savinjske doline nekako od Griž navzgor doživeli ta »gorenjski krst«, sem pri zadnjem zapisovanju dialektičnega gradiva za LAS po Savinjski dolini, ob Dreti, Bolški in Paki prišel do deloma drugačnega zaključka.

Gorenjsko in Štajersko vežejo trije naravni in danes tudi umetni prehodi: iz Domžal preko Črnega grabna na Trojane in Vransko, iz Kamnika preko Tuhinjske doline v Motnik, Ločico in na Vransko in slednjič iz Kamnika preko Črnilca v dolino Drete oziroma v zgornjo Savinjsko dolino pri Radmirju in Ljubnem.

Vpliv gorenjščine na štajersčino in obratno se je v prvi dobi širil samo preko Črnega grabna na Vransko in v srednji del Savinjske doline. Ta zveza med Kranjsko in Štajersko je morala biti živa in stalna vse od naselitve in skozi ves srednji vek. Le tako si namreč lahko na eni strani razložimo propad prvotne štajersčine ter prodor gorenjščine na ozemlje Črnega grabna, na drugi strani pa nastanek posebnih savinjskih štajerskih govorov na osnovi prvotne štajersčine v dolini Bolske in srednje Savinje. Šele v 13.—14. stoletju se je tej komunikaciji pridružila zveza preko Tuhinjske doline. Zato imamo v osrednji Tuhinjski dolini še danes prvotne najstarejše centralnoštajerske reflekse za *ê* in *ô*, namreč *êi* in *ôu*, ki so se tod medtem razvili in se ohranili, ker dolga stoletja po naselitvi po tej dolini ni bilo zveze med gorenjščino in štajersčino. Če imamo danes v Motniku podoben savinjski govor kakor na Vranskem, ta savinjski govor ni nastal po direktnem stiku med prvotno tuhinjsko štajersčino in od zahoda prodirajočo gorenjščino, temveč je tja prodril preko Črnega grabna, Trojan in Vranskega že formirani savinjski govor.

Tretje zveze med Štajersko in Kranjsko, namreč iz Kamnika preko Črnilca v dolino Drete in zgornje Savinje, pa vse do novejšje dobe sploh ni bilo, če pa je bila, je bila tako rahla, da prvotne jezikovne podobe omenjenega področja ni prav nič spremenila. Zato je Črnilcec še danes oster, izredno izrazit mejnik med gorenjščino in govori ob Dreti ter zgornji Savinji. Zato se tostran govori izrazit gorenjski kamniški dialekt z gorenjskimi intonacijami, z gorenjskim vokalnim in konzonantnim sistemom itd., onstran Črnilca pa docela drugačni savinjski govori, o katerih bom govoril kasneje.

Doslej se je navadno mislilo, da se po Savinjski dolini od Griž navzgor, ob Bolški, spodnji Paki in v dolini Drete govori primeroma enoten dialekt, ki je nastal zaradi živahnih stikov med prvotno gorenjščino in prvotno štajersčino. Poudarjeni so bili le krajevno malo različni refleksi posameznih glasov, n. pr. *ê*, *îê*, *îa* za *ê* itd., ki pa so vendarle rezultat vsepovsod enako usmerjenega razvoja, poudarjeno je bilo dalje približevanje savinjskih govorov h koroščini v zgornji Savinjski dolini ter k centralni štajersčini ob vzhodni meji savinjskega dialekta. (Glej Ramovš, Hist. gramatika VII, str. 156—159.)

Pri zapisovanju dialektičnega gradiva za LAS po zgoraj omenjenem dialektičnem področju sem prišel do prepričanja, da lahko na tem ozemlju govorimo o treh dialektičnih in razvojnih enotah.

Prvo tvorijo govori, ki se govore od Motnika dalje po dolini Bolske, srednje Savinje do Griž in Ložnice ter po dolini spodnje Pake do Velenje. Ob Bolški segajo ti govori nekako do razvodnice med Dreto in Bolsko, v šoštanjski okolici pa do razvodnice med Savinjo in Pako. V smeri od Šoštanja proti Velenju se že čuti prodiranje pohorskega vokalizma in tonike (intenzivnost, nazalizacija zlogov, pohorski vokalni refleksi itd.). To je teritorij savinjskih govorov, kakršni so nam znani iz dosedanje literature kot savinjski dialekt. Samo ti govori so razvojno rezultat stikov med prvotno gorenjščino in osrednjo štajersčino, ki so se vršili preko Črnega grabna. Zanje je zlasti značilen vokalizem, ki je gorenjsko usmerjen, saj imajo podobno kot gorenjščina za vse praslovanske vokale ($\acute{e}$, $\acute{y}$, $\acute{e}$, $\acute{e}$; δ , δ , δ , δ) iste ozke reflekse ($\acute{e}/\acute{e}$), (δ/δ), ki event. prehajajo v ustrezajoče diftonge, zanje je dalje značilna gorenjsko usmerjena redukcija predtoničnih vokalov ($o > \phi/u$, $e > \phi/i$), maskulinizacija nevter itd. Samo severni del teh govorov ob Paki in okoli Letuša — za natančno mejo še ne vem — pozna tudi koroško-savinjski akcentski premik $uh\delta > \grave{u}ho$, medtem ko je ob Bolški (Vransko—Gomilsko—Šent Pavel) ta pojav popolnoma neznan. Pač pa je tu znan tudi refleks $\acute{e}/\acute{a} < \grave{a}$, $\grave{a}$, ki povezuje vse savinjske govore v širšo enoto štajerskih in koroških govorov.

Pričujoča razpredelnica prikazuje glavne vokalične reflekse te dialektične enote:

Psl.	St. Gotard	Motnik	Vransko	Letuš	Smartno ob Paki	Šoštanj	Zavodnje	Bele vode
$\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}/\acute{e}$	$\acute{e}/\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}$
$\acute{y}$	$\acute{y}$	$\acute{y}$	$\acute{y}/\acute{y}$	$\acute{y}/\acute{y}$	$\acute{y}$	$\acute{y}$	$\acute{y}$	$\acute{y}/\acute{y}$
$\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}/\acute{e}$	$\acute{e}/\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}$
$\acute{e}$	$\acute{e}/\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}/\acute{e}$	$\acute{e}/\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}$
δ	δ/δ	δ	δ/δ	δ	δ	δ	δ	δ
δ	δ	δ	δ/δ	δ	δ	δ	δ	δ/δ
δ	δ/δ	δ	δ/δ	δ	δ	δ	δ	δ

Drugo dialektično enoto tvorijo govori, ki se govore ob Dreto in zgornji Savinji. Njihov geografski obseg je nekako tale: Luče—dolina Lučnice—Podvolovljek—Volovljek—Črnilec—Menina planina—razvodnica med Dreto in Bolsko—Prihova—Boskovec—Raduha—Luče. V primeri s prejšnjo dialektično enoto izkazuje zgoraj očitani teritorij razvojno drugačno in arhaičnejše dialektično stanje, čeprav ga več zlasti mlajših pojavov družijo z njo. Še prav posebno pomembno je dejstvo, da ima to dialektično ozemlje dvojne reflekse za psl. $\acute{e}$, podobno kot rezi-

janski, koroški in obrobni štajersko-prekmurski govori. Medtem ko ima prva enota za vse psl. vokale ozke reflekse, pa dobimo tu naslednjo sliko:

Psl.	Gornji grad	Radmirje —Ljubno	Luče	Sp. Kraše —Kokarje	Homec —Brdo	Rečica ob Savinji	Zavodica	Smihel nad Mozirjem
<i>ê</i>	<i>ê : ê/iê</i>	<i>ê : ê/iê</i>	<i>ê : ê/iê</i>	<i>ê : ê/iê</i>	<i>ê : iê</i>	<i>ê : ê/iê</i>	<i>ê : ê</i>	<i>ê, ê : ê</i>
<i>ě</i>	<i>ě</i>	<i>ě</i>	<i>ě</i>	<i>ě</i>	<i>ě</i>	<i>ě/iě</i>	<i>ě/iě</i>	<i>ě/iě</i>
<i>è</i>	<i>è/iè</i>	<i>è/iè</i>	<i>è/iè</i>	<i>è/iè</i>	<i>iè</i>	<i>è/iè</i>	<i>è</i>	<i>è</i>
<i>ē</i>	<i>ē/iē</i>	<i>ē/iē</i>	<i>ē/iē</i>	<i>ē/iē</i>	<i>ē/iē</i>	<i>ē/iē</i>	<i>ē</i>	<i>ē/iē</i>
<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>ō/ô</i>	<i>ō/ô</i>	<i>ô</i>
<i>ð</i>	<i>ð</i>	<i>ð</i>	<i>ð</i>	<i>ð</i>	<i>ð</i>	<i>ð/ô</i>	<i>ð/ô</i>	<i>ô</i>
<i>ò</i>	<i>ò</i>	<i>ò</i>	<i>ò</i>	<i>ò</i>	<i>ò/ûo</i>	<i>ò/ûo</i>	<i>ò</i>	<i>ò</i>

Če primerjamo to preglednico s prejšnjo, ugotovimo naslednje razvojne razlike:

1. Srednesavinjski govori obravnavajo psl. *ê* podobno kot gorenjščina ali kot slovenski neobrobni govori sploh, to se pravi, za *ê* je tu eno samo zastopstvo. Nasprotno pa imajo gornjesavinjski govori za *ê* dva različna refleksa: enega za staroakutirani *ê*, drugega pa za vse ostale primere, namreč za cirkumflektirani, novoakutirani in prvotno predtonični *ê*. Staroakutirani *ê* izkazuje iste reflekse kot novoakutirani *è* ali *ē*. Zanimivo pa je dejstvo, da so refleksi za staroakutirani *ê* tu ožji kot refleksi za stalno dolgi *ê*. Kolikor mi je znano, takega razmerja ni v nobenem drugem slovenskem narečju.

2. Medtem ko imajo govori prve dialektične enote za *ě*, *ð* in *ō* ozke vokalne reflekse, pa izkazujejo gornjesavinjski govori zanje same širine ali vsaj še indiferentne vokalne kvalitete. Tudi tu je značilno, da so zastopniki za cfl. *ě* in *ð* širši kot zastopniki novoakutiranih *è* in *ò*.

3. Tako prvo kot tudi drugo dejstvo priča, da so gornjesavinjski govori po razvoju zaostali, da so bolj arhaični kot ostali savinjski govori, da dalje niso doživeli vpliva gorenjščine, in slednjič, da jih lahko prištevamo v vrsto odmaknjenih obrobni slovenskih govorov.

Poleg vokalizma so za to enoto značilne še druge posebnosti. Akcent-ski premik *uhō* > *ūho* je povsod poznan. V tem se izražajo, vsaj v novejšem času, močni stiki teh govorov s koroščino. Povsod se govore še *l*, *n* ter izredno velarni *l*. Dolgi *l* in *l̃* reflektirata tu kot *ô/ō*, medtem ko se ob srednji Savinji govori *ou̯*. Izredno značilna je nadalje palatalizacija konzontanov (razen *č*, *š*, *ž* in *r*) pred sprednjimi vokali v posttoničnih zlogih in istočasni razvoj *e* > *â*. Ta pojav, ki ga bom kasneje pri navajanju gradiva ilustriral z nekaj primeri, je moral biti nekda razširjen tudi po

sosednji paški dolini in hribih. V Šoštanju in okolici slišimo namreč še danes oblike, kot so: *gôinim*, *χôidim*, *χôidla*, *nôisim*, *nôisla* itd.; *prâim* < *pravim*, *sm prâila*, *postâi* < *postavi*, *postâite* itd. Te oblike so vsekakor nadaljnja razvojna stopnja zgornjesavinskih *gônim*, *χôd'im*, *nôs'im*, *prâv'im*, *postâv'im* itd. V obeh primerih gre za olajšanje težkega izgovora palatalnih konzontanov: v prvem z anticipacijo palatalnega elementa, v drugem pa z opustitvijo labiodentalne pripore.

Med posebnosti gornjesavinskih govorov moramo prišteti še pojava: *o* > *a* v predtoničnih zlogih ter *-o* > *-a*, ki povezujeta te govore s sosednjimi koroškimi govori, dalje izgubo instrumental v singularu in deloma tudi v pluralu ter njegovo nadomestitev z lokalom, številne besedne arhaizme itd.

Preden preidem k razlagi te variante savinjskega dialekta, hočem navesti nekaj gradiva s področja Gornji grad—Radmirje—Ljubno—Luče, ki pa v bistvu velja tudi za ostali teritorij gornjesavinskih govorov:

ê > *ê*: *cvêť*, *smêχ*, *lêp*, *vêť*, *jêť*, *mêšnc*, *grêχ*, *mêχ*, *slêp*, *srêda*, *mlêka*, *rêš*, *trêbax*, *brêk*, *snêk*, *gnêzda*, *zvêzda* itd.

ê > *ê/iê*: *miêstâ*, *kâliêna*, *dêla*, *brêza*, *smrêka*, *siême*, *cêsta*, *urêxa*, *dêlat* itd.

ô > *ô*: *zôp*, *gôba*, *pôť*, *môš*, *gâlôp*, *môka*, *gôs*, *kôť*, *ubrôč* itd.

ê > *ê/iê*: *pêst*, *glêdat*, *klêcat*, *srêca*, *trêš'a* (3. sg.) itd.

ê > *ê*: *pêč*, *ušêsa*, *plevêu*, *pepêu*, *šêst*, *čabêla*, *nauχrêbar* itd.

ô > *ô*: *nôs*, *kôst*, *môst*, *plôť*, *rôk*, *môč*, *nôč*, *bôs*, *stô*, *bôk*, *sô* < *sol* itd.

ê > *ê/iê*: *siêdem*, *niêš'u*, *piêku*, *sêrsêna*, *jeliêna*, *uramêna*, *čêšam*, *mêl'am*, *klêpl'am*, *têšam* itd.

ô > *ô*: *gôn'am*, *χôd'am*, *luôm'am*, *môdl'am*, *môč'am*, *kôl'am*, *zluôm'l'an*, *sχôl'an* itd.

Za primer zgornjesavinske palatalizacije navajam nekaj značilnih primerov:

čêšam, *mêl'am*, *klêpl'am*, *têšam*, *nasmêtu* < *nasmetil*, *gôn'am*, *χôd'am*, *lôm'am*, *rapôčam*, *rapôčaf'a* (2. pl.) : *rapôčata* (2. dual.); *uđčta* : *uđčt'a* (2. pl.); *grêta* : *grêta* (2. pl.); *vêta* : *vêta* (2. pl.); *vîtta* : *vîtt'a*; *tarpîta* : *tarpîl'a*; *tiêta*, gen. *tiêl'a*, dar. *tiêl'a*, s *tiêl'a* : *siêstra*, -a; *jâpka* : *jâpk'a*; *išam*, -aš, -a, -ama, -ata, -amâ, -af'a, -ajâ; *vîd'q* < *vidêl*; *vêd'q* < *vêdêl*; *târp'q* < *trpêl* itd.

Kako je prišlo do te variante savinjskega dialekta? To temò nam razjasni primerjava naslednjih zgornjesavinskih vokalov z ustrezajočimi zastopniki v osrednji štajersčini.

Psl. Gornjesav. Osr. štaj.

$\acute{e}$	$\acute{e}$	$\acute{e}i$
$\ddot{e}$	$\ddot{e}$	$\ddot{e}i$
$\ddot{o}$	$\ddot{o}$	$\ddot{o}u$
$\bar{o}$	$\bar{o}$	$\bar{o}$

Znano je, da sta osrednještajerska $\acute{e}i$ in $\bar{o}u$ nastala po direktni difton-
gizaciji $\acute{e}$ in $\bar{o}$. Gornjesavinjska $\acute{e}$ in $\bar{o}$ sta torej predhodna stopnja osred-
nještajerskih $\acute{e}i$ in $\bar{o}u$. Stopnji $\acute{e}$, $\bar{o}$ < $\ddot{e}$, $\ddot{o}$ nam doslej nista bili znani iz
nobenega slovenskega dialekta, temveč jih je prof. Ramovš pri razvoju
štaj. $\acute{e}i$, $\bar{o}u$ samo suponiral. Njihov obstoj v gornjesavinjskih govorih nam
torej ponovno dokazuje, kako pravilno je Ramovš pojmoval razvoj
osrednje štajersčine in analogno tudi dolensščine ($\acute{e}$ > $\acute{e}i$), čeprav ni imel
nobene opore v njemu znanem dialektičnem gradivu. Da gre tu res za
arhaično stopnjo v razvoju štajersčine, nas prepričujejo tudi ostali arha-
izmi v zgornji savinjščini, namreč $\acute{n}$, $\acute{l}$, $\acute{l}$ in leksikalne starine, ki jih v
ostalih osrednjih štajerskih govorih ne nahajamo več.

Razlaga gornjesavinjskih govorov je sedaj jasna in tudi geografsko
ter zgodovinsko utemeljena. Podobno kot srednjo Savinjsko dolino so
tudi področje zgornje Savinje in Drete naselili Slovenci iz Celjske kot-
line, torej tisti ljudje, ki so naselili tudi teritorij današnjega osrednjega
štajerskega dialekta. Toda medtem ko je ob Bolški, srednji Savinji in
od tod dalje tudi ob Paki prišlo do stika med gorenjščino in prvotno
štajersčino preko Črnega grabna, je ta razvojni činitelj v zgornji Savinj-
ski dolini in ob Dreti manjkal. Današnje jezikovno stanje tostran in
onstran Črnilca nam priča, da v tej smeri povezave med Gorenjsko in
Štajersko ni bilo, torej tudi ne vpliva gorenjščine na govore ob zgornji
Savinji. Na drugi strani pa je bila zgornja Savinjska dolina ločena tudi
od srednje in spodnje, in sicer tako geografsko kakor tudi upravno-
politično. Važnejša kot geografija je bila tu upravno-politična pripad-
nost zgornje Savinjske doline, ki se je na geografijo samo oprla. Iz zgo-
dovine namreč vemo, da je bil teritorij zgornje Savinjske doline nekako
od srede 12. stoletja dalje last benediktinskega samostana v Gornjem
gradu in to ostal še dolga stoletja kasneje. Toda ta upravna enota je
nedvomno obstajala že mnogo prej, saj je znano, da so jo benediktinci
dobili od oglejskega patriarha, ta pa od nekega Bavarca Chagerja. Če
izvzamemo Solčavo, o kateri bom govoril kasneje, se obseg posestev
benediktinskega samostana natančno krije z obsegom gornjesavinjskih

govorov (gl. o tem: dr. A. Stegenšek, O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja, ČZN VII, 1910, str. 5—8). Ker je bil ta teritorij samostojna upravna enota, ločena od srednje in spodnje Savinjske doline, se sem niso mogle širiti inovacije, ki so zajemale ostali del štajerskih savinjskih govorov in so izhajale iz stikov med gorenjščino in štajersčino. To ozemlje se je zato razvijalo ločeno in počasneje, saj je bilo navezano samo nase, šele kasneje je dobilo zveze tudi s Koroško, zveze, ki se odražajo v mlajših jezikovnih pojavih na tem teritoriju. Ker je imelo centralno-štajersko govorno osnovo in ker ni bilo razvojnih pobud niti z Gorenjske niti iz ostale Štajerske, je to osnovo ohranilo in jo zaradi izoliranosti počasneje razvijalo kakor osrednja štajersčina. Od tod razmerje gornjesav. *ê, ȳ* : osr.-štaj. *ēi, ōu*.

Praden preidem k tretji enoti, nekaj besed še o mozirskem govoru (Mozirje—Loke—Ljubija—Soteska—Šmihel itd.). Za ta govor je značilno, da še pozna dvojne reflekse za *ê*, na drugi strani pa ima za *ȳ*, *ȳ* in *ȳ* že ozke zastopnike. Ta govor je torej prehodni govor med zgornjo savinjščino ter srednesavinjskimi govori. Za to govori na eni strani geografska lega, na drugi strani pa, kolikor vem, tudi zgodovinska dejstva opravičujejo tak razvoj.

Solčava tvori tretjo enoto savinjskih govorov, kajti te ne moremo uvrstiti v okvir prej obravnavanih govorov. Bila je sicer tudi last benediktinskega samostana v Gornjem gradu, vendar pa izkazuje bistveno drugačen vokalizem. Tu ni sledi niti o dvojnih refleksih za psl. *ê* niti o širokih zastopnikih za psl. *ȳ*, *ȳ* in *ȳ* niti o gornjesavinjski palatalizaciji konzónantov, čeprav na drugi strani marsikak pojav tudi ta govor družijo s sosednjimi koroškimi in savinjskimi govori (akc. premik *uhô* > *ũho*, *t*, razvoj nepoudarjenih vokalov itd.).

Solčavski govor pozna gorenjski vokalni sistem (razen refleksa za psl. *ȳ* in *ȳ*, ki tu prehaja v *ê/â*) z malo ožjo vokalno kvaliteto *e*, ki prehaja v ustrezni diftong *ȳe*. Tudi sekundarno poudarjena *e* in *o* reflektirata kot v gorenjščini (*ȳe, ȳo*). Z gorenjščino ga veže tudi zastopnik za kratki in sekundarno poudarjeni *a* (*pās, mǣgla*).

Znano je, da je bila Solčava naseljena primeroma pozno (13. stol.). Če upoštevamo sosednje koroške in savinjske govore, ki so razvojno drugačni, pa se obenem spomnimo potez, ki ta govor družijo z gorenjščino, utegnemo pomisliti na to, da so Solčavo naselili Gorenjci — in tu bi bila razlaga za sicer težko razumljivo sliko zgornje Savinjske doline.

IV

REFLEKSI ZA PRASLOVANSKE NOSNIKE
MED SREDNJO SOŠKO IN ČEPOVANSKO DOLINOPsl. $\bar{e}$

1. Tolminski refleks, namreč zožitev $\bar{e} < \bar{e}$ v $\bar{e}$ in diftongizacija v $i\bar{e}$ z variantami $i\bar{e}/i\bar{e}$ sega po Soški dolini navzdol do Doblarja, na jugovzhodu pa do Čepovana in Lokev ($i\bar{e}/i\bar{e}$).

2. Onstran Doblarja v Ročinju, Avčah, Kanalu, Desklah, Plavah in Batah na Banjški planoti imamo $\bar{a} < \bar{e}$, torej zastopstvo, ki ga poznamo iz celotnih Goriskih Brd. Ta refleks slišimo tudi po hribovskih vaseh onstran razvodja med Idrijo in Sočo (Kambreško, Kostanjevica, Lig), od katerih moramo Kostanjevico in Lig zaradi še ohranjene oksitoneze v tipih *ženà, nogà, meglà* in nekaterih drugih pojavov prištevati k beneško-slovenskim nadiškim vasem. Poleg običajnega refleksa $\bar{a} < \bar{e}$ se na vsem tem ozemlju pojavlja sporadično $\bar{e} < \bar{e}$, in to zlasti v števnikih *pēt, devēt, desēt*, ki jih prof. Ramovš razlaga z analogijo po prvotno oksitoniranih cas. obl. (*pētix > pētix* $\Rightarrow$ *pēt* itd.), kar je popolnoma verjetno (gl. Ramovš, Hist. gram. VII, str. 87). Pripomniti pa moram, da je $\bar{e}$ za $\bar{e}$ v tem predelu, kadar koli ga slišimo, lahko tudi preprost ljudski substitut za $\bar{a} < \bar{e}$, kajti ljudje se zavedajo te tako značilne posebnosti v svoji govorici, se je sramujejo in jo hočejo zabrisati. Posebno če govore s tujcem, je ta njihova težnja takoj očitna.

3. Med srednjo Sočo in Čepovansko dolino, namreč v Levpi, na Kalu in na Banjšicah (Trušnje, Lohka, Krvavec, Mrcinje itd.), slišimo za $\bar{e} \bar{e}$ ali $i\bar{e}$, sporadično pa tudi $\bar{a}$. Ta zadnji refleks je v nom. acc. pl. prvotno oksitoniranih $\bar{a}$ -osnov običajen in edin (*rakā, nayā; sāstrā, totā, kṣā, kṣā, patā* itd.). Vseh teh oblik ne moremo imeti za dialektične izposojenke iz sosednjih obsoških govorov, kajti to so besede, ki so v dnevni rabi. Zato mislim, da je tudi na tem področju prvotni refleks bil $\bar{a}$, ki pa ga je nato izpodrinil običajnim slovenskim zastopnikom palatalnega nosnika podobnejši $\bar{e}$. Kolikor vem, je bila Banjška planota naseljena pozno in je svoje prebivalstvo dobila verjetno iz predela srednje Soče (pastirji in drvarji). Ti pa so prinesli s seboj $\bar{a} < \bar{e}$, katerega izolirane ostanke slišimo še danes.

4. Grgarski govor nad Solkanom ima za $\bar{e}$ danes nekaj diftong $\bar{y}e$. Ta glas zastopa tu tudi $\bar{a} < \bar{a}$, pogosto pa tudi etimološki $\bar{a}$. Iz tega sklepam, da je bil tudi prvotni grgarski refleks za $\bar{e} \bar{a}$. Ko pa je kasneje prišlo zaradi meni neznanih vzrokov, verjetno pa po analogiji prvotno

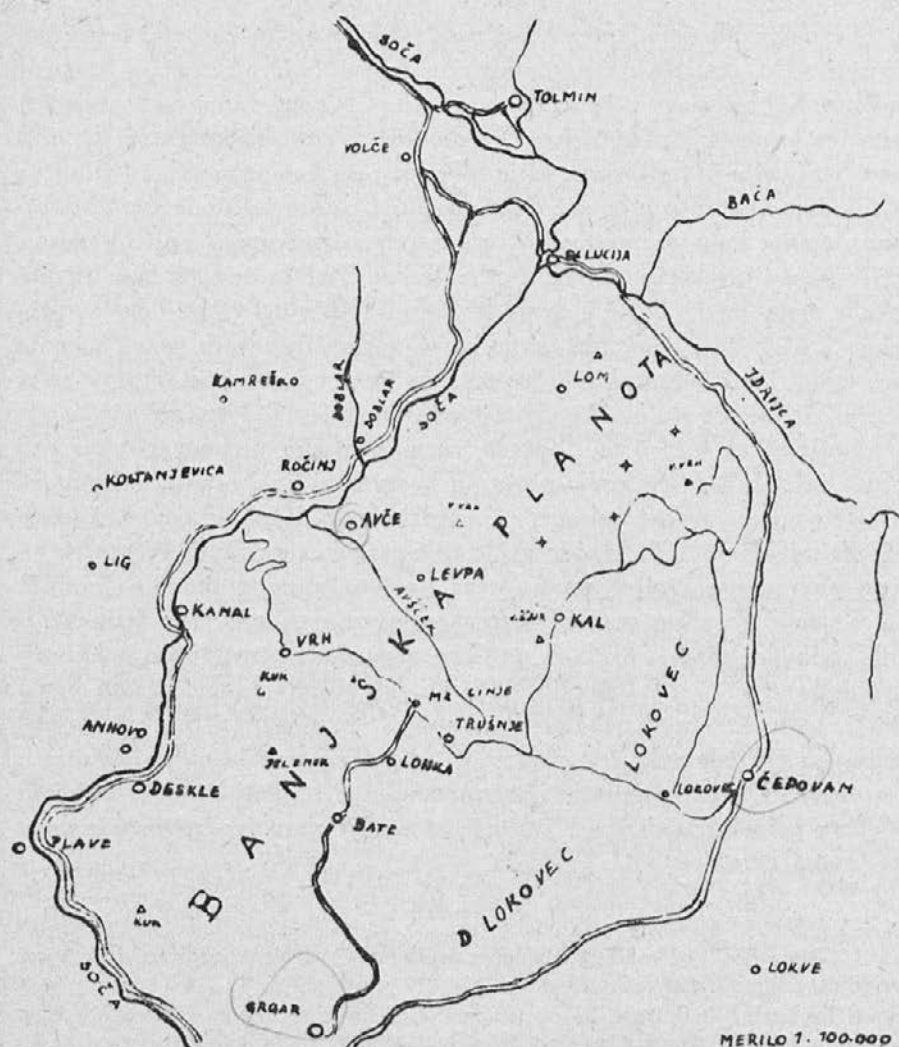
oksitoniranih $\bar{a}$ -osnov, do pogostnega krajšanja prvotnega $\bar{a}$ (n. pr. za Solkan: *nȳša mȳčka* itd.), je temu krajšanju podlegel tudi $\bar{a}$ iz $\bar{e}$. Grgarščina je nato ta kratki $\bar{a}$ zaradi intenzivne artikulacije spet podaljšala in razvila v današnji *ýę* (*dýęn, mýęčka, trýęsem* itd.). Glas *ýę* je posebnost grgarskega govora in ga nisem slišal nikjer drugod v okolici, celo ne v najbližjih vaseh, pa tudi v Solkanu ne. Povsod drugod namreč slišimo namesto njega $\bar{e}$.

Psl. $\bar{q}$

Povsem analogen in vzporeden je razvoj prsl. $\bar{q}$ na tem terenu. Toda medtem ko imamo za prsl. $\bar{e}$ tod danes tri različne reflekse, namreč *ie*, $\bar{e}$ in $\bar{a}$, pa pozna ta predel za prsl. $\bar{q}$ v bistvu samo dva zastopnika, namreč *uo* z event. variantami $\hat{u}^o$, $\hat{u}^a$, $\hat{u}^e$ itd., ter $\bar{q}$. To je razumljivo, če pomislimo na to, da je $\bar{a} < \bar{e}$ samo mlada nadaljnja razvojna stopnja prvotnega $\bar{e}$, ki je moral biti tu dolgo zelo širok glas. Stanje refleksov za prsl. nosnike je torej na tem terenu podobno onemu v podjurskih govorih, ki imajo za $\bar{e}$ prav tako $\bar{a}$ ali $\bar{a}$, medtem ko refleks za $\bar{q}$ take razširitve tudi tam ni doživel. Ploskev $\bar{q} < \bar{q}$ se na terenu srednje Soče zato krije s ploskvijo, ki jo zavzemata $\bar{e} < \bar{e}$ ter $\bar{a} < \bar{e}$, diftongični refleksi *uo*, $\hat{u}^a$, $\hat{u}^e$ pa se govore tam, kjer se analogni glasovi govorijo tudi za prsl. $\bar{e}$.

1. Tolminski *uo* sega torej na jugu samo do Doblarja, na jugovzhodu pa se je kot $\hat{u}^a$ ali $\hat{u}^o$ razširil preko Čepovanske doline do Lokev in v Grgarju trčil na podoben refleks $\hat{u}^o/\hat{u}^e$, ki nedvomno predstavlja starejšo razvojno stopnjo današnjega osrednjekraškega $\bar{u} < \bar{q}$. Iz Ramovša (Hist. gram. VII, str. 66) namreč vemo, da se je kraški $\bar{u} < \bar{q}$ razvil preko diftongov tipa $\hat{u}^o$, $\hat{u}^e$ in ne po direktnem zoževanju $\bar{q} > \bar{q} > \bar{o} > \bar{u}$. V današnji čepovansčini torej nimamo opravlka s kraško, temveč s tolminsko izogloso $\bar{q} > \hat{u}^o/\hat{u}^e$, čeprav v bistvu v razvoju ni razlike med njima.

2. V Ročinju in Avčah južno od Doblarja pa imamo že opravlka z arhaičnim refleksom $\bar{q} < \bar{q}$. Ta refleks se nato vleče po Soški dolini vse do srede poti med Plavami in Solkanom, ko se pojavi solkanski *uo*. Na zahodu se nadaljuje po hribovskih vaseh med Sočo in Idrijco (Judrijo) ter trči na prve nadiške vasi nad Idrijco in onstran nje. Taka je stvar, če jo gledamo s te strani današnje jugoslovansko-italijanske državne meje. V resnici pa je drugačna. Obsoški in banjški $\bar{q} < \bar{q}$ je namreč samo skrajnji vzhodni izrastek obsežne beneškoslovenske izoglose $\bar{q} > \bar{q}$ podobno kot tudi $\bar{e} > \bar{e}/\bar{a}$, ki je segel do Soče in se razširil preko nje še na Banjško planoto, kajti tudi tam ga slišimo povsod (Levpa, Kal, Banjšice itd.). Seveda to ni edina beneškoslovenska izoglosa, ki je segla tako daleč na vzhod. Takih je še več, pa o njih na tem mestu ne bom govoril.

Današnji refleksi $\bar{e}/\bar{a} < \bar{e}$ ter $\bar{o} < \bar{o}$ po srednji Soški dolini, na ozemlju med Sočo in Idrijco in na Banjški planoti, ki povezujejo te govore z beneškoslovenskimi govori ob Nadiži, ne pričajo za to, da so morali biti ti kraji bogvekakoli močno povezani z Beneško Slovenijo, da je torej do njih prišlo zaradi živahne socialne povezave Beneške Slovenije s tem obsoškim predelom in z Banjško planoto, temveč pričajo le o tem, da so ti kraji morali biti dalj časa zunaj živahnega jezikovnega dogajanja, da

so bili izolirani, odmaknjeni, navezani sami nase in zato razvojno počasnejši. Do podobnih ugotovitev sem prišel tudi ob študiju govorov onstran Kobarida in v breginjskem kotu. Če pogledamo na zemljevid, nam vse to postane razumljivo. Gre namreč za ozko soško grapo (kanal!) med Sv. Lucijo in Solkanom, ki je bila vse prej kot primerna in vabljiva za živahne komunikacije, gre dalje za oddaljeno in težko dostopno Banjško planoto. Pa tudi zgodovinski momenti so nedvomno vplivali na to, da je bil ta predel osamljen in odmaknjen. Tod je namreč stoletja potekala meja med območji dveh fevdalnih posestev v tisti davni preteklosti, ki je bila odločilna ravno za razvoj naših nosnih vokalov, meja med oglejskimi tolminskimi posestvi in posestvi goriških grofov (glej o tem M. Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo II*, 1948, str. 14).

Refleksi za $\bar{e}$ in $\bar{o}$ na obravnavanem področju pa nam govore tudi o naseljevanju teh krajev, o prvotnih komunikacijah, o tem, kako daleč je seglo na eni strani tolminsko, na drugi strani pa kraško izoglosno izžarevanje in katerih krajev ni doseglo ne eno ne drugo. Vse to je seveda povezano z življenjem ljudstva po teh krajih v davnih stoletjih.

Kasneje pa so se razmere izpremenile, zato se je seveda izpremenil tudi jezikovni razvoj. Ko bom na drugem mestu razpravljaj o nekaterih drugih pojavih v teh govorih, pojavih, ki so mlajšega datuma, bom videli, kako se obseg nekaterih tolminskih izoglos razširi in kako zavzame tudi predele, ki jih izoglosa $\bar{o} > u\bar{o}$ ali $\bar{e} > i\bar{e}$ še ni mogla zajeti. Vse to je v zvezi s spremenjenim socialnim in političnim položajem ljudstva po teh krajih, kajti jezik je zrcalo, je zgovorna priča narodove zgodovine.

Résumé

L'auteur de l'article «Les dialectes de la vallée de la Save supérieure» est arrivé aux conclusions suivantes:

1. Le parler du village Rateče appartient à la série des parlers carinthiens, tels qu'ils sont en usage dans la vallée du Kanal et dans la Zilja.
2. Le trait caractéristique du parler de Podkoren, Kranjska gora et Rute est l'enlacement des phénomènes dialectiques plus anciens de Carinthie et de ceux plus récents de Haute-Carniole.
3. Il est probable que la région entre Rateče et Kranjska gora fut colonisée par des gens venant de Carinthie.
4. Le parler de Dovje et de Mojstrana est le dialecte haut-carniolais tel qu'on le parle aux environs de Jesenice, exception faite pour deux phénomènes extrêmement significatifs, à savoir les réflexes *ei*, ou de *e* et *o*.
5. L'existence des réflexes *ei* < *e* et *ou* < *o* dans le parler de Dovje et de Mojstrana ne trouve pas sa justification dans l'évolution organique de cette région, puisque ces réflexes ne sont possibles qu'en Styrie ou dans la partie

orientale de la Basse-Carniole. Des raisons historiques nous font supposer que *ei* et *ou* à Dovje et Mojstrana soient des réflexes dialectiques de *e* et *o* qui ne proviennent cependant pas de la Styrie, mais bien de la Basse-Carniole orientale d'où ils furent importés par des colonistes venant des domaines que l'évêché de Freising possédait là-bas, entre la Mirna inférieure et la Krka.

*

Dans son étude »Sur le substrat styrien des parlers de la vallée de Tuhinj et du Črni graben«, l'auteur qui, en qualité d'explorateur pour l'Atlas linguistique de la Slovénie, a étudié ces parlers en détail, cherche à élucider le problème de leur origine. Il arrive aux conclusions suivantes:

1. A l'Est de la ligne qui va de Prevoje dans la vallée de la Radomlja à Potok dans la vallée de Tuhinj, on parle la variante orientale du dialecte de Haute-Carniole. Cette variante est caractérisée par les phénomènes suivants: une seule intonation, égale ou descendante; l'accent change de place: *māglā* > *māyla*, *stābār* > *stābar*; diphtongues dans les syllabes à accent secondaire (*ruāka*, *kuāsa*, *tiēle*, *čiēu* etc.).

2. Dans la partie centrale de la vallée de Tuhinj (Buč—Jastrobļe) les réflexes haut-carniolais pour *ē* et *ō* disparaissent faisant place à *ēi* et *ōu*. Dans la vallée de la Radomlja et dans les villages montagnards voisins, *ēi* et *ōu* ne sont plus que sporadiques à côté des usuels *ē* et *ō* haut-carniolais.

3. *ēi* et *ōu* dans la vallée de Tuhinj et dans le Črni graben représentent, selon l'opinion de l'auteur, les réflexes du dialecte de la Styrie centrale pour *ē* et *ō*.

4. Tous les phénomènes linguistiques récents dans la vallée de Tuhinj et dans le Črni graben proviennent du dialecte de Haute-Carniole (*švapanje*; *-b* > *-f*; *dk*, *tk* > *χk* etc.).

5. Les Slovènes habitant la vallée de Tuhinj et le Črni graben ont immigré du bassin de Celje, preuve le phénomène cité sous 2.

6. La circulation animée entre la Haute-Carniole et la Styrie a recouvert le caractère primitivement styrien du parler de Črni graben avec des innovations dialectiques haut-carniolaises.

7. Jusqu'au 13e ou 14e siècle, la partie centrale de la vallée de Tuhinj devait être isolée, sans chemins de communication avec les régions environnantes. C'est pourquoi les plus anciens réflexes du dialecte styrien pour *ē* et *ō*, c'est-à-dire *ēi* et *ōu* s'y sont conservés, témoignant ainsi du substrat styrien des parlers de la vallée de Tuhinj.

8. Dans une époque ultérieure, les chemins de communication entre la Haute-Carniole et la Styrie passèrent aussi par la vallée de Tuhinj. De cette époque datent les phénomènes linguistiques plus récents de Tuhinj qui sont d'origine haut-carniolaise.

9. D'après l'auteur, aussi les phénomènes sous 1. sont en rapport avec le substrat dialectique styrien des parlers de la vallée de Tuhinj et du Črni graben.

*

Dans son étude »Caractéristique et classification des parlers de la Haute Savinja« l'auteur traite le problème du dialecte qu'on parle aujourd'hui dans cette région. L'analyse détaillée de tous les traits caractéristiques des parlers de Savinja l'a amené aux conclusions suivantes:

1. Contrairement à des faits connus jusqu'à présent, il nous faut, sur le territoire du dialecte de Savinja, tenir compte de trois parlers distincts, c'est-à-dire du parler de Savinja étudié dans les »Dialectes« de Ramovš (Hist. gram. VII, str. 156—159) et qu'on parle dans la vallée de la Bolska, le long du cours moyen de la Savinja et de la Paka inférieure; ensuite du parler de la Savinja supérieure qu'on parle dans la vallée de la Dreta et de la Savinja supérieure de Mozirje à Luče, et enfin, du parler de Solčava.

2. Le parler de la région du cours moyen de la Savinja seul provient du substrat du dialecte styrien central influencé par le dialecte de la Haute Carniole.

3. Le parler de la Savinja supérieure jusqu'à Luče représente le stade archaïque du dialecte primitif styrien central recouvert par de nombreuses innovations carinthiennes. Il a évolué sur les territoires des propriétés du couvent médiéval des Bénédictins à Gornji grad.

4. Le parler de Solčava diffère en maints points de celui de la Savinja supérieure. Il est bien possible qu'il se soit développé par suite d'une colonisation haut-carniolaise de la région de Solčava.

*

L'auteur de l'article »Les réflexes pour les nasales du slave primitif dans la région entre la vallée moyenne de la Soča et la vallée de Čepovan« est arrivé aux conclusions suivantes:

1. Les réflexes dialectiques de la région de Tolmin pour les nasales du slave primitif, à savoir *ie*, *uo*, ne dépassent pas dans la vallée de la Soča, le village de Doblar, ils se sont cependant répandus dans toute la vallée de Čepovan et à Lokve pour rejoindre à Grgar des réflexes semblables appartenant au Karst occidental.

2. Les réflexes archaïques pour les nasales du slave primitif, à savoir *e/a* et *o*, sont caractéristiques pour toute la région de la Soča moyenne de Doblar à Solkan, pour le plateau de Banj et pour la région entre la Idrija (Judrija) et le cours moyen de la Soča. Un état semblable est caractéristique aussi pour les parlers de la Vénétie Julienne et pour la région aux bords de la Nadiža.

3. De l'avis de l'auteur les réflexes archaïques pour les nasales du slave primitif ne signifient pas que la région aux bords de la Soča serait en relations étroites avec la Slovénie Vénitienne; ce phénomène est plutôt le résultat de l'isolation géographique et, partant, sociale de la région en question, ainsi que la conséquence de certains faits historiques.

4. La frontière dialectique entre les parlers de la Vénétie Julienne et de la Nadiža, et entre ceux de partage des eaux entre le cours moyen de la Soča et la Idrija (Judrija).

Anton Debeljak

O MRTVIH VELARNIH PREDPONA

V Miklošičevem *EW* najdeš pod geslom vprašalnega, kasneje oziralnega zaimka *kŕ* na strani 152 pod točko 21 pripombo, da nekateri jezikoslovci s tem *kŕ* vežejo predpono, vsebujočo osuplo vprašanje kot izraz začudenja — bodisi na dobro plat kot hvalo, bodisi na slabo plat, da se kaka stvar prikaže kot malovredna ali celo zaničljiva. Zgledi: *csl. ka-grzličíšť* poleg *grzličíšť* »grlec, grlič«, *ukr. kavoron* »poljska vrana«, *sl. kavran, gavran, kovran, s. gavrán, č. havran, p. gavoron, gs. havron, ds. karvona, karona, ukr. hajvoron* poleg *vrán*. Semkaj jemljejo tudi *s. kuveo* »prezrel«, pri čemer mislijo na *veo*, *csl. vělz, s. naknada, na-(do)knaditi, s. kovrčica* »koder, kodre, kodrček«, ki se da primerjati s *p. markocz, s. kovrtanj* »zavoj, vijak«, *kovrtač* »kolesce za rezanje testa«, *ukr. kovertaly, kovernuty* »obračati, obrniti«, *(s)kovorot* »voditev, napeljevanje«, *kovorotnyj, kovorotlyvyj* »okretljiv«, *s. kovrcan* »zvit, zmotan«: *vrcati* iz *vrt-*, kakor *bocati* iz *bod-*, *ukr. kovorot* »lesa, prilaka«, *r. kóvorot, kopróty* iz *kovoroty* = vorota, *r. koleducha* »cinjavica, gololedica, poledica, izpodletica, žled, požledica«, *p. kabłak, ukr. kabluk* »krivina, ovinek, okljuk«: *ob-łak, r. kanurá* »jama«, *sobač'ja kanura* »pasjica« poleg *norá, p. nora, nura, gs. kořebło* »močno rebro«, *ds. korabja* »rebro«, *r. kaulok, zakaulok, zakoulok, zakovulok* »zagata, uličica«, *r. zaulok*. V nekaterih glagolih nastopa *kŕ* kot predpona: *č. nakomítati se* »priti na met, nameriti se, naleteti«, tudi *nahomítati se, nachomítati se, kmítati se, hmítati se* »migljati, migetati, megetati«, *ukr. komět* »strmoglavo, na vrat na nos, glavički«, *č. škodlučiti, vykodlučiti in rozloučiti, gs. zakomdžić; zakomda* »zamuda, zakasnitev«, *potkomdžić; ukr. pokmityty, prykmityty* poleg *zamityty, prykmitnyj* poleg *zamitnyj, kmit bratý* »zaznati«, *kmituvaty; prykmeta* »(pri)znak«, *r. zakumžit* = zaoblačitsja : *mīg*. Prim. *nakumeki* = dogadki : *ukr. kaverzy* »spletke« lahko navežemo na **verzti* (plesti lapti); enako *kovyrziť*; vendar *kaverzy* vežejo nekateri na *srn. kaveržin* »trgovca«, *srl. cavercinus, ukr. skoviryty* ša

»vežiti se, bočiti se, zvijati se« : *zviryty ša*, ukr. *kopjaznuty* »krepeneti dreveneti, otrpevati«, *kopjaza* »zmrzljivec«, sl. *kostruži* »debeli otrobi«.

Ti primeri iz Miklošiča se dajo pomnožiti: s. *kovrča* »zavitina, kodrasti las«, *kovrčast* = *koordžast* = *koordžav*, *kovrčati* = *kovrčiti*, *koordžak* = *koordžik* »moška čepica«, r. *kabluk* »peta, opetnica pri obutvi«, gs. *komuda* = *skomuda* »zamuda, pomuda, zamudek«, s. *korubati* »koruzo ružiti« : *rubiti* »robiti, sekati«, r. *kuvyrkaf*, *kuvyrknuť*, *kuvyrk* »prekuc« : *vyr* in *výrek* »zasuk, vrtinec«, *koverkať* »zvijati« itd.

V Bernekerjevem *EW* ima predpona *ko-* svoj odstavek. Miklošičevi zgledi so pomnoženi, n. pr.: č. narečno *komírati* »umirati«, *kodrcati se* »tresti se«, p. *komudny* »počasen«, *kojarzyć* »spajati« od *jarzmo* »jarem«; *kocierpka* »čremsa, čemž; rdeče grozdjiče, ribez«, od *cierpki* »trpek« itd.

Predpona je po Bernekerju sorodna s predlogom *kž*. A Skok pravi: *ko-* je bez sumnje prefiks nepoznatog podrijetla (SR 1950, 352). Nekateri Miklošičevi zgledi pa so tu kakor v Walde-Pokornem ovrženi, n. pr. s. *kostr(ij)ěšiti se* izvaja iz samostalnika *kostr-*, narejenega iz *kostz* »ribja kost«, tudi *ka-luža* se tolmači kot *kal-uža* »kal, blato«, a Petersson vidi tu haplogologijo nam. *kalo-luga*, *kalo-luža*. Slično mislijo nekateri pri gavrnanu na izpust zloga ali haplogologijo: *gavo-vornz* (*gava* = *vrana*) rajši kakor na podobnost s staroindijsko predpono *ka-*, n. pr. *ka-puva* »zelo smrdljiv«, *ka-madhura* »osladen«. *Koryto* se več ne veže z glagolom *ryti* »dolbsti«, ampak z izrazom *korec*.

V Klugejevem etimološkem slovarju najdeš nem. izraz *Kux*, posnet po češkem *kukus* (*kūs* »del, delež, kos«). Lat. beseda *rana*, *ranucula* je na franc. tleh dobila velarno predpono: *grenouille*. M. Lübke, *EWK* 1935, nudi pod 1098 geslo *bihurdan* »einzäunen«, ki je dalo būndn. *bagorda* »škomrda, navža, slabo oblečena žena, ki otroke straši«, v Misoxu (Graubünden) pa *ka-gorda* »strašilo«.

Starost velarne predpone je nedvomna, prof. Oštir jo domneva že v alarodščini, v predindoevropskih govorih, lik. *k-*, predtrak. *ka-*, n. pr. *ka-moles* »prav prijazen«, predalbansko *ko-*, *ka-*, *ke-* (Beiträge z. al. Spr. 1921, zlasti str. 94). Vendar albansko *ko-* smatrajo posamezniki za izposojeno lat. *co(m)-*, n. pr. lat. *curia*, iz *co-uiria* »zbor možakov«. Pomensko, ne glasovno, je s tem *co-* sorodno got. *ga-*, n. pr. *gahlaiba*, lat. *companiono*, stvn. *ka-*, *ki-*, *ga-*, *gi-*, nvn. *ge-*, *g-* (glas *e* se zgublja že jako zgodaj pred vokali kakor pred konzonanti): *genug*, angleško brez predpone: *enough*; *Glaube*, angl. s predpono *be-*: *believe*; *Gnade* itd. Celó pred trdo konzonantno skupino gine, prim. naš priimek *Gspan* (1. so- dojenec, 2. sovoznik).

Čisto mehanski, brezpomenski prednastavek *g-* obravnava L. Pintar v razpravi o krajevnih imenih, LZ 1913, 371, navajajoč primere: *Godovič*, *Gudlič* za sl. *gđolici*, dalje *g-* kot nadomestek za vzglasni *v-*: *gosenica* za *ošenica*; narečno *guni* za uni, oni; *gož* = vož. Sem spada pač še čakav. *guzda* »nzda«, ki ga navaja Valjavec, Rad CXXXII, 183. Pri Nemcih so taki zgledi s *h*: (*H*)eidechse, (*H*)elfenbein. Tako so Rusi najbrž slišali *Herbe* nam. *Erbe*, da so dobili *gerb* in mi od njih *grb*. Nasproten pojav, da se presliši rahli vzglas *h-*, kaže sl. *rba* iz nem. *Herbe* »oblakovina, zelena lupina pri orehu«. Ne mehanično, marveč pravo mrtvo predpono pa kaže srb. (*k*)omorika.

Doslej smo med velarnimi predponami najmanjkrat srečali glas *h-*. Prvi je take zglede dognal Sobolevskij za rečna imena *Cho-rol*, *Cho-mor*, *Cho-pir* v AslPh XXVII, 244. Tak prefiks je profesor Oštir zaslučil v etruskolat. *hi-strio*, pozneje pa je ustno ta zgled zavrgel, češ da gre lahko za mehansko aspiracijo. Trdnjši pa so mu primeri *hren*, *hmelj*, *chz-bizz* »bezeg« (Termilai — die Wölfischen, Razprave V—VI, 1930, 248).

V slovenščini pa imamo večkrat predpono *ha-*. Vzorci iz Pleteršnika: na Murskem polju se veliki sobi pravi *hajzba* (*ha* + *izba*), *hajžer* »žep, aržet, majžar« iz: *ha* + *Aser* (glas *j* je takega porekla kot v ribniškem *bajsu*, *basu*), *harúpa* »grda rupa, jama«, *habzza* »habat«.

Poleg *rupa* je znana povečana oblika *rupača*, med Krimom in Strahomerom se sliši: *rapača*, to pa v dveh pomenih: 1. globel, 2. skala. Ob drugem pomenu opozarja Miklošič na lat. *rupes* »skala«. Taka izposojenka ni dosti verjetna, oba pomena potekata lahko iz domačega korena, saj tudi izraz pečina predočuje dva pojma: 1. skala, 2. votlina. V gorskem svetu so podobni pojavi drug poleg drugega. Avgmentirana oblika je utegnila dobiti še predpono *ha-*. *Harupače* doslej še nisem srečal, pač pa obrušeno: »Iz dolin in prepadov in *hrupač* so se kuhale belkaste megle« (Meško, Slike II, 82). Pisatelj mi sporoča, da je besedo prestregel na Koroškem. — Trg Središče ima strmo ulico z imenom *Hrúpača*. Glede poudarka navajam iz Krajevnega leksikona Dravske banovine 1937: »V narečju se kaže močno vpliv sosednje hrvaščine v naglaševanju.« Da bi koroška in štajerska *hrupača* potekala iz »hrup«, je manj verjetno. Domačin iz Središča, prof. Veselko, mi pravi, da izraz hrup tam ni znan, govori se hrum.

Izpad vokala smo videli pri nekih Miklošičevih navedkih, tako č. *kmítati* (*hmítati*) se. V Pleteršniku najdeš (*h*)rabud, rabuka, hrabuka poleg *harabuka*, za sl. *koromač* ali (*ko*)morač stoji čakavsko *kromač*. Brez vokala je prekmursko: *gnor*. V Radencih so se 1951 vpričo mene

otroci norčevali iz Prekmurcev, češ da govore takole: »Və pa za to nika neje, če smo malo gnori« (saj pa za to nič ni, če smo malo nori).

Akademski Rječnik podaja pod značko *gavran* Daničićevo mnenje, da je zadevna predpona posneta po glagolu *gakati* »krokati, gagati« ali po *gatati* »vedeževati«. Več verjetnosti ima Geitlerjeva misel, da je predpona sorodna z *go* v *golem* »velik« ali č. *ho-nositi se* »ponašati se, prevzetovati«, vsaj pomensko. Tako tudi tolmači besedo *gavran* kot: ga »velik« + vran M. Markič v Etnologu 1937, 51, ko pretresa izvor imena *Vransko*. Tu bi lahko še dodal krajevna imena kot *Kávrán* za klanec in zaselek v Tuhinjski dolini pri Kamniku, *Kávranca*, hrib med Kostelom in Bilpo, kjer gnezdi mnogo kavk in vran.

Nadaljnji zgledi za emocionalne predpone, nabrani večinoma po Pleteršniku: *kaber*, *kabr(o)nek* = abranek, *kabr(-ast, -at)*, *kabrna* = *ka-brna*, *kabrnat*, *kabrničen* = *kavrničen*, *kavrnica*, *kavrnje*, *kavrnka*, vse pač iz: *ka* + *plna* (Glonar, Poučni slovar), *kavrána*, *kakukavica* »kukavec, dišča mošnjica, džundžek«, pomeni pa tudi znano ptico (Kopriva na Krasu, v Plet. tega pomena še ni), *kored* in *koreden* »vrstan, enakoroden«, *korednost*; (*s*)*koredica* »skošek, red, redica, redovnica, redovec, redovje, plast, rez«; *košuta*, prim. sh. *mašuta* (5–6-letna deklica, prvotno junica, srnica, ovčica brez rogov) in *šutast* »norčav«, *šutec* »nespametnik«. *Košuta* je ne samo jelenica, marveč tudi »pustno strašilo, brna, rusa, škornrda« in ima poleg sebe nemara še moško obliko v rezijanščini *košet* »kozel« iz *kóšut*? Koren nastopa tudi v ruščini: *šut* je potemtakem »komol, brez rogov, mlad, neizkušen«; Oštir ga veže s franc. *sot* »neumen«. Pridevnik *komol* »brezrog, mulast, mujast, komolast« ima v Pleteršniku soznačnico *mul(j)*, prid. in samost. »vol z odbitimi rogovi«.¹

(*Ko*)*robida* je zabeleženo v Kranjski gori. *Korúze* »malovreden konj, kljuse« se zdi sestavljeno iz naše predpone in nem. Roß, ki je s slabim pomenom prešlo v franc. *rosse* »mrha« in štaj. *rusa* »brna, strašilo«, če ni nastalo po koruzni hrani.

Izraz *muza* »slab klobuk, kušček, klobuta, klofeta, kravjak, geba, šklafrnica, šota, veh(ur)a« ima poleg sebe soznačnico: *komuza*. Druga *muza* in *muzka* »hilja, krava z nazaj upognjenimi rogmi«, *muzelj*

¹ Tudi priimek *Hudimul* gre po Koštiálu sem: hudi vol. Ker pa imamo poleg tega še priimke: *Hudimal*, *Hudomal(j)*, *Hudomelj*, *Hudomolj*, vidim v vseh teh oblikah pridevnik z obrazilom -j kot Slovenj; pritaknjeno je okrnjenemu osebnemu imenu *Hudom(ar, er)* kakor *Črnómelj* iz *Črnom(er)* ali zagrebški priimek *Budimlić* iz *Budim(ír)*. Krajevni leksikon Drav. ban. omenja na Štajerskem zaselek *Hudimarje*. To je enako tvorjen pridevnik iz neokrnjene podlage.

»hiljec«, muzasta krava, muzast vol kakor muzec »zajec z nazaj potisnjenimi uhlji« so očitno v zvezi z glagolom *muzati* ali *muziti* »smukati, drgniti, muliti«, kakor da jim je glava poglajena, brez ostrih štrlin, a s tem je nemara po tvorbi lobanje v jezikovnem sorodstvu *komus* »sam(o)sov, bikar, buldog«. Črna ženska žival, zlasti kobilica, se imenuje *mura*, kajkavci pa pravijo črni kravi *kamúra*, toda *kamúra* je ponekod vitoroga, drugod komolasta krava.

Pri geslu *hloža* »dračje, hrasta, brst, haloga, slačje« stoji v Plet.: prim. *haloza* (?). Če je sorodnost tu, kaže, da se glas *a* v šibki poziciji lahko povsem izgubi. Da bi pa »*haloza*« izvajal iz »*loza*«, mi branijo besede: *halóga*, *halúga*, *falóga*. Prim. naziv pokrajine *Háloze*.

Rastlina *gabez* ali *gavez* je po nekaterih poimenovana: *ga* + *vez* (*vezati*). Vendar danes prevladuje mnenje, da tiči v njej pojem: *goveji jezik*. *Glož* (m) = *vož*, *ož* »belouška« in *gloža* = *goža* »jermen, osrednja« imata očitno že omenjeni fiziološki prednastavek brez pomenske primesi.

Zanimive enačbe iz Pleteršnika: *gnádit* = *naditi*; *gnado* = *nado* »jeklo«, *nad* (ž) »kar se k železu privari«; *nadež* »žebljarska habica, žebljarsko nak(a)lo, nakovalo«. To so zloženske s korenem *dhe* (de-ti, de-jati): *od(ic)a* »trnek«; *prid*; *sod* »posoda, sodba, par«; *mrtud* (po ljudski razlagi: *mrtvo-ud*); *spilod*; *zdelo* »platek, šater«; *ud* (sh *udo*); *uzda* »brzda«; *beda* (biti), *bedak* »udarjenec« in pod. Na predlog *na* pride ta pripona po i-jevski ali a-jevski sklanji: *nad*, *nada* (jekleni nastavek na raznem orodju, s katerim se močno tolče, na motiki, sekiri, cepinu; pri obutvi kos novega podplata, ki se dene na starega; pri motvozu debelejši del; pri pogledu v bodočnost pa naši naloženi upi ali nadeje. Tudi v srednjem spolu: na balti mora biti *nado*, da dobro seka. Ker je tak nastavek kovinski, se je iz tega razvil pojem »jeklo«.

Nadka je nastavek na ulju, panju. Glagol *nádit* se tolmači: 1. drugo na drugo devati, vrstiti, naspiti devati, plastiti; 2. jekliti. Soznačnica *gnádit* morda nima naše mrtve predpone, pač pa predlog *k-* v omehčani izreki, prim. sh. *knádit*, ki mu Akad. Rječnik ne ve izvora. Če se rabi sestavljena prinadoknaditi ali ponadoknaditi, ima ta glagol nekak rekd: 5 predlogov je v njem.

Poleg *vrabec* se govori tudi *grabec* (Gor., Goriško v Medani, Istra, Vas in Fara na Koč., ukraj. *gorobec*). V Breznikovi Slovnici IV, 55, je nastavljena prvotna oblika *gvrabec*, iz katere se je obrusil bodisi *g*, bodisi *v*.

Izposojenka (*g*)*ratati* ima svoj *g-* iz nem. *geraten*, enako *gverati* in *gmerati*.

Vsi etimologi se strinjajo v trditvi, da spada slovan. *gneздо* v indoevr. tvorbo *ni-sdos* (*ni* »nizko«, *sed* »sesti«), ali od kod vzglasni *g*? Nemško *Genist* »mrve, smeti od slame« je premlada izvedenka, da bi bila mogla vplivati s svojim *g*. Je li ta *g* posnet po kaki domači besedi, n. pr. *gnesti* ali *gnoj*? Pri *smrdokavri* bi zadnje že šlo. Nemara gre za našo mrtvo predpono. V Slovenskih Goricah (Pretrž) pravijo žabi urhu *kuruc* in *kukuruc*. Če v 2. primeru *ku-* ni mrtva predpona, je pa v prislovu *ko-davno* »davno«. V istem kraju se govori: *naglaboriti* »kaj bolj gostega natočiti, močno kam naliti«, *naglaborila* mu je vina v piskrček. Morda tiči v glagolu *labor(a)* »Gerölle, Konglomerat« ali še rajši: *labora* »latvica, skleda« z mrtvo predpono.

Isto predpono ima verjetno glagol *komoliti* »pomoliti, pomaljati« v Akad. Rječniku od nekega pisca v Zadru iz 17. stol.: *spuž komoli roge na dvor* »polž moli roge ven«. Istega porekla je bržčas *ko-*, ki se pritika besedam v č. tajni govorici, n. pr. *ko-umat* »wissen, verstehen«, Treimer, *Das tschechischē Rotwelsch*, Heidelberg 1937, na str. 50.

Goltniki se radi med seboj izpodrivajo: *góvsniti* = *kóvsniti*, *gomi-lice* = *kamilice*, *grépati* = *hrepati*, *grokati* = *krokati*, *grohòt* = *krohòt*, *goliba* = *koliba*, *kruška* = *gruška* = *hruška*, *kamela* = *gomela*, *gukati* = *hukati*, *gomarati* = *komarati* itd. Tako bi kdo pri *gomotúti* = *homotúti* mislil na mrtvo predpono in *motáti*. Toda Walde-Pokorny izvaja ta glagola od *gomòt*.²

Sekundaren je vzglas v narečno sl. *kolopèc* ali *koropèc*, po ital. *parapetto*. Nasprotno pa je vzglasni *t-* nam. *k-* po asimilaciji v srb. *totrkati* »trkati kakor žolna«, če ni to v celoti zvokosličnica. Čustveno predpono *ko-* vidi Machek v moravskem *kotrla* in slovaškem *kotorla*, potomcih stare onomatopeje *drlicè* »škrjanec« (ZfslPh XX, 1948, 29 nsl.).

Ptica: *čajka*, *grahlja*, *tonovščica* se imenuje po naših otokih *káleb*, od onod tudi priimek *Kaleb*, spominjajoč na Godwinov roman *Caleb Williams*. Akad. Rječnik pristavlja pri tej znački: postanje tamno — kakor pri mnogih drugih, n. pr. *ofajati* (iz: obhajati), *olka* na Hvaru (iz: *tkalka*). Leta 1938 sem videl v Loparskem zalivu na Rabu do 60 teh ptic, ki so se, krožeč ob ministrovu ladji, razločno predstavljale: »*Káleb*,

² Koren *gem* »oberoč« grš. *γεμω* »poln biti«, sorodno s slov. *gomota*, *gmota*, r. *kom* »kepa«, sh. *komac* »strmen«, *koma* »obilat zalogaj slanine ili krta mera«, *kom* je naziv za razne kraje, zlasti hribe, s. *Komovi*, *Komača* v Krbavi, nemara istovetno z bohinjsko *Komarčo* (glas *r* je morda kasnejši vrivek po besedi *komar*), *Kom(ica)*, *Komna*, *Kum*.

káleb«. Na celini njih klic ni toliko znan, zato se je ime naslonilo na: *golob*, torej *gáleb*. Slovenci smo tudi oksitonezo povzeli po *golobu*: *galéb*.

Kdor najde v Pleterš. enačbe: *čmrlj* = *čmerélj* = *čmelj*, *šmelj* (tudi rus. *šmelj*, priimek *Šmelěv*), se bo vprašal, ali niso priimki *Košme(r)lj*, *Košm(e)rl* istovetni s patronimikom *Č(e)rmelj*, ki je morda razširjen z mrtvim preformantom. Ne. Priimke je načelno razlagati najprej iz krstnih imen. V našem primeru imamo na voljo osebno ime *Cosmas*, *Kozma*, ki je enkrat dobilo obrazilo *-elj*, drugič pa južnonemško manjšalko *-erl*.

Po Hrvaškem in Ogrskem je precej krajev z imenom *Kaniža*. Slovenija premore eno tako vasico, dva zaselka in predmestje Ptuja, poleg *Kanižarice*, krščene po P. Kanižarju. Razlaga po zastarelem korenu *kenez*, *kanez*, t. j. *knez* (Mažuranić, Prinosi) se mi ne zdi prepričljiva, vsaj *Kaniža* pri Jarenini se bolje prilega razlagi: *ka* + *niz* + *ja*.

Med Ljubljano in Ribnico je nekje zasidran glagol *kanižiti*, ki pač ni izveden iz *kan-iti*, temveč iz *ka* + *nižji* »poniževati koga, natolcevat, grajati«. Kmet hruli znanca vpričo njegove žene: »Te sramote ti ne odpustim! Ti si mi tega človeka v hišo vrgel! Ti si me dal ljudem v zobe.« — »Kaj pa kanižiš? Kaj ti je naš naredil?« Fr. Jaklič, *Ljudske povesti*, 1919, na str. 47.

V razpravi o naglasu v književni slovenščini je na str. 200, 201, 206 Valjavec pojasnil neke poudarke kot posledico napačnega umevanja prvih zlogov, tako *góvor*, *pústil*. »Narod je prvi slog *go* uzeo za predlog, pa je zato naglas potegnuo na prvi slog.« Namesto predlog bi mi rekli preformant.

Kakor imamo od *dreči* *drajsati*, od *drgniti* *drgajsati*, tako dá *lomiti* *lomajsati*. Od tod ojačeno *ko-lomajsati se* »ajs(n)ati se, gajs(n)ati se, kolobi(n)tati se, kolobotati se, kolobantati« in skraćeno: *komajsati se*.

Zlogotvorni *r* kaj lahko prevzame mesto kakega samoglasnika, n. pr. *brtoglavce* »butoglavce«, *štrpicati* »stopicati« (oboje v Loškem potoku), *čmrlj* nam. *čmelj*, *stržaj* nam. *stežaj*, *krtiš* za madj. *kötés*, *krletka* iz madj. *kalitka*. Enako v Šumadiji *zakrlepiti se* »zalepiti se, zakačiti se« (Ran-ković, *Gorski car*, roman, slovarček izdaje 1948).

Redko se primeri, da emocionalno predpono srečamo v reducirani obliki **ke-*, ki postane *če-*. Šahmatov navaja dva starorus. zgleda: *čekrižiti* in os. ime *Čekrigin*. V sloven. utegne biti iz predpone *ha-*, **he-* palatiziran zlog *še-* v glagolih *šemigati*, *šepesniti* »opesniti, spesniti, zdrčati«. Prim. *štekanje* v koroškem narečju SR 1950 (Kotnik), str. 466.

V Trypučkovem sestavku o afektivnih predponah pri glagolu in samostalniki v ruščini (SR 1951) najdete tudi predpono *s-*: *lad* = *slad*.

Tako se človek lahko vpraša, ali je naslednja predpona *š-* nastala iz pravkar omenjene *še-* ali pa kot pojav, ki mu Italijan pravi: *esse impura*, nečisti *s*. Zgledi: (*š*)*klaleta*, (*š*)*klafrnica*, *škriljak* poleg *kriljak*, *škriljanek*, (*š*)*krampelj* »krepelj«; kanja — *srb. škanjac*, *sl. krabija* ali *krabica* = *sl. škrablja* poleg *krabulja*, *sl. korkŭ* — *krak*, *s. škrok* »korak«, *sh. krletka* in *škrletka*, v Žumberku *škórnjača* »krastača« nam. *kornjača* (povedal mi je domačin Bulić 1951), prvotno *čimeli*, *sl. čmelj*, *šmelj*, *čmrlj* je *r. ščemelj*, *tur. čorba* je *r. ščerba*; v Trogiru se netopir imenuje *pomiša-poškrpēja* (-skrpeja), *skrpej* ali *škrpej* je isto ko *sl. krpelj* »kripavec, lěšcec, laščec, loščec, ovčja uš«. Opomniti je, da mehčani *lj* v romanskih jezikih in pri njih sosedih, zahodnih Slovincih ali Hrvatih, postaja -j: »Nočemo kraja, hočemo Tita« si 1945 bral po zidovih v Medani, rojstni vasi Alojza Gradnika.

Miklošič navaja koren *skri-*: *skridlo* = *krilo*, *češ. skřemen* = *křemen*; na jgsl. tleh živi *kora* poleg *skora*, *sl. pokoj* — *sh. spokoj*, *sl. (s)prelep*, (*s*)*prelepota*, (*s*)*prejoh*, (*s*)*prejoj*, *skorócelj* (*Achillea millefolium*, imenovan po tem, ker hitro ali *skoro* celi rane) nastopa tudi brez etimološkega *s*: *koro(n)celj*, *korócvet*. Kajkavsko (*s*)*kunkač* je neka žaba.

V slov. slovarjih najdeš dvojnice: (*š*)*klepetati*, (*š*)*klefetati*, (*š*)*klopotati*, (*š*)*klaleta*, (*s*)*kložnja*, *skoliber* = *goliber* ali *golibar*. Morda sodijo sem zgledi kot *žlambora* »luknja v drevesu« in *labora* »ptičja past«.

Že v začetku razprave smo trčili na primere, ki nudijo vzglasje *ko-* in *sco-*: ukr. (*s*)*kovorot* in *skoviryty* ša, č. *škodlučiti*, gs. (*s*)*komuda*. Dalje *sl. vir* (č. *vyr*, *Strix bubo*) = *skovir*, *skomizg(ati)*, (*sco*)*migniti*, (*sco*)*migati*, (*sco*)*redica* (glej spredaj str. 172); v Horjulu *skurh* = *urh* (žaba); (*ško*)*mrda* (J. Pajk, Črtice; tudi sam sem to slišal v Radencih 1951 od Prlečke za slabo oblečeno žensko), *ščeženska* »čarovnica, klekarica, coprnica« (tednik Dolenjec, Novo mesto, 10. II. 1906, v članku Belokrajina).

Netopir se ponekod na našem vzhodu imenuje *skržabec*, *škržabec*. Pomislil sem na izvor: *skrž(o)-žabec* kot *brg(o)lez*, pri čemer prvi zlog izraža šum kakor pri *skržatu*. Ker pa mračnik tiho, neslišno leta, se zdi verjetnejša razlaga: *s-ko-žabec*. O glasu *r* nam. o gl. višje str. 175. Dubrovčanu Stuliću očita Budmani, da se je v svojem besednjaku zmotil, prevajajoč lat. *vespertilio* z: *žaba*. Tudi na Štajerskem je znan ta pomen.

Tako smo nanizali precej slovenskih in nekaj neslovenskih primerov za velarno čustveno predpono. Predmet seveda še dolgo ni izčrpan. Kdor bo zglede izpopolnil, bo hkrati prispeval k poglobljenemu spoznavanju svoje materinščine.

Résumé

L'auteur étudie les mots à suffixes vélaires *ka-*, *ga-*, *ko-*, *go-* en slovène et dans les autres langues slaves. Il cite les matériaux de Miklošič et de Berneker en y apportant quelques corrections et proposant dans certains cas d'autres interprétations. Il complète ces matériaux par des mots rassemblés par lui-même, p. ex.: *s. koprca, koprčast, koprčast, r. kobluk, s. korubati, r. kopyrkaf, kopyrk, koverkaf* etc. Il cite ensuite des exemples des mots avec ces suffixes dans les langues germaniques et romanes. Dans les langues slaves, les plus rares sont les mots à préfixe *h-*; le slovène cependant connaît aussi le préfixe *ha-*, ainsi p. ex.: *hajzba, hajžer* < *ha + Aser, harúpa, habŕza, hrúpača, harabuka*.

On trouve le préfixe vélaire, selon l'auteur, dans les mots slovènes *kaber, kabronek, kabrn, kabrnčen, kavnica, kavnje, kavraka, kavrana, kakukavica, kored(en), skoredica, košuta, košet, korobida, komuza, kajk. kamara, komúra*; avec l'élément *g-*: *gnáditi, gnado, grjabec* etc. Il explique le patronyme *košmerlj* < *Cosmas* et le toponyme *kaniža* < **ka-niz-ja*.

Par analogie avec **ke- > *če-* dans les mots russes *čekrižiti* et *Čekrigin*, l'auteur suppose **he- > *še-* dans *šemigati, šepesniti*. Il doute cependant d'une origine analogue pour le préfixe *š-* dans le type *(š)klafeta, (š)klafrnica, (š)kram-pelj* etc. Le préfixe *ko-* est concurrencé aussi par le préfixe *sko-* dans le type *skovir, skržabec*. L'auteur cite un grand nombre d'autres exemples de création expressive dans le domaine du vocabulaire.

PRISPEVKI K PROTIREFORMACIJSKI DOBI

3. PRAVILA BRATOVŠČINE SV. REŠNJEGA TELESA V DOLINI 1635*

Protireformacijska doba, zlasti v 17. stoletju, je tako revna s slovenskimi tiski, da mora literarni zgodovinar upoštevati tudi rokopise iz tiste dobe, pa najsi bodo še tako skromni in nezhatni. Zato jih je po pravici sprejela Kidričeva bibliografija v »Opombah k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva« (ČJKZ III, 73). Tam navedena serija pa ni popolna, največ zato, ker je od njene objave 1922. leta do danes prišlo v razvid precej novega rokopisnega drobiža. Vsekakor bo potrebno izdati izpopolnjeno bibliografijo, še poprej pa ne bo odveč, objaviti važnejše rokopise ali vsaj opozoriti nanje in na njih hranilišče. Kdo namreč ve, ali ne bodo spet šli v pozabo ali celo v zgubo, kakor n. pr. prisege kranjskega mesta, tako pomemben kulturnozgodovinski in jezikovni spomenik, ki ga poznamo danes samo po Pajkovi objavi v programu mariborske gimnazije 1870.

Na pomlad 1951 so v Okrajnem sodnijskem arhivu v Kopru našli rokopisna pravila Bratovščine sv. rešnjega telesa iz leta 1635 (gl. katalog zgodovinske razstave »Slovenci ob Jadranu«, Koper 29. X.—29. XI. 1952, str. 7, 12, 30, in Primorski dnevnik 9. XI. 1952). Rokopis je spravljen v knjižnici Zveze slovenskih prosvetnih društev v Kopru, a fotografija je na voljo v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (Ms 1015).

Pravila so bila zapisana ob ustanovitvi omenjene bratovščine v Dolini, v vasi jugovzhodno od Trsta, med Sacerbom in Boljuncem. Dolina ima staro župnijo, imenovano n. pr. 1418 »S. Voldaricus vallis Mohoy« (S. Rutar, Samosvoje mesto Trst..., Ljubljana 1896, 255).

* Članek je bil napisan leta 1952 za SR. Leta 1953 so bila Pravila objavljena v Istrskem zgodovinskem zborniku I, a ne docela zanesljivo in brez komentarja; zato objava v SR ni odveč. — Prvi del »Prispevkov k protireformacijski dobi« glej SR 1951 (IV), 238—243.

Po Josipu Grudnu sega nastanek Bratovščine sv. rešnjega telesa v začetek 15. stoletja; tedaj je v naših krajih bila že lepa vrsta takih bratovščin (Gruden J., *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju* ..., Ljubljana 1908, 101). V Kranju n. pr. je bila ustanovljena »v prastarih časih« in je 1445 dobila posebno kaplanijo, 1499 pa nova pravila, ki so se ohranila (Koblar A., *Vzajemnost* 1925, 9). Zato je težko reči, zakaj je po drugih virih čas ustanovitve te bratovščine pomaknjen v 16. stoletje in papeževa potrditev datirana z letom 1539 (Wetzer-Welte, *Kirchenlexikon* II, 1325).

Naš rokopis obsega 4 strani (preganjeno polo papirja). Slovensko besedilo je na prvih treh straneh, na četrti je v italijanščini označena vsebina: »Regula della Confraternità dell' Santissimo Corpo di Christo in Dolina«.

Ker je v rokopisu marsikaj prečrtano, in to skoraj do nečitljivosti (v objavi tu spodaj so taka mesta v okroglem oklepaju), dela ves tekst vtis koncepta. Zlasti na koncu prečrtana določila o dajanju računa in starešinah, ki potem niso na novo formulirana, bi kazala, da besedilo ni dokončano. Vendar bi si težko razložili, kako je zašel v arhiv koncept in ne dokončni čistopis, saj so se pravila pač zato ohranila v arhivu, ker so bila poslana pristojni oblasti v potrditev.

Pisava in jezik kažeta, da je pisec vsaj nekoliko poznal knjižno slovenščino (h'temu, h'pomuzhi), vidni pa so tudi lokalni in narečni vplivi v pravopisu in besedah (odreshegne, denasgni, Opassilu, entrado).

Podobna pravila v slovenščini so ohranjena za Bratovščino sv. rešnjega telesa na Homcu, toda v mnogo kasnejšem prepisu — iz leta 1777 (Carniola V, 96). Pomen dolinskih pravil ni samo v njih starosti, temveč tudi v tem, da gre za slovenski rokopis z našega obmejnega ozemlja.

Besedilo se glasi:

Regola' Bratouske Stiga Resniga Thelesha V Zirkuui Stiga Vriha Skofa, inu Spouednika VDolini Gore postaulene. Kar ie pak ta Sta Bratouska Sazetta inu sadoblana. 1635 na 9 dan Iunia Mesza.

Leta Sta Bratouska h'temu konzu ie gore postaulena sa pouishat Zhast Bosio sVelizagnu suih Vernih dus inu mertuim dusizam V Vizah pomuzi.

2. Vsakiteri Brat, inu sestra kadarkuli sastoppi de S: R: Tellu se ima unkai nesti, ie doshan toisto spremit kadar veliku opranilu gha ne sadershi kadar pak bi ne mogu perstopit, ima 5 ozhanasou inu 5 sdrauih Marij smolit, alli sai en Ozhanas, inu eno sdrauo Mario bode smoliu 60 dni odpustka sadobbi. —

3io. Vsakiteri Brat inu Sestra Sa Boune alli V: Iiezah sadershane Brate, inu Sestre ie dosan 3 Ozhanashe inu 3 Aue Marie Smolit sa nih odreshegne 60 dni odpustkou sadobe. —

Qto. Kadarkuli u'merie, en Brat, alli Sestra Bratie, inu Sestre so dousni nih Bratzha suezhami do groba spremit, ta pak kateri smanka ima 5 Ozhanashou inu 5 Sdrauih Marij sha toisto dusho smolit, inu bo (sadobiu) 60 dni odpustka sadobiu.

Qinto. Vsakiteri Zetertek de li ie mogoze ena Sta Masha se ima brat na Altarij S: Tella Sa Siuue, inu Mertue Brate, inu Sestre! Bratie pak kateri to Sto Masho poslysaio 60 dni odpuska sadobe. Glihi uishi ti kateri h'ti Sti Mashi perstoppit nemoreo de li 5 Ozhanashou, inu 5 Auemarie sa siue, inu mertue Brate smolio tudi 60 dni odpustka sadobbe. —

(Bratie inu Sestre kadar bodò Na Veliki Zetertek, Alli na Stiga Thellesha dan alli pak donasgni dan se spouedali Stv Resnv Tellu preieli popunima odpustik bodo sadobili.)

Ti kateri denasgni dan u'to Sto Bratousko se perpiseo se spouedò inu inu /!/: S: R: Tellu preimeo popunima usih soih grehou odpustik sadobbe.

Glihi nishi ti kateri so se sopishani Zhe na denasgni dan, Na Nouiga letta dan, Na Stiga Simona (Na Opassilu... Vriha) se spouedo, inu obhaiaio popunima odpustik sadobbe. —

Ta Brat alli sestra kadar mei duema bi mer storila Alli eniga preprostiga potuzila debbi se snou prekrishat, alli Molit, alli eniga popotnika Zhes nuz u'hisho useu 60 dni odpustka sadobi. —

Starishini imajo merkat na entrado inu prehodiszhe lette Ste Bratouske, inu usiga tega kar potrebuie Ta Sta Kopella preuidet.

Sakristan pak Altar inu Copelo cisto ima dershati Starisinam h'pomuzhi priti. Na Stiga Rhesniga Thellesha dan leppu neredit Altar, Na Veliki Zetertek Bossij Grop gore postauit Bratom inu Sestram svezhe priprauit, teiste spet preiemat. —

(Ratinga lette Ste Bratouske bo kokar dons, Vasko Letto druge Starishine postauit inu u'ta svet nimaio uez kokar 15 perstopit.)

4. VOLITEV OPATICE IN NJE INVESTITURA 1663

V ljubljanskem kapiteljskem arhivu, fasc. 29, se je ohranil daljši rokopis, ki se tiče volitve druge opatice pri ljubljanskih klarisah, in krajši z investituro te opatice. Na oba rokopisa kakor tudi na razglas o poteku opatičine službe 1666 in na obrazce ekskomunikacije 1660—1666 (glej niže), ki so vsi v zvezi z ljubljanskimi klarisami, me je opozoril tovariš arhivar B. Otorepec, za kar mu bodi iskrena hvala. Fotografski posnetek je na voljo v Narodni in univerzitetni knjižnici (Ms. inv. št. 73/54 in 74/54).

Prvi rokopis obsega 2 poli (= 4 liste) pisarniškega formata, a popisani so samo trije listi (1 a—3 b), zadnji (4 a—4 b) je prazen. Besedilo, ki ga je za volitev 15. aprila 1663 spisal in tedaj tudi govoril generalni

vikar Ferri, je slovensko, le v začetku in v sredi je nekaj režijskih opomb v latinščini.

Rokopis se v celoti glasi takole:

Electio Abbatissa' 2da Monasterij Labacensis Monialium S. Clarae, celebrata die 15 Aprilis 1663.

Ponetur in Sacristia ad cancellos: qui sunt uersus interiorem capellam Monasterij (pro hoc actu operiendi) mensula cum Crucifixo, attramentario, calamis, et charta, candellis interius in Altari capella' ardentibus, et sororibus professis ad electionem ibidem conuocatis ord^e debito uti solent in capitulo considentibus, ad quas huius Scrutinijs Praeses Io. Mich. Ferri Vic. Gen.^{lis} cum duobus assessoribus breuiter praefatus dixit.

Dokler gnich firstaua gnada Otto Fridericus lublanski, inu letega uassegga Clostra Scoff, inù dughune uiksi pastir, uksuoim peruem tega Clostra uisitiragne alli dogounem obischaigne, na prosgnie Sester letega Clostra, uass ussech chatere ste tukai prizho, so gore uselli Guno, Gregoriussa tega imena trinastiga, Christusouega na Semble namestniga [nad *g* stoji *k*], postauo, chatera se sazne, exposcit debitum Pastoralis officij. Inù sò toisto, tudi utem lublanschem Klostre dersati sapouedale, da nikarle obuisheragne, ampak tudi ussako tritie leto, ima oblast ene slecherne Abtissize miniti, inu gnie slusbà ima prenessena biti na to starissi Sestro, zha ie chtemo preprauna, alli eno drugo, chatera suoim profesonam, ie te starissi blishna. Satò te sdagne Gospe Abtissize Marie Lukanzizche, chatera ie ta pednasti dan tega sadai techoziga mesza pred tremi leti, gore usetta slusbà, le ta dan inù huro, tudi cheni Abtisizi poterienà: sposnamo, inù osnanimo da ie stemi tremi leti minilla; inù od tot, da ima pezatnich, inu Cluzhe tega Clostra unasse rochè nam pouerniti, is skoffie slusbè gnie nalosimò, inu io sauesemo, da poletèm sdainiem oprauille ima inuentar tega Clostra, pisma, denarie, inu usse drugho popissati, inu zhes dati te sestri, chatero bodemo mi choker eno Vicario sa ta zhas postàuili, inu oblast tega Clostra zhes dalli, taku dugo, da ta noua Abtissiza bode suoi confirmation, alli poteriegnè dobilla.

Sedai pak damo oblast tega conuenta professiona sestram, chatere okulli tri leta, utem Clostri so siuelle, oblast eno drugo Abtisizo isuoliti po uassi reguli, inu dochounich postauak, alle suassiga conuenta, alli saniga drusiga Clostra, choker uam sfeti Concilium dopusti.

Imate pak snati da po uassi reguli na dua inu duaissetem capituli, Abtissiza, ima taka biti, taku stugente, inù dobrimi delli obdana, da uezh sdobroto, coker suoio slusbò, bode uam naprei stalla.

Da comunitàt ussech rezèch bode dersalla; da sestire tega Clostra sgnie dobrem exemplam obudène, islubesne io bodo bögale, uezh coker istrachouagna. Abtissiza nima obenich posebnich [nad *ss* stoji *h*] lubesne imeti. Da chir bi eno uezh lubilla, per tek drusich useck [nad *s* stoji *h*] bi pochuischegna ne storilla.

Ima tudi dochounich trostou obilno imeti, schaterimi te salostne bò mogla potàsiti, da che ena slàba Sestra ne zaga.

Sfeti Concilium sapouè da slekerna Abtissiza ima suoie starosti stiri desseti let, alli ussai tri desseti dopulnienich imeti, inù sa professionam suoim [nad *uo* stoji *u*] ossum lett, alli ussai pet, chualauredno siuètti.

Ima gnie profession ozhitno storièn biti, nikaŕle na tikim sa tachiga dersàn.

Nima biti udukouni panni, nìkar prepouedana ussoich dochunich opprauillach, nìkar schusi mite, alli dari, te slusbe ischàti. Ima sachònscho roiena biti, nìkar vdòua, ampak diuiza, da bode tudi kdiuistuo mogla sfet daiati.

Te pak chatere ozheio chisuolegno te Àbtisize suoio stimo imète, moreo ulètum Clostro okulli tri leta suoie prebiuàgne imète. moreo tega ordna inù clostra profess sestre biti, nimaio biti vdokuni panni. nimaio biti prepouedane usuoim dokounim opprauilli, nimaio schusi mite, alli dari, suoie stime daiati, zha pak eno neuredno sestro tek slusbi [najbrž je pìsec hotel napisati *kte slusbi*] isuolio, sa ta Zas nimaio oblasti suoio stimo dati. Isuolegne ene Àbtisize samù na sebe ne ualia nister, chedar se sgodi schusi strak, alle pertruzagne, schusi mite, alli dari, skusi deselscho oblàst, chadar ie stim premàllo da ich ni uez choker polouiza sester. tudi ne ualia niz, chadar se te dane stime sa dersio da se ne osnanio, tudi ne uallia niz, chadar so preposno dane, sakai en conuent nima uezh coker tri mesze oblast suoio stimo date; chadar pak isbrana Àbtisiza pusti tridesseti dni prètèzi, da tem gnie danim stimam ne peruolle. Alli de tri mesze confirmationa, alli poteriègna ne prossi, tudi suoio oblast tiga isuoliegna sapàde, inù sgubi. Sfeti Concilium tudi Sapouè, de taku isuolegne, alli isbiragne, ima taku schrounu biti, da imena tek, chatere stime daio, se nimaio isuedeti.

Satù usemitte le te cedilze, na chaterich stoiè sapissana imenà tek sester, chatere sauolo suoie starosti se moreo kslusbe ene Àbtisize isuoliti. Sfeti concilium ozhe da bi Àbtisiza stiridesseti let stara billa: uènder enemo scoffo dopusti da more gore usetti sestre, chatere so tridessetu lett dopulnille sato gniek firstaua Gnada Otto Fridericus coker en dokouni ozha ksuio dobroto proti temo Clostro nagnene [nad *g* stoji *k*], uam oblast daio da morete eno is sester isbrate, chatera ie tridesseti lett dopulnilla. Vas tudi oppomina da imate uediti dokler uuass nij duanaist sester, da se prauiga conuenta nimate, satu bi tudi ne imelle oblasti Àbtisizo isbirati: da bi pak bollic per mirù mogle uClostri siueti, inù raisse bogate, inu choker ano mater lubiti, chatero bodete same isuollille, uam gniek firstaua gnada choker isene [nad *i* stoji *h*] gnade dopustio stime, inù isbiragne ene Àbtisize naprej usetti.

Slekerne uksuoim cedilze, preberite sapissane imena, inu chatèri ozhete uasso Stimo dati, sanim chrisizam sasnaminuite choker uidite utem peruem uasse Àbtisize sbiragno samerkano.

Die 15 Aprilis 1663, pro elect.^o Abbatissae huius labacensis monasterij et ord.^{is} s. Clarae, conuentu de more indicto, audita priùs missâ, ad quam sorores omnes coñmunicarunt, et ad capellam interiorem monasterij conuocatae electioni praesidente N. N. collegialiter uotantes adfuerunt,

N. N. N. N. N. N. N. N. N. N. N. N., notentur absentes. Collectis uotis atque in scriptis scribet, et leget, N. B. in uotatione libera, et secreta, pro electione Abbatissae huius monasterij Soror N. habet uota .000., Soror N. habet uota .000. etc. Sunt tum haec ipsa uota ad inuicem conferenda, et ad regulam sacrorum canonum examinanda. ideo habere uelint aliquantisper patientiam, ut collatione uotorum facta electio publicetur.

Stime chisbiragno le te Àbtisize, choker so dane smo preièlli, tiste popissali, inu prestelli. Sestra N. ima stimo .000. eno, Sestra N. ima stime duue etc.

Sedai bodete eno maicheno poterplegne imelle, da usse le te stime se uezh preuidio, alli po uassik regulak inù dochounich postauak chisuolegno ane Àbtisize bodeo sadoste.

Te dane stime semo preuideli, inu po dochounik postauak semo snesli dà ich ie sa dosti, inu uezh coker polouiza sester tega conuenta sò kisuolegno sestre N. N. [nad tem stoji: *Teresie*] peruolille, satu tudi Mi Io. Mich. etc. klete Àbtisize isbiragno Ischoffie slusbè oprauilla naprei postaulien, gospo Sestro Teresio cheni sfete Clare lublanschiga Clostra inu ordna Àbtisizi isberemo, inu isbràno osnanimò utem imeni boga ozheta + inu Sina + inu sfetega + duga Amen.

Postauimo tudi dessèt dni chenimo poslednimu terminù ussèm tem, chatèri imaio gouoriti super le to isbiragne alli isbrano gospo Àbtisizo, alli drughe sestre chatere sò ie Stimo Dalli, uuonder ussè oppominamo da spumnio dobro, za gnech supernost ne bode douisana, da bodo dochounim straffingam poduersane suoio supernost platille.

Tudi gospè sedai isbrani inu osnanieni Àbtisizi, ischoffie oblasti se nalossì, da ima zha nikar poprei, sai utrik dessetich dnich letemo chsuoioimo isuolegno peruolliti, sizher, zha tega ne stori, ussò oblast chatero schusi danasnie isuolegne ie dobilla, bode schusi taku samuzagne sapadla.

Ta zhass pak da le ta chabtsizi isuoliena gosa Teresia suoi od gnik firstaue gnade confirmation dobi, ischoffaue oblasti, nalosimo, inu sapouèmo, da sestra Joanna spomuzzio Sestre Clare slusbò ene Vicariae na se usàme, inu usse slusbè, chatere se ane abtsize spodobio, po reguli, inu tega Clostra potrebi, suestù oblsusi, chateri tudi de ta zhas, usse drughe sestre pochorne bodo ischoffie slusbè sapouèmo, inù ksnamegno tega i damo snasse roche cluze, inu pezatnich tega clostra.

Bog tega miru, inu lubesni bode suami da po uassi reguli bodete mogli siueti, boga, inu uassega shenena christusa, inu uas me sabo umiru, inu ubosim strachu lubiti.

Drugi rokopis je na enem samem listu: na prvi strani je slovensko besedilo, ki ga je spisal in govoril generalni vikar Ferri ob investituri opatice 8. maja 1663, na drugi se bere: Inuestitura 2da Abbatisa' Monialium Labacenium S: Clara', qua' fuit soror Maria Theresia Stichin, facta per Rdmũ D: Jo: Michalem Ferri Vicarium Glẽm 8 Maij 1663.

Besedilo, ki pa očitno ni ohranjeno v celoti, se glasi:

Sa tega uola mi Io. Mich. Ferri etc. te sfete Clare inu lublanschiga conuenta, lublanschimo scofo inu nam Namesnicho dopulnama poduerseniga te zastliuo inu dochouno, isuoleno Theresia Stichin prednami pokleuno clezeòzo, tiga Clostra inu conuenta tega ordena Sfete Clare professa sa dochouno mater alle Àbtisiza ischoffio oblast nam sa sdei zhes dano, gore usamema inu poterdema, uimene boga ozheta, inù sinu, inù sfetega ducha Amen.

Àbtisiza more smisleite kai sa ena schirb na se usame, inu od kardela sebe zhes daniga chomo bode raitenga dala.

Àbtisiza more obdana biti stugentni, inu uezh isfuetimi Dershaigiem, koker sslusbò naprei state.

Abtisiza more enacha biti ussech rezech, inu isfetimi Dersagniem, utake uise naprei sfetite, da poklizane sestrè uezhe deù islubesgnio choker istrakom io bugaio.

Abtisiza more potrostate te reune, inu gnim perstopiti: da ugnìch nad-lughich, napotrostane ne ostaneco.

Abtisiza more pokleuno, inu lubesniuo suoie sestrè poduziti, inui uaruadse, da se ne bode prekitelâ usapouedich, da schiternosti ti [tih] sapuuidi, ne postaue te dusse u grech.

Abtisiza more tudi siulegnam inu dersagniem, sbessedo, inu exemplam utte(m) inu udrughim (sefl)issat inu sreze [izreči?] to postauo tek regul tiga professa,...

Samostan klarisinj v Ljubljani je ustanovil dr. Mihael Friderik Hiller, sin ljubljanskega knjigoveza, ko je 1632 zapustil magistratu 60.000 goldinarjev za zgradbo tega samostana. Toda šele 1656 so kloster sezidali in poklicali prve redovnice iz Škofje Loke. O tem poroča Valvasor takole:

»Zu diesem Kloster ist An. 1648 der Grundstein gelegt: und hat mans im Jahr 1656 geweiht, nachdem vorher, im 1637. Jahr, den 23. Decembr. vier Kloster-Frauen von Bischofflack, als Frau Maria Lukahantschitschin Aebtissin, mit ihren Convent-Schwestern, als Frauen Ursula Hertzogin, Frauen Theresia Stichin, und Frauen Johanna Raumschisslin, das neuerbaute Kloster bezogen, und vom Franciscaner-Provincial begleitet worden. — Dessen ungeachtet hat, im Jahr 1689 [očitna napaka namesto 1659], an S. Coecilia Tage, der Bischoff zu Laybach diese, schon vor zwey Jahren angekommene Kloster-Frauen nochmals öffentlich introducirt; weil die erste, durch den Franciscaner-Provincial geschehene, Einführung für ungültig erachtet war, und hielt der Bischoff selbst eine schöne Anrede: worauf das Te Deum laudamus angestimmt worden« (Valvasor, Ehre XI, 696; prim. tudi MHVK 1860, 60).

Valvasor ne pove, zakaj so tiste štiri klarise morale čakati dve leti, da jih je ljubljanski škof priznal. S tem, da so zapustile loški samostan in prišle v Ljubljano, so se pregrešile zoper svoja pravila in bile kaznovane, pa so šele z dekretom iz Rima z dne 29. januarja 1659 bile pomiloščene (Kapiteljski arhiv lj., fasc. 29). Tako so šele 15. aprila 1660 smele izvoliti prvo opatico, Marijo Lukančičko, ki ji je potekla služba dne 15. aprila 1663.

Pisec obeh tekstov je Mihael Ferri (1625—1689); doma je bil iz Gorice, študiral je v Gradcu, bil 1659—62 župnik v Laškem, nato vikar v Kranju in od 1673 župnik v Kamniku in arhidiakon gorenjski. Nekaj časa je bil tudi generalni vikar ljubljanskega škofa in si je 1675 prizadeval dobiti škofovski naslov; zanimivo je, da je v dopisu na rimsko Kongregacijo (de propaganda fide) utemeljeval svojo prošnjo z velikim

številom heretikov (gl. Premrou, GMDS VII—VIII, 49—51, in tam navedeno literaturo).

Ferrijev slovenski tekst kaže, da ga je pisal Italijan, ki se je priučil slovenščine, najbrž že v mladosti, ki pa se s slovenskim pisanjem ni posebej ukvarjal. Ko je pisal zgornja razglasa, je minilo 50 let, odkar je izšla zadnja slovenska knjiga; zato ni čudno, če je po svoje pačil tako pisavo kakor jezik.

Le malo je spominov na tradicionalni pravopis, n. pr. *prizho*, *zhes*, *uezh*, drugače pisec ne zna ločiti *c* od *č*, *s* od *z*, *s* od *š* itd. Naslonil se je kar na italijansko pisavo: *gnich* (njih), *poterplegne*, *Scoff*, *coker* itd. Težave, ki mu jih je delal izgovor glasu *h*, so vidne v pisavi *strak* (strah), *na tikim* (na tihem), *slekerne* (sleherne), *huro* (uro) itd. Jezikovno kaže tekst na centralna narečja, zlasti na gorenjsko, prim. *kdiuistuo* (k divištvu), *enemo scoffo* (enemu škofu), *kšnamegno* (k znamenju), *Guno* (ono), dasi se najdejo tudi zahodne posebnosti; n. pr. *dugo* (dolgo), *tri-desseti*. Zanimivi so akcenti, ki si jih je Ferri pisal, da bi prav izgovarjal: *rochè*, *slusbà*, *dari*, *storièn*, *potàsiti* itd.

5. RAZGLAS O POTEKU OPATICINE SLUŽBE 1666

V ljubljanskem kapiteljskem arhivu, fasc. 21, se je ohranil doslej še neobjavljen slovenski razglas, ki se tiče prenehanja opatičine službene dobe pri ljubljanskih klarisinjah. Fotografski posnetek je v Narodni in univerzitetni knjižnici (rokop. odd., inv. št. 15/54). Slovenski tekst se bere na prvi strani pole v pisarniškem formatu; druga stran vsebuje latinske beležke, tretja je prazna, na četrti je v latinščini zapisana vsebina: »Publicatio expirati Abbatissatus Triennalis Dna' Theresia' Stichin secunda' Abbatifa' Labaci. Facta 8 Maij 1666 et constitutio Vicaria'.«

Slovenski tekst se glasi:

Joseph od boshje inu Apoštóliikiga itolla miloiti Firihit inu Schkoff Lublaniki etc: Titul. Ipozna, da védit inu osnání, da po naihiga ívétiga Ozhétta Gregoriufsa tega trinaitiga poítaui, Orduu ívete Clare po Laihkih dashellah dani, inu v'tem peruim Visitationu letega Lublaníkiga Cloihtra, od Goispé tedaj Abtishiza' Maria' Lukanzhiifke, inu nje Seiter Goispe Vrîhule Herzogin, Theresia' Stihin, Joanna' Rambíchiifslin, inu drugih próiheni, tudi od njih Firihitoue gnade Otto Fridricha Lublaníkiga tedaj íhkoffa, góri vseti, inu kdrugim tega Cloihtra Regulam peritáuljeni sapouedi, ílêhárna tega Cloihtra suete Cláre Aptishiza nema do smerti biti, ampak fame tri Létta nje obláit inu Regíranje térpéti.

Sató kokr te pèrua' Goispa' Abtishiza', Maria' Lukanzhizhka' Regiranje je minulu, inu Ta poislendnj dan ivojga Tretijga léta je ona ivojo obláit inu kljuzhe ivoje flushbé góri dála, inu Ta itarihi sa njó seltra Goispa Theresia, kokr Abtishiike flushbé Vicaria, je toifto obláit inu kljuzhe k'lebi vsela, po Órdnungi inu tega Clóihtra poítauh. Takó tudi donaís, ta óismi dan tega Méiza Maja, Goispa Theresia k'eni Abtishizi, inu duhouni tega Clóihtra Materi isbrana, inu fhkoffio obláitjo poterjena, kokar tukaj njé ránzimu Shkoffu Otto Fridrichu inu víem njega Succesoriam ívetólti podlóshnoíti, pokorihine inu zhaítliuólti íturjena pèrlega gouóri dokler nje Trí léta ío she pretekle je dovshná od Abtishiike slushbé inu Regíranja tega Clóihtra odítópiti pèr léti perísheni pokórihini íuoio obláit inu kljuzhe ti ítárihi Seftri zhés dati. Katera kokr Vicaria tega Clóihtra, nikar Abtishiza, ampak kókr Abtishiza, ima vío obláit, inu tudi od íeítèr inu víe Clóihtriike drushíne pokorfhino imeti, katera je k'Regíranju tega Clóihtra potrebna: inu tò takó dóvgu, dokler nebó ena druga do tega díuizhniga Conuenta, k'eni duhóuni Máteri inu Abtishizi tega Clóihtra, po rédu inu poítávach duhounih ísvoljena inu confirmirana od Obláiti Ljublaníkiga shkóffa.

Po pisavi sodeč (gl. niže), je napisal zgornji razglas Filip Trpin, od 1655 ali 1656 do 1676 generalni vikar ljubljanskega škofa. Trpin je bil doma iz Selc nad Škofjo Loko, r. 1603 ali 1604; služil je kot kaplan oziroma župnik v Ptuj, Gornjem gradu (do 1638), v Kranju (do 1643), v Braslovčah (do 1654) in v Šmartinu pri Kranju do smrti 1685. Kot generalni vikar je večinoma bival v Ljubljani. (Simončič Pavel: Filip Terpin, generalni vikar ljubljanski, disertacija teol. fak. 1927.)

Zanimivo je, da je ohranjenih več rokopisnih slovenskih stvari izpod Trpinovega peresa. Predvsem je znana njegova poslanica faranom v Mošnjah iz 1670 v zvezi s procesom zoper tamkajšnjega župnika Andreja Novaka, obdolženega čarovništva (Slovenčev koledar 1944, 55 sl.); pisava te poslanice docela soglaša s pisavo našega razglasa. Potem sta njegova tudi dva slovenska teksta z obrazcem ekskomunikacije (gl. niže str. 187). Verjetno se bo še kaj podobnega našlo.

Trpin, ki je zlasti pod Buchheimom vodil skoraj vse škofovske posle, je rabil slovenščino tudi v primerih, kjer bi bil utegnil, sodeč po takratni praksi, seči po nemščini. Tak primer je prav gotovo naš razglas, saj bi bile imenovane redovnice, ki so bile menda meščanke, razumele tudi nemščino.

Jezik kaže, da zgornji razglas ni bil prvi Trpinov koncept, ki ga je napisal v materinščini. To je pravi knjižni jezik tistega časa. Kar se tiče grafike, naj opozorim na znamenja za sičnike in šumevce, ki so v glavnem pravilno rabljena: *šposna, prósheni, boshje, ránzimu, kljuzhe*. Prav tako so značilna naglasna znamenja: *védít, léta, tèrpéti, fléhàrna*; celo

več jih je, kakor smo jih vajeni pri protestantskih piscih. Predlog deli z apostrofom od besede: *v'tem, k'eni, k'febi*. Kot Gorenjec pa odstopa od dotlej veljavne dolenske osnove knjižnega jezika. Tako nikoli nima *ej* za *ê*, marveč zmerom *é* ali *e* (*léta, tèrpéti, potrebna*); potem ima *Sató, Takó, tò*, vendar po tradiciji *inu, doogu, minulu*; tudi *nema* (gorenjsko je *nima*) kaže na tradicijo. Izrazita gorenjska posebnost je *pokorshino*, ljubljanska značilnost pa *donafs*. Pisec se izraža gladko in jasno, dasi je čutiti v njegovih stavkih latinsko konstrukcijo.

Minilo je že 50 let, odkar je izšla zadnja slovenska knjiga, ko je Trpin napisal gornji razglas. Ta nam kaže, da tradicija slovenskega pisanja in knjižnega jezika ni bila še zamrla.

Filip Trpin je doraščal in študiral v dobi, ko je protestantska literarna tradicija bila še živa in ko je Hren pripravljal in izdajal slovenske knjige. Od tod pač njegovo znanje in njegov odnos do slovenščine. Neliterarnost slovenščine, ki je pred Trubarjem bila poglavitna ovira za tisk slovenskih knjig, sredi 17. stoletja torej gotovo ni onemogočala izdajanja del v domačem jeziku. Ovire so bile, kakor je znano, drugje.

6. DVA OBRAZCA EKSKOMUNIKACIJE OKOLI 1660—1666

Izpod peresa generalnega vikarja Filipa Trpina sta se ohranila v ljubljanskem kapitelskem arhivu, v fasciklu 21, torej tam, od koder je tudi razglas o poteku opatičine službe 1666, dva obrazca ekskomunikacije ob zaobljubi redovnic. Za datiranje ni druge opore kakor dejstvo, da ju je, kakor sklepamo po pisavi, pisal Trpin in da je eden izmed obrazcev bil namenjen rabi pri ljubljanskih klarisinjah; te so v Ljubljani delovale od leta 1659 in z njimi je imel Trpin opravka leta 1666, kakor kaže razglas o poteku opatičine službe. Kvečjemu bi kot terminus ante quem postavili leto 1660.

Obrazca sta napisana vsak na enem listu pisarniške oblike in se razločujeta po naslovu, zabeleženem v latinščini na hrbtni strani lista, in po jezikovnih in stilističnih podrobnostih. Po popravkih in črtanju (kar je prečrtano, je v objavi tu niže v okroglih oklepajih) sodim, da je prvotnejši tisti obrazec, ki nosi naslov »Excommunicationis...«. Prav zaradi grafičnih in jezikovnih razločkov naj objavim oba:

Excommunicationis in Monialium profelsione fulminari folitae in flauo-nicum leronem conuerfio.

S' oblaſtjo, inu v'Jmeni vſegamogozhiga Boga, inu ſuetih Apoſtolou Petra nu Paula, terdó inu per veliki pani prepouemo, de obedan leté pod Banderam

te zhištoisti podpišano Diuizo, inu Duhovno Crištušhouo, nema odpeljáti, obedan tudi (njm) nie, téga kar je (njh) nie tudi zhašnága odvseti, Kir Pak fe bode tega preučetnu poditopil, preklet bodi v Hiihi inu sunaj Hiihe, preklet v'Mešti inu na pulj, preklet zhújezh inu špezh, preklét jedozh inu piozh, preklet hodiozh inu itojozh, preketu bodi njega Mešó inu košti. Od podplatov njegovich nog, do vercha njega gláve nema imeti sdrauja. Pridi zhes njega To prekletje tega zhloueka kateru ikusi Mojšeisa, ie Gošpod Bog otrokam Te kriuiže sapuštil, sbríihi fe njega ime is Bukuu tih shiuezhich, inu s'témi Prauizhnimi se nepilaj. Njega deu inu Verbišhina, bodi s Kajnam šovragam švojga Brata, inu s'Datanam inu sAbiram, sAnaniam inu sAphfiro, s'Simonam zopernikam inu s Judesham sdajauzam Crištušhouim, inu itemi kateri so k Bogu rekli, pojdi prozh od Nais, stese Tuojh potou mi nesnamo: bodi pogubljen na šodnj dan, poshriga vezhni oganj s hudizhi red, inu njegovimi Angelzhi, zha ne poverne To odvšetu inu hpokuri ne pride. Amen.

Ritus Inueštiendi Noutias et profestas s: Clarae Monašterij Labacenlis.

S' oblátjo, inu v'iméni vlegamógozhiga Bogá, inu švetih Apoštolov Petra inu Pavla, (terdu) štanouitu inu pèr velíki Páni prepovémo, de obedan lete vprizhne Divize inu Duhovne Nevešte Crištušhove (neodpeljaj) katere šo mu pod banderam te zhištoiti podvershene neodpeljaj: Obeden to njh neodvsémi ampak s'Miram naj pošedejo to švoje. Kir pak fe bode téga preušetnu poditopil, preklet bódi v'Hiihi inu sunaj Hiihe, preklet v'Mešti inu na pulj, preklet budezi inu špezhi, preklet jedozhi inu piozhi, preklet hodezhi inu šedézhi, preketu bodi njega Mešú inu košti: od podplatov njéga nóg do verha njega glave nebodi v'njemu sdrauja. Prídi zhes njega prekletje tega zhloueka, kateru je (od) ikusi Mojšeisa v' poštavi Otrokam te krivize Gošpod sapuštil: s'brihi fe is Bukve teh shivézhih, inu (itémi) špravizhnimi fe ne pišaj. Njegov del inu vérbišhina bodi š'Cajnam sovragam švojga Bráta, inu s'Datanam inu Abironam, s'Ananiam inu Šáphiro, s'Judesham šsdaivzam, inu š'témi kateri šo k'Bugu rekli (rekli) štéso tvoijh potov nozhemo. bódi pogubljen na šodnj dan, poshriga vezhni oganj (š'temi) šhudizhi red inu njegovimi Angeli, zha to vsétu nepovérne, inu h'pokúri nepríde. Bodi, bodi, Amen.

Oba obrazca sta prevod iz latinščine. Zaradi primerjave naj navedem tu še latinsko besedilo iz škofovske obredne knjige po izdaji Pontificale Romanum, Venetiis 1632, fol. 81:

Auctoritate omnipotentis Dei, & beatorum Petri & Pauli apostolorum eius: firmiter & sub interminatione anathematis, inhibemus: ne quis presentes virgines, seu sanctimoniales: a diuino seruitio, cui sub vexillo castitatis subiectę sunt, abducatur: nullus earum bona surripiat: sed ea cum quiete possideant. Si quis autem hoc attentare presumpserit. Maledictus sit in domo: & extra domum. Maledictus in ciuitate & in agro. Maledictus vigilando & dormiendo. Maledictus manducando & bibendo. Maledictus ambulando & sedendo. Maledicta sint caro eius & ossa: & a planta pedis vsq; ad verticem: non habeat sanitatem. Veniat super illum maledictio hominis: quam per Moysen: in lege filijs iniquitatis: dominus permisit. Deleatur nomen eius de libro viuientium: & cum iustis non

scribatur. Fiat pars & hereditas eius: cum Caim fratricida: cum Dathan & Abirom: cum Anania & Saphira: cum Simone mago & Iuda proditore: & cum eis, qui dixerunt Deo, Recede a nobis: semitam viarum tuarum nolumus. Pereat in die iudicij: deuoret eum ignis perpetuus: cum diabolo & angelis eius: nisi restituerit: & ad emendationem venerit. Fiat fiat.

O jeziku obeh slovenskih obrazcev velja na splošno, kar je že bilo povedano zgoraj pri Razglasu o poteku opatičine službe. Primerjava obeh redakcij kaže, da je druga natančnejši prevod in bolj v skladu z latinskim izvirnikom (dasi je v njej izpuščen »coprnik Simon«), predvsem pa, da je jezikovno skrbnejša: ima več akcentov, pravilnejšo rabo sičnikov (*všegamogozhiga* — *všegamogozhiga*, *preufetnu* — *preusetnu*, *fsodnj* — *fodnj*), uporablja *v* namesto *u* (*fuetih Apostolou* — *svetih Apostolov*, *zhloueka* — *zhloveka*, *fuojga* — *fvojga*), *h* namesto *ch* (*do vercha* — *do verha*, *shiuezhich* — *shivezhih*), dosledno piše predloge z apostrofom (*k Bogu* — *k'Bugu* itd.). Najbolj zanimivo je, da ima prva redakcija gorenjske oblike: *terdó*, *v'Mesti*, *Mefsó*, *Gofspod*, *k Bogu*, v drugem zapisu pa so spremenjene v: *terdu*, *v'Meifti*, *Mefsú*, *Gospud*, *k'Bugu*. Če pomislimo, da so v začetku 17. stoletja veljale dolenjske oblike za knjižne, gorenjske pa za narečne, potem se tudi v tem kaže piščevo prizadevanje za boljši knjižni jezik. O takem prizadevanju govori tudi sprememba *deu* — *del*, *s'témi* *Prauizhnimi* — *f'pravizhnimi*, *To prekletje* — *prekletje*, *hodiozh* — *hodezhi*.

Tudi s tema obrazcema je potemtakem pokazal Trpin svoj pravilni odnos do knjižne slovenščine.

7. PRVO SLOVENSKO PISMO 1688

Med starejšimi rokopisi gre posebna pažnja pismom, saj pisanje slovenskih pisem dolgo dolgo ni prišlo v navado. Katero je prvo ohranjeno slovensko pismo? Po Kidričevi zgoraj citirani bibliografiji bi to bilo pismo ormoškega graščaka iz 1658. Vendar je tu treba popraviti dvoje: pismo ni iz 1658., temveč iz 1643. leta (gl. Kovačič Fr., Trg Središče, Maribor 1910, 308 in 583); potem pa je v njem toliko kajkavščine, da ga ne morem imeti za slovensko (prav tam 308). Zato je najstarejše doslej znano slovensko pismo tu niže objavljeno Cervičevo iz 1688. Spravljeno je v Mestnem arhivu ljubljanskem, fasc. pisma, št. 6, in se glasi:

Le tho pismize dat se Ima Postenemu Moshu inu Imenitnemu tu ie Lenartu Iasbizu stoyezemu Dobraui Imenitnei Fari Polanskei niegouim rokam inu usei lubei mnosizi Polianah.

Iesus Maria bodi par mene, inu par nas.

Postena Luba Imenitna inu skuse Iesusa Christusa Segnana Fara Polanska, inu use ulesusu Christusu pod isto Poduarsene Ouzize inu Sinoue.

Mir Iesusa Christusa mei uami.

Vasse lubesniuo pismize sam preieu skuse katero saslisat sam mogu uaso shelio da bi iest ueno tasno imenitno Faro parsu sprauiga sarza iest paruolini sa samo le to de bi iest mogu se nikatero dushizo isuelizat inu na prauo pot parpelat oku saguisan skuse posteno inu meni lubo mnosizo bodem inu slasti skuse Gnadliuega inu moiega Zastitliuega Patrona Gospod Autmana ozem sam po pismo priti inu moio dosnost doli polosit Zakam skuse moiega Zloueka na ulas poslaniga en Zestiti antuort inu pohleuno se iest usei Zestitei mnosizi parporozim inu Sueti Shegan lube Suede Troyze usem uoszhim inu obstanem maihinega inu uelizega Bosigha inu Bogatega kokar sdolai podpisan

Cirknizi na 26. Iunia 1688.

Pokorni Slusabnik
Pra'lat Gregor Ceruizh mpa

Na drugi strani je nemški prevod, ki so ga dali napraviti menda v Škofji Loki. Začetek se glasi: »Diße Jen seits wündische schriff t hie herauf Toiz verdolmetschert von wordt zu wordt gesezt maniglichen zur nachricht alß wie zu sechen ist...«

O Cerviču imamo le skope podatke. Prvič se pojavi v krstni knjigi cerkniške fare 23. avgusta 1683 kot plebanus loci (»... baptizata est à me Gregorio Ceruizh Prot. et Miff^o Aplico et loci Plebano«). Pred božičem 1685 je dobil proštijo kološko (Collocensem) z infulo, a ostal še župnik v Cerknici (IMK II, 40). V začetku 1686. leta ga je poklical ribniški naddiakon Renner na odgovor, a Cervič se je upiral; šlo je pač za priznanje jurisdikcije nad cerkniško faro (IMK II, 90). Pa tudi gorenjskemu naddiakonu Juriju Andreju Gallenfelsu, ki se je pravdal z ribniškim naddiakonom zaradi jurisdikcije nad cerkniško faro, se je ustavljal, zakaj Gallenfels poroča 1693 v Videm: »Opat p. Gregor Črvič (Zeruich) in prior p. Hugo iz Bistre sta se pritožila do nadvojvode v Gradec, češ da Cerknica ne spada pod naddiakona, ker je vtelešena samostanu bistrskemu; je vtelešena, a ne ‚pleno jure‘. Da bi opat stvar bolj pomečal, je hotel spraviti Cerknico pod ribniški naddiakonat« (IMK I, 5). Valvasor takole poroča: »Der heutige Pfarrer ist Herr Gregorius Ceruizh, deß heiligen Apostolischen Stuls Notarius und auch Missionarius. Dieser soll auch, wie man sagt, ein Bisthum erlangt haben in Partibus Infidelium (in der Türckey)« (Ehre VIII, 732). Gregor Dolničar trdi v svojih rokopisnih Annales urbis Labacensis, da je bil »opat ‚in Budua ad mare‘ in župnik, splošno imenovan cerkniški škof« (IMK XI, 80). Podobno govori o njem v rokopisnem delcu Marianale Carnioliae (IMK IX, 122).

Ker mu Gallenfels pravi »opat pater Gregor Cervič« in podobno Dolničar, bi utegnili sklepati, da je bil redovnik. Vendar ga ni najti med bistriškimi kartuzijanci (prim. Milkowicz, *Die Klöster in Krain*, Wien 1889, 136 sl., in MHVK 1863, 27).

Zadnjikrat ga najdemo v cerkniški krstni knjigi 3. marca 1694 (»... baptizata est à me Praelato Gregorio Ceruizh ibidem Parocho...«), a mesec kasneje, 3. aprila istega leta, je umrl za vročinsko boleznijo, kakor je zapisal Dolničar v svojih *Annales urbis Labacensis* (IMK XI, 80) in kakor stoji tudi v domači kroniki Dolničarjeve družine (MMK XVII, 10). Pokopan je v cerkniški cerkvi (Novice 1863, 148).

Cervič je moral biti svoje dni precèj na glasu, če je njegovo ime sprejela ne le javnosti namenjena Valvasorjeva in Dolničarjeva, temveč celo privatna družinska kronika. Res srečamo že v sodobnih beležkah, da je na novo sezidal in blagoslovil cerkev sv. Volbenka in da so v Cerknico vrel iz vseh krajev, ker je na čudne načine zdravil ljudi in živino (IMK II, 40). Dolničar pravi v omenjenih *Annales*: »Bil je daleč naokrog slavno znan, pa so prihajali zlasti s Koroškega mnogi božjepotniki. Pomagal je mnogim bolnikom; povzdignil je ondi pobožnosti, se bičal ob postnih pridigah do krvi na prižnici in več takega storil« (IMK XI, 80). V *Marianale Carnioliae* dodaja, da »preiskava ni dognala nič hudega proti njemu« (IMK IX, 122). Družinska kronika Dolničarjev ga imenuje »der beriembt Man..., der vühl Wunder gemacht« (MMK XVII, 10). Valvasor, ki ga je menda osebno poznal, pa takole pripoveduje: »Cerkvi sv. Volbenka v Želšah, ki so jo šele pred kakimi devetimi leti sezidali, pripisujejo razne čudeže, da v njej slepci spregledujejo, hromi ozdravljajo itd. O tej cerkvi bi se dalo veliko napisati, zakaj odkar jo je dal sezidati sedanji župnik, se tam baje veliko čudežev dogaja. Cerkniški župnik, gospod Gregorij Cervič, je često pomagal ljudem v najrazličnejših boleznih in težavah ter jih ozdravil. Zato prihaja semkaj neverjetno veliko preprostih ljudi ne le iz Kranjske, temveč tudi iz sosednjih dežel, iz Furlanije, Koroške, Štajerske, Hrvaške in od drugod. Pripovedujejo toliko čudežnih reči in v toliko različnih inačicah, da človek ne ve, kaj naj verjame in česa ne. Ta govori tako, drugi drugače (pro & contra), pa so zategadelj že poslali semkaj neke komisarje in spravili stvar že večkrat do samega papeža v Rim in do apostolskega nuncija, vendar doslej še niso nič določenega sklenili. Medtem pa kar naprej prihajajo vsak dan nadvse številne množice tujega ljudstva; to sem sam večkrat z začudenjem videl« (Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1951, 194).

O Cervičevem zanimanju za zdravilstvo govori tudi njegov zapuščinski akt (ODAS, fasc. LII, No. 1—64, Lit. T—Z, št. 15), kjer so našteje njegove knjige, vsega 94 del. Poleg teoloških so namreč tudi naslednje medicinske, takole zapisane: »*Palia Roty Gaspari Chirurgia*. — *Anonimi De Rebus medicis*. — *Minodaò Medicarum Disput*. — *Vidi Vidi De febribus*. — *Senerti institutiones med*. — *Isagoge Phisica medica*. — *Fabricij Hildani Chirurgia*. — *Fiorauanti Discorsi Medicinali*. — *Alesio Piemontese secreta*. — *Lachynica Caricateualle*. — *Ricetario di Galleno*. — *Weheri practica Generalis med*.«

Vsekakor gre za nadpovprečnega moža, čigar slava se je še 1863 »razširjala od ust do ust« (Novice 1863, 148).

Pismo je naslovljeno »vsej lubej množici [v] Poljanah« v roke Lenarta Jazbeca v Dobravi. Res so Jazbeci izpričani že stoletje prej (1560) v Gorenji Dobravi (Kos Fr., Doneski k zgodovini Škofje Loke, Ljubljana 1894, 19). Na povabilo poljanskih faranov, da bi prišel k njim za župnika, odgovarja Cervič, da je pripravljen priti, če dobi zagotovilo, da soglašajo loški glavar (kot namestnik brižinskega škofa, ki mu je pritikal predstavitev poljanske župnije). Župnik v Poljanah je bil leta 1677 Karel Ignac Codelli (Kos Fr., n. m. 268). Verjetno je 1688 Codelli umrl, da ga Valvasor (Ehre VIII, 791) še omenja kot »sedanjega župnika«. Zakaj je bil Cervič takoj pripravljen menjati faro, se dá le ugibati: morda je bil vzrok spor z naddiakonom (gl. zg.). Tudi nič ne vemo, zakaj ni poljanske fare dobil. Dobil jo je Matija Falenič, izpričan 1692 kot poljanski župnik (Kos Fr., n. m. 275).

Cervič je le slabo poznal literarno pisavo, saj je rasel v dobi, ko ni bilo veliko slovenskih knjig. To se vidi zlasti iz pisave šumevcev in predlogov. Vpliv pisane tradicije pa se ne dá zanikati. Vendar ni zapisana v že omenjenem zapuščinskem aktu nobena slovenska knjiga; zastopan je hrvatski Glavinić, toda z italijansko publikacijo iz 1642 (»*Glauinik Confessario Catholico*«) in neki »*Quralitsh*« brez navedbe dela.

Jezik ne kaže izrazitih dialektičnih potez, marveč je nekak odsev takrat rabljenega knjižnega jezika, ki so vanj že prodrle predvsem gorenjske dialektične novosti. Dasi je tekst zelo kratek in ne vsebuje posebnih izrazitosti, bi sodil, da je avtor prej iz severnega ali zahodnega slovenskega jezikovnega območja kakor iz jugovzhodnega.

Njegov priimek pišem Cervič, naslanjajoč se na njegov podpis (Ceruizh) in na pisavo sodobnikov (Ceruizh, Zeruich, Zernitsch). V Novicah (N 1863, 148) in pri A. Koblarju (IMK I, 5; II, 39—40, 90) stoji oblika Črvič; ni pa izključeno, da je bil Crvič.

8. CERVICEVA OPOROKA 1685

Da Gregor Cervič ni le slučajno rabil slovenščine v tu zgoraj objavljenem pismu, marveč da je slovenski pisal tudi ob drugih prilikah, kaže njegova oporoka. Našel jo je in me nanjo opozoril tovariš arhivar Šorn, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Oporoka je spravljena v ODAS (Testamenti I, Lit. Z, 1647—1897, št. 9) in se glasi:

Jest tukai doli Podpissan, Vem inu sposnam da sam iest Veliko Dobrote preicu od Moie Gnadliue Gospe Matere Ester Maximilliane Fraierze Coradezin Vdoue inu skuse to se naidem nim veliko dushan, skuse katere alli sprizu katere dobrote iest se obligeram sletim moim pismizam kokar da bi bilo na moio Sadgno vro stoireno, da talkoi oni, kokar sa gnimi alli po nigh smarti, nigh Gnadliua Gospa hzi imao po moiey Smarti use Zisto kar kuli se bode Moiega Blaga neislo talkoi Grunteg kokar drusino use Zisto bres obene praude pouerbat In quorum fidem etc.

Cirknizi na 26. Decembra 1685.

Prelat Gregor Ceruizh mpa

(Pečat)

Pečat je dokaj lepo ohranjen: zgoraj nad grbom je mitra in levo od nje črke G. C. P. A. M. A. (Gregor Ceruizh Praelatus...).

Na hrbtni strani se bere z drugo roko napisano: »Disposition H. Gregorn Zeruitsch see. Pfarrern ddo 26: Xbris 1685.«

Za dedinjo je določil Cervič Ester Maksimilijano Coraduzi oziroma njeno hčer. Ester Maksimilijana je bila rojena Prückenthal in poročena z baronom Francom Coraduzijem, lastnikom gradu Koča vas (Hallerstein); ovdovela je 1667 (Valvasor, Ehre XI, 273). Coraduziji so imeli nekaj časa tudi grad Lož (Valvasor, Ehre XI, 327). Tako si lahko razlagamo Cervičevo znanje z bližnjo baronsko družino in pomoč, ki jo je užil od Ester Maksimilijane.

Da Cervič ni bil brez premoženja, kaže zgoraj citirani zapuščinski akt, kjer so poleg premičnin našteje tudi naslednje njegove nepremičnine: »Die Wuryische $1\frac{1}{2}$ Hueben (ocenjena na 253 fl, 7 kr, 2 pf), Die Verbezische $\frac{1}{2}$ Hueben (110 fl), Die Germekhsische ein Halbe Hueben (84 fl, 22 kr, 2 pf), Die Spehrkhische $\frac{1}{4}$ Hueben (20 fl), Der Stendtisch zu Nider Dorf gelegene Garten oder $\frac{1}{10}$ Hueben (21 fl, 56 kr, 1 pf).«

Poseben pomen oporoke je v tem, da je napisana, čeprav se tiče plemkinje, v *slovenskem* jeziku. Poleg tega gre za *prvo* znano slovensko oporoko.

Résumé

Dans les Contributions (v. aussi Slavistična revija IV), nous avons publié des textes slovènes du 17e siècle, donc d'une époque qui est très pauvre en livres slovènes imprimés. Du point de vue historique et linguistique, ces textes sont très intéressants.

Sous 3.), nous publions les Statuts de la confrérie du saint sacrement de Dolina, datant de 1635. Ces statuts ne sont pas intéressants seulement pour leur ancienneté, mais aussi du fait qu'ils représentent un manuscrit slovène d'un territoire limitrophe (le village de Dolina se trouve dans les environs de Trieste).

Sous 4.) on trouvera deux manuscrits slovènes de 1665, concernant l'élection de l'abbesse des clarisses de Ljubljana, resp. l'investiture de cette abesse. L'auteur en est Mihael Ferri (1625—1689) de Gorica, donc un Italien qui se souciait fort peu de la tradition orthographique slovène.

Sous 5.), nous publions une proclamation sur l'écoulement de la période triennale de service de l'abesse (1666); l'auteur en est le vicaire général de Ljubljana Filip Trpin qui s'est efforcé de conserver dans son écrit la tradition littéraire slovène.

Sous 6.) on trouvera deux formules d'excommunication en usage lors de la prononciation de vœux des religieuses, dues également à la plume de Filip Trpin.

Sous 7.), nous publions une lettre qui, sous réserve de découvertes futures, doit être considérée comme première lettre en slovène. Son auteur est un prêtre, sans doute éminent, de Cerknica, qui s'adresse aux paroissiens de Poljane en se disant prêt d'y accepter la charge de curé. — Ce même prêtre se servit du slovène aussi dans son testament, bien que celui-ci fût destiné à des personnes de langue allemande (v. publication sous 8.).

Anton Bajec

PRISLOVNI PABERKI

Členki ali partikule so bili sprva prislovi, nastali iz okamnelih oblik ali iz poudarnih besed. Nekoč so imeli samostojen pomen, do danes pa se je tem enozložnim obeskom tako obrusil, da v njih vidimo samo še besedice, ki se privezujejo ali navezujejo drugim, večkrat pa tudi med seboj spajajo. Nekdanji pomen se kaže le še v bledem pomenskem odtenku, ki ga dajejo sestavini. Obešajo se zlasti na prislove in zaimke.

V predfleksijski dobi ie. prajezika so bili elementi, s katerimi so se že takrat delali prislovi, n. pr. *dhe* : *kž-de*, lat. *in-de*, sti. *udha*. Ti isti ali sorodni determinativi pa so tudi jeli rabiti za fleksijska obrazila. Zatorej nekateri adverbji kažejo kazusne oblike, pa vendar niso okamneli skloni, ker so že iz časa, ko sklonov še ni bilo (Hirt, Idg. Gram. III, 295 sl.). Toliko naj bo povedano za primere, ko govorimo o kazusnih ali kazusno pobarvanih prislovihi, ne da bi se pri vsakem posameznem spuščali v njega nastanek.

Seveda se lahko primeri, da je beseda po eni strani še ohranila samostojni pomen, v sestavi pa ga je kot članek izgubila ali pa se ji je vsaj močno zabrisal. Tako je z nekdanjim prislovom *a* iz ablativa **ōd(t)* h kazalnemu zaimku **e/o* (BEW, 21). Danes je v slovanskih jezikih veznik s pomenom 'toda, ali, in', vendar pa se veliko uporablja tudi v sestavinah. Pleteršnik navaja veznik *a* v pomenu 'toda' iz belokranjskega, vzhodnoštajerskega in notranjskega govora, v pomenu 'in' iz rezijskega (*tri a tri*), sicer mu je novoknjižna beseda za ljudsko *pa*. Menim, da po krivem vidi v nekaterih primerih medmet, kjer je *a* veznik.

V sestavi morem iz knjižnega jezika navesti samo *ali* (ako je kljub nekaterim pomislekom lažje vezati na *jako*, prim. BEW, 26), *ampak* < a-nъ-pakъ in sporadično *anti*. Dosti več primerov imamo iz narečij: *aboj*, *aliboj* 'ali' < a-li-bo-j (Rezijska); *ače* 'ako' (Caf, kajkavsko); *an* < a-nъ: *s teboj nimam nič opraviiti*, *an s tvojim bratom* (Janežič); *vprašal sem ga*, *an da mi ni odgovoril* (Levstik); *vse so mi vzeli*, *an kolikor imam na*

sebi (Levstik); *anda* poleg *ada* je znan kajkavščini; *ančëš* poleg *antičëš* (Lašče, Levstik); *ani* 'in ne, niti' (Rezija, Prekmurje); *anikoj* 'kakor, nego' < a-ni-ko-j, tudi *anokaj* se rabi v Reziji za primernikom; *àno* 'in' (Goriško, Rezija); *ano* < a-ono(j) 'pred kratkim' (Slov. gorice); *ànobjo* < a-no-bo-j 'ampak, ali' (Rezija); *anti* < a-n-~~ti~~ 'doch, wohl': *anti veš*, *kako se taki stvari streže* (Levstik); *anti nisi pijan* (Sveteč); *anti* (menda, pač) *ni strup* (notranjsko); *antikaj* 'marsikaj' (Rož); vzhodnoštajersko *onti*, *ontipa* 'vsekakor'.

Členek *bo* (s prevojno stopnjo *ba*, gl. BEW, 36), zlasti znan v stesl., nahajamo v rezijanskem *àboj*, *aliboj* 'ali' in *anobjo* 'ampak'; primerjaj s tem poljski *alibo*, *albo*. V Briž. spom. II *libo bōdi dobro libo li si zlo*; koroško *boli* 'ali' bi lahko izvajali tudi iz futura *bo + li*.

Vprašalno partikulo *či* (instr. sg. od čb-to, BEW, 155) rabi rezijanščina v pomenu 'ali', vzhodnoštajersko narečje v pomenu 'če'.

Veznik *da* se je ohranil v samostojni rabi, vendar je v mnogih primerih že sestavni del brez prvotnega pomena: *toda*, *jeda* 'ob' (Caf, Krelj), *ada*, *anda*, *seveda*, *menda*, *kajpada*, *ne da*, *tako da*, *prej da*, *dasi*, *daravno*, *dasiravno*, *dasiprav*, *dali* (usliši zdihovanje tvoje, dali nevredne stvari, Gutschmann), *zato da*, *kakor da*, *samo da*. Kot pritrdilnico jo je močno izrinil *ja*. Za obojno rabo moramo izhajati iz prvotnega prislovnega pomena 'tako', ki ga je lahko razvil demonstrativni koren **dō* (prim. iz istega grški *δη*, latinski *dō-nec*, *quan-dō*, BEW, 176!).

Sem sodi rezijanski *dardu* 'bis zu' < *dardo* < da-že-do in v II. brižinskem spomeniku *dožda* < do-že-da < dažeda # *do* (*dožda ni vsedli v césarstvo svoje*, II, 61). Nikakor ne morem pritegniti Vondráku, Sl. Gr. II, 520, da sodi sem prekmurski *dare*, ker ga rajši izvajam iz vzporedne oblike *gdare* < k̑daže (prim. *dê* poleg *gdê*!).

Ali *da* uvaja velelni stavek v primerih, kakor so: *beži da!* (= teci vendar!, vzhodnoštaj.), *prekrižaj da mati dete!* (Vraz), kakor meni Berneker (BEW, 175), ni kar nič gotovo. Staropoljski *da baczie!* 'poglejte!' nima postpozicije. Verjetneje gre za okrnjeni imperativ *daj!*, posebno, ker imamo vzporedno: *poglej der!* (prekmursko), *priozdigni der malo voz* (jugovzhodnoštaj.), kjer moramo videti *dej-že* (MVG II, 797). Podvojeno *deder* < *dejder* najdemo v Miklošičevih Pripovedkah. V primerih: *Da te, kako si lepa!* *Da ga napuh!* (= kakšen napuh! Ravnikar) vidim eliptične stavke.

Iz ie. demonstrativnega korena **e/o* sta poleg *a* odrevenela tudi kazalna členka *e-*, *i-* (prim. grški *ἐ-κεῖ*, latinski *e-quidem*, *ecce*, BEW, 260). Iz knjižnega jezika lahko štejemo sem veznik *in*, pri starejših pisateljih

i-no, koroško *noj* < *i-no-j*, v prekmurščini še nerazširjen *i*. Vsi drugi primeri so narečni, in sicer s področja na skrajnjem vzhodu in zahodu, kjer se je ohranilo največ starine. V rezijanščini: *esej* 'ta' (zaimek), *etak* 'tako', *ezde* 'tu', *itam*, *itu* 'ravno tukaj'. V panonskih narečjih: *esi* 'sem', *esode* 'tod', *eta*, *etam* 'tam, pred kratkim', *etak*, *ete* (zaimek), *etec* 'tod', *etu*, *eti*, *evo*, *itak*, *itako*. Sem sodi verjetno tudi *eče* (ecce, eche) v Brižinskih spomenikih, gl. Vondrák, Sl. Gr. II, 525, nikakor pa ne še < *ešče* z vzporednimi oblikami *još*, *jošče*, *šče*, *išče* (prekmursko) in *štje* (rezijansko), ker je najverjetnejše izvajanje iz **ad-s-q^{ue}*. Seveda pa bi lahko Kreljev *iše* *veksi* *greh* tolmačili kot *i* + *še*.

Li je vprašalna členica (*prideš li?*), ki se zelo rada veže z drugimi: *ali* (z osebili *alita*, *alite*), *ne li*, *nelita*, *nelite*, *jeli*, *jelita*, *jelite*, *liboj*, *aliboj*, *ka-li*, *toli*, *koli* (iz zaimenskega debla **ko*): *koli sem majhen*, *pa se te vendar ne bojim* (Levstik), *kolite* (izraz začudenja na Tolminskem). Nastopa tudi v prevojni stopnji *kolb*, *kolé*, *kzlé* (do-klej). Brugmann, KVG, 611, izvaja *li* iz optativa korena **gel-* 'hoteti', kar bi pomensko popolnoma ustrezalo. Toda v takem primeru bi bilo treba *li* ločiti od *le* (*lê*) 'samo' iz demonstrativne l-osnove (prim. latinski *ille* < *is-le*). Značilno je mešanje obeh členic v naših narečjih: *pale* 'zopet' (Murko) in *pali* (prekmursko), *šele* in *šeli* (Dajnko), *li udri ga* (notranjsko, Levstik), *nikar li* — *ampak* (Schönleben, Kastelec), *lečkaj* in *ličkaj* 'nekaj manjvrednega' (vzhodnoštaj.), *lečkak* in *ličkak* 'slab' (Caf). Tudi v stari poljščini *li* poleg *le* (BEW, 698).

Navezek *-le* (tale, tistile, onile, *le-ta*, *le-oni*) tolmači Miklošič iz obrušenega *glej*; to vsekakor velja tudi za privezek: *lendi* < *le-ondi* (južnoštaj.), *lentam* < *le-ondi tam* (Jurčič), *les* < *le-sem*, *leskaj*, *le-zdi* 'tukaj' (Dalmatin), *letunoj* < *le-tu onoj* (Slomšek) 'neulich', nikakor pa ne za primere *leprav* 'nur' (prekmursko), *lèstor*, *listo(r)* 'nur' (< *le-isto*, Krelj), *listom* 'takoj' (Caf).

Členek *no* se kaže tudi v prevojni stopnji *nž*: *an*, *ančes*, *anda*, *ano*, *anoboj*, *anokoj*, *anti* < *a-nž-ti*, *ampak* < *a-nž-pak*.

Partikulo *-go* (v prevoju *-gž* in *-že*) imamo ohranjeno zlasti na vzhodu: *ne samo zemeljski*, *nego i nebeški oča* (prekmursko); *nego če* 'razen' (Caf); *moj brat nima nikogar*, *neg sama jaz sem pri njem* (Moravče); *poprej neli* (< *neg-li*) *je nebesa videl* (Krelj); *ne kruh*, *ner voda* (< *negože*, Rezija).

Členek *-si* tudi pogosto nastopa: *dasi*, *najsi* (Trubar), *kajsi* 'izvrsten' (*pšenica je kajsi*, Caf), *kajsikrat* 'dostikrat', *marsikaj* < *mari-si-kaj*, *najsikaj* 'slab' (*najsikaj človek*, Slov. gorice). Gebauer (Slov. I, 18) ga tolmači

za dativ povratnega zaimka. Za to bi govorile tudi vzporedne oblike s *-ti*: *najti* 'čeprav' (Caf), *neti* (Murko) = *niti*, *kajti* 'mного' (Tolmin), *kakti* (vzhodnoštaj.), *kot*, *koti* (Caf). Drugi izvajajo členek iz optativa, primerjaj latinski *sit*.

Partikula *-ka* iz zaimenske osnove **kō* nastopa v slovanskih jezikih v različnih vokalnih stopnjah: *-ka*, *-ko*, *-ku*, *-ki*, *-kō*, *-če*. V slovenščini se *-ka* prideva zaimkom in prislovom, v zadnjem primeru navadno podaljšan z nadaljnjim navezkom *-j* v obliki *-kaj* ali *-že* v obliki *-kar*: *deneska* (prekmursko), *doleka* (Caf), *dolika* (Miklošič), *dolikaj* (Krelj), *domovka* (Jarnik) = *movka* (Gutsmann), *goreka* (Caf), *gorika* (Istra), *jutroska*, *lanika* (Caf), *notrika* (Brda), *ondekaj* (Krelj), *ondikaj* (Jurčič), *ondukaj* (Trubar), *ovdeka* (Caf), *semkaj*, *semkaje* (Dalmatin), *sledka* 'pozneje', *sledkar* < slēdi-ka-že, *snočka*, *snočkaj* (Vraz), *snojka* (Breginj), *spodeka* (Slov. gorice), *tamkaj*, *tjaka* (Trubar), *tjakaj*, *todkaj*, *tonoka* 'pred kratkim' < to-ono-ka (Zilja), *tozdačka* 'ravnokar', *tozdaka* (Caf), *tudika* (Slov. gorice), *tukaj*, *tukaje* (Trubar), *tukar* (Caf), *tuška* 'pravkar' (Drežnica) = *točkar* < to-či-ka-že (prekmursko), *venkaj*, *vunka* (prekmursko), *vunkaje* (Trubar), *vrhka*, *vrhkar*, *vzgorka* (zahodnoštaj.), *zadika*, *zdačka*, *zdačkar* (Caf), *zdajka*, *zdajkar* (Podkrnci), *zdaka*, *zdkar*, *zdekaj* (Caf), *zdkaj* (*enega* *zdkaj*, *enega* *tamkaj*, *Jezusa pa v sredi*; Trubar). V obliki *-k* nastopa samo na vzhodu: *ednok*, *kodek*, *nekodik*, *ondek*, *ondak*, *povsedik*, *povsodik*, *tamdik*, *tamtodik*, *todik*, *veljek* 'takoj' < vedlje-k, *vsodik*. V Prlekiji *novičke* kakor v srbo-hrvaščini.

V prevoju se isti členek glasi tudi *-če*, *-či*, *-čv*: *pač* (: pak), *ovače* 'sonst, umsonst' (Slov. gorice) = *ovači* (Dajnko), *zdači*, *zdač*, *zači* 'pravkar'. (Od tega je treba ločiti v Istri *zač* 'zakaj', ker ima zaimek *čv*.) Nadalje še z reduciranim *i*: *količkaj* (Trubar: *kolikaj*), *ličkaj* 'nekaj malovrednega' (vzhodnoštaj.), *ličkak* 'katerikoli, zanič', *maričkaj* (Dalmatin); *točkaj* 'früher, neulich' = *točkar* (prekmur.) < to-či-ka-r. Sicer se členek glasi na *-č*: *drugoč* (Vipava), *jednoč* 'enkrat' (prekmur.), *nekoč*, *nekteroč*, *nešteroč* (prekmur.), *samoč* (Raič), *vsakoč* (Caf); *naravnoč* (Murko) ne sodi sem, ker je iz *na ravnočo*; *končka* 'wenigstens' (Caf) je iz adverbja *konči*.

Pretežna večina tovrstnih prislovov se končuje na *-ič*. V tej končnici vidim medsebojno vplivanje partikule *-č* in sufiksa *-itio*. Vsekakor pa se slovenski primeri tudi ne upirajo izvajanju iz **-kti* (Trypućko, Słowiańskie przysłowki liczebnikowe typu stcsł. dwaśdi, triśdi, Uppsala 1947), ki naj bi bil konglutinat dejktičnih členkov **-q* in **-ti*. Po zgledih, kakor *provič*, *drugič*, *petič*, so bili nato napravljeni iz adjektivov ali pridev-

niških prislovov *iznovič*, *katerič*, *kratkič* 'v kratkem' (Caf), *lahkič* 'leicht möglich' (Murko), *naglič* (Murko), *naraznič* (Caf), *naslednjič*, *novič*, *podolgič* (Caf), *posamič*, *(po)slednjič*, *prihodnjič*, *ravnič* 'gerade' (prekmur.), *samič* 'bloß' (Raič), *vnovič*, *spolnič* 'völlig' (Caf), *vznaglič* 'nagloma' (prekmur.), *vznovič*, *vzravnič*, *zadnič*, *znovič* (Krelj). Iz drugih prislovnih izrazov: *odsamsebič* (Caf), *oprvič* (Murko), *plahodrič* (prim. *plahoder peljati* = tako, da vse plahodra), *posebič* (Pajk), *poskrovič* 'skrivaj' (jugovzhodnoštaj.), *potlič*, *predič* 'spredaj' (Caf). Nato celo iz glagolov: *izpozabič* (Murko), *jočič* 'jokaje' (prekmur.), *načetič* 'anfänglich' (Miklošič), *počivič* in *na počivič delati* (štaj.), *pozabič*. Sem sodi tudi *namič* 'nicht einmal', ki ga izvaja Miklošič iz *na manjič*.

Težko je reči, v kakšnem razmerju do prejšnjih je zelo redka členica *-ci*: *zdajci*, *tedajci* (Krelj). Navezati na stesl. primere *drugoici* (Supr.), *tretiči* (Zogr.), dativ samostalnika *drugoica*, skorajda ne kaže. Adverbe na *-ce*, priljubljene v srbsko-hrvatskem jeziku in v naših panonskih narečjih, izvaja Maretič (Rad, 96) iz samostalnikov na *-ica* (iz novice > iznovice), od ondod naj bi se bili razširili. Od slovenskih primerov, ki se rabijo izven panonskih narečij, navaja Erjavec (Torba) *malce* (lahko primerjamo stesl. *velicê*), Gutschmann *neprestance*, v Beli krajini poznajo *peš(i)ce* (prim. *pešico hodim*, Dalmatin); vzhodni lokalizmi so: *imenice*, *izjemce*, *izmence*, *iznenadice*, *iznimce*, *kljubice*, *križce* 'križem', *naglavce*, *napet(i)ce* 'slučajno' (prim. *pri-petiti se*), *neprenehance*, *opikce* 'naopik' < ital. *a picco*, *osmekce* 'streichend' < osmekniti, *oščipce*, *postrance*, *premenice*, *pripetce*, *skrivce*, *slepce*, *sproce* (prim. srbo-hrvatsko *izprovice!*), *ukradce* 'skrivaj'. Sem štejemo tudi prekmursko *od tec* 'od tod', *od tistec* in izvajam iz *ted-c(i)*. Za korenski vokalizem prim. prekmursko *povsed* 'povsod'. Tako še *kec* 'kod', *otec*, *od kterece* 'od kod' (prekm.), *od drugece*.

Dejktična partikula *-i* poudarja zaimke in adverbe, partikula *-d'e* se obeša na zaimenske prvine in poudarja identičnost. Ker sta torej pomensko zelo blizu in sta glasovno soupali v *-j*, bi ju bilo iz današnjega stanja težko spoznati. Prvo imamo v pretežni večini primerov, n. pr. *kaj*, *dokaj*, *kđaj*, *doslej*, *odklej*, *potlej*, *tedaj*, *vselej*, *zđaj*, *nocoj*, *skoraj*, *zgodaj*, *zjutraj*, *včeraj*, *znotraj*, *zunaj* itd. Sem gre tudi presežniški *naj*.

Za partikulo *-d'e* imamo gotove primere iz Briž. II: *tazie* 31, *tigese* 41, *tage* 42, *tomuge* 60, *tamoge* 62, *toie* 106; nadalje *teden* < тѣдѣ дѣнь (Ramovš, ČJKZ III, 56). Če beremo pri Trubarju *tukaje*, pri Dalmatinu *sedaje*, še ne moremo sklepati na členek, ker morda gre za naliko po komparativnih dubletah *prej(e)*, *poslej(e)*. Pač pa izvajam *toje* < tod'e,

kakor je n. pr. po Gorenjskem: *dober gospod, ne dobimo ga več zatoje*, in v Idriji: *letina je za en toje kakor lani*. Vodnik rabi v Babištvu: *matere, zatojne* (= zmožne) *svoje dele doжити*. Drugod je v tem pomenu nastopil členek *-že*: *obtórej* (protest.), *otorej* (naša pšenica ni otorej kakor vaša), *zatorej* (tukaj ni zatorej hrasta; Levstik). Seveda je treba *obtórej* ločiti od *obtorêj* < ob tê urê.

Med najpogostejše rabljenimi je členek *-že*, po rotacizmu in odpadu končnega vokala *-r*: *kadar, kakor, kamor, kjer, nikdar* itd. Sem spada tudi centralno presežniško obrazilo *nar-* < na-že.

Med členke bi lahko prišteli tudi sufiks *-mo* (*-mō*): *kam(o), tam(o), sēm(o)*. Isto velja za *-de*: *kōde, sōde, inōde* in za kazusno pobarvane dvojnice *tōdê, tōdu, kōdê, kōdu*.

*

Zaimenski prislovi so iz osnov *kō-, tō-, on-, ov-, in-, vōs-, sō-, sic-*, drugih ni dosti. Po narečjih najdemo obilico takih prislovov v vseh mogočih različicah.

Kō nastopa zlasti v okamnelih sklonih, n. pr. *ka* (najde skratca, ka je na ponjavi peneze sušil; dam ti to, ka si pomoreš; ka kričiš?; vse na vzhodu kot veznik ali prislov); *ka-li, ka-j, kar* (kar najbolj; kar pomnim; kar nekaj zašumi; kar v ječo z njim!; kar dotaknil se ga nisem); *dokaj, obkaj* (Trubar), *pokaj, zakaj, dokar* 'dokler', *nika* (Schönleben), *nikar* (nikar ne hodi!; nikarte mene Turku dati!; nikar meglice na nebu, Ravnikar; še videl ga nisem, nikar z njim govoril; saj se je še on zmotil, nikar se ne bi jaz, belokranj.; tako daleč, ako nikar dalje, Trubar); *do-ki-č* 'dokler' (vzhodnoštaj.), *čim* (čimbolj);

kak(o): kako, kak (vzhod), *kakor, nekaj, nekako, nikakor, kakovrêd* 'ob katerem času' (mariborska okolica), sem najbrž tudi koroški *kovrêd* 'um welche Zeit' (red = pravi čas);

kam(o): kam, kama (prekmur. z analogičnim *-a* po drugih prislovih), *kamor, kamaj* 'kam' (Megiser, belokranj.), *nekam, nekamo* (Caf), *nikam, nikamor, bodikam* (b. hoditi 'po zloglasnih krajih', vzhodnoštaj.);

kōde: kje, nekje, kjer, nikjer, kde, bodikde, kder (Caf), *kdekde* 'tu pa tam' (Raič), *nikde* (Murko), *gde* (prekmur.), *negde* (Ščavnica), *geto* < gde to (prekmur.), *nigde, nigder* (protestantje), *nide, nider* (na vzhodu);

kōda (kōdy): kdaj, kda (vzhodnoštajersko), *kdar* (Miklošič), *nekda* (Murko), *nekdaj, nikdar, kadá* (Rezija), *kadaj* (Alasia), *gda, gdare* (prekmur.), *nigda, nigdar* (Kastelec), *negdi* (vzhodnoštaj.), *nigi nigdi* (Slov. gorice) < *kōdy*;

koli, kolé, kólé: koli, nikoli, koliko, nekoliko, nekolikaj, nekoličko (vzhodnoštaj.), *nekolikanj*; *doklê* (Levstik), *doklej, dokler, obklê, obklej, odklê* (Murko), *odklej, odkler, doklam* (# kam, prekmur.), *dòkleč* (prekmursko), *dokledar* (koroško), *doklič* (Dajnko), *odnékle* 'nekaj časa sem' (Caf), *pokler* 'nachdem' (Krelj), *pokle* 'da, weil' (Caf) = *poklem* = *po-klen* (# potem), *odpokler* 'odkar' (Caf); v nekaterih primerih gre seveda za *kl* < *tl*; za Dajnkov *dokelič* primerjaj *kelko, telko* (# jeliko);

kòdu, kòdê: kod, koda (# kɔda, Krelj), *kodaj* (Kastelec), *kodar* (Murko), *koder, kodi* (vzhodnoštaj.), *nekod, nîkod* (Slov. gorice), *nikoder*; *ked* je v centralnih narečjih lahko *ké + d* (< kɛde), na vzhodu pa je narejen po stari dubleti *q/ę*, prim. češ. *všudy* in *všady*;

kojo- se je po izpadu *j* kontrahiralo in v tej obliki rabi zlasti za povpraševanje po času, po uri; narečno se je prepletel tudi s samostalnikom *red* v njega časovnem pomenu: *obkevrê* (Levstik), *dokore, dokorej, obkore, obkorej, odkore, odkorej, okore, okorej, okovrê* (Jurčič), *kovrej* (Suha krajina), *vkored* 'kdaj' (Caf); *neki* (videl je neki prikazen; kdaj neki pride?) je lahko tudi okamnel sklon zaimka *kž-*.

Prav tako številni so adverbji iz zaimenske osnove *tž-*: *tè* 'tedaj' (te pa srečno, vzhodnoštaj.), *teda, tedaj* < *tɛ-da*, *potada* 'potlej' (beneško), *toje* < *to-d'e*, *tore, torej* (to vino ni torej kakor ono; dolensko); *toška* 'pravkar' < *to-či-ka* = *točkar* (Tolmin); *toonj* 'neulich' (Fram), *tonój* (Pohlin), *tonó* (vzhodnoštaj.), *tonóka* (Zilja); *totudi* 'maloprej' (notranjsko); *nato, obto, 'zato'* (Trubar), *tem, zato, potem, zatém, zatorej, zatoje* 'von dieser Stärke' (poljansko); *potemtoga* = *potomtega* (Trubar) = *potomtoga* 'potem', *predtemtoga* 'poprej' (prekmur.); *obtóre* (Caf) = *ob-tórej* 'zatorej' (protest.); *otórej* (dolensko); *torê* 'ob tem času', *torêd* 'takrat' (Slov. gorice), *obtevrê, otevrê* (Levstik), *otorê, otovre, otovrej* (otovrej homo tudi mi imeli pšenice, Suha krajina; ni bilo otovre dekleta v fari, Jurčič);

tam(o): tam, tamo (Murko), *tamdi* (Slov. gorice), *tamisto* (Trubar), *tamtod* (Caf), *tatodi* 'ravnokar' (gorenjsko), *ta* 'tam, tja' (koroško, rezijansko, beneško), *taj* 'tja' (Slomšek), *tota* < *todtam* (prekmur.), *toťaj* (Gutsmann);

tólê: dotle, dotlej, odtlej, potle, potlej, potler (Trubar), *potlam* (Miklošič), *odpotle, odpotlam* 'od tistega časa' (Caf);

tođu, tođê: tod, today (Kastelec), *todi* (Slov. gorice), *todkaj, todtam, stod, odtod, odtoday, dotistod, otodi* 'pravkar' (Jurčič), *otudi* 'od tod' (Caf) = *otude* (belokranj.). — Iz iste osnove *tž-* potekajo še *tolikanj, tu,*

tule, tudi, tudika (Slov. gorice), *tja* < *ti-a, *tija(m)* (prekmur.), *dotec* < do-ted-ci (prekmur.);

tak(o): tako, tak, takisto, takoj, taki 'sofort' (belokr.); sem štejem tudi *ko(j)* < *tako(j)*: *le koj izgini; je pa koj čedna* (gorenj.); v pomenu 'kar' bi lahko pomislili tudi na vplivanje zaimka *kyjb, kaja, koje*, kakor ga nahajamo po Štajerskem (ki vrag) in v Istri (v ko selo prišla, na to kolo prela): *ko pojdi!* (Pohlin), *ko teci!* (Rezija), *ko ne reci!* (Gutsmann);

od zaimenske osnove *in-*: *inače, (i)nači* (Murko), komparativ od *inako, inam* 'drugam' (Murko), *inda* 'ob drugem času' (Slov. gorice), *inde, indi* 'drugje' (Raič), *indod* (Dajnko); vzhodnoštaj. in prekmur. *nindri, nindr, nindrt* 'nirgends' ter *indri, indre, indr* so izposojenke iz nem. *inder, indert* 'irgendwo' (Ramovš, Konz., 221), vendar pripuščam cepljenje na domačo zaimensko osnovo *in-* (prim. *indeh* < inde-k);

od zaimenske osnove *on-*: *onak, onako, onakajše* (Caf), *onda, ondaj, ondah* (Miklošič), *ondej, ondeh, ondi, ondod, onod* 'tam okoli' (štaj.), *ondû, ondûkaj* (protest.), *onod* (Dalmatin), *onoy* 'neulich' (Caf), *od-ondod* = *odoned* (prekmur.), *odônod* 'od one strani' = *odunod* (Murko);

od zaimenske osnove *ov-*: *ovam* (Fram), *ovden* = *ovlen* 'tukaj' (prekmursko), *ovôd* 'tod' (Miklošič), *ovači* = *ovače* 'brez vzroka' (Slov. gorice);

od zaimenske osnove *ovs-*: *vsele* (Murko), *vselej, vseler, vserod, povserod* 'povsod' (beneško), *vsikdar, vsikde, vsikod* (štajer.), *vsod* (Rihemberk), *vezda, vezdaj, vezdar* (prekmur.), *povse* (belokranj.), *povsem, povsed* (prekmur.) = *povsod, odvsod, vsakdaj, vsakod, odvsakoder* (Caf); sem je šteti tudi *vsaj*, ki pomeni starim pisateljem tudi 'vendar', a se je v tem pomenu kot veznik danes obrusil v *saj*;

od zaimenske osnove *drug-*: *drugod(i), drugje* (≠ kje), *druge, drugej* (≠ kej), *drugače, drugači* (koroško), *drugako* (Krelj), vse po vzoru *inači, inače, inako*; *drugam* (≠ kam), *drugde* (Alasia), *drugdej* (Hipolit), *drugdi* (protest.), *drugec* < *druged-ci* (Caf), *drugdaj* (Gutsmann), *drugle* (poljan.), *drugleh* (Caf).

Od drugih zaimenskih osnov so adverbi redki: *e-že* (Briž. spom.) > prekmur. *ar*, knjižno *k-er*; *obnam* 'sprva' (Janežič);

posebe(j), posebeh (Slov. gorice), *posebi* (prot.), *osebe, osebi* (prekmursko);

pred + se > *prece, præcej, præcj, precek* (dolenj.), *precer* (Škrabec); *zaistor* 'zwar' in *zister* (koroško) < *za-isto-že*;

sice (Trubar), *sicer, secej* (prisega iz 17. stol.);

samši 'allein' (Vodnik, Ravnikar); obojod 'po obeh plateh' (Murko); semuč (nisem moj, semuč tvoj; stara cerkvena pesem) izvaja Miklošič iz sem več.

*

Kazalni zaimek *sb*, *si*, *se* rabi v Brižinskih spomenikih še prav tako kakor v stesl. tekstih: *na sem svêtê bêoši* I, 8; *imêti mi je život po sem* I, 10; *na si svêt* I, 12; *od sih počtenih grêh* I, 22; *na sem svêtê* I, 25; *i po sem rêdu* (lbzzredu II, 13?); *sih mrzkih dêl* II, 18; *na sem svêtê* II, 80; *sjo prjo* II, 87; *na si svêt priti* III, 68. Živ je tudi še v Stiškem rokopisu: *do sejga mal* 11, *po sim životi* 56. Od starejših piscev lahko beremo pri Krelju: *sega sveta, na sem svetu*; pri Skalarju: *do sega malu*. Do današnjega dne se je ohranil v arhaičnih obrobni narčjih, n. pr. v prekmurskem *do sega dne, v se noči*; v rezijanščini *sej 'ta'*.

Sicer so ga narečja izgubila in seveda tudi knjižni jezik, mnogo ostan-
kov pa nahajamo v adverbialnih okamninah, saj je ta pronominalna
osnova tudi sicer med adverbi zelo pogostna (*sêmo, sêde, sêda, se, sê,*
otôsôdê, otôsôdu, doseli, doselê, seliko, posemb, si rêčb itd.). V slovenskih
prislovih nastopa lahko preponiran ali postponiran z znanimi oblikov-
nimi posebnostmi: *se > s*, *seji > siji > si*, *sb > sij > si*, *sih > sêh* # *têh*,
seji > sê, *sego > sega* # *raka* itd.:

dnbsb je pravilno obravnavan v štajerskem *dnês, gnês*; osnovni
samostalniki se je uveljavil v *danəs, donəs; dansi* (Janežič) < *dnbsiji*;

jutros (belokranj.), *jutroska* (Caf), iz tega *jutrošnji* (Murko) < *jutrose*;

letos < *lêtoše*, pri Murku *letas*, ne akanje, marveč nova sestava;

noco (Rož, Rezija), *nocoj* < **not'-sq*; *nicòr* (Dajnko); *sinoči*; v *nočes*
(prekmur.) in *jesênes* (Caf) je pravilen refleks za polglasnik, a mlada
sestava;

doba: *dosedobê* (Caf), *dosihdob*, *dosehdob*, *odsehdob*, *odsihdob*, *osê-*
dobi (belokranj.), *osîdobi* (Caf), *posegadb* (Caf), *posehdob*, *posihdob*,
zasêdobe 'nekako ob tem času', *zásihdob* 'zdaj' (Caf);

čas: *odsihčas* (Caf) s staro obliko množinskega rodilnika;

krat: *dosehkrat*, *posehkrat*, *zásihkrat* 'zdaj' (Caf);

mal: *dosegamal* < *do sego malu*, *doseyga mall* (Stiški rokopis), *do-*
sihmal, *dosehmal*, *posehmal*, *posihmal*, prim. vzporedno *pokehdob* 'ker'
(prekmur.) in *pokehmal* (Caf) (*keh* < *kojih*);

ura: o *seji urê* je dalo (deloma z analogičnim jatom) pravilno *osevrê*
(Erjavec), *osevrêj* (dolenj.), *obsevrê* (Levstik); po moderni vokalni reduk-

ciji in asimilaciji *osovrê(j)*, *osorêj*, *obsorê(j)*, tako še *dosore* (Murko), *dosorej*, *osêver* (Črnice); *obsorêd* (Cigale) in *sovrêd* 'um diese Stunde' (Jarnik) očitno kažeta kontaminacijo z *rêd-i*; *zasôrej* (sin ni zasorej kot oče, Svetec) kaže mešanje s tipom *zato-že*;

sôd 'tod' (Trubar), *sôdi* (Krško), *dosôd* (vzhodnoštaj.), *esode* 'tod' (Caf);

sêm, *semo* (Murko), *semo tamo* (prekmur.);

zde 'tu' (Rezija) < *sêde*, *zdikaj* 'tukaj' (Trubar) < *sêdy* # *kêdy*;

sada (Cirkno), *sada*j, *sada* (Benečija), *sada*j (Alasia), *zda*j, *dozdar* (vzhodnoštaj.);

sa 'sem', *sa in ta*, *sâ-le* (Rož, Benečija), najbrž pod vplivom *ta*, prim. okrepčevanje prislovne zveze (pod nemškim vplivom?) v beneških, rezijskih in koroških govorih: *ta nôtre*, *tanter* 'tam noter' (Ramovš, Kratka zgodovina, 120, 127), *sânter* 'sem noter', *santrê*, *santri*, *sasem*, *soven* 'heraus' < *sê-vbnp*, *sovnê* 'draußen', *sadlê* 'tu doli'.

Prekmurski *esi* 'sem' navezujem na stesl. *sê*.

• Vprašanje je, ali smemo sem šteti *slej*, *posle* (Navratil), *poslej*. Gotovo je, da so po analogiji nastale oblike *kô-lê*, *tô-lê*, *sô-lê* poleg *kolê*, *tolê*, *selê*, vendar bi za *poslej* rajši izhajali iz stesl. komparativa *poslêžde* < *poslêd* + *je*, na to najbrž tudi kažejo oblike *pošle* (Scheinigg), *pošled*, *pošledi* (Podkrnci).

*

Izimenski adverbji so odreveneli skloni, najrajši akuzativi vsebine ali mere, dativi smeri ali lokali. Kako prehajajo substantivi v adverbe, nazorno kažeta primera: *včera*j je bil mraz, da že zdavnaj ne takega in *včera*j je bilo mraz, da že zdavnaj ne tako. Podobno je na meji med samostalnikom in prislovom: *noč in dan dela*. Tako substantivi celo še pred našimi očmi kamné in kot okamnine ohranijo obliko, v kateri so odreveneli, vtem ko se more živi samostalnik po svoje — zlasti po analogičnih vplivih — dalje razvijati. Zatorej imamo v adverbijih pravo zakladnico starinskih oblik.

Iz samostalnikov brez predložne zveze so nastali naslednji prislovi:

blazema 'spomladi' (ob Soči) < *vy-lazê-ma* (Ramovš, Konz., 158);

časi (protest.), *časih*; kakor priča *hs. časom*, polj. *czasem*, je samostalnik odrevenel v instrumentalu, zatorej moramo slovenske oblike tolmačiti kot obrušene iz predložnih zvez *včasi*, *včasih*;

davi, *dave* (Alasia), *davej* (Janežič) je mestnik nekega neohranjenega samostalnika s pomenom 'trajanje', iz njega je tudi pridevnik *daven*;

-delj kot zapostavljen predlog v *zategadelj* sodi k istemu korenu kakor *délo* in je okamenel sklon samostalnika *děla* 'delovanje'; menim, da je le-ta ohranjen z otrdelim *l* pri Gutsmanu v izrazih za božje delo 'um Gotteswillen', za naših pregreh *delo*, za moje delo, seveda z naslo-nitvijo na *délo* in *dělž* (prim. tudi BEW, 195!); stesl. *děl'vma* more biti iz *děl'v*;

dol iz *dolž*; današnje ločevanje med *dol* in *doli* ni zgodovinsko upra-vičeno, zakaj pri protestantih beremo za obojni pomen *doli* (stesl. *dolê* in *dolu*); Celovski rokopis ima *dolu yide*; po narečjih nahajamo pisano množico različic: *dole* (Murko), *dolah* (Caf, po *gorali*), *dolika*, *dolikaj* (Krelj), *dolka*, *dolkaj*, *dolita*, *dolitaj* (Gutsm.), *dolta* s kazalnim zaimkom *ta* v drugem delu; *dolj*, *doljka*; posebnost je *dolôm* (*dolum*, Bohorič) in *dolov* (Gutsm. po *domov*);

doma je vsekakor častitljiva starina, pa najsi bo iz lokala ali iz genitiva-ablativa, enako *domov*, *domu* (lokal), stesl. *domovi* (dativ);

-god 'koli': *kdor god*, *kamor goder* (Caf), če *vam je godi* 'prav' je mestnik od *godž*, prim. stesl. *godê bystž vsémž slovo to*;

gori, *gor*, *gore* (Murko), *goreka* (Caf), v Celovškem rokopisu *gori wftaa*, *gory yiede*, vse iz mestnika, stesl. *gorê*; vzhodnoštaj. narečje rabi instrumental *gorama*, prim. s tem rus. *ропѣ*;

jutri, *jutre* (Rož), stesl. (*j*)*utrê*; pomen prihodnjega jutra se je raz-tegnil na prihodnji dan;

konec se rabi kot nepravi predlog, v stesl. adverb *končeb* 'endlich'; iz vzhodnih narečij so *konče*, *konči* 'vsaj' (naj gre, konči bo mir), *kon-čema*, *končimar*, *končka*, *končki* 'aufrecht', ki jih je pač treba izvajati iz simpleksa *konž* ali *konb*, prim. v Briž. sp. *iskoni dokoni*; *konči* more biti iz *konb* + *či*, verjetnejše pa je olajšanje izgovora iz *končki*;

kos v reklu *kos biti* je po Skoku (Arch., 30) iz *kosž* 'Amsel', ki da lahko pomeni tudi premetenca. Okrog Rogatec rabijo *ona je kosa*, *mi smo kosi*; to je resda lahko čisto mlada adjektivizacija, lahko pa tudi kaže na pridevnik *kosž* 'krumm', potemtako bi bil pomenski razvoj 'kriv, zviti, bister, zmožen', prim. podobno *lokav*;

križem (roke križem držati, križem gledati), prim. malorus. *kryžem*, češ. *křížmo*, se rabi tudi kot nepravi predlog; zanimiva je atributivna raba: so na križem pot me djali (nar. pes.), križem les, po križem svetu;

lani, prim. stlat. *olli* < *olnei* od zaimka *ollus*;

lagom, *lažem* 'razen' (belokr. predlog) bi lahko izvajali prvo iz orodnika samostalnika *lag* (prim. z-lag-oma), drugo iz pridevniškega komparativa, vendar je pomenski prehod nejasen;

liki je na vzhodu domač veznik s pomenom 'kakor': *megla gre okrog liki cmrčni tok* (Dajnko), *prolje liki* (prekmur.); je menda množinski orodnik od *likō*, lahko pa bi v prvem delu videli členek *li*;

ljubi 'prav': *če vam je ljubi* (Kobarid), *ljubmi* 'radovoljno' (Caf), *nudmi* ili *ljubmi* (Briž. sp.) izvajam iz *ljubōvi*;

noter, *notri*, *notrika* (Brda), iz tega pridevnik *notrešnji* (Dalmatin); iz *нѣн-отрѣ* (**otrѣ* 'notranjščina', prim. *otroba* 'Mutterleib' pri Megiserju) je jezik izluščil *оѣ-нѣтрѣ*; *znotraj* kaže na prehod med o-jevske osnove;

niz iz adverb *ni* 'dol' + *zō*; v stesl. se rabi prislovno odreveneli akuzativ ali dativ: *vrōzi se nizō*; *nizu na dvorē* (Doritsch, 183); pri nas samo v predložni rabi: *niz Krn* (Podkrnci), *niz lice solze toči* (Istra);

rad, *rade* (Rezija), zaradi so okamneli skloni samostalnika **radb*;

nejasen je rezijanski *rudi* 'zmerom'; podobno je z adverbom *počit-kāno* 'so ziemlich viel', ki ga navaja Štrekelj iz Prvačine brez razlage; gotovo gre za koren *čit-* (čisti, čislo), nejasna pa je pot, po kateri je prišlo do današnjega pridevniškega prislova;

plahoder peljati 'tako vlačiti, da plahodra z vejami' je glagolski samostalnik od *plahodrati*, *plahodriti*, primerjaj prav tako na vzhodu *plahodrič*, *plahodroma*;

pomladi imamo lahko za otrpel lokal kakor *jeseni*, vendar ni izključeno izvajanje s predlogom kakor *poleti*, *pozimi*;

sledi 'pozneje', *najsledi* 'nazadnje' (prekmur.), *sledka*, *sledkar* se izvaja iz lokala samostalnika *slēdb*;

spuvu 'immer' (Gutsmann), *spuvi* (koroško) je od samostalnika *spol* v pomenu 'vrsta'; *stran*, *strani* < *stranb*;

tik se rabi prislovno in predložno (*tik ob meji*, *tik meje*) in je od substantiva *tikō*; opažamo mešanje z oslajeno stopnjo *tak* : *tikma*, *tikoma*, *takma*, prim. stesl. *tōčbjo*, *tōkzmo*, *tōkzma*;

treba je lahko brezosebna raba glagola *trebati*, vendar gre za nepopolni stavek *treba je*, za to namreč govorita odrevenela *trebē* in *trēbi*: ne trebe (Dalmatin, prekmur.), *trebi je* (Savinjska dol.); stesl. *trēbē* navezuje Brückner na lit. *tarpti* 'dobro se goditi' in grš. *τέρω* 'veselim se';

včera (Murko), *včera*, *včerah* (vzhodnoštaj.), *večerkah* (Pohlin), stesl. *vbčera* ima pomen prenesen od večera na ves prejšnji dan;

vān, vānē (gorenj.), *vnē* (Metelko), *vun, vunē, vūneh* (Kras), stesl. *vōnō, vōnē, vōnu* vzporeja Zubatý v Jagićevem zborniku s stind. *vānam, vānē* 'v gozdu';

vrhu je lokal u-jevske osnove, prim. lit. *viršūs*; v ti obliki rabi kot adverb (razdejal je mesto in je vrhu sol sejal, Dalmatin) in nepravi predlog, vtem ko je *vrh* samo predlog;

zad (v Rožu s pomenom 'nazaj'), *zadi*, prim. stesl. *zadō* 'Rückseite'; v predložni zvezi *zadaj* < z-zada-j; *nazaj* kaže kakor stesl. *sž* *zažda* na podaljšanje s formantom -io-: **zadio* > *zaj*, prim. še *zaje* 'Hintergetreide';

po vzhodnem Štajerskem se sliši *tored* 'um diese Zeit herum' in *to-vred*, pri Jarniku beremo *tovreda*; vsekakor gre za osnovno obliko *to red*, v *to red*, ki se je spremečala s sestavami vrste *otevre* < o tē urē;

dvojinski mestnik **mediu*, stesl. *među* je bil prvotno prislov, danes je le še predlog v prvotni obliki *mej(u)* in po analogičnem pritiku -d (po *pred, pod, nad*) tudi *med*;

iskar, iskrē 'knapp': vrata se iskre zapirajo; isker obrezati (Caf); stesl. *iskrb* 'nahe' izvaja MEW iz *krajb*, BEW, 454, pa misli na substantiv *(s)*kri-s*; celo to ni izključeno, da je odrevenel pridevniški nominativ (*iskren* je seveda izposojenka iz ruščine);

drēvi, drēve (Jarnik), *drīve* (Rezija) postavljam med samostalniške prislove, čeprav ga splošno izvajajo iz adjektiva *drepl'b* (stesl. *drepl'e*); pri tem mislijo na analogično vplivanje adverba *davi*, vendar se mi za slovensko obliko zdi prikladnejše izhajati iz stesl. dvojnice *drevbje*, že zaradi padajoče intonacije. Tudi sicer so z besedo težave, ker slovenska oblika kaže na korenski *ē* (prim. tudi hs. *starō-drēvan*) in ima pomen prihodnjega večera, vtem ko v vseh drugih slovanskih jezikih kaže na preteklost, n. pr. rus. *древний*, češ. *drīve*. Zubatý (Sborník filologický I) navezuje besedo na sti. *dhruvāh* 'stalen' s pomenskim premikom 'stalnost — trajnost — preteklost'. Če je beseda res, kakor meni, iz baze **dheru-*, potem *ē* v stesl. *drēpl'e* ni pomota, marveč iz **dheru-*, popolnoma v skladu s slovenskim refleksom. Pomenski prehod slovenskega prislova nakazuje Zubatý: 'še danes zvečer, pred jutrišnjim dnem'.

*

Pleteršnikov slovar navaja kakih tri sto prislovov na -oma, pa to še niso vsi, ker jih je nekaj narejenih šele po letu 1895. Današnji knjižni jezik ima iz ljudske rabe naslednje: *begoma* (nar. pesem), *curkoma, hi-poma, hitoma* 'naglo', *korakoma, koscema, kradoma, kupoma, nahodoma*

'nepričakovano' (Vodnik), *namenoma*, *nemudoma*, *nenehoma*, *neodlogoma*, *nepomudoma*, *neprenehoma*, *nepretrgoma*, *neprevidoma* (smrt hodi ne-previdoma kakor tat; Ravnikar), *nepridoma*, *neutegoma*, *nevedoma*, *nevidoma*, *otipoma*, *ovinkoma*, *polagoma*, *ponevedoma*, *poskakóma*, *poto-koma*, *potoma*, *prekoma*, *premeroma*, *prenehoma*, *pretrgoma*, *previdoma*, *priskakóma* 'nach Gelegenheit, mit Unterbrechungen' (dolenj., belokranj.), *skakóma*, *skokoma*, *smehoma* 'v šali', *spóloma* 'nacheinander' (prim. spol 'vrsta', prekmur. in češ. spolu), *strahóma* (in *strâhoma* na vzhodu), *ška-foma*, *šopoma*, *tropoma*, *večinoma*, *vedoma*, *vekoma* (Dalmatin, Kastelec, Japelj), *vekomaj*, *zavedoma*.

Po teh zgledih so narejeni in sprejeti v besedišče knjižni prislovi *bliskoma*, *bokoma*, *čudoma*, *daroma*, *deloma*, *hlastoma*, *hotoma*, *hrbtoma*, *izjemoma*, *iznenadoma*, *izpiskoma*, *izrekoma*, *kosoma*, *legoma*, *mestoma*, *mukoma*, *načeloma*, *nasmehoma*, *nehotoma*, *nenadoma*, *nepredvidoma*, *oblokoma*, *obrokoma*, *ogonoma*, *oziroma*, *paroma*, *plamenoma*, *plastoma*, *polovinoma*, *pomotoma*, *postopoma*, *povrhoma*, *primeroma*, *prostoma*, *redoma*, *rojema*, *skladoma*, *snopoma*, *stavkoma*, *stopnjema*, *šopkoma*, *šumoma*, *trenutkoma*, *udoma*, *ukazoma*, *uradoma*, *uvodoma*, *vedroma*, *vlakoma*, *oštevomá*. Nekaterim izmed njih se na prvi pogled spozna knjižno lice, drugi spet so že tako splošno v rabi, da bi jih skoraj imeli za ljudske.

Razumljivo je, da je ta poplava novih, včasih kar samovoljnih tvorb zbudila pomisleke pri nekaterih slovničarjih. Posebno časniki so radi pretiravali in spravili prislove na *-oma* na slab glas. Vendar bi bilo napáčno iz tega sklepati, da so ti prislovi mnogo bolj last knjižnega kakor ljudskega jezika in da narečja kažejo samo redke primere. Nasprotno je res, da narečja uporabljajo obilico prislovov na *-oma*, med njimi dosti takih, ki bi po svoji plastičnosti zaslužili sprejem v knjižni jezik. Tako ima zlasti slovenski vzhod: *izpodbadoma* 'spornstreichs', *kolobaroma*, *koloma* 'okoli', *komaroma* 'po vseh štirih', *lagoma*, *likoma* 'zusammen-passend' (dva panja likoma stakniti), *neodlašema*, *neoviroma*, *nepremi-koma*, *nestanoma* (prekmur.), *neprestanoma* (Haloze), *netegoma*, *neutrudoma*, *nezamudoma*, *obrisoma* (pri votlih merah: *obrisoma* poln), *platoma* 'po hribu počez', *pritikoma* 'natanko' (pritikoma stakniti), *spehoma* (= *spahoma* stakniti), *srcema* rad, *stranoma*, *švigoma*, *vekiavekoma*, *zadoma* (očitoma in *zadoma* kleti), *zaukazoma*, *zaupoma*; pa tudi na zahodu in v centru: *licema* (žebelj *licema* zabiti), *meroma* 'približno' (oboje dolenj.), *neopotikoma* 'brez spotike' (Ravnikar), *ponidoma* 'brez potrebe' (denar *ponidoma* tratiti; Slomšek, poljansko), *stanoma* 'doma' (kje si

stanoma?; Poljane, Črni vrh, Svetec), *zmesoma* prodati 'im Bausch und Bogen' (Svetec), *volkóma* 'po volčje' (Levstik).

Ni dvoma, da se je vsa ta množica razvila po naliki iz nekega prvotnega vzorca. Vprašanje je, od kod naj izhajamo. Vsekakor bi bila prva misel na dvojinski orodnik *o*-jevskih osnov. V stesl. in v drugih slovan-skih jezikih nahajamo: csl. *bol'oma*, *bol'omi* 'zelo', *bol'ubmi* 'bolj', srbo-hrvatsko *boljma*; stesl. *dél'oma* 'zaradi', malorus. *d'il'ma*; stesl. *kol'omi*, *kol'oma*; stesl. *jel'oma*, *jel'omi*, *bčch'oma*, *bčch'om*, *nođ'oma*, *nud'oma*, *nud'omi* 's silo' (nudmi ili lubmi v Briž. sp. III); *mub'ubmi* 'manj'; stesl. *vel'oma*, *vs'oma*, *tol'oma*, *tol'omi*, *vel'omi*. Ta zunanja skladnost s skloni se je nekaterim lingvistom zdela dovolj prepričevalna, da so prišteli te adverbe med okrepenele dvojinske ali množinske orodnike.

Da je v adverbialni rabi okamnel instr. sg., za to imamo dosti gotovih primerov (*tém*, *bžšbj*, *tžčbj*, *krqgom*, *spéchom*). Sem bi lahko prišteli tudi naš (*o*)*okom priti*, ker ga najbrž po krivici preganjamo; poleg *Cafa* in *Levstika* ga namreč poznajo tudi *Tolminci*, *Vipaveci* in kraji ob italijanski meji, zatorej ni zgolj kroatizem. Tudi raba okamnelega instr. pl. (*paky*, *možbsky*, *gržčbsky*) se dá pomensko razložiti (= *gržčbsky slovesy*). Teže bi bilo najti vzrok, zakaj naj bi odrevenel ravno dvojinski orodnik, vendar bi primere, kakor so *curkoma*, *korakoma*, *kupoma*, lahko tolmačili: curek za curkom, korak za korakom, kup za kupom, kar bi opravičevalo tako dualno kakor pluralno rabo.

S semantične plati torej ne bi mogli ovreči teorije o okamnelem dvojinskem instrumentalu. Vendar nas silijo k razmišljanju dvojnice, v katerih ne moremo iskati sklona: poleg *bčch'om*, *bčch'oma* tudi *bčch'omo*, poleg *tžčbj* tudi *tžk'omo*, pri Megiserju *sredmo* 'mittelmäßig', pri Cafu *darmo*, za *darmo*. Že zaradi tega bi rajši pomislili na adverbialne sufikse *-ma*, *-mo*, *-mi*, *-m*.

Nadalje nas preseneča, da nimamo v stesl. nobenega primera *o*-jevskih debel, vtem ko je slovenščina posplošila *-oma*. Kolikor mi je znano, so izjeme samo *tekma* 'enako' (tekma sva si, Caf; tekma menjati, Jurčič), *tikma* (Cigale) in *gorama* 'gori' poleg *gorah* na vzhodu. Sicer imamo celo od *a*-jevskih osnov *čredoma* 'menjaje se', *gomiloma*, *gredoma*, *guboma*, *izmenoma* (Škrabec), *množinoma* (Škrabec), *nagodoma* (Vodnik) 'slučajno', *navadoma* (Raič), *trumoma*, *vrstoma*, *vsotoma*, *žiloma*. Primer *jatoma* in morda še kateri drug je dvomljiv, ker je nominativ *jata* ali *jato*. Kako naj bi bil nastopil in se izključno uveljavil tematski vokal *o*?

Razlaga za to se dá najti, seveda pa ne izhaja iz dvojinskega, marveč iz edninskega orodnika na *-om*. Da je končni *-a* pristopil šele pozneje,

nam izpričuje kopica dvojnic: *križem* — *križema* (Gregorčič), *mahom* (belokranj.) — *mahoma*, *naposkokom* — *naposkokoma* (Slov. gorice), *povečem* — *povečema* (Caf), *povsem* — *povsema* (vzhod), *sčasom* — *sčasoma*, *splazom* 'kupoma' (ribe splazom plavajo) — *splazoma*, *spotom* — *spotoma*, *širom* (belokranj.) — *široma* (Ravnikar), *vidom* (meni se vidom dá = vidim; Dajnko) — *vidoma*, *zaporedom* — *zaporedoma*, *zaskokom* — *zaskokoma* 'v galopu' (Raič); v nekaterih primerih se dvojnica na -oma sploh še ni razvila: *omekom* 'zvrhano' napolniti lonec (vzhod), *pospolom* 'zaporedoma' (prekmur.), *splohom* (Caf), *vdiljem* 'po dolgem', *zmerom*.

Seveda se vprašamo, od kod -a, ki je pristopil k obrazilu -om. Tesnière (Les formes de duel en slovène, §§ 116, 117) navaja Rešetarjevo mnenje, da je to isti sufiks kakor pri zaimenskih adverbih na -a, recimo srbo-hrv. *tada*, *kada* : *tad*, *kad*. Vendar se zdi, da ga ne sprejema, ker rajši vidi v stvari zelo stari adverbialni sufiks -ma. Ta domneva bi bila brez dvoma najbližje, ko bi jo potrjevala slovenska starina. Vendar je v le-tej takih oblik zelo malo, saj se je tip razmahnil šele po 16. stoletju. Zatorej je treba misliti na druge vplive.

Več vrst slovenskih prislovov se končuje na -a, zlasti zaimenski (*tja*, *nekdaj*, *nikdar*) in sestavljeni s predlogom in samostalniškim roditeljskim (skraja, zgodaj). Zdi se, da so najodločilneje vplivali nominalni pridevniški roditeljski s predlogom (*domala*, *zlepa*), ki se prav tako redko razširijo z -r ali z dejkličnim -j (poznam samo *zdašnjaj*, *vekomaj* in *prekm. končimar*).

Nesporen dokaz, da adverbji na -oma niso okamnili dvojniski orodniki, je prispeval iz akcentologije Ramovš (O slovenskem novoakutiranem ò, JF 1923). Pretežna večina primerov ima sicer danes analogični akcent na osnovi, starejše stanje je ohranjeno v *strahóma*, *skakóma*, *poskakóma*. Ti prislovi so akutirani, vtem ko je dat. instr. du. cirkumflektiran (*sinûma*). Metatonija je lahko nastopila v instr. sg. *strahôm* > *strahóm* (prim. čakavsko *kropón*, *brestón*), zatorej je dokazano, da je izhodišče treba iskati v edninskem orodniku.

Po prehodu *strahom* > *strahoma* se je končnica -oma začutila kot izrazito prislovotvorna, zatorej je jezik začel z njo delati vsake vrste prislove brez gornje podloge, pritikati jo je jel celo že narejenim prislovom, da jim je bolj poudaril prislovni značaj.

Razširil je pridevniške prislove: *gostoma* (prekmur.), *kratcoma*, *lahkoma*, *lepoma* = *nalepoma* (belokranj.), *mnogoteroma* (Murko), *nagloma*, *očitoma*, *okrogloma* (Mur.), *ploskoma*, *redkoma*, *ročnoma* (Prešeren), *sko-*

póma (skopoma živimo, dolenj.), *težkoma* (Janežič), *tihome*, *večema*, *velikoma* (Caf).

Končnica se je pritakala tudi s predlogom ali kako drugače sestavljenim prislovom: *denâdnoma* 'dan na dan' (Caf), *izprekoma* (pot je izprekoma = ni strma, dolenj.), *izvekšema* (Caf), *končema*, *končima* (iz prislova *konče*, *konči*), *kviškoma*, *polagoma*, *mesoma* 'vmes' (Gutsmann), *načredoma*, *nahitoma*, *nahitroma*, *nalahkoma* 'gemächlich' (Haloze), *nalahoma* 'sachte' (Fram), *nanagloma* (Erjavec), *napolnoma*, *naposkokoma* (Slov. gorice), *narahloma*, *naredkoma*, *naskokoma* 'v diru' (prekmursko), *naskrivoma*, *natekoma* 'naglo' (Caf), *natesnoma*, *natihoma*, *natvegoma*, *navidoma* 'na videz' (Caf), *nappikoma*, *oberočkoma* nositi vodo, *onomadne* 'onda' (Kastelec, morda kroatizem), *okoloma*, *opikoma* 'navpik', *plahodroma* (< *plahoder* 'tako, da plahodra', vzhod), *počasoma* (Murko), *podmolčkoma* 'skrivaj' (Caf), *podolgoma*, *pogostoma*, *pokupoma*, *polagoma*, *polahkoma*, *pomaloma* (Murko), *ponāmeroma* 'slučajno' (Caf), *po-
navadoma*, *ponemiloma* pretepesti, *ponepotreboma*, *poobiloma*, *popolnoma*, *poraznoma* 'narazen' (prekmur.), *poredkoma*, *poredoma* 'po vrsti' (Murko), *posiloma*, *posredoma*, *potihoma*, *popsakoma* 'vsekakor' (Caf), *pričisloma* 'natanko' (vzhod), *prilicema* (gorenj.), *sceloma*, *scurkoma*, *sčasoma*, *sčionoma* (gosenice so zelje sčionoma pojedle, Tolmin), *sčistoma*, *sčisloma* 'natanko' (Caf), *shipoma* (Bile), *siloma*, *skopicema* (Jurčič), *skoreninoma*, *skrajema* (skrajema skledo obrisati, Murko), *skrivoma*, *skrižema* (Dajnko), *skupoma*, *sparoma*, *splamenoma*, *splatoma* orati, *sploskoma* (Levstik), *spoloma* 'nacheinander' (prekmur.), *spolnoma* (Ig), *sporedoma*, *sprekoma*, *spridoma*, *stežkoma*, *stikoma*, *stiskoma* (s. sešiti = tako, da ni roba; dolenj.), *strdoma* se obnašati (Vrtovec), *strkoma*, *vlagoma* = v lag (Miklošič), *vmesoma* (Jarnik), *vprekoma*, *vpričema* 'tako' (Caf), *vštricema*, *(v)zjutroma*, *vzkrižema*, *vzočitoma*, *vzviškoma*, *zaporedoma*, *zaredoma*, *zasuhoma* 'ob suhem vremenu', *zbuhome* 'plötzlich', *zdržema*, *zevsema* (Caf), *zlagoma*, *zlahkoma*, *zlegoma* (= *zlagoma*, Ravnikar), *zlicema* (je platna = ravno toliko, da pokrije; Savinjska dol.), *zmahoma*, *zmetoma* < z mesta (Sveteč), *zočitoma*, *zredoma* (prekmur.), *zvaloma* vreti (jugozahodna Štajerska), *zvedoma*, *zvekšema* 'ponajveč' (prekmur.), *zviškoma*, *zvrhoma* napolniti vaganico (Murko), *zvrstoma* 'po vrsti' (dolenj.).

Tako se dado razložiti tudi izglagolski: *lezkoma* se spuščati nizdol (Levstik), *idoma* = *pojdoma* 'gredoč' (Haloze).

Tesnière (l. c.) navaja naslednje adverbe s končnim poudarkom: *natichamâ* (Svetokriški), *skrivomâ* (Mursko polje), *poskrvomâ* (Cankova), *skrivomâ* (Dajnko). Ker bi sufiksadni akcent (po de Saussurovem zakonu)

kazal na instr. duala, razlaga te prislovne oblike z naslonitvijo na dvo-jinske. Menim, da niti to ni potrebno. Prvi primer se mi zdi dvomljiv, ostalih pa nimam za starino, marveč na tem jezikovnem področju za analogijo po drugih adverbih (*gda, doma*), saj niti ni samostalni, temveč particip, ki se je nanj prilepila prislovna končnica *-oma*.

Nikakršnih zaključkov ne moremo delati iz tega, da nimamo oblik z nazaj pomaknjnim akcentom, recimo **skrivóma*, ker je pač zmagal poudarek v nom. sg. (saj tudi nimamo iz *mojegà* > **mojéga*).

*

Slovanski jeziki delajo iz pridevnikov prislove najčesče tako, da jim pritaknejo obrazilo *-o* ali *-ê* (dobro, dobrê), to se pravi, da jim rabi nevtralni akuzativ ali lokal. Toda to ni edini način, zakaj tudi v drugih sklonih lahko pridevnik otrpne. Med pridevniki in iz njih izvedenimi prislovi je zlasti v predikatni rabi še dosti omahovanja. To izhaja iz dejstva, da se v povedni rabi prideva osebkú lastnost samo za dobo glagolskega dejanja (Musič, Rad 250). Še danes je jezični čut dokaj občutljiv za povedno rabo pridevnika ali prislova. Pravimo *vračal se je siten*, toda *vračal se je naglo*. Ta dva primera se dasta še dobro ločiti, zakaj v prvem je natančneje označen subjekt, v drugem povedek. Še je za kanec razločka med stavkoma *priukal je vesel* in *priukal je veselo*, so pa tudi primeri, ko oboje zveni enako dobro: *jezen mu je odgovoril*, *jezno mu je odgovoril*. Slovenski slovničarji dajejo v takih primerih prednost adverbialni rabi, pisatelji (Cankar!) pa dostikrat ne. Res je, da se pridevna raba v vseh indoevropskih jezikih umika prislovni; gršč. *ἐπὶ τοῦ ἀδελφοῦ*, lat. *proximus Pompeio sedebam* so stara raba (Trypučko, Mianownik w roli przysłówka w słowiańskich językach, I Przymiotniki, Uppsala 1948). Razumljivo je torej, da je jezik iz starine ohranil nekaj pridevnikov, ki so danes prislovno občuteni. Nekateri so še popolnoma ohranili pridevniško obliko (*rada ga vidi*; *osa premočena*, je *bosa* : gre *bosa*). Drugi so odreveneli v obliki nom. sing. m.: *peš pojdeva*; *prav si rekel* (prim. v Supr., 112, 8 *pravb sôdilo jesí*). — V naslednjem hočem obravnavati samo nekatere manj navadne primere prislovov, ki so nastali iz pridevnikov:

blagor < blago-že: blagore deliti 'glücklichen preisen' (Caf); narečno tudi *blazer* < blazê-že, prim. tolminsko *brozor* in Briž. sp. III, 74, v *vsem blazê* (Ramovš, Kratka zgodovina, 129);

blizô je nominativ pridevnika, odrevenel v takihle primerih: *blizô bêaše grobô*; ko ga je jezik občutil kot adverb, so po naliki drugih pri-

slovov jele nastopati kazusne končnice: *bliz* (Metelko), *blez* (Idrija), *blizi* (Janez Svetokr.), *blizo* (Murko), *blizu*, *blezu* (Vodnik), *blizak* (notranjsko, prim. češ. *blizko*);

bore je iz vokativa *bože*, torej iz samostalnika, toda zgodaj je prišel pod vpliv pridevnikov *u-bog*, *ne-bog*, od tod tudi pisava *vbore* (Ramovš, Konz., 77); danes se rabi tudi kot nesklonljiv pridevnik: *bore* mladost; prvotna raba je še na vzhodu *bormež* 'bogme';

bolje, *bolj*, *blje* je komparativ srednjega spola, prim. grš. βέλτερος;

brzo je novoknjižni prislov, pač pa pri Murku *brzi* 'sogleich, bald'; iz primernika *brže* so oblike *brž*, *brzej* (Kastelec), *bržčas*, *bržkone*, *naj-brž*, a primerniški pomen se je večidel že izgubil;

celo: celo svetlo (= popolnoma, Schönleben);

često od adj. *čestō* 'gost' rabi Stiški rok. *czeftu inw goftu*, pa tudi koroško in prekmursko narečje;

dobro, zaradi hitrega govora reducirana oblika *dōr* ali *drō* rabi po Koroškem za pritrdilnico;

daleč(e) je komparativ k *dalekō*; primerniški in osnovniški pomen ima še v stesl., pri nas samo drugega; *dalje*, *daljej* (dolenj.) lahko izvajamo iz nerazširjenega *dal-ekō*, misliti pa moremo tudi na vpliv osnove **dbl'*, ki sta iz nje *dlje*, *dljer* (Hipolit);

lahkaj 'morda' (ali je na poti ali lahkaj spi, Dalmatin), *lohkà* (gorenjsko); ker na predložno zvezo (zlâhka) zaradi akcenta ne moremo misliti, je to pač odreveneli roditelj in Trubarjev *lohki* potemtakem množinski orodnik (Ramovš, Baudouinov zbornik); Cafov *ležêj* je iz *lbžêje*; podobno kakor z *lahkaj* je s prislovom 'skoraj iz adj. *skorō*, morda tudi z *maličkaj* iz adj. *maličōk*, ki je nanj seveda vplival tip *mali-či-kaj*;

nič 'pronus' je okamneli apozicionalni nominativ, rabi pa se v stesl. tudi še pridevno: *učenci padō nīci* (Doritsch, 140); slovenščina je menda ohranila le še predložno obliko *vnīc*: *vnīc vreči* (= čez glavo nazaj, Kras), *vnīc udariti* (= z obrnjeno roko) s pomenom 'supinus'; ta pomen je tudi v samostalniku *nicina* 'osoje', vtem ko je prvotni še v glagolu *ničati* 'kauern, hocken' (ženske pri pletvi ničijo, Pohlin); *nanikniti se* 'sich beugen' (vzhodnoštaj.);

pa, *pak* < *pako* ali iz orodnika *paky*; *pač* je iz primernika *pače*;

peš < *pěšō* je še pri Ravnikarju pridevniško rabljen: *peši so za njim tekli*, nazoren primer za to, kako so adjektivi v predikatnem nominativu polagoma dreveneli; Caf rabi *pešem*;

pozdi (Rož), *pozdej* (Murko), prim. stesl. *pozde* iz adj. *pozdo* < pos-dъ; sicer razširjen z obrazilom -bnъ v *pozdbnъ* > *pozen*;

prav < pravъ je okamnel pridevnik i-jevske osnove, pod Krnom je Erjavce zapisal *nesprav*;

prêm 'recte' je redek: *akoprem*, da bi *prem* 'obgleich' (Miklošič);

pred je bil prvotno adverb (< prê-dъ), pozneje predlog; na samostalniški izvor bi kazale oblike *prêdê*, *prêdi*, slovensko *s-preda(j)*, na pridevniškega pa primernik *prêžde*, *naprêžd*, slovensko *prej(e)*, *naprej*;

prvo 'zuvor' (Bohorič, prekmur.), v primerniku *prolje* (ščavniško), *prlje* (prim. stesl. *przvoje* in *przvêje*);

proti, današnji predlog, je okamneli pridevnik *protivъ*;

rameno 'močno, zelo' < ramêno: moji grehi so mi *rameno* zlo žal (Kastelec), *ramno* (Caf);

res < rêsнъ, po Koroškem še prislov *resan* (Ramovš, Konz., 52);

več, *veče* (prekmur., goriško) je komparativ, stesl. *vešte*;

zelo je iz adj. *dzêlъ* (lit. *gailûs*), poleg tega iz *zълъ* po metatoniji *zalo*: *zalo* hud duh (Kastelec); prekmur. *zle* < zълê.

*

Prislove na -čki spravlja Ramovš (Konz., § 197) v zvezo s partikulo -ky, vendar je verjetno, da gre tudi za vpliv množinskega orodnika pridevnikov na -ski. Ta vrsta adverbov je doma na vzhodu (prekmur., vzhodnoštaj., belokranj.), to se pravi tam, kjer se je posplošilo obrazilo -čki < člski (gl. Ramovš, Konzonantizem, § 191). Resda tudi druga narečja poznajo nekaj takih prislovov: govori *nemški*, drži se *moški*, *zadenjski* (Jarnik), *po zadenjski* (Kobarid), *predenjski* (Zilja), *ritenski*, *viški* 'pokonci' (Megiser, Alasia), vendar so se na vzhodu naravnost razbohotali, tako da končnica -čki dela prislove iz najrazličnejših osnov:

bočki, *izbočki* 'navihano' gledati (Haloze); *glavički* 'kopfüber', *polglavički*, *naglavčki*; *izprečki*, *kônčki*, *skônčki* 'pokonci', *križički*, *nadolžički* 'po dolgem', *oberočki*, *opački*, *pêšički*, *plastnički* 'po dolgem in širokem', *platički* 'počez po rebri', *ponočki*, *poprečki*, *prečki*, (po)skâlički 'počez', *prekopički*, *priskôčki* = na *priskočnem* delati 'priskakoma'; *rôbički* 'po robu', *slepečki*, *trebuški*, (v)znački, *zdajčki*.

Ker je za te adverbe nekako karakterističen glas -č, je razumljivo, da so bili pritegnjeni tudi sedanjiški deležniki na -č, kjer je gotovo členek -ki, *ke*: *bežečki*, *držečki* in na *držeckem* 'z rokami se držêč',

gredočki, na gredočkem, idočki, klečečki, letečki, ležečki, molčečki, nosečke, pojdočki, obrnočki 'rücklings', *sedečki, skrivečki, spečki* (na spečkem govoriti; belokranj.), *stoječki*.

Pravzaprav prislovi na *-vsky* niti v stesl. niso posebno pogostni. Doritsch (Gebrauch der albulgarischen Adverbia, Leipzig 1910) navaja *grčvsky, latinvsky, možvsky, orodvsky, včtvsky, vladycvsky, židovvsky*. V knjižni slovenščini so adverbi na *-ski* dovoljeni: govoriti *slovenski, nemški, latinski*; nositi se *dekliški, gosposki, moški, starinski, svetski, vdovski, ženski*; živeti *beraški, grofovski, kraljevski*; vesti se *divjaški, gorjanski, očetovski, otroški, prijateljski*. Vendar imamo danes ob tem že občutek arhaizma. Celó to je verjetno, da je na knjižno rabo manj vplivala slovenska starina kakor stesl. vzorec. Pleteršnikov slovar adverbóv na *-ski* skoraj ne pozna. Resda navaja poleg zgoraj naštetih na *-čki* tudi nekaj narečnih: *prazniški* (Zora), *peški* (prekmur.), vendar rajši seže po predložni rabi: *po gorjansko, prijateljsko, gosposko* itd. Ta tip s predlogom *po*, ki pač najbolj izraža način, vzor, posnemanje, so si v samostojnem razvoju ustvarili vsi slovanski jeziki razen stesl. (prim. J. Trypučko, Les adverbes en *-vsky* dans la langue polonaise, Uppsala 1951), vendar so nekateri obdržali rekcijo (polj. *po chłopsku*), drugi prislovno obliko (rus. по детски, slov. *po očetovski*).

*

Množica prislovov je odrevenela v predložnih sklonih in vsak čas nastajajo še novi. Nekateri so že popolne okamnine, drugi so otrpnili samo v določeni rabi, sicer pa so jim posamezne sestavine še žive. V njih nahajamo kazusne končnice, ki jih jezik v živi rabi ne dopušča več (*hkrati*). Končni samoglasnik rad odpade, predponi *iz-*, *vz-* se olajšata v *z-*. Značilno za take adverbe je kopičenje predlogov, razložiti si ga moremo samo iz popolne okamnelosti predložnega sklona (*navkreber, navzkriž*), zatorej se predlog včasí veže celo z napačnim sklonom (*namírom* ‡ *zmirom*). Menim, da je najprikladnejše obravnavati take prislove po predlogih, čeprav s tem včasih ločimo nominalne oblike, ki sodijo skupaj:

do: dopoldne (in po tem *dopoldan*); *dosti* < *do-sbti* z zanimivo pri-devniško rabo pri starejših pisateljih: z dostimi besedami (Trubar); *dovolj* in *dovolje* (Raič);

iz: zlasti, izlasti, izvolasti 'nämlich' (Dalmatin); *iznenada, iznenade* (Murko), *iznenadi* (Janežič) kaže na različne osnove; *iznevesti* 'nepričakovano' (Murko) < **ne-vêd-tis*; *iznotra* (Trubar), *iznotraj, znotraj*,

prim. *noter* < vт-n-qtъ; *izvečine*; *izvuna* (Trubar), *izuna* (Caf), *zuna* (beneško), *zunaj*, *zuni* (Murko) < iz-vъna;

k (*h*): *hčasi* 'sogleich' (Janežič); *hkrati*, *hkratu*; *kmestu* 'takoj' (prekmur.); *krebri* (Levstik); *kredi*, *kredu* 'bereit, vorhanden' (vzhod); *kvišku*; *knadi* 'zu gleicher Zeit' (Soška dolina), Miklošič navaja z zakhoda *hnado* in ga veže s češ. *ihned*, vendar po krivem, kakor kaže stčes. *inhd* < inъ chodъ;

na: *nádol* (Slov. gor.), *nazdol*, *navzdol*; *najme*, *najmer* (prekmur.) 'namreč' < na ime; *nákol* 'v smeri, kakor se les kolje' (Vodnik); *nakrat*, *naenkrat*; *nakriž*, *nakrižem*, *navzkriž*, *navkriž*, *naskriž*, *naskrižem*; *navkvišku*; *nalah* 'sachte' (Fram); *nalašč*, *navlašč*, *nāvlašč* (Jurčič); *nalich* 'nalašč' (dolenj.) k samostalniku *lice*, prim. *oblič* poleg *obličje*; *nalik* je izposojeno iz *hs*; *nahriber* 'bergauf' (Caf); *namesto*, *namesti*, *namestu*; *namah*; *namírom* 'immer' (Caf), *namíru*, *namíri* 'sogleich' najbrž izkazuje nekaj medsebojnega vplivanja samostalnikov *mirō* in *mērō*; *naokoli*; *napoti*; *naposodo*; *napošev*, *našev*, *navšev* (Vodnik), *poševi* (jugovzhodnoštajersko), *po ševem* (Caf) < *ševa* 'Schräge'; *naprodaj*; *napričo*, *vpričo*, *spričo*; *napoli*; *naspi* devati (Vrsno) 'aufschichten' je od samostalnika *sap* (suti, spem); *naravnost*, *naravnôc*; *náred*; *narobe*; *nárok* 'zur Hand' (Vipava), *odnarok* biti (Poljane); *naspoli* (belokranj.), *naspolu* (Caf), *navzpol*, *naspol*; *naúrok* 'tüchtig': na urok dež gre (Miklošič); *nástor* komu 'kljub' (belokranj.), prim. iz *sobraštva* in *nastora* (Pohlin), *nástoren* (dolenj.) = *nastorljiv* 'trotzig' (belokranj.); *navdan*, *tjandán*; *navdilj*, *nadilj*, *vdilj* < dilja; *navdol*, *navzdol*; *navzgor*; *navzdolž*; *navék* 'zmerom'; *navís* 'kvišku' (Caf); *navkreber*, *navreber* (Kras); *navkupe* (prekmursko); *navmes* (Navratil); *navrh*; *navznoter*, *navnoter*; *navzdrs* 'bergab' (Krn); *navzpet* gl. spet; *navzrit* (Volkmer), *názrit*, *názrt* 'rücklings' (Murko); *navzven*; *navzlic*, *nazlic* (Jurčič); *navzvest* dati 'bekannt geben' (prekmur.); *nazaj* (prim. stesl. *zaždb*); *nasred* (predlog); *navpik*, *navpič* si biti 'nasproten' (Sveteč); *navzhrbet* 'rücklings' (prekmur.); *navzoč*, *navzoči* (vse *navzoči* pride, Caf); *navzviš* 'kvišku' (Caf); *naznak* gl. znak; *nastrêt* 'vis à vis' (Fram) < *rêt-/rêt-*, prim. *sreča* < sъ-rêt-ja; *narazen* bi smeli navezati na gorenjski *razan -zna* 'Spalte', toda dolenj. *narazno* kaže pridevnik; *naposled*, *posled* (Krelj), *posledi* (Murko) je izvajati iz *slêdb* kakor stesl. *poslêdb*, *poslêdi* (Mar.); v Briž. sp. II, 92, beremo *bozzledine balouvanige pozledge pozftavv*, kar je Ramovš bistro izluščil kot *poslêd(a)ne balovanje poslêd je postav(il)* in se s tem izognil grafičnim težavam;

niz: *nizdol*, *nizdolu* (Levstik);

o, *ob*: *obenem*; *obkrati* 'takoj' (Caf); *obrh* (predlog: *obrh* tega, *vzhodnoštaj*.); *obstran* (predlog: *obstran* njih dobrih del, Krelj); *obzaj* 'nazaj' (Kobarid); *okoli*, *okolo*; *okrog*; *olik* 'na kljub' (Dalmatin) < *lik* 'obraz'; *opoldne*, *opoludne*; *opolnoči*; *osebe* 'posebej' (prekmur.), *osebi* (Caf); *oposred* (prekmur. predlog); *opošev* (Caf);

od: *od rok*, *odnarok* (Poljane); *odsamsebe* (Caf); *odspoda(j)*; *odvečera* 'popoldne' (Murko); *odtistihmal*; *odzdolaj*, *ozdolaj* (Trubar, prekmur.); *odzgor*, *odzgora(j)*, *ozgoraj* (Trubar); *odznotraj*; *odzunaj*, *odzuna*, *odzvnah* (Miklošič); *odzaja*, *odzajah*, *odzaji* (prim. stesl. *sō zažda*);

po: *poceni*; *počasi*; *podolž*; *povdolž* (Caf); *pogodu*; *pojutri* (Vodnik); *pokonci*; *pokraj* (predlog); *pokriž* vezati (Škrabec); *poleti*; *ponoči*; *posamez*, *posamesi* (Janežič); *poslej* < *poslédje*, stesl. *poslězde*, vendar smemo misliti tudi na *posulē*; *pošev*, *poševi*; *povrh*, *povrhu*; *potehmal*; *pozimi*; — *polag*, *polgi* (Bohorič); *polēgi* (jugovzhodnoštaj.), *póle* (Istra), *poli* (prekmur.) izvaja Miklošič iz *podlōgō*, toda zaradi polglasnika Ramovš (Konz., 201) po Beliču upravičeno navezuje na **lōga* iz oslabljenega korena **leg-* in isto bi veljalo za predlog *odlag* 'außer' (Caf), *odlog* (Cigale);

pod: *podotaj* 'skrivaj' (Caf);

pred: *predpoldne*, *predpoldnem* (Murko); *predvčera(j)*;

preko: *prekokletu* (belokranj.);

pre-: *prevdobi* 'prezgodaj' (belokranj.) = *prevred* (Ravnikar) = *prezačasa* (Caf);

pri: *prigodi* 'früh' (Rož); *priredu*, *priređi* 'beizeiten' (Caf);

s (z): *skonca* 'endlich' (kot predlog: *skonec* njive, Murko; < *vōz-*); *skraja*; *skup*, *skupa(j)*; *splaz* 'insgesamt', *splazi* (ob zgornji Soči), *splazom* 'kupoma' (Hipolit); *spodi* (Murko), *spodaj*, *spoder* (Vraz), *spodreh* (s členkom -k, Caf); *spoli*, *naspoli* imeti, *spolu*; *spored* 'gegenüber', *vzporred*, *sporedaj* 'zaporedoma' (Janez Svetokr.); *spričo*; *spet* < *vōzpet* in *opet* (belokranj.) < *opēt* (oboje je navezati na *pēta*) sta po križanju rodila *vōzopēt* > *uzopet*, *zopet* (Ramovš, Konz., 310), pristavljam še *vzpet* (Caf), *vznapet* (vzhodnoštaj.), *zavzpet* (prekmur.);

zboga (Istra), *zbog* (predlog); *zdoma*; *zdolaj*, *zdolah* (Murko); *zgoda* (Dalmatin), *zgodaj*; *zgora* (prekmur.), *zgor*, *zgoraj*, *zgorah* (Dajnko); *zjutra(j)*; *zlasti* < iz *vlasti*; *zlic* 'zu Fleiß' < *vzlic*; *zmladleta* 'spomladi', *zmarleta* (po Štajerskem); *znerok* 'od rok' (Vrsno); *znotra* (beneš.), *zno-*

traj, znotri, znotrah (Murko); *zobêroč* (Dajuko); *zvečera* (Rezija); *zvečer*; *zviška, zviša* (beneš.); *zorhu; zraven*; — *zmer, zmerom, zmeraj, spremirom* (Vraz) = *namirom* (Caf) = *zmirom* 'immer' kaže, zlasti zaradi oženja *er > ir*, mešanje samostalnikov *mêrž* in *mîrž*; ta zadnji je gotovo v *zmirom* 'ruhig' (Miklošič: *bodi zmirom!*);

v, vz-: *vavek* 'zmerom' (belokr.); *vbogajme*, v Beneškem rokopisu *fa boga gime*; *včasi(h), časi(h)*; *vdilje, vdilj, vdiljem* (Caf), *vdiljek* 'po dolgem' (prekmur.); *venomer*; *vkraj; vkreber, vzreber, vreber; vkriz, vzkriž; vkupe* (prot.), *vkup, vkupej, vkuper* (prekmur.); *vlag* 'počasí'; *vmer* 'vedno' (Volkmer); *vmes, vmes, zmes* (Caf); *vmej; vnadol* (vzhodnoštajersko); *vnemar, vznemar, znemar, znimar; vnoter, vnotri* (Krelj); *vpričo; všov* (Poljane); *vtovariš* pasti živino (Caf); *vzdol; vzdolž; vgado* 'rano' (Trubar); *vzjutro* (Caf); *vzkonec* 'pokonci' (Caf); *vznak* iz **nakъ* 'hrbet'; *vznásad, znasad* 'übereinander' (gorenj.); *vzoči, navzoči, nazoči, zoči* (padati zoči, prekmur.) primerja Štrekelj s stvnem. *andouge* (Lehnwörterkunde, 41); *vzonkraj, zonkraj* (jugovzhodnoštaj.); *vzraven, zraven*; — *red < ředž* in *ředb* se rad spaja v prislove: *vred, záred* 'zgodaj', *záredi* (Kras), *vzred* (Caf), *zavred* (prekmur.), *zavredi* 'hitro' (notranj.); tako so bolj ali manj okamnine, čeprav pisava še omahuje: *po redu, k redu, k redi* 'bereit'), *z redom* 'po vrsti', *zred* (dete *zred* Marijo, Trubar; meso s kožo *red*, Krelj). V pomenu 'čas' (vaš *red* je tukaj, Dalmatin; kadar je bilo *red*, Trubar), kakor je, recimo, v prislovu *vtored* 'um diese Zeit' (Caf), je adverb prišel v dotiko s tipom *o tê urê*, od tod menjavanje refleksov za *ê* in *ę*; da je pri tem botroval tudi časovni prislov *prêdž*, kakor meni Ramovš (Konz., 145), je močno verjetno. Na istem mestu je tudi ločil od samostalnika *red* prislovni izraz *venoprej* 'immerfort' (venu vrei, Dalmatin; venvrej, Suha krajina) in ga izvaja iz *vž-edbno-uže*:

za: *začasa; zadobe* 'zeitlich' (Bile); *zadosti* (stisl. do syti); *zagoda* 'früh' (prekmur.; primernik je *zagodečel*); *zaistino* (zaisno, Murko); *zajtra* (belokr.), *zajtre* (Rož), *zajtro* (Trubar), *zautra* (Caf), *zajutra* (Kastelec); *zalašč; zamah* 'tako' (prekmur.); *zámož iti* (Jurčič); *zapik* (pri igri); *zapovrstjo; zapored; zarad(i); zaboljo, zabolj* (predlog); nejasen je po izvoru prislov *zagomec biti* 'kos biti', ki se sliši po Kranjskem; morda je iz stvnem. *gomo* kakor *po-gum*.

*

Mnogo prislovov izhaja iz sintaktične zveze predloga in pridevnika. Ta zveza je lahko še zelo rahla, jezikovni čut se še zaveda sestavin in tudi kakega posebnega pomenskega premika ni opaziti. Drugod pa je

zlitje takó napredovalo, da so sestavine zaznavne samo za strokovnjaka in tudi pomen se je ustalil na neki določeni točki. Tako imamo poleg *do dobrega* zlito obliko *dodobra*, kjer je ohranjen nominalni pridevniški rodilnik, ki ga danes sicer jezik ne uporablja več. Temu stanju se skuša prilagoditi Slovenski pravopis tako, da piše okamnele prislove skupaj, narazen pa tiste, ki so njih sestavine za jezični čut še razločljive. Seveda je cela vrsta prislovnih določil, ki so na sredi pota do odrevenenja, od tod tudi večkrat omahovanje v pisavi. — Iz nominalnega rodilnika so še:

dodobra, izdobra : do dobrega; *docela*, scela : na celem; iz celega, do celega; *dočista*, sčista : do čistega; *domala* (ben.), pomalu (Miklošič) : do malega, za malo se mi zdi, na malem piti, po malem, po malo; *dosita*, dosta, zadosta (Murko) : do sitega; *izdaleka* (prekmur.), zdaleka (Caf), izdaleča (Murko) : iz dal'čga (Pohlin); *izhuda*, shuda : s hudo, do hudega bolan (Ravnikar); *izgola*, zgola, zgolj < iz goli; *izdavnaj*, zdavno (ben.), izdavna (Trubar), oddavnaj, odzdavna (jugovzhodnoštajersko), oddavnja (prekmur.), odzdavnja (Caf) : iz davnega (Haloze); *izlepa*, zlepa : z lepim, na lepem, za lepo vzeti; *izmala*, zmala : iz malega, od malega (belokr.); *izmlada*, zmlada : iz mladega; *iznov* (Trubar), iznova, znova, znave, znaver (Slov. gor.) : iz novega, v novo, na novo; *izlahka*, zlahka : nalahko, polahko; *izgrda*, zgrda; *skratka* (novoknjiž.); *izprva*, sprva, sprvenja (Zilja), zaprva (Raič) : iz prvega, za prvega (Jurčič); *izrana*, zrana, zarana, zaran (vzhodnoštaj.) : za ranega jutra; *iztežka*, stežka (stežka ga stane, Dalmatin); *iztiha*, stiha : s tihega (belokranj.).

V drugih sklonih pridevniške nominalne sklanjatve je le redko prišlo do okamnitve:

kljub, *kljubu* (njim kljubu, Krelj; njemu na kljubu, Japelj), *vkľjub*, *navkljub* : za ljubo imeti (Trubar), na ljubo, k ljubemu (Fram); Levstik misli na vpliv nem. zu Liebe; prislove *poljubi*, *kljubi*, *izljubi* (Poljane) lahko izvajamo iz samostalnika **ľuby* preko *ľubovi*; *kmali*, *kmalu* 'bald' je dativ od *mal(i)*, *kmalu* 'zugleich' pa je pač po stvnem. *ze einemo mäle*; lokali so *narahi* (prim. *rah* kruh), *poredci*, *pomale* (vse na vzhodu), *po-maleh* je iz *pomale-k*.

Bolj ali manj je okamnel pridevnik tudi v naslednjih prislovnih izrazih: *kvečjemu*, *po večjem*, *iz večjega*; *nadalje*, *nadlje* (Krelj); *na-drobno*; *nalahko*, *nalahno*, *nalahavo* (Caf); *napast* vrtati = *napust* = *na pusto* 'senkrecht auf die Richtung, in welcher das Holz spaltet', nasprotno od *nakol*; *naproti*, *nasproti*, *sproti* od pridevnika *protivž*, vendar kažeta izraza *naprotje* *iti*, *sprotje* *razpečavati* (štaj.) na samostalnik *protbje*;

nârazno (Slov. gor.); naskorem (Miklošič), naskoro (prekmur. na skori); naopak (Megiser) > napak (Brugmann, Grdr.² II, 2, 742, izvaja opak iz apo-oko 'weg Auge'); naslednje 'zulezt' (Caf); navekše 'večinoma' (Slov. gor.); (naj)naprvo; (naj)nazadnje; natanko; navprek, nasprek, poprek, povprek (prim. preko pogledati, Caf); obenem; odviš (belokr.), odviše (Murko); pogosto, na gostem; po bliskovo; pojutrišnjem; poprav 'eigentlich' (prekmur.), po pravem, po pravi (Caf); poprečkem (Slov. gor.); poraznem 'narazen', porazno (Caf); poredko, poredkem (Murko), poreydkym (Stiški rokop.); póstariš in postâriš 'staromodno' (postariš se nositi, gorenj.) iz primernika po starše, predpostariš 'von Alters her' (Vodnik); predlanjskim, predsinočnjim, predsnočišnjim, predočerajšnjim, prekovčeranjim (belokr.); razdvoje iti (dolenj.); veden (Trubar), vedno (Kastelec), veno (vzhodnoštaj.); vgodno 'früh' (prekmur.); onic, vzníc, zníc 'čez glavo nazaj'; vpak 'neugodno' (Čemšenik); vprav; vprek; vman (Kastelec) < vmanje, zavman (prot., koroško), zahman (prekmur.; prim. Ramovš, Konz., 152!), zaman, najbrž sem tudi kraški šman 'morda'; vadjle 'vštric' (Caf), 'takoj' (Kras, Istra), vadjler (Miklošič) z vzporednimi, bolj ali manj obrušeni oblikami valj-ce (Istra), valje (Kras), vedle (Miklošič), velje (belokr.), velje-k (Miklošič), veljen (Caf) bo pač kljub nekaterim težavam treba izvajati iz vž dôle; vobče; vzravno 'naravnost' (prekmur.); zaludo (Kastelec, kroatizem?); zamrtev 'scheintot' (Caf), zamrtvo obležati (Lašče); zaprav; zares; zravno 'zraven' (Metelko); zrazen (prekmur.); zres 'ernstlich' (Caf).

Ob stesl. tuñe iz adj. tuñb imamo v slovenščini oblike, ki kažejo na *ob-s-toñe (Ramovš, Konz., 103, 183): obstonj, za obstonj (Megiser), zabstonj (Janez Svetokr.), zapstonj (Murko), zaostonj (Caf), zastonj, zobstom in zobstonj (prekmur.). Križanje z *zatod'e imamo v vzhodnoštaj. zatonje: pšenica moja je zatonje kakor tvoja (Caf).

*

Med izglagolskimi prislovi so najpomembnejši deležniški. Participi na -e se rabijo samo prislovno (molčé, gredé, hoté, vedé, igraje), deležniki na -č so pridevniki ali prislovi. Kadar je particip že docela pridevno občuten, dela prislov kakor adjektiv: vroče, rdeče, goreče — prihuljeno, zavzeto, vneto — zmrzlo, otrplo.

K adverbom iz sedanjiškega tvornega deležnika je le malo pripomniti:

skrivaj, pri Dalmatinu še skrivaje (oni so skrivaje mrežo postavili); priskakuj ali priskakaje delati 'gelegentlich, nebenher' iz ponavljalnega

glagola *priskâkati* (Lašče), prim. podobno *delati priskočki*, po *priskakcih* (belokranj.), *priskakóma* (dolenjsko); *pohité* 'naglo' in *pohitoč* (breme nese pohitoč, Dajnko) sta iz dovršnika; morda sta pod vplivom nedovršnika *hitati*, lahko pa pomislimo tudi na vzporedno obliko na *pohitoč*, ki bi jo mogli izvajati iz na *pohitočo* (prim. pri Cafu na *krkoč nesti* 'huckepack tragen' s hrvatskim na *krkače nositi*); podobno je s prekmurskim prislovom *naklekoč* 'mit gebeugten Knien', prim. ravno tam *naklekati koleno*, in *pojdoč jesti*; *pogrede* (Caf). Za pomenski premik je značilna dvojnica *mimo grede* : *mimogrede* (mimo grede me je pozdravil : mimogrede napišem to). Sem je treba šteti tudi slovenjegoriško členico *-hte 'koli'*: *kdohte*, *kamhte*, v prekmurščini *kakšte(č)* < h(o)te(č). Erjavec navaja v Torbi deležnik *vedé* v pomenu 'seveda'; *všēč* < voščēč.

Kolikor je deležnik na -v, -(v)ši slovenskim narečjem še domač, je zmerom prislovno rabljen: *nenadejavši* (nenadejavši naglo umreti, Dalmatin), *pozabeljši* (dolenj.), *pozabivši*, (o)primši *hoditi* (tako, da se oprijemaš), *skrivši*, *skrovši* (Bolc); *opr̥tav* (na *opr̥tav*) *nesti*, *opr̥tiv* (Jurčič), *okolīšiv* pripovedovati (Lašče), *prihūliv* sedeti (Lašče), *pripogniv* hoditi (Lašče), *pustiv* (zapustiv) iti 'po svetu' (dolenjsko), *sklóniv* se držati (< vьzлklonivъ 'pokonci', Vodnik), *skriv* 'skrivaj' (Sveteč), *skrivav* 'skrivaj' (Kastelec).

Sicer so te vrste adverbi stavčni: *bajē* (< bajijo), *bajda* (Tolmin), *boj* (Caf), *bojda* (Pohlin), *bojē* (Jurčič), *bojó* da ne 'verjetno ne' (ben.); češ < h(o)češ, ančēš < anti češ (Levstik); *menda* < menim da; *morda* < more da; *morti* (Volkmer), *morebiti*; *prē*, *prejo* < pravi, pravijo (dosti jih je, prejo, poginilo; Haloze); *seve*, *seveda*; *velī* 'pravijo' (vzhodnoštaj.); *znabiti* (Prešeren), *znamda* 'zares' (Caf).

Zamotano je vprašanje, od kod *vāndār*, *vāndār*, pri protestantskih pisateljih *vinir*, *vinēr*, *vinār*. Miklošič ga izvaja iz *vēm̃b* da že, drugi iz (v)en-že. To drugo se zaradi polglasnika in zaradi protetičnega v ne dá vzdržati. Zatorej se je Škrabec (Cv. I, 6) vrnil k Miklošičevi razlagi ter jo izpopolnil. Po njem je šel razvoj nekako takole: *vēm̃daže* > *vēm̃džē* (kakor *nihčē* iz *nik̃tože*) > *vēnrē*; iz tega na eno stran *vēnr̃* > *vinār*, na drugo stran *vēndrē* > *vāndār*. Glasoslovno tej razlagi ni oporekati, so pa druge težave. Na eni strani je sicer obstoj nekdanjega *vēm̃daže* zadosno izpričan s kajkavskim *vendar* in starim hrvatskim *vimdar*, ki zanj jasno govori tudi slovenska vzporednica *vešda* in v narečjih *vem* 'saj': *vem razumete* (Caf), *vem nisi neumen* (dolenjsko), *ven pridem* (Vraz), *venda* 'verjetno' (Škrabec), na zahodu *bende*.

Na drugi strani imamo oblike, ki se upirajo temu izvajanju. Pri Trubarju beremo: *ali ti si vini moj glas uslišal*. Iz Zilje navaja Jarnik: *ali ste bini prišli*. Levstik iz dolenjščine: *to pa vin ne bo res*. Kakor ima vendar po Pleteršniku dva različna pomena 'dennoch' in 'wahrscheinlich', tako moremo tudi iz vsega izluščiti, da sta se spreminjala dva prislova, od katerih je bil eden *vêmdaže*, drugi pa neki *vini(r)*. Od kod ta zadnji? Imam ga za množinski tožilnik *ovny* < *vъ* iny, kakor je edninski *ovno* pogosten v stesl. spomenikih: *azъ že ovno upovaję na te* (Psalt. sin. 34, 27). Pomenski razvoj lepo podaja nemška paralela 'in einem fort' — 'immer' — 'immerhin'. Seveda ni izključen nastanek iz stesl. *viny* 'torej' (Ramovš, Slavia II, 117).

Prislov *naj*, ki z njim izražamo željo, je obrušen iz velelnika *nehaj* (podobno v drugih slovanskih jezikih, n. pr. rus. пусть, пускай). Zatorej tudi še, čeprav redko, z osebili *najta*, *najmo*, *najte*: *najte, da izvem* (Jarnik), *najte se učimo* (Trubar), *najmo zvon hladiti* (Slomšek). Starejše stanje, ko se je glagol še občutil, kažejo primeri: *naj me žaliti!* (Haloze), *najte soditi!* 'ne sodite!' (Szveti evangeliumi 1694);

mimo ima sufiks *-mo*, pritaknjen na koren, ki je v *mi-no-ti*; po Štajerskem *mimod* ‡ kod;

prislova sta tudi sestavljenki z imperativom: *bodikam* hoditi (= v slabo družino), *bodigde* (vzhodnoštaj.).

*

Meja med predlogi, vezniki in prislovi je, kar zadeva njih nastanek, močno zabrisana. Vondrák trdi, da so bile prvotno prepozicije samostojni adverbji (VSG² II, 2, 298). Pravzaprav je predpona v *pregraditi* adverbialno rabljena; to se jasno vidi iz primerov, ko se rabi ločeno od glagola, n. pr. nem. *es kommt vor: vorkommen*, stesl. *prêdъ lagati*, *prêdъ stojati*, *prêdъ sêdati* (Doritsch, Gebrauch der altbulgarischen Adverbia, 180). Če pravim *jed zaleže*, predpona ne menja glagolskega vida, ker je rabljena adverbialno. Gotovo je, da so iz odrevenelih sklonov predlogi *črêsъ* (< *čersъ, prim. grš. ἐπι-κάειος 'poševen', po križanju s *kroz* narečno tudi *krez*, n. pr. *krez red* v Prekmurju); *med* < *meju*, gen. du. od *meja*; *skoz*, *proti*. Na drugi strani pa se tudi pravi predlogi rabijo prislovno, n. pr. *prêdъ*, *zadъ*, *nizъ* (*vъrzi se nizъ*), *razvê* (ne vidčase nikltože *razvê* patriarchъ jedinъ, Doritsch l. c., 183). Ker naletimo celo na komparative (*prêžde*, slov. *preje*) in na vezavo s predlogi (*sъ zada*), je razvoj šel verjetno preko adjektivacije ali substantivacije; v tej domnevi nas močno potrjujejo samostalniki *podъ* 'Boden', *zadъ* 'Rücken' in pridevnik *razъn*.

Tako najdejo razlago prislovi *pred* (pred in *pred* grešiti, Krelj), *napred*, *naprid* (Stiški rokop.), *naprej*, *navzpred*, *navzpod*, *nazad*; *odpreda* (Rez.), *odspred*, *odspreda(j)*, *odzad*, *odzada(j)*, *odzaji* (Dajnko); *popred*, *poprej*; *spred*, *spreda* (prot.), *spredaj*, *spredi* (Murko); *onapred*, *onaprej*, *vzad*, *vzadi*, *vniz*; *zanaprej*.

Kako pride *poslej* v to skupino? V stesl. imamo poleg *poslédž* tudi komparativ *poslédže*, slov. *posled* in *poslej*. Brugmann, Grdr.² II, 2, 734, je mnenja, da se je po vzoru *prédž* : *pré* napravil tudi *poslédž* : *poslê*. Vsaj za slovenščino pa mirno lahko postavimo tudi obliko **posblê*, kakor sta gotovi **potblê* in **pokblê*.

Za primere, kjer je osnovni predlog podaljšan z *-dž* (na : nadž, po : podž, pré : prédž, za : zadž), bi lahko rekli, da imamo opraviti s partikulo *-dž* (kazusno obarvano *-dê*, *-di*, *-du*), ki bi jo z Miklošičem in Jagićem izvajali iz korena **dê*, vendar je verjetnejše, da je nastala po naliki (po *srédbnž*, *pozdbnž*, *slédbnž*).

*

Prav zaradi svoje odrevenelosti se adverbji radi še nadalje sestavljajo, pomensko ojačujejo in dopolnjujejo: vezniki *akopram*, *akoprem* (kajkavsko), *akoravno*, *čepprav*, *čeprem*, *čeravno*, *daravno*, *dasiravno* morebiti kažejo v nastanku nemški vpliv; *četudi*, *čimbrž*, *čimdalje*, *čedalje*, *čimprej*, *ravnokar*; *temveč*, *temuč*; *vsekakor*, *vsekam*, *vsekamor* (Caf), *vsekda*, *vsekdar*, *vsekde*, *vsekder* (Caf), *vsekod* (Murko), *vseskozi*, *vsevdilj*.

Tudi sestava s predlogi in priponami je priljubljena: *odveč*, *odveče* (Krelj); *predlani*, *predočera(j)*; *prekolani*, *prekosnoči*, *prekojutri*, *prekoletu*, *presnoči* (vse belokr.); *preveč*, *preveno* 'in einem fort' (Dajnko) < pre-v-eno; *razdaleč* (dosti sva si razdaleč, Levstik); *razsebe* 'narazen' (Jarnik); *vuzmer* (Miklošič).

Nominalne sestave: *bržčas*, *kolikočas*, *tačas*, *maločas*, *velikočas* 'oft' (Caf); *prvikrat*, *takrat*, *onkrat*, *onokrat*, *katerikrat*, *tokrat*, *tolikokrat*; *dandanašnji*; *obakraj*, *oberoč*; *ondan*, *onstran*, *onostran*, *onkraj*; *tored* 'tokrat' (Slov. gor.); *večidel*; *vsakodob*, *vsakovred* 'um jede Zeit' (Caf); *vsakpot*.

Spajanje v celoto: *čezinčez*; *najme*, *najmer* < na ime, *namre* (Mikl.), *namreč* < na ime reči; *kajpada*, *kajpak*, *kajne*; *pravzaprav*; *vsaksebi*; *zátopa* 'seveda' (vzhodnoštaj.). Zlasti v severozahodnih narečjih je priljubljeno okrepljevanje prislovov s *ta*, *tam*, *tu*, *noter*: *tadol*, *tadle*, *tantre*,

tanter itd. Precej novega gradiva prinaša T. Logar (Obsoško-nadiška dialektična meja, SR IV, 223). Oblika *tu kotlu* je morda nastala iz *tu u kotlu*, a verjetneje iz močno reduciranega *notri u kotlu*.

*

Še o nekaterih prislovihi posebej:

baš sodi k skupini *bəchə*, *bəchəm*, *bəšəjə*; napačno je mišljenje, da je kroatizem, saj je pri pisateljih in v narečjih dokaj razširjen: zdaj je sila *baš* velika (nar. pes.); *baš* ko bi glave ne imel (Mirna peč). Zaradi sosednjega labiala se glasi tudi *boš*: *boš* da bi jim kaj takega na misel prišlo (Ravnikar). V sestavi s členkoma *-ti*, *-te*: *bašti* bi bilo dobro (Pohlin); *bašte* med tiste najbolj neumne (Jurčič); *bošt* je vesel moral biti Abraham (Ravnikar);

jedva se rabi v prekmurskem narečju; zanimiva je dubleta z o-jevskim vokalizmom *odvaj* (Krelj), *odvo* (beneško) kakor v ruskih in bolgarskih narečjih;

jež 'zu Pferde' od glagola *jezditi* bi kazal na **jezd-jo*; ker pa v drugih slovanskih jezikih ne najdemo ustrezne oblike, je gotovo nalika po *peš* (Ramovš, Konz., 282);

nanjč 'nicht einmal' izvaja Miklošič iz *na manjič*, enako tudi podobne oblike istega pomena na vzhodu *namič*, *namer*, *namrič*; očitno gre za križanje z *namreč* < na ime reči, vsaj v zadnjem primeru;

no je medmet spodbujanja, ki je ponekod dobil osebila: *note*, *govorite* (Tolmin); v vzhodnoštaj. narečju *noj*, *nojta*, *nojte*; z drugim vokalom *nu*, *nuta*, *nute* (Murko), *nuda* 'wohlan' (prekmur.), *nuj*, *nujta*, *nujte* (nujmo, ogrenimo mu to, kar si bo pridobil, Jurčič); podobno nastopajo osebila tudi v dolenskem *bāli*, *bālita*, *bālita* 'pridite' (balite no, oče! Jurčič), menim pa, da je prvotnejše *bāle*, *balè*, ki se tudi še sliši; izvor ni jasen;

nor 'enkrat' (Rezija) < *ednor* < *jedinə-že*;

proč < *proče*, prim. stesl. *proče* 'igitur', *pročeje* 'übrigens' in *prokoje* k adjektivu *pročəjə*, *prokə* < *pro-kə*;

sploh, *splohom* (Caf) < *plochə*, prim. stesl. *inoplošə* 'continuo';

stopro < isto-p₁r₂v₃, *stoperu* (Ene duhoune peisni), sicer pa z naslo-nitvijo na *prav* in *prem* (pram): *stoprav* (Dalmatin), *stopram* (Miklošič, Pripovedke);

škālīčki 'quer, schief', *poškāl*, *poškālīčki* in od tega *poškāliti se* 'gleiten, rutschen', vse rabljeno v vzhodnoštaj. narečju, morda iz *po škali* (škali);

uže se je med vokaloma spremenil v *ure*, kakor govore po Notranjskem (Alasia piše *vure*), in nadalje *vre* (ribniško, belokr.); kjer je *u > ū*, imamo pravilno *uže*, *že* (Ramovš, Konz., 145);

vê 'tukaj, sedaj': do *ve*, baš *ve* (Miklošič, Prip.) je pendant k *tê* 'tedaj' (te pa srečno); prvi je iz zaimenske osnove **vō*, drugi iz **tō*; izglagolski pa je *vê* 'saj': *ve* je prišel; *ve* je to le malo, prim. rus. ведъ (MVG IV, 80);

sopbŕb in *sosebŕb* sta po vzorcu dvojnice *sopet* in *zopet* in po medsebojnem križanju dala oblike *soper* (prot., Murko, Kras), *zoper* (Janez Svetokriški, Kastelec, beneško), *soseb* (Trubar, belokr.), *zoseb* (Dalmatin, Dajnko), prim. Ramovš, Konz., 310, Kraška zgodovina, 178.

*

Izposojenke so med prislovi razmeroma redke in povečini narečne: *bar* 'vsaj' (Dajnko) iz osmanskega *bari*; *badava*, *zabadava* (belokranj.) iz osmanskega *bad-i-hava*; *bot* (zdaj sva pa *bot*) verjetno iz ital. *botto* 'udarec';

v caker hoditi je prislovni izraz, ki izhaja iz bavarskega *zu acker gen*: z njim ni dobro v *caker* hoditi = češnje zobati; prim. tudi: ne znata si v oralu hoditi (Gutsmann); *na jagmo* 'um die Wette', *na jagno* 'plötz-lich' (Caf), *na jagnem* (ob Ščavnici) < osmanskega *jagma* 'Raubzug';

javalne, *jalno* 'verjetno' (prekmur.) je iz bavar. *javohlnet*; *kalonci* 'nositi štiporamo' (pod Krnom), *nositi kalinec kalonec* (Bolc) iz ital. *coccoloni*; *kobalj*, *okobal*, *okobalo* je iz ital. *a cavallo*;

kômaj izvaja Miklošič iz stvnem. *chûmo*, vendar je bliže razlaga iz *tkoma-j* (Koštiál, Jsl. filolog II, 308), čeprav dela težave padajoča intonacija. Za drugo govori tudi pomen 'prav', kakor ga najdemo pri Janezu Svetokriškem: *komaj* ji je, *zakaj* se ni varovala!;

krpac 'zmožen' (tega nisem *krpac*; na zahodu) < ital. *capace*; *magari* < ital. *magari* < grš. *μακάριε* 'ti srečnež', hs. *makar* je prevzet direktno;

manjko 'vsaj' (Janežič), *manjkor* (notranj.), *manjkaj* 'skoraj' (manjkaj je umrl, Poljane), < ital. *al manco*; *mar*, *mari*, *nemara* < stvnem. *māri*; *muhte* 'zastonj' (belokranj.) < hs. *mukte* < turškega *muŕte*; *na kant priti* je prislovni izraz, vzet iz ital. *incanto* < latin. *in quantum*; *opik*, *opikce* (Caf), *navpik*, *navpično* < ital. *a picco*; primerjaj še pri Svetcu *navpič si biti* 'Gegner sein'; *oplet* 'čisto preč' (Vodnik) iz nem. dialektičnega *ablecht* (?); *rât* 'dovolj' (beneška meja), *râd* (Rezija) vsebuje drugi

del nemške sestavljenke *Vor-rat*; *stelj* 'pičle mere' (tri funte stelj, Janežič) < ital. *sottile*; *šafti* 'komajda' (Savinjska dolina, Čemšenik, Murko) je iz nemškega *geschäftig* (več gl. Ramovš, Konz., § 136!);

(*v*)štric, (*v*)štrit izvaja MEW iz korena **rét/rēt*, prim. *sreča* < *sō-rēt-ia*. Iz tega je zagotovo češki *vštríc*, v starini *v-střiecu*, *v-střieci*, ali slovensko obliko je težko razložiti, če ne pripustimo vpliva nekega tujega *strīt(s)*, na kar bi kazal tudi pomen gorenjskih glagolov *štricati se* 'tekmovati', *vštricati se* 'skušati pri hoji korak držati' (prim. Štrekelj, Zur slavischen Lehnwörterkunde, str. 63).

Résumé

L'auteur présente la formation des adverbes dans la langue slovène. Il étudie d'abord les particules, puis les adverbes pronominaux, et accorde une attention particulière à *se* pétrifié. En parlant des adverbes dérivés des substantifs et des adjectifs, il s'occupe spécialement des formes en *-oma* et *-sky*. Une grande partie des adverbes sont nés des locutions prépositionnelles. Les adverbes déverbatifs sont dérivés surtout des participes. Des propositions entières ne se pétrifient que rarement. Parfois, les prépositions aussi servent d'adverbes composés, sur quelques particularités de formation, et sur les adverbes empruntés aux langues étrangères.

ETYMA BALTO-SLAVICA I

24.¹ Slov. *xajo*, *xajati*

Samostojno se glagol dobi v bolg. *hájō* »skrbeti, brigati se«, običajno zanikano, srb. *hājēm*, *hājati* »skrbeti za«, običajno tudi zanikano, star. *o-hajati se* »pustiti vnemar« in sloven. *hájam* (*hájem*), *hájati* »brigati se za kaj«, za čim »truditi se«.

Običajno pa se glagol veže z nikalnico ne- v sestavljenko *nexajo*, *nexati* »prv. ne brigati se za kaj, t. j. pustiti vnemar, (od)nehati«: malorus. *nexáju*, *nexáty* »vzdržati se česa, opustiti«, bolg. *nehájō* »ne brigam se, živim brezskrbno«, slov. *neham*, češ. *nechám* »opustim, pustim, dovolim«, polj. *niechać* »pustiti vnemar«, zg. luž. *njechać* »ne hoteti« itd.

Imperativ se uporablja kot dopustna ali želelna členica, cf. Berneker, Slav. EW I, 382, in Vondrák, Vgl. Sl. Gr. II (2. Aufl.), 445 ss.

Do sedaj ni podana nobena povoljna razlaga. Berneker l. cit. misli na prv. **xajō sę za čim* »giniti za čim« i. pod., tako da bi imeli pred seboj sorodnika sti. *kšīnāti*, *kšīnōti* »uničuje«, gr. *φθίνω* »isto« itd. Razlaga pa ne ustreza pomenu, tudi formalna stran (prvotni **q^wpōi-*) je nezadostno utemeljena, ne glede na to, da je precej verjetno prvotno sti.-gr. koren imel v začetku grupo zvenceh konzonantov (**g^wdh-*, cf. nazadnje Leumann, IF 58, 8). Nadaljnje pri Macheku, Studie o tvoření výrazů expres. (1930), str. 107—110 (neverjetna razlaga *ne-chati* iz *ne-chovati*; izhodišče preozko, zlasti glede na južnoslovanske jezike).

Ker pod nekimi pogoji ievr. **sq-* alternira s **qs-* in da zadnje v sl. *x-* (cf. lit. *skuja* »drevesna igla«: rus. *xvojá*, Berneker 408; slov. *xovati* »čuvati, skriti« itd., Berneker 399 sl.: ievr. **sqeu-* »pokriti«; slov. *šajati* etc. »premikati, premikati se«, Miklošič 336: st. prus. *et-skī-* »vstati«, stv.-nem. *sciario* »hitro«, i. dr.), smemo tudi slov. *xajo* izvajati iz **qsōi-*, vzpor. s **sqōi-*. Vokalizem (osnova je prvotno imela *-ē-*) je razumljiv, če po-

¹ Št. 1—23 cf. Živa Antika 1953, 172 ss.; 1954, str. 144 ss.

mislimo, da se glagol dobi v večini v neločljivi sestavi z *ne-*, t. j. velja zanj pravilo ievr. prevoja, da beseda, ko postane drugi člen sestave, spremeni *e*-jevski vokalizem v *o*-jevskega. Za glagol je najbližji primer lat. *nōlo* iz **ne-polo* z ags. pendantom *nelle* iz **ne-uol-jēm*, n. pr. Sommer, Hb. d. lat. LF 535. Praievr. torej **qsēiō* (oksitono) in **-qsōiō*.

Pod skupno bazo **sq/qsēi-* »truditi se, biti marljiv« se slov. glagolu pridružujejo:

1. Iran. skupina: a) sakij. *kšīna* f. »striving, inclination« (Konow), »Teilnahme« (Leumann) in b) osset. (a + b pri Lewyju IF 56, 36) *āxsāin*, digor. *aexsajun* »vlečtsja, stremitsja, bezpokoitsja; hingezen werden, streben, sich sehnen, besorgt sein«, *āxsain* »obezpokoitsja, somnevatsja; bezweifeln, besorgt sein« (a + *aexsain*); osset. oblike kažejo protetični vokal; praarij. je torej **kšai-* in *kš-* je identičen s **qs-* = slov. *x-*; vokalizem je verjetno *e*-jevski.

Nemško *sehnen*, kar primerja Lewy, KZ 62, 263, spada drugam.

2. Tohar. glagol B *skai-*,² A *ske-* (3. sg. *ske-naš*, pret. *skāi*) »truditi se«. Beseda do sedaj ni razložena, poskus Windekensa v Lex. Etym. s. v. (k ievr. **seg^{wh}-* v sti. *saghnōti* »zmore«) je premalo prepričljiv. Ker je *sk-* ostal intakten (pred *e* bi se moral palatalizirati), gre za reduc. stopnjo, ievr. **sqai-*. A *ske* m. in ntr. »Bemühung« je lahko deverbalo.

3. Pragerm. subst. **skirō* »posel, skrb, izvrševanje dolžnosti« v ags. *scīr* f. »posel, služba, urad; provinca, okrožje, grofija, župnija«, stvnem. *scīra* f. »posel« (cf. *scīra habēn* = lat. *procurare*), od tod vb. ags. *scīran* »odločiti, določiti, odpraviti« idr.

Fick-Falk-Torp, Vgl. Wb. III, 4. Aufl., str. 465, primerjajo lat. *cūra*, kar je morda v bistvu pravilno, cf. t. 6. Isto zvezo domneva Holthausen, IF 14, 342, in v dvomu jo ponavlja Walde-P. I, 455. Vsi ti direktno izvajajo germ. **skirō* iz **skīzō* in domnevajo lat.-germ. bazo **(s)kois-*, **skīs-*. Vendar pa je bolje, da direktno zvezo z lat. *cūra* opustimo in izhajamo od ievr. **sqī-ro-s* »skrben« z abstr. **sqī-rā* »skrb, udejstvovanje«.

4. Sem spada nadalje prakelt. **skī-to-s* »utrujen« v ir. *scíth*, nkorn. *skíth*, bret. *skuiz* (ir. *e-scíd* »neutrudljiv«, kymr. *e-sgud* »uren, delaven«, bret. *e-skuit* »okreten« z ievr. **n-* »ne«, Pedersen, Kelt. Gr. II, 7). Do sedaj brez zadovoljive etimologije: Pedersen, Kelt. Gr. I, 76, primerja gr. *ἀσκηθής* »nepoškodovan« got. *skapjan* »škodovati«, kar je pomensko in zlasti for-

² Oblike gl. pri Krause, Westtoch. Gr. I, 301, za A Schulze-Sieg-Siegling, Toch. Gr. 479.

malno nezadostno. Strachan, BB 17, 300 s., skuša izvajati skupino iz ievr. **skhī-to* : ievr. **khsi-* v sti. *kšinás, kšitús* »izčrpan« (*kšinōti*, gr. *φθίρει* »uničuje«); isto ponavlja Zupitza, KZ 37, 393, op. 1 (trdi, da kelt. se ustreza sti. *kš* in gr. *φθ*, *κτ*); fonetično je ta razlaga neverjetna, kajti gal. *artos* »medved« jasno kaže na kelt. **kt* = gr. *κτ*, sti. *kš*. Ir. *tescim* »režem«: sti. *takš-* etc. ne drži, cf. Pedersen, Kelt. Gr. II, 612 (sestavljeno z ir. *sc-* »rezati«, t. j. **to-in-sc-* ali **to-ess-*). Povrh je verjetno sti. *kšī-* in gr. *φθι-* »uničevati« imelo prvotno v začetku grupo zven. konz., gl. zgoraj.

Tretjo razlago (h kymr. *chwith* »levi«, ir. *ciotach* etc.) omenja Walde-P. II, 537.

Pri zvezi s slov. **xajō* in toh. *skai-* odpadejo vse omenjene težave: gre za pass. ptc. na *-to-*, ievr. **skī-to-s* ali event. **skē-to-s*; pomen »utrujen« kot v slov. *truden*, *utrujen*, nem. *müde* etc.

Fonetične težave v britanski skupini ostanejo tudi pri tej razlagi. Gotovo pa je, da labializacija *sk-* ne sega v prakeltsko dobo (kot to trdi Fick-Stokes, Wb. II, 4. Aufl., 310); proti temu odločno govorijo jasni primeri ievr. *sqv-* kot ir. *scé* »glog«: kymr. *ysbyddaden*, bret. *spezad* (prakelt. **skuijat-*, k lit. *skujà* »igla [smrek itd.]«, rus. *xvoja* etc., cf. Pedersen, Kelt. Gr. I, 68 in 77). Poskus, rešiti problem te labializacije, pri Pedersenu, Kelt. Gr. I, 76.

5. Sorodnik je tudi gr. glagol *δοκέω*. Od najstarejših časov pomeni »obdelovati surov material«, n. pr. *εἴρεα, κέρεα* (Iliada); »umetniško oblikovati« *κορητήρεα, ἐργαῖνα, χορὸν* (vse Homer), ptc. aor. *δοκήσας* pridodan glagolu *τεύξει*, Il. 14, 240 (podobno Od. 3, 437. Il. 14, 179) poudarja skrbnost in spretnost v opravilu. Pozneje so zabeleženi pomeni: a) »krasiti, lepotičiti« (o osebi), »opremiti, oskrbeti« (o poslopju, moštvu); b) pri Pindarju »častiti« božanstvo; c) pozneje prevladuje pomen »učiti (se), vežbati (se)«, najprej o atletih, potem pa tudi o ostalih, abstraktnejših opravilih.

Dosedanje razlage očitno ne ustrezajo: Bury, BB 7, 340, razlaga *δοκέω* kot **md-sk-*: lat. *meditor*, kar je formalno in pomensko težavno. Baunack, Studien auf dem Gebiete d. Gr. u. ar. Spr. I, 258 s., izhaja od **a(u)-skō-s* »skrben« in primerja *ἀνακός* »skrbno« in dalje ievr. koren **(s)qeu-* »opazovati«; pričakovali pa bi ali **skuo-* ali **skouo-*. Pomensko neverjetna je zveza z *δοκός* »meh« (Prellwitz, EW, 1. Aufl. 35, 2. Aufl. 57). Isto velja za primerjavo z lat. *ascia* »sekira« (Meyer, Hb. d. gr. Et. I, 171).

Jedro pomena tega glagola je v »skrbnem in marljivem udejstvovanju« v kateremkoli poklicu; raba pri Homerju jasno dokazuje, da ne gre za prvoten t. t. rezbarske obrti (kar bi dovedlo koga do zveze z ievr.

*seq- ali *sqēi- »rezati, sekati«). Eventualno primerjanje z gr. *δαίδαλος*, *δαίδαλλω* ne more biti odločilno, ker je pomen pri *ἀσκέω* mnogo širši.

Pri naši etimologiji smemo analizirati *ā-skějō; pri tem je ā- znani protetični vokal, cf. *ἄσπαλος*: lat. *squalus* itd., sam *skěj-ō pa je grški refleks reduciranega debela *sqēi-. Formalno torej *ἀσκέω* = tohar. *skai-*. V fleksiji je morala vplivati analogija denominativnih glagolov na -έω, cf. zlasti *κομέω*, *ποιέω*, *πονέω* iz istega pomenskega področja, kar je itak lahko šlo, ko je glagol zaradi proteze a- postal dvozložen in izpadel iz vrste korenskih glagolov tipa *δέω* »vežem«.

6. Nazadnje bi smeli sem staviti lat. *cūra* »skrb«, *cūrāre*, pelign. *çoisatens* »curaverunt«. Praital. torej *koi-sā. -sā je lahko nominalni sufiks, cf. lat. *lixa* »voda«: *liquor*, sti. *manīṣṣā* »modrost« etc. (gl. Brugmann, Grdr. II, 1, 538 ss.). Koren bi bil v o-jevski stopnji; začetni *s- v *sqōi-sā bi odpadel po disimilaciji. Pomen ustreza. — Dosedanje razlage pri Walde-Hofmann, LEW I, 314. Cf. zg., t. 3! Vendar pa je bolje domnevati samostojno, paralelno in sinonimno glagolno deblo *qē/ōi-; k temu gre let. *cīties*, *cijuos* »strebem, trachten; kämpfen, ringen«, gl. za nadaljnje zveze (sti. *kēta-s* »volja«, gr. *κοῖται γυναικῶν ἐπιθυμῶνται*?) Mühlenbach-Endzelin I, str. 392.

25. Slov. *juriti*

Pod *jur-* navaja Berneker, Slaw. EW I, 461, naslednje skupine:

a) besede s pomenom »hiteti, drveti, zagnati se, siliti«, kavzально »poditi, gnati«, tako rus. *jurít* »hiteti, podvizati se, sem in tja tekati, valovati, gomazeti«, *júrkiĭ*, *juróvyj* »hiter, okreten«, bolg. *júrvoam* »planem«, srb. *júriti* »goniti, poditi«.

Tesno v zvezi s temi so naslednje s pomenom »gomazeti, vrvež, gneča«: rus. *jur* »gneča, vrvež«, dial. *juró* »čreda, roj«, *jurók* »isto«, malorus. *jurbá*, *jurmá* »gneča, množica«;

b) besede s pomenom »razdražen biti«: malorus. *najúryty ša* »razjeziti se, razburiti se«, *jurlývy*, *jurkýj*, *jurnýj* »razuzdan«, rus. *júrkiĭ*, *juróvyj* tudi »prešeren«, belorus. *jur* »razposajenost«, *jurić*, *zajurić* »biti razposajen, siliti, s silo doseči«, polj. *jurzyć* »razdražiti, razvneti«, *jurzyć się* »jeziti se«, *jurny*, *jurlivy* »drzen, pohoten«.

Berneker l. c. po Bezzenbergerju, GGA 1898, 553, op. 1, primerja let. *aurét* »trobiti na lovski rog, pse ščuvati«, *aure* »lovski rog«, *auribas* »doba, ko se volkovi parijo«, misli, da gre verjetno za prvotno onomatopet. izraz, vendar pa dvomi, če imajo res vse slov. besede skupen vir.

Ta dvom pa je neupravičen. Prehod »fizično gibanje« > »duševno razburjenje« je pogost v vseh jezikih, cf. sl. (raz)buriti k rus. *burít* »metati«, lat. *īra* k ievr. **eis-* »planiti, hiteti« etc.

Slovanski začetek *ju-* s stalnim *j-* zahteva ievr. dvoglasnik **ēu-*: torej je baza **ēur-*. Ker zaradi osamljenosti navidezno primarni nominalni *jur(o)* (rus.) sme veljati za postverbalno tvorbo, je izhodišče praslavski verbum *juríti* (delno kavzativ, delno iterativ); *e*-vokal kot v *žuriti*, *žuliti*.

Iz iste baze izvirajo:

1. Gr. *αῖρη* »hitro« in *αῖριβάτης ταχυβήμων* (Hes. iz Ajshila, cf. Nauck. Trag. Gr. Frg., p. 89 in 118 s citati). Nekdaj so to besedo razlagali kot sorodnika sti. *úrvan(t)*, av. *auroa-*, āgs. *earu*, stnord. *orr* »hiter«, pri čemer bi gr. *-vq-* nastalo po metatezi (epentezi) iz *-qF-*, tako prvi Kuhn, KZ 4, 42 s., za njim med drugimi Bugge, KZ 19, 403, Kretschmer KZ 31, 448, in Hirt, Idg. Gr. I, 311. Ker pa je v arij. in germ. besedah ievr. osnova **er-* »premikati se, teči« (Walde-P. I, 136 ss., zl. 141) in ker epenteza te vrste v grščini ni dokazana (Schwyzer, Gr. Gr. I, 267), je to razlago treba zavreči. Cf. že odklonilno stališče Bezzenbergerja, BB 4, 343, op. 1.

Pri naši zvezi imamo opraviti verjetno z nom.-acc. ntr. i-debla, ievr. **eur-i-*.

Verjetno je soroden tudi gr. glagol *ἐπ-αυρίσκω*, *-αυρίω*, aor. *ἐπ-αυρίσιν*, med. tudi *ἐπαύρασθαι*; fut. *-αυρήσομαι*, aor. pass. *-αυρεθέντα* Hes. 1. »dotakniti se, doseči, oplaziti«, 2. »biti deležen, uživati sadove oz. trpeti posledice«, ako imamo opravka s prv. glagolom premikanja (*ἐπ-* bi govoril za to. Schwyzer, Gr. Gr. I, 709, op. 3, domneva *ἐπ-ᾱ-εϛ-* s predlogom *-ᾱ-* in *Feq-*: *εἰρίσκω*; Hippokr. enkratni *ἀτ-αυρίσκομαι* je morda trenutna tvorba; prvotni konkretni pomen premikanja je še bolj razviden iz *προσ-αυρίζω* »meet with« [Liddell-Scott s. v.] s Hesych. glosama *προσανρόν' προστυχόν, προσήρκετο' προσέτυχε, προσήγάγετο*).

Grški a-jevski vokalizem preseneča; toda znano je, da v celi vrsti ekspresivnih in vulgarnih besed namesto normalnega dvoglasnika *ei*, *eu* (itd.) nastopa v grščini in tudi izven nje (latinski, armenski, keltski primeri so kontroli dostopni, ker ohranjajo diferenco *ei* : *ai* itd.) prvotno nenormalni (ker zelo redek) dvoglasnik *ai*, *au*; ta kasneje postane eno izmed izraznih sredstev za posebnost v pomenu ali rabi besede. Cf. Specht, Urspr. d. idg. Dekl. 322. Enako je *av-* v naši skupini nadomestek za *ed-*. En primer *e*-jevskega vokalizma pa smemo iskati v Hesych. glosah

πέδευρα' ὅστερα in πέδευρον' ὅστερον, πάλιν, ὅπισω, ki sta obe lakonski in sestavljeni iz πεδά = μετά + naše deblo, to pot jasno v pomenu »premakati se«: πεδ-ευρο- = »zadaj idoč«.

2. Iz germ. jezikov gredo sem:

a) pragerm. *ūr(i)a- »divji, razbrzdan« v norv. *yr* »isto«, šved. *yr* tudi »zmeden«, švic. *ūr*, *ūrig* »divji, viharen (o vremenu), jezen«, bavar. *eurisch* »čemeran«. Zveza z germ. *wōr(i)a- »zmeden, vrtoglav« (Fick-Falk-Torp, Vgl. Wb. III, 32 in 414; Falk-Torp, Norw.-dän. EW II, 1410) ni verjetna, ker kaže slednji na čisto drug razvoj v pomenu;

b) norv. *yre*, *yrja* »mrgoleti«, *yrja* »množica, gneča, vrvež«, *aura*, *öyra* »mrgoleti«. Nadaljnja analiza (Falk-Torp, op. cit.: stnord. *ūa* »mrgoleti« itd.) težko velja za germansko dobo (kvečjemu za praievr. bazo). Treba pa je upoštevati možnost medsebojnega vpliva teh dveh skupin in tretje z -l- v norv. *ylja*, *aula* itd.

Germ. besede gredo na prv. *our-, ūr- in se lepo ujemajo v pomenu s slovanskimi.

3. Sem gre gotovo hetit. glagol *hurn-* »loviti (divje živali)«; tvorjen je s suf. -nā- (tip gr. *ἵκνῃ-μι*) od reduc. stopnje ievr. *Hwŕ- ali *Hūr-, cf. *tarn-* »spraviti, dovesti, pustiti kam« iz *to- + ŕ-nā- itd. Da imamo res opraviti z u-jevskim korenem, dokazuje pisava *hu-ur-nu-va-an-zi*. H- (hetit. h) predstavlja ievr. »laringal«.

4. Morda gre sem tudi ir. *ūr* »slab, zel« (prv. pomen bi bil »divji, besen, hude«, ako iz *ūro-s direktno od korena (cf. zl. germ. *ūra- zg.!).

Razlaga Strachana (BB 20, 24): iz *pūkro- k gr. *ἔχε-πενκῆς*, *πενκεδανός* je fonetično napačna (cf. *ūkn > ir. *ón*, Pedersen, Kelt. Gr. I, 125). Problika *pū-ro-: lat. *pūs*, gr. *πύθω* (Stokes, BB 19, 120) pa tudi ne ustreza pomenu.

5. Dvomljiva je sorodnost arm. skupine:

a) *aprem*, *aprechuchanem* »rešim, osvobodim, prihranim«, *aprim* »rešim se, ohranim se, ostanem«, *aprust* »osvoboditev«, v 2. delu sestav -*apur* »beg, rešitev«;

b) z odpadom a- (Pedersen, KZ 39, 457) *prcanem* »osvobodim, rešim«, *prcanim* »rešim se, uidem«, v 2. delu sestav -*purc* = zg. -*apur*. K -c- cf. Pedersen KZ 39, 427, s paralel. tvorbami (*stel-c-anem* »ustvarim«: ievr. *stel- itd.),

Brez dvoma gre za staro sestavo z ap- (Bugge, KZ 32, 62) = gr. *ἀπό* etc. K -p- (gre za ievr. *ab[o]) cf. arm. *hup* »blizu« iz ievr. *ub[o]. Element

-ur- more predstavljati arm. sorodnika naše skupine, pomen »teči«, cf. slov. *uteči* itd. Zveza z lat. *aperiō* pod prv. pomenom »odpreti« ali pod. (Pedersen, op. cit. 399, po v. Patrubánum) naleti na formalne težave (potreben je prevoj -*ūr-* ali ev. -*ūr-*).

6. Pod osnovo **ūr-* »teči, hiteti« se združujejo:

a) let. *veŗu*, *vert* »teči«;

b) lit. *varaũ*, *varýti* »goniti, zabiti (klin)«, kavzat. k zg. (Pederse-nova razlaga v KZ 38, 195, po kateri *varaũ* = sti. *vāráyati* »wehrt« itd., je pomensko neverjetna, kljub poskusom pri Walde-P. I, 281);

c) slov. *variti*, *varjati*, pro-v. „*φθάνειν*, *προφθάνειν*, *προλαμβάνειν*, *προτρέχειν*“;

d) ags. *waerlan* »iti, mimo iti«.

Cf. Fick, BB 2, 203. Trautmann, Bsl. Wb. 353. Holthausen, Aengl. EW 381.

Domneva Fraenkla (IF 49, 214), da gredo te besede vse k ievr. **uer-* »vrteti, upogibati« (enako Walde-P. I, 271), velja le za češ. *vrávorati* »gugati se, majati se« in rus. *provór(a)* »okreten človek«, *provórnyj* »uren, okreten«, ni pa nujna za zg. omenjene besede, ker pri njih ni sledu o kroženju ali vrtenju.

Sosl. *ob-rěštq* »najdem«, *sč-rěštq* »srečam«, aor. -*rěťō*, inf. -*rěsti* ka-žeta na prv. glagol premikanja (cf. sl. *najti*, lat. *invenire*, *occurrere*), torej moreta biti sorodna. Imeli bi set-bazo **ūrē-t-*. Če pa je zato sorodna vsa skupina pri Walde-P. I, 280 (**uer-* »zgrabiti, najti« v gr. *εβρίσσω*, arm. *gerem*, ir. *fūar*), je težko odločiti.

Prevoj **uer-* : **eur-*, **ūr-* bi bil popolnoma isti kot pri besedi za »vodo« (Pokorny, Idg. Wb. 80 s.), tako da je sorodnost 6. skupine s prejšnjimi verjetna. Kot prejšnje skupine ima tudi ta oba osnovna pomena: »teči, drveti« in »gomazeti, mrgoleti«. Prvotna oblika baze bi tedaj bila **eur-* »drveti« in »gomazeti, vrveti«; v začetku je stal prv. »laringal« (cf. t. 3).

26. Slov. *sčmēti*

Slov. *sčmēti*, *sčmējō* »audere« in ptc. *sčmělō* »audax« so nekdaž razlagali kot sestavljenko s predlogom *sč* in korenem **mē-* »drzen biti, besneti itd.«, cf. n. pr. J. Schmidt, KZ 37, 45 (h gr. *μαίνομαι*, *μαινάω* itd., got. *mōds* »jeza« itd.). Walde-P. II, 239.

Meillet, Études sur l'étym. ... du v. sl. 43 to razlago zavrača, ker je glagol *sčmēti* imperfektiven in ker bi bil slov. -*mē-* osamljen primer za

e-jevsko stopnjo, in domneva, da je *sōmēti* denominativ od **sōmjā* »drznost«, in primerja sti. *śīmū-* »delavnost« in celo skupino sti. *śūmati*, *śamūtē*, gr. *χαμω* itd.

Nadaljnje domneve pri Bernekerju, Sl. EW II, 47.

Po mojem mnenju najboljše ustreza naslednja razlaga:

Ker *sōmējō* po vsej verjetnosti spada v glagolno vrsto III 1 (glej Vondrák, Aksl. Gr. 542 s., 549 s.), mora biti ali denominativen (kar pa visi v zraku, ker ni nominalne osnove) ali pa deverbativen kakor *imējō*, *imēti*, t. j. je izpeljan od set-baze na *-ē-*. Kakor *imē-ti* izvira od **em-* »zgrabiti« (z redukcijo *e*-ja), tako **sōmē* smemo izvajati preko ievr. **sūmē-* iz baze **sūem-*. Tedaj lahko primerjamo:

1. lit. *sūmdau*, *sūmdyti* »dražiti, ščuvati« (ista redukc. stopnja kot v slov., verjetno tudi od set-baze: ievr. **sūmā-*), *-dy-* je znan sufiks.

2. keltske besede:

a) kymr. *chwyf* »gibanje«, *chwyfio* »movere« etc., cf. Fick-Stokes, Vgl. Wb. II, 323, z nadaljnjim. Prv. **sūem-*;

b) ir. **sennaim* »ženem« (pf. 3. sg. *sephaind*) in *do-sennaim* »gonim, lovim«, pf. *do-sephain*, kelt. **sūendō*, ievr. **sūem-d(h)ō* (Fick-Stokes ibd.);

c) kymr. *chwefr* m. »besnost« iz **sūem-ro-* (cf. Stokes, BB 23, 59). K **-m-r-* cf. Pedersen, Kelt. Gr. I, 167.

a) in b) sō stalno stavljali k lit. *sūmdyti*, cf. Fick-Stokes l. c.; Fick (-Falk-Torp) III, 548 s.; Walde-P. II, 524. Na vseh teh mestih dobimo tudi zvezo kelt. in lit. besed z germ. **swimman* »plavati« in **sunda-* »plavanje, morska ožina« (snd. *sund* ntr. »isto« etc.) iz **sum-tō-*. Nekatere besede namreč kažejo na to, da je bil prv. pomen v germ. nekoliko splošnejši (n. pr. norv. *svamra* »bloditi, klatiti se«, cf. Falk-Torp., Norw.-dän. EW 1224). Germ. skupina pa more brez škode ostati ob strani.

3. S psihičnega področja je kymr. *chwant* »želja, poželenje«, bret. *c'hoant* »isto«, kymr. *chwennychu* »želeli«. Iz brit. izposojeno je ir. *sant* (Pedersen, Kelt. Gr. I, 24). Dosedanje razlage: Pedersen, Kelt. Gr. I, 139 s. (kymr. *chwant* iz ievr. **sqhñ-ti-* : **qhñti-*, **qhonti-* v gr. *χάρις* »potreba«, arm. *xand* »želja«, polj. *chęć* »sla«). Podobno Zupitza, BB 23, 94 (k polj. *chęć* in sl. *xotěti*, prv. **kso-*); Strachan, IF 2, 369 (*chwant* iz **sūandātā*: esl. *pri-spědati* »marcescere, torrefieri«); Fick-Stokes II, 321 (h gr. *ἀνδάρω*, ievr. *sūand-*). Brit. oblike zahtevajo prakelt. *-nt-* ali **-mt-* (torej ievr. **sūm-ti-*).

Ievr. osnova **sūem-* je pomenila po vsem tem »gibati se proti, siliti kam«, s prenosom na psihično poprišče »želeli doseči« oz. »brezobzirno, energično vztrajati«. Od zadnjega pomena do slovanskega ni daleč.

27. Slov. *sotiti*

Češ. *sotiti*, slovaš. *sotif*, *sácel* »suvati«, mrus. *prysotáty ša* »pritrditi se na kaj«. Neverjetna analiza pri Peterssonu, Heterokl. 73 (< **sotz* = **k'oktu* : sti. *šaktiš* ‚Speer‘).

Beseda gre k sti. *šātáyati* »odseka, seseka, pobije«, vb. nomen *šātanam*, let. *situ*, *sist* »tolčem« (-i- iz ievr. reduc. vokala). Nadaljnji možni sorodniki pri Walde-P. I, 359 (sti. *šātru* »sovražnik« itd.) oziroma Pokornem, Idg. EW 534.

28. Letonsko *vāirs* »več«

Kot primer starinskega komparativa prinaša Endzelin, BB 27, 315 ss., poleg *labis* »bolje« obliko *vāirs* »več« in jo izvaja iz **vairis*, nje osnova pa bi bil adj. **vair(a)s* »velik, mnog«; od tod glagol *vāiruōt* »množiti«. Sledi formalna razlaga; cf. k temu Lett. Gr. 355, op. 1 [sedaj je *vāirs* le še členica, adverbialni komparativ je *vāirāk(s)*] in v tekstu.

Na prvem mestu (str. 315, op. 3) poskuša Endzelin najti zvezo z let. *vīrs* »mož«. Vendar je direktna primerjava malo vabljiva, dasi jo ponavlja v bolj utemeljeni obliki Mühlenbach-Endzelin IV, 442.

Po mojem mnenju je prv. let. adj. **vai-ra* »velik, mnog« formalno in fonetično popolnoma identičen z naslednjo armensko skupino: adj. *gēr* »debel, rejen«, vb. *giranam* »redim se«, *giraparar* »debel, rejen, plodonosen, odvečen« (sestavljjen iz *gēr* in *parar* »tolst«), *giruthiun* »debelost, tolstost«.

Armensko skupino sta Lidén, Annal. Acad. Scient. Fenn. 27: 15, str. 117 ss., in Pisani KZ 68, 163 izvajala iz ievr. **ghoi-ro*- in primerjala slov. *žirō* »krma«, rus. *žir* »mast« itd., pri čemer odklanjata staro zvezo slovanskega izraza z ievr. **g^wei-*, **g^wi-* »živeti«. Toda glagol *gojiti* (Berneker, Slav. EW I, 319) prikazuje pomene, ki premostijo prepad med pomenoma »živeti« in »rediti se«, cf. srb. *gòjiti* »gojiti, vzgajati, rediti, krmiti« itd. Prav tako zavračajo dvom v zvezo besede *žir* z *živeti* besede kot stprus. *geytys* »kruh«, slov. *žito*, ir. *biathaim* »hranim«.

Slaba stran njune zveze je tudi v tem, da ustreznega glagolnega debela ni najti v nobenem ievr. jeziku. Ievr. **ghoilos* »silen, razbrzdán, vesel« (Pokorny, Idg. EW 452) kaže na drugačen prapomen, in to kljub srvisnem. *geile* f. »bujnost, rodovitna zemlja« (to je sekundarno, cf. Osthoff, IF 5, 304). Prav tako ne bi pomagalo gr. *ζῆλος* »zelena krma« (gre k arm. *šil* »bilka, vejica« po Pedersenju, KZ 39, 402?). Lidén spominja na gr. *ζοῖτος* »oddojek«; toda ta je fonetično dvoumen.

Ako pa zvežemo arm. in let. besede, dobimo ievr. adj. **uoi-ro-s* »uspevajoč, rastoč : obilen, debel«. Let. pomen je brez težav izvedljiv iz tega. Arm. *g-* iz ievr. **u-* je znan pojav, cf. Pedersen, KZ 38, 194 ss. Vokalizem *-o-* v adj. s suf. *-ro-* srečamo tudi sicer, cf. slov. *šerž* »siv« (**xoi-ro-*, cf. Vondrák, Vgl. Sl. Gr. I², 557 s.), gr. *σφοδρός* »silen« itd.

Analiza **uoi-ro-* nas pripelje do ievr. korena **uei-* »rasti, uspevati«. Nadaljnji sorodniki so:

1. hetit. *hūitar*, gen. *hūitnas* »živalstvo« (pomen je tu abstraktnější: »živeti«, cf. slov. *žival* itd.). Beseda je tvorjena s pripono **-t_g*, gen. *-tn-os*, cf. lat. *i-ter*. Koren hetitske besede je (kot v *iter*) v redukcijiški stopnji: ievr. **Hūi-*. Razlage, ki so jih o tej besedi izrekli hetitologi, niso prepričljive; tudi **g^ui* ~ ievr. **g^uei-* »živeti« (Hendriksen, Untersuchungen über die Bed. d. Heth. f. d. Laryngaltheorie 26) moramo zavreči, ker je **g^u-* v hetitščini dal *kn*, cf. *nekumanza* : sl. *nag*; ni verjetno, da bi v začetku imeli drug razvoj.

2. baltoslov. **uoi-ko-* »otrok, mladenič« (n. pr. lit. *vaikas* »deček, sin«, pl. *vaikai* »otroci«, slov. *člo-vek*. Cf. Trautmann, Bsl. Wb. 339).

3. Zelo možno je sorodstvo skupine lat. *vīs* »moč« in ievr. **u-ro-s* »mož, junak«. Pomenski razvoj »rasti« > »mlad« : »močan« je jasen.

4. Vsekakor pa je soroden ievr. podaljšek z *-s-* (torej **ueis-*) v skupini Walde-P. I, 242: snd. *vīsir* »kal, poganjek«, ags. *wīse* »poganjek, steblo« itd., lit. *vaĩsius* »plod«, *vaisinti* »roditi«, *veisiũ veĩsti* »ploditi se«, *veislẽ* »pleme« itd.; tem je pridružil Jokl, Ling. kult.-hist. Untersuch. 213 ss., alb. *veš* »grozd« (prv. *veš řuši* = »grozdni sadež«) in *višarak* »rodoviten, bogat« (o zemlji).

K pomenu let. *paĩrs* cf. zlasti let. *vīsties* »množiti se« in lit. *ĩvĩsti* »pomnožiti se«.

5. Nadaljnji sorodniki so:

a) gr. glosa *γολιανες βλαστοι* (Hes.): ievr. **uoi-no-*; *γ-* = F-;

b) lat. *vireō* »zelenim«, od ievr. adjektiva **u-ro-s* »zeleneč = rastoč«; zvezo z **ueis-* (t. 4) je domneval že Sommer, Hb. d. lat. L. u. F. (2. Aufl.) 63; ad 5 a po Peterssonu, Heterokl. 176, ki navaja še nekaj drugih besed:

Ievr. baza **Huei-* je imela prv. verbalni pomen »rasti; množiti, večati se« (o rastlinah in živalih). Morebitni ostanek te verbalne rabe v hetitščini bo prišel pozneje v diskusijo.

Résumé

24.¹ Le verbe slave *xajō* »soigner«, ordin. *nexajō* »je cesse, je ne veux pas« est à rapprocher de:

- a) tokh. B *skai-*, A *ske-* »faire effort« (**sqai-*);
- b) ags. *scīr* f. »emploi, administration, province etc.«, v. h. a. *scīra* »procuratio« (**sqi-ro-s* »curans«);
- c) irl. etc. *scīth* »fatigué« (cf. pour le sens allem. mod. *müde*);
- d) gr. *δουλω* »façonner, travailler avec art« (a- prothét., **snēfō* = tokh. *skai-*; vocalisme de la base réduit);

e) peut-être lat. *cūra* (en tant que **kōi-sā*, avec perte de *s-* init. par dissimil.). Mieux vaut cependant *cūra* : let. *cīties* »streben«, d'une base **qēi-* indépendante;

f) ossète *aexsāin*, *aexsajun* »hingegeben werden, streben, sich sehnen, besorgt sein« avec sak. *kšīna* f. »Teilnahme« (cf. Lewy, IF. 56, 56).

Base i.-eur. **sqēi-* »faire effort«; vocalisme -*ē-* du verbe slave s'explique dans la composition constante avec *ne-* (cf. lat. *nōlō*, ags. *nelle* = **nē-uol-*). *x-* de **qs-*, alternation de **sq-*, conservée dans le domaine oriental.

25. Slave *juriti* »pousser, agiter, exciter — être agité, irrité« est proche de:

a) gr. *αἰεῖν* »αἰετός«, peut-être aussi de *ἐπ-αυρίσκω* »j'atteins«; *αἰδ-* du grec est expressif; *εἰδ-* conservé dans *πῶδ-εργα* »δσπερα (Hés.);

b) germ. **ūr(i)a-* »excité, farouche« (suisse *ūr*, *ūrig* etc.) et norv. *yre*, *aura*, *oyra* »pulluler«;

c) hitt. *hurn-* »chasser« (suff. i.-eur. -*nā* : *nā-*);

d) vrais. irl. *ūr* »mauvais« (sens prim. »irrité«);

e) peut-être arm. *aprem*, *prcanem* »sauver« (denomin. de -*apur* »fuite«, composé de *ap-* »de« et **ūro-* »fuyant«);

f) sous **uer-* »courir«, on peut réunir : lett. *vert* »courir«, lit. *varýti* »pousser«, v. sl. *variti* »φθάνειν« et ags. *maerlan* »aller, passer«.

Base commune serait **euer-* (à cause de hitt., **Heuer-*). V. sl. *ob-reštō* »je trouve«, *st-reštō* »je rencontre« peut être parent, base **ūrē-t-*.

26. Slave *sūmē-ti* »audere«, issu d'un i.-eur. **sūmē-* (cf. pour la formation v. sl. *imēti*). Nous comparons:

a) lit. *sūm-d-yti* »exciter« (i.-eur. **sūmā*);

b) gall. *chwyf* »motus« etc. et irl. *do-sennaim* »je pousse« (**sūem-*);

c) gall. *chwefr* m. »rabies« (i.-eur. **sūem-ro-*);

d) gall. etc. *chwant* »envie, désir« (i.-eur. **sūm-ti-*).

Base i.-eur. **sūem-* »être agité, s'efforcer vers...«.

27. Slave *soṭiti* »frapper« est à rapprocher de skr. *śātáyati* »abattre, hacher«, lett. *sist* »frapper«. Base comm. **k'at-* »frapper, hacher«.

28. lett. *paīrs* »plus« est identique à l'arm. *gēr* »gras«, i.-eur. **uoi-ro-* »croissant, s'augmentant«. Base prim. *Huei-* »croître« se trouve dans:

a) hitt. *hui-tar* »les animaux«.

b) vrais. dans le groupe de lat. *vī-s* »force« et celui de lat. *vir* »homme« (évolution de sens »croître« : »jeune« : »être dans toute la force juvénile« étant très possible); dans le lit. etc. *paīkas* »enfant«;

c) une extension par -*s-* dans v. norr. *vīsir* »germe«, lit. *paīsius* »fruit«, *veislē* »race«, alb. *veš* »grappe de raisin«;

d) enfin cf. gr. *γολανες* βλαστοί (Hés.), *γ* = F, et lat. *vireō*.

¹ Voir Živa Antika 1953, pp. 172 sqq.; 1954, pp. 144 sqq.

Mirko Rupel

TISK SLOVENSKIH KNJIG V VERGERIJEVIH PISMIH BULLINGERJU

Kako je Vergerij gledal na Trubarjevo in svoje delo za slovensko knjigo leta 1555, o tem smo doslej bili poučeni iz Vergerijevih pisem württemberskemu vojvodi Krištofu (Kausler-Schott, Briefwechsel zwischen Christoph von Württemberg und Petrus Paulus Vergerius, Tübingen 1875), nekaj tudi iz njegovih tiskanih publikacij (prim. Elze, Die slov. prot. Bibelbücher: JGGPÖ XVI, 126). Zgovorni in častihlepni Vergerij pa je o tem poročal tudi švicarskemu reformatorju H. Bullingerju. Med številno in še neizdano Bullingerjevo zapuščino, spravljeno v curiškem državnem arhivu, je nekaj Vergerijevih pisem, ki govore o njegovi vnemi za slovensko knjigo.

Dne 22. avgusta 1555 je pisal Bullingerju iz Reutlingena (curiški drž. arhiv E II, 356, 665):

... Ex regno Poloniae fere nihil aut omnino nihil boni ... De rege Boemiae multo melius speratur; res est certa illum favere nobis. Dici autem vix potest, quam ferveant plurime in Carinthia, Stiria, Carniola, dico ex primoribus. Hi sunt, qui petunt Novum Testamentum ad se mitti Slavice ac non mediocrem pecuniam pararunt pro sumptu. Illas provincias nunc diligenter colo; illic sum totus, qui mihi videntur vere pii. Sed audi, Bullingere, deus ad me misit hominem ex Dalmatia, qui tota Biblia vertit Slavice ac propriis illius linguae characteribus descripsit. Thesaurus est; quare ubi dedero Novum Testamentum, quod nunc in manibus est, convertam me ad laborem Bibliorum omnium ac spero minime defuturam mihi pecuniam; utor enim deo questore sive thesaurario; annon divitem habeo?...

V prevodu:

... Iz poljskega kraljestva skoraj nič ali prav nič dobrega ... O kralju Češke si mnogo več obetajo; gotovo je, da nam je naklonjen. Komaj pa se dá povedati, kako zelo so vneti na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem, namreč med odličniki. Ti so, ki prosijo, naj se jim pošlje novi testament v slovenščini, in ki so ne malo denarja pripravili za stroške. Za tiste dežele zdaj pridno skrbim. Njihov sem z dušo in telesom, zakaj zdijo se mi zares pobožni. Pa

poslušaj, Bullinger, bog je k meni poslal človeka iz Dalmacije, ki je prevedel celo biblijo v slovanski jezik in jo zapisal s črkami tistega jezika. Zaklad je; zato se bom lotil, brž ko bom izdal novi testament, ki je zdaj v delu, celotne biblije in upam, da mi prav nič ne bo manjkalo denarja; bog mi je namreč blagajnik ali zakladnik; mar nimam bogatega?...

Ko je Vergerij to pisal, so v Reutlingenu pridno tiskali Trubarjev Ta evangeli sv. Matevža. Tja je namreč dal Vergerij prenesti del Morhartove tiskarne, ker se je bal kuge, ki je razsajala v Tübingenu. Šel je v Reutlingen 8. avgusta in tja poklical tudi Trubarja (Kausler-Schott, Briefwechsel 111). Dne 18. avgusta je bila natisnjena prva pola (prav tam 112).

O navdušenju za novo vero na Slovenskem je Vergerij malo poprej, dne 13. julija 1555, poročal tudi vojvodi Krištofu z besedami: »Venit ad me ante quatuor dies nuntius ex Carniolia missus a multis nobilibus, inprimis a d. Joanne Ungnot, barone ac praefecto Styriae, qui in summa agunt magnas gratias Celsitudini Vestrae, quae dignata est collata pecunia juvare negotium versionis Slavicae, offeruntque reverenter omnia eorum obsequia, praecipue preces apud coelestem Patrem. Vere mihi videntur ardere in evangelio, et scribunt ad me, omnes eas provincias esse repletas viris piis, qui constituerint reformare illas ecclesias, etiam si facturi sint jacturam omnium facultatum atque simul vitae. Urgent me, ut laborem in vertendo, pollicentur reliquum pecuniae liberaliter...« (prav tam 109—110).

O hrvaški bibliji, ki jo je prinesel nekdo iz Dalmacije, smo poučeni tudi iz Trubarjevega posvetila v Prvem dejlu tiga noviga testamenta 1557. Čeprav sta si Trubar in Vergerij zelo prizadevala, da bi jima Dalmatinec svoj prevod prepustil in čeprav sta mu obetala dosmrtno preskrbo, se mož ni vdal, marveč se je vrnil domov, češ da že vé, kje bo svoje delo dal natisniti. Pozneje, leta 1556, sta poslala posebnega sla v Dalmacijo, a ta ni moža nikjer mogel najti. Trubar je menil, da prevod tistega Dalmatinca ni bil njegovo delo, temveč da se je ponašal z biblijo, ki jo je dal grof Bernardin Frankopan, gospodujoč na Grobniku pri Reki, prevesti ok. 1521 (gl. Rupel, Slov. protestantski pisci 21, 25, 269).

*

Dne 14. septembra 1555 je pisal Vergerij iz Reutlingena švicarskemu reformatorju takole (curiški drž. arhiv E II 356, 534, 669):

...Mitto tibi Mattheum Hebreum (qui Slavice iam loquitur; ecce illud tempus, de quo Christus: »Praedicabitur evangelium in universo orbe in testi-

monium illis, et tunc veniet consumatio). Spero me hac hyeme ita laboraturum, ut novo vere possim [mittere] ad praelum reliquam partem Novi Testamenti. Nunc nullus alius evangelista versus est adhuc. Quin spero etiam Vetus propriis etiam characteribus in lucem me emisurum. Vide, quantum audeam exul et pauper. Sed audi, quam magnam iniuriam faciat mihi vester Gasnerus in hoc genere. Nihil habui versum praeter Mattheum neque spero me habiturum usque ad finem hyemis. Quum nuper istic essem, egi cum eo de Mattheo ipso imprimendo, de Mattheo inquam; cur enim de aliis evangelistis agerem? Non sum tam ineptus; sciunt praeterea fratres, qui affuerunt factam fuisse mentionem tantum de Mattheo. Convenimus de pretio ac de numero; dixi me estate rediturum, nam quaerendus erat, qui posset corrigere. Ego enim non tantum profeci in ea lingua, ut possim id praestare, imo aegre intelligo. Ubi in ducatum redii, misi sumptu X florenorum proprium nuncium mihi datum a pastore Campidonensium, ut ex Illyria usque adduceret ad me hominem, qui ageret correctorem; sed non est inventus ullus. Quispiam, qui spem dederat, diem suum obierat; alius non apparebat. Coepi urgere pastorem illum Campidonensium, si vellet ipse Tigurum usque mecum. Non potui impetrare. Quid igitur facerem? Ad impossibile nemo tenetur. Interea optabam specimen hoc praebere, Mattheum solum dico proferre in lucem. Iussi igitur typographiam Tubingensem transferri huc vasto sumptu, huc evocavi et quidem magna difficultate pastorem illum unicum in tota Germania, qui potuisset hoc praestare, ac tribus quattuorve septimanis absolvimus Mattheum et Cathichismum. Sic acta sunt omnia. Si opus fuerit, non deerunt mihi testimonia. Iam, quum mandassem Bort[olomaeo] Verzasco, ut omnia haec Gasnero, audio illum coepisse debacchare in me neque audire quidem voluisse. Tantusne vir est? Ita me dignum putat, quem suis conviciis laceret? Certe hoc non didicit a reliquis Tigurinīs, qui me magna semper humanitate atque honore etiam susceperunt. Sed audi reliqua atque obstupescite hominis audaciam. Scribit ad me dictante Sebastiano satis graviter atque ait tandem me promisisse daturum illi hac aestate *totum Novum Testamentum* excudendum, quare aut veniam atque excudam, se enim esse paratum, aut solvam illi pro ingenti papiro parata magnum nescio quid. Proh deum atque hominum fidem, talesne viri sunt, ubi XXX annis praedicatum est evangelium? Certe in media Babylonia vix sunt tales typographi, imo non puto esse tales. Ad summum peterent pro paratis duobus ballis; quin si probarem meam diligentiam, qua usus fuisset in pervestigando correctore, neque id peterent, ut iure non possent. Non dixi homini »Dimitte reliqua, tali septimana adero«, sed ut iam dixi. In summa: nihil posset mihi (si modo id posset; puto non posse) aliud efficere quam aut darem tantundem imprimendum (pro duabus inquam ballis papiri) aut accipere ab eo duas ballas. Utrum velit, si facerem, non esset illi lucrum sex aut octo florenorum, et tamen ita clamat, ac si ageretur de millibus. Volui tibi rem totam, ut gesta est, narrare. Officium pastoris est tueri hospites ac peregrinos, ne iniuste opprimantur, et bonos viros, ne lacerentur. Quare suscipe meum patrocinium, quod deserere non potes. Nihil des nostrae amicitiae ac necessitudini, finge te nunquam vidisse Vergerium, tantum pone tibi ante oculos virum antea incognitum et, quia vexatus est a tuis concivibus atque a tuis oribus, protege

eum. Aut si velit in iudicio contendere, profecto non recuso; scio bonos viros probaturos esse meam causam. Posthac certe abstinebo ab homine, abstinebitque Gribaldus; nam a nobis duobus parum lucri dixerat se sperare; hoc scilicet commodi reportabit sua impotentia.

Boni consule, si te nimis diu obtudi, coegit me necessitas causae...

Vergerius

Velim ostendas illi bono viro, quam magnus sit liber pro quo tantopere excandescit; potuissem uni... ballum, si voluissem.

V prevodu:

...Pošiljam ti Matevža Hebrejca (ki že slovenski govori; prišel je čas, o katerem pravi Kristus: »Oznanjeval se bo evangelij po vsem svetu v njih pričevanje in tedaj pride konec«). To zimo bom, upam, tako delal, da bom prihodnjo pomlad lahko poslal v tisk ostali del novega testamenta. Doslej ni še noben drug evangelist preveden. Dà, upam celó, da bom tudi stari zakon z lastnimi črkami dal na svetlo. Glej, koliko si upam begunec in siromak. Toda poslušaj, kolikšno krivico mi dela vaš Gasner v tej stvari. Ničesar nimam prevedenega razen Matevža in niti ne upam, da bom imel do konca zime. Ko sem bil zadnjič tam, sem govoril z njim o tisku Matevža, pravim Matevža; čemu neki bi govoril o drugih evangelistih? Nisem tako áboten; razen tega vedó bratje, ki so bili navzočni, da je bil samo Matevž omenjen. Dogovorila sva se za ceno in število; poleti, sem rekel, se vrnem, ker je bilo treba poiskati nekoga, ki bi mogel korigirati. Sam namreč nisem toliko napredoval v tistem jeziku, da bi mogel to opraviti, temveč ga komaj razumem. Ko sem se vrnil v vojvodino, sem poslal z izdatkom 10 goldinarjev lastnega sla, ki mi ga je dal kemptenski pastor, da bi mi prav iz Ilirije privedel človeka, ki bi bil za korektorja; pa se nihče ni našel. Nekdo, ki je upanje dajal, je umrl, drugi ni prišel. Začel sem siliti tistega kemptenskega pastora, če bi hotel sam z menoj v Curih. Nisem mogel doseči. Kaj naj bi bil storil? Nihče ni prisiljen storiti, kar je nemogoče. Medtem sem želel narediti ta poskus, namreč dati samo Matevža na svetlo. Dal sem torej prenesti tübingško tiskarno semkaj ob velikih stroških; semkaj sem, in to z veliko težavo poklical tistega pastora, edinega v vsej Nemčiji, ki bi to mogel opraviti, pa sva v treh ali štirih tednih končala Matevža in katekizem. Tako se je vse zgodilo. Če bo treba, mi priče ne bo manjkalo. Že ko sem naročil Jerneju Verzascu, naj vse to sporoči Gasnerju, sem izvedel, da je oni začel divjati zoper mene in niti poslušati ni hotel. Mar je tolikšen mož? Me mar ima za takšnega, da me s svojimi psovkami lahko ponižuje? Gotovo se tega ni naučil od ostalih Curišanov, ki so me vselej sprejeli z veliko vljudnostjo in tudi s častjo. Toda poslušaj še drugo in obstrmi ob predrznosti tega človeka. Piše mi po Sebastijanovem nasvetu precèj grobó in pravi naposled, da sem mu obljubil izročiti to poletje v tisk *ves novi testament*, zato naj ali pridem in natisnem, on da je pripravljen, ali pa naj mu plačam za velikansko pripravljeno množino papirja ne vem kolikšno vsoto. Joj, moj bog in človeška poštenost! Takšni so možje, kjer se že 30 let pridiguje evangelij? Še v Babiloniji komaj da so takšni tiskarji, mislim celo, da niso

takšni! Ti bi zahtevali kvečjemu plačilo za pripravljeni dve bali; dà, če bi jim dokazal svoje prizadevanje pri iskanju korektorja, še tega ne bi zahtevali, ker po pravici ne bi mogli. Nisem dejal možu: »Pusti vendar drugo, ta in ta teden pridem«, temveč tako, kakor sem že povedal. Skratka: nič mi ne more (tče sploh more, a menim, da ne more) drugega, ko da dam prav toliko natisniti (za dve bali namreč) ali da od njega sprejemem dve bali. Naj hoče eno ali drugo, ko bi mu jaz ugodil, bi mož ne imel dobička več ko šest ali osem goldinarjev, in vendar tako kriči, ko da bi šlo za tisočake. Hotel sem ti vso stvar povedati, kakor se je zgodila. Pastorjeva dolžnost je ščititi goste in tujce, da jih ne bi krivično pritiskali, in dobre može, da jih ne bi sramotili. Zato sprejmi mojo obrambo, saj me ne moreš pustiti na cedilu. Nič se ne oziraj na najino prijateljstvo in povezanost; stori, ko da nikoli nisi videl Vergerija, marveč si predoči moža, poprej neznanega, pa ga brani, ker so grdo ravnali z njim tvoji sodržavljani in še vpricho tebe. Če pa bi se hotel pravdati, se resnično ne ustavljam; vem, da bodo dobri ljudje dali meni prav. Poslej se bom gotovo ogibal tega človeka in tudi Gribaldus se ga bo, saj je tako rekel, da si od naju ne obeta kaj prida dobička; to korist bo imel od svoje zaletelosti.

Dobri konzul, če sem te predolgo nadlegoval, me je prisilila nujnost zadeve...

Vergerij

Hotel bi, da pokažeš temu dobremu človeku, kolikšna je knjiga, za katero se tako zelo razvneha; dovolj bi mi bila ena bala, ko bi bil hotel.

V Reutlingenu so torej dotiskali Matevža najkasneje do 14. septembra in Vergerij ga je brž poslal Bullingerju. Zanimivo je, da se je ta izvod z lastnoročnim Vergerijevim posvetilom (»H. Bulling. Vergerius d. dedi«) ohranil v curiški Centralni knjižnici (signatura: Bibl 252); izvod dunajske Nacionalne biblioteke potemtakem ni več unikat (gl. Rupel, Nove najdbe naših protestantik XVI. stoletja, Ljubljana 1954, 10). Dotiskali so tudi katekizem, t. j. Catechismus v slovenskem jeziku 1555.

Vergerij je kakor v nekaterih dopisih vojvodi Krištofu skušal prikazati slovenske prevode kot svoje lastno delo (prim. Kausler-Schott, Briefwechsel 85, 88, 106, 112): pozimi, pravi, bo tako pridno delal, da upa na pomlad dati ves novi testament v tisk. Kmalu zatem pa trdi, da ne bi mogel opraviti tiskarskih korektur, ker slovenski komaj razume!

Pismo nam potrjuje, kar je pozneje Trubar povedal v posvetilu v Prvem delju tiga noviga testamenta 1557 o pomočnikih pri prevajanju, ki sta jih z Vergerijem iskala na Slovenskem (Rupel, Slov. protestantski pisci 20–21). Samo enega sta našla, Klementa Malija, pa še ta je umrl, preden je prišel na Nemško. Prav zanimivo pa je, da je Vergerij prvotno hotel tiskati slovenske knjige v Curihu. Tam se je tudi že dogovoril s tiskarjem; le-temu pravi Vergerij Gasnerus, v resnici pa gre za Gessnerja, zakaj tedaj sta v Curihu imela tiskarno brata Andreas in Hans Jakob

Gessner (prim. Seemann-van Elck P., Die Offizin Gessner zu Zürich im 16. Jahrhundert, Bern 1940). Za nas ni toliko važno, kako se je dogovoril in kdo je imel prav, Vergerij ali tiskar Gessner, važno je, da je tisk v Curihu preprečil Trubar, ker ni hotel v Curih. Zakaj se je Trubar upiral, nam Vergerij ni razodel, a zdi se, da je bila vzrok njegova služba v Kemptenu, saj so mu kemptenski gospodje še za Reutlingen s težavo dovolili dopust (Elze, Trubers Briefe 21).

Pravi povod pismu je Vergerijev spor s curiškim tiskarjem, ker je le-ta terjal, naj Vergerij v smislu dogovora (Vergerij se je dogovoril aprila ali maja 1555, ko je popotoval v Švico, gl. Kausler-Schott, Briefwechsel 24) pride tiskati ali pa naj plača. Vergerij se z vso zgovornostjo trudi dokazati, da je sklepal ustno pogodbo samo za tisk Matevža, t. j. za tisk dveh bal papirja, ne pa za ves novi zakon. Gessner bi bil imel pravico terjati odškodnino samo za te dve bali papirja, ne več, a še od tega bi bil lahko odstopil, ko bi bil upošteval, da Vergerij ni mogel dobiti korektorja za Curih. Prav užaljen je Vergerij, ker se je Gessner usajal, ko mu je Vergerij vse to sporočil po Jerneju Verzasci (ta Verzasca je bil špediter iz Locarna, gl. Cantimori D., Italienische Haeretiker der Spätrenaissance, Basel, 1949, 465). Gessner je Vergerija celo s pismom terjal, in to po nasvetu Sebastijanovem. Težko je reči, kdo bi bil ta Sebastijan; morda je bil Sebastijan Castellio (Castellion), znan francoski humanist, toda ta je tedaj bival v Baslu. Zato naj Bullinger stvar uredi Vergeriju v prid, saj je to naravnost njegova, pastorjeva, dolžnost. Na koncu še dodaja, da bo škodo imel samo Gessner, ker se ga bosta ogibala on (Vergerij) in njegov prijatelj Matteo Gribaldi, izvrsten italijanski jurist, verski begunec, ki ga je Vergerij maja 1555 pripeljal iz Curiha na Württemberško.

Pismo je še posebno važno, ker nam pojasnjuje začetek pismenih stikov med Trubarjem in Bullingerjem. Kakor znano, je Trubar prvič pisal Bullingerju 15. septembra 1555 (Elze, Pr. Trubers Briefe, 19 sl.) in s tem začel zanimivo, več let trajajočo korespondenco s švicarskim reformatorjem (gl. SR III, 149). Elze razlaga ta začetek, češ pravi vzrok Trubarjevega pisma Bullingerju je bila prošnja za denarno podporo; ker si Vergerij, ki je pri skupnem delu za slovenske knjige imel skrb za gmotna sredstva, ni upal sam osebno prositi Bullingerja, saj je čutil le-tega pridržanost do sebe, je poslal po kostanj v žerjavico Trubarja (Elze, Pr. Trubers Briefe 21). Pa to ni tako. Pravi vzrok je spor s tiskarjem Gessnerjem; Trubar je hotel, seveda na Vergerijevo pobudo, s pismom samo potrditi, kar je Vergerij pisal Bullingerju. Obe pismi sta

nastali hkrati (Trubarjevo je datirano s 13., Vergerijevo s 14. septembrom). Ko se je Trubar v prvem delu svojega pisma predstavil, pripoveduje zatem o svoji zvezi z Vergerijem in nadaljuje: »Und als ich Matheum allein het vertirt, hat den der h. Vergerius von stundan wöllen drukhen lassen von wegen etlicher ursachen, und hat mir deshalben geld zugeschigkht, das ich ime einen correctorem het überkhumen, aber denselbigen weder in unserem land noch hierumb mügen bekhumen. Nochmalls haben wir schwerlich meine herren von Kempten erbetten, das sy mir haben erlaubt hie her gen Reuttligen den Matheum allein zudruckhen, welches nun gött lob beschehen mit .2. pallen papir, dann mer zudruckhen und lenger hie zu sein ist mein gelegenheit nicht, mueß wiederumb zu meinem dienst. Und dem ist also und nicht anderst. Es gestet den hrn. Vergerium diser kleiner druckh warlich vill geldts von wegen das er die druckherei von Tübingen sterbs halben auff sein aigen khosten hie er [hieber] gen Reuttlig hat füeren lassen. Cur autem hec tue excellentie scribo, causam procul dubio tenet...«

Zadnji stavek sploh ne bi bil razumljiv, ko ne bi poznali Vergerijevega pisma; pomeni namreč: »Zakaj pa to pišem tvoji vzvišenosti — pravda je brez dvoma njegova.« Trubar hoče povedati, da je vse tako, kakor je Vergerij pisal, da je torej pravica na Vergerijevi in ne na tiskarjevi strani.

*

Naslednje pismo, ki nas zanima, je bilo napisano v Stuttgartu 8. oktobra 1555 (curiški drž. arhiv E II 356, 671). Iz njega nas zanima samo naslednje:

...Pulchre valeo; absolvi Slavica. Ad aulam redii... (Dobro se počutim; slavica sem končal. Vrnil sem se na dvor.)

*

Zadnji odlomek, ki nas zanima, je spet napisan v Reutlingenu, kjer se je Vergerij mudil zaradi tiska nekega svojega italijanskega prevoda; je iz pisma z dne 31. oktobra 1555 (curiški drž. arhiv E II 338, 1505) in se glasi:

Vir clarissime, ago tue pietati magnas gratias, quod Gasnerum placaveris; ego certe praeter Matheum nihil promiseram...

V prevodu: Preslavni mož, tvoji milosti se zelo zahvaljujem, ker si Gasnerja pomiril; razen Matevža res nisem ničesar obljubil...

*

Tako je Bullinger v opisanem sporu uspešno posredoval in potolažil tiskarja. Gotovo pa si je mislil svoje, zakaj dobro je poznal hrbravega Italijana. Ves nesporazum je pač nastal zaradi bahavega govorjenja Vergerijevega, ki ga je Gessner preresno vzel.

Résumé

Dans la correspondance encore inédite de Bullinger, conservée aux Archives nationales de Zürich, on trouve quelques données intéressantes sur les efforts de Peter Pavel Vergerij (Petrus Paulus Vergerius) pour la publication des livres slovènes en 1555.

Ainsi Vergerius mande le 22 août 1555 que les Carinthiens, les Styriens et les Carniolais désirent posséder une traduction slovène du Nouveau Testament, et qu'ils tiennent prête une somme assez importante pour subvenir aux frais; il raconte ensuite que le Nouveau Testament est déjà sur le chantier et qu'il compte se mettre bientôt au travail pour une Bible complète; il mentionne aussi la traduction croate des Ecritures, apportée par un Dalmatien. — Dans sa lettre du 14 sept. 1555, Vergerius annonce que l'Evangile de St. Mathieu traduit par Trubar sort de l'imprimerie, et il prie Bullinger d'arranger le différend qui l'oppose lui Vergerius, à l'imprimeur Gessner de Zürich. Vergerius en effet avait eu d'abord l'intention de faire imprimer l'Evangile de St. Mathieu à Zürich, et il était déjà en pourparlers avec l'imprimeur Gessner. Trubar cependant ne voulut pas aller à Zürich, et l'ouvrage fut imprimé à Tübingen, resp. à Reutlingen. Gessner exigeait donc un dédit, affirmant que Vergerius avait convenu avec lui de l'impression de l'entier Nouveau Testament. Cette lettre est particulièrement importante, puisqu'elle éclaircit le début de la correspondance entre Trubar et Bullinger: la première lettre de Trubar à Bullinger (Elze, P. Trubers Briefe 19 p. sl.) n'est pas due, ainsi que Elze l'a supposé, à une demande d'argent de la part de Trubar; celui-ci l'a écrite plutôt pour confirmer l'exactitude des renseignements donnés à Bullinger par Vergerius, à savoir que c'était bien Vergerius qui était dans son droit, et non pas l'imprimeur. — On apprend de la lettre du 31 octobre 1555 que Bullinger a réussi à calmer l'imprimeur et à arranger le différend.

Monica Partridge

ALEKSANDER HERCEN IN NJEGOV SVOBODNI RUSKI TISK

Uspehi, ki jih je dosegel Hercen kot novinar in urednik v petdesetih letih in v začetku šestdesetih let preteklega stoletja, so bili tako bleščeči, da so zasenčili njegovo prejšnje novinarsko delovanje in prizadevanje. Poznati pa moramo tudi začetke, če hočemo videti njegove poznejše londonske uspehe v pravi luči. Kajti to, kar je dosegel v Londonu, ni bilo morda srečna posledica priložnostnega poskusa v novinarstvu, temveč uspeh, ki je poplačal njegova dolgoletna prizadevanja.

Hercen je že leta 1833, takoj po diplomskem izpitu na moskovski univerzi, želel izdajati lastno revijo;¹ moral pa je v izgnanstvo, še preden so se njegovi upi mogli uresničiti. Ko se je po izgnanstvu vrnil v Moskvo, se je v štiridesetih letih večkrat trudil, da bi postal solastnik časopisa, ki ga je nameraval izdajati skupaj s prijatelji kot uradno glasilo moskovskih »zapadnjakov« in ki naj bi postal tekmeč slovanofilskega »Moskvitjanina«. Ko mu je oblast, ki mu ni bila naklonjena, preprečila, da bi kupil staro revijo ali ustanovil novo, je Hercen podprl s precejšnjo vsoto Nekrasova in Panajeva (ki sta mu bila tedaj prijatelja), da sta lahko kupila »Sovremennik«.² Če bi Hercen ostal v Rusiji, bi vsekakor imel znaten vpliv na uredniški program te revije, ker je bil tedaj že

¹ A. I. Hercen, *Polnoje sobranije sočinenij i pisem* v 22 tomah, izd. M. K. Lemke, P., 1919–1925, I, 135–137.

² Hercen in Granovski sta junija 1844 zaman poskušala, da bi si pridobila Raičevo zamirajočo »Galatejo«. V juliju istega leta tudi nista dobila dovoljenja, da bi izdajala nov časopis »Moskovskoje obozrenije«. Hercen je nato prosil Krajevskega, naj bi sprejel moskovske »zapadnjake« v celoti kot redne sodelavce pri reviji »Otečestvennije zapiski« in jim ponudil del časopisa, za katerega naj bi oni prevzeli odgovornost. (*Pisma A. I. Gercena k A. A. Krajevskemu*, St. P., 1893, 44–45). Odgovor je bil odklonilen. Leta 1845 so moskovski »zapadnjaki« zbrali 9500 rubljev, da bi si kupili kak drug časopis, toda za »Biblioteko za čitanje«, ki jo je imel v mislih Hercen (III. 461–462), to ni bilo dovolj. Leta 1846 so si prizadevali, da bi dobili v roke Panajeva »Sovremennik« in to v imenu Panajeva in Nekrasova, ker je Hercen mislil, da sta se Pogodin in Sevirov prito-

znan in uvaževan novinar in pisatelj. Literarni kritik Belinski poroča, da so leta 1847 romani Hercena in Gončarova »zavzemali brez dvoma prvo mesto, če sodimo po njihovem velikanskem uspehu pri bralcih«.³ Drugje je izpričano, da je Belinski takrat cenil Hercenovo literarno delo prav tako visoko kot dela Dostojevskega.⁴ Celo Krajevski, stiskaški urednik »Otečestvenih zapiskov«, je bil pripravljen, da plača Hercenu primerno vsoto za vsak njegov članek.⁵

V začetku leta 1847 je Hercen odpotoval iz Rusije z namenom, da se kmalu vrne. Da ostane v tujini, se je odločil šele po daljšem bivanju v Zahodni Evropi in potem, ko mu je car ukazal, naj se vrne.

Ko je leta 1848 videl izmaličenje meščanske revolucije, je ugasnila njegova revolucionarna vnema iz mladih let. Prijateljem v Moskvo je pisal, »da preneha politična revolucija in se ustvari nov svetovni nazor — to moramo pridigovati«. Odtlej je osredotočil vse svoje sile, da propagira ta novi svetovni nazor. »Objavljal bom v Londonu in Parizu«, se je zaobljubil v istem pismu iz leta 1849. »...Videli bomo, kaj je močnejše — nasilje ali ideje.«⁶ Nameraval je ustanoviti rusko založbo v Parizu in izdajati za Ruse v ruščini knjige, ki jih je bila ruska cenzura prepovedala. Te zamisli pa ni uresničil. Namesto tega je od leta 1849 do leta 1852 pisal pamflete, v katerih je Zahodno Evropo seznanjal s pravo Rusijo, ki se je skrivala za Nikolajevim »paradnim carstvom«. Večino jih je objavil v »La Voix du Peuple«, časopisu, ki mu je bil po imenu urednik skupaj s Proudhonom. Dejansko je Proudhon opravljal vse uredniško delo, Hercen pa je prispeval potrebna denarna sredstva in si je pridržal samo pravico, da objavlja svoje članke po lastni želji,⁷ ker kot izgnanec ni mogel več sodelovati v Nekrasova »Sovremenniku« ali v »Otečestvenih zapiskih«. Časopis »La Voix du Peuple« je imel velik in takojšen uspeh, kar je bilo pripisati zlasti njegovemu močno satiričnemu in radikalnemu tonu. Zato ne preseneča dejstvo, da so ga francoske oblasti po piclem letu ustavile.

žila pri oblasteh glede njegove žurnalistične dejavnosti. Prva njihova prošnja je bila odbita. Šele ko je privolil Nikitenko, da njega imenujejo kot izdajatelja, so dobili dovoljenje, da ga lahko kupijo. Največjo vsoto je pri subskripciji prispevala Hercenova žena. (Glej »Ruskaja misl«, 1904, X, 42, in C. Corbet, *Nekrasov: L'homme et le poète*, Paris 1948, 124—131).

³ *Vzglad na russkuju literaturu 1841 goda*. Članek 2.

⁴ Belinski, *Pisma*, izd. Ljatski, St. P., 1914, III, 97—99.

⁵ *Pisma k Krajevskemu*, p. 66. Belinski poroča, da je lahko Hercen zahteval za tiskano polo 100 srebrnih rubljev, medtem ko jih kdo drugi ni mogel prejeti več kot 25 (*Pisma*, III, 204).

⁶ V, 287—290. ⁷ V, 293—294.

Urejanje publikacij Svobodnega ruskega tiska, ki ga je ustanovil v Londonu tri leta po poskusu s Proudhonom, je bilo za Hercena čisto nekaj drugega kot sodelovanje pri »La Voix du Peuple«. Zdaj se je poleg pisanja člankov lotil tudi uredniškega dela. Vsa stvar mu je pomenila mnogo več. Leta 1854 je zapisal: »Enkrat za vselej naj pojasnimo, da nam ruska propaganda ne pomeni samo muhe, ljubimkanja ali skorje kruha; vse naše življenje je, naša vera, del našega srca, naša služba ruskemu narodu.«⁸

Ko je Hercen dve leti prej prišel v London, je bil razočaran v svojih duhovnih prizadevanjih in v osebnem življenju. Globoko nesrečen in dvomeč v samega sebe je menil, da mu življenje ne more nuditi ničesar več in da tudi sam nima ničesar več nuditi življenju. Njegov Svobodni ruski tisk mu je s tem, da ga je rešil iz te pobitosti, dal nov *raison d'être*; bil je njegov zadnji poskus, da ubeži usodi »lišnjega človeka«. To se mu je skoro posrečilo.

Kmalu po svojem prihodu v London je Hercen navezal stike s krogom poljskih beguncev, katerih Osrednji odbor je bil takrat že lastnik cvetočega Svobodnega poljskega tiska. Ko se je odločil, da ustanovi podoben Svobodni ruski tisk, mu je poljski Osrednji odbor ponudil svojo pomoč. Domenili so se, da bo Hercen kril vse stroške za izdajanje, Poljaki pa bodo prevzeli skrb in stroške za širjenje ruskih časopisov in pamfletov po istih poteh, po katerih so širili svoje.

Svobodni ruski tisk se je februarja leta 1853 nastanil tik ob poljskem v londonskem Regent Squareu. Tehnični upravnik je bil Poljak Cziernecki.

Hercen je naznanil ustanovitev svoje založbe z letakom, v katerem je pozval »svoje brate v Rusiji« k sodelovanju. Te »brate« je prosil, naj mu pošiljajo v objavo vse, kar je »pisano v duhu svobode«, kajti urednik ima namen, da objavi vse »od znanstvenih spisov, dejstev, statističnih in zgodovinskih razprav do romanov, povesti in pešmi«. Če ne bi imeli izvirnih prispevkov, naj mu pošiljajo rokopise cenzuriranih pesmi pesnikov, kakršni so Puškin, Rilejev in Lermontov. Namen Svobodnega ruskega tiska je, da postane »vaše glasilo, vaša svobodna necenzurirana beseda«, kajti »menimo, da je prišel čas, ko je treba tiskati rusko izven Rusije«.⁹

Bivši prijatelji v Rusiji še zdaleč niso bili tako kot Hercen uverjeni, da je čas ugoden za drzen pojav necenzurirane ruske besede, še manj

⁸ IX, 130. ⁹ VII, 186—188.

pa so si upali pridružiti se takemu podjetju. Tudi ruski begunci v Zahodni Evropi niso pokazali nič navdušenja, ker so se bali, da bi se kompromitirali v očeh vedno čuječega Tretjega oddelka. Od vseh Hercenovih pariških prijateljev ga je v prvih težkih in obupno samotnih časih spodbujala in mu dejansko pomagala samo Marija Reichel, rojena Marija Kasparovna Ern, ki je zapustila Moskvo leta 1847 v Hercenovi družbi. Zgodovina ji je še vedno dolžna priznanje za vse, kar je storila za Hercena in za prihodnje generacije s tem, da je pripomogla, da je Svobodni ruski tisk uspel. Zbirala je za Hercena gradivo iz Rusije in tudi časopise in knjige, iz katerih je zajemal podatke, ter pošiljala vse to v London v ovitkih in zavojih namišljene trgovske družbe.

Strah ruskih beguncev, ki so se takrat ogibali Hercena, ni bil brez podlage. Kakor hitro je ruska vlada dobila poročila o Hercenovem delovanju v Londonu, je poslala tja svoje izzivače in naprosila vse evropske vlade, naj prepovejo uvoz Hercenovih publikacij. Tretji oddelek je zahteval tudi razpust londonske založbe, česar pa ni dosegel. Poskušal je dobiti seznam vseh oseb, ki so bile s podjetjem v zvezi. Tajnim policijam raznih evropskih držav je poslal nad sedemdeset različnih listin in jih v njih opozarjal na Hercenovo delovanje. Hercen je vedel, da se policija zanima zanj; postal je previden, oplasiti se pa ni dal.

Skoraj cele tri mesece ni bilo nobenega odziva na prvi letak, ki ga je razposlal s tako velikimi upi. V neskončno dolgih mesecih, ko je čakal nanj, se je čutil popolnoma zapuščenega in neizmerno osamljenega. »Ne morete si predstavljati, v kakšni skrajni in popolni osamljenosti živim«, je pisal Mariji Reichel. »Zdaj imam na stotine znancev, pa ne enega samega bližnjega prijatelja.«¹⁰ Ko pa je šlo za usodo založbe, Hercen ni izgubil upanja in ni hotel priznati poloma. »Tiskana beseda bo ostala, in celo če ne storim ničesar drugega več, bodo nekoč cenili to prizadevanje za rusko propagando,« je prerokoval.¹¹ Deset let pozneje je priznal, da se je oklepal svoje vere tudi tedaj, ko se je zdela popolnoma nesmiselna, ker je »čutil, da bi mi ne ostalo sploh nič, če bi dopustil, da se mi založba izmuzne iz rok.«¹²

Zahodnoevropski napredni časopisi so prvi z navdušenjem pozdravili novi tisk. Hercena je ob tem še bolj bolelo, da se niso odzvali njegovi rojaki, posebno njegovi prijatelji. »Poljski časopisi so začeli poročati o mojem tisku, v katerem vidijo novo zarjo in tako dalje. Sveta nebesa, v glavi se mi vrti, ko vidim taka protislovja med svojimi najbližjimi

¹⁰ VII, 246. ¹¹ VII, 207. ¹² XVI, 129.

prijatelji in javnostjo. Zase sem prepričan, da je to najboljše, kar sem kdaj v življenju storil.¹³

Konec tretjega meseca se je začelo oglašati nekaj posameznikov iz Rusije in Hercen je zmagoslavno izjavljal: »Tisti, ki bi radi pisali, tudi *morejo* pisati in nam pošiljati, vidite! ... Zdaj v Moskvi že vedo za naš tisk.«¹⁴

Ker so prispevki dotekali prepočasi, je začel Hercen objavljati svoja lastna dela. Do konca leta 1854 je izdal svoja »Pisma iz Francije in Italije« (zdaj prvič zbrana v eni knjigi, ki so jim bila priključena tudi starejša »Pisma iz Avenue Marigny«), prvi del svojih spominov (pod naslovom »Tjurjma i ssylka«) in tri povesti, »Dolg prežde Vsego«, »Mimojezdom« in »Povreždennyj«. Te povesti, ki jih je Hercen napisal že nekaj let prej, ki pa še niso bile objavljene, so izšle zdaj skupaj pod naslovom »Prervannye rasskazy«.

Izšli so tudi razni novi pamfleti: »Jurjev denj« in »Kreščenaja sobstvennostj« sta se zavzemala za osvoboditev tlačanov, medtem ko sta »Poljaki proščajut nas« in »Russkomu Vajinstvu v Poljše« pozivala poljske in ruske socialiste k združitvi proti skupnemu sovražniku, carskemu režimu v Rusiji. V pripravi je bila tudi prva ruska izdaja dela »S togo berega«. Sazonov, Hercenov sošolec in soizgnanec, je napisal pamflet »Golos s čužbiny« in pesem, ki ju je založba objavila. Dve pismi junškega upornika Jemeljana Pugačova in članek »Dva videnija sv. Kondratija« so dopolnili celotno produkcijo založbe v prvih osemnajstih mesecih.

Leto 1855 je bilo za Hercenovo založbo prav tako pomembno, kot je bilo pomembno za Rusijo. Rusi so bili premagani na Krimu, Nikolaj I. je umrl, Hercen pa je izdal prvi zvezek svoje revije »Poljarnaja zvezda«.

Revija naj bi postala glasnik »mlade Rusije, Rusije bodočnosti in ljudstva«. Izhajala naj bi dvakrat na mesec ter bila posvečena izključno vprašanjem »ruske svobode in širjenju svobodne misli v Rusiji«.¹⁵ To naj bi bil prvi necenzurirani ruski časopis, odkar svet pomni. Veljal naj bi osem šilingov. Vsebina vsakega zvezka pa bi bila sestavljena po načrtu. »Želimo, da naj bi vsak snopič vseboval po en splošen članek (filozofija revolucije, socializem), en zgodovinski ali statistični članek, ki naj obravnava Rusijo ali slovanski svet, izvleček iz kake pomembne publikacije in po en izviren literarni članek. Poleg tega bomo prinašali drobne literarne zapiske, novice itd.«¹⁶ V skladu s tem načrtom je prvi zvezek vse-

¹³ VII, 212. ¹⁴ VII, 238. ¹⁵ VIII, 167. ¹⁶ VIII, 171.

boval Engelsov članek »Što tako je gosudarstvo«, Belinskega polemično »Pismo Gogolju« s kratkimi Hercenovimi pripombami, Micheletovo »Renaissance« (s Hercenovim uvodom), izbrane odlomke iz Hercenovih spominov in drobiž, ki ga je urednik krstil za »tutti frutti«. Načrt te revije je bil zelo podoben tistemu, ki so ga sestavili leta 1833 Hercen, Sazonov in Satin tik pred aretacijo večine članov njihovega krožka.

Tudi tokrat so zahodnoevropski revolucionarni demokrati, med njimi Michelet, Proudhon, Victor Hugo in Mazzini, podprli novo Hercenovo revijo, še preden so se oglasili ruski izobraženci. Prva spodbuda iz Rusije je prišla šele po dolgem, tesnobnem čakanju, ko se je nestrpnemu Hercenu že zdelo, da mu »nihče ne bo pomagal«. Bilo je anonimno pismo, ki je želelo reviji mnogo uspeha in prineslo beguncu priznanje, da si je »izbral vlogo, ki priteza nanj poglede vseh mislečih ljudi«. ¹⁷

Prva tri leta je delala Hercenova založba z izgubo. Tiskali so pamflete, prodali pa niso niti enega izvoda in celo brezplačno so jih težko razpečavali, posebno v Rusiji. Šest mesecev po ustanovitvi »Poljarne zvezde« pa se je obzorje zjasnilo. Hercen pripoveduje, da je nekega dne v začetku leta 1856 »poslal knjigarnar iz Berner's Streeta iskat za deset šilingov »Kreščene sobstvennostj«. Smatral sem to za uspeh, dal fantu šiling napitnine in spravil z nekakšnim buržujskim zadovoljstvom na poseben kraj prvi denar, ki ga je prislužil Svobodni ruski tisk«. ¹⁸ To je bil začetek stalnega in naglega vzpona prodaje publikacij založbe. Hercenov optimizem je naraščal, kakor je napredovala prodaja. Aprila 1856 je pisal igralcu Mihailu Ščepkinu: »Ponavljam bolj odločno kot kdajkoli, da sem prepričan o tem, kako važno je imeti popolnoma svobodno glasilo za rusko misel. Od aprila lanskega leta smo prodali iz Londona že za deset tisoč frankov ruskih knjig.« ¹⁹ Leto pozneje je pisal Karlu Vogtu: »Ne morete si predstavljati, v kolikšni meri narašča naša propaganda v Londonu. Moje knjige se imenitno prodajajo in stroški so kriti. Primer: tretji zvezek »Poljarne zvezde« bo izšel 15. t. m. Tri sto izvodov je že naročenih in do 1. maja lahko računam na dve sto novih naročil.« ²⁰ V tistem mesecu so ljudje pokupili vse izhode, razen tega pa je založba razprodala tudi vse svoje druge publikacije. V začetku leta 1857 je bilo prodano do zadnjega izvoda vse, kar je izdal Svobodni ruski tisk. Eden Hercenovih londonskih zastopnikov, Trübner & Co., je natisnil na lastne stroške drugo izdajo vseh publikacij založbe.

¹⁷ VIII, 291. ¹⁸ XVI, 131. ¹⁹ VIII, 387. ²⁰ VIII, 420.

V tem času je Hercen na pobudo svojega dobrega prijatelja Ogarjova začel izdajati reden časopis, ki mu je dal ime »Zvon« (Kolokol). Ogarjov, ki je prišel šele pred kratkim iz Rusije, da bi se naselil pri Hercenu v Londonu, je vedel, kako nestrpno pričakujejo rojaki v domovini rednih, necenzuriranih novic. Hercen in Ogarjov sta bila sourednika Zvona, vendar je prvi delal mnogo več in imel tudi mnogo več vpliva na smer lista.

Prijatelja sta nameravala ustvariti v Zvonu forum za »izključno ruska vprašanja«; boriti sta se hotela zlasti za to, »da se beseda osvobodi cenzure, da se kmetje osvobodijo zemljiških posestnikov in da se davkoplačevalci osvobodijo telesnih kazni«. Zvon naj se ukvarja s prav vsemi ruskimi zadevami, tudi z »bedastimi odredbami, z bedastim preganjanjem verskih ločin, ... s krajo visokih uradnikov ... z nevednostjo senata, z vsem, kar je smešnega, in z zločini, z zlonamernostjo in z nepoučenostjo«. ²¹ Čeprav so bile gradivu s tem določene ožje meje kot v »Poljarni zvezdi«, je bil krog bralcev, ki jim je bil namenjen Zvon, mnogo širši. ²² Zvon naj bi bil cenen časopis, ne draga revija. Razen tega naj bi izhajal dvakrat mesečno, namesto dvakrat na leto.

Prva številka je izšla v juliju 1857. Od 1. julija 1857 do 5. februarja 1858 je časopis izhajal samo enkrat na mesec, ostale pa dvakrat na mesec, kot je bilo predvideno v načrtu. Uspeh je takoj v začetku prekosil vsa pričakovanja. Spočetka so tiskali vsako številko v 2500 izvodih, pozneje pa so morali ponatisniti prvih 29 števil, in še je moral en izvod služiti več bralcem.

Hercen je bil res spreten urednik in člankar, a razen tega so na uspeh časopisa vplivali še razni drugi činitelji. Kot smo omenili že prej, je imel Hercen mnogo navdušenih bralcev že pred svojim odhodom iz Rusije. Številni ruski izobraženci so brali njegove prve eseje iz Zahodne Evrope, ki jih je priobčil »Sovremennik«, in so o njih mnogo razpravljali. Ker so že iz »Poljarne zvezde« in drugih publikacij vedeli za Hercenovo londonsko založbo, so bili zelo radovedni na ta novi necenzurirani časopis. Ker v Rusiji ni bilo nobenega drugega necenzuriranega časopisa, je bil Zvon zelo zanimiv, posebno še zato, ker je bil uradno seveda prepovedan. Časopis bi imel morda dokaj manj bralcev, če se ruski uradni krogi zanj sploh ne bi zmenili.

²¹ VIII, 426.

²² Nič manj pa niso bile Hercenove publikacije namenjene tudi ruski izobraženi eliti.

Tudi splošno razpoloženje vseh naprednih ruskih izobražencev je pripomoglo k uspehu Zvona. Časopis se je pojavil v trenutku, ko sta splošni optimizem in občutek svobode, ki sta zavladala neposredno po Nikolajevi smrti, dosegla višek. Celo najbolj oklevajoči naprednjaki so takrat še zagovarjali in celo pričakovali reformo. Uredniška politika Zvona je bila taka, da je v času njegovega največjega uspeha zadovoljila vse vrste naprednjakov. Citat, ki smo ga navedli prej, nam je povedal, kako je Hercen po letu 1849 opustil revolucionarne cilje in se oprijel efčnih ter zahteval samo ustvarjenje novega svetovnega nazora s pomočjo propagande. Njegovi družbeni in politični cilji so bili popolnoma negativni: pridigal je samo uničenje vsega obstoječega zla.²³ Takega programa so se lahko oprijeli naprednjaki vseh odtenkov, ki so si »zlo« lahko razlagali vsak po svojem lastnem okusu. Ker se Hercen sedaj še ni ukvarjal niti s potjo, ki naj pripelje v socialistično Utopijo, niti s končno obliko te utopije, ni mogel priti v nasprotje z nobenim izmed svojih bralcev.

Kljub tem činiteljem pa bi manj pomembna osebnost in manj nardarjen urednik in novinar ne mogel doseči z Zvonom tega, kar je dosegel Hercen.

Lastnost, ki je bila zanj kot urednika posebno dragocena, je bila njegova ogromna življenjska sila in zmožnost za delo. Razen tega si je pomagal pri težavskem delu s svojim bleščečim kritičnim razumom. Odkar je prišel v Evropo, je videl, kako so se pojavili in prehitro propadli številni emigrantski časopisi. Preden se je sam spravil na delo, je skrbno proučil razloge, ki so zakrivali neuspeh teh publikacij. Prišel je do zaključka, da so časopisi propadli največ zaradi tega, ker uredniki v tujini niso imeli dovolj tesnih stikov z domovino. Hercen je uvidel, da so v izgnanstvu tako uredniki kot sodelavci »veneli in odmirali kot drevesa brez svežega življenjskega soka«. Zato se je že spočetka trudil, da bi navezal tesne in trdne stike z Rusijo. Pisal je starim prijateljem in znancem ter jih prosil za novice in prispevke. Če ni dobil odgovora, je pisal znova in, če je bilo treba, še tretjič. Večkrat je pisal Mariji Reichel v Pariz ter jo prosil, naj naveže kar se da mnogo stikov z ljudmi v domovini in s popotniki iz Rusije, ki prihajajo v Pariz. Poljskim izgnancem je dajal na razpolago denarna sredstva, da so v ta namen lahko poslali zastopnike v Rusijo. V svojem prizadevanju, da bi ohranil

²³ Temelj njegove nihilistične miselnosti je jasno podan v predgovoru k ruski izdaji njegove knjige *S toga berega*, Januar, 1855.

in okrepil stike z Rusijo, ni nikdar popustil, kajti dela se ni bal; bal se je samo tega, da bi mu ga zmanjkalo.

Konec leta 1856 je imela založba že dva zastopnika v Londonu (Trübner in Thimm) in enega (A. Franck) v Parizu. V Londonu so bile publikacije Svobodnega ruskega tiska na prodaj v knjigarni Tchorzewskega v Sohu. Založba je imela zdaj svoj sedež v Judd Streetu št. 82, kamor se je preselila, ko je poljska založba zašla v hude denarne težave. Pozneje se je še enkrat preselila na Thornhill Place, Caledonia Road.

Leta 1867 je imela založba po zaslugi Hercena in drugih, ki jih je znal pritegniti k delu, že obširno in dobro organizirano omrežje za zbiranje novic in razširjanje publikacij, ki so bile zdaj na prodaj v Londonu, na Dunaju, v Berlinu, v Vratislavi, Poznanju, Leipzigu, Bruslju in Parizu, ponekod tudi pri več knjigarjih v enem mestu. Izven tega omrežja pa so obstajale tudi direktne zveze z Rusijo. Publikacije so pošiljali čez mejo na različne načine; po navadi so jih prenašali potniki, ki so se včasih posluževali kovčkov z dvojnim dnom. Vsaj enkrat je Hercen predrzno poslal svoje publikacije po uradni pošti in jih naslovil na neki vladni urad. Ob drugi priliki je poslal na ladjo, ki je bila namenjena v Rusijo, kovček na ime namišljenega potnika Thommassiusa. Kovček je ostal na ladji skoraj dva meseca, ne da bi ga prišel kdo iskat. Ko so ga končno odprli, so našli v njem 36 izvodov Zvona, naslovljenih na »Cenzurni odbor«, in vozno karto na ime Tretjega oddelka. Običajno pa publikacij niso uvažali v Rusijo na tako izzivalen način. Giljarov-Platonov je v nekem članku opisal, kako so Hercenove knjige in letaki »prodirali v Rusijo po vseh mogočih poteh, po morju in po suhem, v kovčkih in v škornjih, pod podlogo plaščev, kot ovojni papir v navadnih svežnjih, ki so jih nosili židovski potniki, ali pa, kar je bilo še bolj zanesljivo, visoke osebnosti, ki si jih cariniki niso upali osumiti ali preiskati.«²⁴

Širjenje tiska in zbiranje novic v Rusiji je bilo zvezano s precejšnjimi izdatki. Če ne bi imel Hercen visokih zasebnih dohodkov, se podjetje ne bi moglo pretolči skozi težke prve čase in ne bi moglo izdajati svojih publikacij tako dolgo z izgubo. Hercen je bil realist in se je zavedal, da bo kot sovražnik reakcije dosegel več s svojim denarjem kot brez njega. Iz tega razloga, pa tudi zaradi svojega osebnega udobja je posvečal precej pozornosti svojim premoženjskim razmeram in naložbam

²⁴ IX, 259. Glej tudi *Russkaja misl*, 1906, XI, 192, in *Voljnoje slovo*, 1883, № 58.

ter si je celo premeteno zagotovil pomoč bogatega finančnika Jamesa Rothschilda. Očitali so mu, da ni iskren revolucionar, ker je bil »dober trgovec in je znal nepravično pridobljen denar obrniti sebi v prid«. ²⁵ Tisti, ki so dvomili v njegovo iskrenost, ga niso razumeli. »Denar je eno od mojih orožij in zato ga ne smem razsipati«, je modro trdil. ²⁶ V svojih spominih je pisal, da »bi bilo hinavsko, če bi se delal, kot da zaničujem premoženje. Denar pomeni neodvisnost, moč, orožje. In v vojnem času nihče ne zavrže orožja ... in tako sem smatral za pravično in potrebno, da sem iztrgal vse, kar sem mogel, iz medvedjih krempljev ruske vlade«. ²⁷

Ne samo Hercenova osebna energija, ampak tudi vsa njegova osebnost je imela važno vlogo pri uspehu Zvona. Hercen je bil bleščeč sogovornik. Naučil se je biti hoteno »očarljiv«, imel pa je tudi prav tiste osebne lastnosti, ki so mu pridobivale zaupanje in povzročale, da so se ljudje prijetno počutili v njegovi družbi. Tako se mu je z lahkoto posrečilo, da je navezoval nove stike in izvabil obiskovalcem vse novice o Rusiji, ki so jih utegnili vedeti. Njegova osebnost je žarela tudi iz vsega, kar je napisal. Svojim bralcem ni pomenil samo urednika ali imena, temveč živega človeka. Zato so ga ruski bralci, ki so potovali po Evropi, skoraj vedno obiskali v Londonu, kakor bi obiskali prijatelja. Lehnke piše, da je bilo v času največje razširjenosti Zvona za Rusa, ki je obiskal London, prav tako nezaslišano, da ne bi videl Hercena, kakor za katolika, če bi prišel v Rim, pa ne bi videl papeža. Med Rusi, ki so obiskali Hercena v Londonu, so bili pisatelji, vojaki, duhovniki, revolucionarji, kmetje, državni uradniki, slovanofili, zahodnjaki in celo najbolj reakcionarni konservativci. Med drugimi so ga obiskali Bakunin, Turgenjev, Černiševski, igralec Mihail Ščepkin, Dostojevski, Tolstoj, Aleksander Serno-Solovjovič, Sergej Aksakov, Krajevski, Panajev in Miljukov. Zadnji, ki je imel zveze s skupino Petraševskega, je obiskal Hercena štirinajstkrat v štirinajstih dneh, ki jih je prebil v Londonu. Zabeležil je o njem: »Čeprav je že prekoračil petinštirideseto leto, je bila njegova visoka, zastavna postava, presenetljivo energična in živahna, in njegova lepa glava z dolgimi, temnimi, nazaj počesanimi lasmi in z razumnimi, izrazitimi očmi je povsod takoj vzbudila pozornost.« ²⁸

Hercen je imel rad prijetno družbo, kadar pa je z vso prisrčnostjo sprejemal kakega ruskega popotnika, ki se je oglasil pri njem, ni mislil

²⁵ E. H. Carr, *The romantic exiles*, L., 1933, str. 44.

²⁶ VIII, 320.

²⁷ *Byloje i Dumy*, del V, pogl. 39, str. 1.

²⁸ VIII, 512.

samo na lastni užitek. Njegova londonska gostoljubnost je bila le del gostoljubnosti, s katero je sprejel vsakega dopisnika v stolpce svojega časopisa. Časopis je bil prav tako kot njegov dom forum, kjer je vsak lahko izrazil svoje mnenje necenzurirano, pa naj je bil kakršnih koli nazorov. »Biti glasnik vaše svobodne necenzurirane besede — to je moj cilj«, je zapisal urednik Zvona. »Ne želim vam ponujati svojih lastnih novih reči, temveč izrabiti hočem svoj položaj za to, da izrazim vaše neizražene misli, vaše zatrte težnje. Te želim posredovati vašim bratom in prijateljem, izgubljenim v ruskih pustinja, kjer se svobodna beseda ne sme oglasiti.«²⁰ Prizadeval si je, da bi bil njegov časopis zrcalo javnega mnenja, na tistem pa je upal, da bo razpalil v Rusiji duhovno gibanje, ki bo rodilo nov svetovni nazor.

Razen polemičnih člankov in člankov, ki so se potegovali za osvoboditev tlačanov, je prinašal Zvon še uvodnike, kratke članke o aktualnih zadevah, knjižne ocene in naznanila, novice o znanih socialistih (n. pr. o Bakuninovem pobegu iz Rusije in izgnanstvu Černiševskega) in poročila o carju in njegovih prisklednikih, zlasti o njihovem nečastnem početju. Ta poročila in novice je po navadi pisal Hercen sam v živahnem, često posmehljivem slogu. Posnemal jih je iz podatkov, ki so mu jih dobavljali njegovi dopisniki. Članki, v katerih je bičal reakcionarje, so bili pisani v ogorčenem, ironičnem ali satiričnem tonu in so bili vsi branja vredni, dokler se ni Hercen v zadnjih letnikih Zvona omejil skoraj samo na precej dolgočasne napade na Muravjova in Katkova.

Septembra 1862 je Hercen začel denarno podpirati »La Cloche«, francosko inačico Zvona. V njej so izšli številni Hercenovi članki, med njimi njegove znane »Idées sur le développement de l'idée révolutionnaire en Russie«.

V Rusiji je postalo Hercenovo ime prapor, pod katerim so se zbirali vsi naprednjaki; spoštovali pa so ga tudi člani ultra-liberalnih strank. Knez V. P. Meščerski je v svojih spominih zapisal: »Proti koncu leta 1856... se je začelo popolnoma novo politično življenje... pojavil se je nov strah — strah pred Hercenom. Pojavil se je nov glas vesti — Hercen; pojavil se je nov idol — Hercen... vse se je sukalo okrog Hercena. Kakor hitro smo študentje prava stopili iz fakultetnega poslopja, smo že zaslišali pogovore o Hercenu; v vojnih akademijah, ki so bile tedaj najpomembnejše, so se Hercenovi pamfleti pojavljali iznenada, kot da bi padali z neba, in vse jih je čitalo. Spominjam se, da sem nekoč s

²⁰ VII, 188.

kadetom svojih let razpravljajal o tem, da so bili razredi v kadetnici razdeljeni na Hercenove pristaše in nasprotnike.³⁰ Dalje pripoveduje, da so Hercenove publikacije prodrle celo v vladne urade v toliki meri, da se dozdevno ni nihče poskušal ustaviti temu navalu. Slišati je bilo, da jih je prebiral celo car sam. Pogodin, bivši Hercenov slavjanofilski tekmeec, je zdaj priznaval, da »Hercenova avtoriteta, podprta z njegovimi talenti, igra veliko vlogo«. ³¹ Černiševski je o razdobju med letom 1858 in 1861 izjavil, da je »Hercenova avtoriteta tedaj vsemogočno vladala nazorom vseh ljudi, ki so se nagibali k liberalizmu«. ³²

Čeprav je ravno Zvonov uredniški program pripomogel k njegovim začetnim uspehom, je moral prav ta uspeh skoro neizbežno povzročiti njegovo kasnejše propadanje. Kajti s tem, da je Hercen spodbujal svobodno razpravljanje o temeljnih socialnih in političnih vprašanjih, je med Zvonovimi bralci naravnost izzival delitev duhov na ostro si nasprotujoče tabore.

Prvi kritik Zvona se je oglasil že leta 1858; bil je Čičerin, tipičen zmerni liberalec, ki sta se mu pridružila tudi Hercenova bivša prijatelja Korš in Ketscher. Nazori Zvonovega urednika so jim bili preveč radikalni. Leta 1859 se je oglasil kritik iz vrst Svobodnih Poljakov, ki so jim bili isti nazori spet preveč reakcionarni. Toda najhujši napad na Zvon je prišel od Černiševskega in Dobroljubova. Njune odnose do Hercena je vredno podrobneje razčleniti, kajti prav onadva sta prevzela po Hercenu ideološko vodstvo najbolj naprednih ruskih izobražencev. Ko sta bila še študenta, sta oba občudovala Hercena in ga smatrala za svojega duhovnega vodjo. Černiševski je 19. junija 1850 zapisal v svoj dnevnik o Hercenu naslednje: »Spoštujem ga bolj kot katerega koli drugega Rusa in ni stvari, ki bi je ne bil pripravljen storiti zanj.« Kariera Dobroljubova je bila skoraj uničena, ko so pri njem še v študentovskih letih odkrili Hercenove londonske publikacije. Pozneje je opisal, kako se je v januarju 1857 nekoč za ves dan tako zatopil v čitanje »Poljarne zvezde«, da ni niti slišal prijateljev, ki so razpravljali v isti sobi. ³³

Černiševski je zašel v nasprotje s Hercenovimi nazori že leta 1856, medtem ko je Dobroljubov zavil na drugo pot šele leto kasneje. Prepad

³⁰ *Moji vospominanija*, I, 67.

³¹ N. P. Barsukov: *Žiznj i trudy M. P. Pogodina*, St. P., 1888—1910, XVIII, 227.

³² N. G. Černyševski, *Izbrannye sočinenija*, Moskva—Leningrad, 1950, str. 775.

³³ *Letopisi žizni i dejatel'nosti Dobroljubova*, izd. S. A. Rejser, Moskva, 1953, str. 143.

med Hercenom in obema »plebejskima« urednikoma se je začel odpirati leta 1857 kmalu po pristopu Dobroljubova k uredniškemu odboru »Sovremennika«. Za primer, da bi bil »Sovremennik« ukinjen, je bilo domnjenjeno, da bi prevzela izdajanje Hercenova londonska založba. Sredi leta 1858 je Černiševski na skrivnem obiskal Hercena v Londonu in ga skušal pregovoriti, naj uvede v Zvonu bolj konstruktivno revolucionarno politiko namesto dotedanje negativne politike, ki se je omejevala na obtoževanje ruskih reakcionarjev.

V maju leta 1859 je Dobroljubov objavil članek »Što tako je Oblomovščina?«, v katerem je ostro kritiziral tiste Ruse, ki »samo govore o plemenitih prizadevanjih, o zavesti moralne dolžnosti in o splošnih interesih; ... ko bi bilo treba nastopiti, se pa izkaže, da so vse le besede, same besede... prebirajo koristne knjige, da so na tekočem o tem, kaj se po svetu piše; pišejo navdihnjene članke, da občudujejo logično zgradbo svojih lastnih argumentov; govore drzne govore, da poslušajo svoje lastne zvaneče fraze... Ko pa gre za nadaljnji korak, za to, kar je smisel vsega tega čitanja, pisanja in govorjenja — ne marajo imeti s stvarjo nobenega opravka.«³⁴ Čeprav članek ni bil naslovljen osebno nanj, je Hercen vendar popolnoma upravičeno čutil, da je napad namenjen tudi njemu. V Zvonu je objavil v odgovor članek »Very Dangerous« in v njem poudaril, da mlajša ruska generacija nima pravice smešiti najjiskrenejše napore svojih predhodnikov; čeprav so bili njihovi naporji morda samo neučinkovite besede, so vsaj prvi poskusili odkrito izraziti napredne misli ljudi, ki jim je oblast neusmiljeno in dosledno mašila usta. Pisal je: »Sami prav dobro vidimo napake in zmote našega pisanja, okornost naših prvih odkritih besed. Toda kaj je presenetljivega na tem, da ljudje, ki so jim policija, sodišča in gubernatorji vse življenje delali krivico, zdaj preveč govore o tem?«³⁵

Naslednje leto (1860) je Zvon prejel v objavo pismo s podpisom »Rus«, v katerem je avtor (verjetno Černiševski) zahteval, naj urednik sprejme revolucionaren program. Hercenu je sporočal: »Vi ste eden od tistih ljudi, ki iskreno žele blagor ljudstva, pa ne vidijo prepada ob svojih nogah, ker gledajo z zaupanjem v daljavo.« »Izpremenite svoj ton«, je moledoval, »in dajte, da bo Zvon bil plat zvona, ne pa klical ljudi k molitvi.«³⁶ Hercen je zvest svojim uredniškim načelom pismo pri-

³⁴ *Sočinenija*, izd. Pantelejeva, St. P., 1885, II, 501.

³⁵ X, 12.

³⁶ X, 229.

občil, dodal pa mu je svojo pripombo. V njej je pojasnil, da ne želi začeti polemike s Černiševskim, ki je »prijatelj«, ker bi »državljanska vojna« škodila skupni stvari. Vendar pa je še enkrat izjavil, da odklanja nasilje, »to *ultima ratio* zatiranih«, dokler »ne bo več upanja, da bi se mogli rešiti, ne da bi prišli za sekiro...«. ³⁷ Hercen je doživel razočaranje leta 1848; mlajši ruski naprednjaki so bili zdaj razočarani nad Hercenom. Odslej se je začela mlajša generacija z zaupanjem vase, ki je značilno za mladino, postopoma zanašati bolj sama nase; odvrnila se je od Hercena k Dobroljubovu in Černiševskemu, od Zvona k Sovremenniku.

V marcu leta 1860 je Dobroljubov v svoji oceni romana Turgenjeva »Na predvečer« znova napadel generacijo »odvečnih« mož. Članek je bil priobčen v »Sovremenniku« pod naslovom »Kogda že pridet nastojaščij denj«. V njem je zatrjeval, da »družba ne živi samo v ta namen, da besediči in izmenjava misli... Razdobju, ko družba neke misli in težnje prizna, mora slediti razdobje, ko je treba te misli in težnje ostvariti; razmišljanju in besedam morajo slediti dejanja«. ³⁸ Članek se je končal z vprašanjem, kdaj bo iz nove ruske generacije vstal vodja, ki bo znal z dejanji izpremeniti ideale v stvarnost.

Hercena je članek globoko razžalil, najbolj zato, ker je Dobroljubov odkrito povedal, da je treba novih voditeljev. Ogorčen je bil, da je ta mladič tako meni nič tebi nič prešel njega in njegovo generacijo, ne da bi jim priznal vsaj nekoliko zaslug za napredno gibanje, kar bi jim po pravici šlo. Svojemu ogorčenju je dal duška v članku »Lišnie ljudi i želčeviki«, ki je izšel v Zvonu oktobra 1860. Članek je zgovorno branil tako imenovane odvečne može in ostro napadal »zmedene fante s prenapetimi živci, ki... pričakujejo, da bodo brez truda dosegli rešitev iz vseh težav in našli odgovore na vprašanja, ki jih niti niso kdaj jasno opredelili«. ³⁹

Tedaj se je zganil spet Černiševski in se lotil Hercenovih tako imenovanih »narodniških« idej. V »Sovremenniku« je priobčil članek »O pričinah padenija Rima« in napadel v njem ljudi, ki trdijo, da je Zahodna Evropa degenerirana, češ da »zahodnoevropski narodi ne morejo več napredovati« in da »se mora svet preroditi tako, da bodo ta ljudstva propadla in jih bodo nadomestila nova, sveža plemena«. ⁴⁰ Čeprav ni

³⁷ X, 219.

³⁸ Sočinenija, III, 259.

³⁹ X, 414—421.

⁴⁰ N. G. Černyševski, *Polnoje sobranije sočinenij*, izd. M. N. Černyševskega, 1906; VIII, 157.

omenil Hercenovega imena, je ta vendar razumel, da velja napad njemu. Odgovoril je s člankom »Repetitio est mater studiorum« (15. septembra 1861), v katerem je ponovil razne misli, ki jih je že večkrat prej izrazil v Zvonu (med njimi trditev, da evropska civilizacija umira) in ki so tvorile temelj »narodniške« ideologije.

Niti Hercen niti Černiševski in Dobroljubov niso hoteli izpremeniti svojega stališča in skleniti premirja. Do neizbežnega razkola je prišlo leta 1861 po objavi članka »Repetitio est mater studiorum«. V »Sovremenniku«, v katerega sta pisala Černiševski in Dobroljubov, so ruski izobraženci videli odtlej pobornika radikalne, revolucionarne politike, in tako so se radikalnejši izobraženci izneverili Zvonu in prešli v drugi tabor.

Podčrtati moramo dejstvo, da je prišlo do definitivne ločitve med Hercenom in mladima radikalnima urednikoma »Sovremennika« že leta 1861. Ta epizoda pomeni nedvomno začetek konca Svobodnega ruskega tiska, ki ga po navadi po krivem pripisujejo stališču, ki ga je zavzel Hercen ob poljski vstaji v letu 1863. Kdor bi zahteval še več dokazov za dejstvo, da je Zvon že pred letom 1863 izgubljal na priljubljenosti, jih lahko najde v pismu, ki ga je Bakunin pisal v decembru 1860 Hercenu iz Irkutska. Med drugim pravi: »Od povsod prihajajo vesti, da vpliv Zvona v zadnjem času precej pojema. Svoje dopisnike bi morali izbirati zelo previdno... Naložili ste si težko nalogo, nalogo, ki jo je skoro nemogoče izvršiti — presojati iz Londona ljudi, ki delujejo v Rusiji... Ko so bili vsi ti ljudje še osebe iz Nikolajevih časov, ljudje, ki ste jih sami poznali, je bilo to lahko. Zdaj pa stopajo na plan novi, ki jih poznate le malo ali pa sploh ne.«⁴¹ Zdi se torej, da je Hercenovemu časopisu grozila nevarnost, da ohromi ravno zaradi okoliščine, proti kateri se je urednik že od početka tako odločno boril.

Ločitev od Černiševskega in Dobroljubova je imela za posledico, da Hercenov časopis ni mogel več predstavljati foruma, na katerem bi bila zastopana vsa ruska naziranja. Po uveljavljanju Zakona o emancipaciji leta 1861 so se nasprotstva med zastopniki naprednih ruskih smeri še povečala in poglobila. Zdaj je postalo še težje obdržati Zvon na ravnini, kjer bi se stikali vsi odtenki raznih naziranj. Odtenki so postali sčasoma preveč različni.

Hercen kot urednik je stal tedaj na razpotju, kjer so se mu ponujale tri smeri. Lahko bi šel dalje po poti, ki jo je bil ubral, ko je obsodil

⁴¹ X, 404.

revolucijsko nasilje, ter izpremenil svoj Zvon v glasilo politike ustavnih reform; lahko bi revidiral svoje odnose do mlajše generacije, preklical svoje prejšnje izjave in delal skupaj s Černiševskim in Dobroljubovom; lahko bi tudi kljub vsemu vztrajal pri tem, da je njegov časopis forum za »vse, kar je ruskega«, da je glasilo svobodne ruske besede. Dejansko Hercen sploh ni priznal, da bi bilo treba uredniški politični program revidirati. Zaverovan je bil v misel, da zastopa njegov časopis še vedno vse odtenke ruskih naziranj, kajti obiski v Hercenovem domu se niso zredčili vse do leta 1862 in Hercen se je še dolge mesece, nič hudega sluteč, sončil v žarkih svojih preteklih uspehov.

Ko so leta 1861 v Londonu zvedeli za upor v Varšavi, ki se je končal s tem, da so ruski vojaki streljali na neoborožene Poljake, je bil Hercen kruto razočaran, da je mogla osvoboditev tlačanov imeti take posledice. Napisal je za Zvon vrsto člankov, v katerih je zgovorno sočustvoval s Poljaki. To je bil spet izraz, njegovega vztrajnega odpora do vseh oblik nasilja, uporabljenega v politične namene.

Eno leto pozneje (oktobra 1862) pa je objavil v Zvonu pismo revolucionarnemu Osrednjemu odboru v Varšavi, ki je dajalo javno priznanje ljudem, ki so še nadalje organizirali revolucijo. Zakaj je Hercen storil to? Kaj je povzročilo, da je zdaj zagovarjal revolucijo na Poljskem, ko se je vse od leta 1848 tako vztrajno boril proti takim metodam, ko se je sprl z Dobroljubovom in Černiševskim prav zaradi te točke, ko je spet in spet zatrjeval, da je za sodobnega človeka napredek možen samo po poti ustavne reforme? Ali je to pomenilo, da je Hercen resno revidiral svoje razumske zaključke in da se je končno odločil stopiti na stran mlade Rusije, ki je hotela revolucijo? Zvonu v nesrečo, žal, ni bilo tako.

Zdi se, da je bil vsemu vzrok Mihail Bakunin, ki je prišel v London nenadoma proti koncu decembra 1861 in je bil takoj sprejet v uredniški odbor Zvona. Bakunin, ki je bil vedno in v vsem revolucionar in anarhist, se je takoj lotil revolucioniranja Zvona. Z njegovim navdušenjem moremo primerjati samo še njegovo naivno neodgovornost, ki je Hercena kmalu zapletla v težave.

Mesec dni po Bakuninovem prihodu je Zvon že prinesel v posebni prilogi proglas novega urednika »Mojim ruskim, poljskim in drugim slovanskim prijateljem«, v katerem se je avtor postavil na stran revolucije. Ideje tega manifesta so bile zelo različne od Hercenovih in so zagovarjale to, kar je Hercen še pred nedavnim grajal pri mladih urednikih »Sovremennika«. Hercen je priobčil proglas z zlimi slutnjami in se je končno uprl objavi drugega članka, ker se je zavedal, da bo javnost

smatrala Bakuninove nazore za nazore celotnega uredniškega odbora. Bakunin si je našel še drugo področje, da je deloval. Kmalu je stopil v stike z revolucionarnim odborom Poljakov in se domenil z njimi za sodelovanje. Nato je pregovoril Ogarjova in končno še Hercena, naj dasta Zvon na razpolago za propagando poljske stvari. Neverjetno se zdi, da se je Bakuninu to posrečilo, ko je Hercen vendar tako odločno in javno nasprotoval revoluciji. Hercen je priznal, da je »storil z odporom, kar nisem želel storiti«, in Bakuninov uspeh pripisujemo lahko samo veliki slabosti Hercenovega značaja — želji, da bi za vsako ceno ugodil svojim prijateljem.

Ko se je dal pregovoriti, da proti svojemu prepričanju podpre poljske revolucionarje, jih je poskušal vsaj v zasebnih pogovorih odvrniti od revolucije.⁴² V javnosti pa jih je moral še nadalje podpirati. Zato je njegov Zvon objavil več njihovih pozivov in naznanil.

Upor, ki je izbruhnil leta 1863, je propadel. Zvon je ob tej priliki izgubil mnogo bralcev. Ko je grozila vstaja, je zajel Rusijo val šovinističnega rodoljubja, Rusi pa na splošno Poljakom že tako niso bili naklonjeni. Razen tega je Hercen zapravil zaupanje mnogih bralcev s tem, da je izdal svoja lastna načela.

Domnevo, da Hercenov Zvon menja svoj politični program, je potrjevala še neka druga okoliščina. Ko se je poljska afeta bližala svojemu vrhuncu, ki ga je dosegla v letu 1863, je zapletel Bakunin Hercena še globlje v revolucionarno dejavnost. Proti koncu leta 1862 se je osnovala v Rusiji tajna zarotniška družba z imenom »Zemlja i volja«. Januarja leta 1863 je Slepcev, eden izmed ustanoviteljev, prišel v London, da bi pridobil družbi Hercenovo pomoč. Hercen tedaj ni bil v Londonu. Ogarjov pa je v njegovi odsotnosti objavil odločni manifest družbe. Hercen, ki zdaj ni imel več prostih rok, se je dal pregovoriti in postal glavni predstavnik družbe v tujini, uredniški odbor Zvona pa njen svet.⁴³ Družba se je razšla kmalu po koncu leta 1863, živela pa je ravno dovolj dolgo, da je kompromitirala Hercena. Vsi njegovi bralci razen skrajnih radikalov samih so bili zdaj prepričani, da zastopa časopis revolucionaren in skrajno radikalen politični program ter da je konec njegove nevtralnosti iz časov, ko je bil samo glasnik svobodne, necenzurirane besede.

Dve izmed treh poti, ki bi jih bil Hercen lahko ubral po letu 1861, sta mu bili zdaj zaprti. Zdaj ni mogel več trditi, da je njegov časopis

⁴² X. 532.

⁴³ Glej E. Kuševaja: »K istoriji vzaimnotnošenij A. I. Gerčena i N. P. Ogarjova s zemljoi i volej 1860—64 godov«, *Literaturnoje nasledstvo*, 41—42, 82—105.

nepristranski in da se v njem lahko srečujejo vsa prepričanja. Imel tudi ni več pravice trditi, da je Zvon bojevnik za ustavne reforme. Torej je šel po tretji poti, po poti sodelovanja z najbolj naprednimi radikali? Kljub temu, da je Hercen dozdevno zagovarjal revolucionarno dejavnost, mu skrajni radikali niso zaupali, ker je bil od leta 1848 pa prav do leta 1862 mnenja, da je treba socialne in etične reforme doseči po poti propagande. Razen tega je Bakunin pregovoril Hercena, ki je bil ponosen na nestrankarski značaj Zvona, naj da svoj list na razpolago starovercem za širjenje njihovih nazorov. Dobili so res redno prilogo v Zvonu, ki jo je urejeval Ogarjov. Čeprav ta zveza ni dolgo trajala, je vendar škodila Hercenovemu ugledu pri skrajni levici. Dokončno in nepreklicno pa se ji je zameril zaradi svojega stališča do požigov, ki so izbruhnili v Petrogradu v maju 1862. Ko so ga reakcionarji v Rusiji čisto po krivem obdolžili, da je bil on tisti, ki je nahujskal požigalce, je v Zvonu javno zavrnil obtožbo z izjavo, da obsoja vse oblike terorizma.⁴⁴ Nato je še nadalje napadal terorizem, ki je postal politično orožje radikalnih ekstremistov, in si je s tem onemogočil vsakršno sodelovanje z njimi.

Hercen je omahoval, ko bi se bil moral jasno odločiti za enega izmed treh uredniških političnih programov, ki so mu bili na izbiro leta 1861. To oklevanje je bilo usodno. V letu 1863 je naklada časopisa padla z dveh ali treh tisočev na približno sto izvodov. Nikitenko je zabeležil, da je od časa poljske vstaje Hercen »padel tako globoko v očeh javnosti, da bi skoraj lahko pozabili, da še živi«.⁴⁵ Hercen sam je izjavil, da je naklada časopisa po letu 1863 upadala tako hitro, kot je naraščala med letom 1856 in 1862. Zavedel se je svojega brezupnega položaja dosti prepozno. Skušal se je povrniti k svojemu prvotnemu načrtu in napraviti iz svojega časopisa spet zrcalo javnega mnenja, kar mu je prvič tako uspelo. Od začetka leta 1864 dalje je Zvon večkrat naglasil, da podpira vse ideološke odtenke. Toda to je bil klic vpijočega v puščavi, klic, ki je zdaj zvenel votlo. Kljub ponovnemu zatrjevanju urednika, da »nismo krenili z naše splošne smeri«,⁴⁶ so bili bralci drugega mnenja.

V upanju, da si bo popravil položaj, je Hercen v aprilu 1865 po 126. številki Zvona prenesel založbo v Ženevo. Tu pa je bilo še slabše; stiki z Rusijo se niso izboljšali, temveč poslabšali. Ker mu je primanjkovalo dopisnikov in novic, je moral premlevati svoje stare misli. Po-

⁴⁴ XV, 372. Odnose med Hercenom, Čeryševskim in Dobroljubovom je opisala Z. P. Bazileva v *Kolokol Hercena*, 1912, 1949.

⁴⁵ *Zapiski i dnevniki*, St. P., 1905, II, 158.

⁴⁶ XVIII, 1, 260; XIX, 278.

gretim člankom je manjkalo zagona in navdiha. Urednik pa se je stoično branil zapustiti svoje življenjsko delo in je skušal znova zgraditi nekoč tako mogočni forum svobodne, necenzurirane besede. Zašel je v denarne težave in si ni mogel več privoščiti, da bi v nedogled vzdrževal založbo z izgubo. Časopis je začel izhajati neredno.

Vrh vsega je mlajša generacija ruskih beguncev v Ženevi, ki je spoznala, da ji Hercen ne namerava dati založbe brezpogojno v roke, prešla k njegovim sovražnikom in ga je obdolžila reakcionarnosti. Zbrali so toliko denarja, da so objavili pamflet, v katerem so ga napadli na najbolj izzivalen in žaljiv način. Ta napad revolucionarni stvari seveda ni koristil, zadal pa je smrtni udarec Hercenovemu ponosnemu, borbenemu, a starajočemu se duhu. Hercen se je boril za socializem po svojih najboljših močeh in sposobnostih, zdaj pa so ga žalili tisti, od katerih je najbolj pričakoval vsaj nekaj spoštovanja.⁴⁷

Za Zvonovega urednika je spet prišel čas, ko bi se moral jasno odločiti. To pot mu ni šlo za politiko, temveč za življenje in smrt, in to pot je Hercen razumel, za kaj gre. Ali naj nadaljuje s publikacijo, ki je izgubila svoje bralce in je samo še umetno životarila? Uvidel je, da »gre mlada generacija svojo pot in ne potrebuje več naših besed. Polnoletna je in se tega zaveda«.⁴⁸ In tako je leta 1869 likvidiral svoj Svobodni ruski tisk. Njegov Zvon je donel, da bi sklical Ruse k odkritemu razgovoru, ker je Hercen veroval, da morejo vstati možje, ki bi znali ustvariti resnično socialističen način življenja, samo tam, kjer je beseda svobodna in necenzurirana. Toda mlajša generacija je poslušala samo glasnejši, bolj vznemirljivi plat zvona, ki je preglasil Hercenov milejši zvon.

Hercen je umrl v januarju 1870, eno leto po likvidaciji svoje založbe. Zavedal se je, da je pustil čas njega in njegovo življenjsko delo za seboj. Čas še vedno teče in ljudje se še vedno trudijo, da bi ustvarili zlato dobo. Toda potomci ne bodo pozabili Hercena in njegovega boja za svobodo besede v Rusiji.

⁴⁷ XVII, 143 in 317, XIX, 294–305. A. A. Serno-Solovevič: *Naši domašnja dela*, Vévej, 1867.

⁴⁸ XX, 122.

Francè Jesenovec

IZ SINTAKTIČNE IN STILISTIČNE RABE POVRATNOSVOJILNEGA ZAIMKA SVOJ

V glavnem sta že Pleteršnik in po njem Slovenski pravopis iz l. 1950 zbrala in navedla rabo našega povratnosvojilnega zaimka *svoj*. Vendar le najdemo v naši ljudski pesmi, v živem ljudskem govoru in tudi v pismenem jeziku še marsikatero sintaktično in stilistično posebnost v rabi omenjenega zaimka, pa smo jo doslej spregledali ali vsaj premalo podčrtali. Zato naj bi tale članek čim izčrpnje pokazal njega znano in spregledano rabo, ki nanjo naletimo v pogovornem jeziku in v piscih.

1. Splošno znana je temeljna raba zaimka *svoj*, ki ima samo eno obliko ne glede na spol, število in osebo lastnika, ne le v slovenskem, marveč tudi v drugih slovanskih jezikih, da načelno izraža svojino osebká in ga rabimo v tistem stavku, ki se v njem osebek in lastnik popolnoma krijeta. Prim.: lepote svoje sama le ne vidi (Prešeren). — ...izpusti brez oviranja svojo moč in strahoto (Kotnik, Storijs 74). — ...stoji naslonjen na svoj meč krvavi (Prešeren). — Mi bomo vsi kovali svoja srca (Zupančič). — Da bi le vsi ljudje vselej držali se svojih besedi (Levstik). — Vsak ima svojo kupico, vsak ima svojo ljubico (SNP I, št. 800). — Jaz izpolnjujem svojo dolžnost, on svojo in še srečala se ne bova (Jurčič). — ...sam glas ti svoj oddam za svojo smrt (Sovrè, KO, verz 607). — ...Milan in Tonček sta sama nadaljevala svoj poháj (Milčinski). — Potolaži kmalu svojega hlapca Jerneja! ... (Cankar).

Potemtakem je jasno, da bi bila v katerem koli gornjem primeru raba *pravega* svojilnega zaimka za tisto osebo povsem nepravilna. Kljub temu jo najdemo v živem govoru in starih pisateljih pod vplivom nemščine in latinščine, kasneje tudi pod vplivom romanskih jezikov. Prim.: Jaz vam dam ključe *moje*, ključe *moje* in krono *mojo*. (SNP I, št. 21.) — Prekovi mojih končku pet in služi *toj* prelepi lon! (SNP I, št. 4, dvakrat.) — Če samo o *vaši* zadevi s to meščanko govorite, vam pritrdim, sicer ne (Jurčič). — ...*mojo* pokuro nejem taku čistu dopernesel (Stiški roko-

pis). — Natu pošlem *mujga* vikarja ... (Trubar). — ... ne pošilajte špegat za *vašem* mužam (Janez Svetokriški). — Vsej bom na *moji* posteli umerl (isti). — ... skuzi katerega si ti zgubu *toja* nadolžnost (Romuald). — Jest za *mojo* hčer dober stojim (Linhart). — Jest bom *moje* dnarce toku lohka zapravil (Linhart). — ... rad sim *moje* tumpasto pero njemu v štero posodil ... (Vodnik).

Premisleka je vreden tale Cankarjev primer: *Mojih* štirideset let — kako naj jih spravim, kako uživam na zapečku? (Hlapec Jernej, 12. poglavje.) Na prvi pogled bi vsakdo rekel, da bi bilo treba rabiti *svojih* namesto *mojih* let, saj se osebek in lastnik povsem krijeta. Ali Cankar je namenoma postavil pomišljaj in tako oddaljil *mojih* od povedkov *spravim* in *uživam*, da je zveza zelo zrahljana. Jasno je torej, da je *mojih* rabil zavestno, čeprav bi bil z isto pravico rabil tudi *svojih*.

2. Kakor hitro pa naletimo na primer, da se osebek in lastnik le *delno* krijeta, potem zaimek *svoj* ni več povsem uporabljev, marveč ga moramo navadno nadomestiti s *pravim* svojilnim zaimkom. Taki primeri nastopajo zlasti v *prvi* in *drugi* osebi *množine*, kadar gre za *splošno* lastnino, a je osebek istega stavka le *del* tiste splošnosti. Tedaj namreč samo *oblikovno* merimo na svojino osebká samega, medtem ko je v resnici lastnik poleg osebká še mnogo drugih oseb. Prim.: Prišli smo v *našo* prestolnico... Pojdimo v *našo* vas... Kakor ino mi odpuščamo *našim* dolžnikom (Celovski rokopis). — Gotovo ne bomo v *našem* času trdili (Rupel, SR IV, str. 66). — ...toliko časa bomo po analogiji prenašali tuje razmere na *naša* tla (SR IV, 67, isti). — ...s tem delom še nismo dobili ruske dialektologije v *našem* smislu besede (Bezljaj, SR IV, 155). — Bomo v *našem* nadaljnjem proučevanju uporabljali omenjeno dialektično metodo raziskovanja (Politzer, ONF, 77). — Krepiti moramo *našo* obrambo. Le tako bomo varno izpolnili *naše* načrte (Ljubljanski dnevnik 24. nov. 1951).

Kar vzorni razložek v rabi *svoj* ali *naš* v omenjeni zvezi nam nudita stavka: Branimo *svojo* svobodo — branimo *našo* svobodo. V prvem primeru poudarja »svojo«, da branimo le *osebno* svobodo, v drugem pa »našo« izpričuje, da branimo *splošno* svobodo, svobodo nas samih in tudi vseh nam bližnjih, naši narodni ali državni skupnosti pripadajočih. Prim.: Zakaj v svesti si je (župan) moral biti, da mu bode kaka roka, z obupom braneča *svojo* (t.j. osebno!) prostost, ubila čelo (Jurčič, Domen).

Tudi v prvi in drugi osebi *dvojine* deloma že lahko merimo na splošno posest, tako da zaimka najin in vajin lahko stojita namesto *svoj*, pa čeprav se nanašata na osebek istega stavka in gre pravzaprav le za

lastništvo dveh oseb. Prim.: Le celico najno zapriva; prostosti sveta ne želiva! (Prešeren). — Ali sta prodala vajino hišo? (Breznik, SS I, 101).

3. Podobno rabimo *pravi* svojilni zaimek namesto povratnega v razvnetju ali *emociji*. Prim.: Izkoristili bomo vse naše možnosti. Ako bi v tem primeru rekli: izkoristili bomo vse *svoje* možnosti, kar bi bilo oblikovno sicer popolnoma pravilno, je gotovo, da bi povedali mnogo manj in obenem skromneje, kakor če rečemo »naše možnosti«. To se pravi, da je v tem primeru stilni efekt mnogo močnejši od samega slovničnega pravila in oblikovne pravilnosti.

Iz gornjih primerov vidimo, kako tuji vplivi, a tudi stilni in sintaktični razlogi *utesnjujejo* rabo povratnega svojilnega zaimka. Prav nasprotno pa prav stilistika in sintaksa to rabo tudi lahko *razširjata* tako, da je premnogokrat treba pošteno premisliti, preden kak »svoj« črtamo ali popravimo. Tako razširjanje rabe povratnega zaimka *svoj* nastopi v vseh tistih primerih, kjer *svoj* neha biti pravi zaimek, pač pa dobi funkcijo pridevnika ali tudi samostalnika.

4. Tak primer širšega pomena zaimka *svoj* imamo tedaj, kadar *svoj* dobi funkcijo pridevnika *lasten* (sein, eigen, sopstven). Tukaj *svoj* pogosto prisvaja nekaj samo mišljenemu, slovnično in oblikovno neizraženemu osebk. Smiselni osebek pa je v takih primerih največkrat v dajalniku (to je znana sintaktična zveza »katà sýnesin«). Prim.: Pustite vsakemu svoje! (Pleternik). — Tudi meni kaže svoje uradovanje... (Levstik). — Sodba o svojem delu pristoji meni (Levstik). — Roke, ki je svojo mater udarila, črna zemlja ne trpi v sebi (Kotnik, Storiije, str. 20). — Zvestoba v svojem stanu je mati časne in večne sreče (Slomšek). — ... nato pride ženitev in svoje gospodarstvo (Kersnik).

Da se v teh primerih *svoj* res nanaša na dajalnik, nam lepo kaže prvi primer: pustite vsakemu svoje. Če ta stavek razvežemo, nam smisel pove, da pustite vsakemu, kar je njegovega, ne pa vašega!

Izredno je mikaven tale Finžgarjev primer: Pri snegu se ustavi dovški lovec, s sokoljimi očmi premeri plaz in sredi njega mu pogled ozre prostrto žrtev *svoje* mirne roke. Ako bi ta primer samo oblikovno analizirali, bi našli popoln nesmisel, češ da je pogled — slovnični osebek! — ozrl žrtev *svoje*, t. j. *lastne* mirne roke. To bi se reklo, da je imel pogled mirno roko! Dajalnik *mu* pa kaže, da je smiselni osebek divji lovec Matijče — in ta je ozrl prostrto žrtev *svoje* mirne roke. Tako nastanejo dvoumnosti in razlike med slovničnim in smiselnim osebkom. Zato je razumljivo, da v novejšem času to rabo zaimka *svoj* zamenjava *pravi* svojilni zaimek, da se tako stavek tudi oblikovno spravi v sklad z ve-

ljavnimi slovničnimi pravili. Tako bi Finžgarjev stavek zapisali: ...in sredi njega mu pogled ozre prostrto žrtve *njegove* mirne roke. Prim. še: Nazori primitivnih ljudi o naravi in o njihovem lastnem telesu so bili zelo omejeni zaradi *njihove* nevednosti (Politzer, ONF, str. 98).

Prav mikaven stavek je glede te rabe napisal Levstik in je tudi rabil dajalnik kot smiselni osebek v zvezi s povratnim zaimkom svoj: ... tvoje besede so *mi* obudile v srcu živo željo do *svoje* kože in do *svoje* peči (Martin Krpan). Grafenauer, Perko in tudi Slodnjak v Levstikovem Zbranem delu 1951 in v Cvetju iz domačih in tujih logov, zvezek 2, leta 1934, so to Levstikovo skladnjo pustili, a v II. izdaji Cvetja, leta 1940, je Slodnjak stavek spremenil v oblikovno pravilnega: ... tvoje besede (slovnični osebek!) so *mi* obudile v srcu živo željo do *moje* kože in do *moje* peči. To je nov dokaz, kako v novejšem času sintaksa *omejuje* rabo povratnosvojilnega zaimka svoj. To potrjuje tudi tale primer, v katerem zaradi oblikovne pravilnosti prevajalka O. Grahor rabi *moj* in ne *svoj*, čeprav bi ga utegnila smiselno navezati na dajalnik meni: *Meni* pa je ob tej kritiki izginil vsak dvom o *mojih* dramatskih sposobnostih (Klasje št. 27, 1951, str. 107).

5. Da ima v gornjih primerih *svoj* v resnici pomen pridevnika *lasten*, nam potrjujejo pisci s tem, da večkrat oba izraza združijo, čeprav zaidejo v stilistično nabreklost, v pravcati pleonazem. Svoj namen, podkrepiti lastnino, pa vendarle dosežejo. Prim.: Kranjci imajo *svoj lastni* jezik (Vodnik). — ... se oženim pa bom obdeloval zemljo, *svojo lastno* zemljo, in rodil otroke, *svoje lastne* otroke (Tavčar). — A Danijel je bil falot, ki je zaslužek najrajši v *svojem lastnem* grlu nalagal (Tavčar). — ... imajo *svoje lastno*, od telesa popolnoma neodvisno življenje (Politzer, ONF, 29, 47). — Na koncu koncev imata mir in vojna *svojo lastno* logiko (Kardelj, Slov. por., 16. novembra 1951).

6. Sorodna funkcija k *svoj* = *lasten*, samo še ostrejša, je pomen *samo-stojen*, *trden*, *na lastnih nogah*, *ki sam odloča o vsem*. Tukaj rabimo ali svoj ali ga pa, kar se zgodi še pogosteje, večemo z zaimkom sam v sam svoj, samosvoj. Prim.: ... na svoji zemlji *svoj* gospod (Gregorčič). — ... bi postal na ta način *sam svoj* gospodar (Seliškar). — Tedaj sta se tukaj poročila ... in sta bila *svoja* (Ljudska, NS 1950, 267).

7. Pridevniškemu pomenu svoj = *lasten* je blizek pomen *róden*: *svoja* mati pomeni *rodna* mati. Tudi ta dva pomena pisci radi združujejo. Četudi sta oba izraza, hkrati rabljena, odveč, vendar rodnost ali svojino jasneje poudarita. Sicer bi pa v pogovornem in pismenem jeziku še najrajši oba izraza izpustili, saj je že sam zaimek svoj v tej ali taki zvezi

povsem nepotreben, kajti vsem je n. pr. samo ob sebi razumljivo, da mati kara *svojo* hčer in ne tuje. To je spoznal že Breznik, zato je v svoji SS I odločno grajal prepogosto rabo *vseh* svojilnih zaimkov, saj jih tudi ljudstvo ne rabi. Tedaj je kot napačno obsodil tudi rabo zaimka *svoj* v primerih, kakor so: Bil je ob *svoje* premoženje (prav: ob premoženje je bil). Prim. še: Janko je dal *svojo* možato besedo (prav: brez svojo!) (Seliškar). — Za rabo *svoj* = roden prim. še: Do sina teče svojega, do Krištofa Lambergarja (SNP I, št. 13 a). — ... sem jo (noč) prebedel ob mrtvaški postelji svoje matere (Cankar). — ... ki si prejel od matere jo svoje (Prešeren). — ... da ne bi cvelil *svoje* stare matere (Levstik). — ... in zapustila sta v čolnu svojega očeta Zebedeja z najemniki in odšla za njim (Marko I., 20. vrsta).

Raba povratnosvojilnega zaimka v pomenu lasten, roden itd. se je zelo razširila predvsem pod vplivom romanskih jezikov, a je v slovenščini smiselno nepotrebna, saj stoji pravzaprav le namesto določnega spolnika. Zato jo Slov. prav. 1950 graja. Prim.: Peter je *svoje* misli zmeraj obračal na dom (brez svoje!). — Milo se je jokala in obračala v mladeniča *svoje* oči (brez svoje!) (Kotnik, Storijske 15). — ... upre vanj *svoje* mačje oči (ibidem, str. 33). — ... okoli pasa je imel ovit *svoj* kosmati rep (ibid., str. 33). — Na *svojo* rodno zemljo ni nikdar pozabila (Slov. por. 22. septembra 1951).

8. Tretji nezaimkovni pomen zaimka *svoj* je *poseben*, specialen, *samosvoj*. In spet lahko združimo oba v podkrepljen izraz. Prim.: Že večkrat sem omenjal, da je tedanji čas imel *svoje* *posebne* navade (Tavčar). — ... se je v Angliji ta filozofija oblikovala na *svoj* *poseben* (prav: posebni!) način (Politzer, ONF, str. 92). — Hegel je spreminjanje pojmoval na *svoj* *poseben* način (isti, ONF, str. 142). — S filozofskega stališča je dobila dialektika *svoj* *posebni* pomen (isti, OFN, str. 134).

9. Nadaljnji pomen povratnosvojilnega zaimka *svoj* je *primeren*, *pravi*, *ustrezajoč*, *spadajoč*, *pripadajoč*, kakor ali kjer ali kadar je treba, in se rabi zlasti v zvezi s samostalnikom čas ali mesto ali kraj, s katerimi se družijo v zveze in rečenice: ob svojem času, na svojem mestu = na pravem, primernem kraju. Prim.: vse je treba postaviti na svoje = pravo mesto. — Ob svojem času bom tudi to povedal (Slov. prav. 1950).

10. Na dlani je funkcija zaimka *svoj*, kadar označuje sorodstvo in pomeni *soroden*, *bližnji*, *naš*, *v rodu*. Prim.: svoji smo si = v rodu. — Nekaj smo si svoji. — Bolj če je svoj, bolj se ga boj! (Ljudski izrek). — Sodnija določuje o svojem in tujem (Pleteršnik). — Čemu bi ne šla? S svojim človekom bo vendar še smela, če jo s sabo vzame (Tavčar). —

Umelo se je na obeh straneh, da bom živel, kakor živi človek, ki pride med svoje (Tavčar).

Že v stari cerkveni slovanščini najdemo za zaimek svoj pomen *svojcev*. Prim.: v *svoje* pride i *svoi* jeho ne prijese (Sv. Janez I, 11—12). Naš novi prevod Sv. pisma NZ iz leta 1939 pa je že zavrgel svoj in uvedel pravi zaimek: V svojo lastnino je prišla in *njeni* je niso sprejeli. S tem je znova dokazano, kako se raba zaimka *svoj* bolj in bolj utesnjuje!

Slovenci rabimo svoj ali pa smo napravili že samostalnik *svojci*. Prim. še: Med svojimi biti (Breznik). — Niti sanjaš ne, da *svojim* si sovražnik tu in onkraj (Sovrè, Kralj Ojdip, 416). — "Takoj jutri bom pohitel nazaj v Petovij med *svoje* (Moder, KMD za 1952, str. 82).

K navedenim primerom naj dodam še ljudsko rečenico, ki jo poznajo v Škofji Loki in njeni okolici: *vsak svojega sta*. Tako imenuje ljudstvo bratranca, ki sta sinova — *vsak svojega* — očeta!

11. V naši ljudski pesmi ima svoj tudi pomen *samski, neporočen*. Prim.: do zdaj je dekle *svoja* bla in lahko je prepevala (Pleteršnik).

12. V mnogih naših rečenicah se rabi svoj ne glede na osebek in ne glede na svojino. Prim.: biti svoje glave (od tod pridevnik svojeglav!). — Biti svoje vrste (= posebne). — Ta je malo na svojo roko. — Delati po svoji glavi. — Delati na svojo pest. — Delati na svoj način. — Svoja glava, svoj svet. — Prim.: ... je kar na svojo pest odločal (Seliškar). — Smo tavalii vsak na svojo roko (isti).

13. Mikavna je raba zaimka svoj pri *števniki*h. V takih zvezah pomeni *približno, okoli, nekako*. Prim.: Ima *svojih* dvajset let. — Pred *svojimi* petdesetimi leti. — Od Celja do Brežic je *svojih* sedemdeset kilometrov. — ... še sedaj, pri *svojih* sedemdesetih letih, dela (Slov. por. 22. septembra 1951).

14. Nekaj posebnega je raba zaimka svoj v *trpni stavčni zgradbi*. Trpni način namreč precèj zamegli zvezo med osebkom in lastnikom, tako da je rabo zaimka svoj v tem primeru spet mogoče razumeti le preko smiselnega osebk, medtem ko oblikovno pravilnost zanemarimo. Ob pretvorbi tvornega načina v trpnega stopi namreč predmet aktivnega stavka na osebkovo mesto, osebek tvornega načina pa v trpnem navadno izpustimo: Zidar zida hišo — hiša se zida. Zato ima aktivni stavek pravi svojilni zaimek, n. pr.: Učiteljski zbor je kaznoval učenca za *njegov* prestop. V trpnem načinu pa nastopi oblikovno povsem upravičeno, smiselno pa le deloma upravičljiv povratnosvojilni zaimek: učenec je bil kaznovan za *svoj* prestop. Smiselno je raba zaimka svoj le delno upravičljiva, ker je učenec pač v resnici *predmet*, ki je bil kaznovan

po učiteljskem zboru, a je v trpnem načinu postal osebek, seveda le oblikovno. Razložek med slovničnim in smiselnim osebkom ter rabo svoj v pasivu nam posebno jasno kaže primer: Naša država je grške otroke vrnila *njihovim* staršem (aktiv); grški otroci so bili vrnjeni *svojim* staršem (pasiv). Pri ti pasivni zgradbi z rabo povratnosvojilnega zaimka večemo *svoj* s predmetom v dajalniku. Z enako pravico pa tudi tukaj pod vplivom tvornega načina rečemo: grški otroci so bili vrnjeni *njihovim* staršem. Tako bi danes, ko se raba *svoj* utesnjuje, tudi vsak izmed nas zapisal. A zaradi zamegljene zveze med osebkom in predmetom v aktivu oziroma pasivu nas sintaktično smiselna zveza sili k formulaciji: grški otroci so bili vrnjeni *svojim* staršem, kajti podžiga nas k temu novi aktivni stavek: starši so dobili vrnjene *svoje* otroke. Prim.: ... v blaginjo *svojega* in vseh kulturnih narodov zagledana pesem o junaških šolarjih. (SR IV, 36.)

15. Kot posebnost v rabi zaimka svoj je vredno omeniti svoj v zvezi z *imenskimi glagolskimi oblikami*, zlasti z nedoločnikom, *glagolnikom* in *izglagolskimi samostalniki*. Prim.: Sinovo *maščevanje* nad *svojo* materjo (Hamlet, Orest, Rošlin in Verjanko!). — Omenjeni stavek je seveda izšel iz tvornega načina: sin se je maščeval nad *svojo* = rodno materjo, toda v novi obliki ob glagolniku »maščevanje nad *svojo* materjo« nam zveni popolnoma tuje ali vsaj nenavadno. Kajti maščevanje je sedaj kot oblikovni osebek zasenčilo prejšnji osebek »sin se je maščeval«, saj »nad *svojo* materjo« stoji ob glagolniku kot prilastek in bi ga skoraj rajši zamenjali s pravim svojilnim zaimkom *njegov*: *sinovo maščevanje nad njegovo materjo*. In res, raba niha med *svojo* in *njegovo*. Mislim pa, da se bomo v lepem pismenem in govorjenem jeziku otresli prve in druge rabe in izpustili tako *svoje* kakor tudi *njegove* matere, ker je prvo in drugo popolnoma odveč in povrh še romanska raba. Kratko bomo torej rekli: *sinovo maščevanje nad materjo*. Prim. za *svoj* pri imenskih glagolskih oblikah: ... možje so se sveto zavezali, *svoje* stare privilegije proti vsakemu do krvi *braniti* (Jurčič). Tukaj je *svoj* tudi oblikovno povsem upravičen, ker je *braniti* enako »da bodo branili«. Podobno je v primeru: ... *svojo* roko *držec* (= je držala) na ustih, je stekla po cesti (Kersnik). — ... v svobode sveto pesem *dano ni vpletati* nam *svojih* melodij (Župančič). — Morebiti ga (Prešerna) je zamikalo ..., *preizkusiti* moč materinega jezika ter *svoje* izrazne sposobnosti (SR IV, 32). — Ali v pozni noči *govoriti s svojim dekletom* in *govoriti o ljubezni*, to je poezija (Tavčar). — Ne bo brez koristi, če se na to *predanost svojim idealom* ... spet spomnimo danes, ko ... (Politzer, ONF, str. 9). — Tu nahajamo konflikt med

nasprotji in *preobrazbo stvari v svoje nasprotje* (isti, str. 186). — ...živeti, delati, nekaj imeti in uživati mir ter zadovoljnost v *svoji* hišici... se imenuje sreča (Seliškar).

16. Ena izmed treh najvažnejših zahtev stilistike je, da bodi slog *jasen* — poleg jedrnatosti in naravnosti — to se pravi *brez dvournosti*. Zato se je treba ogibati rabe povratnosvojilnega zaimka v primerih osebnih glagolskih oblik, kakor nam kaže tale primer: ukazal mi je *rezati s svojim* nožem. Kdo bi vedel, ali je bil ta nož *moj* ali *njegov*, to se pravi tistega, ki mi je ukazal rezati? Stavek bo treba zaradi jasnosti oblikovati tako, da nedoločnik razvežemo v odvisnik: ukazal mi je, naj režem s *svojim* — ali pa — z *njegovim* nožem, kakor je pač mislil tisti, ki mi je ukazal rezati.

Gornjega primera bi glede na jasnost še prav nič ne zboljšali, ako bi namesto svoj vzeli njegov: ukazal mi je *rezati z njegovim* nožem, kajti ob nedoločniku (glej zgoraj točko 15!) ostane nejasnost prej ko slej, samo da sedaj ne vem, ali je bil nož njegov, to je tistega, ki mi je ukazal rezati, ali pa morda še nekoga *tretjega*... Tako je oblikovno in smiselno napachen tudi stavek: prosvetni delavci se ne bore dovolj za dvig *njihove* življenjske ravni — kajti spet ni jasno, za dvig čigave ravni se ne borijo; ali se ne boré za dvig življenjske ravni samih prosvetnih delavcev — v tem primeru bi bilo edino pravilno: svoje življenjske ravni! — ali pa, kar nujno sledi iz gornje formulacije, za dvig ravni nekih *tretjih*... Nasprotno sta pa jasna tale dva primera: Slovensko ljudstvo je *njegovo* pesem (namreč pesem ljudskega pesnika, ki je bil o njem prej govor) sprejelo za *svojo* (SR IV, str. 57). — ...vtaknil je *svoje* prste v *njegova* ušesa (Marko VIII, 33). — ... (Jezus) nato omoči *njegove* oči s *svojo* slino (Marko VIII, 23).

17. Pravilno poudarja Slovenski pravopis 1950, da rabimo svoj poleg prave zaimkovne rabe tudi še *samostalniško*, *pridevniško* in *prislovno*, zlasti za prislovno določilo časa in načina. O njegovi pridevniški rabi je bilo govora že zgoraj. Prim. še: po svoji volji ravnati. Tukaj naj podkrepim s primeri še samostalniško in adverbialno rabo. Za *samostalniško* rabo prim.: na svoje začeti (SP 1950). — iz svojega je dodal (SR IV, str. 35). — koliko je pisec črpal iz svojega (SR IV, str. 68). — ...bo morala doplačati še iz svojega (Milčinski). — Kadar govori laž, govori iz svojega, ker je lažnik in oče laži (Janez VIII, 44). — Ob svojem živeti (Breznik).

Za *adverbialno* funkcijo *načina* prim.: po svoje dela (SP 1950). — Ob svojem živi (Pleteršnik). — Prav po svoje boš storil (Jurčič). — Tudi

gospodar je bil medtem reč po svoje premislil (Jurčič). — Moje srce vselej posebej ustvari po svoje njen prvotni obraz (Cankar). — Skoraj vsaka kulturna ustanova je na svoj način prispevala k proslavi tega važnega praznika (Prosv. delavec 1. oktobra 1951). — ... po svoje si je risal v srce vse te minule dogodke in obraze (Seliškar).

V časovno adverbialnem pomenu rabimo predvsem rečenice: svoj čas, ob svojem času, v svojem času, svoj živi dan, svoje žive dni, svoje dni itd. Prim.: Poznal sem suknjo svoje dni (Cankar). — Janez in Štefan Šubie pa sta legla v zemljo, tiho in ponižno, kakor sta svoj čas živela (Tavčar). — Kako smo si svoj čas med seboj nagajali (Tavčar). — Kako čuden se mu je svoj čas zdel nasvet doktorja Šiplja (Milčinski). — Svoj živi dan (= nikoli!) bi *ne* bil mogel verjeti, da je mogoče kaj takega doživeti ... (Moder, KMD za 1952, str. 86). — Vse svoje žive dni (Pleteršnik). — Ostal pa je dober, pogumen in dobrega srca vse svoje žive dni ... (Milčinski). — Svoje čase je bil Tonač zidar (Seliškar). — Stara metoda raziskovanja in mišljenja ... je bila svoj čas zgodovinsko zelo upravičena (Politzer, ONF, str. 157). — ... stara metoda mišljenja je bila kljub vsemu v svojem času brez dvoma nujna (isti, ONF, str. 176). — ... mladeniči, že od svojih dni poredni in nepoboljšljivi ... pomežikovali so dekličem (Jurčič, Domen).

18. Kakor lahko nadomestimo *prave* svojilne zaimke z roditeljskim ali dajalnikom osebnih zaimkov, n. pr.: njena roka = nje roka, moj stric je = stric mi je, tako velja zamenjava tudi za *povratnosvojilni* zaimke, n. pr.: Edini lek ... je ta, da sem poslal v Apolov hram Kreonta, svaka *mi* Menojkoviča (= svojega svaka) (Sovrè, prevod Ojdipa, stih 70).

19. Iz Breznika nam je znana Tavčarjeva afektiranost, ki je z njo kršil stilistično pravilo, da bodi slog kar najbolj *naraven*. Breznik je v članku Jezik naših časnikarjev in pripovednikov, Cvetje 19, str. 171–180, in v Stilistiki v Slovnici IV iz leta 1954 naštel dolgo vrsto takih Tavčarjevih umetničenj in jih grajal, a je še premalo podčrtal prav tisto njegovo razvado, da je v nasprotju z našim preprostim in naravnim besednim redom: svoje črno krilo — rad zamenjaval ta naravni besedni red in postavljajal zaimke svoj med pridevnik in samostalni: *črno svoje krilo*. Ta besedni red je bil takrat precej v navadi. Prim.: Temna noč je v *črno svoje krilo* zavila jesensko pokrajino. — Kos je izdihoval *žalostno svojo večerno* pesem. — ... z *nepopisno svojo milobo*. — ... *razmršeno svojo glavo*. — ... s *kozavim svojim licem*. (Vse iz Tavčarja, Cvetje v jeseni.)

20. H koneu naj omenim le še to, da so vsi slovanski jeziki iz povratnosvojilnega zaimka *svoj* napravili mnogo izvedenk in sestavljenk, tako tudi slovenski jezik. Prim.: svojak, svojast, svojat (ima dva različna

pomena!), svojec, svojeglav, svojeljubljen, svojeroč, svojeverec, svojevoljen, svojevrsten, svojina, svojitev, prisvojitev, svojiti, prisvojiti, osvojiti, prisvajati, svojilen, svojščina... Izraze svojstvo, svojstven, svojski pa je iz ruščine vpeljal k nam v svoj slovar Murko 1833, v znanstveni jezik Celestin 1884, v književni jezik pa jih je sprejel Detela 1894, čeprav so popolnoma nepotrebni, ker imamo domače izraze: lastnost, lasten, poseben, samosvoj, posebnost, samosvojost itd. Zato jih je Slovenski pravopis iz leta 1950 po vsi pravici zaznamoval z zvezdico.

Zusammenfassung

Im Slowenischen gebraucht man das reflexive Possessivpronomen *svoj*, *svoja*, *svoje* ohne Bezug aufs Geschlecht, Zahl und Person des Besitzers in jenem Satze, in dem das Subjekt und der Besitzer ganz und gar zusammen fallen, z. B. *imam svoj klobuk*, *imava svoj klobuk*, *imamo svoj klobuk* etc.

Sobald aber das nicht der Fall ist, so müssen wir anstatt *svoj* in der Mehrzahl das gewöhnliche Possessivpronomen *naš*, *vaš* setzen, z. B. *gremo v našo vas*, *pojdemo v našo prestolnico* etc. Dies geschieht auch, wenn wir aus der Emotion sprechen, z. B. *izkoristili bomo vse naše možnosti*!

In früheren Zeiten, besonders in Volksliedern und bei alten slowenischen Verfassern, gebrauchte man *svoj* viel mehr als jetzt in der slovenischen Schriftsprache. Heutzutage engen nämlich den Gebrauch des Pronomens *svoj* besonders die Stilistik und Satzlehre, andererseits aber wird der Gebrauch desselben aus demselben Grunde erweitert. Im letzteren Falle bekommt das Pronomen *svoj* verschiedene Bedeutungen, z. B.: *sein*, *eigen*, *selbsteigen*, *besonders*, *speziell*, *gefällig*, *passend*, *verwandt*, *unverheiratet* etc. Z. B.: *nato pride ženitev in svoje gospodarstvo* (Kersnik). — *Na svoji zemlji svoj gospod* (Gregorčič). — *Ob svojem času bom tudi to poyedal* (SP 1950). — *Vsak svojega sta* (Škofja Loka).

Sehr interessant ist der Gebrauch des Reflexiv-Possessivpronomens *svoj* bei den Zahlwörtern, wo es den Sinn »um, etwa« erhält, z. B. *mladenič svojih 16 let*. Vorsichtig muß man bei dem Gebrauch des Pronomens *svoj* in passiven Konstruktionen und bei unpersönlichen Formen des Verbums *sein*, wo man gewöhnlich anstatt *svoj* — *njegov*, *njun*, *njihov* setzen muß. Besonders interessant ist es, daß im Slowenischen das Fürwort *svoj* nicht nur als Fürwort, sondern auch als Substantiv, Adjektiv, ja sogar als Adverb gebraucht wird, z. B.: *po svoje dela*, *svoj čas sem mislil drugače* etc. Wie in anderen slavischen Sprachen, so kann man auch im Slowenischen aus dem Pronomen *svoj* verschiedene Wortableitungen bilden, z. B.: *svojilen*, *osvojiti*, *prisvajati* etc.

ZAPISKI IN GRADIVO

OB SEDEMDESETLETNICI PROFESORJA JAKOBA KELEMINA

(19. julija 1952)

Zaradi težav, ki so v zadnjih letih dušile naš strokovni tisk, se nismo mogli v pravem času spomniti na pomemben življenjski jubilej enega izmed najvidnejših filologov in kulturnih zgodovinarjev na ljubljanski univerzi. Vendar za pravično oceno plodnega življenjskega dela ni nikoli prepozno. Čeprav to lahko storimo le z dveletno zamudo, je vendarle naša prijetna dolžnost, da posebno slavisti v svojem glasilu javno povemo jubilarntu, kako cenimo sadove njegovega iskanja, ki so ne samo nam, ampak bodo tudi zanamcem še dolgo pomagali pri razvozlanju problemov naše duhovne preteklosti.

Profesor Kelemina je po poklicu germanist. Solal se je v Gradcu, kjer je leta 1910 tudi doktoriral pri prof. Schönbachu. Njegova doktorska teza *Zur Quelle von Eilharts Tristan* — tekstno kritične in filološke opazke k srednjevisokonemškemu epu Eilharta von Oberge — je bila z naslovom *Untersuchungen zur Tristansage* natisnjena v Leipzigu kot XVI. zvezek znane Uhlove zbirke »Teutonia«. V letih pred prvo svetovno vojno in med njo je prof. Kelemina služboval na gimnaziji v Novem mestu ter v Ljubljani. Po dogovoru s profesorjem Uhlom je za »Teutonijo« pripravljal zgodovino povesti o Tristanu v srednjeveških pesnitvah, ki naj bi v posebni knjigi spremljala nameravano izdajo Tristana Gottfrieda von Straßburga. S smrtjo prof. Uhla pa je »Teutonia« prenehala izhajati in Keleminova knjiga *Geschichte der Tristansage nach den Dichtungen des Mittelalters* je bila natisnjena kasneje (1923) na Dunaju. Medtem pa je bila v Ljubljani ustanovljena slovenska univerza in Kelemina je bil izbran, da zasede katedro germanistike. Ker se je mudilo, je moral začeti s predavanji takoj, še preden je bil zaključen habilitacijski proces v Zagrebu; po izidu knjige pa je bil imenovan za izrednega profesorja.

Stolica za germansko filologijo na majhni slovanski univerzi, skoraj na meji germanskega sveta, je kočljiva in nelivaležna naloga. V takšnih okoliščinah se je težko vključiti v rast matične panoge. Delavec na takšnem mestu je največkrat prisiljen, da životari brez tesne povezanosti s stroko ter samo priložnostno posreduje kulturne stike med obema narodoma. Kelemina se s takšno vlogo ni mogel spoprijazniti. Solidna in široka germanistična izobrazba, katero je imel za seboj, ga je usposabljal za obsežno delovno področje, toda v Ljubljani ni imel na razpolago niti najpotrebnejših delovnih pripomočkov. Šele polagoma se je v njem izoblikoval določen delovni načrt. V prvih letih njegovega publicističnega uveljavljanja ga je res še zelo privlačevala literatura, posebno še literarna teorija. Iz člankov, ki so izhajali v »Ljubljanskem Zvonu«

in v »Domu in svetu«, je kasneje nastala knjiga *Literarna veda* (1927), še danes uporaben študijski pripomoček za elementarne vidike v literarni teoriji in stilni kritiki, čeprav so kasneje na teh področjih prevladali predvsem estetski vidiki.

Vendar se Kelemina ni nikoli z vsem srcem predal literaturi. Lahko bi vse življenje pisaril o Goethejevih ljubicah ter naši mladi, šele nastajajoči narodni kulturi prodajal utrinke tujega duha, s katerimi bi si lahko pridobil pri nas tako priljubljeno ceneno popularnost. Njegova osebna problematika pa mu je narekovala drugačno, manj hvaležno in še ne utrto pot. Nihče ni pri nas čutil bolje od poklicnega germanista, kako je vse naše kulturno dejanje in nehanje prepojeno z nemškim duhom. Veliko naporov je porabil za to, da bi na ljubljanski germanistiki z anglosaško znanostjo zgradil kolikor mogoče enakovredno protiutež nemški miselnosti. Ta smer je našla svoj odmev tudi v njegovih objavah. Keleminovi uvodi k Župančičevim prevodom Shakespeara niso še prav nič izgubili na svoji vrednosti ter so še danes zelo zanimivo berilo. Vendar to ni bilo bistveno za njegovo iskanje. Zanimala ga je slovenska narodna samobitnost in kmalu se je popolnoma vključil v slovenske nacionalne vede, ki so zaživele šele z ustanovitvijo ljubljanske univerze.

Izjemni položaj Slovencev, majhnega naroda brez domačih zgodovinskih virov, na meji treh območij, slovanskega, germanskega in romanskega, je povzročil, da moramo zbirati drobce za sliko naše duhovne preteklosti od vseh vetrov. Redko je vprašanje, najsi bo že s katerega koli področja, historičnega, kulturnozgodovinskega, jezikoslovnega ali etnografskega, ki se ne bi na tem prastarem geografskem vozlu, kjer so se naselili naši pradedje, razrastlo v širok kompleks, ki daleč presega naše meje ter zahteva od znanstvenika izredno širokega znanja, preden je zadovoljivo rešeno. V iskanju teh drobcev pa je vsa teža in pomembnost Keleminovega dela. Pritegnila so ga Hauptmannova preiskovanja zgodnje slovenske zgodovine, Kaspretova ter kasneje posebno Dolenčeva prizadevanja za ugotavljanje samoniklosti slovenske pravne preteklosti, uspešna Ramovševa metoda substitucij v jezikoslovju, nič manj pa tudi ne etnografija, ki se prvih petnajst let na ljubljanski univerzi sploh ni gojila. Edino, kar bi mogli očitati Kelemini, bi bilo to, da je bil takšen krog zanimanj preširok za enega samega človeka. Ampak opravičujejo ga težave, o katerih sem že govoril: nihče ne more vedeti, kdaj in kje bo našel na drobce, ki se bo v celotni sliki izkazal kot dragocen. Kelemina je imel vedno pred očmi velikega vzornika v germanistiki — Jakoba Grimma. Kakor je Grimm pri Nemcih s svojimi *Altertümer* ustvaril podlago za znanstveno pravno zgodovino, tako je pri nas storil isto Kelemina s svojimi *Pravnimi starinami* (1933). Prav tako so pendant h Grimmovim *Deutsche Weistümer* Keleminove *Staroslovenske pravde* (1935).

Nesrečno usodo pa je imela njegova knjiga *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva* (1930). Najboljši poznavalec slovanske folklore, Čeh Jiří Polívka, se je v dveh kritikah zaletel obnjo ter jo raztrgal. Seveda je pri nas ime slavne avtoritete zadoščalo, da je prišel Kelemina na slab glas. Še danes se najdejo posamezniki, ki bi to staro zgodbo radi zlorabljali. Vendar je bila Polívkova kritika silno pretirana. Spotaknil se je predvsem ob Keleminov način podajanja pripovedk samih, ki res ni v skladu s zahtevami moderne etnografije, prezrl pa je popolnoma, da so naše pripovedke povečini zapisovali in poustvarjali romantiki in po trezni razsoji to blago res ne zasluži znanstvene izdaje (saj je še danes nimamo, kljub kasnejši skrbi za etnografijo). Ponekod Polívka ni imel na razpolago vseh inšic, po katerih je Kelemina rekonstruiral posamezne motive in zato se dajo vsi njegovi očitki reducirati na nekaj nebstvenih napak v stilizaciji motivov. Samo mimogrede se je Polívka dotaknil tistega dela v Kelemi-

novi knjigi, ki je najtehtnejši, njegovega Uvoda, češ da germanskih elementov in vplivov v slovenskem narodnem blagu ni bilo težko najti. Od germanista s tako širokim delovnim področjem, kakor ga je imel Kelemina, res ne bi bilo mogoče pričakovati, da bi najprej s skrbnimi in široko zajetimi analizami vse življenje luščil romantične ponaredbe iz našega narodnega blaga, preden bi se odločil za izdajo. Razvoj je Polivkove očitke povečini postavil na laž in Keleminova knjiga pomeni za našo etnografijo resnično velik napredek; do danes je ni še nihče prekosil in njegovi izsledki so se izkazali za pravilne ter so podlaga nadaljnjim študijam.

Dejansko stanje virov naše preteklosti je povzročilo, da sloni vsa teža novih najdb in njihova osvetlitev na filologu in jezikoslovcu. Kelemina je tukaj opravil veliko delo. Mnogo pomembnega je razkril pri tisti kulturni zgodovini, ki se skriva v jeziku in njegovih spomenikih. Snov sama si je izsilila njegove delovne metode. Vse, kar je objavil, je plod dolgega in naporenega zbiranja, tehtanja in dvomov. Morda mu je manjkalo samozavesti, da bi vse, do česar se je samostojno prikopal, tudi primerno »plasiral«. Zato je bil dolgo neopažen in šele pri podrobnem, skrbnem delu se strokovnjak zave, koliko so vredna Keleminova mnenja o posameznih drobnih problemih, raztresena po njegovih študijah in kritikah. Na prvi pogled so to morda drobnarije, postanejo pa silno važne v sklopu celotne problematike. Smelo smemo trditi, da je slovenistiki do sedaj koristil več kakor poleg Ramovša kdor koli drug na ljubljanski univerzi. V tisoče gredo njegovi etimološki prispevki s področja germano-slavike, čeprav se je zdelo, da je prav tukaj po delu Miklošiča, Schuchardta, Streklja, Lessiaka in drugih že skoraj vse opravljeno. Trditi smemo, da so ostali nerešeni samo najtrši orehi poleg vsega onega, kar je bilo še mogoče izluščiti iz gradiva s skrbnejšim razborom. Dokaj slabše so obdelani romano-slovanski stiki, ki so šele kasneje vzbudili Keleminovo pozornost.

Pod starost ga je najbolj pritegnila toponomastika in tudi pri imenskih raziskavah smo mu dolžni hvalo za vrsto tehtnih in sprejemljivih dognanj. Tudi tam, kjer njegovih mnenj ni mogoče sprejeti kot dokončno veljavnih, so dragocena njegova opozorila in dostavki. Vedno so ga zanimali najtrši problemi, katerih ni nikoli poskušal reševati avtoritativno, ampak se je poglobil vanje z žilavo in pošteno vztrajnostjo. Čeprav ni objavil obsežnih sintetičnih del, vendar ne bo mogel prezreti njegovih življenjskih sadov ne slovenski jezikoslovci ne kulturni zgodovinar in ne etnograf. Pravilno in vsestransko oceniti vsega njegovega dela danes še ni mogoče. Šele kadar bomo zmogli velika sintetična dela iz vseh znanstvenih panog, ki zajemajo našo kulturno zgodovino, bo jasno razvidno, koliko plodnih idej, pobud in opozoril se je rodilo v njegovi delavnici.

F. Bezljaj

Bibliografija spisov prof. J. Kelemin

1. Akademsko-tehnično društvo Triglav. Njegov razvoj in zgodovina tekom 50 let. Sestavili Jakob Kelemina, Šandor Hrašovec, Srečko Serajnik. Ljubljana 1906, 106 str.
2. Referat: Shakespeare-Zupančič, Beneški trgovci 1905; Dom in svet XIX, 1907, str. 179—182.
3. Die ältesten Lieder des Steiermärkischen Landesarchivs; Zeitschrift für Bücherfreunde XI, 1907/8, str. 170.
4. Handwerksburschengeographie, ein Niederöstrerr. Lied des XVIII. Jhs. Zeitschrift d. V. für Volkskunde, Berlin III, 1908, str. 296.

Zapiski in gradivo

5. Referat: Goethe-Funtek, Faust I, Ljubljana 1908; Narodni Dnevnik, Celje 1909, št. 137.
6. Untersuchungen zur Tristansage. Teutonia XVI, Leipzig 1910, str. IX + 82.
7. Referat: A. Kraigher, Skoljka. Slovan IX, 1911, str. 219.
8. Fetiš, Odgovor dr. Tumi na napad v Naših Zapiskih 12, str. 115—125. Slovenski Narod 1912, št. 102.
9. Referat: A. Kosi, Sola in narodnost. Slovenski Narod 1912, št. 102.
10. Referat: Gertrude Schoepperle, Tristan and Isolte, a study of the Romance. 1913; Anzeiger f. d. Altertum 1918, str. 55.
11. Referat: Pregelj, Plebanus Joannes. Slov. Narod 1918.
12. Referat: Nietzsche-Jevtić, Sumrak idola. Ljublj. Zvon 1919, str. 569—72.
13. Referat: Shakespeare-Bogdanović, Otelo, Mletački crnac. Ljubljanski Zvon 1919, str. 761.
14. Referat: Heine-Šantić, Lirski intermeco. Ljubljanski Zvon 1919, str. 447.
15. Referat: Cervantes-Sorli, Tri novele. Ljubljanski Zvon 1920, str. 696.
16. O virih Mencingerjevega Abadona. Ljubljanski Zvon 1920, str. 396—400.
17. Referat: Bežek, Splošno ukoslovje. Ljubljanski Zvon 1920, str. 119.
18. Referat: Ševič, Stara in nova pedagogija. Ljublj. Zvon 1920, str. 698.
19. Uvod in opazke k Župančičevemu prevodu Shakespeara, Sen kresne noči. Ljubljana 1920, str. 15.
20. Referat: Velimirović, Reči o svečovjeku. Ljubljanski Zvon 1920, str. 695.
21. Slovski doneski. ČJKZ III, 1921, str. 35.
22. Uvod in opazke k Župančičevemu prevodu Shakespeara, Machbeth. Ljubljana 1921, str. 26.
23. Literarna črtica. Ljubljanski Zvon 1921, str. 562 in 628.
24. Referat: Goethe-Savić, Faust. Ljubljanski Zvon 1921, str. 182.
25. Nekateri slovenske tujke. ČZN XVII, 1922, str. 101.
26. Pogledi na sodobno pesništvo. Ljubljanski Zvon 1922, str. 129 in 193.
27. Novi prevodi iz Shakespeara. Ljubljanski Zvon 1922, str. 119 in 184.
28. Referat: Lubbock-Janković, Zadovoljstvo u životu. Ljubljanski Zvon 1922, str. 119.
29. Referat: Trije Labodje, revija. Ljubljanski Zvon 1922, str. 252.
30. Geschichte der Tristansage nach den Dichtungen des Mittelalters. Wien 1923, str. XIII + 252.
31. Referat: P. Lessiak, Die Kärntnischen Stationsnamen, Carinthia 1922; ČZN XVIII, 1922, str. 107.
32. Pesniška osebnost. Ljubljanski Zvon 1923, str. 529 et pass.
33. Referat: Gjurić, Filozofija panhumanizma. Ljubljanski Zvon 1923, str. 315 in 378.
34. Referat: Ibsen-Mole, Gospa z morja. Ljubljanski Zvon 1923, 248.
35. Umetniški princip poezije. Ljubljanski Zvon 1924, str. 585 in 513.
36. Nekaj o Dulebih na Slovenskem. ČZN XX, 1925, str. 144.
37. O staroslovenskem nosniku ē. ČZN XX, 1925, str. 166.
38. Oblike pesniškega vstvarjanja. Ljublj. Zvon 1925, str. 166, 449 in 577.
39. Nove dulebske študije. ČZN XXI, 1926, str. 57.
40. Cilji in metode literarne vede. Dom in svet 1926.
41. Referat: O. Župančič, Veronika Deseniška. Ljublj. Zvon 1926, str. 495.
42. Literarna veda. Pregled njenih ciljev in metod. Ljubljana 1927, str. 170.
43. Slovenska imena iz Spodnjepanonske marke. ČJKZ VI, 1927, str. 41.
44. Referat: V. Levstik, Pravica kladiva. Ljubljanski Zvon 1927, str. 125.
45. Slovsko gradivo. ČZN XXIII, 1927, str. 139.
46. Slovenske narodne pripovedke med Nemci. Etnolog II, 1928, str. 90.
47. Referat: Lapčević, Teorija književnosti. Strani Pregled 1929, str. 75.
48. Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Celje 1930, str. 404.
49. Referat: S. Pirchegger, Die slawischen Ortsnamen im Mürzgebiet. ČZN XXV, 1930, str. 118.
50. Referat: Matl, Die Entwicklungsbedingungen der epischen Volksdichtung bei den Slaven. ČZN XXV, 1930.

51. Germanoslavisches von der oberen Donau. Germanoslavica I, 1931, str. 52—43.
52. Anketa o postanku anekdota. Zapisi, Cetinje 1931, str. 370.
53. Referat: Steinhäuser, Die genetivischen Ortsnamen. ČZN XXVII, 1932, stran 53.
54. Goti na Balkanu. ČZN XXVII, 1932, str. 121.
55. Goethejev vpliv na jugosl. literature. Življenje in svet 1932, str. 310—315.
56. Kaj nam pomeni Goethe danes. Dom in svet 1932, str. 99—107.
57. Pravne starine slovenske v filološki luči. GMD XIV, 1933, str. 52—94.
58. Hajdina. Toponomastični prikaz. ČZN XXVIII, 1933, str. 113—118.
59. Staroslovenske pravde. GMD XVI, 1935, str. 34—60.
60. Referat: Schneeweiß, Grundris des Volksglaubens und Volksbrauchs bei den Serbokroaten. GMD XVII, 1926, str. 151—152.
61. Referat: Nahtigal, Starocerkvenoslovanske študije. GMD XVIII, 1936, stran 144.
62. Wizinesteti. GMD XVIII, 1927, str. 137—139.
63. Trg Kronovo. GMD XVIII, 1937, str. 139.
64. Referat: E. Moór, Westungarn im Mittelalter. Szeged 1936; GMD XXVIII, 1937, str. 156.
65. Slovensko-nemački kulturni odnosi u srednjem veku. Strani Pregled 1937, str. 30.
66. K terminologiji Gorskega prava. GMD XX, 1939, str. 284—289.
67. Popa Dukljanina Libellus Gothorum I—VII. Etnolog XII, 1937, str. 15—35.
68. Referat: E. Wallner, Gizzubel und Ramsau. ČZN XXXV, 1940, str. 86.
69. Meererin. Südostforschungen, 1940, str. 823—831.
70. Referat: S. Pirchegger, Jungfernsprung. GMD XXII, 1941, str. 150—152.
71. Kozarje in Vižmarje. Zb. ZP 1944, str. 392—393.
72. Referat: Grafenauer, Bog-Daritelj, najvišje praslovansko bitje itd. GMD XXV—XXVI, 1946, str. 112.
73. Osnove novoangleške slovnice. A Modern English Grammar. Litografirana izdaja, Ljubljana 1946, str. 180.
74. Ljubljana. Imenoslovna študija. Razprave SAZU I, 1950, str. 95—108.
75. Kasezi. SIR III, 1950, str. 464—465.
76. Langobardski spomini pri Slovencih. SIR IV, 1951, str. 177—196.
77. Referat: Narodopisje Slovencev. Slov. Etnograf VII, 1954, str. 321—330.

PRI NAS NEZNAN RUSKI PREVOD MIKLOŠIČEVE
RAZPRAVE O SLOVANSKEM NARODNEM EPU IN
NEKAJ PRIPOMB O NJEJ

Prof. Roman Jakobson navaja v razpravi »The kernel of comparative Slavic literature« (Harvard Slavic studies, vol. I, 1953) v poglavju II, kjer govori o slovanskem narodnem pesništvu, na str. 31 »F. Miklošič, Izobrazitelnye sredstva slavjanskogo eposa (Trudy slav. komissii Mosk. Arheolog. Obščestva I, 202—239, 1895)«. Popolnejši naslov te ruske publikacije je »Древности. Труды славянской комиссии Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества I. Москва 1895«. Ta izdaja slovanske filološke sekcije arheološkega društva, katere član sem bil za svojega študijskega bivanja v Moskvi leta 1901—1902, je bila malo razširjena in je ni v Ljubljani in v Zagrebu, pač pa je po prijaznem sporočilu predsednika »Srpske akademije nauka« prof. A. Belića, za kar se mi najlepše zahvaljujem, v centralni biblioteki akademije. Po sporočenih mi naslovu in seznamu poglavij od prof. Jakobsona navedenega spisa je povsem jasno, da gre za prevod Miklošičeve razprave »Die Darstellung im slavischen Volksepos« (Denkschriften dunajske akademije znanosti, filozofskohistorični

razred, zv. XXXVIII, 1890, str. 1—51). Naslov se glasi: Изобразительныя средства славянскаго эпоса. Перев. съ нѣмецкаго А. Е. Грузинскаго (na str. 203—236 kvartnega formata). Prevajalec Gruzinskij je bil znan raziskovalec folklornega gradiva (prim. omembo o njem pri I. V. Jagiću, История славянской филологии str. 516 ob tretji izdaji A. N. Afanasjeva Русскія народныя сказки, Москва 1897).

Vsebina prevoda je po seznamu poglavij v primeri z originalom sledeča: Введение, характеръ эпоса (203—207) — v originalu je uvod brez posebnega naslova (1—6); I. Медлительность (207—208) — I. Stetigkeit (6—7); II. Повторение: 1. простое повторение (208), 2. повторение предлога (208—209), 3. палилогия (209—211), 4. повторение чрезъ отрицаніе противоположности (211), 5. соединеніе однородныхъ по значенію словъ (211—214), 6. соединеніе двухъ однородныхъ выраженій различныхъ по объему (214), 7. повтореніе цѣлыхъ мѣстъ (214—216), 8. связь этимологически родственныхъ словъ (216—219) — II. Wiederholung: 1. Einfache Wiederholung (8), 2. Wiederholung durch Negierung des Gegensatzes (12—13), 3. Palilogie (10—12), 4. Wiederholung durch Negierung des Gegensatzes (12—13), 5. Paarung sinnverwandter Wörter (13—17), 6. Paarung enger und weiterer Ausdrücke (18), 7. Wiederholung ganzer Stellen (18—22), 8. Verbindung von etymologisch verwandten Wörtern (22—26); III. Постоянные эпитеты (219—229) — III. Stehende Epitheta (26—40); IV. Сравненіе (229—234) — IV. Vergleichung (40—49); Источники (232—236) — Litteratur (49—50). V originalu je dodan še list »Verbesserungen. Zusätze«.

Čudno je, da Jagić v Zgodovini slovanske filologije, kjer govori o Miklošičevem zanimanju za slovansko narodno pesništvo (str. 707—708), ne omenja razprave iz leta 1890, temveč le iz leta 1863 razpravo »Die serbische Epik« (Österreichische Revue 1863, II, str. 1—23), ki jo imenuje »Хорошую статью«, poleg nje pa še iz leta 1870 »Beiträge zur Kenntniss der slavischen Volkspoesie« s podnaslovom »I. Die Volksepik der Kroaten«, to je o tako imenovanih »bugaršticah« (Denkschriften XIX, 1—60). Za opustitev omembe razprave iz l. 1890 pri Jagiću najbrž ni bil vzrok Maretičevemu podobno mnenje: »Moje je u opće mnijenje o ovoj raspravi, da pripada među najslabije Miklošičeve radnje, i ja jasno u ņoj osjećam staračku ņegovu klonulost« (Život i književni rad F. Miklošića, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti knj. CXII, razr. filol.-hist. i filos.-jurid. XXXVI, 1892, str. 102). Saj tudi nista bila enakega mnenja o razpravi iz leta 1863, o kateri pravi Maretić (str. 100), da je »sve priopćeno u lakoj formi, jer je rasprava očevidno pisana za široku publiku«. Obojni Maretičevi trditvi nista povsem točni. Razpravo iz leta 1863 imenuje Miklošič na koncu (str. 23) »einer umfassenderen Abhandlung entlehnte Bemerkungen«, torej je imel že tedaj napisano obširno razpravo o tem predmetu, morda v zvezi s predavanji, a iz ekscerpta iz nje v letu 1863 se dá dokazati, da razprava iz leta 1890 sloni na njej in da ji je služila za podlago. V odstavku 16. (str. 15—16) govori o »epische Darstellung«, v 17. (str. 16) o »die stehenden Epitheta« (prim. v razpravi iz leta 1890 pogl. III), v 18. o »Palilogie« (leta 1890 pogl. II, 3), v 19. o »Vergleichungen« (leta 1890 pogl. IV). Pri podrobnejšem primerjanju bi se našli še nadaljnji stiki.

Ljubljana, 5. decembra 1953.

R. Nahtigal

Zusammenfassung

Es wird dargetan, dass in der eingangs erwähnten Schrift R. Jakobsons zitierte russische Arbeit Miklošić' Изобразительныя средства славянскаго эпоса eine Übersetzung von Miklošić' Abhandlung »Die Darstellung im slavischen Volksepos« aus dem Jahre 1890 ist.

JOSIP KLEMENČIČ

1. Klenič — Klemenčič

Pri razbiranju gradiva za pregled starejše slovenske dramatike sem zamenjal podatkov o Jožetu Kleniču, pisatelju igre »Zeta carja Lazarja ali Bitva na Kosovem polju« (Klasje št. 25, str. 169—170). A. Trstenjak in Frank Wollman navajata ime po rokopisu, ki se je ohranilo v arhivu Dramatičnega društva v Ljubljani (danes št. 534).¹ Ker je bilo iskanje po šolskih izvestjih in šematizmi brez uspeha, je vse kazalo, da se je pisatelj skrnil pod psevdonim. Po naključju se je ta domneva potrdila in pokazalo se je pravo ime — Josip Klemenčič.

V Jurčičevi zapuščini v NUK so se med pismi naših ruskih štipendistov Frana Celestina in Božidarja Štifterja ter udomačenega »Rusa« Ivana Kosa ohranila tudi tri Klemenčičeva iz leta 1874 in 1875. Josip Klemenčič, doma iz Kovorja na Gorenjskem,² je 1868 dovršil ljubljansko gimnazijo in nato odšel na Dunaj študirat klasične jezike. Najdemo ga tudi med prvimi člani dunajske »Slovenije«. Z Jurčičem sta se spoznala najbrž leta 1870, ko je Jurčič ponovno prišel na Dunaj. Klemenčič je utegnil oditi na Rusko v jeseni 1872 ali 1873; pred svojim odhodom je obljubil Jurčiču, da mu bo pošiljal prispevke za »Narod«. Bil je predavatelj in nato profesor v Petrogradu in se zdi, da je ostal tam vse življenje. Kot profesorja v Petrogradu ga navaja Vencajzova Spomenica »Slovenije«³ in tudi ustno izročilo v domačem kraju ne ve kaj več. Kdaj je umrl, ni znano.

Izmed pisem je najvažnejše prvo, zlasti kolikor se dotika Klemenčičevega literarnega dela in pa življenja njegovega ožjega tovariša Božidarja Štifterja; nadaljnji dve pismi nam v glavnem odkrivata zanimivo zvezo slovenske in ruske publicistike v sedemdesetih letih.

S Klemenčičevo dramo je bilo takole: Ko je Dramatično društvo 13. novembra 1872 ponovno predložilo Kranjskemu deželnemu odboru poročilo o dramskem natečaju iz leta 1870 in na osnovi kritik predlagalo nagrade posameznim pisateljem,⁴ se je zdelo, da je stvar zopet običala. Deželni odbor je predloge rešil šele v jeseni 1874. Tako je Slovenski Narod 10. oktobra, št. 251, med dnevnimi novicami sporočil o uspehu nagrad; tedaj je Klemenčič med nagrajenci našel tudi svoje ime.⁵ Ker je bil Jurčič odbornik Dramatičnega

¹ Prim. Trstenjak, Slovensko gledališče, str. 66; Wollman, Slovinské drama, str. 39.

² Rojen 22. marca 1848 kot sin čevljarja in kočarja Jurija Klemenčiča ter matere Jere Hlebčar, hiš. št. 16. Oče je umrl že 17. februarja 1867 za pljučnico, mati šele 6. oktobra 1901, stara 79 let (prim. rojstne in mrljske matice v škofjiskem arhivu v Ljubljani).

³ Str. 138.

⁴ Prim. Trstenjak, str. 65.

⁵ SN piše: O obdarjenji slovenskih gledaliških iger poroča deželni odbor deželnemu zboru: »Kakor je bilo uže v § 9 računskega poročila od l. 1872 omenjeno — se je pri deželnem odboru vsled razpisa dveh gledaliških premij, vsaka po 250 gld, ki jih je slavni deželni zbor s sklepom od 22. sept. 1869 dovolil, v vsem skupaj 11 dram vložilo vzlasti drame: »Zeta carja Lazarja« ali »Bitva na Kosovem polju«, žaloigra v 5 dejanjih; »Droh«, žaloigra v 5 dejanjih (iz slovenske zgodovine sredi 8. stoletja); »Veronika Deseniška«, žaloigra v 5 dejanjih (iz zgodovine grofov celjskih); »Hudi Kljukec«, drama v 4 dejanjih

društva, a mu Klemenčič še ni spolnil dane besede, da bo kaj pisal iz Rusije, je takoj storil oboje: poprosil je Jurčiča za posredovanje pri izplačilu nagrade in poslal tudi kratek dopis za »Narod«:

Dragi prijatelj!

V Petrogradu 2. Novembra 1874.

Morebiti si že kterikrat mislil, kako slabo izpolnjujem svoje obljube, pa ne jaz ampak različne okoliščine so krive mojega dosedanjega molčanja. Druzega kaj pisati nisem niti vedel niti časa imel, politika pa pri nas zelo spi, in najpotrebniši reči sta Ti priobčila Kos in Stiftar.⁶

Bral sem v Narodu med srečnimi (?) poeti tudi svoje ime [Klenič = Kle(me)n(č)ič]. Da me pa ne bodeš preostro sodil ali celo osodil, morem povedati Ti historijo mojega nesrečnega Lazarja. Napisal sem ga še kot dijak in nikoli ne nameraval poslati med ljudi. Ali ko je bilo treba iti na Dunaj in ni bilo upati od nobene strani cvenka, me je ta zadrega prisilila, ker so bile zares razpisane darila, premagati svojo vrojeno boječnost. Zato sem tudi pod psevdonomom poslal svojega otročiča v Ljubljano in sicer tako nanagloma, da še popraviti nisem utegnil pomanjkljivosti, ktere sem že takrat dobro zapazil.⁷ Pozneje ko so se finance moje zasukale na plus, sem že zdavnaj na vse pozabil in zadnjič kar ostrmil, misleč, da je zdavnaj moje dete kje v kaki peči poginolo. Nisem vedel ali bi vzel solde ali ne. Če jih je mogoče, še dobiti, in če dramatiškemu društvu preti spet deficit,⁸ bi njemu zapustil boljso polovico (50 fl), če pa ne, naj pa vse tako ostane, kakor je. Druga polovica naj bi pa

(iz narodnega življenja na Kranjskem); 'Danila', zaloigra v 3 dejanjih (iz rimskih časov na Notranjskem); in zraven omenjenih še 3 zaloigre in 3 šaloigre. Na podlagi kritike od odbora slovenskega dramatičnega društva izrečeno in po lastni presoji deželni odbor nobene predloženih iger deloma zaradi njihove popolne nesposobnosti za konkurenco, deloma zaradi večjih bistvenih pomanjkljivosti nij mogel s premijo obdariti, dovolil je pa v spodbujajo k daljni delavnosti Jožetu Kleniču, pisatelju igre 'Zeta carja Lazarja' ali 'Bitva na Kosovem polju' 80 gld, Ivanu Veselu, pisatelju igre 'Droh' 60 gld, Tonetu Turkušu, pisatelju igre 'Veronika Deseniška' in Mirosl. Vilharju, pisatelju igre 'Danila' vsakemu po 50 gold.«

⁶ Ivan Kos, rojen 1. decembra 1846 v Ljubljani, izredno nadarjen Jurčičev sošolec, je najprej študiral na Dunaju zgodovino, nato prestopil na trgovsko šolo in 1869 odšel na Rusko, kjer se je posvetil trgovini ter si kmalu dobro opomogel. Umrl je 13. novembra 1907 in je pokopan v sedanjem Djetskem (Carskem) selu. Slovenski nagrobni napis mu je zložil A. Aškerc. (Šuklje, Iz mojih spominov I, 58, Sodobniki str. 70, 209—213.)

Franc Stiftar (Božidar Tvorcov), rojen 14. decembra 1846 v Solčavi, je končal gimnazijo v Celju in 1871—1874 študiral v Gradcu klasično filologijo in slavistiko; 1874 je odšel na Rusko in bil najprej predavatelj, nato profesor v Petrogradu, pozneje v Kalugi. Umrl je tam 10. aprila 1913. Bil je plodovit publicist. Že od 1872 je pisal v Zoro in LMS, nato v SN in SS (prim. LZ 1913, 279—280).

⁷ Na zadnji strani rokopisa »Zeta carja Lazarja« je pripis »pr. 21. 6. 1871, 3288«. Ker je pisava enaka Klemenčičevi, bi to utegnil biti datum prepisa, morda pa datum vloge pri Dramatičnem društvu, za kar bi bolj govorila tudi številka ob datumu.

⁸ Dramatično društvo je imelo v letu 1872/73 1700 gl primanjkljaja, ki so ga skušali pokriti s posebno zbirko (Trstenjak, str. 69—70). Naslednje leto se je pokazal zaradi slabega obiska predstav nov primanjkljaj — tako da je ostalo nepokritih še okoli 1300 gl. Tudi ta primanjkljaj so skušali znižati s posebnimi darili (prim. SN 1874, 12., 15. in 16. septembra, št. 207, 209, 210).

podbujala mojega brata, osmošolca v Ljubljani,⁹ ker k nesreči mene ni mogla. Prosil bi Te tedaj, da mi naznaniš, po poti, ki Ti je loži, ali je že zapadlo, ali ne, in kam bi se bilo obrniti, če je še mogoče; dokaze bi še mogel navesti, če sem tudi rokopis na Dunaji »emendaturis ignibus ipse dedi«, kakor tudi še mnogo družega, ki je bilo bolji Lazarja, ali pa tudi ne.

Ad captandam benevolentiam priložim kratko in suho korespondenco, pa za sedaj ni bilo mogoče skerpati druge, bolj zanimive.¹⁰

Jaz imam sedaj svoje stanovanje zastonj od krone in Štifter stanuje pri meni. Včeraj in danes hodi ves poparjen in v skerbeh okoli, ker je dobil od Slanca pismo, da je Narod »na poti k smrti«. Pravi, da se ves trese in da ves trepetja, kaj bo, jaz ga tolažim, pa vse je bob v steno.

Slanec mu je tudi poslal tisto mazilo iz Slovenca, kar ga ni malo razkačilo, posebno ker ga imenuje odpadnika od svoje matere, (jaz pristavljam, cerkve, on pa po svoje).¹¹ Praša Te, ali bi odgovoril, ali ne? — In ali si dobil dva feljtona iz »Sina otečstva« o Hrvatih, ki jih je poslal?

Naj bolje bo, da nama, kadar bo dolgčas in na ulici mraz, napišeš par verstic, bova pa povernila s tem, kar imava, zato bom na drugi strani napisal svoj adres.

Včeraj in danes pri nas sneg naletava.

Pozdravljen!

Tvoj verni J. Klemenčič

Nach Rußland, St. Petersburg

Благородному | Осицу Юрiевичу Клеменичу | преподавателю | въ С. Петербурге | по казанской улици въ домъ П. гимназiи.

⁹ Klemenčič Janez, rojen 26. januarja 1854 v Kovorju, je dovršil ljubljansko gimnazijo 1875. To leto ni bil, kakor je mislil brat Jože, v osmi, ampak v sedmi šoli; izdeloval je še za silo, a v vsej višji gimnaziji je imel v vedenju in pridnosti slabe rede. Mature 1875 ni izdelal, pač pa je navedel glede svojega bodočega poklica, da pojde v mornariški komisariat ali da opravi enoletno vojaško prostovoljstvo. Pozneje ga najdemo kot učitelja v raznih krajih na Štajerskem; nazadnje, 1892—1920, je bil nadučitelj v Rečici ob Paki. Mnogo je pisal v Popotnika o vzgojnih in metodičnih šolskih vprašanjih (glej Glaser IV, 324).

¹⁰ Klemenčičev dopis Iz St. Peterburga (16. novembra) je objavil SN 1874, 24. novembra, št. 269. Govori o letini v Rusiji, o naraščanju ruske vojske in o procesu moskovske opatice Mitrofanije, ki da je bil zanimiv, vendar si je težko o njem napraviti pravo sliko, še težje je o njem pisati.

¹¹ Slanc Karel je bil Štifterjev sošolec v Celju in je 1871 prišel kot jurist na Dunaj (Vencajz, str. 141). Ta je sporočil Štifterju odmev na njegov dopis Iz Sankt Peterburga, ki ga je objavil SN v štirih podlistkih od 25. do 29. oktobra, št. 244—247. Na ta podlistek je odgovoril S 1874, 29. oktobra, št. 128: (V »Narodu« nekaj škorec), ki je na Rusko pred nekimi mesci sfrčal, v dolgočasni ričetni slovenščini pravi med drugim, da mu po Sloveniji »uže nij bilo za vsem varno hoditi, da ga gde ne bi bili zahvatili in ga prav po rimsko na kako grmado vrgli« — naj pove, koliko »liberaluhov« so že katoliški Slovenci na grmado vrgli. Rajši naj ta slovenski »svobodopisec« skuša priti med tiste katoliške kmete, ki so jih ruski vojaki pred nekaj meseci streljali in jih s puškami silili

Ker Klemenčič pravi, da je na Dunaju sežgal prvotni rokopis svoje tragedije in »tudi še mnogo družega, ki je bilo bolje Lazarja ali pa tudi ne«, kaže, da se je v dijaških letih nekoliko več ukvarjal z literaturo. »Lazar« ima tako uglašen pesniški jezik, da gotovo ni bil prvo njegovo delo. Iskal je nedvomno tudi zveze s Stritarjem. Ta je kot ocenjevalec iger za Dramatično društvo Klemenčičevo tragedijo najbrž že poznal in jo tudi najbolje ocenil. Na to zvezo nas močno opozarjata tudi dve pesmi: »Topola« in »Vrnitev v domovino« s podpisom J. K.-č. (Z 1876, 124). Obležali sta najbrž pri Stritarju, ko je 1870 ustavil Zvon in ju je porabil, ko ga je 1876 obnovil. Prva pesem izraža močno večerno občutje v Jenkovem romantično realističnem načinu, s trpkim koncem, druga, »Vrnitev v domovino«, odkriva razdvojenost mladega človeka, ki se vrača iz tujine. Tu čutimo Stritarjev vpliv:

Kaj ti veš, kako na svetu
Serce hrani se zvesto?
Kaj ti znaš za grenke solze,
Ki na tujem mi teko?

Želja se ti spolni vsaka,
Ki jo ti doma imaš;
Svet ne vara te in moti,
Dni skerbi ti ne poznaš.

Mene pa je up izvodil,
Z doma gnal je v tuji svet;
Tam me samega je pustil,
V urnem teku zgodnjih let.

In ko zdaj domov se vračam,
S praznim srcem grem nazaj;
Vedi bog, če se poverne
Ta izguba mi kedaj!

Morebiti bi nadaljnje iskanje odkrilo kaj več Klemenčičeve dijaške poezije, ki se ji je na Dunaju dokončno odpovedal.^{11a} Pa že tragedija sama dovolj priča o njegovi slovstveni nadarjenosti. Vse kaže, da ni imel zaupanja vase.

2. Klemenčič »Narodov« dopisnik

Drugi dve Klemenčičevi pismi se nanašata na dopisovanje, ki naj bi ga po Jurčičevem prizadevanju oskrbovala petrograjska slovenska družba Kos, Klemenčič in Štifter. Ko se je jeseni 1873 vrnil iz Rusije Fran Celestin, ni Slovenski Narod imel pravega ruskega dopisnika, posebno ne takega, ki bi

k pravoslavju. Morda sam pride kmalu domov v deželo, ki jo je zapustil zaradi »rimskih grmad«, »katere pa gore le v osmojenih možganih kacega malopridnega zaničevalca svoje lastne matere ter izgubljenega sina, ki se še le takrat strezne, kadar začne otrobe zvečiti«.

^{11a} V Slov. Glasniku 1867, str. 352, beremo urednikov odgovor: »J. Kl. v L... Omenjeno povest le pošljite na pregled; naslednje leto (SG 1868, str. 40): »Satire v tej obliki še ne bodo za natis; o povesti pozneje, ko jo utegnemo prebrati.«

bil mogel, kakor Celestin, s kulturnofilozofsko in socialno izobrazbo presojati razmere na Ruskem. Vendar je bilo Jurčiču mnogo na tem, da si pri štipendistih pridobi poročevalcev, zlasti ko je v Novice stalno pošiljal dopise Davorin Bolè, znan zaradi napada na Stritarja 1870. Vsi ti dopisniki so bili v pojmovanju svoje naloge mnogo skromnejši; samo Štifter je svoja poročila zajel obširneje, svojo manjšo izobrazbo pa je hotel nadomestiti s kulturnobojno ostrino, kar Jurčiču ni bilo pogodu.¹²

Da homo razumeli ozadje teh pisem, si moramo poklicati v spomin leto 1874, ko se je pod novim deželnim predsednikom Widmannom na Kranjskem začelo odločno ponemčevanje in je bil vladni pritisk povsod izredno hud, po drugi strani je še vedno rasla napetost med mladimi in starimi, kar je pomoglo do novih političnih neuspehov na vsem Slovenskem.

V presoji tega položaja so bili petrograjski dopisniki, sicer že sami po sebi odločni mladoslovenci, popolnoma odvisni od poročanja Slovenskega Naroda, na katerega so bili naročeni. Tako je po njihovih informacijah nastal članek v dnevniku »Sin otečestva«, ki ga je napisal L. Berezin, bivši konzul na Reki in svetnik v ruskem zunanjem ministrstvu.¹³ Berezinov glavni informator je bil vsekakor Kos.¹⁴ Ta članek je Slovenski Narod v uvodniku »Rus o Slovencih« (8. oktobra, št. 229) obširno ekscerpiral. Govori o političnih razmerah med Slovenci po letu 1848, o njihovi usodi v sklopu avstrijske politike, o Zedinjeni Sloveniji, zlasti pa o razmerju staroslovencev do mladih, ter dolži duhovščino, da je razbila narodno enotnost, ki bi bila po volilni reformi leta 1873 še posebej potrebna. Članek je navdihnjen pod poraznim vtisom, ki so ga napravile deželnozborske volitve v Ljubljani 7. septembra 1874, ko je mladoslovenski kandidat dr. Alf. Mosche dobil 138 glasov, nemški dr. Schrey pa 404; od 1210 upravičencev se volitev ni udeležila niti polovica. Slovenski Narod 8. in 10. septembra, št. 204 in 205, ugotavlja veliko mlačnost in dezorganizacijo ter dolži duhovščino nezvestobe; ker ni prišla na volišče, celo dr. Bleiweis da se je med volitvami sprehajal po mestu.¹⁵

Petrograjski mladoslovenci, bolj ali manj pod vplivom slavjanofilske politike, so se trudili, da vzbude pri Rusih zanimanje za Slovence ter vplivajo zlasti na »Slovanski komitet« (Slavjanskij blagotvornij komitet), ki je imel namen zbirati informacije in skrbeti za sporazumevanje in zблиžanje med Slovani. Skušali so seznanjati Rusijo s svojo domovino in domovino z Rusijo. To nam potrjuje tudi drugo Klemenčičevo pismo:

¹² V pismu 20. decembra 1874 piše Štifter Jurčiču: »Da mi ne pustite kar nič zabavljati popom, me jezite in žalite, pa si ne morem pomagati.« Jurčičeva zapuščina v NUK.

¹³ SN 1874, 2. oktobra, št. 224, piše: »Iz Rusije nam dva prijatelja našega lista pošiljata eksemplar velikega ruskega dnevnika 'Sin otečestva', ki izhaja v Peterburgu in prinaša v štev. 207 od 22. septembra dolg članek o nas Slovencih. Kadar nam bode prostor in čas dopuščal, tudi o tem več spregovorimo.«

¹⁴ Štifter piše v že navedenem pismu Jurčiču: »Kos z Berezinom mnogo obči i bota nekaj o Slovencih skuhala, pa ne vem kdaj.«

¹⁵ »Slovenec«, ki je 5. septembra, št. 105, še priporočal Moscheta, nato 10. septembra, št. 107, v članku Po volitvi ljubljanski ugotavlja, da so volitve vodili »mladi«, da pa Mosche ni mož, ki bi mogel posebno vneti preproste meščane in duhovščino, saj je liberalec in še nemški liberalec. Pokazalo se je, da so »mladi« brez »klerikalcev« in »starih« toliko ko »lampca brez olja«. Kakršna setev, taka žetev.

Dragi prijatelj!

V Petrogradu 22/XI 1874.

Da bodeš videl, da hočem res userdstvovati, to je pokazati svojo pridnost, pošiljam spet danes par verstic za Narod. Morebiti bo vendarle ktereга interesoval Slavjanski komitet, morebiti pa tudi ktereга razjezil, ker malo po panslavizmu diši, če tudi po malo bolj nedolžnem, kakor so ga dosedaj malali. Kadar bo zopet kaj novega, ne zamudim priobčiti. Če bi kdo kaj napisal za Slav. komitet, bi mi lahko tukaj prestavili in po Berezinu poslali v redakcijo zbornika. Pristavim naj, da Berezin res gori za »Slavjansko solidarnost« in da nas je nedavno pri Kosu jako navduševal, da bi dopisovali v Narod in skušali tudi iz Slovenskega dobiti kaj zanj (za Berezina). Mi smo mu obljubovali.

Pozdravljen Tvojim vernim Клеменчичемъ

Tretje pismo govori v prvi vrsti o slovenskih razmerah. Slovenci so v začetku 1875 doživeli nov poraz: v začetku januarja so propadli pri volitvah v trgovsko in obrtno zbornico v Ljubljani. To je bil zadnji popolni polom, ker se je po smrti dr. Coste (28. januarja 1875) vsaj deloma dvignila mōra, ki je ležala nad slovensko politiko; že to leto se začno prve delne zmage Slovencev. Klemenčičevo pismo dokazuje precej smisla za politično vzgojo preprostega človeka in zaupanje v zdrav razum, po drugi strani pa nam potrjuje njegovo nadaljnje sodelovanje pri ruskih listih.

Dragi prijatelj!

V Petrogradu 24/1 75.

Pišem Ti pod novim in »svežim« vtiskom ravno kar prečitanih prvih 12 Numerov »Slov. Naroda«. Zvedel sem že prej iz likajoče Dunajske »Presse«, da ste pali, in vsa naša kolonija je bila silno poparjena. Kos, prebravši telegramo v »Presse« še govoriti ni mogel (od jeze se mi zdi). Narod nas je malo potolažil, ker »Lektion« ne bo brez sadu, kakor se kaže. Glasni protest je tudi dobra reč in morebiti ste več dobili kot zgubili, ker kmetiški ljud se je res do sedaj dal zapeljevati vsakemu, kdor ga je hotel. Enkrat se mu bodo že oči odperle. Ko še nekaj številk Naroda dobimo in hodemo imeli več faktov, bode eden iz nas sestavil članek za katero iz tukajšnjih gazet.

Ne zameri, da Te bom tukaj na malo reč opomnil, ki mi je prišla v glavo, ko sem bral v Narodu dopise. Ali bi ne bilo dobro, če bi kdo sestavil majhino knjižico, čisto in jasno napisano, o volitvah vsakoverstnih, za našega kmeta in mu dal tako rekoč »katehizem« v roko, kaj sme tirjati, kako mora postopati, komu se sme brez boječnosti ustavljati in t. d.?? 2) Ali bi ne bilo dobro, če bi se Narodno društvo bolj organiziralo po vsej deželi, in dobilo agitatorje v vsaki vasi, posebno naj bi se gledalo na naše uboge Gorenjce, ki so tako neznansko zanemarjeni, ki toliko terpe pod razno birokracijo, ki mnogokrat »ne vedo, kaj delajo« — Premisli, morebiti je kaj jedra v tem.

Kar se tiče dopisov, bi Te poprosil, da bi nerazumljive besede izpulil, ker se dostikrat ne moram spomniti ali je beseda slovenska ali ne. Nekteri iz manjših tukajšnjih časnikov imajo z novega leta stalni slovanski oddel v svojih listih, kar je velik napredek, večji so še zmiraj bolj zderžani, menda iz straha, da jih prepovedo. Moj dopis v tukajšnjih listih, kakor sem slišal, je v nekterih krajih dopadel in prestavljeni članek je iz »Sinā otečestva«, ki ga je pa sam vzel iz družega in nekoliko še dosti krepkih besed pristavil. Prestavljajo se nekatere besede jako težko in postale so bolj blede, kot v originalu.

»Novoje vreme« je nov list in precej oestro piše, menda zato, da bi ga malo štrafali in on dobil več naročnikov, — članek je bil osorno pisan, škoda, da ga nimam pri roki; bil je jako zanimiv, in če bi ga bil prej kedaj pisal tako, bi bil gotovo dobil kľofuto. Morebiti se je kaj spremenilo, ne vem, — ??

Slēdeče, če hočeš, porabi, v korespondenco nisem hotel pristaviti.

Prusi se jako hvalijo s svojim novo ustrojenim »landšturmom«, ko bi spraval celo Nemčijo na noge — proti Rusiji — ka-li, ker Francozom je bila prejšnja vojska kos. Tacega »landšturma« bode pri nas čez 10 let po računu »Golosa« zraven 2½ milijona regularne armade — 9.000.000. Sposobnost njegova bo v začetku res slabo, pa kar ni, še lahko bo. Razen tega je treba pri nas v slučaju le enega manifesta, ki spravi na noge cele armade, in Prusom bo njih »šturm« jako malo pomagal. —

Ves Tvoj

O. Клеменчичъ

Klemenčičevi dopisi v »Narodu« so zaznamovani s črko K; teh je samo sedem: 24. novembra, 29. novembra, 10. decembra, 29. decembra 1874, 21. januarja, 4. marca in 19. oktobra 1875. Nekaj krajših dopisov Iz St. Peterburga je brez podpisa in utegnejo biti tudi njegovi. Zraven gospodarskih in političnih novic, posnetih iz ruskih časopisov, ga je zanimalo delo Slavjanskega komiteta, zlasti zbornik, ki ga je izdajal komite (Slavjanskij sbornik posvjaščennij Slavjanstvu i sostavljennij iz trudov učeniĥ i pisateljeĥ raznih slavjanskikh stran). To delo naj bi utrjevalo slovansko slogo ter zatiralo sovražno tekmovanje med posameznimi narodi, zlasti vsako zgodovinsko ali politično ločitev. Izdalo naj bi tudi narodopisni zemljevid Slovanstva. Klemenčič je klical tudi Slovence k sodelovanju pri Zborniku (dopis 29. novembra 1874).¹⁰ V dopisih ga posebno zanima razmerje med Nemčijo in Rusijo. To je tudi Slovence najbolj zanimalo. Saj je bilo v času, ko se je po prusko-francoski vojski in ustanovitvi nemškega cesarstva začela evropska politika obračati na bližnji Vzhod, ko se je močno začutil tudi nemški pohlep po Trstu in je začelo vreti na Balkanu. Tako piše Klemenčič 10. decembra 1874 o potovanju ruskega kanclerja Gorčakova v Berlin, 21. januarja 1875 pa o nemški nevarnosti, proti kateri naj bi se združile vse evropske države, na čelo pa naj bi stopili Rusija in Anglija.

¹⁰ To opozorilo ni imelo uspeha. Tako je v Jurčičevi zapuščini med pismi slovenskih »Rusov« tudi koncept Iz pisma profesorja Lamanskega prof. Baudoinu de Courtenay, namenjeno za Slovenski Narod. Pisan je z Jurčičevo roko in datira najbrž iz leta 1876, ko je bil Baudoin de Courtenay že v Kazani: »Ker se peljete v Avstrijo in boste tudi mej Slovenci, ponavljam Vam svojo prošnjo o tem, da bi ste povabili nekterih izmed Slovencev, ki pišejo in študirajo, naj se udeležijo »Slavjanskega zbornika«. Vladimir Lamanski si posebno želi člankov o Istri, Goriški, o škofu Dobrili in narodnem gibanju v teh dveh pokrajinah, pa tudi o Kranjski, Štajerski, Koroški in Ogrskih Slovencih. Obsegi morajo geografijo, statistiko, politično stanje in še druge razmere v teh deželah. Pisani morajo biti slovensko ali nemško, toda objektivno, poslati pa jih je ali Lamanskemu v Petrograd ali Baudoinu de Courtenayu v Kazan.« — Podobno vabilo za sodelovanje pri Slavjanskem zborniku je SN prinesel že 20. junija 1874, št. 138, ko se je Baudoin de Courtenay mudil v Ljubljani. Tu »Narodov« dopisnik posebej imenuje pisatelje, ki naj bi sodelovali: Erjavca, Levstika, Pajka, Pleteršnika, Raiča in Jurčiča. Vabilo zlasti poudarja, da se morajo pisatelji dotikati predvsem slovenske zgodovine, zemljepisa in splošnega narodnega življenja; izključena pa je vsaka politika, ker je namen Zbornika »zduževati in ne razdvajati.« — Slavjanski zbornik ni imel v vseh treh letnikih od 1875 do 1877 nobenega slovenskega sotrudnika.

Dopisi skušajo biti stvarni in umerjeni; vse drugačni kakor Štifterjeva Pisma iz St. Peterburga, ki so dolgovozna in gostobesedna. Klemenčič je bil premišljen, a za pisanje malo vnet človek. To čutimo tudi iz njegovega slovestnega obračuna na Dunaju, ki se je končal s požigom rokopisov. O njegovem odporu do pisanja toži Štifter 20. decembra 1874 Jurčiču: »G. Klemenčiča jaz žokam in žokam, pa me malokrat uboga.« Zato je komaj verjetno, da bi bil dopis 13. marca 1875 čisto njegov, ker govori o verski in narodni strpnosti na Ruskem, o uniatih ter ironizira »stare«, Jerana in slovensko duhovščino. Tak je bil Štifter, ki v svojem V. pismu (SN 1875, 31. januarja, št. 25) graja mlačnost in nebrižnost Slovencev, ker Slavjanski zbornik ne dobi sotrudnikov: najbrž mislijo, da je to »košček mladih spletenj, alias Majarjevih domišljij«; nekateri Slovenci hočejo biti samo Kranjci; nekaj takega, pravi, je sam doživel v dunajski »Sloveniji«, ko je odhajal na Rusko.¹⁷ Ko Štifter zaneseno popisuje svoj sprejem pri predsedniku »Slavjanskega komiteta« Ivanu Pavloviču Kornilovu, v svojem navdušenju ne zamolči, da ta predsednik celo želi, naj se Slovani, ki pišejo z latinico, oprimejo cirilice, ker se s tem obvarujejo germanizacije.

Od marca do oktobra 1875 nastane v Klemenčičevem dopisovanju dolg odmor. Nato ga vzdigne hercegovska vstaja in poroča o odmevih, ki jih ima ta upor v ruskem časopisju in pri ruskem ljudstvu, zlasti govori o velikih zbirkah za Hercegovce. Prvi članek 19. oktobra 1875 je še podpisan z njegovo šifro, naslednja, ki sta nedvomno tudi njegova, sta brez podpisa: Rusija, vstanek in zveza treh cesarjev (20. oktobra, št. 239); Rusija in vstanek (3. nov., št. 250). V zadnjem članku govori posebej o ljudskem razpoloženju in vladni opreznosti ter sklepa: »V mojih očeh, in jaz mislim, da ne samo v mojih, tak živi in enodušni glas ruskega občestva v tem delu ne more ali vsaj ne smel bi ostati brez sledu v tistih sferah, katere morejo imeti vpliv na srečen izhod strašnega boja za slavjansko zasedenje Turčije. Protest prihaja ne iz diplomatskih pisarn, ampak iz prs ljudstva.« Ti članki so gotovo vzbujali veliko pozornosti na Slovenskem, toda po 9. novembru, ko po »Golosu« (št. 235) obširno poroča o ruski politiki na Balkanu, Klemenčič utihne. S poročili nadaljuje Štifter, a šele od 7. maja 1876. Ne vemo, zakaj je Klemenčičevo dopisovanje prenehalo. Sam je čutil, da ga jezik več ne uboga. Za to Štifter, ki je bil glede jezika na slabšem, ni imel pomislekov. Pa tudi Slov. Narod je v tem prvem času vseslovanske, zlasti ruske usmerjenosti svoj časnikarski jezik obračal po dopisnikih. Ali se je Klemenčič zagrenil ali je otopel?

Iz nekega pisma Goričana Štefana Široka,¹⁸ ki je med zadnjimi prišel na Rusko, posnemamo, da so se naši rojaki tu in tam obiskovali, a kake trd-

¹⁷ »Slovenija je zborovala. Tedanji njen predsednik predlaga ustrojenje jugo-slovanskega društva z žarom svojih prepričanj. Proti njemu govori drug slovenski dijak, govori prelepo slovenski, obnašaje se poleg teatralno — a zmisel njegovega govora — risum teneatis — zakaj bi se neki Slovenci (morebiti je hotel celo reči: »Kranjci«) pajdašili z drugimi Jugo-slovani, mi imamo Preširna etc., katerih ne smemo nikdar odstopiti.« Da ta odstavek meri na Ivana Tavčarja, nam pojasnjuje Štifterjevo pismo Jurčiču 20. decembra 1874: »Ekskurza o bečkem Tavčarju — ta je namreč tak klobasal — mi nikar ne izvrzite; mlade kroge take vpletke veselijo.«

¹⁸ Širok piše 26. maja 1879 Boletu: »Moji tovariši in Kos, vsi se Vam klanjajo; o Štifterji nijsem nikomur nič povedal, pri Klemenčiču še nijsem bil, odkar ste Vi Peterburg zapustili.« (Bleiweisova zapuščina v NUK, ms. 876, III/2, št. 3.)

nejše zveze ni bilo med njimi. Tako je »Peterburžane« 1878 ali 1879 obiskal Davorin Bole, profesor v Kalugi, znan iz nastopa zoper Stritarja in Levstika v Novicah 1870. Bole je ostal stalen dopisnik Novic še dolgo let po svojem prihodu na Rusko.

Kolikor še najdemo sledov o Klemenčiču, govore o njegovem zanimanju za jezikoslovje. Kot profesor 2. petrograjske gimnazije je 1881 napisal tudi šolsko knjigo *Upraznenija* v prevodah s ruskago jazyka na latinskij dlja srednih klassov gimnazij i progimnazij.¹⁹

Tako z njegovim imenom nismo našli le pesnika slovenske tragedije »Zeta carja Lazarja«, marveč tudi enega izmed tistih ruskih štipendistov, ki so prispevali k tedanji naši politični orientaciji, a sami brez sledu utonili v ruskem morju.

Fr. Koblar

PRISPEVEK H GENEALOGIJI IN BIOGRAFIJI ANTONA TOMAŽA LINHARTA

V življenjepisih Antona Tomaža Linharta srečujemo kdaj pa kdaj nekatere premalo podprte domneve ali napačne trditve. Ker ni pričakovati, da bi v do glednem času dozorela monografija o avtorju Županove Micke in Veselega dne, se zdi umestno, objaviti naprej nekaj popravkov k temu, kar smo do danes napačno trdili o njegovem rodu in zgodnji mladosti. Osvetliti njegovo družbeno poreklo je potrebno tembolj, ker je sam v pismu abbéju Martinu Kuraltu z dne 29. novembra 1785 z besedami »aber Bürger und Mensch bin ich...« naglasil svojo družbeno pripadnost in zavest¹ ter dal v svojih dramatičnih delih in v *Versuch einer Geschichte* duška protifevdalni usmerjenosti, ker gre torej za pomembnega slovenskega pisatelja, ki ga štejemo za najdoslednejšega zastopnika meščanskodemokratske miselnosti med našimi preroditelji.

V prikazih Linhartovega porekla in življenja se še vedno ponavljajo n. pr. tele trditve: rodil se je v Radovljici ali 11. decembra 1756 ali — po starejših navedbah — 17. junija 1757 ali 10. junija 1758; njegov oče Venceslav je bil Čeh, radovljiški meščan in graščinski oskrbnik pri grofih Thurnih; njegova mati Terezija je bila Slovenka, Radovljčanka, ob poroki z Linhartovim očetom je bila vdova po nekem Jožefu Mertlu, njen dekliški priimek pa je bil Homan; Anton Tomaž je bil prvorojenec, imel je dva brata in sestro in dobil po očetovi drugi poroki še dva po pol brata in dve po pol sestre; ker Radovljica v času Linhartove zgodnje mladosti še ni imela šole, je pripravljaval Antona za vstop na gimnazijo najbrž kak graščinski vzgojitelj ali kak domač duhovnik.

V teh nekaj trditvah je polno napak, ki izvirajo od tod, da Linhart sam ni napisal avtobiografije, kakor n. pr. Vodnik, da v delih in pismih ne govori o svojem poreklu in zgodnji mladosti, da nam noben njegovih znancev ni zapustil nadrobnejših biografskih podatkov o njem ter da njegovi kasnejši biografi niso poznali zanesljivih virov ali pa so jih nekritično uporabljali in delali na njihovi osnovi po raznih kombinacijah napačne zaključke. Odkar so nam lahko dostopne radovljiške najstarejše župnijske matice² in jih je mogoče sistematično pregledati, ne da bi se morali zanašati le na pomanjkljivi repertorij, odkar je

¹⁹ LZ 1881, 324.

¹ Anton Tomaž Linhart, *Zbrano delo* I, str. 303.

² Skofijski arhiv v Ljubljani. Za ljubeznivo ustrežljivost dolgujem iskreno zahvalo njegovemu vodji, univ. prof. dr. Maksu Miklavčiču.

v evidenci cerkveni popis prebivalstva iz leta 1754³ ter gradivo o terezijanski davčni rektifikaciji,⁴ je mogoče zgornje trditve vnovič preveriti, jih po potrebi popraviti in izpopolniti.

Pri uporabi matic se je pokazalo za zelo koristno, paziti ne samo na podatke o krščencih, njih starših, o novoporočencih in umrlih, marveč tudi na to, kdo so bili krščencem botri, novoporočencem pa poročne priče. Prav botrinstvo in pričevanje pri porokah namreč dobro odraža sorodstvene in družabne zveze spričo tedanje konservativnosti v odnosih med družinami ter ostre razmejitve med družbenimi plastmi in stanovi. To pa utegne postati edini zanesljivi kriterij za ugotavljanje družbene pripadnosti, kadar ni na razpolago direktnih virov.

Če bi bil P. Radics leta 1862 v celoti objavil Erbergovo biografijo Antona Tomaža Linhart⁵, bi postal najbrž kdo pozoren na uvodne besede: »Er war zu Radmansdorf von gemeinen Allern den 17. Juny 1757 geboren...«⁶ Težko, da bi dobrih 40 let kasneje Makso Pirnat kar meni nič tebi nič zapisal, da je »jako verjetno, da je opravljal Linhartov oče v Radovljici službo graščinskega oskrbnika«.⁷ Do te domneve, ki se je polagoma izoblikovala kar v apodiktično trditev in jo povsod ponavljajo še danes, je prišel Pirnat po naslednji kombinaciji: Ko so v Radovljici leta 1770 kakor povsod drugod pri nas uvedli iz vojaških in davčnih razlogov hišno numeracijo, je radovljiški matičar navedel pri vpisu rojstva zadnjih dvoje otrok Venceslava Linharta, da je Marija, rojena 2. jan. 1771, »ex Domo N. 1 Sub D[omi]nio Civitatis« in Vincelij Fererij, rojen 26. okt. 1772, »sub D[omi]nio Civitatis Nro. 1« ter podobno pri vpisu smrti triindvajsetletnega sina Janeža dne 20. febr. 1784 (Locus: Rattmansth. urbs, Nrus: 1, Dominium: civitas Rattmanstorfensis). Ker je imela radovljiška graščina v Pirnatovih časih hišno številko 1, se je spočel preprost sklep, da je moral Linhartov oče, ker da je s svojo družino stanoval v graščini, biti tudi tam v službi. To, da vzdevajo matičarji Venceslavu naslov »dominus«, pa naj bi pričalo, da ni bil le preprost služabnik, hlapec ali kaj podobnega, marveč nekaj boljšega, in to je mogel biti takrat samo graščinski oskrbnik. To sklepanje pa je nepravilno, ker ne upošteva možnosti, da bi bile kdaj radovljiške hiše prenumerirane, kar so v resnici bile in je imela graščina prvotno številko 8, okoli leta 1826 pa številko 10,⁸ ker ni upoštevana matičarjeva navedba, da je spadala hiša s številko 1 pod mestni, ne pa pod graščinski dominij, in ker vzdevajo matice naslov dominus ne samo, recimo, graščinskemu in proštjskemu prefektu, marveč sploh vsakemu odraslemu meščanu, torej tudi funkcionarjem mestne samouprave in vsem mogočim rokodelcem, skratka vsakomur, če le ni bil podložnik, kajžar, gostač, služabnik ali kaj podobnega.

³ Kapiteljski arhiv v Ljubljani.

⁴ Državni arhiv LRS v Ljubljani.

⁵ Über ein uns'r Krain betreffendes Manuscript in der Handbibliothek Sr. Majestät des Kaisers. MHK 1862, 37 sl. Gre za zbornik portretov s kratkimi biografijami različnih osebnosti, ki ga je sestavil Jožef Kalasanc baron Erberg in ima naslov: Sammlung von größtentheils in Kupfer gestochenen Portraits gebohrner Krainer und solcher Personen, die in vorzüglichen Verhältnissen im Lande standen, aus zerstreuten Quellen zusammengetragen, in alphabetische Ordnung gereiht und mit einigen Lebens-Notizen als Beitrag zur Kenntniß der Landesgeschichte beriechert. Rokopis je danes v Nacionalni biblioteki na Dunaju, njegovo fotografsko reprodukcijo pa hrani NUK ms¹⁰⁴⁴.

⁶ Podčrtal AG.

⁷ Anton Linhart, LZ 1906, 49.

⁸ Franciscejske katastrske mape s pripadajočimi operati v DAS.

Poglejmo, kaj povedo radovljiške župnijske matice o Linhartovem rodu, o njegovih starših, zlasti o očetu, njegovem poklicu in družbenem poreklu.

Venceslav Linhart je vpisan v radovljiških maticah vsega skupaj enainštiridesetkrat. V krstnih knjigah ga najdemo desetkrat kot očeta in dvaindvajsetkrat kot botra, v poročnih dvakrat kot ženina in trikrat kot poročno pričo, v mrliških pa trikrat kot očeta umrlih otrok in slednjič kot mrliča. Zapis njegovega imena izkazuje 15 inačic: Linhart, Linhardt, Lienhard (4-krat), Lienhardt (17-krat), Lienhart (5-krat), Lienharth, Lienhorht, Lenhardt (2-krat), Leonhard (2-krat), Leonhardt (5-krat), Leonhorht, pa celo Wenzell in Benzll. Medtem ko gre v prvih trinajst primerih samo za različno pisavo precej pogosto rabljenega krstnega imena Lienhard oziroma Leonhard, ki je nekoč postalo rodbinsko ime, sta zadnji dve varianti nepričakovani in presenetljivi. Matičar je zamenjal krstno ime s priimkom. Do te zamenjave je prišlo večkrat. Nekajkrat se je matičar še med pisanjem zavedel napake in jo brž sam popravil, nekajkrat pa ne, in tako beremo tudi pri vpisu Linhartove prve žene kot botre 12. sept. 1765 namesto takrat običajne oblike ženskega priimka z nemško pripono Lienhardin ali podobno kar Theresia Wenzlin, pri vpisu rojstva njenega tretjorojenca 9. jul. 1759 pa Johannes Jacobus Benzll namesto Lienhard ali podobno. Odgovor, kako je prišlo do te zamenjave, je preprost. Gre za slovansko ime Venceslav v polatinjeni oziroma ponemčeni in potem hipokoristični obliki Wenzeslaus > Wenzel, nato pa še za splošen avstrijski dialektični prehod labialnega pripornika v bilabialni zapornik, kar je dalo napisano obliko Benzll. Ime, ki ga je dobil Linhartov oče ob krstu, se je sprva rabilo v družini in med prijatelji, nato je predrlo ožji krog in seglo v širino ter pri nepoučenih vzbudilo občutek, da je običajno ime Leonhard ali Lienhard krstno, pri nas nenavadno Wenzl ali Benzl pa priimek. Ta ugotovitev kaže, kako je treba biti pri uporabi starih cerkvenih matic previden in kako je spričo takšnih možnosti uporaba še tako vestno sestavljenih repertorijev kaj problematična.

O Venceslavovi življenjski poti nas nekoliko seznanja prvi vpis njegovega imena, in sicer v poročnih knjigah.⁹ Glasi se takole: »Die 27 [mai 1751] Copulatus est Wenceslaus fil[ius] leg[itimus] D[omini] Ludovici Linhart Civis Eybentschitz[iensis] ex Moravia, qui in Episcopali officio de gravitate juramenti et poenis prejuri[ae] pra[e]monitus juramentu[m] depoluit de statu suo libero. Cum ipsona sua Terefia derelicta vidua def[uncti] D[omini] Joſephi Mertel per M[ultum] R[everendissimum] D[ominum] Ignatiu[m] Glicha de litentia aditantib[us] testib[us] D[omino] Mathia Straim, D[omino] Joſepho Kvntl, D[omino] Joſepho Loſperger.«

Če v zvezi s temi podatki upoštevamo še tistega iz mrliške knjige, da je Venceslav umrl 20. oktobra 1792 za izhiraanjem, star 72 let, in podatek v Descriptio animarum, da je 1754 štel 35 let, potem sledi iz tega, da se je rodil okoli 1719 in to »gospodu Ludoviku« v mestecu Ivančice zahodno od Brna,¹⁰ da je prišel s trebuhom za kruhom na Slovensko, se za stalno naselil v Radovljici, si tam izbral ženo, ustanovil družino in slednjič tam umrl ter bil pokopan že na novem, to je zdajšnjem radovljiškem pokopališču. Ker kot ženin ni mogel drugače dokazati, da izpolnjuje pogoje cerkvenih predpisov, je prisegel, opozorjen na posledice krivoprisežništva, da je samski. Poročni obred je s privoljenjem mestnega vikarja Janeza Žirovnika, ki je bil namestnik radovljiškega župnika, vsakokratnega ljubljanskega stolnega prošta, opravil bene-

⁹ Zv. III, list 81.

¹⁰ Že pred leti zaprosenih matičnih podatkov iz Ivančic o Venceslavu Linhartu doslej nisem dobil.

ficiat na Blejskem otoku, Radovljčan Ignacij Gliha. Poročne priče so bili trije radovljiški meščani-obrtniki, in sicer: kirurg in gostilničar Matija Straim, barvar Jožef Kunstl ter mesar in gostilničar Jožef Lasperger.

Že ta prvi vpis v radovljiških maticah kaže, da je imel Venceslav kmalu po naselitvi v Radovljici in ob vstopu v zakon dobre zveze z obrtniški krogi. V raznih zvezah je matičar pristavil k njegovemu imenu triintridesetkrat titulature dominus, trinajstkrat pa civis oziroma civis Radmannsdorfensis, in čudno je, da ne najdemo niti enkrat tudi pristavka, ki bi označil njegov poklic, medtem ko izvemo iz drugih vpisov, da je bil n. pr. ta in ta affictuarius Thurnianus, oni praefectus praepositurae, spet drugi chyrurgus ali tinctor, sartor, sutor, faber, serarius, ludimagister, lapicida, hortulanus, miles, mendicus itd. Četudi iz matic nikakor ni razviden Venceslavov poklic, pa le-te omogočajo vsaj rekonstrukcijo družbe, v kateri se je največ gibal. Kot boter nastopa z ženo oskrbnika katzensteinske gosposčine Marijo Ano Lukanovo pri krstu hčere trgovca in žganjarja Simona Berausa, dveh hčerá ključavničarja Matija Šturma, z ženo proštjskega podložnika Marijo Ano Muhovčevo, z mesarico in gostilničarko Marjeto Laspergerjevo in z »devico« Marijo Berausovo, trgovčevo sestro in najbrž usmiljenko, pri krstu dveh otrok čevljarja Matija Robiča in treh otrok kirurga Janeza Praunerja, ki je bil tudi Moravan in mu je bil Venceslav z mestnim sodnikom in gostilničarjem Jurijem Pezdčem poročna priča; z ženo oskrbnika thurnske graščine Elizabeto Freybergerjevo je kumoval sedmim otrokom barvarja Antona Kunstla in trem kirurga Janeza Robiča, s trgovko in gostilničarko Marijo Pezdčevo hčeri barvarja Antona Nierenbergerja, s Praunerjevo ženo pa hčeri Antona Balanta, podložnika Marijine podružnice v Lescah. Po drugi strani pa so bili botri Venceslavovim otrokom že omenjeni trgovci Beraus (petkrat) in njegova žena, mesar Lasperger in njegova žena (dvakrat), Freybergerica (trikrat) in kirurgova žena Marijana Robička (trikrat), razen teh pa še prefekt blejskega dominija Anton Knieperger (štirikrat) in nogavičarjeva žena Apolonija Dajlerica. Kot priča se je Venceslav udeležil še poroke Škofjeločana usnjarja Jurija Žlebnika in z barvarjem Antonom Peharcem poroke usnjarja Jakoba Krivica, ki sta bila oba iz Tržiča. Iz navedenega je razvidno, da je imel Venceslav Linhart nekaj družabnih zvez z graščinskimi ljudmi in podložniki, toda veliko več z obrtniki, torej z našim malim meščanstvom. Da matice tako vztrajno molče o njegovem poklicu in da ga omenjajo tako pogostoma prav v družbi z obrtniki, ne more biti zgolj naključje, marveč mora imeti utemeljene vzroke.

Uganki se nam razmotata z upoštevanjem rektifikacijskih dominikalnih aktov za gorenjsko kresijo.¹¹ Pod št. 11 se je ohranila pritožba z dne 14. novembra 1755 zoper odmero taks in davkov, ki ji je priložena preglednica¹² o dohodkih od hiš, o kontribuciji in obrtnem davku. Ta navaja 73 radovljiških hišnih posestnikov, t. j. za Mesto 48, za Pod mestom pa 25, med njimi grofijo, proštijo, 2 beneficiatski hiši, magistrat, mestni stolp ter meščanske hiše, katerih lastniki so bili 4 gostilničarji, 5 trgovcev, 7 čevljarjev, 3 mesarji, 4 ključavničarji, 2 zidarja, 4 barvarji, po 2 krojača in tkalca in po en klobučar, kirurg, pozlatar, irhar in mizar, na koncu pa še 3 obrtnike brez lastnih hiš, namreč 2 krojača in pletilca Wenzla Leonhardta. Še določneje je označen Venceslavov poklic v aktu št. 27 iz leta 1761, ki navaja na koncu seznama

¹¹ DAS, fasc. 337.

¹² Befunds-Tabella oder Entwurf Respectu des Mütungs-Zünses oder Abwesender Nutzung der Heuser mit Anectierung der Gewerb-Stüer.

hišnih posestnikov spet obdavčene »profesioniste«¹³ in med njimi Wenzellna Lenharda kot nogavičarja. Poklic sam se prvič omenja v aktu št. 14 z dne 31. avgusta 1752, namreč v sumaričnem seznamu obrtnikov,¹⁴ ki navaja 5 krčmarjev, 5 mesarjev, 4 barvarje, 5 krojačev, 1 irharja, 7 čevljarjev, neopredeljeno število trgovcev, 4 ključavničarje, 4 tkalce, 2 kovača, 1 klobučarja, 2 slikarja, 2 padarja, 1 nogavičarja, 1 zidarja in 1 mizarja ter višino obrtnega davka, ne pa tudi imen, na katera so bile te stroke porazdeljene. Ker v najstarejšem radovljiškem seznamu hišnih posestnikov z dne 14. septembra 1748,¹⁵ ki našteva imenoma tudi gostače, še ni Linhartovega očeta, smemo z gotovostjo sklepati, da se je nogavičar Venceslav Linhart naselil v Radovljici med 14. septembrom 1748 in 27. majem 1750, to je letom dni pred svojo poroko, ker sta bila po tedanjih predpisih za doseg meščanskih pravic tudi pogoja, da je prosilec samostojen obrtnik, torej izučen mojster, in da je bival v mestu vsaj eno leto, a Venceslav je bil na dan poroke gotovo že meščan. Z ugotovitvijo tega dejstva torej pade trditev ali domneva, da bi bil Venceslav graščinski oskrbnik. Pojasni pa se nam vprašanje, zakaj se je toliko družil z obrtniki, a tudi, zakaj matičar ni nikoli navedel njegovega poklica. Poklic je bil kot samostojna obrtniška panoga takrat vsaj za Radovljico nov in zato matičar ni vedel, kako bi ga izrazil v latinščini, ki je bila do 1784 izključno jezik cerkvene notranje administracije. Enotnega termina za nemške izraze Strumpfstricker, Strumpfweser, Strumpfwirker ali Strumpffabrikant ni bilo, pomagali so si ponekod z opisom tibialium textor acuarius, če je šlo za ročno delo s pletilkami, če pa že za strojno delo, tibialium textor machinarius. Takšnih latinistov, ki bi se potrudili najti ustrezeni izraz za novo panogo te obrtniške dejavnosti, pa med tedanjo radovljiško duhovščino ni bilo.

Nesporna ugotovitev poklica, ki ga je imel priseljeni Moravan in naturalizirani Radovljčan Linhart, do neke mere osvetljuje, kako je njegova družina živela. Svoje obrti se je Venceslav izučil brez dvoma doma na Moravskem, to je v deželi, ki je bila za Šlezijo v cesarstvu industrijsko najbolj razvita in napredna. Po predpisanih popotovanjih, ki jih je opravil kot rokodelski pomočnik, je postal v rojstnem kraju nogavičarski mojster in si tudi že pridobil meščanstvo, preden se je naselil v Radovljici, začel tu svojo obrt in dobil meščanske pravice. Delal je že s pletilnim strojem. To dokazuje, da imenujejo matice njegovega naslednika Antona Dajlerja ne več Strumpfstricker, pač pa že Strumpffabrikant, in je ta bržčas prevzel za Linhartom delavnico z vsemi njenimi napravami. Za svoje izdelke je uporabljal laneno, volneno, bombažno in svileni prejo. Da je moralo biti povpraševanje po nogavicah, narejenih vsekakor na racionalnejši način ko z zamudnim ročnim pletenjem, precejšnje, saj je bila takrat razširjena sodobna francoska moda tudi pri meščanih na Kranjskem, kaže podatek, da so veljali nogavičarski izdelki za najbolj kurentno trgovsko blago in so jih, dokler jih niso pri nas še strojno izdelovali, tihotapili na Kranjsko s Koroškega.¹⁶ Očitno je mojster ravnal svoj stroj sam — o kakem pomočniku viri ne vedo nič povedati —, pri pripravi preje in

¹³ Stadt Radmannstorfosches Stift-Register. Nach der Super-Revision de Anno 1761.

¹⁴ Consignation derer bey der Landesfürstlichen Stadt Rattmannstorff befindlichen Professionisten, nebst ausgesetzter Gewerbs-Steuer, wie solche mit Zuziehung N. Richter und Rath hiemit eingerathen worden.

¹⁵ Dominical-Fassion Lit. A. Bekhenthuss-Tabell über alle jetzt bemelter Statt befindlichen Akher und andere Realitöten.

¹⁶ Argo 1898, 189; 1899, 7.

šivanju pa so mu mogli pomagati tudi družinski člani. Da mu je obrt dobro uspevala in da je bil zaslužek čedalje boljši, kaže vedno višja odmera davkov. Njegove dohodke so cenili više ko n. pr. irharjeve, zidarjeve, tkalčeve, kovačeve, klobučarjeve in ključavničarjeve, pa niže ko kirurgove, gostilničarjeve, mesarjeve, trgovčeve, barvarjeve, krojačeve, slikarjeve, čevljarjeve in mizarjeve. Pa tudi to bi pričalo o vedno boljšem zaslužku in o gospodarnosti, da si je čez čas kupil hišo, saj ga akti do leta 1761 štejejo še med obrtnike brez lastne hiše, medtem ko ga seznam iz 1775 navaja že med hišnimi posestniki. Hiša, ki je dobila 1770. leta številko 1 in je Venceslav imel menda od začetka v njej delavnico in stanovanje ter je pozneje prešla v njegovo last, je današnja številka 7 na Linhartovem trgu; to je »Malarjeva« ali Bulovčeva hiša, ki je dobila zdajšnjo slikovito fasado šele po požaru 1835, spominsko ploščo Antonu Tomažu pa 30. oktobra 1949. Toda presenetljivo je, da stari Linhart ni umrl v njej, pač pa v podložniški hiši pri Katrinku, v Predtrgu št. 35. To se da razložiti tako, da je na starost in ko mu je 1784 umrl triindvajsetletni sin Janez, ki je bil določen, da prevzame za njim obrt, opustil nogavičarstvo, prodal hišo, živel od prihrankov in pričakal smrt kot gostač. Okolnost, da ga tolikokrat srečamo kot botra, bi govorila za to, da je bil priljudne in družabne narave ter da je užival v obrtniških krogih velik ugled.

O Venčeslavovi prvi ženi in Antonovi materi Tereziji se je doslej pisalo, da je bila Slovenka, Radovljčanka in da se je kot dekle pisala Homan. Tudi te trditve so sumljive, ker radovljiške matice vse do leta 1788 sploh ne navajajo nobenega Homana, pač pa srečujemo ta priimek velikokrat v Škofji Loki in Železnikih. Vprašanje njenega porekla se razjasni, če iščemo nazaj od njene poroke z Linhartom, kajti to je bil že njen drugi zakon, prvega pa je sklenila z neki »gospodom Jožefom Mertlom«. Ali je mogoče ugotoviti, kdo je bil Terezijin prvi mož, kdaj in kje se je prvič poročila?

Če iztikamo za nosilci priimka Mertl (Mirtl, Merkl), pridemo do spoznanja, da so živeli v bližnji vasi Zgoša kmečki podložniki tega imena, pa niso pognali korenin v Radovljici. Priimek Mertl je pogost v gorenji Savski dolini okrog Kranjske gore, potem na Javorniku in v Kropi. Radovljiški rektifikacijski akti iz leta 1748 navajajo med gostači neko Terezijo Mörtlin kot padarico, t. j. babico. Toda za njo izgine vsaka sled; ne omenja je ne Descriptio animarum, pa tudi v maticah je ni ne kot matere, neveste, botre in ne kot umrle. Pač pa stoji v poročni knjigi tale vpis: »Non[am] hujus [nov. 1744] per Joannem Augustinum Rakovitz vicarium copulatus est D[omi]nus Franciscus Josephus Mirtl viduus et pra[e]fectus in Turniano Dominio cum Virgine Maria Theresia D[omi]ni Josephi Kvynst legitima filia ex Ratdmonstorff pra[e]sentibus testibus mvltum R[everendissi]mo D[omin]o Andrea Kvynst et D[omin]o Antonio Lvkan Judice Civitatis.«¹⁷

Ni dvoma, da ne bi bil ta Frančišek Jožef Mirtl, vdovec in radovljiški graščinski oskrbnik, istoveten s tistim »pokojnim gospodom Jožefom Mertlom«, ki ga omenja vpis Venceslavove poroke z dne 27. maja 1751 kot prvega moža Terezije Linhartove. S tem pa je pojasnjeno, da je bil Terezijin deklinški priimek Kunstl in ne Homan. Če si na osnovi matic sestavimo rodovnik Kunstlovih, spoznamo, da je bila to trdna radovljiška rodovina, ki ji lahko sledimo v direktni črti nazaj do srede 17. stoletja. To je bila rodovina barvarjev, ki se je v dvajsetih letih naslednjega stoletja razrasla v dve veji. Najstarejši znani prednik Antona Tomaža Linharta po materini strani je njegov prapraded Matija Kunstl (rojen okrog 1630, umrl 29. novembra 1704). Matijev najstarejši

¹⁷ Zv. II, list 38.

sin barvar Jurij (rojen okrog 1650, umrl 17. oktobra 1736) je ustanovitelj ene, najmlajši sin Marko (rojen 26. marca 1678, umrl 13. aprila 1765) pa druge veje Kunstlovih. Od sedmero Jurijevih otrok je bil Jožef (rojen 5. marca 1691, umrl 8. decembra 1771) peti. To je bil Antona Linharta ded. Tudi on je bil barvar in se je poročil dvakrat: dne 24. novembra 1723 z Marijo Ano Bogatajevo (rojeno 12. aprila 1708, umrla 23. septembra 1728), hčerjo radovljiškega mestnega sodnika, po smrti le-te pa z Marijo Gašperin iz Kamne gorice (rojeno 10. maja 1706, poročeno 16. februarja 1729, umrla 5. junija 1743). V prvem Jožefovem zakonu se je kot prva rodila Terezija (25. septembra 1723), za njo pa so sledili še en brat in dve sestri. Medtem ko je bil njen stric duhovnik Andrej Kunstl (rojen 17. novembra 1688) z gostilničarjem Antonom Lukanom priča pri njeni poroki z Jožefom Mertlom, je bil Andrejev mlajši brat in Terezijin oče Jožef priča pri njeni poroki z Venceslavom Linhartom. Preden se je Terezija Kunstlova omožila z Antonovim očetom, je z 21 leti stopila v zakon z graščinskim oskrbnikom Mertlom in mu rodila vsaj eno hčer. Toda kakor njen mož ni umrl v Radovljici, tako se tudi hči Marija Terezija (rojena okrog 1748) ni rodila tamkaj. Terezija se je torej po prvi poroki preselila iz Radovljice neznano kam, ko je pač njen mož spremenil službo; ko pa je vdovela, se je s hčerko vrnila domov in se 28-letna poročila z Linhartovim očetom. Njena prva hči, Venceslavova pastorka, pa je umrla v Radovljici kot 8-letni otrok (16. marca 1756). V zakonu z Venceslavom je imela še šestero otrok: Avgušтина Janeza (rojenega 29. avgusta 1754, umrlega 2. novembra 1758), Antona Tomaža (rojenega 11. decembra 1756, umrlega 14. julija 1795),¹⁸ Janeza Jakoba (rojenega 9. julija 1759, umrlega 23. februarja 1784), Franca Serafina (rojenega 15. avgusta 1761, umrlega 20. aprila 1763), Ano Marijo (rojeno 17. decembra 1763, umrla ?) in Franca Jožefa (rojenega 24. maja 1763, umrlega ?). Kot botra je v krstnih knjigah vpisana le enkrat, in sicer 12. novembra 1763 s proštijem podložnikom Matijem Muhovcem pri krstu hčere ključavničarja Matija Šturma. Umrla je 25. aprila 1766, ko ji je bilo šele 43 let, sinu Antonu pa dobrih devet let.

Venceslav se je potem kot 52-leten vdovec vnovič oženil. Vzel je 8. junija 1767 24-letno Nežo Kapusovo (rojeno 15. januarja 1743) iz Ljubljane. Da bi bila ta morebiti sorodnica Zoisove matere Ivane roj. Kapus pl. Pichelstein, je izključeno, kajti bila je hči malo pred svojo poroko umrlega Janeza Jurija Kapusa, ljubljanskega čevljarja. Pri poroki v Radovljici sta bila priči Ljubljčan Matija Pogačnik, »izvrševalec čevljarske umetnosti«, in radovljiški gostilničar Mihael Krištof Gaab. Torej spet zveza med obrtnikom in dekletom izrazito meščanskega rodu ob pričevanju ljudi enakega stanu! V tem zakonu se je rodilo še četvero otrok: Franc Ksaver (rojen 3. aprila 1768, umrl ?), Marija Regina (rojena 1. avgusta 1769, umrla 21. februarja 1770), Marija (rojena 2. januarja 1771, umrla ?) in Vincenc Fererij (rojen 26. oktobra 1772, umrl ?). Neža je bila dvakrat botra, in sicer z že imenovanim Matijem Muhovcem otrokoma ključavničarja Matija Šturma. Kdaj in kje je Antonova mačeha umrla, ni znano. Prav tako ni nobenega sledu o Venceslavovih dveh otrokih iz prvega in treh iz drugega zakona. Morebiti so se trije sinovi razšli po svetu kot obrtniški pomočniki, ali so bili poklicani v vojsko ali so kako drugače neznano kje izginili, hčeri pa sta se mogoče kdo ve kam omožili ali pa našli kako drugo

¹⁸ Njegovo rojstvo je v VIII. zv., list 160, zabeleženo takole: »Die 11 hujus [dec. 1756] mane Circa 5tia[m] natus et eadem hora 10 Bapt[izatus] e[st] Thomas Antonius fil[ius] leg[itimus] Wenceslai Leonhorht Civis, et Conjugis ejus Theresia, levantibus eum Simone Werauls et Maria Laspergerin Civibus per me Casparu[m] Globotschnigg Vic[arium] loci. Ex Civitate.«

možnost za obstanek. Trdno je ugotovljeno le dejstvo, da z vpisom Venceslavove smrti 1792. leta izgine priimek Linhart v radovljiških maticah in s tem tudi usahne Linhartov rod v Radovljici.

Ostane nam še osvetlitev, kako je Anton preživel svojih prvih 11 let v rodnem kraju, to je čas od rojstva pa do odhoda v ljubljanske latinske šole. Vsekakor drži, da se je od matere, njenega sorodstva in drugih Radovljčanov ter okoliških kmetov naučil slovenščine, se pravi: gorenjskega narečja. Zelo verjetno pa je, da je od očeta slišal več nemščine ko češčine. Doraščanje v obrtniški hiši in dojemanje življenja zunaj nje mu je v tesnih provincialnih razmerah že zgodaj pokazalo razlike med družbenim položajem grofov Thurnov, graščinskega zakupnika, mestne duhovščine, oskrbnikov graščinskega in prostijskega dominija in drugih nameščencev, mestnih patricijev in skromnejših meščanov, gostačev, služinčadi in drugega proletariata v mestu, pa tudi razlike med edinim svobodnikom ter številnimi podložniki in bajtarji v Predtrgu, ki so pripadali 11 različnim zemljiškim gosposčinam oziroma cerkvenim ustanovam. Živeč v takšnem okolju in v živem stiku z njim je najbrž že zgodaj dobil osnove za to, da se je kasneje s ponosom štel za meščana, četudi se je veliko družil s plemiči in bil v marsikaterem oziru odvisen od njih. Gotovo tudi drži, da se je pripravljaj za vstop na gimnazijo ne pri kakem graščinskem vzgojitelju ali duhovniku, marveč v redni šoli. Trditev, da Radovljica v času Linhartove zgodnje mladosti ni imela šole, je namreč brez podlage. Iz matic se dá dokazati, da je deloval v mestu že v 17. stoletju »ludimagister« ali »ludirectore«, ki je bil redoma tudi organist. Do okoli 1680. leta srečujemo ime učitelja Andreja Jenka, za njim pa Simona Jermela (umrlega 1727). Da je zavzemal učitelj v radovljiški družbi ugleden položaj, saj je bil celo mestni sodnik ali član mestnega sveta ter je nastopal kot boter v najodličnejših družinah, dokazuje isti vir, drug pa govori, da je bil eden najbolje plačanih učiteljev na Kranjskem.¹⁹ V času Linhartove zgodnje mladosti sta živela v Radovljici kar dva učitelja: »pošteni in ugledni« Jernej Skorja, rojen okrog 1690, stanujoč 1754 kot samski gostač pri podobarju Matiju Varlu, umrl po 45 letih učiteljovanja 8. januarja 1766 in bil pokopan kakor kak plemič, duhovnik ali patricij v cerkveni kripti, ter Janez Krstnik Eš (rojen okrog 1739, umrl 3. marca 1815). Ker je Eš vpisan v krstni knjigi kot boter že 27. maja 1765, torej še pred Skorjevo smrtjo, in ko je bil Anton Linhart v 9. letu, je verjetno, da sta ga učila oba: najprej stari Skorja, ko pa je ta onemogel, njegov naslednik. Ali je oče Venceslav sam odkril sinovo izredno nadarjenost ali pa ga je nanjo opozoril kateri od obeh učiteljev, je težko reči. Da Eševe učiteljske sposobnosti sicer niso bile najboljše, kaže zanimiv dokument, izvirajoč izpod peresa Antona Linharta samega.²⁰ Ta je namreč kot kresijski šolski inšpektor nadzoroval trivijalko, ki jo je bil 20 let poprej sam dovršil, in dal dne 17. junija 1787 Ešu med drugimi pismenimi navodili tudi to, da naj razdeli pouk na dva oddelka in da naj se pride 1. avgusta istega leta učiti k učitelju ljubljanske normalke Antonu Muliču, ker mu manjka znanja iz »načina učenja«. Znanje nemščine, potrebo za vstop v latinske šole, je torej dobil Anton vsekakor v radovljiški osnovni šoli. Da se je v detinskih letih razgledoval po okolici rojstnega kraja, dokazuje omemba gradu Kamen v zbirki Blumen aus Krain.²¹ Prav tako kaže isto delo, da je zgodaj globoko dojemal vtise, ki jih nudi mogočna in nasprotij polna pokrajina okoli Radovljice, medtem ko go-

¹⁹ Gruden, *Zgodovina*, str. 983.

²⁰ Slovenski šolski arhiv v Ljubljani.

²¹ Anton Tomaž Linhart, *Zbrano delo I*, str. 202.

vorijo mnoga mesta v 3. poglavju II. dela Poskusa zgodovine Kranjske za to, da je zelo mlad opazil nekatere značilne skupne poteze gorenjskega ljudskega značaja.

O vsem drugem pa, zlasti o tem, katere osnove za izoblikovanje kasnejše duševne fiziognomije je Anton dobil od svojih prednikov, od družbe, vzgoje in sploh od radovljiškega okolja, je mogoče le ugibati, dokler ne pride morebiti na dan še kako gradivo ali pa vsaj, dokler ne bomo imeli monografije o Radovljici.

Alfonz Gspan

CYPRIEN ROBERT I NIKOLA TOMMASEO

Prilog uz neobjavlenu prepisku

O Cyprien Robertu se je kod nas relativno malo pisalo.¹ Medjutim, taj zaslužni Francuz, koji je četrdesetih godina prošlog veka bio, među Francuzima, jedan od najboljih poznavalaca Slavena upošte, a Južnih Slavena napose, zaslužuje da se njegov rad detaljnije ispita.

Kao saradnik poznatog pariskog književnog časopisa »Revue des Deux Mondes«, on je kroz nepuna dva decenija uvodio u krug interesovanja francuske publike dotada slabo poznat slavenski svet. Robert je imao prilike da duže vremena provede u našim krajevima.² Srpskohrvatski jezik je tako dobro savladao da se mogao ne samo da služi našem literaturom, nego je mogao i da pisma piše.³ Došavši još u početku svog publicističkog rada u doticaj sa poljskom emigracijom u Parizu, a naročito sa njenim vodjom, princem Czartoryskim,⁴ Robert se je odmah zainteresovao Južnim Slavenima, na čijoj strani su, očigledno, bile njegove simpatije. On objavljuje u »Revue des Deux Mondes« niz informativnih, a docnije i stručnih članaka o Srbima i Hrvatima, naročito o njihovoj književnosti, i to u doba kad su Francuzi bili već zagolican lepm prevodom Vukove zbirke narodnih pesama Elize Voïart, kao i mistifikacijom Mérimée-ove zbirke: La Guzla.

Ali Robertova ambicija je prelazila običan publicistički rad. Po prinudnom odstranjenju poljskog pesnika Adama Mickiewicza⁵ sa katedre »slovenskog

¹ Veći prilog je, do sada, dao Rudolf Maixner: »Cyprien Robert i grupa oko »Slovenskog Juga«, Gradja za povijest književnosti hrvatske, knj. 19; dok je Mirko Breyer pisao uzgred o Robertu u »Savremeniku«, 1920, str. 47—48, kao i u svojoj knjizi »Fran Kurelace«.

² O tom imamo nekoliko svedočanstava; tako na pr. potvrđuje Dragutin Rakovac da je Robert boravio u Zagrebu pod jesen 1843, v. »Dnevnik Dragutina Rakovca«, priopćili E. Laszowski i dr. V. Deželić, »Narodna Starina«, 1922, br. 2, str. 176. — Knez Mihailo Obrenović je 1844 god. pisao: »Iz svega njegova (Robertova) opisanija vidi se da je duže vremena on u našim krajevima bavio i dosta su mu sva opstojateljstva dojakošnja naša poznata, a tako isto i običaji i naravi naše braće« (»Vukova prepiska«, knj. VII., str. 622).

³ U Arhivu Sveučilišne knjižnice u Zagrebu čuva se pismo pisano shr. jezikom, od septembra 1845, Ljudevitu Gaju. To pismo sam objavio u Paul Diels »Festschrift«, u članku »Die Kenntnis südslavischer Literaturen bei den Franzosen in der ersten Hälfte des 19. Jhs.«.

⁴ E. Borschak iznosi u svom članku »Slavjanski studii u Francii«, »Ukraina«, br. 5, tvrdnju da je Roberta poslao Czartoryski u svoju ekspozituru u Carigradu. Možda je R. na putu za Carigrad, ili vraćajući se iz Carigrada pohodio naše zemlje.

⁵ V. pobježe o tom moj članak »Les Illyriens et la chaire de littérature

jezika i književnosti⁶ na Collège de France, osnovane potkraj 1840 god., postao je njegov nasljednik Cyprien Robert. On je tu dužnost obnašao od 1844 god. pa sve do 1856 god. kad mu se gubi svaki trag. U to doba pada i štampanje njegovih većih dela koja delimično sadrže i članke objavljene u »Revue des Deux Mondes«. To su »Les Slaves de Turquie«, »Les deux panslavismes« (1847), »Le monde slave, son passé, son état présent et son avenir« (1851). Navedena dela bila su, često i po nekoliko puta, prevodjena na nemački, talijanski i engleski jezik, činjenica koja sama po sebi govori koliko je Robert bio cenjen i van Francuske.

Revolucionarna godina 1848 zatekla je Roberta kao izdavača demokrat-skog i slavenofilskog prvo mesečnog, a docnije nedeljnog lista »La Pologne« (1848—51). To je vreme kad Robert, uspaljen žarom ubedenog naprednjaka, propagira svom snagom medju Slavenima borbu protiv autokratskih režima Austrije, Prusije i carske Rusije. Preko mladog Andrije Torkvata Brlića, emisara bana Jelačića u Parizu, pokušava on da posreduje da dodje do sporazuma Hrvata i Srba sa Madjarima da bi se sprečila borba, borba koja je išla samo u prilog samovladajućim Habsburgovcima.

Ovde nije mesto da ulazimo u daljnu analizu tog posredništva, ni da pratimo daljni Robertov rad. Dovel i smo čitaoca do godine, kad počinje Robertova prepiska sa Nikolom Tommaseom, koja se ovde prvi put objavljuje. Medjutim pre nego što pustimo da činjenice iz tih pisama same govore, neka nam je dozvoljeno da se, ukratko, pozabavimo sa drugim licem te pismene veze, sa Nikolom Tommaseom.

Već je dovoljno poznato kako je taj naš Šibenčanin — čija se stopedeset-godišnjica rođenja navršila 27. oktobra 1952. god. — dospeo u Italiju, gde je proveo mladost, studirajući u Padovi, Milanu i Firenci, baveći se docnije poglavito u Veneciji, gde se je nastanio, književnim radom. Taj književni rad je bio ogroman. Nema skoro ni jedne književne vrste u kojoj Tommaseo nije ogledao svoje pero. Bio je on pesnik, prevodilac, bogoslov, moralista, kritik, skupljač narodnih umotvorina, esteta, a uz to još i političar, pravnik i diplomata.

U svom radu vođen je uvek željom da služi istini. Identifikujući istinu i lepotu on dolazi u sukob sa svim koji ne teže tom cilju. Uvek ponosit, uveren u sebe, dizao je svugde svoj glas u obranu potlačenih, pa čak i onda kad bi to bilo i protiv interesa naroda kome je duhovno pripadao.⁷ Što se više borio za golu egzistenciju to je više rastao njegov prezir prema sitnim duhovima koji u literaturi vide zanat, ličnu korist ili sredstvo za lični položaj. Ostavio nam je više od dvesto što većih, što manjih dela. Sva ta dela, osim jednog jedinog izuzetka — »Iskrica« — pisana su talijanskim jezikom. Uprkos toj činjenici, Tommaseo, za čudo, nikad nije zaboravio narod u kom se rodio! Kad se, posle dugog boravka u Italiji, a neposredno iza višegodišnjeg bavlje-

slaves au Collège de France« u »Annales de L'Institut français de Zagreb«, 4e Année (1940), Nos. 14—15.

⁶ Ovaj potpuno u duhu romantike skovani naziv, kada se mislilo da svi Slaveni govore istim jezikom nije se dugo održao, jer je već u Robertovo vreme katedra dobila naziv »katedra jezika i književnosti slovenskog porekla«, da bi se pod kraj XIX. veka prozvala »katedra slovenskih jezika i književnosti« kako se i danas zove. Same pak promene naziva karakteristične su za napredak nauke o Slavenima u Francuskoj.

⁷ Vidi Niccolo Tommaseo, »Diario Intimo«, Einaudi 1946.

nja u Francuskoj,⁸ ponovno vratio u svoj rodni Šibenik, budi se u njemu, svom žestinom, osećaj za maternji jezik, koji je bio već upola zaboravio. Uz pomoć mladog Srbina iz Šibenika Spire Popovića, koji će kroz dugi niz godina nastojati da njegovo interesovanje za »ilirski jezik i književnost« nikad potpuno ne ugasne,⁹ čita on narodne pesme i uživa u milozvučnosti jezika, koga je nekoć prvi put čuo iz ustiju svoje majke — »una delle più dolci e ricche del mondo«. U tom oduševljenju prema on svoje »Iskrice« koje će tek 1844 u Gajevoj štampariji u Zagrebu, zauzimanjem Kukuljevića, biti štampane.

Kada su talasi februarske revolucije 1848 iz Francuske počeli zapljuskivati Evropu bio je Tommaseo ministar u Veneciji. Cyprien Robert, nasledivši Mickiewiczza, držao je već četvrtu godinu predavanja o Slavenima na Collège de France. Medjutim, vremena su bila i suviše burna, da bi se čovek Robertova kova mogao da zadovolji samo profesorskim radom. Kao pristaša naprednih demokratskih ideja prenosi ih on medju slavensku emigraciju u Parizu osnivajući Société slave,¹⁰ čiji je bio tajnik. Ujedno pokreće i glasilo »La Pologne«¹¹ s namerom da, s jedne strane, informira francusku javnost o nastojanjima pristaša demokratskih ideja medju Slavenima, a s druge, da što više učvrsti nove ideje medju samim Slavenima.

U okvir tih nastojanja treba ubrojiti i prepisku C. Robert-N. Tommaseo. Sačuvanih 5 pisama¹² rečito govore u kojoj meri su oba autora bili istomišljenici. Oslobođenje Slavena ispod autokratskog jarma tadanjih režima Austrije, Nemačke i carske Rusije cilj je Robertova nastojanja, oslobođenje Italije uz pomoć austriskih Slavena želja je Tommaseova. Medjutim, dok je Tommaseo bio, u početku ove prepiske sprečen (budući aktivni ministar), da povede bilo kakvu akciju, dotle vidimo da ga u poslednjem pismu — od decembra iste godine — Robert zove na sastanak sa vodjom tadašnje poljske emigracije u Parizu princem Czartoryskim. Može se, dakle, pretpostaviti da je Tommaseova uloga u tom pariskom pokretu za emancipaciju Južnih Slavena bila veća, nego li ovo manje-više pismeno oduševljenje, pa bi trebalo i u tom pravcu tražiti materijal. Ovaj put treba se zadovoljiti objavljivanjem neizdatih pisama, koja nam, čini se, najavljuju početak jedne jače aktivnosti.

⁸ Taj svoj boravak zove Tommaseo »prvi ekzil«.

⁹ Vidi J. Dayre, »Notes sur les Iskrice de Tommaseo« u *Revue des études slaves*, t. 27 (1951).

¹⁰ Manifest toga društva je štampan u organu istoga »La Pologne« od 28. III. 1848 pod naslovom »Déclaration de principes de la Société de l'émancipation des peuples slaves«.

¹¹ Na prigovor A. T. Brlića koji je u decembru 1848 bio u Parizu, zašto je listu dano to ime odgovorio je Robert, da je ono u Francuskoj najbolje poznato i da pod tim imenom treba Slavenstvo uvadjeti (up. Maixner, op. cit. str. 149). Pored Brlića bili su i Srbi Hrkalo i Jovan Marinović, tada pitomci srpske vlade, članovi Société slave u Parizu.

¹² Ta pisma se čuvaju u biblioteci u Firenci (Carteggio Tommaseo 123). Za Robertova pisma (ovde prvo i peto) možemo, s pravom, tvrditi da su originalni (poslednja redakcija), a Tommaseova su verovatno koncepti (često bez svršetka), koji su mogli poprimiti i malo različitu sadržinu, dok su stigli u ruke naslovnika. — Prepisao ih je bivši direktor Francuskog Instituta u Zagrebu Jean Dayre, i, docnije ih meni ustupio, na čemu mu i ovom prilikom zahvaljujem.

Monsieur,

Un des plus sincères admirateur de votre carrière cosmopolite et vraiment, humanitaire vous écrit ces lignes pour vous intéresser en faveur d'une interprise, à laquelle on espère que vous ne voudrez pas rester étranger. Dans le cours de votre vie si bien remplie, votre zèle ardent pour la cause des peuples et de leur émancipation, vous a fait servir successivement trois patries. L'Italie, la France et la grande Illyrie slave vous réclament à la fois comme concitoyen. Et nous aussi, malgré notre impuissance, nous nous sommes proposé de faire concorde ensemble ces trois éléments, dont l'alliance, se elle se consommait un jour, suffirait à elle seule pour garantir durant des siècles les libertés européennes.

En vous parlant, Monsieur, au nom de ces Dalmates et de ces Illyriens que vous aimez tant et dont j'ai conservé moi-même un si cher souvenir, je suis sûr d'avance de trouver auprès de vous un accueil favorable. Vous pourrez apprécier le but que nous nous proposons en lisant le programme de la *Société Slave de Paris* que je vous transmets, aussi que le journal que cette Société publie.¹³ Nous ne doutons pas, Monsieur, d'une réponse encourageante de votre part, supposé que les grands intérêts que vous êtes appelé à diriger, vous le permettent.

Un de nos plus cher désirs serrait de voir la république de Venise arborer à la frontière un drapeau fédéral slave, en face des régimes croates et bohèmes, qui l'attaquent.

C'est à vous de nous faire savoir jusqu'à quel point ce vœu est raisonnable, jusqu'à quel point on peut en poursuivre, ici en France et là bas chez les Slaves, la réalisation par la propagande et la presse. C'est à vous de nous ouvrir les voies en nous indiquant les hommes qui pourraient de Venise nous faire correspondre avec les patriotes de Dalmatie, de Fiumé (sic) et d'Istrie.

Pardonnez, Monsieur, la longueur de cette lettre et veuillez croire à la haute estime avec laquelle je suis votre tout dévoué

Cyprien Robert
professeur de littérature slave au Collège de France,
secrétaire de la Société Slave de Paris
25 Mai 1848.

(Al Sig. Cipryen [sic] Robert
Professore al Collegio di Francia)

La lettre d'un homme que j'estimais depuis long temps et dont zèle a mérité la reconnaissance de tous les Slaves, m'aurait été chère quand même elle ne m'aurait pas apporté des nouvelles si consolantes. Je ne saurais qu'applaudir à la noble Association qui tend à unir en un faisceau les forces d'une race puissante, dont les qualités morales, encore plus que l'influence militaire ou politique, auront un grand poids dans les destins de l'Europe et du monde. Comme ministre, je ne puis dès à présent vous donner les renseignements que vous me faites l'honneur, Monsieur, de me demander: mais j'espère regagner sous peu ma solitude chérie: et de là, je me ferai une gloire et une joie de

¹³ »La Pologne«.

devenir un de vos plus zélés, sinon de vos plus dignes, correspondents. Je vous salue, Monsieur, de tout mon cœur

7 juin 48. Venise

N. Tommaseo
ministre

Naslov: Au Citoyen Cyprien Robert
prof. au Collège de France
Paris.

3

Venezia 12 marzo 49.

Caro Sig. Cyprien Robert

Pare che gli Slavi commincino a intendere il loro vero e utile e onore. Consigli anch'Elli e dica che slavificare l'impero, e lasciarli un capo austriaco è segno di furberia troppo semplice.

(bez potpisa)

Datum na poledjini pisma:

⁴ Naslov: Al Sig. Cyprien Robert
april 49

Monsieur,

Permettez-moi, Monsieur, de me rappeler à votre souvenir et de vous remercier au nom des Slaves aussi bien que des Italiens d'un bienfait où vos bons offices, j'aime à le penser, ont eu part. Les conditions que le général Dembinsky a mises à sa coopération dans la guerre de Hongrie, et le nouveau mouvement qui semble se manifester parmi les Croates intelligents me donnent de légitimes espérances sur l'issue de cette lutte malheureuse (sic). Il faut insister là dessus, il faut écrire aux hommes les plus influents du pays, que l'Autriche après s'être servi de leur bras pour écraser les Magyares (sic) se servira des Magyares pour tomber sur les Slaves, qu'elles tâchera de les asservir après quelle les aurait avilis. Il faut engager les Magyares à se décider dès à présent sur le pacte nouveau qu'ils sont tenus de faire avec les Slaves dont ils ne peuvent ni s'emparer ni se séparer. L'autorité ne votre nom, peut être d'une grande aide à nous tous. Mais le temps presse: et nos discordes n'ont donné que trop beau jeu à notre ennemi. Vous pouvez ajouter de ma part que l'Italie regarderait cette conciliation comme un des plus consolants présage de sa délivrance. Les conditions commerciales, politiques et militaires que l'Italie pourrait faire aux Slaves et aux Magyares fraternellement unis seraient sans comparaison plus avantageuses que celles dont promettait (sic) leur être prodigue un empire décrépité et flétri.

5

Bez datuma

Cher Monsieur,

J'ai reçu la réponse attardé du prince Czartoryski qui nous a déjà attendu (sic) une fois et qui nous attendra de nouveau tous les deux mardi prochain, 26 déc. de midi à 1 heure. Comme votre chemin est de passer près de ma rue, il serait me semble plus commode que vous me prissiez en passant. Je me tiendrai donc prêt mardi entre onze heures et midi. Si vous ne pouviez venir ce jour là aurez la bonté de m'en faire prévenir le plutôt (sic) possible.

Votre dévoué
Cyprien Robert
34 rue des Postes.

Nikola Pribić

SE ENO PREŠERNOVO POSVETILO

Pod signaturo »Slav 9055. 1. 100« hrani Harvard College Library izvod Prešernovega Krsta, ki ima na drugi strani naslovnega lista naslednje pesnikovovo lastnoročno posvetilo:

*Vrednimu Gospodu Bernardu
Šmolnikarju Benediktinarju
in Profesarju v Zelovzi*

Dr. Prešérin

Andrej Smolnikar (1795—1869), doma iz Kamnika, je študiral v Ljubljani ter po ordinaciji (1819) služboval v Stični, Ložu in Skofji Loki. Leta 1825 je zapustil ljubljansko ter odšel v lavantinsko škofijo k benediktincem v St. Pavlu, kjer je dobil ime Bernard. Dve leti kasneje je postal profesor sv. pisma nove zaveze v Celovcu.

Kakor je pozneje trdil, je že v bogoslovju dvomil o papeževi nezmotljivosti. Leta 1832 se je imel za novega protestanta. Da bi mogel neovirano izražati svoje nazore, je z Baragovo pomočjo odšel 1837 v Ameriko. V Bostonu je začel širiti z besedo in pismom svoje nauke o zedinjenju vseh narodov v eno cerkev, izobčil je papeža, avstrijskega cesarja itd. Seveda so ga suspendirali, pa je odtlej križem po Zedinjenih državah oznanjal svoj nauk, dokler ni zapuščen umrl v filadelfijski bolnišnici. (Več o Smolnikarju gl. Pirjevec, Arhiv za zgodovino in narodopisje I, 12; Koblar, Čas 1941, 300; Mal J., Zgodovina slovenskega naroda 519).

S Prešernom se je spoznal Smolnikar pač po Čopu, s katerim je bil ne le sošolec, temveč tudi prijatelj. »Zhop war der einzige Jüngling, mit dem ich als Student viel Umgang hatte«, poroča sam (AZN I, 12); pozneje sta si dopisovala prav do Čopove smrti (AZN I, 15). Če se s Prešernom nista poznala iz Ljubljane, sta se gotovo bliže seznanila v Celovcu, ker beremo že v prvem Prešernovem celovškem pismu: »Smolnikar hat mich sehr gut aufgenommen, ohne deinen Brief gelesen zu haben.« (Kidrič, Prešeren I, 276.) Tako je Prešeren v Celovcu večkrat srečal Smolnikarja (prim. še tretje Prešernovo pismo iz Celovca, v katerem sporoča Čopu Smolnikarjeve pozdrave; Prešeren I, 281). Da ne gre zgolj za površno znanje, sklepamo iz Smolnikarjevega naročila Čopu v pismu 11. oktobra 1832: »Auch habe ich Dich bei deiner Abreise von hier ersucht, den Herrn Dr. Preihern zu erinnern, daß ich das nicht erhalten habe, was Er mir zu schicken versprochen hat. Wenn Du also darauf vergessen hättest, so sage es ihm, wann es Dir gelegen seyn wird« (AZN I, 16). Naposled pa nam o nekem več ko navadnem odnosu do Smolnikarja priča tudi gornje posvetilo.

Verjetno je Smolnikar odnesel Prešernov Krst s pesnikovim posvetilom v Ameriko. V omenjeno harvardsko knjižnico pa je prišel 1. julija 1914 kot »Bequest of Georgina Lowell Putnam«, kakor pravi žig na drugi strani naslovnega lista nad Prešernovim posvetilom.

Fotografski posnetek posvetila, dar tov. Štefana Tausiga, ki mu bodi na tem mestu izrečena najlepša hvala, je v NUK (Ms inv. 39/53)*.

M. Rupel

KDAJ JE BIL TRUBAR V LAUFFENU

Po odloku nadvojvode Karla z dne 8. maja 1565 je bilo Trubarju dovoljeno ostati v Ljubljani do konca julija tistega leta (Dimitz, Geschichte Krains III, 9–10). Za kak dan je Trubar ta rok prekoračil, zakaj še 1. avgusta je v Ljubljani podpisal s svojim naslednikom Kreljem vabilo Adamu Bohoriču, naj pride v Ljubljano in naj prevzame vodstvo stanovske šole (SR IV, 111). Verjetno je podpisal to pismo s popotno palico v roki, ko se je poslavljajal od domovine. Odšel je z družino v Tübingen, kjer je 4. oktobra 1565 tolažil umirajočega Vergerija (Kausler-Schott, Briefwechsel zwischen Christoph, Herzog von Württemberg, und Petrus Paulus Vergerius, Tübingen 1875, 443). V Tübingenu ni našel službe, zakaj sam navaja za Ljubljano kot naslednjo dušno-pastirsko postajo Lauffen: »prediger der ersamen landtschafft in Crain vnd in der grauenschafft Gertz zu Rubia, vnd nach der andern veruolung pfarrher zu Lauffen« (Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, 83; prim. tudi Valvasor, Ehre VII, 437).

Kdaj je dobil službo v Lauffenu? Kidrič trdi v Ogradju za biografijo Primoža Trubarja (RDHV I, 250), da je bil tam »menda od oktobra 1565 do marca 1566«. Tako datiranje me ne zadovoljuje, ker ne navaja Trubar v svojem Psalterju v nasprotju z drugimi knjigami nikakega bivališča. Ta celi psalter Davidov je izšel v začetku 1566. leta, a nemško posvetilo je datirano: »Geben auß meinem anderen Patmos im Monat Januario Nach Christi Geburt im 1566. Jar« (b III b), na koncu slovenskega predgovora pa pravi Trubar: »Tu vom Idai is muiga Nigdirdoma pišhem« (b VII b). Ko bi bil Trubar tedaj že imel službo v Lauffenu, ne bi bil zapisal »auß meinem anderen Patmos« in »iz muiga Nigdirdoma«, saj je pozneje, ko je župnikoval v Derendingenu, zmeraj navajal ime tega kraja. Z »Nigdirdomom« je hotel torej poudariti, da se še ni nikjer udomil. Čakal je pač v Tübingenu primerneга službenega mesta.

V Lauffenu je nastopil službo leta 1566, kakor izhaja iz lauffenske krstne knjige 1558, ki ima na str. 2 vpis: »Anno 66 ordinatus in pastorum Primus Truber« (za ta kakor za nekatere druge, niže porabljene podatke, se imam zahvaliti župnemu uradu v Lauffenu; prim. tudi Wittmann E., Aus der Evang. Kirchengemeinde Lauffen a. N., Evang. Gemeindeblatt für Württemberg, Ortsbeilage März 1952, Mai 1952). Z določitvijo natančnejšega datuma in dobe, ki jo je prebil Trubar kot župnik v Lauffenu, pa so precejšnje težave.

Andreae poroča, da je »cerkvi v Lauffenu služil približno pol leta« (Andreae, Christliche Leichpredig..., Tübingen 1586, 54: »Als er nun gehn Tübingen kommen, ist er anfangs gehn Lauffen zu einem Pfarrer auff vnnd angenommen worden. Vnd ob er wol auch ein Beruff gehn Schweinfurt gehabt, als er vngefährlich ein halb Jar der Kirchen zu Lauffen gedienet, ist er zu Befürderung der getruckten Bücher in Windischen Sprach, daß er der Truckerey zu Tübingen täglich beywohnen möchte, hieher gehn Derendingen zu einem Pfarrern verordnet worden.«) Letnice nam potemtakem Andreae ni sporočil.

Nad vse vabljivo bi bilo sklepati o Trubarjevem župnikovanju v Lauffenu iz vpisov v krstno knjigo. Po pisavi, ki sega od 18. septembra 1565 do 16. avgusta 1566 in ki utegne pripadati Filipu Heerbrandu, župnikujočemu tu od 1565 do 1566, se začneja z 20. avgustom 1566 v krstni knjigi pisava, ki sega do 28. septembra 1567. Pisec je bil župnik, ker s posebno opombo opravičuje vrzel, nastalo v septembru 1566, s tem, da je sam bil odsoten, diakon pa da je opustil vpise. Ta pisec pa ni bil Trubar, kajti vzorec pisave iz krstne knjige med 20. avgustom 1566 in 28. septembrom 1567, ki mi ga je poslal lauffenski župni

urad, ne kaže na Trubarja. Še bolj pa nasprotuje domnevi, da bi to bil Trubar, dejstvo, da je v začetku 1567 že bil v Derendingenu. To kaže Ta celi katehismus, katerega posvetilo je datirano v Derendingenu v januarju 1567 in ki ga je podpisal Trubar kot derendiški župnik; isti datum imajo Svetiga Pavla listuvi pod nemškim posvetilom, medtem ko se pod slovenskim predgovorom bere: »Letu pishem is Derendinge, na tih trieh Kraleu dan, vtim leitu po Criftuſeum Royituu, 1567«; tudi v drugi izdaji pesmarice stoji pod posvetilom »Geschriben zu Derendingen an S. Georgen tag, im 1567. Jar«.

Trubar je torej postal župnik v Lauffenu šele 1566 (in ne 1565). V katerem mesecu je to službo nastopil in kdaj jo je pustil, pa se bo morda dalo dognati ob pregledu celotne krstne knjige in morebitnih drugih virov v Lauffenu. Vsekakor se mi zdi pomembno, da je bil Trubar od avgusta 1565. do začetka ali pomladi 1566. leta brez službe odnosno brez službenega mesta (»Nigdirdom«), da pa v tem času ni počival, temveč je razvil nadvse živahno literarno delavnost. Leta 1566 je namreč izdal obsežni psalterij (Ta celi psalter Davidov 1566), pomagal pri abecedniku, ki je izšel z imenom sina Felicijana (Abecedarium 1566) ter pripravil rokopise štirih knjig, ki so izšle v 1567. letu (vsaj dve že v januarju): Ta celi katehismus; Svetiga Pavla listuvi; Eni psalmi, ta celi katehismus inu... pejsni; Ena duhovska pejsen zuper Turke. *M. Rupel*

ENU MALA BESEDISHE 1789

V 4. številki Ljubljanskega Zvona 1899. leta, str. 254, je objavil Šmid kratek »Donesek k slovstveni zgodovini 18. stoletja«, kjer je prvi opozoril na knjižico:

Ein kleines | Wörterbüchlein | nämlich | mindisch — und deutscher | Sprache. | Enu Mala | BESEDISHE | Nemrizh | Slovinskiga, inu Nemshkiga | Jelika. | — Mahrburg, | zu finden bey Joseph Merzinger, bürgerl. Buchbinder | und Buchhändler, 1789., ki jo je našel na galeriji benediktinske samostanske knjižnice v Admontu.

Franc Šmid, rojen 18. prosinca 1875 na Gaštelju pri Kranju, je služboval kot benediktinec p. Walter v Admontu in v njegovi okolici,¹ zato je bil ravno on tisti, ki je — menda pač po naključju — odkril do takrat v slovenski slovstveni zgodovini še neznano štajersko-slovensko Besedishe.

Pozneje je našel dr. Karel Štrekelj v Gradcu še dva natisa Besedishe: prvega iz leta 1809 v knjižnici Joanneuma z istim naslovom, a na kraju z drugim pristavkom »... Marburg gedruckt bey Schütz 1809. | Zu finden bey Joseph Merzinger, bürgerl. Buch- | binder und Buchhändler.«, drugega iz leta 1818 pa v vseučiliški knjižnici v Gradcu, zopet z istim naslovom razen konca »... Grätz, | gedruckt bey Johann Andreas Kienreich, 1818. | Zu finden bey Anton Ferlinz, bürgerl. Buchbinder | und Buchhändler in Marburg.«² Četrtri primerek te knjižice pa je našel dr. Fran Ilešič v arhivu mariborskega stolnega kapitlja (najbrž v času od vinotoka 1904. leta do vinotoka 1905. leta). O tem izvodu ni povedal Ilešič nobenih nadrobnejših podatkov, pač pa je pripomnil, da »manjka mu začetek, in kolikor se spominjam, tudi konec«.³

O Besedishu je pisal obširneje doslej edino Ilešič v obravnavi »O slovenskem Štajerju v jožefinski dobi« pod I. s podnaslovom »Slovenski ,Contrat

¹ Franjo Baš, Walter Schmid. Slovenski etnograf I. III. — IV. (1951), str. 386. Dr. Walter Schmid je umrl v Gradcu 24. sušca 1951.

² ČZN I. I. (1904), str. 281.

³ ČZN I. II. (1905), str. 85.

social' iz l. 1789.«⁴ pri čemer je rabil graško izdajo leta 1818, glede katere je pripomnil: »Svrha in značaj moje razprave dovoljujeta to brez dvojbe, osobito, ker sta drugi in tretji natisek skoro neizpremenjena odtiska prvega. Duh knjižice pa je duh jožefinski« (113).

Glavni poudarek Ilešičeve obravnave ni na kulturnoprosvetni, jezikovni, oblikoslovni in slovstveni plati Besedishe, ampak na krajši splošni oceni in primerjavi z Rousseaujevim delom »Contrat social«, ki je izšlo leta 1763 pod naslovom »Du contrat social, ou principes du droit politique, Par J. J. Rousseau, citoyen de Genève. — Aamsterdam, Chez Marc Michel Rey«. Piščev družboslovni nazor v Besedishu v poglavjih: Od Drushva, te Goiposke, od Poitav, inu Shivnierjov (73—86), Od Dazije inu Shtibre (86—95) in Pokojnosti tega Kmetniga Stana (95—97) ter piščevo ujemanje ali nesoglasje z Rousseaujevim Contrat social, so osnova Ilešičevih razglabljanj. Celoten povzetek ostalih Ilešičevih ugotovitev pa je:

1. da je Besedishe »v prvem delu doslej najstarejši poznani slovenski nazorni nauk, je torej učna knjiga, bolje rečeno, knjiga za učenje« (116, podčrtano);

2. »poseben namen te knjige pa je bil gotovo, naučiti nemški« (116, podčrtano);

3. da »seveda knjiga pač ni bila namenjena za šolo, ne za deco, kakor se to razvidi še posebej iz vsebine nje drugega dela, služila naj bi marveč odraslim, ki bi se hoteli učiti čitati in učiti nemški« (117, podčrtano zadnjih 14 besed);

4. da »pisec dvakrat v Mariboru tiskane knjige je mislil na prebivalce južne okolice mariborske« (137) in

5. da »knjiga je pisana v duhu jožefinske »prosvetljenosti« in skrbi za promicanje narodnega gospodarstva« (137).

Za Šmidom, Strekljem in Ilešičem sta omenila Besedishe, kolikor je meni znano, še dr. Franc Simonič⁵ in dr. Fran Kotnik;⁶ v zgodovinah in pregledih slovenskega slovstva pa ga je navedel in vrednotil leta 1931 dr. France Kidrič,⁷ žal le na podlagi Ilešičeve obravnave, ker drugače ne bi bil zapisal, da je Besedishe »prva knjiga, ki prinaša prevod Rousseau-jevega Contrat social«.

Prvo novo sporočilo o Besedishu nam je dal po tolikih letih molka ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Mariboru prof. Bogo Teplý v 3. številki Novih obzorij 1952, kjer je navedel na str. 150 nekaj stavkov iz Besedishe, pod črto pa pripomnil: »Knjižica je velika redkost; en izvod hrani mariborska študijska knjižnica.«

Leta 1951 sem iskal mariborsko Besedishe v vseh večjih slovenskih knjižnicah zaradi potrebnih podatkov v svoji obravnavi o slovenskem pratikarstvu in slovenskih imenih mesecev. Ravn. Franjo Baš je prijazno pozvedoval za knjigo tudi v Gradcu, od koder so mu odgovorili, da je Besedishe založeno še nekje v zabojih. Ko sem povpraševal 7. svečana 1951 po knjigi v študijski knjižnici v Mariboru, tam delo še ni bilo na uporabo. Zvedel pa sem o tej priložnosti od ravnatelja Janka Glazerja, da je izgubljen verjetno tudi izvod, ki je bil v benediktinski knjižnici v Admontu. Ko si je namreč ravnatelj

⁴ CZN I. I. (1904), str. 113—137, ponatisk str. 1—25.

⁵ Slovenska bibliografija I. Ljubljana 1903—1905. Dodatki in popravki, str. 610.

⁶ SBL I., str. 90 in 91.

⁷ France Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva (ZSS). V Ljubljani 1929 do 1938, str. 256.

Glazer leta 1930 ogledal to knjižnico in želel videti tudi tamkajšnji izvod Besedishe, je ugotovil z velikim presenečenjem skupaj s samostanskim knjižničarjem, da je mesto na knjižnični galeriji, omara 99, št. 105, kjer je bilo Besedishe shranjeno — prazno; prav dobro pa se je videlo, kako je bila izmaknila neznana roka knjižico iz drugače v redu postavljene knjižne vrste. Kam je izginil in kje je edini do zdaj znani popolni izvod 1. natisa Besedishe iz leta 1789?

Besedishe, ki ga ima Študijska knjižnica v Mariboru, je odkril ravnatelj Glazer šele pred nedavnim časom pri nadrobnejšem pregledu nepopolnih in odlomkovnih knjig, ki jih je treba šele istiti, kar pa ni bilo mogoče zaradi nepopolnosti Besedishe že pri prvem, zasilnem razvidu vrnjenih knjig v domovino leta 1945. Na novo najdeni izvod Besedishe je namreč nepopoln, brez platnic in naslovnega lista (str. 1 in 2), na kraju pa tudi ni dveh listov, t. j. str. 109—112. Razen zadnjega lista (107 in 108) je knjižica prav dobro ohranjena, je brez večje poškodbe, ker malostne obrobne luknjičaste zgoreline na treh listih (str. 11—14 in 39, 40) in luknjice na str. 55 in 56 skoraj niso vredne, da jih upoštevamo.

Od kod je dobila mariborska Študijska knjižnica Enu Mala Besedishe? Je najdba nov, peti izvod, ali pa le eden izmed že znanih prejšnjih štirih izvodov? Za kateri že znani natis, 1789., 1809. ali 1818. leta, gre pri najdenem izvodu? Ali je Enu Mala Besedishe res kaka izrecna slovenska slovstvena, jezikovna in kulturnoprosvetna samosvojost? Odgovoril bom na prednja in še podobna vprašanja kakor tudi na ugibanje, kdo je najbolj verjeten pisec knjige.

Že na podlagi kratkega Ilešičevega zapiska v ČZN leta 1905 bi lahko sklepali za gotovo, da je Enu Mala Besedishe v mariborski Študijski knjižnici tisti četrti izvod, ki ga je bil videl Ilešič v arhivu mariborskega stolnega kapitlja. Imamo pa za to tudi neposredno pričjo. Po navedbi ravnatelja Glazerja je bil prinesen izvod v Študijsko knjižnico v malem ali velikem srpanu leta 1938 skupno z okrog sto drugimi knjigami, ki jih je prepustil takrat mariborski stolni kapitelj po posredovanju prelata dr. F. Kovačiča Zgodovinskemu društvu v Mariboru, to pa izročilo Študijski knjižnici. Razlog za ta prenos so bile knjige, ki jih je hranil stolni kapitelj v poslopju na svojem vrtu nad Dravo v Mariboru in o katerih je dr. Kovačič čul, da jih ogrožajo miši; bile so to večji del nemške knjige. O tej priložnosti je bil prinesen v Študijsko knjižnico tudi izvod — sicer zelo pomanjkljiv — Dalmatinove Biblije in tu obravnavano Besedishe. Nemci so odpeljali leta 1941, kakor ostalo knjižno zalogo Študijske knjižnice, vse te knjige in skoraj vse so se zgubile med zasedbo; ohranila pa se je k sreči — in pač le po srečnem naključju — prav najredkejša knjiga med njimi — Enu Mala Besedishe.

Po primerjavi in presoji besedila v iznova odkritem primerku z vsem, kar so zapisali o Besedishu Šmid, Štrekelj in Ilešič, sem prepričan, da je najdeni izvod prvi natis leta 1789 in je zato tem pomembnejši, zlasti še sedaj, ko je izgubljen vsaj začasno edini popolnoma ohranjeni izvod 1. natisa, ki je bil v Admontu. Res je, da neke primerjave vseh znanih besedil Besedishe ne govore ravno za moje prepričanje, a razčlemba raznih primerov bo potrdila, da druge ali tretje možnosti ni.

Pomembna opora za to, da je najdeni izvod, ki je bil najprvo v arhivu mariborskega stolnega kapitlja, 1. natis iz leta 1789, nam je Ilešičevo dognanje,⁸ da je bil jožefinski razsvetljenec Andrej Kavčič mariborski župnik in dekan

⁸ ČZN I. I., str. 130 in 131. Andrej Kavčič je bil rojen 25. listopada 1752 v Rihtarovcih v župniji Kapela pri Radencih. Glej tudi Janko Glazerjev sestavek v SBL I., str. 436.

prav tedaj, ko je izšel 1. natis Besedisha. Dne 3. vinotoka 1807 pa je bil Kavčič že imenovan in 24. malega travna 1808 umeščen za kanonika sekovske škofije v Gradcu, kjer je tudi umrl 30. rožnika 1826. Po Ilešičevem mnenju pa je bil ravno Kavčič najverjetneje glavni navdihovalec za vse tri izdaje Besedisha, jezik pa ne kaže na to, da bi bil knjižico tudi sam napisal.⁸ S tem nam je pokazana precej zanesljiva pot, po kateri je moglo priti Besedishe prav v arhiv mariborskega stolnega kapitlja in da je mogel biti to vsekakor predvsem 1. natis iz leta 1789, ker je bil Kavčič v Mariboru le do 11. vel. travna 1808.

Prepričanje pa, da je najdeni izvod 1. natis iz leta 1789, ne pa druga ali tretja izdaja iz leta 1809 ali 1818, je podprto po primerjavi znanih mest besedila v Besedishu vseh treh izvodov, ki so v tujini, z le-tem v Mariboru, prav posebno z naslednjimi soočenji:

Znano nam je, da je rabil Šmid za študijske namene 1. izdajo Besedisha iz leta 1789, Ilešič 3. izdajo iz leta 1818, Štrekelj pa vse tri izdaje, ker drugače ne bi bil mogel zapisati: »Ta natiska [l. 1809 in l. 1818] sta skoraj nespremenjena, le tu pa tam so popravljene neke tiskarske pomote prvega natiska, zato pa je stavec dodal nekaj novih, kakor bi se bal, da bi jih vtegnilo biti premalo.«⁹ Za primerjavo pa je slabo, da ni napisal Štrekelj besed iz Besedisha v izvirnih črkah, t. j. v bohoričici, marveč jih je prepisal v gajico. Ne glede na to pa nam je potrdil Štrekelj nehoti na navedenem mestu, 4. vrsta od zgoraj, da najdeni mariborski izvod Besedisha ni 2. izdaja iz leta 1809, in sicer s pripombo, da se glasi na 102. strani Besedisha beseda živat v 2. izdaji život. Ker pa je beseda živat na 102. strani samo enkratna, beremo v našem mariborskem izvodu »... to neh Shivat inu Koſti kashejo«.

Šmid je izpisal iz 1. izdaje Besedisha za LZ 1899 v slovarskem delu 45 besed, iz 1. poglavja Dva pogovorna Moshā (39 in 40) pa 1.—8. odstavek. Šmidovi izpiski se ne ujemajo na devetih mestih s posameznimi črkami v našem mariborskem izvodu. Šmid je zapisal Prosdocim, Vodu, Kuſi, Wrast, Sleſi, zhaſi, Dneva, tudi jest, naš izvod pa ima Prosdocimus, Rodu, Kuſs, Wraſt, Sleſs, zhaſs, Dnera, tude jeſt. Ta neskladnost gre po mojem: ali na račun Šmidove nepazljivosti pri prepisovanju ali tiskovnih napak v Ljubljani ali pa Šmidovega hotenja, da popravi sam resnične in dozdevne tiskovne napake, ki je celo opozoril nanje pri besedi Jesl, kjer pravi v oklepaju, da je l »stavčeva napaka mesto t«. Prav isto napako Jesl grem v Mestu pa beremo na 39. strani našega mariborskega izvida.

Za to, da je naš mariborski izvod Besedisha 1. natis, so pa poleg že obravnavanih razlogov najbolj prepričljivi Ilešičevi navedki besedila iz 3. izdaje leta 1818, seve s pridržkom, da je vsaj večina njegovih navedenih besed res natančna in pregledana. Vzporeditev nekih mest iz obeh besedil je takale:

Ilešičev navedek

is svojm Svetnikami; vashe ſvjne; ſo uraki bli (117); ene Bukve k'brajnu; enemo pravemo Arzartarjon (118); to pervu Drushtvo ali Rodovina, nemrizh od Starshöv (122); je veliko Rodovin v'kub Itoplu; nas inu tu nasho; doſtorit ali vun ſpelat; Ludvine ali Meſtnine (123).

Mariborski izvod

is ſvojm Svetnikami; vashe Svjne (42); ſo ureki bli (47); ene Bukve kbrajnu (48); enemo pravemo Arzartarjo (71); to pervu Drushtvo, ali Rodovino, nemrizh od Starshov (76); je veliko Rodovin v'kub Itopilu; nas inu to nasho; doſtorit ali ven ſpelat; Ludvine, alj Meſtnine (79).

⁹ ČZN I. L., str. 28₁ in 28.

je pot sgubleinam tiga Shivlejna pod-
itopit nima; ali Sodbe te Gosposhine;
Richtarji (124); katieremo fo te favele
dopadle, inu prav bli, inu toilito skos
ipiľano ali tudi le beľfedno oblubu je
poterdu (125).

je pot sgubleinam tega Shivlejna pod-
itopit nimae (82); ali te Sodbe te Go-
iposhine; Rihtarji (83); katieremo fo
le te favele dopadle, inu prav bile, inu
toilito skos ipiľano, ali tude le beľfedno
Oblubu je poterdu (89).

Zadosti obilna bera besedi, čeprav mora biti vmes med  lešičevimi najbrž
tudi nekaj tiskovnega snetja in površnosti.

V prvih osemindvajsetih letih prvih prerodnih dob, ki jih je omejil
Kidri ¹⁰ z letnicama 1750—1819, niso ostvarili ali zapustili Slovenci v Mariboru
in bližnji okolici, razen Dictionariuma in dveh ponatisov molitvenika Hitra
inu glatka pot pruti nebessam, nobene izrazite in očitne kulturnoprosvetne
dediščine. Po rokopisnem Dictionarium Germanico-Slavonicum p. Bernarda
Apostla leta 1760 je izpričal Maribor do zdaj dokazno do leta 1789 le bomo
slovensko slovstveno delo, medtem ko je v Ljubljani, Celju in okolici, na
Koroškem, v Slovenskih goricah in celo v Slovenski Krajini plulo močnejše
ali slabše slovensko slovstveno ter kulturnoprosvetno delovanje. In prav sredi
tega dozdevnega mrtvila vzplameni, moram tako reči, Enu Mala Besedishe, in
to ne kake vra everne bukve, molitvenik ali verska zgodba, ampak knjižica
z besedo razsvetljenosti, napredka in pouka, pa naj se zdi delo komu  e tako
nepomembno, malostno, nezrelo in neznatno. Kolikor se je vzgledoval pisec
prejkone nad domačimi in tujimi vzori ter se opiral nanje in zajemal iz njih,
je mislil in delal vendarle kljub vsem virom s svojo glavo ter je napisal delo,
ki diši dokaj po domači slovenski zemlji, in sicer prav po tisti, ki je bila tujcu
vedno najbolj boleč trn v peti. Vse to pa so pogledi, ki smemo in moremo
z njimi šele prav vrednotiti vznik ter pomen mariborskega Besedisha.

Enu Mala Besedishe ima dva dela: slovarski (str. 3—38 in 3 besede na
str. 39) in poučni (str. 39—112). Na vsaki strani je levo najprej slovensko
besedilo v bohoričici, desno pa nemški prevod v gotici. Slovenske in nemške
besede v slovarčku so vse zlogovane. Slovenska pisava kajpak ni dosledna,
za črki   in   ima samo en znak sh, da o drugih, posebno  e o številnih tiskov-
nih napakah ( e v naslovu?) ne govorimo.

 e  mid in  le i  sta omenila, da se je naslanjal pisatelj Besedisha pri
pisanju svojega dela najbrž na Pohlinovo Tu malu besedishe treh jeľikov.
Primerjava posameznih besed, slovenskih kakor tudi nemških, v obeh slovar-
jih pa dokaže nesporno, da je imel sestavljalca mariborskega slovarčka, v ka-
terem je skupaj 1015 slovenskih besed,¹¹ pred seboj tudi Tu malu besedishe,
ki ga je napisal in izdal leta 1781 v Ljubljani podloihne slu habnek P. Marka.
Od tod ima svoje spo elo tudi slovenski naslov mariborske knji ice in v njej
 e marsikatera druga slovenska beseda. Veliko in lastno presodno preudarnost
pa je pokazal pisec s tem, da ni prepisal vseh Pohlinovih besed kar na slepo,
ampak jih je izoblikoval večidel po svojem in pokrajinskem narečju, obdržal
pa je Pohlinov nesrečni w za b, a tudi tega ne dosledno. Za dokaz, da se ujema
veliko besed v Pohlinovem in mariborskem Besedishu, pa naj bodo zadosti
ti-le primeri:

¹⁰ ZSS, str. 137.

¹¹ čete so vse iztočnice, ki so pri nekih besedah tudi po dve, tri. Iztočnica
Fant pa je navedena trikrat, t. j. na str. 8, 19 in 23, Enak (19, 22), Erd ezh
(19, 22), Hod (7, 24), Vola (6, 33) in Ferbeshen (19, 23) pa dvakrat.

Pohlin

Gnâd, e. Der Kamm, Hañ.
Krivovira. Die Ketzerey.
Edn, ena, enu. Einer.
Tëmmâ. Die Finsterniß.
Temny se. Es wird finster.
Wejlihm, ihati. Flichen.
Wika. Pinsenkraut.
Winkushte. Pfingsten.
Wódem, woliti. Stechen.
Wogat, a. u. Reich.
Wógam. Folgen.
Woj. Der Kampf, Streit.
Wogâtítvu. Der Reichthum.
Wudálu. Der Pfriemen.
Zágam. Verzweifeln.
Zëna. Der Werth, Preis.
Zhasi. Zuweilen.
Zmâkam. Mit dem Munde schmatzen.
Odûshje. Das Gemüth.
Pravêdnoít. Die Rechtschaffenheit.

Enu Mala Besedishe

Gnad. der Gaum¹², Hamm. (7)
Krivovira. die Kezerey (8)
Edn. Eimer¹². (22)
Temma. die Finsterniß. (32)
Temni ie. Es wird finster. (32)
Wejshat. Flichen. (33)
Wika. das Pinsenkraut. (33)
Winkoshte. die Pfingsten. (33)
Woliti. Stechen (33)
Wogat. Reich (33)
Wogat. Folgen (33)
Woj. der Kampf, Streit (33)
Wogaitvu. der Reichthum. (33)
Wudalu. der Pfriem. (34)
Zagati. Verzweifeln. (34)
Zena. der Werth, Preis (34)
Zhaili. Zuweilen. (34)
Zmakat. Mit dem Munde schmazzen (34)
tega Odushja, des Gemüthes (67)
tö Pravednoiti, der Rechtschaffenheit (96).

Da je vzel pisatelj na str. 3–5 v začetku slovarčka 58 krstnih imen, med katerimi so tudi prav nenavadna, kakor n. pr. Olympius, Prosdocius, Reginald, Zorobabel, najverjetneje večinoma iz zlogovnic nekih nemških ABC oder Namenbüchlein ali celo iz kake slovenske Abecedike ali Plateltofa, o tem bom pisal kasneje. Pri 44 besedah (str. 33, 36) za razne dele voza in za nekatero orodje je šel pisec dokaj samostojno mimo Pohlina, kjer je mogel najti za svojo rabo le okrog deset besed, druge pa so piščeva ali iz nam še neznane vira vzeta lastnina. Podobno samosvojo pot je ubral pisatelj slovarčka na več drugih mestih, prav posebno pa na kraju, kjer je zbral na str. 36–39 kar 70 rastlinskih imen, od katerih jih najdemo pri Pohlinu le okrog 20, čeprav jih ima njegovo Tu malu besedishe okrog 430.¹³ Pohlin je poiskal svoje besede predvsem v do tedaj mu znanih slovenskih tiskanih in rokopisnih slovarjih (Megiserjevem iz leta 1592 in leta 1744, Kastelčevem »krškopapucinskem« in Hipolitovem), v Belostenčevem *Gazophylacium Illyrico-Latinum*¹⁴ itd.; zato ni mogel najti sestavljalca mariborskega slovarčka še več posebnih slovenskih rastlinskih imen, ki bi bila znana tudi v Mariboru in okolici. Imena rastlin pa je izpisal Pohlin zlasti tudi iz Popovičevega slovarskega gradiva.¹⁵ Janez Žiga Valentin Popovič je poznal slovenske narečne besede najboljše le iz bližnje in daljne celjske okolice, kar je bil izpričal že sam v *Untersuchungen vom Meere*,¹⁶ kjer je zapisal med drugim tudi marsikako slovensko rastlinsko in živalsko ime, kakor n. pr. mókowna, srowenka, stórowke, schipek (Zwick-schwamm), razna imena jabolk na str. 358 in 359, kréifsnza, póitowka, mókoffewka, wurch itd. Drugih bolj znanih imen rastlin, drevja, žit, poljskih pridelkov itd. pa je pomešanih v mariborskem Besedishu med drugimi besedami na str. 10–21 še več ko 50, tako da je rastlinska pomenska skupina med najmočnejšimi v slovarčku.

¹² Besedi Gaum in Eimer na str. 7 in 22 sta tiskovni napaki za pravilni Pohlinovi Kamm, Einer.

¹³ Kidrič, ZSS, str. 238 in 292.

¹⁴ Anton Breznik, Slovenski slovarji, RDHV III, 1926, str. 143, 145.

¹⁵ *Untersuchungen vom Meere*, Frankfurt und Leipzig 1750.

Enu Mala Besedishe ima razmeroma veliko imen in besed, ki jih je poznal sam pisatelj zdoma ali iz mariborske okolice, niso bile pa še nikjer vknjižene oziroma, četudi so bile natisnjene ali že zapisane v kakem rokopisu, rokopisnem slovarju itd., pisec ni vedel zanje. Brez posebne izbire sem poiskal za lažjo presojo nekaj takih besed, ki se mi zde, da bi mogle soditi semkaj:

Koshke, die Hüfte (6); Kerpiva, die Brennnestel (10), te kerpive, s'kerpivami (45); Kolarnza, die Wagenschupfe (9); Oflepenze, die Blattern (15); Rezhzar, der Entrich; Rezhiza, das Entl; Bezhenak, die Bienenhütte (16); Krapovza, die Krotte (17); Apln, Küflstock der fo[r]dere; Blafinka, Küflstock der hintere (55); Krevlizh, das Jäthäundl; Kofovitiza, der Rittersporn; Moshizh, die Hauswurz (56); Samatniza, Turshek, der indianische Nägel; Teriza, das Klebkraut; Striz, die Mariendistel; Werilek, die Hollwurz; Divji kurbes, die Stickwurz; Drafna fev, der Aglei; Strashivnik, der wilde Feldsafran; Lapenz, das Roßhüb; Rukelza, das Maßlieben; Wela ionzhenza, die Sensblum (57); Sirzizh, der Majer; Leizhji Repp, der Geißbart; Strupnig, Purpura, die Gichtwurz; Storzhiogloj, der Storchenschnabel; Tsheshelizije, die weisse Gartendistel (58); Vranshitza, der Hannenfuß (59).

Ker nimam pri rokah vseh potrebnih virov, ne morem reči, kaj je bilo zapisano prvič v mariborskem Besedishu in kaj je bilo znano ter zapisano že prej v prav isti obliki in istem pomenu. Vendar naša do zdaj najboljše, četudi zelo nepopolna in pomanjkljiva zgodovinska slovarja slovenskega jezika, Cigaleto v Pleteršnikov¹⁶ nimata cele vrste besed in rečenic, ki jih ima Besedishe, ali pa jih zaznamujeta šele v poznejši dobi, v drugi obliki, v drugem pomenu ali brez vira. Za primere zopet nekaj besed.

Oflepenze. Plet. navaja za vir šele Jan.¹⁷ in Cig., ne ve pa za Mur.¹⁸ in Gutm.¹⁹ iz katerega pa ima besedo osepničast. Pred Gutm. ima besedi osepente, osepentalt že Apostel²⁰ na str. 73 pod Blater. Pohl. ima Koif, kar je ali vedel sam, vzel pa je med drugim lahko tudi iz Belostenca.²¹ Megiserjev Theiaurus Polyglottus iz leta 1603 ima na str. II/675 koife, plehe.

Krapovza. Pohl. in Gutm. še nimata, Mur. je zapisal krapaviza, isto imajo od njega Jan., Cig. in Plet.

Blafinka. Besedo navaja šele Plet. v 1. pomenu das Jochpolster, kar je našel v Cafovem slovarskem gradivu, iz katerega ima Plet. še več besed, ki jih je Caf izpisal iz Besedishe, n. pr. cvrk, jām, strašilnik, tušek, žametnica, žamplaka itd.

Kofovitiza. Od leta 1744 naprej ni beseda v nobenem slovenskem tiskanem slovarju. Gutm. ima za isto rastlino ime divji komin, Jan. ostroglica, itd.

Strupnig, Purpura. Ker je prevedel pisec Besedishe besedo v pomenu die Gichtwurz, za kar ima Cig. na str. I/645 pod Gichtwurz: (Dictamnus), jesenak, mertvica, Plet. pa ni pristavil pod iztočnicami jesenek, jesenec, jesenek

¹⁶ Deutsch-slowenisches Wörterbuch. Laibach 1860. I. in II. del. — Slovensko-nemški slovar. Uredil M. Pleteršnik. V Ljubljani. I. del 1894, II. del 1895.

¹⁷ Anton Janežič, Popólni ročni slovár slovénkega in němškega jezika. U Čelóvce. Němško-slovénski děl 1850. — Slovénsko-němški děl 1851.

¹⁸ A. J. Murko, Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch. Grätz — V Grätz 1853. — I. Deutsch-Slowenischer Theil. II. Slowénsko-Němški Děl.

¹⁹ Oswald Gutschmann, Deutsch-windisches Wörterbuch. Klagenfurt 1789.

²⁰ Dictionarium Germanico-Slavonicum... Authore Pře Bernardo Marburgensi. 1760. — Msc. Študijska knjižnica v Mariboru.

²¹ Joannis Bellosiencz Gazophylacium Latino-Illyricorum onomatum aerarium. Zagrabiae 1740. I. in II. del, III. del Gazophylacium Illyrico-Latinum.

in jesenjak poleg Diptam, dictamnus še pomena Gichtwurz, je presoja otežena. Ne moremo prav vedeti, če je strupnik tudi tisto čudovito zelišče Diptamus, ki je pisal o njem Glonar²² in ni poznal besede strupnik za diptamus, ali pa je Strupnig samo »eine Heilpflanze (gegen Viehblähungen)«, kakor navaja Plet. pri iztočnici strupnik pod 3. s pristavkom, da je beseda znana v Sv. Petru pri Mariboru in da jo je bil našel v Kresu 1881–1886.²³ Pohl ima za Dictamnus Jěsénák, Hirschkraut, kar je našel najbrž v Belostenčevem slovarju, str. III/140, pod Jeizenyak trava, in str. I/437 pod Dictamum. Gutm., Mur., Jan. in Cig. tudi nimajo besede strupnik, Cig. pa je vzel jesenak iz Pohl.; Cig. mertvica, za katero besedo imajo Pohl. pod 1., Mur., Jan. pod 2. in Plet. pod 2. pomen die Gicht (Pohl. še Paralytis), Pohl., Jan. in Plet. tudi todte Brennesel, die Taubnessel, pomeni Pohlina pod 2. še Baldrian, Agrionardum, česar pa Mur., Jan., Cig. in Plet. ne omenjajo. V zvezi z navedeno Glonarjevo obravnavo pripomnim, da ima mariborsko Besedishe na str. 38 tudi besedo Polaj, der Palaj.

Vranshitza. Besede ne poznajo Pohl., Gutm., Mur., Jan. in Cig., Plet. ima vranjica, kar je vzel z opombo vred »Mariborska okolica« Iz potne torbe Frana Erjavca, LMS 1879, str. 129, in vranščica iz Cafovih zapisov.

Prednji, čeprav še ne popolnoma dognani primeri nam že povedo, da ima Enu Mala Besedishe polno izvirnih besed in rekel, kar bomo videli še bolj v 2. delu.

Drugi poučni in hkrati glavni del Besedisha je dvakrat obsežnejši ko slovarček in ima naslednja poglavja: Dva pogovorna Mosha (39–49, o zdravljenju živinskih bolezni), Od Pshenize (50–51), Od Ershi, ali Shita (52), Od Jezhmena (52–53), Od Ovía (53–54), Od Ajde (54–55), Od Proífa (55–56), Od Konjov (56–59), Od Govede (59–62), Od Sdravja (62–73), Od Drushva, te Goiposke, od Poítav, inu Shivnierjov (73–86), Od Dazije inu Shtibre (86–93), Pokojnoít tega Kmetniga Stana (95–97), Soíed s' Soíedam (97–108, str. 109–112 pa so odtrgane). Nista pa slovarček in poučni del pravzaprav v nobeni medsebojni zvezi, kakor bi sklepali spočetka. Večina besed v slovarčku je takih, ki jih ni v besedilu poučnega dela, narobe pa ima poučni del mnoštvo besed in rečenic, ki jih ni v sprednjem slovarčku, tako da bi bila napisala dva pisca lahko precej vsak del zase. Da pa ni veliko slovenskih besed in rekel iz drugega dela že v slovarčku, ni motilo ne pisca ne bralca zato, ker ima le-ta ob strani vzporedno nemški prevod, kar je bralcu tudi bolj priročno, kakor če bi moral iskati vsako neznano besedo spredaj v slovarju. Slovarček torej ni bil namenjen toliko samo bralcu Besedisha kolikor posebno vsem tistim, ki so hoteli brati slovenska berila in knjige, drugim pa naj bi bil učni pripomoček za učenje slovenščine ali, kakor je mislil Plešič, nemščine, nasploh za uk in pouk.

Nedognano je Plešičevo podčrtano mnenje, da Besedishe »obsega v prvem delu doslej najstarejši poznani slovenski nazorni nauk«,²⁴ ki ga je ponovil

²² J. A. Glonar, »Monoceros« in »Diptamus«. ČZN I. VII. (1910), str. 34–106.

²³ Besedo je našel Plet. v Kresu I. I. (1881), str. 360, kjer je priobčil Janko Pajk na str. 358–360 zapiske Nekaj domačih besed, glede katerih je pripomnil na str. 358: »Te besede sem okoli l. 1872 na tanko zabeležil. Podajam jih samó s poménom, brez vsega razlaganja, čisto takó, kakor sem jih od priprostih, pisanja nezmožnih ljudij slišal ter v trenutji zapisal. Mariborska okolica hrani jako bogat, star zaklad besédni.« Plet. navedek se glasi v Pajkovem izvirniku: »Strúpnik m. eine Art Heilpflanze gegen Viehblähungen, sicer parácija (St. Pet. p. Mar.).« Besede parácija Plet. nima.

²⁴ ČZN I. I., str. 116.

samo na osnovi njegovih podatkov tudi Kidrič,²⁵ češ da je »prva knjiga, ki vsebuje tudi nazorni nauk v slovenskem jeziku«.

Najstarejši do zdaj poznani obširnejši slovenski nazorni pouk je napisal Matija Kastelec okrog leta 1680 na kraju svojega rokopisnega *Dictionarium latino-carniolicum*. Za osnovo mu je bil tudi tu J. Frisijski slovar v izdaji iz leta 1672, pomnožil pa je Kastelec gradivo še z nekimi svojimi dodatki. To nam namreč spričuje ohranjeni rokopisni slovar Gregorja Vorenca *Novum Dictionarium, seu Lexicon Vniuersale* iz leta 1703—1710, ki je pač prepisan ter tu in tam malce predrugačen Kastelčev slovar.²⁶ Če že vse drugo ne bi bilo nič vredno, moramo imeti za prejšnji primer slovenskega nazornega pouka vsekakor rokopisno Hipolitovo Váblenje k' vuku. Tu je zbral Hipolit na kraju svojega slovarja²⁷ leta 1711—1712 na 75 straneh v nič manj ko 150 pomenskih skupinah precejšen in še danes upoštevanja vreden slovenski pisan svet, ki ga je prevedel iz Komenskega *Orbis Sensualium pictus* 1686. Popolnoma prezreti ne smemo n. pr. niti Zusaze, ki jih je napisal in dodal Apostel²⁸ od str. 481 na koncu *Dictionariuma* okrog leta 1760, čeravno so siromašni in jih ni mogoče primerjati s Hipolitovimi.

Taki poučni priročniki in posebni pridevki slovarjem, slovnici ali drugim podobnim delom so bili pred letom 1789 v tujih slovstvih že dolgo prav domači in običajni, če že, postavim, Bohoričev šolski *Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum*, natisnjen nekje v času leta 1575—1582, ne spada tudi med taka dela. Iz 16. veka navedem za primer le *Nomenclator omnium rerum propria nomina*, ki ga je napisal nizozemski zdravnik Hadrijan Junius in ki je bil natisnjen prvič leta 1567.²⁹ Pri naših sosedih Hrvatih omenim n. pr. številne nazornopoučne dodatke v *Lexicon Latino-Illyricum*, ki ga je napisal okrog leta 1708 dober poznavalec Ljubljane in Valvasorjev sodelavec Pavel Ritter Vitezović.³⁰ Tam najdemo pred naslovom na fol. 1 v obliki zvezde celó *Ventorum nomina, juxta Graecam appellationem Croatis tradita, za končanim slovarjem na kraju od 1056. strani pa so v posameznih pomenskih skupinah Nomenclatura Planetarum, Navium, Fungorum* itd. Prav močno poudarjen nazorni nauk je v enciklopedičnem slovarju *Dictionarium Latino-Illyricum et Germanicum*, ki ga je napisal hrvatski slovarnik Adam Patačić v letih 1772 do 1779. Ves slovar je razdeljen na osnovi in po vzorcu prej navedenega Junijevega *Nomenclatorja* po pomenskih skupinah na 4 velike dele, le-ti na 58 poglavij in poglavja še na odstavke, n. pr. I/2, 3 De Coelo, ejusque primariis partibus. De Elementis. I/7 De Homine, et partibus Humani corporis internis ac externis. III/1 Agraria et universim Rustica. III/8 De Herbis et Floribus

²⁵ ZSS, str. 256.

²⁶ SR III. l. (1950), 91—97, in Vorenčev rokopis v knjižnici Nadškofijskega semenišča v Gorici, sign. 9155 IV. a.

²⁷ *Dictionarium trilingue* ... a ... R. P. Hippolyti. NUK Ljubljana, Msc. 182.

²⁸ Ta znani slovar z večjezičnim nazornim naukom je bil predpisan najbrž v priredbi za šolske potrebe kot učna knjiga za drugi in tretji razred v tretjem (t. j. Frischlinovem) šolskem redu stanovske šole v Ljubljani, ki je veljal od 15. svečana 1584 do konca šole, to je do 30. vinotoka 1598. Glej: Dr. Vlado Schmidt, Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju. Ljubljana 1952, str. 85, 102 in 103.

²⁹ E.g. Pav. Ritter, *Lexicon Latino-Illyricum*. Sveučilišna knjižnica u Zagrebu. MR 112.

³⁰ Dr. Ljudevit Jonke, »Dikcionar« Adama Patačića. Rad, knjiga 275. JAZU, Zagreb 1949, str. 71—175.

obravnavi za dobo pred letom 1789, t. j. pred Besedishem, niti enega podobnega dela, marveč nekatera šele za čas po letu 1790.

Tiskan primer nemško-slovensko-italijanskega nazornega pouka, ki ga je pisatelj Besedisha lahko poznal in se je dokaj verjetno nad njim tudi zgledoval, je pa Vocabularium Oder Woerther-Buch, Worinnen die nothwendigsten Teutschen, Windischen, und auch Waellischen Woerther zu ersehen, v nemški priredbi Bohorič-Hipolitove slovnice, ki so jo natisnili leta 1758 v v Celovcu.³¹ Tam je na 41 in četrť nešteviljenih straneh okrog tisoč slovenskih besed, ki so izvršene v 53 samostalnikih in 12 glagolskih pomenskih skupin. N. pr. (navajam le slovensko besedilo): Od teh nebieš noj elementou. Od teh rezhi, katere io k' jedi nar potrebneishi. Kar na miło ihlishi. Kar je k' oblázilu potreba. Od teh talau ali deilov ihivota. Kar fe u' hlievi ali italli naide. Kar fe v' gartlne ali lokouhli naide, te roise, nu drevesa. Od te laifezhe ivierine. K' pitji nu jedi. Rozhne devo itd.

Za odkritje pisatelja in za pravopis našega Besedisha pa tudi ni čisto brez pomena, da ima pisanih v tej slovnici prav Vocabularium nekaj besed z ö namesto z drugače običajnim e, kakor so: öbahtnik [= mesec sušec], fötter, nöftelni, plözhe [= die Schultern; plezhe, ein Schuncken], prödurje [= predurje, der Hof, il cortile], en Pök, kröza [= Krařta, Krätzen] in hötter [= gnui, das Eyter]. Več besed s takim ö nam je poznanih tudi iz celovške izdaje Megiserjevega Dictionarium quatuor linguarum leta 1744, n. pr. öbehtnik, föter [= Vetter, Uiz], Krözou, dökelza, söle, pölsa itd., ki ga omenja Grammatica v Vorrede še posebej in ki je bil vsekakor glavni vir za Vocabularium. V mariborskem Besedishu pa so prav tako besede z ö: Pözih (10), kö (= kje; 58, 61, 74 itd.), najbolj pogostna pa je tö (= te, tej, ti; 64, 83, 91 itd.). Oblike starööv [= Starshöv], ki bi morala biti po Ilešičevem navedku (str. 127, 122) na str. 76, pa ni v našem mariborskem izvodu.³²

Enu Mala Besedishe je prvi mariborski slovenski poučni in narodnogospodarski spis ter je hkrati prva slovenska knjiga, ki jo je založil mariborski knjigar Jožef Martin Merzinger.³³ Šmid in Strekelj sta pozabila povedati, kje in v kateri tiskarni je bilo natisnjeno Besedishe leta 1789, Ilešič pa se je trikrat (str. 120, 150 in 157) zmotil, ko je posredno zapisal, da je bila tiskarna v Mariboru že leta 1788 in 1789 ter da je bilo tiskano Besedishe leta 1789 v Mariboru. Ker se je natisnilo vse v Gradcu, kar se je natisnilo pred letom 1795 s poznamenovanjem Maribor za založnika Merzingerja,³⁴ sklepamo, da je bil tiskan tudi prvi natis Besedisha leta 1789 v Gradcu. Prvo tiskarno v Mariboru pa je ustanovil šele leta 1795 Franc Anton Schütz, ki je bil tudi ustanovitelj prve tiskarne v Celju leta 1788 in v Ptujju leta 1792.³⁵ Najbrž prvo slovensko knjigo v Mariboru pa je izdal leta 1767 in ponatis leta 1770 prvi mariborski puquar Franc Piterich, in sicer molitvenik Hitra inu glatka pot pruti nebossam,

³¹ Grammatica Oder Windisches Sprach-Buch... Zum Behuff aller der Windischen Sprache zu erlernen beginnenden, sowohl studiert- als unstudierten Liebhabern.

³² Posamezne oblike z ö in ie, ki jih moremo imeti tukaj za vpliv koroških narečij in piscev, najdemo tudi že v Apostlovem slovarju. Glej več o tem: Dr. Fr. Ilešič, P. Bernard Mariborčan, slovenski pisatelj 18. stol. ČZN I. XXXIV. (1939), str. 39—97.

³³ Kidrič, ZSS, str. 256.

³⁴ Kidrič, ČZN I. XIX. (1924), str. 113, 114.

ki je izšel prvič leta 1764 v Ljubljani.³⁵ Isti molitvenik je natisnil leta 1793 tudi v Ptuj F. A. Schütz in je do zdaj prvi znani slovenski tisk v Ptuj.³⁶

Preden ugibamo in sklepamo o pisatelju Besedisha, moramo odgovoriti še na glavno vprašanje, namreč: Kateri in kakšni domači ter tuji razlogi in vzorniki so bili odločilni, da je bil napisan in izdan tudi drugi glavni del Besedisha, česar spočetka pisec morda ni niti nameraval, če sodimo po naslovu knjižice. Iz tujine navaja Ilesič po vsi sili Rousseaujev *Contrat social*, medtem ko omenja med domačini le za vzporedbo Wolstein-Fantonove Bukuvze in Breznikovo Vezhno Pratiko.

Segli bi v temo, če bi hoteli stvarno dokazati, da je mogel biti med delavnimi spodbudniki za Besedishe poleg razsvetljenega jožefinca Andreja Kavčiča tudi Linhartov in Vodnikov vrstnik Matija Košir, ki je bil od leta 1786 v Mariboru okrožni šolski komisar, a »se za preporodni problem menda ni menil.«⁷ Res da Krajnz, Kraniza — kateri besedi ima tudi Besedishe na 8. str. — s »krajnskimi« jezikom vred tedaj v Mariboru in okolici še niso bili v kakih posebnih časteh, vendar med Ljubljano in Mariborom tudi ni bilo nobenih pregraj. Nasprotno, bilo je več skupnih vezi, ki so jih krepile vedno bolj prebujajoča se kulturnoprosvetna razsvetljenost ter jezikovna in narodna skupnost. Glede na to so poznali in brali pač tudi v Mariboru in njegovem okrožju Blaža Kumerdeja Vodenja sa brati v' ulfe forte pišljanu sa sholarje tih dushelskih ihol, ki je izšlo leta 1778 v Ljubljani, Antona Makoviza Prāhanja inu odgovori zhes vihegaritvu iz leta 1782 ter njegovo Podvuzhenje sa Babize iz leta 1788, Bukuvze od shvinikih bolešni sa kmeteske ludy, ki jih je prevedel leta 1784 v Ljubljani J. Ig. Fanton de Brunn. Morda so imeli v Mariboru v rokah tudi že A. Breznikovo Vezhno Pratiko,³⁷ medtem ko je izšla Pohlinoва knjiga Kmetam ia potrebo inu pomozh — ki ima na str. 424 *Imprimatur*, Viennae 17. julii 1789 — na Dunaju najbrž pozneje ko Besedishe ali nekako sočasno z njim.

Razsvetljen, napreden in širše izobražen pisec, ki je dojel duha svoje dobe, je imel torej tudi že doma nekaj predhodnikov, ki so ga mogli močno mikati in vabiti k posnemanju in nadaljevanju njihovega dela ter ga pripraviti do tega, da je prijel za pero. Tako je postal pisatelj mariborskega Besedisha za P. Glavarjem, A. Makovcem, J. Fantonom in A. Breznikom — Kumerdejeva šolska Vodenja niso všteta — peti, ali če bi bil morda Pohlina pred njim, šesti med Slovenci, prvi med Slovenci severno od Celja, ki je napisal poljudno in poučno knjigo za povzdigo slovenske ljudske izobrazbe in narodnega gospodarstva. Prednjim slovenskim pisateljem se je pridružil šele čez tri leta Janez Goličnik, ki je »na Krayniki Jesik preobernov« in izdal v Celju leta 1792 Antona Janihaja Zeisarskiga Zhebēllarja popolnoma Podvuzhenje sa vīse Zhebēllarje.

Kljub vsem tem ugotovitvam pa so bili dejanski in pravi razlogi ter viri za nastanek Besedisha vendarle drugačni.

³⁵ J. Glaser, ČZN I. XXI. (1926), str. 21.

³⁶ J. Glaser, Slovenski tisk. Ljubljana. II. knjiga, št. 2 (1931), str. 18 in 20.

³⁷ Glej Fr. Kidrič, Anton Breznik in njegova »Pratika«. ČZN I. XIX. (1924), str. 112—116. Čeravno so znane do zdaj prve izdaje Breznikove Vezhne Pratike šele iz leta 1789, Kidrič ne izključuje, da je tudi že »l. 1787« kakšna izdaja Breznikove »Pratike« vendarle izšla. Fr. Ramovš navaja med viri za Historično gramatiko slovenskega jezika v obeh dosedanjih knjigah Breznikovo Vezhno Pratiko samo za letnico 1787 (II. Konzonantizem. V Ljubljani 1924, str. VIII; VII. Dialekti. V Ljubljani 1935, str. 148).

Kolikor vemo do zdaj, je Besedishe najočitnejši slovenskoštajerski slovenski dokaz razsvetljene samovlade in jožefinizma v 18. stoletju, dobe, ki se je začela v Avstriji kmalu po letu 1740 in se je raztezala še v čas po letu 1790. Poleg časih spretno prikritih teženj avstrijske razsvetljenosti, ki je bila vsredena v treh glavnih poudarkih: samovlada, združitev vseh državnih poslov pod eno osrednjo oblast in ponemčevanje, pa je krenila prosveta — seve, da bi dosegla želeni uspeh na drug način — po svoji poti. Razsvetljena izobrazba je terjala neprenehoma, da je treba »seznaniti podanike s 'pristnimi' pojmi, da spoznajo dolžnosti svoje proti Bogu in državi, da bodo živeli krepostneje, da bodo marljivejši in imovitejši in — fiskalično to stališče se je posebno često poudarjalo — da bodo lahko zmagovali davščine. Ker pa 'prosvetljeni absolutizem' ni našel takih podložnikov, začel je vzgajati si jih. Prosveta mu je med ostalimi idejami, ki so zavladale v 18. veku v Evropi, vdihnila tudi skrb, katere dotlej vlade nikjer niso poznale, skrb za to, kar imenujemo javno, občo vzgojo narodno³⁸. Glede na to si je prizadevala državna uprava prav posebno, da posploši in udomači povsod razsvetljeni pouk in naprednejšo vzgojo z vsemi mogočimi načini ter pripomočki, zlasti pa s šolo, za katero je določila cesarica Marija Terezija 28. kimavca 1770 »die Schule ist und bleibt ein Politicum«.

Od leta 1774 do 1805 je bil odločilen za razvoj osnovnega šolstva in ljudske izobrazbe v Avstriji Felbigerjev obči šolski red z dne 6. grudnia 1774. Janez Ignac Felbiger (1724—1788) je bil opat v Saganu v Sleziji in priznan strokovnjak za ljudsko šolstvo; njega je poklicala Marija Terezija na Dunaj in mu naročila 1. kimavca 1774, da uvede tudi v Avstriji svojo sagansko »echte Lehrarte«. Pomemben Felbigerjev vzornik je bil nemški šolski preosnovatelj Friderik Eberhard Rochow (1734—1805), ki je napisal leta 1772 znamenito šolsko knjigo s posvetno vsebino, »Versuch eines Schulbuchs«, in leta 1776 knjigo »Der Kinderfreund«. Vodilna za ves ljudskošolski pouk in za tiskanje šolskih knjig v Avstriji pa je bila Felbigerjeva knjiga Methodenbuch, ki jo je napisal leta 1775 na osnovi občega šolskega reda; jedro knjige pa je izdal še posebej pod naslovom Kern des Methodenbuches, ki jo je poslovenil in dal natisniti na Dunaju leta 1777 Zoisov nečak Sigismund Kappus pl. Pichelstein po prizadevanju poročevalca šolske komisije v Ljubljani Jan. Nep. Edlinga.³⁹

Na podlagi prednjih zasilno očrtanih postavnih in drugih predpisov o šolstvu je začela kliti polagoma tudi na Slovenskem obča izobrazba ljudstva, se je začelo prvo urejeno šolstvo, za kar je bil predložil Blaž Kumerdej nepropen vladni na Dunaju svoj načrt že leta 1773. Najvidnejši zunanji dokaz vztrajnih brig za slovensko novo razsvetljeno šolstvo — poleg Edlingovih in Kapusovih nemških ter slovenskih tiskov v letih 1775—1778 — pa je bilo prvo tiskano slovensko dvojezično šolsko berilo, t. j. Kumerdejeva Vodenja sa brati, ki je izšlo v Ljubljani per Joan. Frideriku Egerju, dushelskimu Stiskavzu 1778. l., 8°, 100 str.

Kumerdejeva Krainfche Uiberfetzung der für die Landichulen beftimmten Lefeuebungen ali Lefeuebungen in verchiedenen Schriftarten, für die Schüler der Landichulen, kakor se glasita oba nemška naslova (str. 1 in 2), je nemško besedilo s sporednim slovenskim prevodom iz I. oddelka Felbigerjeve Lesebuch für Schüler der deutschen Schulen in den k. k. Staaten iz leta 1777. Felbigerjev nemški izvirnik pa je vzet skoraj ves iz Rochowih že prej na-

³⁸ Jožef Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem. LMS 1894, str. 253 in 254.

³⁹ Jožef Apih, LMS 1894, str. 254—256. — Dr. Fr. Ilešič, O pouku slovenskega jezika. V Ljubljani 1902, str. 26, 27. — Kidrič, ZSS, str. 191.

vedenih dveh knjižic, tako da ima Ilesič prav, ko ugotavlja po J. A. Helfertovi »Die österreichische Volksschule« (1860), da je vzeto »moralizujoče slovensko šolsko berivo Felbigerjeve dobe posredno iz Rochowa, torej [je] vse berivo tuje, zgolj prevedeno«. ⁴⁰

Solske in kulturnoprosvetne razmere so bile med Slovenci v mariborskem okrožju v letih okrog 1780 še slabše kot na Kranjskem, kar je ugotovil grof Edling sam, ki je bil prišel pogledat v času od 21. vel. srpana 1779 do 11. mal.

⁴⁰ Kumerdej ni priobčil in poslovenil v Vodenjih v celoti niti prvega poglavja iz Felbigerjevega nemškega berila za šole na kmetih; izpustil je berilo Das verschwiegene Kind (Ta samozhni otrok) in Allzuviel ist ungesund (Prevežh je naravu). Oba sestavka je sicer navedel v nemškem in slovenskem kazalu (str. 4 in 5); v Zugabe na str. 90, kjer v 1. izdaji ni Kumerdejevega podpisa, pa je povedal, da je izpustil berili na ljubo priobčenemu latinskemu Modus miniſtrandi, »weil das vorletzte Stück ohnehin in dem Nahmenbüchlein stehe«. Zato ne drži Ilesičeva trditev (O pouku slov. jezika, 1902, str. 26 in 110), da »prva izdaja je imela tudi povest 'Ta samočni otrok', a v drugi je izpuščena«. Ne vem, če je kdo omenil do zdaj, da so imela Vodenja leta 1778 na štirih nešteviljenih straneh 97–100 v gotici tiskano nemško navodilo An die Trivialschullehrer in Krain, ki pravi v uvodu:

Die Absicht der schon gemachten, und noch zu machenden Uebersetzungen ist: der krainschen Jugend mittels ihrer Muttersprache nebst den Lehrgegenständen auch die deutsche Sprache beyzubringen: solche ist derselben nicht nur zu ihrem anderweiten Umgange mit der Welt höchst nützlich, sondern auch zu Erlehnung der höhern Gegenstände (als welche nach der Vorschrift nur in der deutschen Sprache gelehret werden,) unumgänglich nothwendig.

Die Normalschule ist die Richtschnur, nach welcher sich die übrigen Schulen im Lande richten müssen; ich finde mich also verpflichtet, Ihnen, meine Herren! Nachricht zu geben, wie die veranstalteten Uebersetzungen an der hiesigen Normalschule gebraucht werden:

Solches besteht in folgenden Absätzen. (Str. 97.)

Nato da Kumerdej na str. 98 in 99 skupaj 11 predpisov ali navodil za učenje »izt in deutschen, izt im krainischen«. Na zadnji (nešteviljeni) strani 100 pa je takle zaključek:

Dieses meine Herren! (mögen es nun Leser, oder Kritiker seyn) sind die Anmerkungen, die ich auf Veranlassung der Herrn Normalschulreferenten Grafen und Herrn von Edling beyzurücken für unentbehrlich fand; und die ich ihrer rastlosen Anwendung mit Zuversicht, und Vergnügen überließ.

Leben Sie wohl. — Blasius Kumerdej, Direktor.

Prednje Kumerdejevo nemško navodilo je samo v 1. izdaji Vodenj l. 1778.

NUK v Ljubljani hrani pod Msc. 529 [Kumerdejev?] rokopis Vadenje sa brati; ima 113 strani, kjer se konča v sredi nedokončanega stavka. Rokopis je najbrž celoten slovenski prevod Felbigerjevega nemškega berila za šole na kmetih. Vsebina na str. 1–54 je natisnjena v slabšem pravopisu in jeziku v Vodenjih str. 7–89, medtem ko je jezik v rokopisu času primerno dober in iz kasnejše dobe kot Vodenja. V rokopisu sta prevedena tudi sestavka Molzhézhí otrok (54) in Prevezh je nesravo (55). Nadaljnja vsebina rokopisa je: II. Odítavik. Sholiki sakoni ali pošlave Sholam na kmetih po Zefariških kraljevih flogenikih deshelah (55–43). III. Odítavik. Od kmezhkiga ítanú íplohi, od h' ítanu pokliza, in kako v njemu biti pravizhnim (43–56). IV. Raſpis. Pravizhnoſti uk v' kmezhkimu ítanu (57–68), kjer obravnava Pervo obglavje: Od koriitov (pridov) ki jih kmezhki ítan opzhji sdrushbi (sdrushenítvu) iskaiuje, in kaj íe njemu ípodobi. — Pridi sa opzhje sdrushenítvo (57). V. Odítavik. Napélovanje saítavo kmetovanja íposnati (68–113). Zadnji menda nedokončani sestavek na str. 113. je Perdavzhik od koriitnoſti kládenja v' hlevih [kar je slovenil Kumerdej l. 1778 v Vodenjih (57) še: v' stalínapashenje = Stallfütterung].

srpana 1780 po vladnem naročilu šole na Štajerskem. »Edling ni našel na Štajerskem v šolah nič slovenskih knjig, zato je pridejal svojemu poročilu svoje šolske knjige, priporočujoč jih za mariborsko in celjsko okrožje, kjer prevladuje slovenski jezik.«⁴¹ K temu je treba še pripomniti, da v Felbigerjevi dobi v Gradcu niso tiskali šolskih knjig, da tam ni bilo šolske založbe in da so dobili zato štajerski Slovenci prvi slovenski abecednik šele leta 1812.⁴²

Iz prednjega zgoščenega okvirnega pregleda o ljudskem šolstvu in izobraževanju v jožefinski dobi lahko sklepamo in tudi ugotovimo posredne razloge ter neposredne vire za nastanek mariborskega Besedisha. To do zdaj malo poznano delo je torej le več let dozorevajoča poslednica vseh mogočih razmer svojega časa, ne pa kaka samo naključna in osamljena neživiljenjska prikazen.

Ceprav Besedishe izrecno ni šolsko berilo, združuje vendar sestavne dele tako kranjske Abecedike ali Plateltofa kakor Kumerdejevih Vodenj, a v popolnejši vsebini in obliki. Besedishe že po svoji zasnovi ni bilo namenjeno izključno šolskim otrokom kakor Felbigerjeva otrokom težko umevna berila, marveč je bilo pisano tako, da se je mogel učiti iz njega vsak preprost slovenski človek, ki je znal brati vsaj za silo. Besede v slovarčku so zlogovane tako kakor v Pohlinoi Abecediki ali Plateltofu, kjer najdemo n. pr. v Ljubljanski izdaji iz leta 1789 tudi kar 17 krstnih imen, med katerimi so Barbara, Ferdinand, Franciskus, Gabriel, Walentin in Zahaus ista kakor v Besedishu.⁴³ S tem smo prišli tudi do vira za pomensko skupino več nam docela tujih krstnih imen, ki jih je mogel najti pisec Besedishe obilo v raznih nemških ABC-oder Nahmenbüchlein. Posebnost in samosvojost mariborskega Besedishe pa je, vsaj za Slovence, da je združil pisatelj zlogovanje besed v obliko malega slovensko-nemškega slovarčka, da je sestavil besede v pomenske skupine po zgledu raznih tujih nazornih nauk ali pa prav po že prej navedenem celovškem Vocabulariumu iz leta 1758. V slovenskih šolskih knjigah najdemo, kolikor mi je do zdaj znano, kratek nazorni nauk štirih pomenskih skupin šele leta 1808, in sicer ga ima na str. 35—40 Plateltof ali Bukve zherk, inu befedī, ki ga je natisnil in založil J. Rezer v Ljubljani v popravljeni in pomnoženi izdaji J. Debevčevega Plateltofa iz leta 1794, ali morda nekega še poznejšega natisa; najprvo pa ima nazorni nauk M. Kūzmičeva ABC kni'sicza 1790.

Za razsvetljeni jožefinski ljudski pouk je važen in odločilen drugi glavni del Besedishe, ki mu je iskal Ilešič izvir v Rousseaujevem Contrat social, kar pa je bilo povsem nepotrebno in hkrati tudi čisto zgrešeno. Vsebina drugega dela Besedishe namreč ni nič drugega ko povečini dobesednost nemških besedil in le-teh slovenski prevod iz že večkrat omenjenega Felbigerjevega berila za šole na kmetih; delno pa so v Besedishu krajevnim prilikam prilagojeni sestavki, ki so napisani tudi na osnovi gradiva v Felbigerjevih berilih. Pri pisanju obravnave o Besedishu leta 1904 je moral Ilešič vse to vedeti, in sicer zato, ker je bil opisal dve leti prej v obravnavi O pouku slovenskega jezika⁴⁴ prav sam Felbigerjeve šolske knjige od abecedik do berila za šole na kmetih in Kumerdejevo Vadenje. Glede na to ne moremo razumeti, zakaj je pozabil Ilešič hote ali ne hote leta 1904 vse, kar je vedel in napisal leta 1902 in predstavil Slovincem mariborsko Besedishe z našopirjenim in neresničnim priimkom Slovinci Contrat social. Zmotno Ilešičevo mnenje je sprejel Kidrič v Zgodovino slovenskega slovstva, zato je potrebno, da se sedaj popravi.

⁴¹ Jožef Apih, LMS 1895, str. 178. Podčrtal je Apih.

⁴² Dr. Fr. Ilešič, O pouku slov. jezika. 1902, str. 84.

⁴³ Abecedika ali Plateltof. Sa tiŕte, katiri ŕe otte Krajnsku brati navzhiti. V' Lublani 1789. — Pohlinoval SBL II, 420.

V Besedishu so vzeta iz Felbigerjevih šolskih beril naslednja poglavja: Od Sdravja; Od Drush[t]va, te Gošposke, od Poštav, inu Shivnierjov; Od Dazije inu Shtibre ter Pokojnoft tega Kmetniga Stana. Za ta poglavja sem našel določne virov, medtem ko za ostala poglavja še ne morem navesti del, katerih besedila bi se ujemala z le-temi v Besedishu. Ne glede na to pa je podobnost med upoštevanimi sestavki v Felbigerjevih šolskih knjigah in med temi v Besedishu toliko, da moramo reči, da se je zgledoval pisec Besedisha nad Felbigerjevimi berili, priredil pa je gradivo po svoje in po krajevnih razmerah, kar ravno priča, da je bil pisatelj preudaren in samostojno misleč človek, ne pa samo posnemalec tujega.

Poleg raznih samonemških virov so mogla rabiti piscu Besedisha za poglavji Od Sdravja in Od Drushtva predvsem Kumerdejeva Vodenja, kar sklepam zlasti iz nekih mest v obojnem slovenskem besedilu, ki pa se loči drugače precej po pravopisu in narečnih izrazih. Enake pohlinovske oblike, kakor so v Besedishu, je pisal Kumerdej leta 1778 tudi v Vodenjih, n. pr.: uife vude per ihivimu telefifu reswiti (9); otrok od vwogih ftariihov (9); tu uwogu dēkelze (13); vwogeime, v' enimu wajerju (17); ena wogata vudova (19); En vwoshez (21); uwoshnoft (57); te mlade vřajene weke (77) itd. Zapisal pa je Kumerdej tudi oblike knōdelne, knōdelnov (29) in papiera (53). V 2. izdaji Vadenja — kakor so se imenovala sedaj prejšnja Vodenja — leta 1796 je popravil Kumerdejev pohlinovski v v b, ne pa drugih napak in številnih nemščizmov, čeprav se je hudoval v 2. delu Dictionarii Carniolicī leta 1798 sam verjetno prav nad Pohlinom, da je Sprachverderber.⁴⁴

Kumerdejev zadnji sestavek v Vodenjih Von den Mitteln die Gefundheit zu erhalten (76—88) — Od pomozh, sravje obderihati (77—89) je, z nekimi nepomembnimi prilagoditvami in krajšavami za rabo izven šole, v Besedishu poglavje Od Sdravja — Von der Gefundheit (62—73). Ilešičev glavni dokaz, ki naj bi odločil, da je Besedishe slovenski Contrat social, to je poglavje Od Drushva, te Gošposke, od Poštav, inu Shivnierjov — Von der Gefellchaft, Obrigkeit, von Gefezen, und Soldaten (73—86), je dejanski čisto Kumerdejev sestavek Von der Gefellchaft, der Obrigkeit, von Gefetzen, und Soldaten (42—54) — Od drushbe, oblafti, od poštav, inu ihovnierjov (43—53). Pisec Besedisha je izpustil v tem poglavju le prvi odstavek, ki sodi samo v šolo, ter razne ogovore Lubi otroki!; zamenjal ali izpustil je tu pa tam še kako besedo, drugače pa se povsem ujemata obe nemški besedili. Ne bom pa se spuščal v obsežnejšo primerjavo slovenskih prevodov v Vodenjih in Besedishu, ker bi moral navesti preveč raznih primerov. Ker pa je imenoval Ilešič Besedishe prav zaradi poglavja Od Drushtva slovenski Contrat social, navajam vendar za lažjo presojo tega vprašanja, istosti nemških besedil in podobnosti ali enakosti slovenskih prevodov nekaj stavkov iz Vodenj in Besedisha.

Vodenja in Besedishe, nemško besedilo:

Sehet! das war die erste Gesellschaft oder Familie, nämlich von Aeltern und Kindern. Und da war die erste Herrschaft oder Gewalt, nämlich der Aeltern über die Kinder. Und die erste Unterthänigkeit oder Gehorsam, nämlich der Kinder gegen die Aeltern... Als sich nun die Menschen immer mehr vermehren; so gab es auch immer mehr Familien, und diese breiteten sich

⁴⁴ NUK Ljubljana, Msc. 549, zv. 32, fol. 2^a. — J. Logarjeve navedbe v SBL, I, 584, je treba torej dopolniti tako, da je zavrgel Kumerdej v Vodenjih leta 1778 sicer neke Pohlinove pravopisne novosti, obdržal pa je poleg Pohlinovega e še w, zapisal je tudi obliki dellat (37), ispellati (49) itd.

endlich über die Erde aus. So lang Platz da war, gieng das wohl an. Ein Fleck aber war doch besser, wie der andere (46) ... Da traten viele Familien zusammen, und sageten: »Wir wollen uns vereinigen; wir wollen gemeinschaftlich uns und das Unsrige gegen unsere Feinde beschützen, und wollen uns auch sonst gemeinschaftlich in solchen Arbeiten beistehen, die eine Familie nicht allein bestreiten oder ausführen kann.« Da entstanden die grossen Gesellschaften, die man Völker, Nationen oder Staaten nennet (48).

Razen prvih besed Sieh! die erste Gesellschaft..., nadalje und sie breiteten sich aus über die Erde... ter helfen namesto beistehen, je v Besedishu (76, 77 in 79) prav isto besedilo.

Kumerdejev slovenski prevod:

Vidite! tu je bila ta prva družba, al rod, gošpodinŕtvu, namerzh od itariihov, inu otrok. Inu letukej je bila ta prva gošposhina, al oblaŕt, namerzh tih itariihov zhes otroke. Inu ta prva podloshnoŕt, al pokorŕhina, namrezh tih otrok proti itariiham... Kader ŕo ŕe tedej ludje smŕam vezh resvŕzhvali, toku je blu tudi smeram vezh rodov, al gošpodinŕtv, inu leti ŕo ŕe sadnizh resgernili zhes semlo ven. Dokler je preŕtora bilu, je letu lohka ŕhlu. En blek pak je vender bolih bil, koker ta drugi (47) ... Tukej ŕo veliku rodov ukup ŕtopili, inu ŕo rekli: »mi ŕe ozhmo ŕpravit; mi ozhmo eden sa druliga nafs, inu tu nashe super nafshe ŕovrashnike braniti, inu ŕi ozhmo tudi sizer eden sa drugiga v' takih delah na ŕtrani ŕtati, katere en rod nemore ŕam ŕturiti, al ŕpellati.« Tukej ŕo nitalu te velike drushbe, katere ŕe kardela, rodovine, al ŕtanovine imenujejo (49).

Slovenski prevod v Besedishu:

Polej! to prvu Drushtvo, ali Rodovino, nemrizh od Starshov inu Otrok. Inu to je bla ta prva Gošposhina ali Oblaŕt, nemrizh: teh Starshov zhes te Otroke. Inu to prvo Ponishajne, ali Pokorshina, nemrizh teh Otrok proki tim Starisham (76) ... Ko ŕo ŕe ti Ludi le vezh inu vezh nagmirali, je tude le vezh inu vezh Rodovin ŕe dalu, inu ŕo ŕe ven resgarnile zhes ŕo Semlo. Koku dovgu je Proŕtor tukej biv, je she ŕashlu. En Blek pak je vender bolshi biv, koker ta drugi (77) ... (Zadnji stavek je dobesedno isti kakor v Vodenjih!) Tukej je veliko Rodovin v'kub ŕtopilu, inu ŕo rekli: *Mi ŕe ozhemu sdrushŕt, mi ozhemo gmajnersku nas inu ŕo nasho super nashe Sovrashnike branit, inu ozhemu nam tude ŕizer gmajnersku v' takih Delah pomagati, katere ena Rodovina nikar ŕama doŕtorit ali ven ŕpelat ŕna.* Tukej ŕo poŕtale tŕo velike Drushtve, katere ŕe Ludŕtva, Ludvine, alj Meŕtnine imenujejo (79).

V Ljubljani nisem mogel dobiti izvirnega nemškega Felbigerjevega berila za ŕole na kmetih (trivialke); zato navajam za dokaz, da sta vzeti v Besedishu poglavji Od Dazije inu Shtibre ter Pokojnoŕt tega Kmetniga Stana tudi iz Felbigerjevih beril, srbsko-nemŕsko Rukovodstvo kŕ ŕestnosti i pravosti... Anleitung zur Rechtschaffenheit oder das für die in den Trivialschulen lernende slavonisch-servische nicht unirte Jugend bestimmte Lesebuch... Wien bey Joseph Edlen von Kurzböck 1777. 8°, 263 str. Razen malostnih nepomembnih izjem je v tej knjigi popolnoma isto besedilo, kakor ga beremo v Besedishu v sestavku Von Abgabe und Steuer (86–95), in sicer v V. oddelku Von dem Bauernstande, und wie Leute dieses Standes sich rechtschaffen verhalten sollen (232–263), v 4. poglavju Woher die Beschwerden des Bauernstandes gekommen sind (253–261). Nadaljnje besedilo n. n. m. v 5. poglavju Gründe zu Beruhigung des Bauernstandes (261–263) pa se tudi ŕisto ujema s tistim v Besedishu pod Beruhigung des Bauernstandes (95–97).

Primerjalnih navedkov iz Anleitung in Besedisha ne navajam, ker gre le za enako nemŕsko besedilo, primerjava slovenskega prevoda s srbskim Rukovod-

stvom — ki je jezikovno zelo mikavno — pa se nas tukaj ne tiče. Le mimogrede pripomnim, da je prevedel Srb die Gesellschaft = sodruženstvo, Kolonisten = naselnikovъ [v Besedishu (87) so Preitavniki], Sittsamkeit = blagonravje, itd. Kumerdeju pa so v Vodenjih (69) Sittenlehren = sadershni vuki, šele v poznejšem rokopisnem Vadenju⁴⁵ (26) so nraiviki navuki.

Navedeni dokazi in primeri so pač dovoljne priče, da je bil sestavljen drugi del Besedisha na podlagi knjig, ki so bile napisane in izdane skladno z določbami Felbigerjevega občega šolskega reda in ki je ukazoval, da se mora učiti v trivialkah tudi die gehörige Anleitung zur Rechtschaffenheit, und Wirthschaft nach Massgabe der hiezu verfassten Bücher — Ta prava vilha, inu poduzheinie kprauumu leitnimu laderihainiu, inu (hisnost) (Wirthschaft) ali hišnu gospodarstvu po nauku teh sturjenih buquou.⁴⁵

Končno ne smemo prezreti še nekaj važnih sočasnih dejstev, ki so mogla sila vplivati na nastanek Besedisha. Kmalu potem, ko je bilo odpravljeno leta 1785 posebno kranjsko deželno glavarstvo v Ljubljani in je bil ustanovljen v Gradcu skupni gubernij za Stajersko, Kranjsko in Koroško, je prišel iz Ljubljane v Gradec J. N. grof Edling za gubernijalnega svetnika in poročevalca za šolstvo. Verjetno je, da je bil imenovan leta 1786 deloma prav po Edlingovem vplivu Matevž Košir za šolskega okrožnega komisarja v Mariboru, Blaž Kumerdej pa v Celju.⁴⁶ V Mariboru je bil jožefinski razsvetljenec Andrej Kavčič leta 1789 mestni župnik, dekan in od leta 1786 hkrati tudi ravnatelj mariborske gimnazije. Iz skrajno jožefinsko usmerjenega glavnega bogoslovja v Gradcu pa je prišlo leta 1787 in 1788 na razna dušnopastirska mesta v slovenskem delu mariborskega okrožja nekaj jožefinskih duhovnikov, ki so hoteli ostvariti priučene nazore tako v pismu in branju kakor v službah med ljudstvom. Enu Mala Besedishe je zunanji videz in skupek vseh teh istosmerno delujočih silnic, katerih posamezno uveljavljanje pa do danes še ni dovoljno preiskano in znano. Besedishe je torej prav doma vsajeno in gojeno drevce in nima neposredno nič skupnega z Rousseaujevim delom Du contrat social iz leta 1762, posredno pa morda le toliko, kolikor so bile raztresene neke Rousseaujeve misli tudi po Felbigerjevih šolskih berilih in kolikor je »preporod se Slovenaca u jakoj mjeri razvijao pod utjecajem francuske filozofije XVIII. stoljeća« (Prelog M., Slavenska renesansa 1780—1848, Zagreb 1925, 153. — Navaja Fr. Kidrič, RDHV V—VI, 1930, str. 45.)

Težko bo dognati popolnoma stvarno še vsa druga pomagala, ki so rabila piscu pri sestavljanju Besedisha. Ker je dal le-ta precej na Pohlina, sklepamo, da je imel tudi njegovo 2. izdajo Kraynske Grammatike iz leta 1783. Pisava oblik Paitier (8), Zhvetierne ovje (35), shtiernajitim, nikatiere (39), katiéri (41 in dosledno, le na str. 48. kateri), od Wiertschafti (46), niemu (47), s'niega (53), nie (54), kler (99) itd., kaže na že prej obravnavani Vocabularium leta 1758, kjer so poleg vezher, meiffenz, katéri itd. tudi prav številne oblike z ie, kakor nebiefs, inieh, iviesde, krielnik, vezhier, miefsenz, piefik, ivierine, rieber in druge. Zelo verjetno je, da je poznal in bral pisatelj Besedisha, a ne s posebnim pridom, tudi O. Gutschmannovo Windische Sprachlehre, bodi 1. izdajo iz leta 1777 v Celovcu, bodi 2. izdajo, ki jo je založil J. Jenko leta 1786 v Celju. V Gutschmannovi slovnici (navajam 1. izdajo) je našel pisec prav tako oblike Nietim, Reifsvietim, obriekati, v'itieno, itrieshaunik, obierva, miefsenz itd.; na str. 147 in 148 pod 4. pa je mogel brati pravilo: Es muß aber nicht für irrig

⁴⁵ Sern ali Vonusetek teh Metodneh Buqvi pollebnu sa Dushelske Uzhenike u Zéarskeh Krailevih Dushellah. Dunej 1777, str. 8 in 9.

⁴⁶ Kidrič, SBL I, 149.

oder verderbt angesehen werden, da die Windischen bey manchen Wörtern ein i vor dem e setzen... Če je bilo potrebno, je mogel najti pisec Besedisha v tej slovnici tudi marsikatero slovensko besedo, predvsem na str. 149–164 v Verzeichniß einiger windischen Stammwörter ter v Anhang einiger mehr dienlichen Wörter. Da pa bi bil poznal in črpal mariborski besediščnik že Gutschmannov Deutsch-windisches Wörterbuch, ki je izšel v Celovcu tudi leta 1789, o tem ni mogoče govoriti dotle, ko bomo in če bomo zvedeli za čisto natančen dan izida Besedisha in slovarja. Ima pa Besedishe iste besede, kakor jih ima Gutschmann, n. pr. ošepnize (54, 218), veinik (170), orelihizh (195), jarkiza, jarzhiza (506), od katerih sta mogla vzeti oba samo jarkiza iz Pohlina (ki pa je našel osnovo za svojo Jarzhèza lahko tudi v Belostencu III/137). Ker pa je vzel Gutschmann besede v slovensko-nemškem delu slovarja, ki bi bil piscu Besedisha najbolj priročen, skoro v neizpremenjeni obliki iz Pohlinovega slovarja,⁴⁷ bi se bilo moglo okoristiti Besedishe pač najbolj z Gutschmannovim nemško-slovenskim gradivom.

Na splošno je ocenil do zdaj mariborsko Besedishe pred petdesetimi leti samo Ilešič. S tem pa ni bila rešena lepa in pomembna naloga že dokončno, a je zelo mikavna za jezikoslovca, družboslovca in za proučevanje našega narodnogospodarskega slovstva. Za tovrstno presojo navajam še iz 2. dela nekaj več primerov raznih besed in rekel. Mnogo le-tega je bilo v letu 1789 bolj ali manj še posebnost in novost Besedisha ali pa, da je bilo zapisano in uporabljeno tudi v njem ter je vredno, da tega ne bo prezrl naš zgodovinski slovar slovenskega jezika. Izbral sem:

na odajo imash, zu verkaufen hast; eno grudo Soli, einen Stock Salz (40); dojna krava, Melckkuh; Jeit lim vie verdjav,⁴⁸ Ich habe alles versucht (41); Neskerblivoit, Unobachtsamkeit (42); med Pijo shmeshati, in das Getränk mischen (43); Pomjek, Kaspelbehältniß; slashkim Olejam napovnit, mit Oel anfüllen (44); s' imojim telam, mit meinem Kalb (46); mejhene Gumpize, kleine Tippel; is Oreshizam naribli, reihe mit Muskatnuß (48); smetlivoit, der Brand; smetliva [Psheniza], brandig; Reie, Stacheln (51); reiaite forte, stachelter Gattung (55); od ipazheniga iemena, vom verdorbenen Saamen (50); V peinati semli, in sandiger Erde (53); verlu, vortreflich; teh Urablov Lubez, der Spazen Liebling (55); Terdnoit, Dauerhaftigkeit (56); na pravo Roku, an die rechte Hand (57); h' volu opreshen [kojn], an den Wagen gespannt (57); Voli fe nimajo... oprezhti, Ochsen sollen nicht eingespannt werden (60); v' Jarm v'pre-shana [vola], in das Joch eingespannt (102); Reis [za živino], Schnittich (61); Goveda [rod. te Govede], Govodu, Govedo [tož.], Rindvieh (14, 59, 61, 62); Parkli fe imezajo, die Hüfe werden weich (59); s' Selskam Lепенjam,⁴⁹ mit Krautblättern (61); Pud, Schweiß (58); fe putijo inu svrozhiyo, schwitzen und erhitzen (63); fe ivrozhinit, sich erhitzen (65); to Putnino skus Putshenezhe Mittelne napravit, die Ausdünstung durch Schweißtreibende Mittel befördern (72); tö Putnelukenze, die Schweißlöchlein (64); neipremishozh, unbesonnen (65); shivlat, genießen (67); to naglu Ohladajne, die gähe Abkühlung (65); Smrafajne, Erkältung; zeglav, zäh (64); teh iobov Teshava⁵⁰ Zahnschmerzen (65); li shejo pogalii, löschet... den Durst (65); to prevezh Nabafajne, die Uiberladung; Preobilnu, In Uibermaß (66); Ainoit, Gedeien (66); nizh ni ainilu, es gab nichts aus (105); takiga Zhloveka ta Shelodez teshi, einen solchen Menschen der Magen drückt; eno nepokojno Spajne einen unruhigen Schlaf;

⁴⁷ Anton Breznik, RDHV III, 1926, str. 166.

⁴⁸ O. Gutschmann, Wind. Sprl. 1777, str. 158: Versuche, ikulim (vardiem); str. 150: Laub, lepen, liit.

⁴⁹ O. Gutschmann, D. w. W. 1789, str. 454, ima prvič: Zahnschmerz, sobobol, m. sobobola. Kumerdej, Vodenja 1778, str. 81, je prevedel z sobjebolesn.

jedezhi Zhlovek, essender Mensch (67); Merienje, Verdruß; Smotnava, Schwermuth; Slobnuít, Raserey; Ta prava Spolnoít, Richtige Erkenntniß (68); ta Zhednoít, die Reinlichkeit; ven s' te Nainashnoít, aus der Unreinlichkeit (69); sdravu inu zheritvu, gesund und frisch; opranu Perilu, gewaschene Wäsche (70); s' Vodoj zhlítit, mit Wasser reinigen (71); posebnu v' poldanemu Zhailu, besonders um Mittagszeit (71); v' pognemu Zhailu, in der Mittagszeit (73); v' Pogni, bis Mittag (99); perredi, vorhanden (75); Previerne [previernih?], ali teh itarih Shen... Mitelnov íe póitretzhi, sich Abergläublicher, oder der alten Weiber... Mitteln bedienen (71); kaj on naravna, was er anordnet (71); Gerdoít v' Shelodzi, Unrath in dem Magen (72); v' eni Pernati Poíteli [im einen] Federbette; Smeshnava, Unordnung; íareínizhno, fíhrwahr (73); Ludi, katiéri drugim bogat morejo, Menschen, die andern gehorchen müssen; Bogu morejo víi Ludi bogat, Gott müssen alle Menschen gehorchen (74); bi nisher bogav, und Niemand gehorchete (75); Veríta Boshja, Ordnung Gottes; Ivoj láitni Goipod oítati, sein eigener Herr verbleiben (75); Drushtvo, Gesellschaft (76); Rodovina, Familie (77); Ponishajne, ali Pokorshina, Unterthänigkeit oder Gehorsam (76); h' Silnoít, [zur] Gewaltthätigkeit (78); íe sdrushit, [sich] vereinigen; Sdrushejne, Vereinigung (79); velika Sila, grosse Noth (80); íe Ludítva, Ludvine, alj Meítnine imenujejo, die man Völker, Nationen oder Staaten nennet (79); per íakemu Pergodejnu, in jedem Falle (80); ítem terdnu póitavlenemu Enevolshene [= ene volshene? Kumerdej je prevedel v Vodenjih (51): s' tim terdnim póitavlenim volen, inu pokorn biti], inu pokorn biti, mit dem festgesetzten zufrieden, und gehorsam zu seyn; reíen, wirklich (81); per ívojemu Preupiranju, bei seinen Streitigkeiten (82); tega Prelomavza, den Verbrecher (85); doítorit, vollziehen (83), leisten (91); ta Sreka, der Ausspruch; ío íe... ívergli, uneins wurden; zhres to prepirlivo Rezh, über die streitige Sache (85); íagnan biti, verjagt werden (84); Láitniki (86), Leítnik (95), Eigenthümer; Mlakushe, Sümpfe (86); Opravk, Geschäft; Preítavniki, Kolonisten; ribiti, fischen (87); Íto Saveío, mit der Bedingniß; na greshinskih Dvorah Zhushno ali peítno Delu opravít, auf den herrschaftlichen Höfen Zug- oder Handarbeit thun (88); beítedno Oblubu, mündliches Versprechen (89); Varítvo, Schutz (90); Poíedniki, Besitzer; h' Perkalíngi, zum Beweise (90); te Slushve ta v' Den opraviti, die Dienste schlechterdings hin zu verrichten; íi níííu take Slushve udínale, sich solcher Dienste nicht gedungen haben; koku ío v'dínane ble, wie sie gedungen worden; ta neprelomnezha Navada, die ununterbrochene Gewohnheit; íi teshku Veíft ítori, beschweret sein Gewissen (92); Davki, die Abgaben; to nepridnishi, das schlechteste; bres Vedejne, ohne Vorwissen; Meje naskrivaj premenít, Gränzen heimlicherweise ändern; íadobru víet, zufrieden seyn (93); ís greshin[s]kih Lefov... od Jablenine... kaj íi láititi, sich aus dem herrschaftlichen Gehölze... Obstbäumen... was zueignen; Veje kleítit, Stauden abhacken; to Náíekuvajne te Shkorje, das Einhauen der Rinde (94); krevizhnu Reítegnajne takiga Perpushajna, unrechtmässige Erweiterung solcher Befugniß; ígvishnim Pervolejnam, mit gewisser Bedingniß; Pokojnoít, Beruhigung; per íaki Pergodnoít, in jedem Falle; bres Doponajne, ohne Erfüllung (95); Nepokojshena, Unzufriedenheit; Srezhnoít, Glückseligkeit; Naredbe, Einrichtungen; perpomorn biti, behilfflich seyn (96); Teshavnoíte, Beschwerden (96, 97); íe tó Naredbi... podati, sich der Einrichtung unterwerfen (97); volnu, willig (97); Lehkoíte, Erleichterungen (97); Ura ravnu íedej deíte bíje, die Uhr schlägt eben jetzt zehn (98); Kolje, Weingartenstecken; Plohe, Blöcher; bode shi ítorjenu, wird es fertig (99); póladíte íe, setzet euch (100); íe h' Mífi póladima, setzen uns zum Tische (103); h' meni íe póladíte, setzet euch zu mir (105); Shena, íi zhula? Weib, hast gehört; Eno pomáíi kislú íuhíh Globajnih Gob Shupo, Eine mässig saure dürrer Pilzling Schwamm Suppe; od devet ali deíte Jaiz en Zverk, ein Eyerschmalz von neun oder zehn Eyern; od íredne Ajdove Moke dobru s' Maslam íabelene shganke ís Sirnu-Shupo, von mittlern Heidenmehl mit Schmalz gut vermachten Sterz mit einer Käsuppe; Kaítajne ípezhi, brate Bíedni; Gledej! de bosh Beíedo dershala, Sehe! daß du das Wort halten werdest (100); Volarju dve Sheítizi, den Ochsenknecht zwei Sieben-

zehner (101); Kub, Kauf (101); Oskerblejne, Wartung (102); ia plemen, zum Fasel (105); velike Sorte zhopasko Pishiko, ein schönes von grosser Gattung Hüendlein (103, 104); Kofilu, Mittagessen, Mittagmahl (100, 107, 108); ta Obed, das Essen (104); fe kaj smeniti, etwas besprechen; lim Doveg itoru, inu lim prezej globoku v^o taihte prishu, ich machte Schulden, und bin in dieselbe ziemlich tief gefallen (105); Vořnina, Fuhrwerk (106); kaj Hisha premore, was das Haus vermag; po Jablenskemo vertu, in den Obstgarten; eno lepo Lego ima, hat eine schöne Lage; Sdish, Seufzer (107); Sposnajne, Bekenntniß; kolku Deshel je on obhodu, wie viel Länder er durchgewandert; item Perpovedajnam, bei dieser Erzählung (108).

Res niso vsi primeri, katerih število je kar precejšnje, enako dobri in posrečeni, marsikateri je tudi brez posebne vrednosti, veliko jih je bilo znanih že prej, veliko morda boljših pa nisem opazil; vendar je priobčena izbira vsaj podoba besednega zaklada v 2. delu Besedishe, ki ga bodo videli in brali bolj redki bralci.

Do zdaj nisem rekel o pisatelju Besedishe še nobene besede. Glede mogočega pisatelja je povedal prvo mnenje Štrekelj:² »Pisatelj Besediša je bil doma okoli Poljičan ali Slovenske Bistrice; to sodim po nekterih izrazih, ki so še danes tam doma.« Ilešič³ je k temu sicer najprej pripomnil, da bo po njegovih navedkih »lahko tisti določil domovino piščeve, ki pozna srednjestajerska živa narečja« (127), štiri in pet strani naprej pa pravi, da Andrej Kavčič ni spisal Besedishe, »a jezik je doma nekje pod Pohorjem«. Odločno pa je zavrgel Ilešič vsako misel, »da bi bil Čebul spisal knjižico, za to ni nobenega dokaza; nasprotno, če bi se dalo dokazati, da je Čebul svojo mladost preživel na Koroškem, bi jezik Besediša naravnost nasprotoval taki misli; zakaj jezik pač ni koroški« (132).

Dodela nasprotno Ilešiču in Štreklju pa je odločil nepričakovano leta 1925 dr. Fran Kotnik⁴ v kratkih stavkih, da je »Čebul najbrže avtor knjige ... Enu mala Besedishe...; za njegovo avtorstvo govori poleg prosvetljenosti zlasti jezik, ki je guštanjsko narečje, pomešano z oblikami narečja Tolstega vrha, Šelenperga in Strojne; manj verjetna se zdi Štrekljeva trditev, da bi to bil jezik Poljičan in Slov. Bistrice, in nepravilna Ilešičeva, da ni koroško narečje«. Kotnikovo pravilno presojo, ki se ji pridružujem, hočem podpreti z nekolikanj izčrpnimi stvarnimi osnovami.

* Andrej Čebul je bil rojen 26. vinotoka 1758 v Guštanju, umrl je v visoki starosti 81 let 15. vel. travna 1839 v Vitanju. »Als Görzer Alumnus«, kakor ga imenuje Orožen,⁵⁰ je študiral bogoslovne nauke v glavnem semenišču v Gradcu, kjer je končal četrti letnik leta 1787.

Ker je bilo s Čebulom v graškem glavnem semenišču istočasno več »goriških gojencev«, mislim, da moramo izraz »goriški« razumeti tako, da so bili ti gojenci z območja goriške nadškofije; ne morem pa dognati, če so bili vsi ali kateri izmed njih prej morda že gojenci semenišča v Gorici, ki ga je ustanovil Karel Mihael grof Attems, prvi goriški nadškof (1752–1774). Z listino papeža Benedikta XIV. z dne 6. mal. srpana 1751 je bil namreč odpravljen oglejski patriarhat, ustanovljeni pa sta bili goriška in videmska nadškofija. Tako je prišel neki slovenski del Štajerske med Dravo in Savo pod oblast goriškega nadškofa. Ko se je odpovedal leta 1783 Attemsov naslednik Rudolf Jožef grof Edling goriškemu nadškofijskemu sedežu in je zatrl začasno papež Pij VI. z listino z dne 7. sušca 1788 goriško nadškofijo, le-ta stolica ni bila zasedena

⁵⁰ Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil. Das Dekanat Neukirchen. Marburg 1895. — Die Pfarre St. Peter und Paul in Weitenstein, Vitanje. Str. 435–443. Od onóđ so vsi življenjepisni podatki o Čebulu.

do izvršene jožefinske preosnove škofij. Pri razmejitvah med sekovsko in lavantinsko škofijo leta 1782—1786 je bilo prideljeno poleg graškega tudi mariborsko politično okrožje sekovski škofiji v Gradcu, s čimer je bilo vključeno v domala nemško škofijo okrog 200.000 Slovencev, česar ni mogel popraviti čisto niti Slomšek leta 1857 in 1859. Desno od Drave so prišle iz goriške nadškofije pod sekovsko škofijo med drugimi tudi župnije Limbuš, Ruše, Devica Marija v Puščavi in Sv. Lovrenc na Pohorju.⁵¹

Da dosežejo mašniško posvečenje, za katero so prosili sekovskega škofa Andrej Čebul in njegovi »goriški« tovariši Jožef Andriani, Stefan Fabiani, Matija Glaser, Jakob Gathej, Janez Karničnik, Lukež Marinič, Stefan Matvezlič, Vid Mlaker, Anton Mocenigo, Janez Prvajne, Gregor Ročič, Matija Raiz in Janez Zgur, so opravljali skušnjo 4. rožnika 1787, kjer je bil navzoč tudi sam sekovski knezoškof Jožef III. Adam grof Arko. Čeprav je bil škof Arko »po mišljenju strog jožefinec od pet do glave«,⁵¹ je vendarle obtožil v svojem pismu z dne 6. rožnika 1787 c. kr. guberniju v Gradcu vse prednje izpraševance po imenu, češ da so povedali nekateri med njimi pri skušnji nekaj stavkov, ki so bili »höchst anstössig und meistentheils religionswidrig«. V tem pismu je zahteval škof, da se napoti vse imenovane »an das Görzer Priesterhaus... auf dass sie dort nach landesfürstl. Anordnung gehörig geprüft und dann nach erprobter Fähigkeit zu den hl. Weißen zugelassen werden mögen«.

Knezoškof Arko pa je pogorel s svojo pritožbo in končna odredba dvorne pisarne z dne 26. kimavca 1787 je odločila, da mora biti vrnjenih izmed zatoženih le 5 gojencev — Andrej Čebul ni bil med njimi — »auf 1 Jahr zu ihrem bessern Unterricht in das Generalseminarium«.

To je bila, kratko povedana, tista »eine skandalöse Geschichte, welche den damals blühenden josefinischen Zeitgeist markant beleuchtet«, kakor pripominja Orožen.⁵⁰ Nad jožefinskim škofom je zmagal prav tako jožefinsko razsvetljeni ravnatelj graškega glavnega semenišča Leonhard Felix Lunjaček,⁵² ki mu je bilo izrečeno z že omenjenim odlokom dvorne pisarne najvišje zadovoljstvo za njegovo lepo vedenje v tej zadevi in ki je objavil njen potek zmagoslavno tudi v posebni knjigi.⁵³

⁵¹ Dr. Franc Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije*. Maribor 1928, str. 317 do 324.

⁵² Dr. J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 1004 in 1005, poroča o tem še naslednje: Za dežele Notranje Avstrije z Gorico in s Trstom vred je bilo osnovano kot državni učni zavod, vsled dvorne odredbe iz l. 1785, generalno semenišče v Gradcu, ki so ga morali obiskovati vsi svetni in redovni bogoslovci, ako so hoteli opravljati pozneje v Avstriji službo dušnega pastirja. Študije, ki naj bi trajale po prvotnem načrtu šest let, so se skrčile kmalu na štiri leta. Zadnji je vodil glavno semenišče v Gradcu prejšnji namestnik vodje praškega semenišča Lunjaček, ki je zbolel pozneje na umu. »V generalnem semenišču so pred vsem izkušali bogoslovce navdušiti za cesarsko reformno delo in so temu namenu primerno prikojili tudi bogoslovne nauke. V posebnih zaupnih predavanjih je ravnatelj Lunjaček razlagal semeniščnikom papeževo oblast, izvirni greh, odpustke, zadoščevanje, cerkvene zapovedi po načinu, ki se ni strinjal s cerkvenim naukom. Značilno je, da so od teh predavanj bili izključeni slovenski bogoslovci iz Kranjske in Goriške, češ, da ne znajo dovolj nemško.« Graško glavno semenišče je bilo odpravljeno po smrti Jožefa II. (umrl 20. svečana 1790).

⁵³ Aktenstücke zur Geschichte der Verfolgung einiger Zöglinge aus dem k. k. Seminarium zu Graz von dem fürstbischöfl. Konsistorium daselbst. Ein Beytrag zur I. Oest. Kirchengeschichte. Frankfurt 1790. — Navaja Orožen n. n. m., str. 443.

Nepregledano in neraziskano je še delovanje Čebula in njegovih bogoslovskih tovarišev glede na slovenski jožefinizem in mogoči njihov vpliv na slovenske kulturnoprosvetne razmere. Cetudi bi mogel biti za pisanje in natis Besedisha po Ilesičevem neposredni navdihovalec predvsem mariborski dekan Andrej Kavčič, se mi zdi pa že kar najbolj verjetno, da je pisatelj Besedisha eden izmed tistih graških jožefinskih bogoslovcev-duhovnikov, ki so bili doma »nekje pod Pohorjem« nekako med Dravinjo, Mislinjo in Dravo ali na Koroškem med Mežo in Dravo. Za Čebula vemo, da je bil po rodu Korošec, nadaljnja njegova pot do leta 1787 pa še ni poiskana. Glaser, Karničnik in še morda kateri drug so na osnovi presoje nam znanih lastnih imen bili doma najbrž v Rušah, D. M. v Puščavi ali pri Sv. Lovrencu na Pohorju, oziroma kje blizu. Imenovani in Čebul so morali biti vsekakor dobri znanci in prijatelji, saj jih je družila, če drugo ne, nehote že bližnja pokrajinska in jezikovna podobnost. S tem pa nam postanejo kar razumljivi in podkrepljeni v Besedishu tudi izrazi na ívetíga Lorenza v' Poharjah, od Drave, is Koroshkiga, na Koroshko.

Neenoten in nedosleden jezik ter pravopis Besedisha, kjer so takó razne narečne kakor tudi razne tedanje knjižne slovenske jezikovne osnove, sta zapeljala Streklja in Ilesiča na misli, da je mogel biti pisatelj Besedisha doma samo »okoli Poljičan ali Slovenske Bistrice« ali »nekje pod Pohorjem«; nista pa se spomnila ali pomislila na številne podobnosti in celó enakosti med koroško narečno osnovo z mežiškim/narečjem okrog Guštanja in med štajersko narečno osnovo s pohorskim narečjem okrog Slovenske Bistrice, Poljčan in Slovenskih Konjic, v dravski dolini od Maribora do Brezna itd. ter na preplet raznih narečij zlasti v njihovih obmejnih prehodih. Ilesič in Strekelj sta opazila torej bolj le tisto, kar narečja loči, ne pa tudi tisto, kar jih zbližuje ali celó enači.

Ne da bi raziskovali tu posamezne glasovne in izgovorjalne razlike ter oblike med mežiškim in pohorskim narečjem, ki jih pisec Besedisha pač ni jemal v mar niti jih bi bil mogel ali znal črkovno izraziti, navedemo le nekaj besed iz Besedisha, ki so nasploh domače v obeh narečjih. N. pr. Gortanz, Shnable, Deklina, Kavz, Parna, Shkegen, Raigon, Juk, Shurz, Ofíepenze, Merkovza, Odeb, Shkorz, Grushka, Hojka, dergod, Lykeb, Pogorevz, Seba, Rida, meni nizh am na gre, itd. Bogat vpliv nemškega leksikona⁵⁴ ni v štajersko-pohorskem narečju nič manjši ko v koroško-mežiškem in zelo pogosto so v obeh narečjih iste ali prav podobne besede iz nemškega govora, o čemer se lahko prepričamo, če pogledamo n. pr. v Lexerjev koroški slovar.⁵⁵ Za primer nam bodi mnogim že nerazumljiva, a še Trubarju⁵⁶ znana beseda likeb. Besedishe ima na str. 26 Lykeb, das Wirthshaus, kar je našel pisatelj lahko tudi pri Pohlínu pod Likéb, Lykeb, Ein Schenk. Pincerna. Lexer pravi v stolpcu 177 pod iztočnico leit, da je ohranjena srvn. beseda lit, ki je pomenila der Obstwein, t. j. sadjevec, na Spodnjem Koroškem tudi še v besedi leitgeb v pomenu Dorfwirth. Da je bila beseda likeb doma tudi takó okrog Guštanja kakor okrog Slov. Konjic, nam pričajo še danes domača hišna imena Likeb, Likebič v guštanski in Likeb v konjiški okolici. Podoben primer imamo pri besedi Pogorevz, der Abbrändler (29), ki je še tudi danes hišno ime posestnika na Selenbergu in enako znana beseda ter ime v okolici Slov. Konjic.

⁵⁴ Fran Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. V Ljubljani 1936, str. 120.

⁵⁵ Dr. Matthias Lexer, *Kärntisches Wörterbuch*. Leipzig 1862.

⁵⁶ Navaja Plet. I./518.

Bolj svojo koroško plat jezika pa kažejo v Besedishu izrazi, kakor so Slushva, Streshva, Toshva, Hramva, fim oteu, vi ozhte, kupit ozhe, Ov, h' Ovu, Bog lohnej, laholejo, huno Delu, itd. ter razne oblike, ki smo jih obravnavali že prej.

Močno pristojna opora za presojo mežiškega narečnega dela in vpliva v Besedishu pa je v letih 1757—1761 napisan slovenski rokopis z Leš pri Prevaljah in nedaleč od Guštanja. Leški rokopis je »najstarejša priča slovenske govorice v Mežiški dolini«. ⁵⁷ Na Lešah »se govori v splošnem isto narečje kot v ostali Mežiški dolini... vendar se zlasti na Lešah precej močno čuti vpliv strojnškega narečja... Kjer je pisec imel pred seboj predlogo... sledi seveda tedanjemu pismenemu jeziku«. Oblike in besede rokopisa, ki se ujemajo popolnoma s tistimi v Besedishu so n. pr. biv, ble, dav, jest, kavz, musek, nie, niega, nio, taiste in še več. Veliko je besed, ki se ločijo le po kaki črki, drugače pa so enake. V rokopisu beremo n. pr. dovgo, imeu, lashki oleii, ozhim, liet, she, vkup, vosik, zhes, v Besedishu pa dovgu, imev, slashkim Olejam, ozhem, lejt, shi, v'kub, voľfek, zhres. Očitno pa se razhajata rokopis in Besedishe v pisavi polglasnega *o* pred soglasnikom *r* (samoglasniški *r*), ki ga piše rokopis s kako redko izjemo s črko *a*, n. pr. arshi, skarbnu, smart, sarze, Besedishe pa s črko *e*, n. pr. ersh, imert, s' imertjo, lerze, erdezhe, sernu, faperlu itd. Precejšnje in številne so pisne razlike med rokopisom in Besedischem tudi v obrazilu nekaterih moških deležnikov preteklega časa, kjer ima rokopis -ov, n. pr. mogov, prishov, rekov, sturov itd., Besedishe pa -u, n. pr. mogu, prishu, reku, ftoru itd. Bodi v rokopisu, bodi v Besedishu pa je redko katerokoli jezikovno in pravopisno pravilo, ki drži do konca in ki nima izjem, čeprav je morda izjema samo ena ali pa jih je več, kakor n. pr. v rokopisu ies, jes za drugače večkratni jest, pervi, terdo, terdu za tardu, ino, no za inu, shi za she itd.

Končni primer za podkrepitev, da je vzet jezik v Besedishu zlasti iz koroškega narečja, naj bo še rokopis s konca 18. ali z začetka 19. stoletja, t. j. Komödia od Kristusouiga Terplinja, Katiro so nekidei na te ueliki Zhe-tertig inu na te uelikonožni Pondelik v Kapli spilali. ⁵⁸ Kotnik pravi, da »v jeziku prevladuje podjünsko narečje, ki se mu pa poznajo sledovi gorenj-ščne, tu pa tam nemara tudi Pohlinovi in Gutsmanovi«, kar se da primerjati precej tudi z Besedischem. Besede ali oblike, kakor so v rokopisu, biu, Dözhla, Dözhle, jest, kier, koker, nie, ozhem, ozhesh, ozhte, sim, Shounierji, shtier-naist, taiste, terpleine, vidölili, Wesedi, Wesiede, soglašajo s tistimi v Besedishu.

Poslednica jezikovnih, pravopisnih in oblikovnih samo še naglavnih raz-predelitev Besedisha — s čimer pa nočem naprej določiti sodbe poklicnih jezikoslovcev — vodi torej vsekakor do sklepa, da je bil pisatelj Besedisha, ki je poznal tudi koroško narečje v bližnji in daljni okolici Guštanja, nekje tam doma ali je bival tam vsaj nekaj časa. Ker pa moramo upoštevati poleg jezika tudi precejšnjo jožefinsko razsvetljenost, ki je zaznavna v Besedishu, smemo sklepati iz obojega in reči dotlej, dokler ne bo drugih stvarnih in določnih dokazov, z vso preudarno upravičenostjo, da je pisatelj Besedisha pač najverjetneje Andrej Čebul.

⁵⁷ Dr. Janko Kotnik, Slovenski rokopis z Leš pri Prevaljah iz sredine 18. stoletja. ČZN l. XXIV. (1929), str. 174—189. Rabili so mi le dr. Kotnikovi navedki, ker nisem imel ravno pri rokah izvirnika, ki je v Študijski knjižnici v Mariboru.

⁵⁸ Fr. Kotnik, Pasionska igra iz Železne Kaple. ČZN l. XIX. (1924), str. 101 do 108, in Slovenske starosvetnosti, Ljubljana 1943, 99—105.

Čebul je moral priti za kaplana v Limbuš pri Mariboru kmalu po mašniškem posvečenju 24. sušca 1788 v Gradcu. V Limbušu je bil kaplan do leta 1797, 1797 in 1798 pa je bil tam še provizor. Od 1. mal. travna 1798 do 28. listopada 1799 je bil Čebul katehet v Mariboru, od 1. grudna 1799 in do svoje smrti 15. vel. travna 1839, torej skoraj 40 let, pa je bil župnik v Vitanju, kjer je tudi pokopan na starem pokopališču pri župni cerkvi in ima nad grobom na spomeniku daljši nemški napis.

Končno nastajanje Besedishe bi mogli določiti v čas jeseni in zime leta 1788—1789, za kar najdemo kolikor toliko domnevni nasloni v zadnjem sestavku *Soſed s' Soſedam*. Mož naroči ženi h kosilu »she Kaſtajne ſpezhi« (100), sosed pravi sosedu, da »bodem vam moja dva Vola pokasav, katiera ſim jeſt tam po Leti na ſvetiga Lorenza v Poharjah kupu«⁶⁰ (101), »Pet Lejt je na ſvetiga Andrea Dan minilu« (106) in »je en poſhteni Moſh is Koroshkiga h'meni priſhu, inu moje Vine kupu« (106). Potemtakem sodimo, da je moglo iziti Enu Mala Besedishe že konec prvega polletja leta 1789.

Z dozdanimi Šmidovimi, Štrekljevimi, Ilešičevimi in Kotnikovimi ugotovitvami ter s prednjimi dopolnili so osvetljene vsaj nekako slovstvene, jezikovne in kulturnoprosvetne pomembnosti in vrednosti, ki jih ima Enu Mala Besedishe za Slovence, dokončna sklepna beseda pa vse le-to še naj ne bo. Prav tako pa je treba poiskati še neznane življenjepisne in druge podatke o pisatelju Čebulu od rojstva do leta 1789, oziroma slediti vsakršno možnost, da se dožene, ali je in ostane neovržno, da je napisal Enu Mala Besedishe Andrej Čebul ali pa morda vendarle kdo drug »nekje pod Pohorjem«, postavim, Janez Karničnik (1763—1830), prav tako jožefinski razsvetljenec in v Gradcu Čebulov sošolec, ki je bil od 1788—1799 kaplan 4 leta v Rušah, 7 let pa v Sv. Lovrencu v Puščavi, kakor so rekali tedaj današnjemu Lovrencu na Pohorju. Popolnoma se namreč zavedam — kar je povedal lepo že Viktor Steska glede istenja Paglovčevih knjig⁶⁰ — da Besedishe samo res ne dokazuje izrecno nikjer, jeli Čebulovo ali ne. Jezik je sicer dober dokaz, a vendar nas lahko vara; saj bi bilo mogoče, da je pisal neki Čebulov sodobnik isti jezik in pravopis, kakor sklepamo sedaj z vso verjetnostjo, da ju je pisal ravno Čebul.

*

Prednja obravnava je bila napisana v sušcu leta 1952. Nedavno pa sem dobil za dognanje nekih še spornih ali samó domnevnih in pogojnih ugotovitev potrebne vire,⁶¹ ki bodi dopolnjujejo, bodi potrjujejo ali tudi delno spreminjajo moje prejšnje izsledke.

⁶⁰ Ilešič, ČZN I. II. (1905), str. 84, misli: 10. avgusta na sejmu pri Sv. Lovrencu v Puščavi.

⁶¹ IMK I. XIV. (1904), str. 73.

⁶² Po prijaznem posredovanju dr. Jos. Matla, vsučilišnega profesorja in ravnatelja Seminarja za slovansko filologijo na vsenčilišču v Gradcu, in posebni ustrežljivosti takó uprave NUK v Ljubljani kakor ravnateljstev Nationalbibliothek in Universitätsbibliothek Wien, Universitätsbibliothek ter Steiermärkische Landesbibliothek Graz mi je bila omogočena raba naslednjih redkih del: Enu Mala Besedishe 1809 in 1818: *Der Kinderfreund. Ein Leſebuch zum Gebrauch in Landſchulen*. Von Friedrich Eberhard von Rochow. Brandenburg und Leipzig 1776. — *Genaue Nachbildung des Urdruckes*. Leipzig 1925 (izvirnik iz leta 1776 je ohranjen samó v 1 primerku); *Verſuch eines Schulbuchs...* von Friedrich Eberhard von Rochow. Neue ganz umgearbeitete Auflage. Berlin 1776; *Geſchichte meiner Schulen* von Friedrich Eberhardt von

Primerek Enu Mala Besedishe, ki ga hrani Študijska knjižnica v Mariboru, je neizpodbitno izvirnik 1. izdaje iz leta 1789; kajti če ne bi bil to, bi moral biti neka do zdaj še nepoznana četrta izdaja. Kar mariborskemu primerku manjka, je naslovni list z naslovom na 1. strani, ki sta nam ga pa ohranila Šmid in Štrekelj; na kraju manjkata dva lista, t. j. strani 109, 110, 111 in 112, le-teh besedilo pa se dá nadomestiti z ohranjenim nam besedilom v 2. izdaji iz leta 1809.

Pri primerjavi vseh treh izdaj Besedisha iz let 1789, 1809 in 1818 vidimo, da imajo vse do besede isto slovensko in nemško besedilo, ločijo se le po tiskovnih napakah, in posebno v 3. izdaji še po nekih pravopisnih oblikah (v 1. in 2. izdaji n. pr. Travnig, pozh, tude, v 3. izdaji Travnik, pazh, tudi) ter po vrinku ali opustitvi treh do šest besed. Kakršnegakoli najmanjšega razločka v vsebini, ureditvi itd. med posameznimi izdajami pa ni in besedilo posameznih strani je razen nepomembnih primerov do črke vse na isti strani. Glede na precejšnji časovni razmak med posameznimi izdajami je morala biti tiskana vsaka izdaja Besedisha z novim črkovnim stavkom, a vendar je razločevanje in spreminjanje črk za čudo malo zaznavno, ali pa razločka vobče ni. Prav tako so v vseh treh izdajah, čeprav je med 1. in 3. izdajo 29 let, iste pohlinovske oblike z w in druge pisne posebnosti, kakor n. pr. ö, ie itd.

Kar pa zadeva besedilo, ki so ga zapisali Šmid, Štrekelj in Ilešič iz posameznih izdaj Besedisha, moram opomniti, da ni natančno in zanesljivo, ampak ima precej pisnih ali tiskovnih napak. V Smidovem prepisu je 9 napak v slovenskem in 12 napak v nemškem besedilu, s čimer je pojasnjena neskladnost, ki sem jo omenil v obravnavi na str. 307. Štrekljeva pripomnja, da se glasi na str. 102 beseda živat [Shivat] v 2. izdaji život [Shivot], je pravilna takó, da imata 1. in 2. izdaja obliko Shivat, a 3. izdaja leta 1818 Shivot; je pa zapisal Štrekelj še nekaj besed drugače, kakor so v izvirniku. Največ neskladnosti z izvirnikom Besedisha iz leta 1818 je v Ilešičevi obravnavi v ČZN 1904, 114—129 (v ponatisku str. 2—18), in zato drže v moji primerjavi na str. 307—8 v Ilešičevih navedkih le primeri uraki, k' brajnu, Arzrtarjon, Starshöv, itoplu, nima in bli, ostali pa so Ilešičeve pisne ali pa tiskovne napake. Poleg besednih zvez v ČZN 1904, 281, sklepam še iz popravkov z rdečim svinčnikom v izvirniku iz leta 1818, da je imel Štrekelj pri pisanju kratkega poročila o Besedishu leta 1904 pri rokah tudi 1. izdajo iz benediktinske knjižnice v Admontu.

Mimo že v obravnavi omenjenih raznih posrednih Felbigerjevih šolskih beril sem pri iskanju pravega prvega vira za sestavke v Besedishu za trdno dognal, da je stekališče in izvir prav vsega branja, ki je v Besedishu na str. 39—112, razdobno delo: Verŭuch eines Schulbuchs für Kinder der Landteute oder Unterricht für Lehrer in niedern und Landŭchulen, ki ga je napisal Friedrich Eberhard von Rochow, znani preosnovatelj nemškega ljudskega šolstva. Rochow je zasnoval to delo potem, ko je bil razmišljal, kako bi mogel pomagati okoliškemu kmečkemu prebivalstvu — Mich jammert des Volks, je bilo Rochowo vodilo — ki so ga leta 1771 in 1772 prizadejale bolezni, draginja in druge ujme. Da bi obvaroval kmete raznih kužnih bolezni, jim je priskrbel Rochow brezplačno zdravnika in zdravila ter je pomagal kar moč vsakomur kjerkoli in s čimerkoli je mogel. »Aber böse Vorurtheile, Verwöhnung und Aberglauben, nebst gänzlicher Unwissenheit an Lesen und Schreiben, machten fast alle meine guten Absichten fruchtlos... Dagegen brauchten sie [= die

Rochow... Schleswig 1795* — herausgegeben von Dr. Theodor Fritsch, Leipzig [1907]. — Vsem sprva imenovanim se za storjene mi usluge prav iskreno zahvaljujem.

Landleute] heimlich die verkehrtesten Mittel, liefen zu Quaksalbern, Wunddoktorn, sogenannten klugen Frauen, Schäfern und Abdeckern, bezahlten dort reichlich und starben häufig dahin.⁶² Vse to je Rochowa tako prevzelo, a hkrati tudi spodbodlo, da je prijel za pero in zasnoval še istega dne, t. j. 14. svečana 1772, naslove 13 poglavij za svoje prvo književno delo, ki ga je potem po posvetovanju z najbližnjimi sodelavci tudi takoj napisal, da je izšlo že o veliki noči leta 1772, v 2. pomnoženi in predelani izdaji pa leta 1776 v Berlinu.

Istost oziroma sovisnost neslovarskega dela mariborskega Besedisha in določnih poglavij v Rochowem Versuch eines Schulbuchs sta povsem očitni. Prav iz katerega vira je zajel pisec Besedisha Rochowe članke, predloge itd., je danes težko reči; precej verjetno je, da je mogel rabiti pisatelj Besedisha tudi kar neposredno n. pr. dunajsko izdajo Versuch eines Schulbuchs, ki je izšla leta 1788 in je veren ponatisk izdaje iz leta 1776, razen da so v dunajski izdaji izpuščeni neki Rochowi računski primeri v 11. poglavju na str. 134—145 berlinske izdaje iz leta 1776. Če in koliko pa je moglo biti piscu Besedisha na voljo vse Rochowo upoštevno gradivo vendarle posredno v kakem Felbigerjevem šolskem berilu, bi bilo mogoče določiti šele takrat, ko bi primerjali Besedishe s Felbigerjevimi samó nemškimi izvirniki, ki jih pa doslej ni bilo mogoče dobiti.

Rochow Das achte Hauptstück. Von der Gefellchaft und der Obrigkeit. Von Geletzen und Soldaten na str. 100—106 Versuch eines Schulbuchs 1776 je v Besedishu malone dobesečno na str. 75—86, leta 1778 ga imajo pa že Kumerdejeva Vodenja. V obeh primerih je iz nadaljevanja Rochowega sestavka na str. 107—111 izpuščeno vse, kar je Rochow pisal o sestavu in upravi nemških dežel, občin itd. S tem je čisto izpričano, da pisatelj Besedisha z J. J. Rousseaujevim delom Du contrat social ou principes du droit politique ni imel nobene opravlja. Kolikor pa so zaznavne ali kazne v Rochowem 8. poglavju tudi posamezne misli ali celó besede iz Rousseaujevega Contrat social, jih je po navedbi dr. Th. Klähra⁶³ Rochow res povzel od onód. Prav takó pa naletimo v Versuch eines Schulbuchs in drugih Rochowih delih na posamezne razsvetljene misli, zasnove ali besede iz del Komenskega, iz Some thoughts concerning Education Johna Locka leta 1690, iz Rousseaujevega L'Emile leta 1762, iz Johanna Bernharda Basedowa Vorstellung an Menschenfreunde leta 1768 ali iz Methodenbuch leta 1770 i. dr., kar je vse prešlo tudi v razne ponatiske, prevode in povzetke Rochowih del.

Sestavek Od Sdravja v Besedishu je skrajšan Rochow Das funfzehnte Hauptstück: Von den Mitteln, die Gefundheit zu erhalten na str. 162—172, kjer je pisec Besedisha in že Kumerdej leta 1778 izpustil vse Rochowe »einige Vorichläge, die verlohne Gefundheit wieder herzuftellen«, ki jih je ta bil napisal po navodilih zdravnika dr. Waglerja. Za vse ostale sestavke v Besedishu pa je glavni vir in osnova Rochow Das fechzehnte Hauptstück: Von der Landwirthschaft, als einem Berufe; und Grundfätze, worauf es bey allen Arten der Landwirthschaft ankommt na str. 172—212, ki je v Versuch eines Schulbuchs poleg 6. poglavja Von der Religion najobširnejši sestavek. V članih Od Pshenize, Od Ershi, Od Ovia, Od Ajde, Od Proffa in Od Govede je pisatelj Besedisha povzel in po svoje povedal, morda pa tudi prepisal iz drugega vira, kar je Rochow napisal in nakazal v Versuch na str. 173—194; sestavek Od Konjov pa je prevzet skoro dobesečno iz Versuch na str. 188—190,

⁶² Geschichte meiner Schulen 1795.

⁶³ W. Rein, Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik. Leipzig 1908², 7. Bd., 578.

prerazporejena je le Rochowa zapovrstnost stavkov in odstavkov. Od Dazije inu Shtibre v Besedishu ima večidel isto besedilo, kakor ga beremo pri Rochowu na str. 206—209; podlaga za misli in besede v sestavku Pokojnoit tega Kmetniga Stana pa so takó v Rochowem 16. poglavju kakor tudi v 6. in 7. poglavju, kolikor ni besedilo prepisano že iz drugega vira, kakor sem omenil na str. 319.

Podbudo za razgovor Dva pogovorna Mosha v Besedishu je dobil pisec v 4. poglavju nemškega dela, kjer piše Rochow na kraju o lahkovernosti in praznoverju; še bolj nazorni primer pa je pisec lahko poznal tudi iz Rochowega berila Der Kinderfreund na str. 63 (v izdaji leta 1776). Končno je našel v Rochowem Versuch eines Schulbuchs pisec Besedisha celotno zamisel in gradivo za svoj najobširnejši sestavek Soied s' Soiedam, in sicer v odstavkih že navedenega 16. poglavja na str. 187 in 188. Po primeru o nepoštenem hlapcu pri vožnjah s konji pravi tam Rochow najprej, da imajo kmetje konje večinoma »um des Fuhrwerks willen, und Lohnfahren zu verdienen. Es ist aber meistentheils das Zeichen eines schlechten Wirths, wenn sich jemand mit solchen Nebendingen zuviel abgiebt; und die Wirthschaft geht gemeinlich dabey zu Grunde«.

Tudi Ilešičev pomislek, da »opominja pisec [Besedisha] v članku 'Pokojnost tega kmetniga stana' pač 'kristjana', a nikjer katoličana; morebiti je dati temu kako važnost« (ČZN 1904, 131), nam je pojasnil Rochow sam, ko pravi v Versuch eines Schulbuchs na str. XIII v Vorbericht: »... weil ich meinem Buche die größte Gemeinnützigkeit wünche, so habe ich alles das so sorgfältig vermieden, was zwischen den verschiedenen Gemeinen der Christenheit streitig seyn kann; und überlasse den Lehrern in jeglicher Kirche, die Ergänzung der ausgelassenen Stücke.«

Kljub temu pa, da se zlagajo vsi sestavki v Besedishu docela ali drugače po mislih in vsebini z Rochowim Versuch eines Schulbuchs, je vendar velika odlika Besedisha, da je znal njegov pisec presaditi Rochow pouk in njegova navodila za kmete v preprost domač pogovorni jezik. Posebno spretnost je pokazal s tem, da je v razgovorih Dva pogovorna Mosha in Soied s' Soiedam umel prienačiti Rochowo koristoljubno in nravno poučevanje čisto domačemu krajevnemu okolju.

V primerjavi Besedisha s Kumerdejevim šolskim berilom Vodenja ali Vadenje na str. 317—19 moram prejšnje ugotovitve dopolniti z nekimi novimi dognanji. Kumerdejeva Krainfche Uiberletzung der für die Landichulen bestimmten Leseübungen ali Vodenja sa brati iz leta 1778 nima razen Zugabe in Modus miniftrandi ter morda še Kurze Sittenlehren prav nič Kumerdejevega ali Felbigerjevega. Ne glede na to, iz katerega vira je Kumerdej prepisal posamezna berila, so vsi ostali sestavki v Vodenjih sa brati Rochowi. Takoj prvi berili Der nachläufige und boshafte Schulknab (str. 6, 8) in Das gute Schulkind (8, 10) sta dobesedni prepis iz Rochowega Versuch eines Schulbuchs, 1776, str. 1—3; Kumerdej ima le namesto Rochowih imen Claus und Fritze imeni Peter in Karl, izpustil je pa tudi iz zadnjega izvirnega odstavka na str. 3 stavek: »... und heyrathete eine fromme und fleißige Frau, mit welcher ...« Iz knjige Versuch sta še Kumerdejeva 23. sestavek Von der Gefellchaft, der Obrigkeit, von Geietzen und Soldaten (42—54) in 34. sestavek Von den Mitteln, die Gefundheit zu erhalten (76—88), kjer so le prvi stavki v zadnjem odstavku taki, da jih ne najdemo v Rochowem delu. Vseh ostalih 29 beril pa je Kumerdej ali njegov vir prepisal dobesedno iz Rochowega znamenitega šolskega berila Der Kinderfreund iz leta 1776, ki pa ima skupaj

79 sestavkov. Kumerdej ali njegov vir je samó spremenil Rochowa imena Sophie, Klaus, Fritze, Christiane, Fritz, Wilhelm v Klara, Paul, Franz, Christiana, Jakob, Joseph, a Thaler, Klöße, Schulze i. dr. v Gulden, Knötel, Richter itd. ter je opustil, razen enega, vse navedke svetopisemskih virov in še neke druge, ki jih ima Rochow na kraju malone vsakega berila.

Potemtakem Kumerdejeva Vodenja sa brati nikakor niso prevod Felbigerjevih lastnih beril iz njegovih učbenikov za šole na kmetih, marveč so izbirni prevod Rochowega *Verfuch eines Schulbuchs* in njegovega berila *Der Kinderfreund*. Iz Rochowega zapisa »Es [= das Volksschullesebuch *Der Kinderfreund*] ist viel tausendmal gedruckt und nachgedruckt, auch ins Französische und Illyrische übersetzt worden«⁶⁴ sklepam na to, da mu je bil Kumerdejev slovenski prevod znan in da ga je Rochow imel tudi sam za prevod svojega berila, razen če ni bil s tem mišljen morda neki nam še neznan hrvaški ali srbski prevod, n. pr. Felbigerjevega učenca Teodorja Jankovića.

Končno omenim še glede Besedisha, da se je nad 1. izdajo leta 1789 vsaj delno mogel zgledovati Mikloš Küzmič pri pisanju ABC knjišice na národni soul haizek, ki je bila z-kralefzkimi visnye Soule piizkmi natisnjena l. 1790 v Búdini. Čeprav je vsebina šolske ABC knjižice močno drugačna od Besedisha, je n. pr. sestavek Od tiváriřtva, poglaváriřtva, od právde, i vojízke na str. 82—92 prav tak kakor v Besedishu (str. 73—86) ali kakor ga imajo Kumerdejeva Vodenja leta 1778. Največja podobnost med Besedishem in ABC knjižico pa je Küzmičev slovarček na str. 92—95, kjer je Küzmič sestavil Szlovenfízke, i Vogrífzke Recsi — 185 jih je — po pomenskih skupinah Bong, narava, človek, poljsko delo itd.

Z Besedishem, njegovim pomenom in njegovo vsebino se je ukvarjal tudi sedanji vseučilišni profesor dr. Jos. Matl v Gradcu, in sicer leta 1921 v doslej nenatisnjeni disertaciji »Der Beginn des nationalen Schrifttums bei den steirischen Slovenen«, ki jo je ocenil V. Jagić s prav dobro. Matl je obravnaval predvsem dobo 1740—1840, v katere osredje je postavil natančno razčlenjeno življenje in književno delo Volkmerja, Modrinjaka in Andreja Gutmana, in sicer tudi po primeri s slovenskim ljudskim pesništvom.

Jože Stabéj

KDAJ JE IZŠLA PRVA SLOVENSKA KNJIGA?

Za prvo slovensko knjigo je od leta 1799, ko je Schnurrer Christian izdal svojo knjižico o slovanskem tisku na Württemberškem v 16. stoletju, veljalo dolgo časa, da je izšla leta 1550. Od leta 1921 dalje smo splošno priznavali za to leto 1551, ker je Francè Kidrič v Južnoslovenskem filologu pokazal na verjetnost tega datuma. Vladislav Fabjančič je pač na Slovenskem edini podvomil o letnici 1551 (»Tovariš« 28. maja 1950), a njegov sestavek je menda šel mimo vseh, tako da 1951 ob slavitvi štiristoletnice slovenske knjige ni bilo ne iz vrst izvedencev ne iz občinstva nobenega pomisleka, ali je stvar res tako gotova. Šele po zaključku jubileja je izšel 1.—2. zvezek četrtega letnika »Slavistične revije«, kjer je Ivan Grafenauer znova načel to vprašanje, pokazal na nekatere problematične podrobnosti in jih skušal pojasniti na nov, nekam subtilen način, z nekakšno polovično resničnostjo, in tako izravnati neskladnosti.

⁶⁴ Poroča dr. Ernst Wiegandt v uvodu k izdaji *Der Kinderfreund* 1776. Leipzig 1925, IV (manulni tisk).

Pisec izhaja iz Trubarjeve »jasne in določne« izjave v Novem testamentu 1557, da sta se leta 1550 natisnili prvi dve slovenski knjižici, za katero meni, da je »naravnost nemogoče«, da bi bila »od konca do kraja neresnična«. Po drugi plati pa v nasprotju s Francetom Kidričem sam in brez novih dokazov sprejema za pravilno njegovo domnevo — avtorju je bila le pogojna —, da se je začelo tiskanje prvih dveh Trubarjevih knjig po 6. novembru 1550. leta in da je torej »nujno« — avtor pravi le »verjetno« —, da sta bili dotiskani šele v začetku leta 1551. To nasprotje med Trubarjem in Kidričem, ali pravzaprav med Trubarjem in seboj, skuša odpraviti z dokazovanjem, da sta se »Catechismus in der windischen Sprach« ter »Abecedarium und der klein Catechismus in der windischen Sprach« tiskala sicer hkrati, vendar pa da je bil abecedarij dotiskan prvi, in sicer »nedvomno« že leta 1550. Trubarjeva izjava iz Novega testamenta 1557 namreč da velja za naš katekizem »le po enem delu, za začetek tiska«, torej mora za abecedarij veljati popolnoma, za dotiskanje, ker je gotovo vsaj deloma resnična; *abecedarij* da je torej sicer druga Trubarjeva knjiga, a *prva* slovenska *tiskana* knjiga, *katekizem* pa prva Trubarjeva in prva slovenska, toda *druga* slovenska *tiskana* knjiga.

S tem pa prihaja avtor v novo nasprotje s Trubarjevo izjavo v Registru 1561, da je prva slovenska tiskana knjiga njegov »Catechismus in der windischen Sprach«, ki ga skuša poravnati z mnenjem, da je omenjena izjava le »na pol resnična«: vsaj nekaj tega katekizma da je bilo natisnjenega hkrati z zgornjim abecedarijem — za to priča Trubarjeva izjava iz Novega testamenta 1557, ki za to knjigo »verjetno velja le po enem delu, glede začetka tiska«. To pa da je bilo Trubarju »dovolj« za izjavo leta 1561: »zlasti zato, ker je sam mislil na vse tri katekizme, ki so se dotiskali 1550—51, kot na en sam katekizem z različnimi izlagami«.

Svojo prvo trditev — abecedarij je bil dotiskan prvi, in sicer že 1550. leta — utemeljuje Grafenauer iz tipografskih posebnosti prvih slovenskih tiskov: ob pregledovanju obeh knjig je opazil, da imata ena in druga v štetju strani za prvo in drugo polo (v katekizmu sedaj poli B in C v začetku knjige) isto napako, in sicer je stavec obakrat preskočil drugo, prazno stran (»vakate«) za naslovnim listom ter tako zaključil prvo polo napačno s stranjo 15, drugo pa prav tako napačno začel s stranjo 16. To nepravilno paginacijo da so v katekizmu opazili in jo odpravili vsaj v nadaljnjih polah, tako da so številko 32 izpustili in začeli tretjo polo (sedaj pola D v začetku knjige) s pravilno stranjo 33; v abecedariju pa da je niso popravili in je torej tudi opazili niso. Če bi se bil abecedarij natisnil pozneje kot katekizem, »bi bil tiskar, opozorjen po napaki v Katekizmu, napačno paginiranje Abecedarija preprečil«. To pa se ni zgodilo: torej je bil abecedarij natisnjen pred katekizmom.

Res je, da bi bil tiskar, če bi bilo vse tako, napako v abecedariju *lahko* preprečil, popolnoma gotovo, kakor misli Grafenauer, pa to ni res. Popravljanje mu v abecedariju ni bilo kar nujno, ko ima knjižica samo 26 (pravzaprav 27, ker je en »vakate« v numeraciji preskočen) paginiranih strani in eno nepaginirano, in potemtakem napaka v prvi poli in v delu druge nikakor ni motila pravilne paginacije kakih naslednjih pol.

Toda ali tiskar napake v abecedariju, in to je glavno, zares ni opazil? Nasprotno: opazil jo je, ker jo je moral opaziti.

Obravnavana napaka v paginiranju se je pripetila tiskarju pri »lomljenju«, kar se pač večkrat zgodi; pri »razporejanju« (nemško »Ausschießen«), to je pri razvrščanju že numeriranih strani v formo za tiskanje, pa je seveda tiskar napako kmalu zagledal (če ni celó že naprej vedel zanjo), najbrž že pri

tretji strani, ki je bila napačno zaznamovana s številko 2: strani se morajo namestiti v formo samo v določenem redu (glej shemo forme), sicer bodo v dotiskani in preganjeni poli ter v knjigi tekle narobe, v prvi poli n. pr. namesto v redu od 1 do 16 (ne glede na dano pravilno ali nepravilno paginacijo) v nekem — neredu, ki je odvisen od napake pri razporejanju. Ker pa se v abecedariju strani prve pole vrste pravilno od 1 do 16 v smislu pravilne paginacije (zaradi nenumericirane prve in preskočene druge strani pa od [1] do 0 in od 2 do 15), strani druge pole pa od 17 do 27 (ozir. od 16 do 26), je jasno, da je tiskar napako v paginaciji opazil, strani pa kljub temu pravilno razvrstil tako v prvi kot v drugi poli.

Kar velja v tem pogledu za abecedarij, velja tudi za katekizem, če sta bili v njem prvotni prvi poli, to je zdaj poli A in B v začetku knjige, sploh kdaj paginirani: enaka napaka torej kvečjemu kaže na isti izvor, na istega stavca, na isti način dela, ne dokazuje pa nikake prioritete v dotiskanju ne za eno ne za drugo knjigo.

2 [3]	5 [6]	4 [5]	3 [4]
13 [14]	10 [11]	11 [12]	12 [13]
14 [15]	9 [10]	8 [9]	15 [16]
vakat [2]	6 [7]	7 [8]	naslovna stran [1]

Shema »forme« za 1. polo (= 16 strani): številke v oglatih oklepajih pomenijo strani 1. pole s pravilno paginacijo; številke in besede brez oklepajev pa strani 1. pole v abecedariju 1550 z dejansko (t. j. napačno) paginacijo. — Seveda je to le ena od možnih shem, toda pri vseh je nujno isto: napako v paginaciji moraš opaziti in jo ali popraviti ali pa strani njej primerno razporediti drugače, kot je normalno

Za drugo Grafenauerjevo domnevanje — Trubarjeva izjava iz 1561. leta, da je naš katekizem prva slovenska *tiskana* knjiga, je le na pol resnična — najprej nikakor ni prav razvidno, zakaj naj bi bilo Trubarju zanjo »dovolj« že to, da je bil katekizem njegova prva [netiskana] in vsaj delno hkrati z abecedarijem, torej 1550. leta natisnjena knjiga. Ali bi mu potem ne bilo lahko še bolj »dovolj« razglasiti abecedarij za prvo slovensko *tiskano* knjigo (kakor je storil Grafenauer), če bi bil v resnici že *ves* natisnjen 1550. leta in *pred* katekizmom?

Zlasti pa naj bi mu bilo »dovolj«, zaključuje Grafenauer, ker je tako mislil »na vse tri katekizme, ki so se dotiskali 1550—51, kot na en sam katekizem z različnimi »izlagami«. Najjasneje se to vidi v Pričovanju v pesmarici (Ta celi katehismus, ... inu pejsmi) iz leta 1567., ohranjen [!] v pesmarici 1574.....: »Le-ta prid inu tu neizrečenu večnu blagu nebesku, ki se v tem katehismi najde, je tudi mene pergna, da sem ta katehismus s trijemi izlagami pred 20..... lejti pustil drukati, ta prvi v pesnih (drugi del Katehisma iz leta 1550—51 — tega dela v Katehismu iz l. 1555. ni), ta drugi s to

kratko d. Brenciovo (Abecedarium iz l. 1550), ta tretji s to obilno lutersko (prvi del Katehisma iz 1550—51); le-ta sem v ene (!) cilu mahine bukvice prez mujša imena... postavil. Torej ena sama knjiga.

To mesto iz Pričovanja sta razlagala že Francè Kidrič (Južnoslovenski filolog, 1921; Bibliografski uvod v zgodovino reformacijske književnosti pri južnih Slovanih v XVI. veku, 1927) in Rupel (Protestantski pisci, 1934), kakor je označil Grafenauer v oklepajih, torej kot tri katekizme v *dveh* knjigah. Grafenauer pa je to prezrl in šel še dalje: nedoločni spolnik je zamenjal s števnikom in iz vseh treh katekizmov naredil *eno* samo knjigo (klicaj v oklepaju za besedo »ene« je njegov).

V resnici pa gre v tem »pričovanju« za tri katekizme in *tri* knjige: »ta prvi« [z izlago] »v pesnih« (tako je treba razumeti) je *ves* katekizem »1550—51«, ki ga Trubar večkrat oznamenjuje »in Gesangsweiss«, po tem torej, kar ima posebnega v nasprotju z drugima dvema, ne pa samo njega »drugi dele«; razlaga za »ta drugi« je pravilna; »ta tretji« pa ni »prvi del Katehisma iz 1550—51« — »prvi del« sploh nima nikake *izlage* —, marveč »Catechismus v slovenskim jeziku« iz leta 1555: samo ta ima »to obilnu (ne »obilno«!) lutersko« izlago — »obilnu« v nasprotju s »to kratko d. Brenciovo« v prvem abecedariju; kazalni zaimsek »le-ta« se nanaša samo na »ta tretji« katekizem, ne pa na vse tri; samo za katekizem 1555 velja označba »ene cilu mahine bukvice«, to je knjiga v šestnajstinki, medtem ko sta ostala katekizma (naš prvi katekizem in abecedarij) le »bukvice«, to je v osminki.

Trubar sploh nikoli ni mislil na »tri« katekizme (v Grafenauerjevem smislu), še manj pa na tri pravkar omenjene katekizme kot na enega samega. Nasprotno, prav v Registru 1561 (in enako že prej v pismu kralju Maksimilijanu z dne 2. januarja 1560), v izjavi, ki jo Grafenauer omenja le toliko, kolikor se nanaša na »Catechismus in der windischen Sprach« kot na prvo slovensko tiskano knjigo, jih je natančno in obširno popisal kot nikjer drugje (v rokopisu in tisku na več straneh) in ostro ločil med seboj kot tri samostojne knjige v povedanem smislu.

Kaj je potemtakem zares s Trubarjevim pričevanjem iz Novega testameta 1557 in Registra 1561: 1550, 1551, 1550—51 in 1550 ali kako? Ali drugače: kdaj je torej izšla prva slovenska knjiga in katera je?

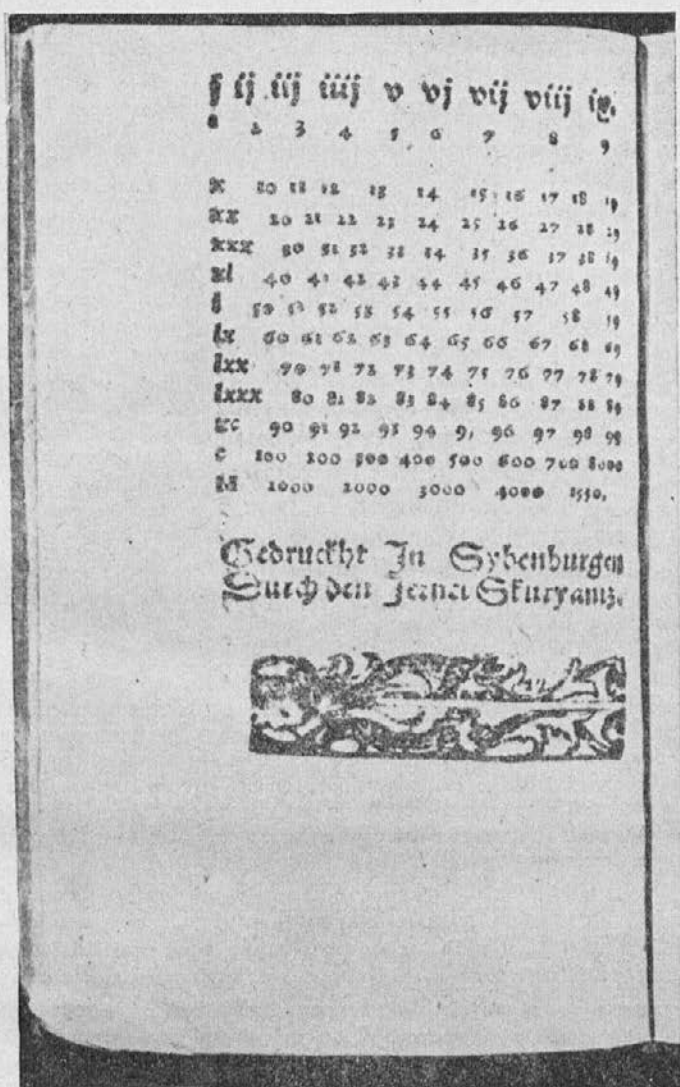
Trubarjevi pričevanji sta docela in ne le na pol resnični.

»Abecedarium und der klein Catechismus« je namreč zares izšel 1550. leta. Tega po Grafenauerjevi metodi sicer ni mogoče dokazati, govori pa o tem (v tej zvezi in zdaj samo to) že štiri sto in eno leto v knjižici sami natisnjena letnica (čeprav smo zmeraj trdili, da je izšla brez nje — Grafenauer še ponovno v tem članku), in sicer na zadnji tiskani, nenumerirani (27 ali prav 28) strani: Končna vrsta tabele, iz katere naj bi se otroci učili rimskih in arabskih števil, se glasi:

»M 1000 2000 3000 4000 1550.«

»Catechismus in der windischen Sprach« je prva slovenska knjiga (tiskana seveda, saj za to gre, ne pa mogoče za kako »netiskano«), o tem dvomiti ni prav nobenega vzroka. Dotiskan je bil najpозneje hkrati z abecedarijem, torej tudi že 1550. leta, in sicer zelo verjetno še pred 6. novembrom.

Več o vsem tem in še o nekaterih Grafenauerjevih domnevah pa hkrati na drugem mestu.

RÉSUMÉ. En répondant à l'article de Ivan Grafenauer «Quand le premier livre slovène fut-il imprimé» (Slavistična revija IV, 100—103) où l'auteur soutient la thèse que le premier livre slovène imprimé fût le «Abecedarium vnd der klein Catechismus in der Windischen Sprach» de Primož Trubar, paru déjà en 1550, et le deuxième le «Catechismus in der Windischen Sprach» du même auteur, paru seulement en 1551, on constate que les raisons citées par Grafenauer sont insuffisantes et les conclusions qu'il en tire erronées. Il est vrai que l'Abécédaire mentionné ait paru déjà en 1550. La preuve la

plus sûre en est, entre autre, le chiffre caché «1550» qui se trouve sur la dernière page de ce petit livre et qui est la date de l'impression; on ne l'avait pas remarqué auparavant et il a échappé même à Grafenauer. Cependant, cet Abécédaire n'est que le deuxième livre slovène imprimé, car le Catéchisme cité ci-dessus de Trubar, selon toutes les données connues et les circonstances diverses lors de l'impression, parut également déjà en 1550 (et non pas en 1551, date qu'on considérerait valable depuis 1921) et avant l'Abécédaire, comme le premier livre slovène imprimé.

Joka Zigon

JEAN DAYRE

Nekrolog

U Sloveniji je Dayre možda malo poznat, ali on ipak zaslužuje da se ovaj ugledni časopis u povodu njegove smrti osvrne na nj. Bio je prijatelj naših naroda i dobar je dio svog života, gotovo tri decenija, posvetio našoj nauci, kao malo koji Francuz. Za svog dvanaestogodišnjeg boravka u Zagrebu često je i rado dolazio u Ljubljano, gdje je u Francuskom institutu držao mnoga i zapažena predavanja.

Rodio se u Provansi, u Arlesu 24. juna 1892. Učio je romansku filologiju na universama u Aix-en-Provence i u Grenoblu i postao je agrégé. Za prvog svjetskog rata došao je u dodir s jugoslavenskim vojnicima izbjeglicama u Francuskoj i naučio je naš jezik. Tako nas je zavolio, da se otad pa sve do smrti bavi s uspjehom studijem stare i nove hrvatske književnosti.

Od 1929. do 1935. profesor je Francuskog instituta u Firenci, gdje proučava osobito veze između talijanske i naše starije književnosti. Dolazi zatim u Zagreb za direktora Francuskog instituta i ujedno je imenovan najprije za lektora a potom za redovitog profesora francuske književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Stoički je podnosio ratne nevolje za okupacije u Zagrebu. Novembra 1947. seli u Palermo da bude i tu direktor Francuskog instituta i profesor na universi. Ipak on ni tada ne napušta slavistički rad, koji mu 21. augusta 1952., u šezdesetoj godini života prekida smrt.

Resile su ga mnoge vrline i kao čovjeka i kao učenjaka. Veoma talentiran i učen a neobično skroman. Imao je profinjen ukus i bio je dobar kritičar. Volio je ožetost tako da u svojim radovima iznosi samo ono što je novo. Istraživač je a ne popularizator te je volio više analizu negoli sintezu.

Istraživanja u arhivima i bibliotekama u Italiji i kod nas omogućila su mu da unese novog svijetla u mnoge probleme naše stare književnosti. Na pr. on je u Firenci prvi našao revolucionarna pisma Marina Držića po kojima se saznalo za buntovnu gestu velikog komediografa protiv aristokratske vladavine u Dubrovniku (»M. Držić conspirant à Florence«, *Revue des Études slaves* 1930). Dayre je znao kritički oživjeti naše historičke likove tako da neki njegovi portreti dubrovačkih pisaca mogu služiti kao uzor (na pr. »La vie d'un écrivain ragusain: F. Luccari-Lukarević«, *Slavia* IX, 1932). Dragocjene su nam te studije i stoga što su izradjene po zapadno-evropskom visokom mjerilu, po francuskoj metodi i ukusu te su u opreci s pozitivističkim njemačkim, austrijskim metodama, koje su bile odomaćene kod nas. Tako je u našu dotad obično akademsku povijest književnosti Dayre unosio nešto novo, što je tu nauku činilo življom, interesantnijom i što ju je približilo takodjer nestručnjacima.

Toliko su cijenjeni njegovi radovi, da ih Matica hrvatska izdaje sedam u prijevodu pod naslovom *Dubrovačke studije* (1938). To je dosad, mislim, kod nas jedina knjiga prijevoda slavističkih studija s francuskog jezika. Tu se u programatskoj raspravi »O dubrovačkoj književnosti« Dayre bavi metodom istraživanja i općim problemom pristupanja studiju naše stare literature, o čemu je govorio na II. međunarodnom kongresu slavista u Varšavi 1934. U tim kritičkim pogledima o dosadašnjem istraživanju ističe potrebu da se prijedje na kod nas zanemarenu ocjenu pjesničke vrijednosti samih djela i na njihovu interpretaciju, da treba odvojiti konvencionalno od iskrenog, odrediti »odnose između djela i pisca, knjige i života«, objasniti društvene prilike u kojima su pisci stvarali i sl. U literarnoj historiji važnija su djela negoli pisci.

Njegove su naučne radove objavili časopisi: *Revue des Études slaves*, *Slavia*, *Annales de l'Institut Français de Zagreb*, *Hrvatsko Kolo*, *Prilozi P. Popovića*.

1937. g. osniva spomenute *Annales* i uredjuje ih deset godina u cilju da što bolje osvijetli francusko-jugoslavenske odnose u prošlosti i sadašnjosti. Oko tog naučnog časopisa znao je okupiti nekoliko suradnika stručnjaka i u deset godišta objavio je mnogo vrijednih priloga, svojih i tuđih, u kojima se katkad govori također i o stvarima u vezi sa Slovenijom. Na pr. sam Dayre zalaže se da Francuzi Ljubljani nazivlju našim, a ne kako neki hoće, njemačkim imenom Laibach; drugi put izvješćuje o francuskom cercle u Ljubljani za vrijeme Austrije (III, 1939, str. 119, 245). Tu B. Losky studira umjetnine francuskog porijekla u Jugoslaviji, a u Sloveniji ih nalazi u kartuzijanskom samostanu u Pleterju, u crkvi u Radmirju kod Gornjeg Grada i u nekim drugim mjestima, kao u Ptuj, Novom Celju, Turnišću (II, 1938, str. 401—08, 416, 418, 421). R. Maixner piše tu o Stendhalu u Trstu (VI—VII, 1942—43, str. 188—95) i raspravlja o »L'Illyrie française« (IX, 1945, 228—42) i o *Télégraphe officiel des Provinces Illyriennes* (X—XI, 1946—47, str. 232—42). A. Ugrenović bavi se francuskom šumarskom aktivnošću u Ilirskim pokrajinama (I—II, 1937, str. 99—111).

Dayre se zanima i za modernu hrvatsku književnost i prevodi hrvatske pripovjedače. Matica hrvatska izdaje dvaput njegovu *Anthologie des conteurs croates, 1880—1930* (1935), gdje u uvodu kritički prikazuje razvoj naše nove književnosti. Osim toga izlaze u posebnoj knjizi njegovi prijevodi deset novela A. G. Matoša, *Camao et autres nouvelles* (1944), a i u svojim *Annales* objavljuje svoje prijevode pripovijesti M. Bogovića, M. Krleže, E. Kumičića, V. Nazora i J. E. Tomića.

Priredio je za štampu veliko djelo u dvije knjige od generala Neustädtera *Le ban Jellačić et les événements en Croatie depuis l'an 1848* (Inst. Franç. de Zagreb 1940), koji su memoari dragocjeni za povijest Hrvatske onoga doba.

Da olakoti Francuzima učenje našeg jezika a i obratno Srbima i Hrvatima francuskog, Dayre se s potpisanim prihvatio mukotrpnog posla da izradi *Hrvatsko-francuski rječnik*, koji smo nastavili i dovršili R. Maixner i ja. Ali rukopis tog rječnika — nažalost — od 1950 g. čeka gotov da bude objavljen.

Osim toga Dayre je proučavao veliki lik talijanskog matematičara i filozofa XVI. vijeka Girolama Cardana, čiju je latinsku autobiografiju preveo na francuski i popratio je opširnom studijom (Jerome Cardan, *Ma Vie*, Paris 1935). Bavio se i Nikolom Tommaseom; našao je još njegovih pisama na našem jeziku i spremio ih je za štampu, a u *Revue des Études slaves* XXVII, 1951. godine izašla je njegova posljednja studija »Notes sur les Iskricce de Tommaseo«.

I to nije sav plod Dayrove naučne aktivnosti, jer je ostavio u rukopisu još nekoliko nedovršenih radova u vezi sa starijom hrvatskom književnošću (vidi

potpun popis njegovih radova u *Annales de l'Institut Français de Zagreb*, 2^e serie, No. 2, 1954).

Ali Dayre nije zaslužen samo kao istraživač, kritičar i prevodilac. On je ne malo pomogao da Francuzi upoznaju našu kulturnu prošlost i sadašnjost u pravom svijetlu. Zaslužen je također i stoga što je svojim dugogodišnjim djelovanjem u Hrvatskoj i u Sloveniji pridonio našem poznavanju francuskih kulturnih tekovina i tako raširio naše horizonte. Zato je njegov preran gubitak velika šteta za nas.

Mirko Deanović

OPREMA SLOVENSKE KNJIGE OB NASTOPU MODERNE

(Dve pismi arh. Ivana Jagera)

Slovenska moderna ni prinesla novega duha samo v literaturo, glasbo in slikarstvo, z njo je nastopila tudi slovenska arhitektura, ki začne z imeni Fabiani, Jager in Plečnik svoje samostojno življenje. Opreme slovenske knjige se je prvi med njimi lotil *Ivan Jager*, ki živi v Ameriki.¹ Z domovino je še vedno povezan in svojo bogato knjižnico je namenil našim ustanovam. Med korespondenco založnika Lavoslava Schwentnerja sta se ohranili tudi dve njegovi pismi, ki obravnavata opremo Cankarjevih Vinjet.

Vprašanje o opremi slovenske knjige do nastopa moderne še ni obdelano. V ocenah so po veliki večini le kratke pripombe splošnega značaja. Ker sta Jagrovi pismi verjetno prvo razmišljanje o tem vprašanju, bomo najprej podali kratek pregled o razvoju opreme slovenske knjige do konca 19. stoletja. To naj bo prispevek za nadaljnje obravnavanje, kako se je razvijala zunanja podoba slovenske knjige.

I

Razstava slovenske protestantike ob jubileju slovenske knjige leta 1951 je pokazala, da so posvetili naši reformatorji veliko skrb tudi zunanji podobi svojih tiskov.² Seveda so to storili pod vplivom in ob sodelovanju nemških tiskarjev. Skoraj vse naše prve tiskane knjige, tako tiste, ki so bile tiskane v Nemčiji, kakor one, ki jih je tiskal Janž Mandele v Ljubljani, odlikuje odlična grafična oprema. To velja tako za naslovne strani kakor za razporeditev vrst, naslovov, za razmerja med praznim in tiskanim prostorom na straneh, za izbiro slik in grafičnih okrasov med besedilom odnosno tiskom. Dalje imajo ti naši prvi tiski tudi izbran črkovni material. Med njimi je dosegla Dalmatinova Biblija najvišje mesto.³ Naslednje dobe niso več posvečale zunanji lepoti knjige tolikšne pozornosti, in tudi tiskarne, ki so začele delovati na slovenskem ozemlju ob koncu 17. stoletja, niso ustvarile do druge polovice 19. stoletja skoraj nič takega, kar bi mogli uvrstiti med grafično uspele izdaje. Naši tiski iz dobe po reformaciji ne kažejo nobenega znaka umetnostnih vplivov stilnih razdobij

¹ Ivan Jager, glej SBL in *Arhitekt* 1952, št. 5, str. 45–44. V »Tujcih« omenja Cankar arhitekta Tratnika; B. Merhar izraža domnevo, da naj bi bil za model Tratnika arh. Iv. Jager. (Izbrano delo II, str. 479.)

² Razstava »Delo slovenskih protestantskih piscev« v NUK od 7. septembra do 1. oktobra 1951.

³ Dr. S. Mikuž, »Realizem protestantske grafike«. Ljudska pravica z dne 1. septembra 1951.

od 16. do 19. stoletja, kakor so se izražali v knjigi francoskih in nato tudi ostalih evropskih tiskarjev.

Posebno poglavje o zgodovini zunanje knjižne opreme je njena vezava. V začetku je za vezavo skrbel tiskar, a pozneje se je knjižgoveštvo osamosvojilo kot samostojna obrt. Med ohranjenimi slovenskimi protestantovskimi tiski običujemo tudi izbrane vezave. Baron Žiga Zois, ki ga štejemo med naše prve knjižgoljube in zbiralce slovenskih tiskov, je visoko cenil lepo vezano knjigo, kakor nam to pričajo ohranjene knjige iz njegove knjižnice.

Po revolucijskem letu 1848 je tudi med slovenskim ljudstvom zrasla potreba po tiskani besedi. Tiskarne v Ljubljani, Celju, Mariboru, Trstu in Celovcu, kjer so se tiskale slovenske knjige, so se oskrbovale s tiskarskim materialom iz nemških tovarn. Z novimi črkami so dobivali tiskarji tudi šablonske vinjete, inicialke in ves drug okrasni grafični material in so ga uporabljali ne glede na vsebinsko plat dela. Tako srečujemo v knjigah v drugi polovici preteklega stoletja skoraj povsod iste okraske, enake vinjete, črte in inicialke. Slovenski knjigi manjka tako v njeni notranji kakor zunanji grafični podobi vsakršen znak individualnosti.

Delovni pogoji pri tedanjem delu v tiskarnah so seveda ustvarili veliko takih slovenskih knjig, ki jih tudi danes vzamemo z veseljem v roke. Izbran papir, lep ročni stavek, skladna in po grafičnih predpisih razdeljena tiskovna ploskev, enakomeren in polnobarven tisk, včasih celo dvobarven tisk naslovnih strani itd. so odlike nekaterih izdaj Prešernove dobe in tudi izdaj iz zadnjih let pred nastopom moderne. Od starejših naših knjig iz prve polovice 19. stoletja bi morali v tej zvezi imenovati nekatere Blasnikove tiske (Krajska Čbelica, Pesme Valentina Vodnika, Pesmi krajskega naroda, Krst pri Savici in Poczije Doktorja Franceta Prešerna). Tiskar Blasnik je natisnil svojemu prijatelju Prešernu tudi odtise Čbelice, Sonetnega venca in Gazel, in to celo na izbranem papirju. Ovitki teh broširanih knjig so navadno šablonski; krasijo jih vinjete in okvirčki. Za opremo je skrbel le tiskar, ki je uporabljal razpoložljivi tiskarski material. Isto velja za vezane izvode, ki so si jih dali vezati posamezniki pri knjižgovezi-obrtnikih.

Prvi poskus, da bi opremili slovensko knjigo s poudarkom slovenske individualnosti, je prvi snopič Klasja z domačega polja iz leta 1866. Izdajatelja sta pripravila založnika Otona Wagnerja, da je natisnil ovitek prvega snopiča te zbirke (Pesmi Franceta Prešerna, 1866) v večbarvnem tisku. Tisk ovitka je izvršila graška kamnotiskarnica (litografija), čeprav je imel litografijo od 1. oktobra 1847 že tudi tiskar Blasnik v Ljubljani. Značilno za ta ovitek je slovenska trobojnica, ki se vije po ograji, katero je narisal neimenovani slikar kot okvir za besedilo na ovitku. Na trobojnici so imena slovenskih pesnikov, pisateljev in znanstvenikov, katerih dela sta nameravala urednika objaviti v Klasju. Domačo podobo na izdajah naših književnikov v tej zbirki naj bi označevale »kamnotisne podobe«, kakor je to navedeno na naslovni strani in ovitku vsakega snopiča. Temu snopiču je priložena Prešernova slika.⁴

Te prve nacionalne manifestacije na slovenski knjigi se je ustrašila celo oblast in je ovitek prepovedala. Zaradi spremenjenega ovitka na platnicah drugega snopiča se je založnik takole opravičil: »Pa sedaj bode imelo Klasje z domačega polja take platnice, kakoršne so té, ker prve niso bile vsem očem po godi.«

Domnevat moremo, da je dal pobudo za opremo Klasja Stritar, ki je kasneje izražal naklonjenost za pestro slikovno opremo v Zvonu. Pod vplivom

⁴ Fr. Kidrič, Prešernova podoba in naši umetniki. LZ LV/1935, str. 548 id.

ilustriranih listov, ki so prihajali med slovensko meščanstvo z Dunaja in drugod, se je pojavljala želja po slovenskem ilustriranem listu. Zvon, ki je po letu 1876 menjaval zaglavja, je odgovoril na te želje v vabilu na naročnike in naročbo za leto 1878:

»Govorilo se je in bralo že po časnikih, da bode Zvon prihodnje leto 'ilustrovan'. To se lahko govori, malo teže stori.

In vendar ni tako silno težko, ako bi hotel delati, kakor se dela navadno. Clovek si nakupi nekoliko starih 'eliche', prav cenó se dobivajo, tudi vemo, kje in kako, in list je ilustrovan; bralec je vesel, dobivši toliko podob in tako ceno! malo se meni za to, da so bile podobe že pred toliko in toliko časa v tem ali onem listu. Na starinskem trgu se kupujejo prav dobre suknje, kaj to, da so jih že drugi prej nosili! Jaz nisem za tako starinarstvo. Prinašati pa novih izvornih podob, lepo risanih, lepo razmnoženih podob iz domačega, narodnega življenja, slovanskega značaja; to bi bilo seveda lepo; ali ostalo si vsak lahko sam misli.«⁵ Za tem napove urednik, da bo list v novem letniku »prinašal 1. dan vsakega meseca po eno prilogo«. To so bile slike Jurija in Janeza Šubica, za katere so morali naročniki doplačati 1 goldinar, čeprav je imel izdajatelj z njih razmnoževanjem večje stroške. Prve priloge so bile razmnožene v heliogravuri, zadnje pa so bile že tiskane po klišejih. Naslednji letnik Zvona pa ima slike že med tekstem. To so reprodukcije slik Janeza Šubica, Simona Ogrina in Ludvika Grilca. Razen tega so na prvi strani nekaterih listov (snopičev) portreti slovenskih pisateljev, ki so bili tiskani po klišejih, ki jih je izdelovala klišarna Angerer na Dunaju.

O tem, da je imel Zvon v predzadnjem letniku poleg življenjepisov »odličnih pesnikov in pisateljev slovenskih« tudi njih podobe, je napisal Franc Levec sledeče priznanje: »Srečna je bila zatoj ura, ki je uredniku Zvonovemu rodila misel, da bi v svojem listu prinašal podobe najimenitnejših pesnikov in pisateljev naših. Na njegov poziv prevzel sem rad nalogo spremljati te podobe s potrebnimi životopisi.«⁶

Ta Stritarjeva novost v slovenski knjigi pa ni rodila tistega uspeha, ki si ga je obljubljal. Resignacijo nad tem označujejo nekateri odstavki v XXII. Pogovoru, kjer pravi ob sklepu: »Eno je gotovo: Ako bode Zvon prihodnje leto še izhajal, podob ne bode več prinašal; to je kakor pribito — tudi ne ko bi mu jih ponujal, zastonj ponujal sam Gustav Doré. S podobami sem jaz imel samo preglavice in Zvonovi naročniki malo veselja.«⁷

Stritar je tiskal svoj Zvon na Dunaju in je imel zato neprimerno več možnosti, da list sodobno opremi, kakor so jih imeli izdajatelji slovenskih knjig v Ljubljani in drugod. S tem pa, kar je storil, ni dosegel evropske ravni in je tudi v tem pokazal svojo konservativnost.⁸

Kar ni izpolnil Stritarjev Zvon, to je skušal vpeljati Hribar-Tavčarjev Slovan, »prvi ilustrovan list v Slovincih«, ki pa je zaradi velikih stroškov že po štirih letih nehal izhajati (1887). Tudi France Lampe, ki je začel leta 1888 izdajati Dom in svet, list, ki je bil namenjen »zabavi in pouku«, ni mogel mimo ilustracij; leta 1890 že nosi revija podnaslov »Ilustriran list...«. Večina slikovnega gradiva pri obeh revijah je bila v začetku izposojena in reprodukcije del domačih slikarjev so le polagoma našle v njih mesto. Ker je bila izdelava klišejev draga, je to deloma tudi opravičljivo, toda prav prepogosta tuja navlaka

⁵ Zvon 1877: kazalo kot priloga 24. listu z dne 15. decembra 1877, str. 4.

⁶ Zvon 1879, str. 2.

⁷ Zvon 1879, str. 367—368.

⁸ Fr. Mesesnel, Janez in Jurij Šubic, str. 96—98 in 179—186.

kvari zunanjo podobo teh listov, ki ne nosijo niti pečata dobe, a še manj znakov naše umetnosti.⁹

S takim tujim pa tudi domačim ilustrativnim gradivom (krajine, portreti in podobno) so založbe izpopolnjevale ob koncu stoletja tudi razne koledarje ter nekatere druge izdaje.

Za lepo zunanjo podobo knjige je zelo važen črkovni material. O tem vprašanju beremo v Ljubljanskem Zvonu nekočkrat pojasnila urednikov. Ko se je leta 1887 zakasnila prva številka lista, se je urednik Levec opravičeval tako: »Razven novih črk — in še te so nam takoj s početka naredile obilo sitnosti in preglavic — ostane pri Ljubljanskem Zvonu vse pri starem. Nečemo posnemati tistih listov, ki vsakega pol leta menjavajo svoje programe in glave ter v začetku in konec leta naročnikom svojim obetajo zlate gradove. Mi imamo samo jedno željo, to namreč, da bi bili Slovenci tudi odslej z Ljubljanskim Zvonom zadovoljni tako, kakor so bili doslej. Ne želimo biti niti *jedini*, niti *najlepši* list slovenski, pač bi nas veselilo, ko bi mogli Slovenci reči, da je Ljubljanski Zvon v naših malenkostnih in malostnih razmerah *najboljši* list slovenski.«¹⁰ (Urednik polemizira s Slovanom; podčrtal F.L.) O novih črkah pišejo uredniki LZ tudi kasneje večkrat (1896, 1898) in napovedujejo nove vinjete, inicialke in pročelne okraske (glave ali zaglavja). Videti je, da je bila potreba in želja po lepo opremljeni knjigi vedno bolj živa.

Oglejmo si nekoliko še osnovne elemente opreme naših revij, ki so: zaglavja, vinjete in inicialke.

Stritarjev in tudi Ljubljanski Zvon nista pokazala v tem kaj takega, kar bi nas še danes razveselilo. Zaglavja so izdelovali nepomembni risarji, vinjete in začetnice, ki so pri revijah zaradi večjega formata važne, so šablonske. Ljubljanski Zvon je zamenjal stare klišeje z novimi šele 1898, ko je za list narisal novo zaglavje, vinjete in inicialke Matija Jama. Bolj napreden je bil Slovan. V drugem letniku (1885) je hotel izdajatelj z zaglavjem poudariti slovansko orientacijo revije, ko je poleg gesla »Naprej zastava Slave« pokazal to združitev tudi v podobi: vzhajajoče sonce obžarja Ljubljano, Prago in Moskvo; toda že v 3. številki (2. številka je bila brez zaglavja!) je Moskvo zamenjalo neko drugo slovansko mesto v okviru stare Avstrije. Uredništvo je k tej spremembi napisalo sledeče pojasnilo: »Spodtikala se je namreč ob njo (sliko zaglavja) visoka c. kr. deželna vlada, zakaj — sodili bodo lahko čitatelji sami, ko dobe v roke tretjo številko.«¹¹ Za letnik 1886 je narisal zaglavje Jurij Šubic, a od napovedanih inicialk so bile izdelane samo tri za prvo številko. Urednika sta novost označila kot zadostitev strogim zahtevam modernega okusa.

Ob pregledu zunanosti naših revij iz te dobe si oglejmo še ovitek. Do začetka novega stoletja so bili ovitki slovenskih revij v soglasju s tedanjim gledanjem na umetnost, kakršno je imelo naše meščanstvo. Šele v zadnjih letih je narisal Matej Sternen za Dom in svet nov ovitek (leta 1897 in 1898), naslednji dve leti pa ima ta list ovitek po osnutku F.D.¹² (Ta slikar je narisal za DiS v secesionističnem slogu tudi inicialke.) Ljubljanski Zvon dobi nov ovitek po osnutku Antona Gvajca tudi šele leta 1897, ko je bil zamenjan ovitek klasiistične manire; za leto 1900 pa napove uredništvo nov ovitek: »Novo moderno ilustracijo izdela mladi, v Parizu živeči slovenski slikar g. Ivan Vavpotič.«

⁹ Slovan in Dom in svet v »Vabilih na naročbo«: S 1884, str. 8, in 1886, str. 388; DiS 1890 na platnicah 12. številke.

¹⁰ Ljubljanski Zvon VII/1887, str. 56.

¹¹ Slovan 1885, str. 32.

¹² F.D. — Frančišek Dobnikar, glej SBL.

V istem času so naši slikarji dobili že tudi prva naročila za ovitke knjig. Sicer je Jurij Šubic že 1887 narisal ovitek za Terstenjakovo knjigo *Spomenik slovanske uzajemnosti*, toda prej in kasneje so imele naše knjige, ki so izhajale povčeini broširane, prav vsakdanje ovitke, ki so jih z večjim ali manjšim uspehom opremili tiskarji z razpoložljivim slikovnim gradivom. Nekaj svojih izdaj je Slovenska Matica okrasila z izvirno risbo na ovitku: za Štrekljeve Slovenske narodne pesmi in Glaserjevo Zgodovino slovenskega slovstva je narisal ovitek Matija Jama.

Slovenska knjiga z ilustracijami vsebine pa je še vedno prav redka. Mohorjeva družba je izdajala v tem času nekaj svojih knjig z izposojenimi klišeji (n. pr. Lampetove Zgodbe sv. pisma i. dr.), nekaj izvirnih slik pa je obsegala knjiga prof. Apiha *Naš cesar* (1898), kjer je kot ilustrator sodeloval tudi I. Jager. Leta 1896 je izdal Oton Fischer prvo knjigo *Pesmi Simona Jenka* z ilustracijami Ivane Kobilce. To je menda napotilo založnika Bamberga, da je naročil povprečnemu nemškemu slikarju Adolfu Karpellusu ilustriranje Prešernovih Poezij, ki jih je izdal kot jubilejno izdajo ob stoletnici pesnikovega rojstva. Kritika je to izdajo, za katero si je založnik omislil celo nove črke, odklonila. Nekaj let prej je izdala Slovenska Matica Sienkiewiczjev roman *Z ognjem in mečem* (1895) z izvirnimi slikami češkega slikarja Viktorja Olive po izposojenih klišejih. Želji po ilustrirani knjigi je v tem času redno ustrezala le Mohorjeva družba, kar so ji omogočale visoke naklade. Naše tiskarne tedaj še tudi niso imele klišarne in so klišeje za naše knjige izdelovale dunajske klišarne. Prvo klišarno smo dobili šele leta 1920.

Tudi oblika knjige je izraz dobe. V tem oziru smo bili z našimi knjižnimi tiski zaostali. Format slovenske knjige v dobi, o kateri podajamo ta bežen prerež, je stereotipen. Redke priložnostne izdaje so dobile tudi slavnostno obliko. Tako delo je bila knjiga *Spomenik o šeststoletnici habsburške vladne na Slovenskem* (redna izdaja Matice Slovenske za leto 1882—1883); ta knjiga v kvartnem formatu, za katero je izdelal ljubljanski mestni inženir in arhitekt Ivan Duffè okvire za strani, iniciale in vinjete v slogu italijanske renesanse, je veljala za »najlepšo knjigo slovensko, kar jih je bilo natisnjenih od leta 1550 do danjšnjega dne«. ^{12a} Založnik M. Fischer je leta 1896 izdal Prešernove Poezije in *Jenkove Pesmi I* v malem oktav formatu kot »jako elegantni knjigi, tiskani v »elzeviru« in opravljeni po najnovejšem vkusu v Lipskem« (Tiskarna Ramm in Seemann). Ljubljanski Zvon (A. Aškerc?) je izdajo odklonil, ker ni treba, da »bi bilo za Slovence vse dobro, če je v rdeče usnje vezano in po robu pozlačeno«. V spotiko je bil posebno predroben tisk, ko se je Zvon komaj odkrižal teh črk za pesmi. Na to je menda meril Ivan Cankar v kritiki A. Aškercčeve zbirke *Lirske in epske poezije* (1896), ko je pohvalil vnanjo obliko, ki je »dična in lična, četudi neelzevirske vnanjščine... ker poznamo pesnikov vkus in sodbo o novjšegnih, gigrskih izdajah«. ^{12b} V glavnem pa je vse ljubljanske založnike, ki so bili povečini Nemci (v Celju, Mariboru in Trstu je izšlo v tem času kaj malo slovenskih knjig, v Celovcu pa so izhajale le množične izdaje Mohorjeve družbe), vodilo kapitalistično gledanje na knjigo kot objekt trgovine in bolj ali manj uspele naložbe kapitala. Razumljivo je torej, da je oblika prve izdaje Zupan-

^{12a} Ljubljanski Zvon III/1883, str. 537.

^{12b} Ljubljanski Zvon XVI/1896, str. 119, 320, 307 in 577. — *Louis Elzévir* je bil ustanovitelj priznane nizozemske tiskarske rodbine iz 16. in 17. stoletja, ki se je odlikovala daleč po svetu po okusnih izdajah, a še posebej po svojih miniaturnih tiskih.

čičeve Čaše opojnosti vzbudila pozornost kritika, ki pravi: »Zbirka je v svoji elegantni moderni opremi, s kakršno se ne more ponášati nobena slovenska knjiga, tudi v tem oziru pravi kras naše književnosti.«¹³

Oprema vezane knjige je bila do konca stoletja prepuščena knjigovezu. Med redke zasnutke vezav po zamisli domačega slikarja spadajo platnice za Ljubljanski Zvon, ki jih je narisal Ivan Frankè že 1883 za Bonačevo knjigoveznico. Danes se ob teh vezavah čudimo razsipni uporabi zlata in se pri tem spomnimo Jenkovih verzov:

Ko moje pesmi tiskane
po svetu bodo šle
— — — — —
v rudeče usnje vezane
in z zlatom bodo rezane.

(Namen mojih pesmi)

O zunanji podobi slovenske knjige poročila v revijah in listih kaj malo govorijo. Iz skopih pripomb naj izberemo le nekatere zaradi njih značilnosti. Tako piše ocenjevalec pesniške zbirke Lujize Pesjakove, Vijolice, ki je izšla 1889 pri tiskarju J. R. Milicu v Ljubljani: »Pri nas se hvali vsaka knjiga zaradi svoje zunanje opreme. To ni čudno, ker ima vsaka tiskarna svoj list ali še po več svojih listov, ki so ji na razpolago.«¹⁴ V oceni Levstikovih zbranih spisov (I. in II. zvezek) zavzema ocenjevalec Viktor Bežek kaj zanimivo stališče. On piše: »O zunanjem licu Levstikovih zbranih spisov ni da bi govoril; lepo blago se samo hvali. Narobe: z ozirom na to, da jim je krasna njih oprava primerno podražila cene, vzkliknil bi skoro — izvestno v zmislu Levstika samega — s primerno varijacijo Lessingovih granesov:

Wir wollen weniger aufgeputzt
und billiger gelesen sein!«¹⁵

Vsa ta hvala velja seveda le papirju, črkam, tisku in okraskom, ki so šablonski in ki jih uporabi tiskarna sedaj za to, kasneje za drugo knjigo. In vendar je bilo vse to »lepo in okusno«, ali kakor piše Anton Funtek v oceni Aškerčevih Balad in romane: »Die äußere Ausstattung des Buches ist glänzend.«¹⁶

Ne mogli bi pa trditi, da niso naši pesniki in pisatelji z zanimanjem spremljali tisk svojih del, kakor nam to zgovorno dokazujejo pisma Simona Gregorčiča. Ob tisku prve knjige svojih pesmi piše konec marca 1882 Ign. Gruntarju, svojemu založniku, »knjiga bo tako lepa, da dozdaj ni imela nobena slovenska pesniška zbirka tako lepe zunanje oblike«. (Pismo št. 65.) Ob tisku tretje knjige pesmi pa naroča Ivanu Vrhovniku, ki je opravljal korekturo, da mora tiskarna paziti na »enako višavo okraskov in enako nižino števil, strani, a to skozi vso knjigo« in da bo ustavil tisk, če bi tega ne storili. (Pismo št. 608.)¹⁷

¹³ Ljubljanski Zvon XIX/1899, na platnicah za št. 6 (junij).

¹⁴ Ljubljanski Zvon IX/1889, str. 573.

¹⁵ Ljubljanski Zvon XIII/1893, str. 112.

¹⁶ Ljubljanski Zvon X/1890, str. 317.

¹⁷ Simon Gregorčič, Zbrano delo, knjiga III in IV.

II

To bi bil kratek pregled razvoja opreme slovenske knjige do nastopa moderne odnosno do začetka novega stoletja. Mladi rod je pod vplivom tega, kar je videl na Dunaju in drugod po svetu, hotel dati svojim knjigam vsebini enakovredno sodobno zunanjo podobo in obliko. Njih težnje je najprej podprl založnik Lavoslav Schwentner, ki se je priselil 1898 iz Brežic v Ljubljano in začel v glavnem izdajati dela mladega pisateljskega rodu. S svojim zgledom je vplival na ostala založniška podjetja, ki so morala spremeniti zastarelo gledanje na opremo slovenske knjige in seči po modernih sredstvih. Tudi tiskarne so morale poskrbeti za ustrezajoč črkovni material, ker so poleg obstoječih tiskarn nastale še nove (n. pr. A. Slatnar v Kamniku in dr.). Že v prvih letih novega stoletja je dobivala slovenska knjiga vedno bolj svojsko zunanjo podobo, pri kateri so sodelovali domači umetniki. Poleg avtorjev so tudi založniki posvečali zunanji opremi vedno več pozornosti. Vzroki so bili seveda različni. Kako se je to razvijalo in kakšni uspehi so bili doseženi, sega izven okvira tega pregleda. Vendar pa smo dosegli v pičlih štiridesetih letih pri opremi naših knjig že tako stopnjo, da je veljala oprema naših knjig tudi v svetu za vzorno. Luigi Salvini, ki ga poznamo tudi kot prevajalca slovenskih del v italijanščino, je rekel: »Osemnajst knjižnih omar imam v svoji delovni sobi. Vsak, kdor me obišče, se redno pomudi pri omari s slovenskimi knjigami in občuduje njih lepoto.«¹⁸

Pogled na knjige naših mladih pisateljev ob koncu in na začetku novega stoletja vzbudi v primerjavi z dotedanjimi slovenskimi knjigami posebno pozornost. Staro obliko in podobo ima od teh knjig samo še Cankarjeva prva izdaja Erotike, ki je izšla 1899 pri Bambergu. Naslednje izdaje mladih pa je oskrbel Schwentner in štiri od teh je opremil arhitekt Ivan Jager, in to: Župančičevo prvo pesniško zbirko Čaša opojnosti (1899), Cankarjeve Vinjete (1899), Župančičeve Pisanice (1900) in Cankarjevo komedijo Za narodov blagor (1902). Poleg tega je Jager opremil še revijo Slavjanski vijek (1900—1904), vseslovenski polmesečnik za obrambo slovanskih kulturnih interesov in pospeševanje trgovskih svez mej Rusijo, Avstro-Ogersko in Balkanskim polotokom. Revija se je tiskala v vseh slovanskih ter v francoskem in nemškem jeziku.

Ob izidu Čaše opojnosti je ocenil kritik Miljutin Zarnik tudi opremo. »Če slednjič še povem, da je knjiga tiskana na lep papir in da ima stilizirano naslovno risbo žalibog neimenovanega nešifriranega umetnika, ki spominja na dobre izgleda: na Bernarda Pankocka in na nekatere Angleže — potem sem zadostil hvaležnim čutom, katere imam pri tem velikonočnem darilu.« (SN 1899, št. 80 z dne 8. aprila.) Isti kritik je ocenil Jagrovo udeležbo na Prvi umetniški razstavi v Ljubljani (1900), na kateri je razstavil osnutke za navedene opreme. Opremo Pisanic je odklonil tako: »Ponesrečena je risba za 'Pisanke', ki naj bi bile v nekaki domači ornamentiki, pa je prav grda. Ostale so lepe.« Z opremo komedije Za narodov blagor pa tudi Cankar ni bil zadovoljen.

Ivan Jager je bil Cankarjev rojak in verjetno sta se poznala še z Vrhnike, najkasneje pa sta se morala seznaniti na realki v Ljubljani. Leta 1888 so ustanovili slovenski realci v Ljubljani društvo »Sloga« kot protiutež nemški študentski organizaciji. Imeli so tudi list »Sloga«. Član »Sloge« je bil tudi Cankar (1893), še prej pa se je družil z realci, ki so pisali od marca 1891 do poletja 1892

¹⁸ F. S. Finžgar, Kako nam plenja slovenska knjiga. (Pet let slovenskega založništva, 1951, str. 13.)

»Literarno knjigo.«¹⁹ Ugotoviti bi bilo treba, ali je bil tudi Jager član teh dijaških združenj; po njegovem delu na Dunaju bi mogli to trditi.

Na Dunaju je Ivan Jager občeval s Cankarjem in Zupančičem ter ostalimi iz kroga mlade dunajske literarne slovenske generacije. Podpiral je njih težnje in bil pripravljen sodelovati pri izdajah. Ivan Cankar je pisal 27. decembra 1898 bratu Karlu: »Tukaj se bo ustanovil modern, ilustriran, samo slovensk mesečnik; — Posvečen bo v prvi vrsti literaturi in umetnosti.« (CP I, št. 26.) Iz korespondence drugih pa vzemo, da je bil arhitekt Ivan Jager celo član konzorcija, ki je ob koncu leta 1898 pripravljaval izdajanje take revije. Njegova naloga pri reviji je bila tako določena: »Tehnično stran prevzame Jager (naslovni list, okraske, slike itd.). — Zunanost lista bi bila povsem moderna, secesijonistična v slovenskem slogu.« Do realizacije ideje po lastnem neodvisnem glasilu mlade generacije pa ni prišlo.^{19a} Leta 1898 je Jager potoval po Dolenjskem, Krasu in Vipavski dolini, koder je zbiral dekorativno narodno gradivo. Intenzivno se je pečal z narodno ornamentiko. Svoja dognanja je uporabil pri opremljenju Narodne kavarne v Ljubljani (1898), kjer se je v tistih letih in vse do pred prvo svetovno vojno zbiral literarni svet Ljubljane. V razgovoru, ki ga je imel o tem delu, je Jager tako označil svoje poglede na narodni ornament:

»Kakor pri Prešernu, kjer iz srca svoje so kali pognale... te rožce poezije...; prav tako dela in je delal naš narod za časa Prešerna, pred njim in tudi sedaj.

Narodni nazor, da vse lepo priraste iz srca, bodisi v narodni pesmi, bodisi v dekorativni umetnosti, na katero je vplivala prva prav tako imenitno in pri kateri je naš narod (prav tako tudi drugi Slovani) tako poetičen, da i v dekorativni povsodi rasto rožce estestvene, oblikovne poezije iz srca.«²⁰

Te poglede na narodni ornament je uveljavil tudi pri opremljenju knjig, kakor nam to dokazujeta obe naslednji pismi, ki sta zanimivi tudi zaradi tega, ker se arh. I. Jager dotika v njih nekaterih slovenskih kulturno-političnih vprašanj. Jagrovi pismi dopolnjujeta v marsičem poglede mladega dunajskega umetniškega sveta na razmere v domovini.

III

Prvo pismo

III/3 Metternichgasse 9

Dunaj 26. VI. 99

Velecenjeni g. Schwentner!²¹

Prijazno Vaše pismo prejel.

Čelno stran »Vinjet«, risano na vegetabiličen pergament Vam pošiljam in ako Vam ugaja, daste jo lahko izdelati... V ta namen priporočil bi Vam mimo zadnje, solidnejšo firmo, ki dela dosti za arhitektonske publikacije in jo ravno po tem poznam.....: Josef Sztranyak, Wien VIII/2 Tigergasse 13. (Anstalt für

¹⁹ Fr. Koblar, Ljubljanska dijaška »Zadruga«, SR II/1949, str. 77.

^{19a} Podatke sem dopolnil z gradivom iz knjige: Josip Murn, Zbrano delo II. Uredil Dušan Pirjevec. Opombe str. 391—394. (D. P. navaja pomotoma Cankarjevo pismo št. 61.) Knjiga je izšla, ko je bil članek pred tiskom.

²⁰ Miljutin Zarnik, K emancipaciji Slovencev — Razgovor z arh. Jagrom; SN 1898, št. 184—187.

²¹ Obe pismi sta se ohranili med korespondenco založnika Lavoslava Schwentnerja v skupnem ovitku z napisom: G. Lavoslav Schwentner, Ljubljana. Na ovitku ni znamke in ne poštnega žiga.

ZinkClishes).²² Anger Göschl je predrag in ima toliko dela, da se iz manjših stvari lahko kar norčuje, kar se tudi dogojuje.

Klišaja bila bi dva; za zeleno, za rudečo. Mera kakor sem pripomnil. V takem formatu mora biti, ker treba za efekt in da ima stvar prav smisel sploh: samo po pol cm belega roba čez rudeče črte.

Kaj pomeni! —

„Srceta“... stilizirano valovje pólje iz jednega v drugega vse jakše in jakše.... čuvstva izlivajoča se iz jednega v drugega... »fluidum« simpatije in ljubezni itd. itd.... kaj bi kvasil — »Разумяй, кто умён«, kdor ne, pa naj pusti. — Naša moderna dekorativa je to, ali vsaj moja individualna, nikjer kopirana, samorastla. Angleža Pankocka,²³ na katerega naj bi se oslanjal — (kot trdi Zarnik v Slov. Narodu!) neznani umetnik, niti ne poznam — mogoče pa, da je to tisti *edini*, katerega *on* pozna.²⁴

Naj gobeždači sedejo in sami kaj naredo, potem bomo govorili.

Sifro svojega imena H. Я. stavil sem na konec oziroma spodaj, sploh zato, da imam svoj znak in da se ga držim od sedaj nadalje. — Sicer Vas prosim najlepše, ne dajajte me v javnost, ker mi ne gre ne za reklamo, ne za zaslužke, ker nisem ne častihlepen ne ponosen.... in mi je vse *jednako* sploh.... odkar sem izprevidel, da so za nekaj let zopet pokopali slovensko umetnost v umetniškem društvu. Da *nihče* ne pozna — vse temelje umetniškega sveta zibajočih naukov Walter Crane-jevih, John Ruskinovih, Wagnerjevih²⁵ itd. itd. pač žalosten dokaz, da so izvolili tako veliko 0 za predsednika, tako veliko, ki že 12 let daja opija našem umetnem obrtu...²⁶ in vzdržuje vse »merodajne kroge« na umetniškem nivaeu, kakršnega imam sam, kakršnega je slovenska družba sedanja *vredna*. —

Kje mogoče sicer, da se bode deželni dvorec za 375.000 fl. gradil po načrtih inženjerja Hraskega,²⁷ diletanta v arhitekturi, oziroma kasni renesanci, katero je zajemal iz knjig. — Kje mogoče, da dobimo pokveko ala Narodni dom št. II. mesto veličastne stavbe, kjer bi se reprezentovala naša legislativa in naša umetnost. Kake posledice imelo bi to na vso umetnost, ako bi izdelal kaj takega

²² Angerer & Göschl je bila tedaj med vodilnimi klišarnami na Dunaju (K. Faulmann, *Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst*, Wien 1882, str. 770); enako tudi Sztranyak in Wottitz.

²³ Bernard Pankock (1872—?) ni Anglež, marveč Nemec; arhitekt in slikar, pobornik nove smeri v umetni obrti.

²⁴ Miljutin Zarnik (1873—1939), kritik SN in LZ. — Jagrova opomba se naša na M. Z. poročilo ob izidu Župančičeve Čaše opojnosti v SN 1899, št. 80 z dne 8. aprila. Iv. Jager se je zelo zanimal za ljudsko ornamentiko. Iz korespondence med njim in Župančičem sledi, da je o tem vprašanju prebiral tudi rusko literaturo v izvirniku. Korespondenco sem dobil na vpogled pri g. Ani Župančičevi, ki se ji na tem mestu zahvaljujem za prijaznost.

²⁵ Walter Crane, angleški slikar, vpliven reformator umetniške knjižne opreme (1845—?); Otto Wagner (1841—1918), začetnik modernega stavbarstva, profesor na Dunaju; njegovi učenci so bili tudi slovenski arhitekti Iv. Jager, M. Fabiani in J. Plečnik.

²⁶ Slovensko umetniško društvo je bilo ustanovljeno v Ljubljani leta 1899. (LZ XIX/1899, str. 519.) Prvi predsednik društva je bil Ivan Frankè. Glej SBL in A. Podbevšek, Ivan Grohar, str. 71—79.)

²⁷ Vladimir Hrasky (1857—1939), deželni inženir v Ljubljani, pozneje profesor na univerzi v Pragi. Po njegovih načrtih se je zidal Narodni dom v Ljubljani (1896), Narodni dom v Celju in Deželni dvorec (sedanja Univerza) v Ljubljani (1902).

n. pr. Fabiani.²⁸ — Pa se boje nove struje, ker se boje revolucije i v umetnem obrtu, zato se gredo za stare sloge, za stare uknjižene mrličke. — Bojé se za gorka gnjezda, v katerih sede, duráki!

Hraskemu se je mudilo spraviti vso stvar pod streho dokler je še čas... Predsednik umetniškega društva in dr. za krščansko umetnost (odbornik)!!... ni niti beosknil v deželni zboru, ko se je napravil tak atentat po naših durákih — atentat na razvoj slov. umetnosti. — Arhitekti smo trije... in člani umetniškega društva so študirali tako malo estetike, da niti ne vedo, kaj je arhitekt v umetnosti narodov... in zato tudi mesta ne vedo. —

Človeku se gabi o vseh teh stvareh, dasiravno piše kadar ga obide volja — 10 pol hrulazni imam naččekane pa si mislim: »Kaj se puliš, in vodo v Savo nosiš, kó Ti vsega le ni treba, pamet rabi!« In zato pamet rabim — in ne zahtevam prav ničesar od naših sedanjih vlastencev in njihovih glasil. — Arhitekti si že najdemo svoja pota čez meje. —

»Davongeeckelt!« —

»Finis« bode, upam, prav dober. — Oddam ga danes Wottitzu, da napravi cinkov kliše, katerega dobite koncem tega tedna.

Predelal sem ga nekaj drugače. Polovica brade, brk, las, nosa prirezana kakor ob ravnilu, zafrkacija onim, ki bi vse radi videli v priznanih »pravilih« mejah. — V telečjem ušesu pa »murčka«...

Prijazno Vas pozdravljam

Ivan Jager

PS. Mogoče napravim za zadnjo stran ovoja malo vinjeto, ker mora ves list tako ali tako skozi stroj, še dvakrat celo! —

Drugo pismo

Velecenjeni g. Schwentner!

Na Dunaji, 7. VII. 99

Nekam dolgotrajen je moj molk. Oprostite. Klišeja za čelno stran »Vinjet« sta gotova in firma mi je poslala dva odtiska za poskus. Ker mislim, da jih pošlje tudi Vam in ker bi sicer ne imel ničesar v rokah za določitev papirja itd., sploh nikakega poskusa — zato si jih pridržujem. Če bi jih rabili, pošljem Vam jih lahko. Na njih, osobito na enem, so tudi prave barve, kakor si jih je želeli. —

Kranjskega kritikasterskega Favna za sklep »Vinjet« dal sem narediti pri Wottitzu in žalibože reducirati na premajhno velikost, tako da je neuporaben kliše... kakor kaže priloženi odtisek. V barvi bi še bil, v blede — v črnem ne gre. — Mogoče ga porabite kedaj kje drugodi v barvnem tisku.²⁹ —

Pošiljam Vam original, katerega naj firma Jos. Sztranyák, VIII. Tiger-gasse 15 reducira na 8 cm širjave, (po Levcu poslani premajhni klišeji ima samo 6 cm), kar bode ravno prav.

Naredila ga bode boljše ta firma nego Wottitzova in v par dneh bo stvar gotova.

Prosim, blagovolite omeniti v pošiljatvi, naj pošlje name poskusni odtisek in Vam klišeji takoj. —

²⁸ Maks Fabiani (1865) živi v Gorici. Glej SBL.

²⁹ Vinjeta za zadnjo stran, ki jo tu omenja I. J., ni bila uporabljena; skica je ostala med korespondenco L. Schwentnerja. Med to in natisnjeno vinjeto (glej Ivan Cankar, Vinjete, zadnji list) ni nikake bistvene razlike. (Glej Arhitekt 1952, številka 5.)

Favn pomeni trdo, bikovo bučo kranjskega peresnega zabavljača. Jeden rog si je odbil — kar pač nič ne de. Duševno obzorje je konec njegovega nosa, kamor se skuša koncentrirati njegov dalekovidni pogled. Ker je človek »reda in lepe gladke linije in sistematike«, zato ima tako »lepo v liniji« prirezane moštace, lase, brado. Da je »pravi Kranjec«, ne sme mu manjkati ni pristnega »murčka« v govejem ušesu.

Cankar ga je zelo vesel in danes mi je rekel, da se tudi sklada z zadnjimi stavki njegove satire.

Banderčkarji in »pangeljčkarji« godrnjali bodo nad čelno stranjo rekši, da je laška ali mažarska, dasiravno so barve v okusu našega ljudstva, kot to vsekdar lahko dokažem. —

Nekoliko poskusov treba bode napraviti. Veselilo bi me, če bi mi mogli par takih odtiskov poslati kadar se bode tiskalo.

Ker mora ovoj že tako ali tako skozi stroj, kanil sem narediti za zadnjo stran istega vinjeto »za načela«, ali »za nazore«, tudi v dveh barvah, kakor spredna stran. Poslal sem po Levčevi prijaznosti dvojce surovih skic na ogled, pa ne vem, če se Vam zdé sploh umestne ali pripravne.

Če ne izdelamo jih pozneje v trojnem tisku, (črno, rudeče, zeleno) za razglednice. — Kaj mislite!

Tista dva kozla, ki imata vendar vsak svoj grm za obirati gresta se vendar za »načela«; in raka, ki imata, kakor pravijo ljudje, oči, da se jih lahko s palico odbije, — (v skici seveda še neizraženo) gresta se za »nazore«.

Mislím, da bi to dvojce dovolj karakteriziralo in bi bilo tudi simbolično za večino slovenskih bliščečih glav. —

Prosim Vas, nikari toliko ne skrbite, midva se že bodeva »poglihala« brez vsega napora in jada, kadar pridete na Dunaj.

Zaradi imena in javnosti naj ostane kot sva se dogovorila, ker mi zares *ni nič za kakoršnokoli reklamo*. Veste gotovo, da izgleda jako smešno; (vsaj meni se vidi), kakor bi se mislilo, da sam povzročam, da se opazujejo take *malenkosti*. Tisti, ki se zanimajo za našo moderno v dekorativi, bodo pa vedeli, čegavo je. — Sifre H. J. držal se bodem sedaj naprej konstantno. —

Ker bi nekaterim ljudem rad poslal razglednice Narodne kavarne, ki so se prav dobro posrežile, prosim Vas, če bi jih blagovolili poslati 10 komadov na moj naslov (lahko tudi 12).

Na računu imel bodem poleg zadnje ruske knjige (etnologije) 4 fl. tudi ta znesek za razglednice. —

Za račun premajhnega Wottitzovega klišaja (kar sem prav za prav sam zagrešil) ... pa predlagam vendar, da nosiva vsak polovico stroškov à 1 gl. vsaj ob tem ne bodeva obožala. — Račun sem mu plačal in ga prilagam. Toliko o teh stvareh. —

Sicer imel bi še kaj povedati v obče, ampak del je obilih, razpoloženje razkosano. Najboljše in največje besede zaslužila bi zadeva natečaja za Preš. spomenik.³⁰ Čudim se, da *osa* Ljubljana k temu molči, vsa umetniška Ljubljana mnogoglava in mnogovažnobesedna. — Glavni komisiji povedali bomo še nekaj resničnih in še marsikaj se bode pojasniti moralo v najbližnjem času v tej zadevi. — Sicer se odobri »Petschirstöckel«, kakor ga figura³¹ kaže —.

* V poeziji »gladke, lepe rime«. (Opomba I. J.)

³⁰ Natečaj za Prešernov spomenik v Ljubljani je bil objavljen dne 1. julija 1899; predsednik odbora je bil Ivan Hribar. (Glej LZ XIX/1899, platnice 8. zvezka; NZ III/1905, št. 10 in 11 idr.)

³¹ »Figura«: ob robu pisma je narisal I. J. skico običajnega spomenika z nekaj stopnicami in prizmatičnim podstavkom.

Tu pa zakurim ogenj, če ga nisem še nikjer in sicer v imenu mnogih. In vse bo reklo, da imamo prav... kaj sedaj še nihče ne vé — pri kapitanu.

Želim Vam vsega dobrega v trgovini, zahvaljujem se Vam za zadnja prijazna poročila ter Vas prijateljski pozdravljam

Ivan Jager

PS.: Zjutraj grem k tvrdki Angel, da izberem papir, na katerem blagovolite napraviti poskuse. Raskav bode. — Mogoče tudi barven. Na nekaterih dado zelena in rudeča krasne efekte, lepše kot na beli. —

IV

Iz obsežne korespondence Ivana Cankarja z založniki njegovih knjig sledi, da je bila za pisatelja zunanja oprema vsake nove knjige zelo važna.

Ob gornjih dveh pismih si oglejmo za zaključek še to, kako je spremljal Cankar tisk svojih prvih knjig.

Prva izdaja Erotike je izšla marca 1899 pri Bambergu. V istem času, ko je Bamberg prevzel rokopis Erotike, je Cankar ponudil L. Schwentnerju Romantične duše, ki jih je tudi odkupil. Ko je bila Erotika v tisku, pa je Cankar želel pri Schwentnerju izdati svoje novele in črtice, imenuje jih »vinjete«. (Pismo 275.³²) O izdaji te knjige sta se z založnikom dogovorila, kajti 2. januarja 1899 mu že sporoča, da je dal »Epilog« Jagru zaradi naslovne strani, ki »bo čisto enostavna: belo na svetlomodrem«. Tedaj je bil Cankar že na Dunaju. Ob izidu Erotike je dobil Cankar na Dunaj avtorske izvode in ob tem je napisal o opremi, da mu knjižica ugaja, ali »Čaša opojnosti bo mnogo elegantnejša. Župančič mi je pokazal korekture«. (Pismo 280.)

V pismu 285 v začetku maja pa se spet zanima za opremo Vinjet. Založniku piše: »Župančičeve pesmi ste krasno opremili, zato upam, da boste izdali tudi to knjigo v elegantni zunanosti. V taki filistrski obliki pa nikakor ne, kot jo imajo Erotika. — Pisal Vam bom v prihodnjem pismu tudi svoje želje glede zunanje oblike Vinjet; ne bodo posebno velike, zato upam, da jih boste lahko upoštevali.« Skrb za opremo prve knjige njegovih novel pa ga je ves čas spremljala, ker ob koncu meseca načne zopet to vprašanje in pravi: »Glede naslovne strani sem govoril z Iv. Jagrom in mi je trdno obljubil, da napravi brez odloga črke — čisto enostavne, kvečjemu kak secesijonističen 'Schnörkel' zraven.« (Pismo 286.)

Prve dni junija je bil osnutek za ovitek že gotov in Cankar je o tem obvestil založnika: »Gosp. Jager mi je sinoči pokazal naslovno stran. Ni risba, temveč poleg črk samo enostaven ornament. Mislim, da bo ugajalo.« Iz Jagrovih pisem pa sledi, da je bil ta ornament zanj pomembnejši, kakor si ga je tolmačil Cankar. Cankar tudi nikjer ne omenja zaključne vinjete, ki pa je bila Jagru zelo važna, saj je z njo hotel združiti pisateljev odgovor v Epilogu z odgovorom slovenskih dunajskih umetnikov konservativnim veljakom v domovini.

Vinjete so izšle poleti 1899. Ko je Cankar dobil avtorske izvode, se je zanje zahvalil s pismom z dne 30. avgusta: »Hvala za knjige! Zunanost mi jako ugaja.« Njegovo sodbo moramo sprejeti; ker je bil Cankar tudi prav dober risar, je njegova sodba o opremi prve knjige njegovih novel in tako tudi prve knjige, ki je izšla v moderni zunanji opremi, zato toliko bolj uvaževanja vredna. Kritika se opreme ni dotaknila.

³² Cankarjeva pisma citiram po izdaji DZS.

Kakor za prvo knjigo svojih novel in črtic tako se je Cankar zanimal tudi za opremo ostalih svojih knjig. Kako je sodil o sodobni opremitvi naših knjig, nam pojasnjuje pismo založniku Bambergu, ki ga je pisal v zvezi z opremo knjige novel *Ob zori*. »Kakor vem iz izkušnje, ni tak knjižni okras prav nič drag in ima vsekakor drugačno vrednost nego klišeji, ki jih dobivamo iz inozemstva in ki ne krasi dotične knjige — saj nimajo z njo nič skupnega — ampak samo papir. — Dovoljujem si Vas opozoriti tudi na naše domače risarje, ki so že tudi v modernem tisku izvršili pomembne reči. (M. Jama na ovitku mojega dela *Knjiga za lahkomišelnje ljudi*).« Tako je Cankar pridobil nemškega založnika, da je naročil opremo te zbirke Matiji Jami.

Prve izdaje Cankarjevih del so med slovenskimi knjigami pred prvo svetovno vojno po svoji zunanji podobi na prvem mestu. Morda bi kazalo zbrati vse, kar je v zvezi z opremo teh del, kolikor je še ohranjenega. Domnevati moremo, da bi nam to odkrilo lep kos zgodovine o opremitvi slovenske knjige, a prav gotovo bi bilo v tem gradivu tudi mnogo splošno kulturnih pripomb.

Zasluga arh. Ivana Jagra je v tem, da je z opremo prvih Cankarjevih in Župančičevih knjig postavil temelj za sodobno in svojstveno opremo slovenske knjige s sodelovanjem domačih umetnikov.

Bogomil Gerlanc

RUSSIAN WORDS IN CONTEMPORARY CZECH

(The dates here given with Czech words are those of the earliest examples in the part accessible in 1947 of the *Kartoteka* of the *Ústav pro Jazyk Český*, Prague. They are therefore at best a terminus ad quem of first use.)

*Significance of the Question.*¹ Contrary to what might be expected, Russian influence on the Czech language has never been at all strong. Russian borrowings do not form a whole stratum as they do in Bulgarian, or as German does in Czech. Common material like *čirkev*, when not due to Common Slavonic heritage,² goes back to Church Slavonic sources.³ Words actually borrowed from Russian, like those from English and other relatively distant languages, and like Russian words in English, are individual borrowings occasioned by single cultural impacts, though these may be parts of large movements, like Pan-Slavism or the Russian Revolution. Thus each of the fair number of words that may be found and of the few examples that will be mentioned here represents a separate event in the history of Czech relations.

The Earlier Period. Modern Czech vocabulary received its stamp in the nineteenth century. In content it was derived from German and other West European languages, in form partly from the classical languages, but mainly from the elements⁴ of the old Czech language from before the loss of indepen-

¹ I should like to express my thanks to Mr M. Sova for directing my attention to the general problem.

² Entwistle & Morison, *Russian and the Slavonic Languages*, p. 163: "OB crky... must have been borrowed after the conversion of the Goths, but before the break-up of the Slavonic community"; but, especially considering the meanings in Czech, why should it not be a common loan from OB after the "break-up"? Meillet, SC, 71, "passages du mot d'un parler à l'autre" "formes imprévues" cyry.

³ Havránek, *Spisovný Jazyk Český*, 1936, p. 11.

⁴ see Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves littéraires*, RES 12 (1932), pp. 19—48.

dence in the seventeenth century. Russian played no part in forming the main lexical structure of the language revived to express the needs of modern life. It was in the language of *belles lettres* that some words were borrowed (as from Czech dialects or other Slavonic languages, Slovak or Polish), like *chrabrý* (brave), *ženština* (woman), *ozduch* (air). Only the last gained currency as an indispensable common term; and it is to be noted that these words are completely Czechized in form (not *ženščina [cf. *izvoščik*], *vozduch), the Russian being taken as a model for a sort of subtle calque, and not as a distinctive source to be blazoned forth by the form as in some of the more modern cases (cf. below).

Things Russian are referred to by *barin* 1840 (*bárin* 1845), *báryňa* 1846, *carevice* 1872, *graždanka* 1873 (Russian type), *pogrom* — generalized and giving in the post-Revolutionary period *pogromovýl* 1925, *pogromistický* 1935.

On the other hand, there are two interjections (also found in books about Russia in other languages), *charašo* — *charašó* 1881, *ničepo* — *ničevó* 1905; and there is the basic word familiar to visitors to Czech or Slovak territory, beside the more literary *legitimace*; *bumága* 1919 (document). The form *bumážka* (used neologistically in the first meaning in Russian) is already found in 1827 in the earlier -estd Russian sense of paper money (»Při tom geit také obyčej, odchazegjcýmu dáti zapečetenau záwinku bumažek [papjrowých peněz]...«).

An impetus was given to Czecho-Russian relations by the *First World War* and by the establishment of an independent Czechoslovak Republic, and to spreading of Russian terms by the Russian Revolution. Havránek (see n. 3) p. 144 says "besides international words, like radio, vitamin, etc., words are borrowed most often from English (especially in sport ['ve sportu' in the continental wide sense], like *tramp*, *weekend* [holiday-hut] etc.) and from Russian (sometimes from Czechoslovak Legionary milieu, like *rota*, *rotný*, *rotmistr* [note Czechized second element], *těpluška* etc., diffused either as military terms or from Czechoslovak Legion literature, sometimes to do with new conditions in the Soviet Union, like *sověty*, *úderník*, *stachanovština* etc.)". The latter are also now "international words" though not of the more usual Graeco-Latin origin.

Further examples are: *broněvik* 1920 (armoured car/train), *bombomet* 1923 (mortar) (cf. *kulomet*, machine-gun, 1875, in botanical sense »*Sphaerobolus*, *Kugelschneller*« 1846), *bolševik* giving *bolševícek* 1920, *bolševicka* 1922, *bolševisace* 1932, *Sovdepie* 1922, *buržuj* 1923, *čezvyčajka* 1925 — but Jakobson in 1920 (*Vliv Revoluce na Ruský Jazyk*, p. 28, Prague 1921) cites it already as an international word like *guillotine* before it *eser* 1925, *Čeka* (the alternative form of abbreviation to *Čezvyčajka*) 1927 (*Tvorba: Ehrenburg* »*má v romane Čeku*«, thus declined unlike literary Russian), *čistka* 1933, *Spartakiada* 1945 — but already in Váša-Trávníček's Dictionary 1937 — *agitka* 1945 (agitational poem; *Zemědělské Noviny*: »*Asyl*! »je to první česká agitka v dobrém smyslu slova«).

Partisán, gaining during the Second World War international extension in its Russian sense, in Slovak orthography *partyzán*,⁵ has given a term of eve-

⁵ Entwistle & Morison p. 70 give "replacement of... s by z when so pronounced" as part of the proposed reform of Slovak spelling, when this point is in fact one that already makes "the difference to the eye between Slovak and Czech".

ryday currency, for the cheapest type of cigarette, *partyzanka* (originally in Yugoslav packets with picture of partisan).

Other terms could be mentioned coinciding with Russian ones but actually going back to a period in the language before the Revolution, such as *kolektivisovati* 1911, *kollektivisace* 1899, or *brigáda* going back to *Brykada* 1782. The name *dvouletka* for the Two-Year Plan of 1947–48 (though it was already in the *Akademický Slovník* before the War) is obviously influenced by the Russian *пятилетка*, like *pětiletka* itself, but in a quite different meaning the formation is found in 1798 (two-year-old) (>...owcy... gménugeme dwauletkau...).

Form and Orthography. The form of the borrowings is often assimilated to lexical units already existing in Czech, e. g. *úderník* (beside *údarník*) or *politbyro*. But in the more modern cases the tendency is to reproduce the Russian form as closely as orthography permits.

Transliteration of Russian vowels into Czech retains distinction of hard and soft, e. g. *desjatina* 1852. Russian *e*, whatever its origin, becomes *e* or *ě*, e. g. *Dněprostroj* 1932, and so usually does *ě*, though Artymovyč (*Fremdwort und Schrift, Characteria Mathesio*... Prague 1932, pp. 114 ff.) p. 117 notes beside *Semčnov/Semenov*, once *Semjonov*. *Akanye* is retained in *charašo, tavaryš*.

Russian accentuation may be reflected in Czech quantity. In Russian words the only vowel that is not short (but half-long) is the accented one. If this is pronounced long in Czech it may thereby affect the position of the secondary stress, as well as approximating to the Russian quantity. *Tovaryš, bagán* 1924, *bumága*, do only the latter. *Charašo, ničevó* above (though losing today the final length in writing, to conform visually with Czech adverbs) do both. *Bolševik, broněvik*, do not follow this example, because the suffix is treated as foreign (i. e. like *-ik* in words like *aviatik* [1915], from the Greek *-ixó.*) and not as identical with the cognate Czech *-ik* (as other suffixes are treated, e. g. *bombometčík*).

It is only in the Nominative Singular that Russian endings may persist, e. g. *baryňa* above (like Slovak borrowings [*sedria/sedrie* (= *sedes judicaria*)] and *gvarďyja, keňa* [canoe]), names of adjectival form, *Karcevskij*, but *Trocký, Krupskaja*. The formal structure of Czech as a whole Russian has not affected at all. Czech has some of the "monorhematic abbreviations" (made from its own elements) which characterize post-revolutionary Russian,⁶ e. g. *R. Бамп, Бне-штрот, Cz. Disk, zamini*,⁷ no doubt encouraged by borrowings like *proletkult*, but their origin is to be sought elsewhere than in Russian. Their origin in Russian itself is disputed but is partly from trade-names found originally notably in German and now spread as a sporadic procedure among European languages along with the international lexical material referred to above; and their form in Czech is generally of the German open-syllable type, e. g. *MoNo* (*Modni Noviny*), cf. *gestapo* etc. (favoured in Czech by the fact that the consonantal ending or zero suffix has not the monopoly of productiveness that it has in Russian).

E. Ellis

⁶ cf. Entwistle & Morison p. 280, but they are far from being the only characteristic (see e. g. N. Dylevsky, *Състоянието на руския език на найново време*, Sofia University lecture 16/10/48).

⁷ A. Baecklund, *Die unverbierenden Verkürzungen in der heutigen russischen Sprache*, Uppsala 1940, p. 65.

POPRAVKI K POMINAL'NIKU B. DE COURTENAYJA

Leta 1906 je prof. Jan Baudouin de Courtenay, zaslužni raziskovalec slovenskih dialektov v naši Furlaniji, izdal pri Akademiji znanosti v St. Peterburgu tekst znanega *Pominal'nika*, to je *latinsko-italijansko-slovenske opisne knjige iz 15. in 16. stoletja*, in to v diplomatski, kritični (če se lahko tako izrazimo) in fototipični transkripciji. Tekstu, ki je nastal na ozemlju terskih Slovencev, je B. de Courtenay nameraval dodati obsežen komentar, ki pa ni nikoli izšel,¹ kolikor mi je znano. Slovenski del tega dokumenta je že objavil V. Oblak pod naslovom *Das älteste datierte slovenische Sprachdenkmal v Archiv für slavische Philologie*, vol. XIV (1892), str. 192—235.² Baudouin de Courtenay je popravil netočnosti, ki jih je bil zagrešil Oblak, toda z druge strani se je pokazal kaj malo skrbnega, kar se tiče latinsko-italijanskega dela. Videmski časopis *Il Cittadino Italiano*, ki ga je urejal vrli ljubitelj slovanskih študij, prof. Giuseppe Loschi, je prinesel o Baudouinovem delu poročilo, a le poljudnega značaja. Ni mi znano, da bi se bil kdo drug pri nas ukvarjal s to publikacijo; in ker gre za dokument velikega pomena, se mi zdi potrebno, da podam seznam glavnih razlik, ki sem jih našel med Baudouinovo verzijo ter originalnim rokopisom.

(Na hrbtni strani prve deščice, ki služi

za ovitek) Giugno

prav: giugno

(1 r.) unam suam vaidam

prav: unam suam vacham

(1 v.) Johannis, a variis

prav: Johannis a Variis

in ecclesia sancti Giervasii (passim)

prav: in ecclesia sancti Hiervasii

(2 r.) celebrari

prav: celebrare

de longitrolla

prav: de Longeriolla

Mauri de Subyte

prav: Mauri de Subytt

(2 v.) de Cras

prav: de Gras (sic)

pro vnima sua

prav: pro anima sua

(3 r.) a Johanne Gunit (?)

prav: a Johanne Giavit

(3 v.) da Jacomo Bertholo Dara

prav: da Jacomo Bertholo d'Ara

de colao del conte

prav: de Colao del Conte

vitibus et arboribus, pastus situs

prav: vitibus et arboribus pastanatus, situs

de Coloroto

prav: de Coloreto

(4 r.) M^o. CCCC^o. LXXXVI°

prav: M^o. CCCC^o. LXXXij^o

armentorosam

prav: armentarezam

Pauli de Migreiiis (?) Nugreis

prav: Pauli de Migneis

? Migneis)

prav: Pascula

Paula

pastus situs

prav: pastanatus, situs

¹ V žalostnem pismu — po nesreči ga ne morem več izslediti —, ki mi ga je Baudouin de Courtenay pisal proti koncu prve svetovne vojne iz Varšave, mi je izjavil, da je zaradi političnih preobratov izgubil vse jezikoslovno gradivo, katerega je bil potrpežljivo nabral v toliko letih raziskavanj.

² O tem sta pisala Karl Štrekelj v LZ 1892, snopič VI in sl. ter Francesco Musoni v časopisu *Il Friuli*, 1. julija 1892, št. 156. Pred Oblakom je to obravnaval V. Catualdi (Oscarre de Hassek) s člankom v *La Patria del Friuli*, 18. dec. 1891.

Zapiski in gradivo

(4 v.) Toninculus (?) ognj duo	<i>prav:</i> Tonin Culus (<i>beri</i> Tonin Culùs) <i>prav:</i> ognj ano
(5 r.) de Mute Aberta li camerarii dovisi supra la casa et (?) sur (?) li campis (?)	<i>prav:</i> de Mu(n)te Averta <i>prav:</i> li came[ra]ri dovesi <i>prav:</i> supra la chasa de Durli Carus (<i>beri</i> Durli Carùs)
manu Bartholomei... notatum (? notarii)	<i>prav:</i> manu Bartholomei... notarii
(5 v.) Stephanus Staronich Hlena q. cocran	<i>prav:</i> Stephanus Stazonich <i>prav:</i> H(e)lena q. cocean
(6 r.) Stephani Brani Georgias ¹ ticogna per lanima del ala misura di Udine Marin Vinasa vino conciam N ^o uno	<i>prav:</i> Stephani Biani <i>prav:</i> Georgius Ticogna <i>prav:</i> per lanima dal <i>prav:</i> ala misura de Udene <i>prav:</i> Marin Vinaza <i>prav:</i> vino conci. n ^o . uno
(7 r.) pisinalj messer Simon Sirec monsignor Barbajut di Lunga- rolla	<i>prav:</i> pesenalj <i>prav:</i> M ^o Simon Sirec <i>prav:</i> M ^o Grivor d(e) Barbajut d(e) Lungarella (<i>sic</i>)
(10 v.) Justi de Tamoro	<i>prav:</i> Justi de Tamerò
(12 r.) mensis julii aut	<i>prav:</i> mensis jullij vel
(13 r.) Veneria (?) Venezia)	<i>prav:</i> Veneria
(14 v.) Zorzo... Squarzan... Zuan Madonna sancta mezzo star dicto Zorzo Jervaso di ser Antonio Jervaso Zilli di Nimis cum questo dicto Zorzo	<i>prav:</i> Çorço... Squarçan... Çuan <i>prav:</i> Madona sancta <i>prav:</i> mezo star <i>prav:</i> dicto Çorço <i>prav:</i> Jervaso de quondam Antonio Jervaso Çilli d(e) Nimis <i>prav:</i> cun questo <i>prav:</i> dicto Zorço
(15 r.) di (?) del) 1546 die 11 Giror	<i>prav:</i> de 1546 die xi <i>prav:</i> Giror (<i>recte</i> Grior)
(16 v.) una missa secondo affar dicta messa nodaro misser Zan Zampogna alla reverenda in remissione camerario	<i>prav:</i> una misa <i>prav:</i> secondo apar <i>prav:</i> dicta mesa <i>prav:</i> nadaro (<i>sic</i>) <i>prav:</i> M ^o . Zan Zampogna <i>prav:</i> ala reverenda <i>prav:</i> in remission <i>prav:</i> camer(a)ro

Večinoma nisem posebej podčrtaval prepozicije *d*, ki jo avtor podaja z *di*, namesto z *de* (prim. št. 23 na listu 3 v. in št. 31 na listu 5 r.), prav tako tudi ne pogostnih nedoslednosti v sistemu njegove transkripcije.

Opozarjam, da je dokument sedaj shranjen v Arheološkem muzeju v Čedadu.

G. B. Corgnali

POPRAVEK IN DOPOLNILO

1. RAZPRTIJA IN TRMA NI JURČIČEVA

V razpravi »O Jurčičevih dramatskih načrtih« (SR IV, 1931) sem na začetku Jurčičevih študij za slovensko dramatiko postavil kot zgled nedokončano komedijo Razprtija in trma (str. 203—208). Nastanek dela sem zvezal s Celestinovo »Rozo«, t. j. s Stritarjevo šolo. Pri tem sta me tuja motivika in klasicistični značaj komedije nekoliko motila, a da bi delo ne bilo izvirno, si nisem mogel misliti, ker Jurčič ni prevajal. Vendar sem pregledal nekaj obrobne nemške dramatike, predvsem Ifflandovo in Kotzebuvovo. Izkazalo pa se je, da je Razprtija in trma povsem prevod enodejanke Aleksandra Fredra (1793—1876): Zrzedność i przekora.

V NUK v Ljubljani je ohranjen celo izvod, po katerem je Jurčič prevajal: Komedye Alexandra hrabiego Fredra, Tom I. V Wiednicu 1826. V prvem zvezku komedij, ki jih je pisatelj sam izdal (celotna izdaja obsega pet knjig in je izšla 1826—1838), je zadnja Razprtija in trma. V knjigi so sledovi Jurčičeve roke, ko si je na nekaterih mestih zapisal nad posamezne besede slovenski ali nemški izraz. Imena oseb je ohranil ista, le Jana je ponašil v Janeza in v besedilu je pan Smętosz postal gospod Żalik. Jurčič je delo prevedel nekako do dveh tretjin, potem ga je sredi verza opustil. Novo je to, da prevod kaže precejšnje znanje poljščine — toda kdaj se je Jurčič s tem delom ukvarjal, je težko sklepati. Morda bi ga še najprimerneje postavili v prva leta Dramatičnega društva, na konec šestdesetih let ali v leto 1870. Takrat po 19. decembru 1869 so igrali v Ljubljani tudi Fredrovo enodejanko Gospod Čapek ali Kaj me nihče ne pozna? Prevedel jo je Jos. Stare in je izšla v 6. zvezku Slov. Talije 1869. Verjetno je tudi Jurčič mislil na Dramatično društvo in na Talijo. Ni izključeno, da ga je od nadaljnjega dela odvrnil ostri Stritarjev nastop v Zvonu 1870 zoper prevajanje gledaliških iger take vrste, ki ne kažejo resničnega življenja, čeprav so jih napisali Čehi in Poljaki. »Ko bi bile te igre dobre, prav! A žal! da biva pri naših bratih tudi siromaštvo. Čehi in Poljaki posnemajo Angleže, Francoze in Nemce, mi posnemamo pa njih. Ali bi ne bilo bolje iti do prvega vira, kjer je voda vendar čistejša, če tudi ne vselej po polnem čista?« (SZS V, 142.)

2. K JURČIČEVI IGRI OMIKANI NEMSKUTAR

Prav v isti razpravi sem na str. 212 postavil domnevo, kako je prišel rokopis Jurčičeve igre v roke Iv. Cankarja. Ta domneva je bila pravilna. Profesor Alfonz Gspan me je opozoril na pisma Iv. Prijatelja, ki so v Cankarjevi korespondenci v NUK, ms. 819, ovoj 5. številke 4—6 se nanašajo prav na ta predmet; Prijatelj je tri dopisnice pisal Cankarju na Rožnik, naj mu vrne rokopis.

Št. 4:

Dragi Cankar!

Prosim Te prav lepo, povej mi, po kakšni poti bi mogel priti jaz v zopetno posest onega Jurčičevega rokopisa, ki sem ga bil pred leti Tebi posodil. Stvar bi se dala namreč sedaj publicirati v zvezi z drugim Jurčičevim gradivom in zato jo nujno *rabim*. Povej mi, kako pridem do nje. Pozdravlja Te najsrčneje

Tvoj Prijatelj

D. 26/9 11

Št. 5 z dne 6. oktobra 1911 ponavlja skoraj isto prošnjo. Prijatelj je tedaj, ob tridesetletnici Jurčičeve smrti, objavil beležnico, ki jo je našel v zapuščini Janka Kersnika (Veda 1911, 281, 382), zatem je hotel natisniti tudi fragment Jurčičeve igre — kar posredno dokazuje, da je tudi ta rokopis našel v Kersnikovi zapuščini.

Tretja dopisnica izpričuje, da je Cankar pozneje, najbrž osebno, povedal, kje je rokopis ostal. Prijatelj ga še ni mogel dobiti. Novi dopis ima datum 14. junija 1917:

Dragi Cankar!

Pisal sem Tvojemu bratu v Sarajevo po dotični Jurčičev rokopis, pa mi ni odgovoril. Daj, poskrbi Ti, da ga dobim prej kot prej v roke, ker sem zanj odgovoren. Na svidenje v avgustu. Pozdravlja Te

Tvoj Prijatelj

P. S. Ali napišeš homagij Levcu?

Tako je končno dokazana pot Jurčičevega rokopisa, ki ga Levec ni poznal in ki je ostal nedostopen celih sedemdeset let po Jurčičevi smrti. Zadnji dopis nam tudi odkriva, da je Cankar hotel posebej počastiti spomin svojega učitelja Frana Levca, ki je umrl 2. decembra 1916, vendar tega ni storil.

Fr. Koblar

POPRAVKI K IZDAJI

»STARORUSKI EP SLOVO O POLKU IGOREVE« SAZU, Ljubljana 1954

Po izidu knjige sem v tekstu in opombah ugotovil več tiskovnih napak; nekatere od njih so bistvene narave, zato prosim, da bralec »Slova« popravke upošteva. Stoji naj na strani:

- 17, v. 1 pri predzadnjem odstavku *osebnih*
- 24 v rekonstr. 3₈ in 4₃ -шя-
- 28 v rekonstr. 8₁ -ди, 9₄ -шя-
- 29 v transkr. 7_{13, 14} odi'nъ
- 30 v rekonstr. 10₃, 12₁₅ соломенѣмъ
- 31 v transkr. 10₁₁ čysti', 11₅ mč'stomъ
- 33 v transkr. 12₂₂ glagov-, 13₁₃ Tu'гъ
- 36 v ed. pr. 18₁₅ недоста
- 41 v transkr. 22₁₀ k-, 23₈ tь-ščimi
- 42 v rekonstr. 24₁₁ -шя-
- 47 v transkr. 31₆ hoča'
- 48 v rekonstr. 33₄ суищѣ
- 49 v transkr. 32₄ stra'ny
- 50 v rekonstr. 34₁₅ -вли
- 51 v transkr. 35₁₀ Ty'ji
- 52 v rekonstr. 37₁₀ je mogel biti že gen. za acc.
- 53 v transkr. 36₈ posč'jani
- 55 v transkr. 37₂₂ dvopičje (:) namesto z
- 55 v prevodu 39₁₃ si namesto s

- 57 v transkr. 40s veli'tь, 41s sokol'tь
 59 v prevodu 42s kot
 60 v rekonstr. 46s -яны
 61 v transkr. 44s na isho'dy
 63 pod 5s, v. 5 avtor
 64, v. 8 navaja
 69 pod 7₁₀₋₁₂ naj se doda: мила брата по ждетъ more biti pravi gen., ne za acc.
 Gl. primere pri Dalju pod ждаты
 71 pod 9₁₀₋₁₇ na koncu predzadnje vrste naj je *od*
 77 pod 18₆₋₈, v. 2 Igor
 82 naj se vstavi: 24₇, Namesto inf. sta mogla biti po glagolu premikanja supina поискать in испитъ, ker se v listinah še v XIII.—XIV. stoletju nahajajo primeri supinov (gl. N. Durnovo, Очерк истории русского языка, str. 329).
 86 pod 32₂₀₋₂₂ predzadnja vrsta je črtati vejico po očeta
 89 naj se vstavi 37₁₀: Tu je verjetno bil že gen. za acc. plur. pri izrazu za živa bitja
 91 pod 39₄₋₆ v zadnji vrsti naj je v Kijevu
 92 pod 39₂₄ naj je v rekonstrukciji
 95, v. 12 naj je бьду in v. 3 od spodaj v odstavku *pozneje*
 98 in 99 naj je бьлванъ, 98 pri брате :-ue
 104 je vstaviti »*доста gl. недоста«
 109 pri конецъ je dodati »:-ьць«
 114 pri не je dodati »18₁₅ (v izdaji недоста)«
 119 pri прегородиша je črtati gl. po »:«
 122 po *рькоста naj je рькоша
 125 je vstaviti »*соломенъ gl. Шеломянемъ«
 129 naj je Тьмут-
 131 pri Шеломянемъ prim. *соломенъ

R. Nahtigal

LETOPIS SLAVISTIČNEGA DRUŠTVA

od 15. do 17. poslovne dobe (april 1952 do jan. 1953)

V petnajsti poslovni dobi (20. aprila 1952 — 10. maja 1953) je slavistično znanost in društvo zadela težka izguba: 16. sept. 1952 je umrl prof. dr. Fran Ramovš. Od pokojnika se je poslovil predsednik dr. Anton Slodnjak. Njegovemu spominu je društvo posvetilo žalno svečanost. Ob svoji 60-letnici je bil za častnega člana imenovan dr. Janko Glazer. — V tem obdobju se je upravni odbor moral spoprijeti z velikimi težavami, ki so začele ovirati reden izid društvenih publikacij, zlasti »Slavistične revije«. Prav tako sta začeli zastajati zbirki Klasje in Slavistična knjižnica. Rokopisi niso šli v tisk zaradi založniških težav. Delo ob literarni zgodovini je napredovalo. — Društvo je v tem letu pričelo s široko zasnovanimi pripravami za ustanovitev Prešernove akademije, toda načrt zaradi zunanjih ovir ni uspel. — Na razpis za nagrade Kidričevega sklada, ki se je preimenoval v Kidrič-Prijateljjev sklad, so mladi slavisti predložili nekaj rokopisov, toda nagrade niso bile podeljene. — Društvenih predavanj je bilo 12: v Ljubljani 5, 3 v Tomaju, 2 v Mariboru in 1 na Brdu pri Lukovici. Upravni odbor je oktobra 1952 sklical širši sestanek slavistov v Tomaju. Udeležili so se ga tudi slušatelji slavistike. — Društvo je odkrilo spominsko ploščo prof. Ivanu Prijatelju na njegovi rojstni hiši v Vincah ter sodelovalo pri odkritju spominske plošče pisatelju Janku Kersniku na Brdu. Ob tej priložnosti je bila tam prirejena Kersnikova razstava.

V šestnajsti poslovni dobi (10. maja 1953 — 11. aprila 1954) se je od akademске stolice poslovil in stopil v pokoj prof. dr. *Rajko Nahtigal*. Za njegovo plodno delo se mu je v imenu društva javno zahvalil predsednik prof. *Viktor Smolej*. V tej poslovni dobi sta umrla zaslužna člana dr. Josip Tominšek in dr. I. C. Oblak. — Upravni odbor je pretežni del svoje prizadevnosti v tem letu posvetil dvem problemom: slavističnemu tisku in skrbi za pomoč srednješolskim predavateljem. Založniške in knjigotrske težave so postale tako mučne, da se je odbor začel ukvarjati z načrti za lastno založbo. Toda sprevidel je, da zamisel ni izvedljiva. Slavistična revija se je še nadalje borila s tiskarskimi zadržki. Tudi Klasje in Slavistična knjižnica nista izhajali, ker je založba odklonila rokopise. V načrtu je bilo slavistično poljudno-znanstveno glasilo, namenjeno srednješolskim predavateljem. Finančne in ostale zunanje ovire pa so pomaknile realizacijo v bodočnost. Odbor je pridobil avtorje Slovenske slovnice iz leta 1947, da so se lotili predelave svojega dela. — Društvo je priredilo 8 predavanj: v Ljubljani 3, 2 v Mariboru in po 1 v Novem mestu, Mariboru in Celju. V načrtu je bil kongres slovenskih slavistov in sestavil se je program. — Iz Kidrič-Prijateljevega sklada so bile mladim slavistom podeljene tri nagrade v skupnem znesku 24.000 din. — Društvo je aktivno sodelovalo pri proslavi 50-letnice rojstva Srečka Kosovela in ob tej priložnosti sežanskemu okraju darovalo 10.000 din za kulturne potrebe. — Društvu je bila v veliko pomoč denarna podpora Sveta za prosveto in kulturo LRS.

V sedemnajsti poslovni dobi (od 11. aprila 1954 dalje) je upravni odbor pod predstvom dr. *Antona Slodnjaka* svojo glavno dejavnost usmeril na dve področji: pomagati slavističnemu tisku iz krize in skrbeti za potrebe naših srednješolskih profesorjev. — Z velikimi naporji so bile premagane tiskarske ovire, tako da je Slavistična revija lahko izšla. Rokopis Slovenske slovnice je končan in v tiskarni. Rokopis prvega dela literarne zgodovine bo pripravljen za tisk decembra 1954, drugi del pa v jeseni 1955. Avtorje zadržujejo prevelike delovne obveznosti. Uredniški odbor slavističnega glasila bo pripravil prve številke do jeseni 1955. Do takrat bo zaključen tudi rokopis poetike za srednje šole. V načrtu je obnovev Klasja ter Slavistične knjižnice. Nadalje ima društvo namen oskrbeti srednješolske predavatelje še z nekaterimi drugimi priročniki. — Upravni odbor je s pomočjo mariborske podružnice v juniju 1954 priredil enotedensko zborovanje slovenskih slavistov v Mariboru. Zborovanje, kjer je poleg naših najvidnejših znanstvenikov sodelovalo okoli 200 srednješolskih profesorjev in skupina študentov, je uspelo. Glavna oblika dela so bila predavanja in diskusije. Težišče debat in sklepov je bila srednješolska problematika. Mariborsko zborovanje so omogočili z denarno podporo Svet za prosveto in kulturo LRS in okrajni ter mestni ljudski odbori. Društvo skuša zdaj sistematično izvajati sklepe mariborskega tedna, hkrati pa se pripravlja na zborovanje jugoslovanskih slavistov, ki bo maja 1955 v Ohridu. — Obilica dela in problemov je letos zahtevala, da se je upravni odbor razširil na 12 članov in da so podružnice začele delati samostojneje (n. pr. Maribor). Potrebna so bila nova društvena pravila, ki jih je Drž. sekr. za notr. zadeve LRS že potrdil. — Poleg mariborskih predavanj je odbor priredil še troje diskusijskih večerov v Ljubljani. — Upravni odbor je na pobudo SZDL terena Poljane I. izvedel vse začetne priprave za veliko proslavo 60-letnice slovenske Moderne, ki bo spomladi 1955. Vodil je delo do ustanovitve posebnega Pripravljalnega odbora, kamor je poslal tudi dva svoja člana. — S primernim darilom in s čestitkami smo se oddolžili Ks. Mešku ob njegovi 80-letnici. Zastopniki odbora so se udeležili odkritja Jurčičevega spomenika v Mariboru.

Boris Paternu

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

Ivan Prijatelj, IZBRANI ESEJI IN RAZPRAVE. Uredil, uvod in opombe napisal Anton Slodnjak. Izdala Slovenska Matica v Ljubljani; I. knjiga 1952, V—LV, 636; II. knjiga 1953, V—XXV, 476.

Profesor Slodnjak je storil slovenski slovstveni vedi in vsej naši javnosti veliko uslugo, da je zbral najznačilnejše Prijateljeve študije, raztresene po raznih revijah in publikacijah, ter jih v dveh obsežnih knjigah smiselno razporedil v ubrano celoto. Njegovo dejanje pa se mi zdi še tem pomembnejše, ker se ga ni lotil le iz spoštovanja do svojega znamenitega akademskega učitelja, marveč iz prepričanja, da hranijo v sebi tudi mnogi avtorjevi drobnejši spisi važne, naše znanstveno prizadevanje še vedno oplajajoče vrednote. In to je tudi res, kar priznamo!

Nič presenetljivega ne mislim povedati, če zapišem, da se začenja s Prijateljem v raziskovanju slovenske slovstvene preteklosti novo razdobje. Kdo neki bi tajil, da niso že pred njim mnogi zbirali gradiva, objavljali podatkov, da niso sestavljali življenjepisnih portretov naših odličnejših mož in se ukvarjali z raznimi obdobji slovenske književne dejavnosti. Toda vse to je bilo izvečine le priložnostno početje, bolj plod vnetega ljubiteljstva kot pa zavestne znanstvene misli in pretehtanega literarnozgodovinskega načrta.

Prijatelj je že kmalu po prihodu na dunajsko slavistiko spoznal, kako nujno je, da se poprime svojega predmeta sistematično, če naj bo njegovo delo res uspešno. To pa je pomenilo, da se mora najprej razgledati po sodobnih raziskovalnih metodah v Evropi in si sploh razjasniti nove smeri in cilje v slovstveni vedi. Kakor je bilo vse, kar ga je v tem pogledu pritegnilo nase, močno spodbudno za njegov razvoj, pa moramo v tej zvezi upoštevati še druge, neposrednejše, recimo, učinkovitejše vplive, ki so vsaj spočetka oplajali njegovega duha. Ti pa so vdiral v vanj iz takratnega slovstvenega dogajanja, kakor se je razmahnilo proti koncu preteklega stoletja v svetu in pri nas, to je iz simboliistične struje ali, če hočete, novoromantične psihoze, iz katere je zrastle tudi naša moderna in si kasneje utrla svojo pot. Če se je dvignila nova generacija v Franciji in drugod proti naturalizmu v umetnosti, pa se je v literarni zgodovini uprla deskriptivnemu pozitivizmu. Takrat se je rodil klic po sintezi, hkrati pa je vzniknilo spoznanje, da je naloga literarnega znanstvenika, da se vtihotapi v osrčje umetniških manifestacij in prodre v njihovo idejno jedro, ne pa da blodi, otovorjen z gmoto nebitvenih podatkov po periferiji pesniške osebnosti in literarnih del.

Prijatelj je dobro čutil, kako so mu nove ideje po duši in kako se skladajo do neke mere tudi s tem, kar izpovedujejo v umetnosti njegovi najbližji s Cankarjem in Župančičem na čelu. Toda kako naj uresniči, kar ga je tako zelo prevzelo, ko mu pa ne nudi skoraj vse, kar je dotlej prispevala slovenska literarna zgodovina, kaj prida znanstvenih oporišč! Nikjer podrobnih, do kraja izdelanih analiz našega slovstvenega razvoja, ki bi pomagale raziskovalcu do

višjega sklepanja, nikjer kritično pretehtanih objav najvažnejših virov in korespondenčnih ostalin, nikjer takšnih prerezov skozi dobe, ki bi upoštevali tudi gradivo iz našega političnega in splošno-kulturnega dogajanja.

Če je Prijatelj že zelo zgodaj zavrgel filološko metodo, pa tega ni mogel storiti s pozitivistično prav zaradi občutnih vrzeli v naši dotedanji znanstveni dokumentaciji in spričo pomanjkanja dejstev, ki jih je potreboval pri sintetičnem orisu našega razvoja, saj se je dalo priti do njih pravzaprav edinole po tej poti. Dasi se je zavedal, da se ne more izogniti analitičnim raziskavam, če hoče zajeti obsežnejša obdobja v njihovem polnem življenjskem obsegu in zapletenosti, pa ni mogel po drugi plati zatajiti v sebi nagnjenja do idejnih in estetskih obravnav umetniških pojavov. Tako živé v njem vseskozi od leta 1900 pa nekako tja do monografije o Janku Kersniku raznorodne težnje in se bore med seboj za prvenstvo. Zato ni čudno, da objavlja v tem času poleg razprav, ki osvetljujejo posamezne literarno-historične probleme ali pa obravnavajo zgolj gradivo — teh v naši izdaji ni —, tudi sestavke, v katerih skuša sprostiti svojo znanstveno domišljijo ali, kakor sam pravi nekje, svoj temperament. V obeh območjih prinaša mnogo novega bodisi v metodi, ki jo uvaja, bodisi v razlagi dejstev in umetniških dejanj, vendar se sprva nikjer ne more razmahniti do kraja. Oba vidika sta pojmovana še hudo ozko in s poudarki, ki včasih presenečajo.

To velja zlasti za droben sestavek iz leta 1906 z naslovom *Perspektive* in podnaslovom »estetski načrt«. Če ni Prijatelj dotlej nikoli popolnoma zapustil realnih tal, ko je govoril o lepoti, dasi je svoja razmišljanja neredko prepletal z idealističnimi primesmi, pa se je sedaj nenadoma znašel na skrajnem robu spiritualistične estetike. Misli, ki jih izraža v tej svoji izpovedi, napisani v nietzschejanskem aforističnem tonu, pripovedujejo o tem, kako mu je postala pozitivistična metoda pretesna in kako se mu je razodelo, da ni mogoče prodreti z njo v bistvo umetniških stvaritev. Lepota mu je sedaj nekaj, česar ne moreš spoznati ne z razumom ne z empirijo, ker je »nadzemeljska resnica ali nadresnica«, v njej se simbolno razodeva skrivnostno središče vsega, »najvišja točka vesoljstva«, nedoumni Absolut ali Enota, to se pravi Bog. Zato jo pravzaprav utegneš dojeti samo v posebni čustveni zamaknjenosti.

V tej Prijateljevi izjavi se med seboj mešajo teoremi stare nemške romantične filozofije z miselnostjo simbolistične estetike, kakršno je pri Francozih najglasneje oznanjal Charles Morice. Na njegovo knjigo »La littérature de tout à l'heure« je pisca »estetičnega načrta« prvi opozoril Hermann Bahr v svojih »Studien zur Kritik der Moderne« (1894, 20, 25, 26). V tem delu se je seznanil še z Mauricom Barrèsom, Renéjem Ghilom, J. K. Huysmansom in drugimi, kolikor mu Bahrovi eseji, zbrani v tej knjigi, sploh niso razjasnili sodobnih teženj v umetnosti, zlasti v okviru dekadence in simbolizma, kar je kasneje vplivalo poleg drugih pobud na njegov oris evropske moderne v uvodu k študiji o *Poeziji »Mlade Poljske«* leta 1923 (*Splošna oznaka moderne; Eseji II*, 283—297).

Toda že takrat, ko so nastale *Perspektive*, se je moral Prijatelj skoraj gotovo vprašati, kakšen pomen naj neki imajo za literarnega zgodovinarja in za slovstveno vedo, kakršna je, takšni estetski vidiki, ki tolmačijo lepoto kot nekaj nadzemnega, mističnega, kar prebiva onkraj otipljive realnosti v metafizičnem svetu »večnega Misterija«. Ali so takšni kriteriji sploh kakorkoli uporabni pri metodi, ki temelji na dejstvih izkustvene narave, pri nazoru, ki pojmuje umetnost kot logično posledico treh docela stvarnih determinant: dobe, okolja in rodu? Kaj naj pravzaprav počne literarna zgodovina kot veda, ki obravnava razvojne procese v času in prostoru, z nadčasovnimi merili in močno subjektivnimi čustvenimi doživetji lepote?

Na vsa ta vprašanja si je moral Prijatelj odgovoriti, če se je hotel uravnovesiti in si določiti svojo pot. To pa še tembolj, ker izjave v *Perspektivah* niso bile slučajne. Nanje naletimo tudi v drugih njegovih sestavkih iz tega časa in iz naslednjih let, čeprav so večkrat povedane zastrto in kakor mimogrede. Nemalo značilno pa je vendarle zanj, da se je še celo leta 1921, to je tedaj, ko je že utrjeval temelje svoji obsežni slovenski kulturni in politični zgodovini, da se je še takrat — v eseju *Domovina, glej umetnik!*, posvečenem spominu Ivana Cankarja — povrnil na svoj nekdanji »estetski načrt« ter iz njega ponovil trditve, češ da se pričinja kraljestvo lepote in umetnosti tam, »kjer misel odstopa mesto čustvu, tam, kjer na mesto resnice stopa nadresnica« (Eseji in razprave I, 567). To pa je bilo že več let potem, ko je opredelil svoje stališče in si zgradil svoj sistem.

Če poskusimo do kraja pretehtati problem, na katerega smo naleteli in ki se mi zdi važen za naš pogled na obe knjigi *Esejev in razprav*, potem je kaj jasno, da Prijatelj ni mogel obtičati nekje na sredi med obema skrajnostima, saj mu je bilo kakor na dlani živo pred očmi, da pozitivizem ne more sprejeti idealističnih abstrakcij za vodilna načela v estetiki, kakor se tudi spiritualistično pojmovanje umetnosti ne more okleniti empirične razlage lepote. Med obema sistemoma zija prepad dveh bistveno nasprotnih si svetovnih nazorov.

In prav to je dokončno vplivalo na njegovo opredelitev slovstvene vede. Literarna zgodovina mu je znanost, ki temelji na konkretnih dejstvih in dokazu ter se ukvarja po načelih pozitivistične metode z vzročnimi zvezami med pojavi. V njeno področje pa spada tudi umetnost, čeprav sega kot najvišja manifestacija človeške kreativne volje v svet estetskih vrednot, tja, kjer se uveljavljajo še posebni zakoni, samosvoji in nepreračunljivi. In sicer sodi le-sem po njegovem samo toliko, kolikor se tudi v njej zrcalijo doba, družba in sočasni problemi.

To svoje spoznanje je Prijatelj obrazložil leta 1917 v »Ljubljanskem Zvonu« v študiji z naslovom *Pesniki in občani*. V njej se še do neke mere oklepa svojih nekdanjih teorij, ko govori o umetnosti, še vedno si pomaga z Nietzschejem in s posebnim poudarkom prevzema Dostojevskega misel, češ da je lepota nekaj neopredeljivega, »strašna in grozna stvar«. Vendar je sedaj njegova beseda že močno umirjena in stvarna. Značilno zanj pa je, da skuša natančneje opisati, v čem se razlikuje umetnost, pravzaprav poezija, kakor jo sedaj imenuje, od literature, to je od vseh tistih leposlovnih dejanj, ki niso umetnost, a so kljub temu važen izraz narodovega kulturnega razvoja. Umetnik je po njegovem »suveren, samo svojemu notranjemu demonu poslušen človek, proizvajatelj, glasnik lepote in višje resnice, porojene iz lepote«, obratno pa mu je občan ali, če hočete, literat, človek, ki sicer poje in piše ter tvori kulturno vzdušje, ne ustvarja pa lepote in umetnin (Eseji II, 12).

In tako je prišel Prijatelj do svojega zaključnega nazora o nalogah in ciljih literarne zgodovine. »Poezija«, izjavlja v tem svojem članku, »je umetnost in kot taka gre v področje estetike«, literatura kot vsota vsega narodovega duševnega življenja pa sodi v področje »literarne in v velik del področja kulturne zgodovine«. S tem pa seveda še ni rečeno, naj se slovstveni raziskovalec sploh ne loteva umetniških pojavov, važno je le, kako jih obravnava. Njegova naloga je, da jih »shranja v svojo zakladnico«, da jih »nadrejuje in podrejuje« po njihovem pomenu ter razlaga zlasti »pogoje, iz katerih vstajajo pisci in nastajajo knjige« (Eseji II, 19). To se pravi, da naj se predvsem ukvarja »z lastnostmi časa, naroda in družbe«, z »duševno organizacijo pisateljev«, s strujami in njihovo potjo, skratka, z literarnim dogajanjem, kakor je vzročno zvezano z idej-

nimi, političnimi in splošno-kulturnimi težnjami dob in razdobij, v katerih se oblikujejo posamezniki in rasto generacije.

Tako se je Prijatelj spričo močno razvitega smisla, ki ga je imel za realnost, otrešel v teoriji mnogih enostranosti, kakor jih je povzel iz spiritualistične estetike. V njem se je sedaj do kraja izkristaliziralo prepričanje — in to je živel v njem že dotlej — da okrne vsako znanstveno prizadevanje samo v sebi, kakor hitro se izneveri dejstvom in zapusti trdna tla, na katerih mora temeljiti.

Ne, tega ni mogoče zanikati, da moremo slovstvena dejanja dojeti v njihovi tipiki in svojevrstnosti šele tedaj, kadar poznamo sile, ki so jih sprožile. Če naj svojo misel še bolj razpredem, bi rekel, da si jih lahko razjasnimo do kraja le tedaj, kadar smo v podrobnosti pregledali čas, ki jih je rodil, in si razložili človeka-ustvarjalca v njem ne samo kot individualno bitje s svojo potjo in usodo, marveč tudi kot del družbene celote, na vse strani priklenjen na materialne in duhovne pogoje in pobude svojega okolja in razdobja. Vsako znanstveno početje, ki tega ne priznava, je jalovo. Razmišljanje o večnih vrednotah velikih mojstrov in je lahko izpodbudno in plodno, vendar kaj naj nam pove o umotvorih bistvenega, če ni oprto na nič drugega kakor na esteticistično razsojanje? Po tej poti se ne približamo temeljnemu problemu ne »Divine Commedije« ne »Hamleta« ne »Fausta« in o Prešernovi umetnosti slej ko prej ne utegnemo povedati kaj več, kot da je globoka, resnično človeška in dragocena. Prav zato se literarni zgodovinar ne sme in ne more odreči vrednotenju in prav tako tudi ne prodiranju v idejne, doživljajske, estetskostilne predele pesniških organizmov. Vse to moramo pri razvojnem proučevanju besedne umetnosti označiti kot osrednji, najvišji, v nekem pogledu najvažnejši cilj naše znanstvene misli o poeziji.

Prijatelj si je bil na jasnem, da ne tiči bistvo njegove stroke samo v ugotavljanju gradiva, v seštevanju dejstev, v nekakšnem mehaničnem spajanju in vezanju podatkov v celoto. Zato se lahko upravičeno čudimo, zakaj je prepustil vrednotenje umotvorov estetu in slovstvenemu kritiku, pa čeprav s pristavkom, da morata oba korakati za pesnikom in ne pred njim (Eseji II, 14, 17). Kakor je neogibno, da razloži raziskovalec zgodovinske procese po njihovi notranji zgrajenosti ter dožene dialektiko, to je zakonitosti literarnega dogajanja, tako je tudi nujno, da ugotovi vzpore in upade pesniške moči iz dobe v dobo ter navede probleme in estetsko težo posameznih predstavnikov glede na njihovo delo.

Kar je Prijatelj povedal v *Pesnikih in občanah*, ni bila slučajna beseda o zadevah, ki so mu bile tako zelo pri srcu. Študijo bi lahko celo imenovali načelen program, kako obdelati z najširših perspektiv novejšo slovensko književnost. Kali tega programa zasledimo že v polemičnih »pomenkih kulturnega zgodovinarja« iz leta 1915 z naslovom *V zatišju*. Iz njih je razvidno, kako strašno sta ga boleli »praznosta in gluhoti vsega tega«, kar je »od svojih učiteljev in iz naših knjig vedel o naši preteklosti«, in kako »strastno se mu je zahotelo stopiti v intimnejšo zvezo, v podrobnejši, neposrednejši dotik z njimi, ki so snovali tanko nitko slovenskega kulturnega življenja« v zadnjem stoletju (Eseji II, 392).

Če pomislimo, da so nastali »polemični pomenki« iz upora do ocen, ki jih je doživela njegova monografija o *Janku Kersniku, njegova delu in dobi* (1910, 1914), potem sega Prijateljova želja, da bi se lotil naše preteklosti z dokumentom v roki že v zgodnjo dobo njegovega znanstvenega razvoja, čeprav se je v vsem obsegu mogla izživeti šele ob avtorju Ciklamna. To se pravi, da se njegov literarnozgodovinski nazor ni izoblikoval šele ob monografiji o Kersniku, saj ga lahko razberemo že iz študije o *Pypinu* iz leta 1906. Važno je le, da se je po stopoma poglobljal in bolj in bolj utrjeval. To dokazujeta še dva njegova teo-

retična sestavka iz kasnejšega časa: nastopno predavanje na ljubljanski univerzi iz leta 1919, posvečeno *Literarni zgodovini*, ter cikel predavanj iz leta 1927 in 1928 z naslovom *Uvod v zgodovino kritike*. Tu in tam ista miselna osnova, tu in tam isto pojmovanje predmeta, le da je v prvem sestavku podan problem močno zgoščen, medtem ko je v drugem — zlasti ob Tainu in Hennequinu — orisan temeljiteje in podrobneje.

Priznati moram, da se ne bi tako na široko razgovoril o teoretičnih sestavkih v »Esejih in razpravah«, da nam ne bi ravno oni razodeli nemalo važnega o Prijateljevi osebnosti. V njih živita drug ob drugem in se izpovedujeta oboževalec lepote in ugotavljaivec dejstev, človek z inspiracijo in raziskovalec z darom za zgodovinsko sintezo, esteti, ki meni, da je mogoče dojeti umetnost zgolj z intuicijo, a ob njem znanstvenik pozitivist, ki zbira dokumente, da more spoznati ustvarjalca v njegovi biološki enkratnosti in sociološki opredeljenosti.

Prijatelj ni bil teoretik po naravi, njegovo delo je vseskozi literarnozgodovinsko. Prav zato nam odkrivajo misli, ki jih je povedal v tem ali onem načelnem članku, kako se je oblikoval njegov znanstveni svet in kako je prišel do svoje historične metode. In v resnici ni mogoče dodobra razumeti njegove poti in ne vsega, kar je napisal, če ne upoštevamo, kako zelo je bil obseden od lepote, a kako plaho se je umaknil iz sfer estetskega razsojanja v območje občanske kulturne dejavnosti, da bi jo prikazal v vsej njeni širini in mnogovrstnosti. In vendar ni bil samo zapisovalec podatkov, njegov pogled je bil globlji, njegov cilj višji. Do literarne zgodovine ni prišel po naključju in ne po milosti in volji profesorja v seminarju, ki si je vtepel v glavo, da ga usposobi za specialista; umetnost mu je pomenila prvi in zadnji smisel njegovega življenja, bila mu je razodetje in strast.

In prav to daje njegovemu pisanju tisto ognjevitost, ki te zajame, tisti čar, ki spreminja suhoparne letnice v življenjske resnice, a na videz brezbarvna pesniška dejanja še tako neznatnih sopotnikov velikih mož uvršča v tok kulturnega dogajanja. Pri Prijatelju lahko govorimo o literarnozgodovinskem »pripovedništvu«, tako je njegova beseda vroča in neposredna, tako je prepojena z njegovo osebno prizadetostjo, čeprav je vseskozi stvarna in se ne prepušča hipnim domislicam ali kakršni si bodi pristranosti.

Te poteze odkrivamo neprestano v vseh člankih in razpravah, zbranih v obeh naših knjigah. Takšni so portreti iz ruske, češke in poljske literature — *Gogolj*, *Tjutčev*, *Turgenjev*, *Čehov*, *Jan Kasprowicz*, *Eliza Orzeszowa*, *Božena Němcová* — takšno je razmišljanje o *Tolstoju* in njegovem romanu *Vstajenje*. Takšni so tudi drobni obrobni prispevki za dnevno debato (*Moderna manira* in *Zmitkov Poc*, *Umetniški cilji*), da ne omenim vrste slik feljtonistične narave iz Pariza (*Sprehodi po Parizu*), v katerih se mešajo kaj presplošni pojmi o človeku ob Seini, pobarvani nekoliko z nemško miselnostjo, z močno sugestivnimi doživetji sodobnega impresionističnega slikarstva z zanimivimi oznakami Cézanna, Toulouse-Lautreca in Renoira.

Prijatelj je živel s svojim časom, z njim je bil zvezan z dušo in zavestjo kakor malokdo med našimi literarnimi zgodovinarji. Ta priklenjenost na umetnost nove smeri mu je razkrila marsikaj važnega, kar je vplivalo nanj, da ni okamenel in da se je čutil tudi v znanosti revolucionarja med revolucionarji. Res ga je mikala sodobna Evropa in velika škoda je, da ni šel še dalje in ni zajel sveta še z večjim zamahom in zaletom.

V osrednji in najvažnejši del naše edicije pa sodijo Prijateljeve razprave iz slovenske književnosti. Tu se je izživela njegova nadarjenost za literarnozgodovinsko opisovanje in karakteriziranje oseb in osebnosti do najvišje mere. Ne ob

Tolstoju ne ob Gogolju se ni mogla sprostiti njegova beseda tako suvereno in s tako učinkovitostjo kakor pri možeh, ki so zrastle iz naše zemlje in se s svojim delom včlenili v našo kulturno celoto kot njene temeljne sestavine in vrednote. Nihče pred njim se ni povzpel do tako nazornih in prepričljivih oznak Kopitarja, Linhartarja, Zoisa, Vodnika, Primica, Čopa, Prešerna in drugih kakor ravno pisec monumentalne študije *Duševni profili slovenskih preporoditeljev*. Tu in tam se danes morda ustavimo s pomislekom, to in ono nam zazveni tuje, marsikatero trditev so prevrgle nove najdbe, vendar je celota zgrajena trdno in tokovi iz Evrope, kakor so vdirali v naš svet, so prikazani uspešno. Prijatelj je prvi med nami pomislil na to, da bi pregledal idejne osnove naših prosvetlencev, njihovo ideologijo, ter iz nje sklepal na kulturno usmerjenost dobe in njenih predstavnikov. Zato sodijo *Duševni profili* med naše literarnozgodovinske mojstrovine in pomenijo vzorec, kako naj znanstvenik stopi v čas, ga razčleni in nato iz prvin, ki jih je nabral, ustvari organsko podobo literarnega dogajanja. Kaj takega, kakor je podal Prijatelj v tej študiji, ni kasneje zlepa dosegel, če izvzamem *Kulturno in politično zgodovino Slovencev*, ki pa je po zamisli neprimerno širša od *Duševnih profilov* in po izsledkih še bogatejša.

V posebno poglavje naše literarnozgodovinske dejavnosti moramo postaviti Prijateljeve portrete naših pesnikov in pisateljev. Tudi v tem področju odkrivamo pomemben korak od tradicije v novost. Nič več anekdotizma, na kakršnega naletite še pri Levcu, nič več pretiranega oboževanja junakov, nič več bledega posploševanja, površnih, nekritičnih sodb! In tudi dokumenti ne štrle iz pripovedovanja v vas kot nesmiselno razmetano dokazno gradivo, ki ne pove nič, kvečjemu da obremenjuje biografski oris z drugotnimi, nevažnimi malenkostmi.

Prijatelj je uveljavil svoje nove vidike že leta 1903 s svojo prvo študijo te vrste z *uvodom* v »Pesmi in romane« *Murna-Aleksandrova*. V nasprotju z mrzlo zgodovinsko opisnostjo je vnesel v pripovedovanje o mladem, prezgodaj umrlem pesniku nov ton, spregovoril je neposredneje, s čustvom in prepričanjem. Takrat so ga še vedno obletavale misli, češ da je lepota nadresnica in nekaj skrivnostnega, a hkrati je čutil, da mora opisati realnost v vsej njeni resničnosti, podati takšno, kakršna je bila, če naj pokaže tragično pot mladega življenja. Zato je močno zanimivo, kako je v študiji spojil tainovsko zasnovani oris ljubljanskega okolja z nekažno intuitivno diagnozo Murnove duševnosti. To je bilo presenetljivo dejanje, če ga vrednotimo iz tedanjega časa, znamenita novost, vredna pozornosti, in še danes deluje na človeka esej kljub novim osvetljam Murnove osebnosti kot pretresljiva zgodba o mladeniču iz Cukrarne. Vsekako moramo spis uvrstiti med naše prve sintetične orise pesniške osebnosti. V njej se učinkovito prepletata piščeva osebna prizadetost, zastrta in nekam pridušeno elegična v tonu pripovedovanja, ki prepaja celoto, z objektivnostjo gradiva in podatkov, nabranih in uporabljenih v smislu pozitivistične literarnozgodovinske tehnike.

Toda ne samo Murn, še vrsta drugih mož je oživila pod Prijateljevim peresom, morda na oko manj prodorno kakor prvo njegovo znamenito dejanje, zato pa kljub vsemu sveže in trajno. In če nam danes nič kaj ne more do srca študija o *Drami Prešernovega duševnega življenja*, ko se zavedamo, kako se je avtorju vseskozi ponesrečil dokaz o zgrešenosti »Krsta pri Savici«, pesnitve, ki ji je zaman očital »neprešernovsko sentimentalnost in mehkobo«, pa moramo priznati, da sta razpravi — o *Josipu Stritarju* in *Antonu Aškercu* resnično dognani, temeljito izdelani. In tudi v spominskem eseju o Cankarju »*Domovina, glej umetnik!*« je polno neposrednosti, lepih, melodičnih mest, ki sozvanjajo s prozo in mislijo avtorja »Bele krizanteme« in prinašajo obenem z vrsto osvetljav, podanih

kakor v nekakšni tihi, zbrani meditaciji, mnogo važnega iz osebnih spominov o Cankarju človeku in ustvarjalcu.

Naš pretres »Esejev in razprav« pa bi bil nepopoln, če ne bi na koncu spregovoril še besedo o uredniku, ki je knjigi pripravil. Prof. Slodnjaku gre dvojna pohvala: najprej za spretnost, s katero je izbral iz dolge vrste avtorjevih del najboljše ali vsaj najznačilnejše prispevke, in nato za temeljit in vsestransko pretehtan uvod. Če primerjam to, kar je prispeval leta 1935 na čelo k izdaji *Duševnih profilov*, s študijo v »Esejih in razpravah«, moram priznati, da je sedaj segel neprimerno globlje v osnove Prijateljeve znanstvene misli in orisal njegovo pot s širših, idejno in biografsko bolj podkrepljenih vidikov. Njegova študija ne razjasnjuje samo ozadij, ki razlagajo Prijateljevo osebnost in njegovo delo, marveč zajema tudi čas, v katerem so spisi nastali, in podaja oznako celotnega avtorjevega razvoja. Slodnjakova beseda je stvarna, živa in polna tiste človeške toplote, ki te zajame in prepriča.

Anton Ocvirk

Matija Murko, TRAGOM SRPSKO-HRVATSKE NARODNE EPIKE. (Putovanja u godinama 1930—1932.) I—II. Djela Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, knjiga 41—42. Zagreb 1951.

Že pred več kakor petnajstimi leti je rajni profesor Murko napovedal to svojo knjigo, ki jo je znanstveni svet upravičeno težko pričakoval. Visoka starost in bolehnost pa mu nista dopustili, da bi svoj tekst pripravil za tisk že pred izbruhom vojne. Dokončal ga je šele v letih okupacije ter ga je po osvoboditvi predložil Slovanskemu Inštitutu v Pragi, ki ga je 1947. leta že naznanil med svojimi nameravanimi publikacijami. Toda notranjepolitični razvoj na Češkem je preprečil izdajo in delo verjetno še dolgo ne bi bilo dostopno javnosti, ako bi rokopis po srečnem naključju ne priromal do zagrebške Akademije, ki se je odločila, da ga izda v hrvaškem prevodu. Žal, avtor ni več dočkal izida svojega življenjskega dela, ki je kljub izredni zakasnitvi še vedno aktualno in dostojno zaključuje v študiju srbohrvaške narodne epike epoho, katero je začel Murko s svojimi prvimi objavami o njej.

Knjiga danes ne more več pomeniti znanstvene senzacije, kar so brez dvoma bila prva Murkova opozorila o življenju narodne epike, od katerih nas ločijo že skoro štiri desetletja. Bil je srečen slučaj, da je ta snov pritegnila zanimanje široko razgledanega filologa stare šole, ki je svojo stroko pojmoval v najširšem smislu besede ter ni bil samo dostojen jezikoslovec in literarni ter kulturni zgodovinar, ampak tudi temeljito podkovan etnograf, enako doma v problemih materialne kakor duhovne kulture. Poleg tega pa je ostal do pozne starosti prožen in sprejemljiv za vse pozitivno v razvoju svoje stroke. Takrat ko se je zdelo, da med ljudstvom ni mogoče najti ničesar več bistveno novega o narodni epiki, ko so postajale nove objave epskega gradiva vedno bolj brezpomembne in slučajne ter se je ves študij vedno bolj umikal v kabinetno analizo motivov in medsebojno primerjanje variant, se je podal na teren Murko s skromnim ciljem, da ujame še nekaj epskih ostankov za fonografske arhive, preden ne odmrdo do kraja. Našel pa je veliko več. Ni iskal novih pesmi kakor večina slučajnih zapisovalcev, ampak se je poglobil v študij pogojev, v katerih narodna epika živi in se razvija, ter v problematiko njenega porajanja. Šele Murkove študije so ovrgele zadnje ostanke romantičnega gledanja, ki je bilo že tako globoko zakoreninjeno, da je bila borba proti njemu včasih dokaj težavna. Njegova opozorila so bila bistvene važnosti ne samo za ožje področje študija srbohrvaške narodne epike, koristile so prav tako globljemu razumevanju okolja, iz katerega

je zrastel Homer, ali sta nastala srednjeveški romanski in germanski ep. Saj so se samo na dveh krajih v Evropi ohranile do našega stoletja prilike, v katerih je še živela junaška epika, v finsko-ruski Kareliji ter na slovanskem Balkanu, toda tam na severu je ostala na neki način konservirana, brez nove ustvarjalnosti in sveže tematike, v Jugoslaviji pa so še vedno predeli, kjer se sproti opeva vsak nenavaden dogodek in vsako junaštvo. V kratkem dodatku na koncu svoje knjige sodi Murko, da bo tudi osvobodilna borba ustvarila in dala nov impulz ljudski ustvarjalnosti, kar se je tudi res zgodilo. Na svojih številnih potovanjih pred prvo svetovno vojno in po njej Murko ni nabral samo bogatega fonogramskega gradiva, ki je shranjeno v arhivih dunajske Akademije in praškega Slovanskega Inštituta ter bo koristilo bodočim raziskovalcem, ampak je tudi trezno in zanesljivo do podrobnosti ugotovil meje celotnega ozemlja, na katerem je narodno epiko našel še živo. Poglobil se je v študij socialnega okolja, v katerem se je ohranila. Zanimali sta ga mentaliteta pevcev in poslušalcev. Za realista njegovega kova so bili enakovredni vsi motivi, da, prezirane in za sodobnega laika manjvredne nove stvaritve nudijo včasih več možnosti za psihološko poglobitev kakor stara, dandanes že klasična izročila, katera je Vuk posredoval kulturnemu svetu.

Murko je prvi opazil, da isti pevec nikoli ne zapoje iste pesmi dvakrat enako. Dokazal je, kako neopravičene so bile običajne delitve na pravoslavno-katoliško in mohamedansko epiko. Razbiral je tipične poteze epike v posameznih pokrajinah ter sledil, od kod in do kam so se širili vplivi. Spoznal je, da je tudi narodna epika odvisna od mode, kateri se hočeš nočeš mora podrediti tudi vsak pevec, ako hoče živeti. Z vsem tem pa je prišel v času, ko je bil posebno pri Srbih že ustaljen pravi nacionalni mit o junaški epiki, ko so muzeji in privatni zbiralci iskali edino prave gosli ter se je zdelo, da od tistega pravega starega petja nekdanjih slepcev guslarjev samo še ponekod životarijo žalostni ostanki.

Ceprav nosi Murkova knjiga skromen podnaslov »Potovanja v letih 1950 do 1952«, vsebuje vendar veliko več, kakor samo izsledke zadnjih poti. Zbral je v njej vse svoje skušnje z narodno epiko — in nihče jih ni imel več kakor on. Ker je potreboval dvajset let, da je prehodil vse epsko ozemlje ter je pri tem opazal, kako naglo se razmere menjavajo, bi bilo nemogoče podati točno in popolno sliko stanja narodne epike v neki zaključeni epobi. Toda to velja samo za določitev meja, podatke o pevcih in o njihovem repertoarju ter za druge takšne sporadične ugotovitve. Večji del Murkovih podatkov in analiz pa sega daleč preko tega okvira. Spominjam se, da nam je v prvih letih po svojem zadnjem potovanju na svojem gostoljubnem domu v Pragi večkrat pripovedoval o delu, s katerim se je takrat tako intenzivno ukvarjal. V svojih načrtih je skušal zajeti celotno problematiko narodne epike od njene »biologije«, kakor se je rad izražal, do analize motivov. Čeprav je bil takrat že v pokoju, je še vedno snubil posamezne dijake, naj bi se lotili razbora motivov, ki so mu najbolj prirastli k srcu. Zato je odlašal s končno redakcijo ter je bil nazadnje prisiljen, da se je omejil na gradivo in podatke, ki jih je že imel nabrane. Kolikor se je le dalo, se je hotel izogniti ponavljanju vsega, kar so drugi in on sam že prej povedali. Toda potrebno je bilo razčistiti vrsto osnovnih pojmov, uravnati na pravo mero številna pretiravanja, ki so krožila v literaturi, in primerno razporediti nešteta drobna opažanja, ki so se mu nakopičila med delom. To se mu je v polni meri posrečilo in knjiga je lepa zaključena celota dejstev in nazorov, do katerih se je prikopal realist Murko v svojem dolgoletnem iskanju.

Knjiga je skupno z uvodom razdeljena na devetnajst poglavij. Najprej Murko kratko referira o svojih odnosih do narodne pesmi in o svojem prejš-

njem delu. Nato slede popisi zadnjih popotovanj po Jugoslaviji z vrsto kulturno-zgodovinskih in tudi samo memoarsko zanimivih doživetij s poti s priloženim itinerarijem; temu je pridan še izčrpen geografski prikaz stanja narodne epike, kakor jo je srečeval v posameznih pokrajinah. To je do sedaj najpopolnejši popis, kar jih imamo. Murko je bil na teh svojih popotovanjih gost, ki je užival izredno državno podporo. Na razpolago mu je bil ves upravni aparat bivše Jugoslavije, ponekod so ga celo orožniki spremljali na poti, kar njegovim prizadevanjem ni vedno koristilo, poleg tega pa si je razpredel široko mrežo pomočnikov med domačo inteligenco. V kratkem četrtem poglavju »O pojmu narodne epike« se zadovolji Murko z definicijami posameznih epskih zvrsti od balad in romanc preko verzificiranih novel in pripovedk do bajk, legend, parodij in satiričnih pesnitev, iz katerih sestoji epski repertoar, in poda pregled nazivov, ki so v rabi med ljudstvom. V naslednjih dveh poglavjih razpravlja avtor o pevcih in pevkah, katere je srečal na zadnjih popotovanjih. Pojem ljudskega pevca je zanj zelo širok. Vsakdo, ki aktivno prisluhne duhu narodne poezije, zasluži to ime. Zato se ni pomišljal uvrstiti med ljudske pevce tudi kiparja Meštrovića. Nič čudnega ni torej, da pevci v sedanjosti pripadajo najrazličnejšim slojem, med njimi so kmetje, obrtniki, nameščenci, dijaki in tudi inteligentje z akademsko izobrazbo. Kačićev primer bi pričal, da tudi v preteklosti ni bilo dosti drugače. Mnogo manjša izbira je bila med pevkami, na katere je postal Murko pozoren že prej med svojimi popotovanji po jadranskih otokih in je kasneje prav posebno pazil nanje. Murko se ni zadovoljil samo s skupimi biografskimi podatki, vmes je nanizal mnogo zanimivih opazovanj o njihovi mentaliteti in o posebnih značilnostih njihovega petja. Pri nekaterih vidnejših pevcih se je pomudil tudi dlje, vendar pa je ostal povsod hladen in trezen realist, ki se nikoli ne pusti zavesti praznemu hvalisanju in pretiravanju, kakršnega je bilo svoj čas toliko pri opevanju epike. Estetsko presojanje petja je prepustil največkrat poslušajočemu občinstvu, ki je edino moglo imeti dovolj pristen odnos do epskega stila.

Posebno poglavje je posvetil Murko problemu slepih pevcev. Njegova trezna in z dokazi podprta izvajanja bi pričala, da so morali biti slepci vedno le bolj sporadičen pojav med pevci, čeprav jih je bilo v Vukovem času več in med njimi nekaj slavnih, saj so bili včasih slepci med ljudstvom neprimerno bolj pogostni, kakor so danes. Kar jih je srečal Murko na svojih popotovanjih, so bili povečini manjvredni, kolikor jih je bilo sploh mogoče prištevati med prave pevce.

Vseh ostalih tri sto strani prve knjige pa zavzemajo splošna Murkova opazovanja in analize, ki se ne nanašajo več samo na izsledke zadnjih popotovanj. Postopoma razbira epsko pesništvo in načine podajanja, karakterizira kompozicijo in tematiko narodne epike, se na kratko pomudi pri repertoarju posameznih pevcev in oriše najvažnejše oblike petja. Sledijo razbori rokopisnih in tiskanih epskih zbirk z njihovo problematiko. Prav tako zgoščenno poroča o instrumentih, o posameznih tipih gosli in tamburice, o petju brez glasbene spremljave, in povsod so njegova izvajanja polna bolj ali manj bistvenih korektur ustaljenih mnenj. Nikjer pa ni suhoparen opisovalec, ki bi se zadovoljil samo z zunanji podatki, ampak poskuša nakazati ves razvoj, kolikor mu ga je mogoče izpričati.

V naslednjih poglavjih se Murko vedno bolj pogloblja v notranjo analizo epike. To je pravzaprav najzanimivejši del knjige. V zgoščenih barvah nam Murko oriše tisto karakteristično sredino, v kateri živi narodna epika, skrbno pretrse vse prilike, ob katerih si pesem najde izraza. Toda to ni dolgočasno naštevanje ljudskih običajev, kakor smo jih vajeni v starejši literaturi, ampak živahno in sočno slikanje mentalitete, prepleteno z neštetiimi drobnimi podatki iz bogate zakladnice avtorjevega znanja. Nič manj ni zanimivo vse, kar pove

o izvedbi in formi narodne epike. Vsak pevec ima svoj poseben izraz ali se vsaj hvali, da ga ima. Enoten ni niti verz niti njegovo muzikalno podajanje. Vendar se mi zde opisi petja in takoj nato tudi jezika nekoliko preohladni in prepovršni za tako temeljito delo. Pri muzikoloških vprašanjih se Murko ni zanesel nase. Opiral se je na izvajanja strokovnjakov, pri problemih pa, ki jih je srečal pri terenskem delu, se je zanesel na sodbe svojega sina Stanka, ki ga je spremljal na zadnjih popotovanjih in čigar spominu je knjiga posvečena. Pri razboru jezika in stila narodnih pesmi pa mu je manjkalo uporabnih predhodnih študij. Zadovoljiti se je moral s tipičnimi primeri mešanja dialektov, z navajanjem gramatičnih in sintaktičnih nepravilnosti v posameznih tekstih ter z naštevanjem leksikaličnih posebnosti, ki se najdejo samo v epiki. Danes bi se brez dvoma že našle v lingvistiki in v stilistiki boljše in finejše metode za razbor tekstov, s katerimi bi Murko lahko bolje podprl svojo splošno trditev, da knjižna srbohrvaščina še ni dosegla takšne popolnosti v dikciji, kakor jo pozna narodna pesem. Toda to so naloge, katerim Murko sam ne bi bil kos in še čakajo bodočih delavcev. Toliko več novega in važnega pa bo našel bralec v Murkovih zgodovinskih in kulturnozgodovinskih analizah narodne epike in njenih motivov. Tukaj se Murko ni spuščal v vsako podrobnost, zadovoljil se je, da je na vrsti tipičnih primerov realiziral trezno predstavo o tem, kako se narodna preteklost ter starejša in novejša balkanska politika odražajo v ljudskem izročilu. Kratka izvajanja o nastajanju epike in o njenem propadanju zaključujejo knjigo.

Drugi del obsega samo priloge: seznam fonogramskih posnetkov in več stotin dokumentarnih fotografij s terena. Dodal pa je Murko na koncu drugega dela še četvero srbskih in tri albanske pesmi in sto let star Schilcherjev portret anonimnega srbskega ljudskega pevca, ki se bistveno razlikuje od slik, ki po navadi predstavljajo slepe pevce.

Kljub avtorjevi visoki starosti je knjiga napisana vseskozi sveže in živahno. Prevod v hrvaščino sta oskrbela dr. Ljudevit Jonke in Jelka Arneri, ki sta odlično rešila svojo nalogo ter ohranila vse posebnosti Murkovega stila. V strogo strokovni literaturi je redko tako preprosto, esejistično napisano delo. Murko se je skrbno izogibal vsaki prenatrpanosti in gostobesednemu navajanju gradiva. Vsi citati narodnih pesmi, kar jih navaja, bi skupaj obsegali komaj deset strani. Največja vrednost knjige ni v gradivu samem, ampak v Murkovih treznih in prečiščenih sodbah, zaradi česar bo postala nepogrešljiva za vsakega, ki se ukvarja z ljudskim pesništvom. Vseh problemov sam seveda ni mogel rešiti, na zadnjih straneh svoje knjige nakazuje najnujnejši program, ki bi ga še bilo treba izvršiti, preden bo slika popolna. To velja seveda samo za Murkovo smer iskanja, novi časi prinašajo nove poglede in marsikdaj tudi nova vrednotenja. Murkova knjiga pa je dostojen mejnik vsega, kar je bilo do sedaj opravljeno na tem področju.

F. Bezljaj

Mirko Deanović: ANCIENS CONTACTS ENTRE LA FRANCE ET RAGUSE. (Bibliothèque de l'Institut Français de Zagreb, t. III, 1950.)

Dubrovačka republika pruža gotovo nepresušno vrelo za proučavanje međunarodnih odnosa, dodira i strujanja. Iako već preko sto godina učenjaci, naši i strani, prikupljaju gradivo iz arhiva, ipak još ni izdaleka nije izneseno sve što je kadro baciti novo svijetlo na političke, ekonomske i kulturne veze Dubrovnika s ostalim svijetom.

Pred takvim mnoštvom gradiva najbolji je put da se dode do novih rezultata, koji će dopustiti stvaranje novih sudova, pristupati poslu putem

monografija, obrađujući skup pitanja jedan po jedan, kako je to nedavno učinio sveuč. prof. dr. Mirko Deanović, objelodanivši svoj pregled dubrovačkih dodira s Francuskom.

Na tom je području već mnogo rađeno. Osim prikupljanja vrela (P. Matković, V. Jelavić i drugi), tu su osobito radovi Luje Vojnovića (n. pr. »La Monarchie française dans l'Adriatique«), T. Matića, J. Tadića te od Francuza P. Pisanija i prerano umrlog J. Dayrea, koji su već objasnili mnoga pitanja. No M. Deanović, osim svojih vlastitih doprinosa, koji su znatni u mnogim pitanjima — dovoljno je spomenuti njegovo proučavanje odnosa R. Boškovića s Voltaireom te prijevoda Molièreovog teatra —, ima zaslugu, da je zahvatio francusko-dubrovačke odnose u njihovoj cjelini, od srednjeg vijeka do 1806, rasporedivši čitavo gradivo metodički.

U prvom dijelu svoje knjige govori o ličnim dodirima, podijelivši ih na preglede francuskih putnika u Dubrovniku i Dubrovčana u Francuskoj, dok se u drugom dijelu proučavaju kulturne veze, izravne i neizravne. Objavljena najprije u »Annales de l'Institut Français de Zagreb« (1945—1947), prevedena od J. Dayrea ili pod njegovim nadzorom, ta pojedina poglavlja čine organsku cjelinu i iscrpljuju sva područja francusko-dubrovačkih dodira. Orijentaciju čitaoca još više olakšava indeks imena, koji je dodan knjizi, iza dodatka, u kome su objavljeni tekstovi nekih do sada nepoznatih dokumenata.

Među ličnim izravnim dodirima (Contacts personnels directes) autor se zadržava najprije na Francuzima, koji su posjetili Dubrovnik ili su boravili u njemu te na Dubrovnik u očima Francuza. Počamši od križarskih vojna, u kojima je uloga Francuza bila vodeća, Sredozemno more — s varijantom kopnenog puta preko Italije i plovidbom između jadranskih otoka —, predstavljalo je elemenat povezivanja. Kasnije su zapletaji, u čijem je središtu bila dinastija Anjou, te još kasnije turski ratovi bili povod, da su mnogi Francuzi doticali Dubrovnik. I normalna diplomatska putovanja u Carigrad imala su u svom planu dulje ili kraće zadržavanje u Dubrovniku. Neki od diplomata ili članova njihove pratnje zabilježili su svoje utiske i ostavili nam tako dragocjene podatke o Dubrovniku u njihovo doba.

Osim tih političkih dodira postojali su i trgovački, koje je uvjetovala važnost dubrovačke luke na putu u Levanat. Ima podataka i o francuskim trgovcima, koji su imali svoja stovarišta u Dubrovniku. Pored francuskih trgovaca bilo je tu i liječnika, učitelja i drugih profesionalaca, koji su u Dubrovniku našli zaslužbu. Znatnost te trgovinske izmjene tražila je odašiljanje konzularnih predstavnika. Kroz tri stoljeća, od 1511. do konca republike, poznata su imena četrnaestorice francuskih službenih predstavnika u Dubrovniku. Nazočnost tih stranaca u maloj dubrovačkoj sredini dovođila je do izravnih ličnih dodira, koji nisu mogli ostati bez utjecaja na oblikovanje nazora i običaja, a ponekad su bili i razlogom trvenja, prožetih obostranom pizmom (n. pr. slučaj konzula Le Mairea, koji je bio u Dubrovniku 1758—1764). Izvještaji tih službenih predstavnika pružaju dragocjeno gradivo, iz kojeg se može vidjeti kako su stranci gledali na prilike i na život male republike, u kojoj je vlast bila koncentrirana u rukama nekoliko vlasteoskih porodica.

S Francuzima su dolazile u Dubrovnik i francuske knjige, koje su u 18. st. bile jedan od faktora formiranja slobodoumnih nazora u dubrovačkom društvu. Nije stoga čudo, da je Napoleonova osvajačka vojska našla u Dubrovniku i dosta simpatija i veza, o kojima ima tragova u sjećanjima mnogih francuskih vojnika, počamši od maršala Marmonta.

Poglavlje Dubrovčani u Francuskoj još je zanimljivije. Francusku su posjećivali mnogi povremeni izaslanci Republike. Već 1360. bio je takav emisar

kanonik Ilija Saračević, u 16. st. Serafin Gučetić (koji je čak vršio za Francusku važne diplomatske poslove u Levantu), u 17. st. osobito Salvator Đurđević, franjevac Primović te Stjepan Gradić, čiji su izvještaji značajni ne samo s političkog gledišta, nego i kao ogledalo, kako su ti putnici iz male republike, u kojoj je najviša državna funkcija bila ograničena na trajanje od mjesec dana, gledali na Francusku svemoćnog »kralja-sunca«. Najzanimljiviji je među tim dubrovačkim emisarima svakako slavni Ruder Bošković, u 18. st. Iako je kao i prije njega Gradić definitivno ostavio rodni grad u mladosti, ipak je ostao s njime u osjećajnoj vezi i činio mu mnoge i nesebične usluge.

No u to su doba redovni odnosi s Francuskom bili tako znatni, da je republika morala imati u Francuskoj svoje stalne predstavnike. Zanimljivo je, da su to obično bili stranci (na pr. Toskanac Favi). Tek kad je Lauriston zaposjec Dubrovnik izaslan bi u Pariz Antun Sorkočević da spasi nezavisnost Republike, u okolnostima, koje su dakako bile jače od svake diplomatske vještine.

Podaci o Dubrovčanima, koji su u srednjem vijeku dolazili na pariško sveučilište silom su prilika šturi, ali su ipak dovoljni, da je to školovanje uz potporu dubrovačke vlade bilo ustaljen običaj.

U drugom dijelu svoje knjige Deanović prikazuje izravne i neizravne kulturne odnose između Dubrovnika i Francuske, dajući najprije zanimljiv pregled francuskih riječi, koje su se dijelom sve do danas održale u dubrovačkom dijalektu. Lingvistika tu dakle pruža građu za ocjenu civilizacionih utjecaja.

U dubrovačkoj književnosti na hrvatskom jeziku francuski su tragovi dosta rijetki. Pojedinačni prijevodi religioznih i svjetovnih (na pr. sredovječnih romana) francuskih knjiga vršili su se češće posredstvom talijanskih izdanja. No s jačanjem francuskog kulturnog i jezičnog primata u Evropi 17. i 18. st. dolazi u to doba i u Dubrovniku do prodora »frančezarije«, to jest oponašanja francuskih civilizacionih oblika, knjiga i jezika. U tom sklopu dolazi do jedinstvenog fenomena prisvajanja (dakako, uz lokalizaciju) gotovo cijelog Molièreovog opusa. Ništa manje nego 23 njegove komedije su prevedene, točnije »ponašene« u Dubrovniku početkom 18. st. Ta se pojava naravno donekle tumači sterilnošću tadašnje originalne dubrovačke književnosti i do nje možda ne bi došlo u toj mjeri, da je Marin Držić živio u 18. st. Posljednja riječ u proučavanju teme »Molière u Dubrovniku« nije još dana. M. Deanović je označio metodu kojom valja poći, da se uzmogne ocijeniti koliko je pojedini prijevod izravan ili izazvan talijanskom verzijom, a kako on prema i kritično izdanje svih tih prijevoda, to postoji nada, da će i tu doskora doći do novih rezultata.

R. Maixner

W. J. Entwistle & W. A. Morison, RUSSIAN & THE SLAVONIC LANGUAGES, London 1949. (Faber Great Languages Series.)

Slavonic Studies have never taken a prominent place in the university curriculum in Britain. Until the recent war they were carried on by individual scholars. The short-lived Anglo-Russian relations of the First World War resulted in the foundation of several chairs of Russian, little more. But with the return of large numbers of students to the Arts Faculty after the Second World War, more advantage began to be taken of the undergraduate courses that had existed, largely on paper, for two decades or more. And Russian had during

the War been introduced into some secondary schools as the spare-time work of teachers of other subjects.

It was in this context that the post-war Report of the Scarbrough Commission on the teaching of Oriental and Slavonic languages was prepared. (As regards oriental languages, of course, the general position of studies other than those of the outstanding British specialists was and is even less advanced.) This recommended to the Government the encouragement of Slavonic studies, especially Russian, in the universities and to some extent in schools.

The whole question of the implementation of the detailed recommendations of the Report, as accepted in principle by the Government, would require separate treatment. For the purposes of this review it is important to note the academic problem posed to British university teachers of Slavonic in this situation. The previous generation of Slavonic scholars, already trained in the classical, Oriental, or West European field or fields, had relied on authorities in German, French, and other languages, apart from those in Slavonic languages themselves. There was not in English (with the exception of minor articles) a single work on Slavonic languages above the standard of the often mediocre, though sometimes very praiseworthy, practical grammars; and few books on Slavonic history or literature. Now, if the vicious circle by which the schools provided no university students and the universities no school-teachers is to be finally broken, and if the British are to get to know the Slavs without the mediation of other cultures, there is an urgent need for an academic literature in English to be built up rapidly but on a sound foundation.

For this Messrs Entwistle and Morison have tried to supply a "central core of doctrine" in their newly-published book. It is significant of the state of learning in the field, and of the band of pioneers who have devoted and are devoting to it time snatched from other occupations, that neither of the scholars asked by Messrs Faber and Faber to contribute the Slavonic member of their series "Great Languages" is a university teacher of the subject. Professor Entwistle, besides being general editor of the series, is primarily a Spanish scholar, and Dr Morison left university work in Slavonic for the British Broadcasting Corporation; and the authors frankly state that many faults in the book are due to the great stress and wartime conditions under which it was written.

There is no doubt that the book constitutes a landmark in British Slavonic studies. Its primary purpose, of laying the foundation for the independent development of Slavonic philology in the English-speaking world, can be said to have been substantially achieved — provided that others will, and otherwise have the means to, follow what has been begun (and the reports of the sales of the book in Britain are encouraging). Anything said in criticism of other aspects should not be taken to detract from this essential merit.

But as a contribution to British linguistics, even to the "Great Languages" series, or as what is claimed for it by the publishers, a first "continuous historical statement" (of Slavonic) in any language, the question is more doubtful. It is not only a matter of minor slips and errors, due to the inaccessibility of authorities, and so on. The whole conception of the book, from a scientific linguistic point of view, or at least certain major features of its plan, are questionable, and certain objectionable details seem to have their origin in this fundamental unclarity rather than in isolated accidents.

The plan of the book rests on several assumptions, no doubt largely unquestioned among Englishmen not specialists on the subject-matter of any one of them. The first is that Russian is not only the most important Slavonic language, but has an importance of an order far above virtually all the rest put together. In a sense, it must be admitted that this is true. Russian is a "great language" in a practical sense, one of the topmost few world-languages, while (with negligible exceptions) no other Slavonic language is used outside its native country. But here a question arises about the Faber series as a whole. If it is about "great languages", why devote parts of some of its books to other languages? Having begun with books devoted exclusively to Greek, German and French, it then went over to Spanish "together with Portuguese, Catalan, Basque": and "Sanskrit and the Languages of India", "The Semitic Language (sic)", and "The Celtic Languages", are in preparation. It may be argued for example that the modern languages of the Iberian Peninsula are inseparable from Spanish, their history being dominated by it; be that as it may, the history of most Slavonic languages, at least until the last century, could no be said (nor of course is it said by the authors) to be chiefly influenced by Russian. And a student of Slavonic may be forgiven for suggesting that in some of the other senses in which greatness is claimed, quite rightly, for Russian, some at least of the other Slavonic languages could stand on their own feet — if practical exigencies did not press them into one volume.

(Or we might take the analogy of "The Chinese Language". Here the author is driven by the prevailing ignorance and confusion on the subject to an exposition of the linguistic relationships of Chinese and other East Asiatic languages, before proceeding to a detailed account of the great language itself — but without at all attempting to deal with these languages as such [in the same way as Indo-European relations are treated in the other books]. Now an account of Russian could have similarly used the evidence of Slavonic as a whole; but on the contrary, West and South Slavonic are placed in *Entwistle* and *Morison's plan after Russian*.)

A second assumption is that Ukrainian and White Russian, and the minor languages of the other two groups, such as Macedonian, have importance only in relation to the major languages of the groups. This and the first assumption have in common an implication of the inequality of nations (qualitative determined by quantitative), or more specifically a virtual denial of nationhood to peoples long deprived of its outward form. Here one may suspect a vestige of the influence of German imperial thought on West European scholarship (also manifested in Meillet's attitude to Ukrainian and White Russian).

(As to the assumption that what Meyer calls the "sea" of Slavonic dialects can be separated, on the basis of the literary languages emerging from it, into East, West and South, the fact that it is literary languages with which the book is concerned is sufficient to justify it — but the book is not altogether consistent in this — compare the final "assumption".)

Another assumption also connected with modern nationality seems to have been unavoidable in the present state of our knowledge. That is the hypothesis that the Indo-European languages were once one, spoken by what Meillet has called "*une nation indoeuropéenne*" — at a time of social development to which nations were unknown. It is of course easy to expose contradictions in this view and its linguistic corollaries, *les easy* to replace it: and to stick to it, or a modified form of it, as a working hypothesis with which to begin the

history of the Slavs, is quite understandable. But this does not excuse the total absence of any kind of reference to Soviet Russian arguments on the subject, and the confusingly vague nature of the consequent picture given (e.g. p. 28 "...the Slavs may have been partly implicated in the movements of other nations...").

Then there is the assumption that the difference between the latest "Proto-Slavonic" and Old Slavonic can be ignored for some purposes. "Old Bulgarian was not the common parent" but it "is clearly an advantage to quote attested forms rather than ones due only to inference from the sum of the languages today" (p. 50). The result is a chapter "Common Slavonic and Old Bulgarian", containing "OSL. OB" forms. But a further, quite unconscious, assumption that Proto-Slavonic was more like recorded Old Slavonic than "inference from the sum" warrants, appears in the explanation of *jb- > j/-* in WSl, pp. 88-89, 299.

Finally there is what can only be called an assumption that the distinction between synchronic and diachronic linguistics does not matter. The Sausserian extremists would no doubt reject completely a plan like this book's, which treat both aspects of Russian and the other Slavonic languages, or at least demand that it should have two separate parts. I think this sundering of the two is mistaken; but the relating of them is not going to be helped by the confusion between them exemplified here.

Examples of this confusion are: p. 319, the implication that *spat* is typical of Czech "supines"; similarly with *u víře*, p. 351; "sociative" and "true instrumentals", p. 138 (historically very interesting, but obscuring the descriptive); and kindred confusions, including ignoring of the lag between pronunciation and spelling: "almost indistinguishable" phonemes, p. 184, ad ped., p. 187, YI.; "sort of glottal stop", p. 187, ped.; "hard and soft vowels", passim, especially the confusing "hardening of *e*" in Slovak, p. 305: with this, p. 305, l. 12, read "in syntactical union"; p. 363, "stressed *a*" in Bulgarian (as against p. 366); p. 381, treatment of Bulgarian article (as against p. 390).

Other possible corrigenda (apart from obvious misprints) are: p. 17, "upper courses", read "lower"; p. 35, mid., read "Dnieper"; p. 53, l. 8, read "vrkasya"; p. 82, init., and p. 361, "soft jer did not normally leave behind a softened consonant" in Proto-Czech (the complaint here as elsewhere is over-conciseness); p. 135, top, read *-nām G*, add *-ūs A*; reasoning by "tendency", p. 159, ad ped., i. e. "persistence" of nursery-names not explained; similarly p. 160, ped. "a taboo... dangerous animal"; p. 186, l. 6, "a hard" (as against p. 197); p. 296, "balance in adjectives", over-particular; p. 324, "u-flexions..." (corrected on p. 354); p. 343, add *M -é*; p. 352, "Czech imitates German..."; p. 368, Bulgarian *türt?*; p. 378, Bulgarian does not distinguish sequence of tenses in past and present; Aorist (unmarked)-Imperfect (marked) is not distinguished from Perfective (marked)-Imperfect, and p. 380, it is not stated that the conditional Imperfect given is Perfective; p. 381, read "stomasi".

To sum up: the book does provide something hitherto lacking in English (and at least attempts something new in any language), and can provide a sufficient basis for the further development of British scholarship in Slavonic philology, if it is not only resolutely followed up, but thoroughly criticized from all points of view.

J. Ellis

Rudolf Badjura, LJUDSKA GEOGRAFIJA. Terensko izrazoslovje. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1953; str. 1—337.

Pri Državni založbi Slovenije je pred kratkim izšlo zanimivo delo *Ljudska geografija* (Terensko izrazoslovje), Ljubljana 1953, izpod peresa znanega starega planinskega in športnega publicista Rudolfa Badjura. Ne nameravam se z uničujočo kritiko lotiti napak in pomanjkljivosti, katerih je z jezikoslovnega stališča v knjigi precej, saj avtor ni lingvist. Vendar bi se vsaj najbistvenejših lahko izognil, ako bi se pred tiskom posvetoval z jezikoslovcem. Tudi takšno, kakršno je, je delo še vedno upoštevanja vreden prispevek k naši skromni toponomastični literaturi in bo, kritično uporabljeno, lahko koristilo bodočemu raziskovalcu. DZS je kljub sedanji resni knjižni krizi pokazala veliko razumevanja in oskrbela okusno opremljeno izdajo Badjurovega dela, tako nenavadnega po zasnovi in izvedbi.

Avtor je seveda popoln amater v imenoslovju. Težavnemu in zapletenemu etimološkemu in semantičnemu luščenju imen, ki zahteva obsežnega, podrobnega zgodovinskega in primerjalno jezikoslovnega aparata, ne bi mogel biti kos. Vodili pa sta ga živo zanimanje in ljubezen do stvari. V desetletjih svojega planinskega udejstvovanja, pisanja Vodičev po naših gorah in drugega podobnega dela si je nabral veliko krajepisnega in slovanskega gradiva, ki ga je razumljivo venomer vznemirjalo. Zato se je polagoma izoblikovala v njem ideja, da preišče vsaj to, kar je tako temeljitemu praktičnemu poznavalcu Slovenije mogoče preiskati, namreč imena, ki imajo kakršno koli zvezo z oblikovitostjo tal, tako imenovana morfonima. To mu je deloma uspelo. Ni izčrpal vseh, pri današnjem stanju raziskovanja ne samo slovenske, ampak celotne južnoslovanske toponomastike niti temeljito pripravljen strokovnjak še ne bi mogel misliti na definitivno obdelavo tega kompleksa imen. Badjura pa je delal osamljen, brez globljega poznavanja strokovne onomastične literature, razen nekaj starejših izjem. Naslanjal se je samo na tradicijo ljubiteljskega krožka okoli Planinskega vestnika, iz katerega je zrastel tudi rajnki Henrik Tuma, pred Badjuro najbolj tipični predstavnik naših toponomastičnih amaterjev. Tumov vpliv se včasih pozna tudi v *Ljudski geografiji*, vendar ji je večkrat v škodo kakor v korist. Tuma si je domišljjal, da je jezikoslovec. Ustvaril si je svoje lastne, včasih silno fantastične jezikoslovne predstave iz slabo prebavljenega čtiva in te so ga pogostoma zavedle, da je pri zapisovanju imen na terenu slisal tisto, kar je želel slišati. Zato je obsežno gradivo, ki ga je s tolikšno požrtvovalnostjo in naporom nabral na svojih turah, uporabno samo z določenimi pridržki in z veliko previdnostjo. Nočem očitati Badjuri istega greha. Nobenega vzroka nimam in še manj dokaza, da bi dvomil v verodostojnost njegovih zapisov. Toda sledil je Tumi pri etimologiziranju, kar pa se mu je le redko posrečilo. To je najšibkejša stran Badjurove knjige.

Kakor pred njim Tuma posega tudi Badjura daleč v Alpe in išče v vrsti podobno zvenječih nemških oronimov in ledinskih imen slovanskih korenov. Ne upam si soditi o njih, to je naloga germanistov, da jih preverijo. Nekatere primerjave se že na prvi pogled zde dokaj neverjetne in, tudi če so včasih slučajno pravilne, so povečini prav gotovo plod jezikovnega diletantizma.

O slovanskih toponimih na avstrijskih tleh imamo že ogromno literaturo, saj se s tem problemom ukvarjajo že skoraj celo stoletje. Toda varno in zanesljivo so se dala do sedaj izluščiti samo imena, o katerih imamo ohranjene historične zapise, in še med temi je mnogo spornega gradiva.

Z ledinskimi imeni v Alpah, za katera seveda manjkajo vsi starejši podatki, se je doslej, kolikor je meni znano, resno ukvarjal samo graški komparativist

W. Brandenstein v razpravi *Die Berg- und Flurnamen in der Granatspitzgruppe*, ZONF IV, 1930, str. 155 d., ter v knjigi *Führer durch die Granatspitzgruppe*, Wien, 1928.

Toda to so šele prva, silno nezanesljiva tipanja in Brandenstein je, seveda kritično, črpal tudi iz Tume, kar se mu je zdelo porabnega. Nobenega dvoma ni, da so tudi v ledinskih imenih v Alpah sledovi nekdanje slovenske naselitve, vendar bo to mogoče izpričati šele takrat, ko bodo nemška ledinska imena v posameznih pokrajinah podrobno germanistično obdelana in bomo tudi mi o naših slovenskih vedeli nekoliko več, kakor vemo danes. Vse, kar sega preko Visokih Tur naprej v Zillertalske Alpe in više, je skrajno sumljivo in nima po vsej verjetnosti dosti opraviti s Slovenci. Celó nekateri nemški toponomastični delavci, in to niti ne še tako stari, kakor na primer K. Schiffmann, so pripisovali Slovanom prevelik delež pri imenih severnejših avstrijskih pokrajin; toda njihove etimologije niso obveljale niti pri slavistični niti germanistični kritiki. (Splošen pregled in problematiko glej pri M. Vasmer, *Alpenslavische Ortsnamen und slavische Lautgesetze*, KZ LI, 1923, str. 45 d., in M. Vasmer, *Die slavische Ortsnamenforschung in den deutschen Teilen des früheren Österreich 1914—1927*, ZfslPh VII, 1930, 411 d.)

Za dokazovanje slovenskega porekla imen v Alpah je premalo, ako se sklicujemo samo na zvočno podobnost. Naj navedem za primer samo znano ime *Pustertal* na Tirolskem, slovenizirano *Pustrica*, kar izvaja Badjura (str. 257) iz slovenskega pridevnika *pust*. To je že stara etimologija, omenja jo že Miklošič (*ONappell*. 512), vendar sodijo vsi novejši raziskovalci, da je *Pustertal* (pisano prvič leta 973 *Pustrussa*) predсловanskega porekla. Literaturo glej pri Pirchegger, *Slav. ON im Mürzgebiet*, 1927, 106; Kretschmer, *Glotta* XXX, 131; Battisti, *Dizionario top. Atesino* II, 1938, 66. Dvom v pravilnost te razlage bi opravičila koroška imena *Pustrica*, nem. *Pustritz* pri Grebinju, pisano ca. 1172 *Psters*; 1182—1187 *Pusters* itd. (F. Kos, Gr. IV, indeks) ter gorsko ime *Pustrica*, 1167 *Pústirs*, katerih Badjura ne omenja, a bi bilo to nujno potrebno, ako bi hotel braniti staro Miklošičevo etimologijo pred novejšimi avtorji.

Mnogo bolje bi bilo, da bi se Badjura vsej tej komplicirani problematiki prehajanja imen iz jezika v jezik raje izognil in se omejil samo na domače ozemlje. Nobenega smisla nima, da bi se bahali z obširnimi pokrajinami, katerih v teku zgodovine nismo izgubili zaradi nasilnega ponemčevanja, ampak, kakor kaže toponomastika, zaradi preredke naselitve, in dajali tujcem pretvezo, da nam očitajo šovinizem in znanstveni diletantizem. Kar je dokazljivega in dokazanega, si samo izsili priznanje.

Toda tudi etimologijam domačih imen pri Badjuri bi se dalo marsikaj očitati. Tako razlaga na str. 87 imena *Ljubljana*, *Ljubija*, *Ljubelj*, *Ljubno*, *Ljubnik* in *Lobnica* iz skupne osnove *leb*, *lob* »Hirschalle, Anhöhe, Hügel«. Ta imena so po svojem poreklu dokaj različna, okoli njihove problematike se je razvila že obširna literatura in predstavljajo zaradi slovenskih dialektičnih sprememb (sovpad glasov *l* in *ʃ* ter moderne vokalne redukcije) in drugih težav eno izmed najbolj zapletenih skupin v slovenski toponomastiki. Že Miklošiču so ta imena povzročala velike težave in ni si bil na jasnem, kako naj jih opredeli.

Imena tipa *Lobnica* lahko takoj izločimo od ostalih. *Lobnica* je na našem ozemlju pogost hidronim in tudi toponim. Med pritoki Drave sta *Lobnica* in *Lobničica*. (Historične zapise za prvo glej pri Zahn, ONB, 315, za drugo Jaksch, Mon. Carn. IV, Nr. 1834.) Druga *Lobnica* je pritok Kokre, *Lobnik* pa pritok Bele pri Železni Kaplji (Potočnik, Voj. Kor., 37). Ni izključeno, da so ta imena samo plod disimilacije *-bn-* < *-mn-* in imamo pri njih opraviti z osnovo

**Lomnica*. Glasovna skupina *-mn-* je dala v bavarščini regularen refleks *-bn-*, prim. imena *Lobning* itd., možen pa je enak disimilatorični proces tudi v slovenščini, n. pr. *Gubno* < *gumno* (Ramovš, HGr. II, 95). V Beli krajini sta dve vodni jami z imenom *Lobešnica* (KLDB, str. 128 in 141). Poleg tega najdemo v KLDB tudi še imena: *Lobček*, *Lobič* in *Lobšek*. Zdi se, da to ime pri Srbih in Hrvatih ni razširjeno; ARj VI, 132, navaja kraj *Lobnica* s pripisom »nejasno ime«. Miklošič, *ON aus PN*, Nr. 171, omenja pod geslom *lob-* samo nekaj čeških, poljskih in lužiških imen, kakor *Lobava*, *Lobeč*, *Lobkovice*, *Lobaczów*, *Lobeček*. Zgoraj naštetim slovenskim imenom se Miklošič izogne. Po tvorbi sodeč, je upravičena njegova domneva, da so ta imena iz antroponima, čeprav je moral pripisati opazko »Personenname fehlt«. ARj (zgoraj cit.) navaja iz narodne pesmi posesiv iz patronimika *Lobaševa*. Za antroponim bi govorila tudi češka led. imena *Lobatín*, *Lobec*, *Lobez*, *Lobkov* (Sedlaček, *Snůška* 236) ali imena ruskih rek *Lobačilja*, *Lobčanka*, *Lobna* (Maštakov, *Dnjepr* 259). Vprašanje je, ali spadajo sem tudi hidronima *Lobža*, *Lobžanka*, poljsko *Lobžonka*, *Lobžów*, *Lobžowo* (Kozierowski, IV, 424, izvaja ta imena iz poljskega *lobož*, stč. *lobie* »ime neke rastline, plevel«). S korenem *lub-* ta imena nimajo nič opraviti, ker ta sploh ni izpričan med slovanskimi toponimi. Tudi glasoslovno ne more biti *o* < *ъ* (slovensko *lobanja* pišemo pod vplivom sbh. *lubanja*). Za rusko reko *Loba* (*Volokolamsk*) sodi M. Vasmer, *SB Preuss. Akad.* 1932, XXIV, 662, da se ujema, ako je iz **Luba*, z baltskim hidronimom lit. *Luba*, let. *Luba* muža (o teh Būga, *Tauta ir žodis* I, 28), torej bi bila to stara izposojenka iz baltščine.

Gorsko ime *Lubnik* nad Škofjo Loko (pisano leta 973 *mons Lubnic*, Kos, Gr. II, 444, in leta 1291 in *der Lufnik*, FRA II, 36, 194) je po vsej verjetnosti iz korena **lub-*, slov. *lubje*, kakor češko *Lubník*, *Lubná*, *Lubno* ali rusko *Lubjana*, *Lubjanka* itd. (Miklošič, *ON aus appell.*, Nr. 321). Historični zapisi bi kazali na *Lub-*, ker se staro *Ljub-* javlja drugače v nemški grafiki, današnji lokalni izgovor pa bi dopuščal obe izhodišči, ker poznajo švapanje (prehod *lu* > *lu* > *u*) šele više na Gorenjskem.

Precej težav pa povzročajo imena in osnove *ljub-*. Pri vseh slovanskih narodih srečamo izredno število toponimov, izvedenih iz antroponima *Lub-* (gl. Miklošič, *ON aus PN*, Nr. 118) s številnimi izvedenkami, kakor *Ljuba*, *Ljuban*, *Ljuben*, *Ljuboš*, *Ljuboh*, *Ljubša*, *Ljubor* itd., ter sestavljenkami *Ljubogost*, *Ljubomir*, *Ljubomysl*, *Ljuborad* in pod. ter iz njih izvedenimi hipokoristiki. Po njihovi razširjenosti upravičeno sklepamo, da so bila osebna imena iz osnove *Ljub-* poleg osnove *Rad-* najbolj pogostna pri starih Slovanih. Vendar pa nimamo za vsak toponim izpričanega ustrežajočega antroponima. V KLDB najdemo dolgo vrsto toponimov tega tipa, n. pr. *Ljubnica*, *Ljubečna*, *Ljubečno*, *Ljubek*, *Ljuben*, *Libna*, *Libanja*, *Libanjski vrh*, *Lubas* (?), *Lubež*, *Lubično*, *Ljubečno*, *Ljubgojna*, *Ligojna*, *Ljubstava*, *Ljubstova*, više na Štajerskem *Ligist* (leta 1173 pisano *Lubgast*), ali hidronima *Ljubenica*, *Ljubenščica*, *Ljubešnica*, *Ljubnica*, *Libanja* in druga.

Lju- je deloma prešlo v *lji-*. To je mlada slovenska dialektična poteza, ki nima nič skupnega s češčino (*Libeň*, *Litoměřice*), prav tako pa tudi ne s sporadičnim zgodnjim južnoslovanskim prehodom *lju-* v *lji-*, o katerem govori M. Vasmer, *Slaven in Griechenland*, 276, in ga za bolgarščino omenja Mladenov, *Bulg. Spr.* 89. *Libelj* pri Krškem je še leta 1445 zapisano: *Lubel*. V vzhodnoštajerskih narečjih se je ta prehod izvršil preko *u* > *ü* in dalje v *i*, tako n. pr. v *Libanja*, potok pri Ormožu, ali v *Libenica*, pritok Ledave. V dialektih, ki ne poznajo prehoda *u* > *ü*, pa je *i* asimilacijski produkt zaradi palatalnega *l*. Primerov najdemo mnogo po različnih krajih Slovenije, n. pr. *Libučje* pri Pliberku (v XII. stoletju se je Pliberk imenoval *Liupicdorf*, Lessiak, *Carinthia* 1922,

str. 276) s hribom *Libič* (nem. *Liebitschberg*) in potokom *Libučka* v okolici. Enako potok *Litoženca*, pritok Drete (v Dnjeprovem bazenu je reka *Ljutežec*, Maštakov, *Dnjepr* 261), ali *Libija* v Savinjski dolini. Drugje spet se je nenaglašeni *u* reduciral v polglasnik ali zaradi sosesčine *l-a* izpadel. Nemci so slovenski *u* za palatalnim *l* substituirali s svojim *ü*, pisano *iu*, ki se je nato preko *eu*, *äü*, pisano *eo*, razvil v *oi* in dalje v novejšem času v *ai*, n. pr. *Loiben* (860: *ad Liupinam*), *Loiwen* (1260: *Leuban*), *Langenlois* (1080: *Liubisa*), *Loibes* itd., vse to iz slovanske osnove *Ljub-* (Steinhauser, *SB Wien. Akad.*, 206, I, 1927, str. 11, 12 in 15).

Nemogoče pa je danes že izreči zadnjo besedo o imenu *Ljubljana*. Starejše razlage, pri katerih niso sodelovali lingvisti, prihajajo komaj v poštev. Prvi, ki je ime poskušal razložiti, je bil humanist in kasnejši papež Aeneas Silvio Piccolomini v delu *Opera geographica et historica*, 260. Ta je ime tolmačil iz latinskega *ex Lugea palude*, torej iz antičnega imena *Ljubljanskega barja* (*ἔλος Λουγίων* Strab. VII, 314, glej Pichler, *Austria romana*, 161). Enako razlaga ime tudi humanist Hartmann Schedel, *Liber Chronicarum*, Nürnberg 1493, 277: *... hoc oppidu sclavi & itali lublana vocat ex lugeo palude sumpto vocabulo*. Valvasor, *Die Ehre*, str. 665 in 674, prvi navaja slovensko rečno ime *Lablaneca*, razlaga pa samo nemško *Laibach*, ki je po njegovem nastalo iz *Lauerbach*, pomeni torej »voda, ki nikoli ne zmrzne«. Linhart, *Versuch*, 206—207, je sklepal, da je podlaga slovenskemu imenu oblika *Ljubljena*, nemškemu pa lok. plur. (po Linhartu ablativ) od *Ljuba*. To razlago je prevzel tudi Vodnik, *Lubl. Novice* I, 1797, št. 91, in jo skušal dopolniti s pripombo, da v več krajih na Dolenjskem pravijo *Lublena*. Tudi Metelko, *Lehrgebäude* 1825, str. 190, razlaga *Laibach* iz *Ljubah*, lok. plur. od *Ljube*, slovensko ime pa je po njegovem razširjeno s sufiksom *-jan*, *Ljubljan*, kakor *Dobljan* od *Dob*. Pomen bi bil »ljubek, amoenus« (kakor *Aemona*). Podobne razlage imata tudi Poženčan in Trstenjak. Iz osnove *lǔbǔ* pa je prvi poskušal razlagati ime *Ljubljana* Jarnik, *Versuch eines Etymol.* 1832, 81, ki pravi o *Ljubljani*: »*Laibach*, in der Front der Citadelle erbaut.« Za njim so to ponavljali tudi drugi, tako dr. Orel v *Novicah* 1843, str. 36, in dr. Bleiweis v *Novicah* 1852, 375. Nemško in nemškutarsko usmerjeni avtorji pred Miklošičem pa skušajo dokazati primarnost nemškega imena pred slovenskim. To so predvsem Lipich, *Topographie* 1834, str. 1, Costa, *Reiseerinnerungen* 1848, str. 8, in v *Laibacher Zeitung* 1854, str. 46, dalje Klun, *Archiv* 1852 in *Mitteilungen des hist. Vereins für Krain* 1852, 83, prav tam tudi Elze. (Vso to starejšo literaturo navajam po zapisih dr. Tineta Logarja.)

Prvo jezikoslovno utemeljeno razlago imena *Ljubljana* je podal Miklošič v zborniku *Vodnikov spomenik* 1859, str. 182 dalje. Po njegovem je *Ljubljana* tvorjena iz osnove *ljub-*, ki pa naj bi bila zgolj onomastikon in nima nič opraviti z *Ljubiti*, ker se sufiks *-jan* nikoli ne pritika verbalnim korenem s takšnim pomenom. Osnova *lǔbǔ* se mu zdi izključena zato, ker krajevna imena iz tega korena niso nikjer izkazana in se iz nje ne bi dalo razložiti nemško ime *Laibach*. Ime *Ljubljana* je prvotno pomenilo prebivalce kraja *Ljub* (sing. *Lublaninǔ*, plur. *Lublāne* in iz tega kasneje, ko se je zveza pozabila, novi sing. *Ljubljana*). Nemško ime *Laibach* naj bi se preko *Laubach* razvilo iz lok. plur. *Lublāh* in to iz *Lublānechǔ*. Da v nemškem *Laibach* ni epent. *-l-*, pojasnjuje Miklošič, da je *-l-* za labialom mlajšega datuma ali pa se je izgubil v razvojnem procesu. Miklošiču se ni zdelo verjetno, da bi bila izhodišče oblika *Ljube*, lok. *Ljubah*, ker kraj vendar ni imel dveh slovenskih imen.

To je bila kar dobra razlaga za tisti čas. Na splošno so jo sprejeli tudi nemški znanstveniki in Egli, *Nomina geographica*, Leipzig 1893, 521, pravi: »*Laibach*, *Laybach*, *Ljubljana* dürfte trotz des deutschen Klanges und trotz der

Annahme, dass sie an Stelle Amona, Haemona zur Zeit Karl d. Grossen und zwar durch Franken erbaut worden sei, ursprüngl. slavisch sein und wie der Flussname Laibach nur eine der deutschen Zunge mundgerechte Umbildung der Urform sein.»

Na rečno ime *Ljubljana* je postal pozoren že Alfonz Müllner, *Emona* 1879, str. 199 d. Njegova razlaga je z jezikovnega stališča diletantska (ime izvaja iz *lub »cortex ali calvus«*), zdelo pa se mu je, da je krajevno ime nastalo iz rečnega. (Že Schönleben, *Aemona syndicata* 69, sodi, da je nemško ime *Laupach* povzeto po *»communo amnis vocabulo«*). Iz imen treh izvirov *Ljubljance*: *Mala, Velika Ljubljana* in *Ljubija* je sklepal Müllner, da je prvotno ime *Ljubija* in da je *Laibach* nastalo iz *Ljubjah*. Danes smo prepričani, da je bilo *Ljubljana* tudi starejše ime za reko. Slovenskega imena sicer nimamo izpričanega pred Valvasorjem, sklepamo pa na to lahko iz nemških in latinskih zapisov. Reka se imenuje 1254: *iuxta fluvium Leybach*, 1260: *fluvii Laibaci*, 1265: *in Leybacum*, 1275: *ad amnem Labacum*, 1514: *ze Laybach an dem wasser; vischrecht ze Leybach an dem Wazzer* (M. Kos, STL, rkp.). Pomanjševalna oblika *Ljubljana* je nekoč pomenila *Gradaščico*, kot pričajo historični zapisi za to reko, 1271: *circa decursum minoris fluminis dicti Laibach*, 1277: *flumen minus dictum Laibach*, 1482: *klain Laibach*, 1496: *mull an der Laibach gelegen*. Na to ime bi spominjal še danes zaselek *Ljubljana* (v dialektu *iblanca*, 1462: *klain Laybach*, 1490: *klain Laibach, an der klainen Labach*), ki leži zahodno od *Horjula*, blizu izvirov enega glavnih pritokov *Gradaščice* pri *Sp. Joštu*.

Da je moralo biti *Ljubljana* staro rečno ime, bi pričalo tudi nemško poimenovanje *Vrhnike*, že od nekdanj *Oberlaibach* (pisano 1508: *Oberlaybach*, 1525: *superioris Laibaci*).

Nemška oblika imena *Ljubljana* je že zelo zgodaj zbudila pozornost germanistov. Ime mesta je prvič zapisano 1144: *Laibach*, 1146: *Luvigana*, od 1163 dalje večkrat *Leibach*, 1167 *Laybacum*, od 1242 dalje *Leibacum*, zapisi *Laubach* se pojavijo šele v 15. stoletju. *Leibacum* in *Laybacum* je polatinjeno iz nemškega *Laibach*, zgodaj izpričana oblika *Luvigana* v italijanski grafiki bi govorila za starost slovenskega imena.

Germanistom je *ai* v *Laibach* povzročal velike težave. Vážna je obširna in temeljita polemika med J. W. Naglom in O. Brennerjem (W. Nagl, *Studien über den Vokalismus der bair.-österreich. mundarten* in *Blätter f. niederösterreich. Landeskunde* 1890; Brenner je odgovoril v *PBB XIX*, 1894, 476; nato spet Nagl v *Zeitschrift f. deutsche Mundarten I*, 75 d. in Brenner še enkrat *PBB XXI*, 1896, 573 d.). Rezultat te polemike bi bil — kratko povedano — da tako zgodaj ne more biti nemški *ai* iz slovenskega *u* za palatalom. Enakega mnenja je bil tudi P. Lessiak v *PBB XXVIII*, 1903, 83, kjer ponovno analizira vse izvore nemškega *oi* in pri tem dostavlja: *»Auffallend ist das ā in lāmāx, Laibach (slov. Ljubljana), die nördl. mundarten, ebenso Zarz haben oa. Gotschee oi < ei.«* E. Kranzmayer v *Carinthia* 1933, str. 39, trdi celo, da nemško ime *Laibach* nima kljub podobnosti nič skupnega s slovenskim *Ljubljana*, in v posmrtni izdaji Lessiakove knjige *Die Mundart von Zarz* 1944, str. 28 (gl. tudi str. 105—6 in 108), razlaga isti avtor ime *Laibach* iz stvn. *Laibacha »bleibendes, beständiges Flussgewässer«*.

To je seveda pretirano in nesprejemljivo stališče pri dveh tako podobnih imenih. W. Nagl je kljub svojemu porazu v polemiki vztrajal pri svoji kasnejši formulaciji. V *Geographische Namenkunde* 1903, str. 63, pravi: *»Die mundartliche Form ist Lābāch, vielleicht auch Lābā und dieses -a- kann fränkisch auf -ai- wie auf -au- gedeutet werden. Es ist also ganz gleichgültig, dass -au- (Laubach) erst 1456 geschrieben wurde, denn -ai- 1140 bedeutet denselben Laut — aber keineswegs das -i- von lipa (Libnitz). Die Bayern haben das fränkische*

-a- fälschlich so aufgefasst, wie es jene älteren Schreibungen mit -ai- taten und sprechen Loabach.« (Glej tudi Nagl, *Das hohe -a-*, str. 15, in *Zeitschrift f. österr. Volkskunde* I, 167.)

Nov argument, vendar dokaj relativne vrednosti, je k temu germanističnemu sporu prispeval J. Kelemina v razpravi »Ljubljana (Imenosloovna študija)«, Razprave SAZU I, 1950, 65–108, kjer opozarja na kroniko Simona de Keza, *Gesta Hung.*, c. 35, nastalo v letih 1282–85, toda zajeto iz starejših kronik, kjer se pripoveduje, da so Ogri leta 901 napadli Carinthio, in v tem poročilu je verjetno mišljena Ljubljana pod imenom: *ultra castrum Leopach* (H. v. Mügelin: *enhalp Leroppach*, cod. Monac. *Leybach*). Oblika *Leopach* se zdi Kelemini staro-frankovska; frankovski -eo- > -io- > -ie- > -i-, pisano -ie-; bavarska oblika bi bila *Liupach*. Kelemina meni, da je treba računati z različnimi refleksi v poznejšem nemškem razvoju diftonga -eu-, -iu-, pri tem pa nemški dialekti na Kranjskem niso bili enotnega značaja.*

Toda vrnimo se k slovenskemu izhodišču *ljub-*. Miklošič se je v svojih kasnejših toponomastičnih študijah izogibal *Ljubljane*. Ne omenja je med izvedenkami iz antroponima *ljub-* (ON aus PN, Nr. 181), toda tudi v ON aus *appell*. ne navaja neke posebne, za alpske Slovane karakteristične osnove *ljub-*, o kateri govori v svoji prvi, zgoraj omenjeni študiji.

Drugačno pot pri razlagi imena Ljubljane je ubral L. Pintar, *Ljub. Zvon* 1908, str. 245–48 in 310–313. Ta postavlja znova za izhodišče osnovo *lubb*, ki je po njegovem mnenju tudi v drugih imenih, n. pr. v *Lbija*. Prehod končnega -e- > -a- v **Lbbjane* razlaga z vokalno harmonijo, kar je seveda nemogoče. Nemško ime *Laibach* naj bi nastalo iz lok. **Lbbjah* kakor *Sairach* iz *Zwrrjah*, *Laipach* iz *Lipljah* itd. **Lubb* pa veže z grškim *λόφος* »Nacken, Hügel, Helmbusch«. Pintarjeva izvajanja je skušal popraviti mladi Ramovš v JA XXXVI, 1916, 451; kakor Miklošiču in Pintarju se je tudi njemu zdelo, da imena *Ljubljana*, *Ljubija*, *Ljubelj* in *Ljubno* nimajo nič skupnega z osnovo *ljub-* »liebe«, toda iz zapisov imena *Ljubljana* pri protestantskih avtorjih in iz izgovora v današnjih dialektih pravilno in nedvomno izključuje vsako možnost, da bi bila v teh imenih osnova *lubb* in ne *ljub-*. Suponiral pa je, da bi utegnili biti to *ljub-* iz polne prevojne stopnje **leub(h)-* h korenu **lub(h)-*, iz česar naj bi bilo verjetno slovansko *lubb*. Škrabec, *Zbrani spisi* I, 32, je pozdravil to rešitev, namreč Pintarjevo z Ramovševo korekturo kot edino možno, ker prebrede vse težave.

Kljub temu Ramovš kasneje ni več vztrajal pri tej svoji mladostni razlagi, nastali pod vplivom Miklošičeve domislice, da imamo opraviti z dvema različnima osnovama *ljub-*, saj je dokaj šibko podprta. Tudi imena *Ljubno* in *Ljubelj* je mogoče razlagati iz slovanskega antroponima. V češčini imamo *Libno* (Sed-

* Profesor Kelemina je bil tako prijazen, da mi je še enkrat podrobno preciziral svoje stališče:

V osnovi nemškega imena je stv. -eu-, -iu- (ki se je razvil iz slov. *lub-*). Diftong se je razvil ustrezno zakonom frankovskega in bavarskega narečja.

1. Frankovsko -iu- > -eo- > -ie- > -i-; 907 *Leopach* (ogrski vir); domača zapisa: 1261 *Lodoico plebano de Lybaco*; 1265 *Rodelinus de Leobaco*.

2. Bavarsko -iu- > -oi-; 1164 *Ulrich von Luibach* (neprična listina); 1257 *Laubach* v listini Mainharda, Graff ze Gorrze (Meinhardt, *Die deutschen rom. Handschriften*, 292, rokopis iz Stične 650); 1471 *circa Leubacum* (GMD XXIV, 1943, 13); diftong -oi- je ohranjen v kočevski obliki.

3. Bavarsko -iu- > -ai- (mestno narečje). Oblika *Laibach* je verjetno prišla iz oglejske pisarne. Koroško *lāwa* verjetno iz *Laibach*. (Lessiak, *Mundart von Pernegg*, 75, 1 Anm.)

láček, *Snůška* 214), med ruskimi rekami je dvakrat *Ljubna* (Maštakov, *Dnjepr* 261; iz osnove *ljub-* je v bazenu Dnjepra 54 hidronimov!), poljsko *Lubna*, *Lubnia*, jezero *Lubno* itd. (Kozierowski VI, 234 d.). *Ljubno* so spravljali v ožjo zvezo z *Ljubljana* zaradi historičnih zapisov štajerskega mesta *Leoben*, v dial. *Loibān* (pisano 890, 982, 984, 1051, 1057: *Liubina*, 904 in 925: *Liupinatal*, 1023: *pagus Luipinetal*, toda 1020, ca. 1066, ca. 1070: *comitatus Liubana*). Izhodišče vseh teh imen je slovanski pridevnik *ľubъnъ*. Razmerja med *Liubina*: *Liubana* pa seveda ni mogoče pojasniti s sredstvi, ki jih imamo na uporabo.

Tudi za *Ljubelj* (1239: *in montem Leumel*) ni nujno, da bi iskali druge osnove kakor *ljub-*. Imena tega tipa so pri nas dokaj pogostna, tako hrib *Ljubelj* nad Saleško dolino, *Libelj* pri Krškem, *Ljubelj* pri Smihelu, potok *Ljubela*, pritok Pake, *Ljubelica*, pritok Kokre, vas *Ljubeliče*, nem. *Leifling* v Ziljski dolini (< **Ljubeličane*, Lessiak, *Carinthia* 1922, str. 101 in 111), *Libeliče* pri Labodu (v XII. stoletju *Liūwelich*) ali zaselek *Laib* pri Sv. Ani (istovetno z nemškim imenom za *Ljubelj* = *Loibel*). Antroponim *Lubel* (1551) omenja za poljščino Kozierowski, SO VIII, 351; polj. toponima *Lubel*, *Lubiel*, *Lubla*, *Lublewo*, *Lublin*, *Lublinów*, *Lublice* poleg *Lubola* (Kozierowski I, 148 d.); češ. *Libel*, *Liblin*, *Liblice*; slovaš. *Lublov* (Šmilauer, *Vodopis* 492); polab. *Lubele*, *Lublow*, *Lüblow* (Trautmann, *Elb-* I, 134 in 137); sbh. samo en citat pri Smičiklasu, Cod. III, 151, iz leta 1217: *mons Lubel* pri *Varaždinu*.

Osnova teh imen je antroponim **Lubъlъ*, tvorjen s tipičnim hipokorističnim formantom -*ъlъ*, baltško -*ulis* (Trautmann, *Elb-* I, 133) k antroponimu *Lub-* (napak je ime *Ljubelj* tolmačil Kranzmayer, *Carinthia* I, 1933, 41 < **Ljubъlъ* »der Liebliche«).

Ostaneta nam samo še *Ljubija* in *Ljubljana*.

V HGr II, 62, se je Ramovš omejil samo še na ime *Ljubljana*. Sprejme Miklošičevo razlago, kar se tiče razmerja *Lublāne* — *Laibach*, dostavlja pa, da so ime *Lub-* Slovenci prevzeli najbrž od prebivalcev, ki so pred njihovim prihodom v teh krajih stanovali. Odločil se je torej za razlago iz predсловanskega substrata, ne da bi jo podrobneje modificiral.

Prvi se je zatekel k tej misli že Nagl v zgoraj cit. *Geogr. Namenkunde* 63. Sodil je, da je v antičnem imenu *Vrhnike* = *Nauportus* (Strab. IV, 207 in VII, 314, piše *Ναυποριος*, v drugih antičnih virih *Ναυποριος* ali *Nauportus*), morda osnova **Lauportus*, kjer bi se skrivalo staro ime *Ljubljanice*. Ta se v antiki imenuje najbrž pomotoma *Κοκκόςας* pri Strab. VII, 318, pri Pliniju n. h. III, 128, pa enako kakor kraj *Nauportus*, druga domnevana imena, kakor n. pr. *Aquilis*, se ne dajo točneje lokalizirati. Saria v Leksikonu Pauly-Wiss. XVI, 2, 2008–2014, pod geslom *Nauportus* pa opozarja na ime lokalnega rečnega božanstva v Emoni *Laburus*, ohranjeno na votivnem kamnu, ki so ga našli pri Fužinah (CIL III, 3840). *Laburus* bi se dalo razložiti iz **Laubor-* po ilirskem prehodu *au* > *a*. Kelemina, *Razprave SAZU* I, 98, pa spravlja s tem imenom v zvezo tudi citat anonimnega geografa iz Ravene: *Lebra et Elebra, nomen civitatis Carneolae*. Po njegovem mnenju naj bi bila to *Ljubljana* in *Vrhnika*.

Misel na substratno poreklo našega imena je zapeljiva, žal pa jo glasoslovno kolikor toljko verjetno vsaj za sedaj še ni mogoče izvesti. Podpirajo pa jo imena *Ljubija*. Teh poznamo več na našem ozemlju. Čeprav direktne zveze med imenom *Ljubija* in *Ljubljana* ni mogoče neposredno dokazati, je pa zelo verjetna. V obeh imenih sta sufiksa, ki ju brez nasilnih posegov ni mogoče razložiti zanesljivo iz podedovanih slovanskih osnov. Miklošičeva, še danes ponavljana misel, da bi nastalo *Ljubljana* iz pluralnega stanovniškega imena **Ljubljane*, je za tako zgodnjo dobo vsaj sumljiva. Kljub Skokovemu opozorilu (*Etnolog* VII, 52), da se v Sremu »prebivalce vasi *Ljuba* imenuje *Ljúbljanin*, ni

s tem nič dokazanega. Ime *Ljubljana* ni osamljeno na en sam primer. Težko bi se ozirali na imena manjših zaselkov, kakor je *Ljubljanica* pri Čreškovi (Leksikon občin za Stajersko 37) in neka meni neznan *Ljubljana* na Koroškem, katere omenja Skok idem. iz ustnih virov. Majhni zaselki dobe pogosto posmehljiva imena po večjih mestih. Tako najdemo pri nas različne *Dunaje*, *Majlande*, *Londoni* in celo *Njujorke*, zato tudi *Ljubljana* med njimi ne bi presenečala. Več pozornosti pa zasluži ledinsko ime *L'blanca* pri Žalni, ki jo omenja Badjura. Na Hrvaškem je *Ljubljanica* (ARj VI, 296) in v XIV. stoletju *villa Lwiblyana* v Zagrebu (Mažuranič, *Prilozi* 606); pri Ninu v Hrvaškem Primorju je rt *Ljubljana* poleg zaselka istega imena (sporočilo hidrografskega inštituta v Splitu). Poleg tega najdemo v Istri priimek *Ljubljana* (danes v *Novi vasi*); Gravisi, *Annuario R. Liceo scientifico »Gian Rinaldo Carli«* Pisino, Parenzo 1926, omenja v Kaštelu priimek *Lubiana*. *Cadastre national de l'Istrie*, 1946, *Index patronymique* omenja vrsto priimkov *Lubiana*, *Lubjana*. S temi priimki je v zvezi top. *Ljubljanija* sev. zah. od Buj (dial. *lublanija*) in pri *Lobrečici* so *Jubjanci*, italij. *Djuba*. Na karti Capelari 1797: *Punta Lubianzi*, danes *Puntal delle Grausevole* pri Umagu. Težko je reči, ali so ti priimki in iz njih izvedena krajevna imena v kakšni zvezi z imeni *Ljubljana*; ta predel Istre med *Bujami* in *Umagom* je bil kasno koloniziran z naseljenci od vseh strani. Vendar je drugih primerov imena *Ljubljana* toliko, da nas osupne tretja Ramovševa razlaga imena *Ljubljana* v Kosovem Zborniku (*Zgodovinski časopis* VI—VII, 1952—53, 157), kjer se naš vodilni lingvist odloči za kompromis med Kranzmayerjevo etimologijo nemškega imena *Laibach* iz osnove *laibjan* »übriglassen, hinterlassen« ter izpopolnjenim Skokovim mnenjem, da je slovensko ime *Ljubljana* bodisi iz stanovniškega imena *Ljubljane*, bodisi iz pokrajinskega imena **Ljubana* iz top. *Ljuba*. To je nemogoča rešitev, ki pri sedanjem stanju preiskovanja ne more nikogar več zadovoljiti.

Podobne težave so tudi z imeni *Ljubija*. Tako se imenuje eden izmed izvirov *Ljubljanice*, na katerega je opozoril že Müllner v svoji Emoni, dalje kraj in potok *Ljubija* (ali *Libija*) pri *Zoneku*, nem. *Liffai*, pisano 1350 *die Lufey*; 1424 *Lywoy*; 1444 *die Luffay*; med pritoki te *Ljubije* omenja nemška hidrografska generalka iz leta 1917 še neki *Lebijagraben*. Na Primorskem je gorsko ime *Lubija*, tudi *Lupija* (1044 metrov), podaljšek *Matajurja* (Rutar, *SIZ* I, 1, 19), Luka Pintar pa omenja na Ljubljanskem barju ob *Iški* med *Tomišljem* in *Vrbami* tudi ledinsko ime *Labija* »kompleks njiv, ki jih voda nikdar ne poplavi«. V Bosni je tudi rudniško naselje *Ljubija* pri *Bihaču* (ARj VI, 287) in hidronim *Ljubija*, pritok Sane (PVT, str. 46, št. 431). Sufiks *-ija* ni slovanski (literatura glej Jokl, *IF* XXXIII, 424; Skok, *Etnolog* VII, 68; Skok, *Glasnik Zem. Muzeja B. i H.* XXX, 299; Kelemina, idem. itd.); poznamo zanj več različnih izhodišč in le redko služi za tvorbo domačih besed, n. pr. *domaćija*, *baharija*. Tudi v toponimih slovanskega porekla je dokaj osamljen, n. pr. *Samija*, *Trebija*, *Hudija* (glej Kelemina, idem.). Silno pogosten je ta sufiks pri imenih v severozahodni Istri med *Bujami* in *Umagom*, kjer je na ta način tvorjenih okoli petdeset krajevnih imen, povečini izvedenih iz antroponimov in priimkov (*Borutija*, *Viducija*, *Franceskija*, *Markocija* itd.). Vsa ta imena so zelo mlada. Ime *Ljubija* pa najdemo na geografsko širokem področju ter je že dokaj zgodaj izpričano. Vprašanje pa je, ali ima res takšen orografski pomen, kakor mu ga pripisujeta Pintar in Kelemina, da bi bile *Ljubije* otočki na Ljubljanskem barju.

Vsak poskus slovanske etimologije bi bil pri tem imenu še bolj prisiljen kakor pri imenu *Ljubljana*, čeprav a priori ni nemogoč. Ime se pojavlja na približno istem teritoriju kakor *Ljubljana*, skupaj pa najdemo obe imeni samo enkrat. Medsebojno odvisnost obeh imen bi bilo težko dokazovati. Niti izhodne

slovenske fonetike ne moremo dovolj zanesljivo rekonstruirati. Slovenske dialektične oblike *jablāna*, *iblāna*, *iblánca*, *blāna* (Ramovš, HGr II, 78 in 163) bi kazale na **lub-*, enako tudi *labija*, *libija*, *lubija*. Ni pa izključeno; da je to šele sekundarna oblika imena, posledica ljudske etimologije ali prilikovanja vokalov v nenaglašenem zlogu. Morda je nemško *-ai-* v *Laibach* samo substitucija za neznani starejši slovenski refleks. Vse to so seveda nedokazana in nedokazljiva ugibanja.

Za predslovensko razlago manjkajo zanesljive naslonitve. Ako je antično božanstvo *Laburus* res iz starejšega ilirskega **Lauburus*, bi to dalo kasneje verjetno na našem ozemlju *-e-* (*Lebra* et *Elebra* pri Ravenatu kakor *Split* < *Splēt* < *Spalatum* ali *Neplje* < *nava*) in direkten prehod **laub-* > **lub-* ne bi bil verjeten. Pri tem pa se je treba zavedati, da so imena *Laburus*, *Lebra* samo latinske grafične substitucije za neznani lokalni izgovor. V praslovanščini, s katero pa seveda ne smemo več identificirati zgodnje alpske slovenščine, bi za mehkim *-l-* ne moglo stati niti *-t-* niti *-y-* (oboje bi lahko ob koncu XII. stoletja dalo nemško *-ai-*). Fonetično tega problema vsaj za sedaj še ni mogoče rešiti.

Nič manjše pa niso težave, ako poskusimo slediti imenom s podobnim konzantizmom. Tako najdemo imena iz osnove **lupia* širom po Evropi. Pokorny, ZfcPh XXI, 97, našteva nemško rečno ime *die Lippe* < **Lupia*; dalje top. *Lupiae* v Kalabriji, *Lupitia* in *Sublupatia* v Apuliji; ilirsko-panonski antroponim *Luppius* in poljsko reko *Lupawa*. Vse to izvaja iz ide. **leup-*, **leub(h)-*, **lep-*, **lup-*, za *Lupawa* nastavi celo bazo **loup-*. Ne upošteva pa pri tem španskega iberskega rečnega imena *Lupia*, prim. *Lupianae* (CIL 6288), ime vodnih nimf pri Tagilde (Pauly-Wiss., RE XXVII, 1843). Tudi na Beneškem so imena *Lupia*, *Lupi-ola*, *Lūpiári* (Olivieri, *Saggio di una illustrazione generale della toponomastica veneta*, 1915, 274) poleg beneških dialektičnih apelativov *lupia*, *lubia*, *libbia*, *ubia* »luoghi sabbionosi ed incolti; campi, dove il fiume si spande«. Olivieri, *Nuovo Archivio veneto* XXXVI izvaja v posebni študiji vse to iz latinskega *alluvium*, kar bi bilo semantično in navsezadnje tudi fonetično mogoče, pomisleke vzbuja samo, da bi mogle biti učene latinske knjižne besede *alluvioēs*, *alluviō*, *alluvium*, ki se niso direktno ohranile v nobenem romanskem jeziku, tako pestro zastopane samo v enem kotu na romanski periferiji, tu pa celo kot toponimična baza. Skok, *Slav. i Rom.* I, 79, izvaja tudi ime dalmatinskega otoka *Olib* < *alluvium* ter se pri tem sklicuje na Olivierija. Drugje v romanistiki ta osnova ni znana, ne vem tudi, kakšno stališče so zavzeli drugi avtorji do te Olivierijeve etimologije.

Tudi nekatera nemška imena v Alpah kažejo podobno osnovo. Z bavarskim rečnim imenom *Loisach* si germanisti že dolgo belijo glave kakor slavisti z *Ljubljana*. Ako pustimo v nemar starejše razlage (n. pr. Schöner, *Alpine Namen* 25 in *Oberbayer. Archiv* LXII, 148), je mislil na substratno poreklo Steinberger, *Veröffentlich. Ferdinandum Innsbruck* VIII, 566, in ZONF VIII, 250, ki je supponiral osnovo **Liub-it-asca*. Sedaj po vojni je Schnetz v meni nedostopni *Hydronymie des Bayrischen Schwabens*, 1950, ime *Loisach* razlagal iz **Liubisa*. K temu dostavlja Pokorny, BzN V, 1954, 91, da *-isa* ni germanski sufiks, toda tudi predlagana **Liubis-aha* k antroponimu *Liub* ne zadovolji popolnoma, čeprav meni Pokorny, da je tudi tako velika reka lahko dobila ime po antroponimu. Takšnih imen s podobno fonetiko in z dvomljivo razlago je v Alpah še več (n. pr. *Leutasch*).

Ako pustimo ob strani problematiko sufiksov in osamljenost teh tvorb, se bo germanist zadovoljil s svojo osnovo *liub-*, slavist pa z *lub-*: romanist bo vztrajal pri *alluvium*; indoeuropeist bo potegnil s Pokornyjem. S popolno gotovostjo pa nihče ne more dokazati svojega stališča. Pri vsaki razlagi ostane senca

ali vsaj senčica dvoma. Prav tako bi se tudi vsa ta imena dala združiti pod vidiki predindoevropske fonetike.

Vse to navajam samo za vzgled, v kakšno širino se lahko razraste navidezno ozek toponomastični problem, ako je človek toliko kritičen, da se ne zadovolji s približno rešitvijo ter se ne zaneša na nobeno avtoriteto. Zdi se mi, da bi bili imeni Ljubija in Ljubljana vredni takšne monografije, kakor je znana M. Försterjeva o Themzi, s prav tako široko zasnovano obdelavo vseh težkoč, pri katerih se danes ustavi naše tipanje. Šele potem se bo morda dalo odločiti za najbolj verjetno mnenje.

Načelnih pomislekov proti predslovanski razlagi imen Ljubija in Ljubljana slavist danes ne more več imeti. Saj so se na našem ozemlju ohranila tudi ledinska imena predslovanskega porekla. Na zahodu Slovenije imamo številna ledinska imena Bared, Baref, Barede, Baredica, Baredine (zbirka MSI rkp.) poleg apelativa *barêd* »pust, neobdelan svet« v slovenščini ter v istrski romanščini (literatura: Mayer, *Slavia* II, 32; Sturm, ČJKZ VII, 24; Hubschmid, ZfPh LXVI, 42). Se lepši primer, ki nima neposredne zveze z romanščino, pa so pri nas gotovo avtohtona ledinska imena *Krépake*, *Na Krépakah*, ki se uporabljajo v okolici Moravč za puste, nerodovitne parcele. Tudi del vasi *Vače* se imenuje *Krepake*. To ime ne more imeti nobene zveze s slovanskim pridevnikom *krěpъkъ*, ki tudi služi za tvorbo imen, n. pr. slov. top. *Kreplje*, sbh. *Krepsič*, češ. *Křepice*, *Křeplice*, polj. *Krzepice*, *Krzepocin*, vse iz antroponima **Krěpъ* (Schwarz, *ON der Sudetenl.* 486). Naša ledinska imena pa je treba izvajati iz zelo razširjene predindoevropske ali po mnenju drugih avtorjev venetoilirske baze **kreppa-*, **greppa-*, »skala« (Mayer-Lübke, REW 3851/2 in 3863). Iz te osnove je tudi slovenski apelativ *hrib* (sprejeto najbrž še za Karpati) in *krep* ter na dalmatinskih otokih ledinska imena *Hripa*, *Fripa* (Skok, *Slav. i Rom.* II, indeks). Pri *Krepake* moremo sponirati formant *-acum* (keltsko?) ali takšno tvorbo, kakor je v predrom. *graucus* »kamenit, nerodovit« (Meyer-Lübke, REW 3894).

Tudi imeni Ljubija in Ljubljana bi utegnili biti primera te vrste, čeprav iz gradiva, ki ga imamo na razpolago, vsaj sedaj še ne moremo sklepati nič določnega. Se daleč smo od rešitve, ki bi bila za vsakogar sprejemljiva. Prav gotovo pa bi moral vse te težave upoštevati vsakdo, ki bi hotel danes slovenski javnosti sporočiti kar koli o razlagi imena Ljubljana. Osnova **lubbъ* je izključena pri vseh imenih, katere našteva Badjura, prav tako tudi pri silno zanimivem imenu *Lib* v hrvaškem Primorju, ker je čakavsko *-i* lahko nastalo samo iz *-i-* ali iz *-ě-*, nikoli pa ne iz starega polglasnika.

Pri Badjuri je še veliko takšnih in podobnih etimologij. Tako so n. pr. imena, ki jih našteva (str. 268) pod skupnim naslovom *Trebi*, tudi dokaj različna po izvoru. *Trbiž*, n. *Tarvis*, it. *Tarvisio* (pisano po 1086 *Tarvisia*) je antično *Tarvisium*. Po navadi razlagajo ime iz keltskega *tarvos* »bik« + *-isio* (sufiks za tvorbo kolektivov). Literatura: Jokl, *Symbolae gramm. Rozwadowski* I, 235; Kretschmer, *Glotta* XXX, 118, XXXII, 162; Bertoldi, IF LII, 206; Skok, ZONF VII, 44 in 50; Pokorny, ZfPh XX, 41; A. Karg, WuS XXII, 200 itd. V zvezi s tem antičnim imenom je tudi ime reke *Trebiže*, ki teče v bližini. Toda tudi silno pogosta slovanska imena so po svojem poreklu dvojna. Po eni strani so iz glagola *trebiti*; *trěbъ* »Rodung« omenja že Kämmler, *Anfänge*, 171, in tudi *trěbežъ*, po drugi strani pa iz antroponima in njegovih izvedenk. Schwarz, PDSt. 42, 104, navaja za *trebež* historični zapis iz leta 1115 *predium Threbesse*, antroponim *Trebež* ali *Trebeš* pa 1111: *Trebes*. Ime *Trebež* imamo že v Čedadskem rokopisu (Kos, G. II, št. 328), iz tega n. pr. *Trbégovci* na Murskem polju (Skok, ČJKZ IV, 43), hipokoristikon od tega imena je *Trěbo*, demin. *Trěbъko*, od tod *Trboolje* (*Trěboolъ*) in *Trečča* (Skok, ZONF IV, 221). Tudi imena *Trebuša*,

Trebušnik itd. so iz hipokoristika k antroponimu. Oba tipa imen je treba strogo ločiti.

Na strani 163 izvaja Badjura vrsto imen kakor *Mirje*, *Mirišče*, *Mirca*, *Mirnik*, *Mirke*, *Mirnjek* ali *Mirnjak* iz *mir* »zid«. Tudi pri tej skupini imen bi bila prav gotovo potrebna večja previdnost. Brez dvoma so iz latinskega *mirus*, slov. in sbh. *myrъ* »zid«, imena ljubljanskega predmestja *Mirje* in *Mirišče* pri Rodeku na Koroškem (Nem. *Meirist*, 1126 *Miris*, Lessiak, *Stationsnamen* 10, in Ramovš, HGr II, 270); na otoku Krku spada sem tudi *Omirje* (Skok, *Rad* 224, § 156, in *Etnolog* VII, 54). Ne more pa to veljati za vas *Mirke* pri Vrhniki ali za hudo-urnik *Mirnik* v Bohinju. *Mirke* je res Müllner, *Emona*, spravljal v zvezo z *myrъ*, toda mnogo bolj verjetna je Ramovševa razlaga (HGr II, 98) iz **nyrъka* »kraj, kjer voda na dan privre, iznira«. Ime je iz iste osnove kakor hidronim *Mirna* (pisano 1016 in 1018 *Nirina*, 1150 *Niringa*, 1252 *fludium Neiringen*, v XV. stoletju *Nerein*, *Neyring*, *Neyerin*, novejšo nemško ime *Neyring*), kar je pravilno raztolmačil že Pintar, *Trubarjevo Zbornik* 276, glej tudi Ramovš, HGr II, 97. Verjetno je enakega izvora tudi hidronim *Mirna* (italij. *Quieto*) na jadranski obali, česar ne moremo izvajati iz antičnega imena *Ningum* ali *Ningone*. Primerjaj tudi *Mirica*, pritok *Mure*, *Mirca*, pritok *Save Dolinke*, ako ni to iz *mēr-*.

Imena iz osnove *nyr-* (sl. *nyrěti*, *nyrati*, *nyrneti* »immergi« *nyrъ* »urinator«) so zelo razširjena v slovanski toponomastiki, kot pričajo imena poljskih rek *Nyr* (*Ner*), *Nyrka*, *Nyrzec*, *Nurec*, *Nur*, *Nurczyk*, ruske reke *Nurka*, poljska kraj. imena *Nýra*, *Nýrsko*, *Nýřany* (Kozierowski V, 82, in VI, 301). Disimilatorični prehod začetnega *n > m* zaradi sledečega sonorika je v slovenščini zelo pogost, n. pr. *Miklavž* iz *Nicolaus* itd. (Ramovš, HGr II, 97), vendar ni splošen. Poleg *Nevlje* in *Neoljice* pri Kamniku imamo vzhodno od izvira *Neoljice* na drugi strani razvodnice tudi potok *Mevlja*, kar je verjetno v zvezi s prvim, silno zanimivim, toda še ne razloženim imenom. Poleg tega je treba pri imenih z osnovo *mir-* upoštevati tudi antroponima *Mir*, *Mirij* v krajevnih imenih tipa *Mirijevo* (Miklošič, *ON aus PN*, št. 221), kamor prišteva z neko rezervo Steinhäuser, *Gen. ON*, 53, tudi kraj *Meires* v Avstriji. Miklošič, *idem.*, omenja tudi osnovo *mēr-*. Vendar dvomim, ako spadajo v to Miklošičevo kategorijo hidronima *Merice*, pt. *Mure*, *Mernica*, pt. *Savinje* ali *Merinšćica*, pt. *Bolske*. Slovanske paralele tega tipa, n. pr. polj. *Mierznica*, so dovolj razširjene. Ali poleg teh osnov *mir-* eksistira še neko *mir*, ki bi bilo v zvezi z nemško *die Mure*, *Muren*, morda s predromanskim alpskim korenem *mora*, *morena* za grušč in plazovit svet, bi si za sedaj še ne upal niti potrditi niti zanikati brez podrobnejšega študija.

Imena *Komna*, *Komen* itd. (str. 140) ne morejo imeti nič skupnega z osnovo *kamen*, ker dial. poudarjeni *-a-* nikoli ne prehaja v *-o-* na ozemlju, na katerem se ta imena nahajajo. V teh imenih je nedvomna osnova *Komъ*, pogostna v naših gorskih imenih (Ramovš, *Zgod. časopis* VI—VII, 1952—53, 156).

Tudi imena *Čeč*, *Čeče*, *Čečovje* ni mogoče izvajati iz *čecha* »lutka« (str. 146). *Čeč* in *Ček* sta bila po vsej verjetnosti dva slovanska antroponima, primerjaj češka toponima *Čečova*, *Čečovice*, *Čečkov*, poljsko *Czczowko*, *Czczowice*, *Czczotka* itd., češki patronimik *Čeček* (Kozierowski II, 111, in IV, 140). Ali so ledinska imena *Čeča*, *Čečica*, ki jih navaja Badjura, v kakšni zvezi z antroponimom ali s *čecha* »lutka«, si ne upam razsoditi.

Ledinsko ime *Vrtača* (str. 180) enako kakor apelativ *vrtča*, ki je že dolgo ustaljen v naši strokovni geografski literaturi za tipično kraško kotanjo, ni od glagola *vrteti*, ampak je kakor *vrt* izvedeno iz latinskega *hortus*. Enako je *Vrtovin* (leta 1001 *Ortaona*) pri Gorici iz romanskega *ortone* »velik vrt« (Kelemina, *SlR* IV, 1951, 183).

Iz takšnih in enakih primerov je dovolj jasno razvidno, koliko previdnosti je potrebno pri etimologiziranju in nizanju paralelnih imen, ki so si tolikokrat samo navidezno podobna. Pri imenih je važno vse: osnova in sufiksi s svojimi zakonitostmi, geografska razširjenost posameznih tipov, historični zapisi in dialektične glasoslovne spremembe. Tudi zadnje je treba upoštevati.

Tako razlaga Badjura (str. 119) ime potoka *Pišenca* pri Kranjski gori iz *Kopišnica**. Po zvezdici sodeč, je to Badjurova etimologija, ne spominjam se, da bi jo kdaj prej zasledil. Ne poznam nobenega hidronima *Kopišnica* na slovenskem in slovanskem ozemlju, čeprav Badjura omenja, da se najde sem pa tam kakšna dolina ali potok s tem imenom. Ime *Pišenca* bi prej lahko izvajal iz romanske osnove *piša* (REW 6544), alpsko nemško *piša* (Kluge 547), tirolsko *Pische* »Wasserfall« (O. Mayr, *Veröff. Mus. Ferdinand. VI.* 1926).

Toda ime se da zadovoljivo razložiti tudi iz slovenščine. V zgornji savski dolini je zgodovinsko in jezikovno ugotovljena starejša koroška kolonizacija, katero je v mlajši dobi deloma že prekrila gorenjščina (glej Tine Logar, *SlR V, Dial. študije*). Koroški refleks za *ě* je ozek, gorenjski pa širok. Zato je koroško **Piščenca* iz **Pěščěnica* dalo na tem ozemlju *Pišenca*. Ime se da kar dobro izpeljati iz osnove *pěščьkъ*, čeprav je Badjura drugačnega mnenja. Nasprotno pa pri imenu *Pšafa* (str. 158) ni mogoče niti pomisliti na kakršno koli zvezo s peskom. Ime je morda iz nekega slovanskega antroponima, primerjaj češki hidronim *Pšovka* (Sedláček, *Snůška* 80), ruske reke *Pešnja*, *Pehovka* (Maštakov, *Dnjepr* 269), poljsko *Piechomo*, *Piechomy*, *Piechowice*, južnoslovansko *Pševo*, *Pšinje* (Frank, *Studien* 119), ali pa je iz latinskega *fossatum*, albansko *fšat* »vas«, romunsko *saț*, kar bi slovansko dalo *pššatъ* (Kelemina, *Razprave SAZU* 1950, 100). Za ime *Pesnica* glej polemiko med Plešičem in Skokom (Plešič, *ČZN XXVII*, 153—7, Skok, *Arhiv za arb. star.* IV, 156 d.). *Viševnik* (v narečju *Uševnk*, str. 117) ni od visok, ampak je izveden od *olša*, *jelša*. To je bil že Tumov pogrešek.

Toda predaleč bi prišel, ako bi hotel podrobneje analizirati vsako napačno zvezo in zgrešeno etimologijo v Badjurovi knjigi. Opozoril bi raje na splošne principe, ki jih Badjura ni upošteval pri svojem delu. Največkrat izhaja samo iz orografskega stališča, ki utegne biti včasih silno varljivo. Imena so zelo različna po svoji provenienci in so enako kakor besedni zaklad po veliki večini starejša dediščina. Kakor za celotno folkloro bi tudi za toponomastiko lahko uporabili staro primero s smetiščem ali z rečnimi naplavinami, kjer je mogoče najti drugo poleg drugega vse mogoče. Silno stari elementi živijo v najtesnejšem sosedstvu z mlajšimi nanosi, primarni pomen imen se je pogosto že davno zabil, ustaljeno ime pa živi dalje in se z novo kolonizacijo prenaša v nove kraje. Tako so n. pr. nemški kolonisti prinesli s seboj k nam imena, na katera so bili navajeni v svoji prvotni domovini. Tudi kjer danes Nemcev ni več, so se njihova imena ohranila in skrivajo v sebi pogosto zelo zanimive probleme. Za potoček *Omperle* v Bitnjah se mi zdi le malo verjetno, da bi ga spravljal v zvezo z apel *Sauerampfer* »rumex«, ker je deminutiv pri rastlinskem imenu dokaj nenavaden v toponomastiki. Verjetneje se mi zdi ime izvajati iz imena nemških rek *Amper*, *Emmer* in *Ammer*, staro *Ambra* (< **mbhr*«, lat. *imber*, Pokorny, *ZfcPh* XXI, 81). Historični zapisi za vse tri reke so v XI.—XII. stoletju še *Amber*, *Amper*, kar se lepo sklada z našim imenom.

Imena so važen del kulturne zgodovine in nam več povedo o procesih kolonizacije kakor kateri koli drug relik. Slovenci so ob svojem prihodu v Alpe najprej naselili že kultivirane doline in ravnine, prevzeli vrsto imen od starih, ne povsod popolnoma romaniziranih prebivalcev, drugod pa uporabili svoj s seboj prineseni onomastični zaklad, ki je bil takrat zanje mnogo bolj svež in

pomensko jasen kakor kasneje. Mlajša, stoletja trajajoča kolonizacija težjih terenov se je enako posluževala onomastike svojih izhodišč, toda pri mnogih imenih jim prvotni morebitni orografski smisel ni bil več jasen. Tako omenja Dickenmann, *Hydronymie des Sauesystems*, AECO IV, med številnimi *Bistricami* na Hrvaškem tudi že kalno, močvirno mlako s tem imenom.

Kako varljiva utegnejo biti imena, bi najbolje videli na silno razširjenem slovanskem toponimu *Lom*, ki ga Badjura obdelava v posebnem poglavju »*Terrenski lomi*« (str. 61–62). O pomenu apelativa *lom* je tako prepričan, da je narisal celo terenske skice (št. 48 in 49), kakšni so ti *lomi* na pogled. Vendar imajo vse te skice kaj malo opraviti z etimološko in semantično problematiko imena *Lom*. Nekatera mlajša imena na slovenskem, srbohrvaškem in češkem ozemlju kažejo res, da je stara toponimična osnova *Lom* dobila nov pomen z naslonitvijo na običajne (mlajše?) pomene glagola *lomi*ti. Ne zadošča pa ta razlaga za številna hidronima iz te osnove, prav tako ne Miklošičevo tolmačenje *lom* »Rodung« z naslonitvijo na sbh. glagol *lōmīti* »prvi put orati« (ONappel, II, 56). Maretič, *Nastavni Vjesnik* I, 1893, 17, je mislil na »vodo, ki si sama lomi pot«; Muka, SO III–IV, 167, in drugi so to razlagali kot »voda iz lomov«; Pirchegger, *ON in Mürzgebiet*, št. 206, pojasnjuje kot »reissender Bach, der Steingeröll führt«; Steinhauser, *Gen. ON* 43, pa »Bach mit brüchigen Hängen« itd. Vse to so samo zasilne razlage, ki upoštevajo samo običajni, splošni pomen glagola *lomi*ti.

Pozornost pa zaslužijo nekatera apelativa, kakor rus. *lom* »močvirje«, *lomy* »močvirna, poplavna področja«, bolg. *lom* »vodna jama« poleg *lam* »Loch, Grube, Graben«. Že Preobraženski je v svojem Ruskem etim. slovarju ločil osnovo *lom* »močvirje« od *lom* »Bruch«. Berneker, SEW I, 731 in 688, si ni bil prav na jasnem, kako naj to dvojje združi. V romanistiki in v primerjalnem jezikoslovju že dolgo operirajo s predlatinskim *lāma* »vodnjak, močvirje«, s čimer vsi novejši avtorji primerjajo bolg. *lam* (Walde-Pokorny I, 653). Osnova *lāma* ima široko razprostranjeno neindoevropsko sorodstvo, zato je preuranjena Pokornyjeva domneva, da gre za iliro-venetski substrat. O osnovi *lāma* v toponomastiki glej H. Krahe, ZONF XIX, 1943, 70, in *Würzb. Jahrb.* I, 213; R. Menéndez-Pidal, ZfrPh LIX, 202; Gamilschegg, RG II, 66; Kübler 1094; Schmeller II, 30; Lorenzi, DTT 335; Prati, AGIL XVIII, 228; Olivieri, TV 271 in DTL 292.

Sedaj po vojni je Slawski, RSl XVI, 91, v kritiki Mladenovega slovarja drzno povzel misel Preobraženskega, da je *lom* istovetno z *lāma*. Previdnejši je bil Vasmer, ki je večkrat pisal o tej besedni skupini, tako v ZfrslPh II, 1925, 473, in *Sitz. Ber. preuss. Akad.* 1934, XVIII, 364; nazadnje v REW II, 56, kjer si ne upa tako daleč, ker tudi v nemščini pomeni *Bruch* »močvirje« v sestavljenkah z *-bruch/-broich*, n. pr. *Herzbroich*, *Greepenbroich* (Solmsen, Idg. Eigennamen, str. 60). Gotovo je treba za slovanska hidronima iz osnove *lom* sponirati izhodni pomen »močvirna reka, voda« in tudi pri starejših slovenskih toponimih bi lega kazala na to razlago.

Imen iz te osnove je pri Slovencih silno veliko. Toponim *Lom* je na našem ozemlju najmanj sedemkrat, najstarejši zapis je za *Lom v Poljanski dolini* 1291 in *Lomech*; poleg *Lom* tudi kraji *Lomno* in *Lomovje*. Pogostna so tudi ledinska imena *Lom*, *Lomi*, *Lome*, *Lomar*, *Lomek*, *Lomovje*, *Podlom* itd., največ pozornosti pa zaslužijo hidronima, tako *Lomanja*, *Lomnik*, *Lomi*, *Lomič*, *Lomščica*, *Podlomščica*, *Vomovšek*, *Lomarica*, v Avstriji *Lobming*, *Laming*, *Laminggraben* (Schnetz, JA XXXIX, 19, in Pirchegger, *ON in Mürzgebiet* 52). Sbh. *Lomnica*, *Lomski potok*, *Lomno* (Maretič, *Nast. Vjest.* I, 17, in ARJ VI, 147); češ. *Lomná*, *Lomnice*, *Lomnička* (Sedláček, *Snůška* 215); slovaš. *Lomná*, *Lomnica*, *Lomnista* (Šmilauer, *Vodopis* 467); polj. *Lomnica*, *Lomniczka*, *Lomno*, *Lomsko* (Kozie-

rowski I, 156 itd.); rus. *Lomenka, Lomenjka, Lomna, Lomnja, Lomka, Lomina, Lominka* (Maštakov, *Dnjepr* 260); luž. *Lomnica*, pomorj. *Lomenitz, Lomnitzbach, Lomnitz* (Trautmann, *Elb-* II, 95).

Prav tako je Badjuro zavedla slučajna oblikovitost tal, da je drzno istovetil imena *Vrhopolje, Kompolje* in *Arpolje*. Za *Vrhopolje* je etimologija jasna. Veliko vprašanje pa je, ali pomeni *Kompolje* isto. Toponim *Kompolje* pri *Stični*, 1280 *Gompol*; 1444 *Gumpell*; *Kompolje* pri *Boštanju*, ca. 1400 *Gümpol, Gumpel*; *Kompolje* pri *Brdu*, 1428 *Kumpelach*, 1436 *Gumpol*, 1444 *Kumpel*, 1481 *Kumpl*; *Kompolje* pri *Laščah*, 1436 *Gumpel*, 1465 *Gumpula*, 1484 *Kumpolle* itd., sta *Breznik, Razprave SAZU* II, 461, in *Ramovš, Zgodovinski časopis* VI—VII, 1952—53, 156, razlagala kot sestavljenko s *-polje*, kar je precej verjetno, vprašanje pa je, ali je prvi del sestavljenke zares *kom »hrib«*, ali pa imamo opraviti s kakšnim neznanim elementom. Steinhauser, *Gen. ON* 148, je mislil na staro-visokonemški hipokoristik *Gumpilo* ali *Gumpili* iz antroponima *Gumpo*. Ako bi bilo res izhodišče nemški antroponim, bi bilo težko slovenistično razložiti sufiks. Vendar pa je še prezgodaj, da bi izrekli končno sodbo o teh imenih. Poleg *Kompolje* imamo tudi toponim *Impolje*, kar razlaga *Ramovš <vinno-polje>*. To se mi zdi prav tako dvomljivo, prim. *Inopole* na Poljskem (*Rudnicki, SO V*, 468—9; *IX*, 698; *XVIII*, 424). Blaznik, *Besnica* (rkp.), omenja pri *Besnici* ledinsko ime *Vampole*. Pri *Kopru* se del polja proti *Vrgalucu* imenuje *Kopóle*. *Arpolje, Varpolje* pa je razlagal *Lessiak, Carinthia* 1922, 13, iz nem. antroponima *Aripo, Arpeo* (nem. *Arendorf*, 1347 *Aerendorf*). Mislim, da je treba z razlago teh imen počakati, dokler ne bomo imeli zbranih slovenskih ledinskih imen. Zanimiv je staropoljski apelativ *opole »vicinija«*, star slovaški pravni termin za zajednico-zadruge, izpričan tudi v toponimih *Opole* (*Kozierowski I*, 202). Vendar je mogoče, da je slov. top. *Vopolje* pomensko neodvisen od enake poljske tvorbe.

Toda preveč sem že naštel negativnih momentov, saj je v Badjuri tudi mnogo podatkov, ki utegnejo koristiti vsakemu raziskovalcu slovenske onomastike. Z velikim zanimanjem sem sledil bogatemu izboru neznanih ali vsaj manj znanih dialektičnih izrazov. Skoda samo, da Badjura le včasih pove, kje jih je našel. Mnogo bolj bogati in uporabni bi bili njegovi podatki, ako bi pri vsaki novi besedi, katere ni našel v slovarju, navedel tudi kraje, kjer ti izrazi še žive. Vsako lokalno poimenovanje si seveda ne bo moglo utreti poti v strokovno terminologijo, čeprav se mi zdi, da je bil to glavni Badjurov namen pri zbiranju. Vrsta njegovih predlogov pa je kar uporabnih in posrečenih. Toda ni naloga jezikoslovca, da bi sodil o geografski terminologiji in purističnih stremeljenjih pri posameznih avtorjih. Purizem ni formiranju našega knjižnega jezika nič manj škodoval, kakor mu je prinesel dobrega. Jezikoslovci zanimajo povsem druga vprašanja. Izrazi *ravnoba, frasnoba, planoba* (str. 58) se mi zde sumljivi in prav nič ne ljudski. Ne verjamem, da bi sufiks *-ba*, ki služi za tvorbo abstraktov in je malo produktiven, prevzel v živem ljudskem izražanju takšne funkcije. Ne razumem tudi, zakaj je Badjura večkrat označil z zvezdico, ki pomeni pri njem, da beseda še ni bila zabeležena, apelativa ali imena, ki že dolgo krožijo v literaturi. Toda to so samo manjše nedoslednosti. Navaja pa Badjura več apelativov, za katere smo mislili, da niso več živi v jeziku, poznamo pa njih sledove v toponomastiki. Tako bo jezikoslovec hvaležen Badjuri za besede *gróhat, gróhot, groft* in *grohóvtje* (str. 154), čeprav samo za zadnji dve navaja, kje ju je našel. Doslej sem poznal samo *rohot*, kar navaja *Bednarik, G. Sl.*, kot izraz »za posebno obliko struge«. Za ledinsko in rečno ime se rabi *Grohot* po vsej Sloveniji, n. pr. *U gróhat (Vače)*, *u gróhat (Most na Soči)*, *potok Grohot (Solčava)*, *Grohati potok (Kamniška Bistrica)*, *Grot (Konec pri Smihelu)*; v obsoških dialektih imamo po oslabitvi začetnega *-g-* pred *-r-* obliko *Rohat* (pritok

Soče), po vsej verjetnosti spada sem tudi *Brehat*, ime dveh potokov pri *Avčah*. Morda imamo isti fonetični pojav -gr- > -r- > -br- v primeru *Brojnica*, potok pri Nabrežini, tudi *Rojnica* proti *Grojna*, pritok Soče pri Solkanu? Apelativ *grōhot* je znan tudi v srbohrvaščini v pomenu »felsiger Ort«, bolg. *grohot* »Krachen« in celo v novi grščini je dialektični izraz *Κροχότι* »vom Winde geschützte Stelle« (Vasmer, *Sl. in Griechenl.* 28). Ledinsko ime *Hrochot* je znano tudi na Češkem (Sedláček, *Snůška* 166), poljsko *Gruchot* (Kozierowski IV, 276) ni več gotovo. *Grahovica*, katero navaja Badjura v tej zvezi, dvomim, da še spada sem. Beseda je brez dvoma onomatopoja. Enako kot Badjura jo je že Skok (*Rad* 224, 1921, str. 120) spravljal v zvezo z *groh*, *gruh*, kar pa se mi zaradi različnega vokalizma zdi vendarle sumljivo.

Zanimivi apelativ *griža*, *grīže* (beseda je dobro znana in ima že bogato literaturo, zato je zvezdica odveč) seveda ne moremo izvajati iz glagola *gristi*, kot je mislil Tuma in za njim Badjura (str. 160), tudi ni preveč verjetno, da bi bila to izposojenka iz stvn. *grioz* »Sand, Kies, sandiges Ufer«, kot so jo izvajali Miklošič, Kluge in Gröhler II, 263, ampak je po vsej priliki stara alpska beseda. Semantično jo je težko opredeliti. Ves skalnati rob kraške planote nad Trstom nosi to ime, poznamo ga pa tudi kot hidronim, *Griža*, pritok *Rosandre* in pritok *Branice*. Ime je znano po vsem srbohrvaškem teritoriju in verjetno tudi v poljščini (Kozierowski IV, 277, in VI, 136).

Apelativ *beč* nima nič skupnega z *bečka*, kot je mislil Štrekelj (LMS 1892, str. 7), ampak je izposojeno iz latinskega *puteus* »izkopana vodna jama, vodna luknja v zemlji, vodnjak, cisterna«, enako kot stvn. *pfuzzi* »vodnjak«, nemško *Pfütze*, anglosaško *pytt*, »vodnjak, izkopana jama«, italijansko *pozso* »vodnjak«, *pozsa* »kaluža«. Štajersko *peč* »cisterna, vodnjak« je še enkrat izposojeno iz nemškega *Pfütze*, naziv *pèč* za tolmune na *Rižani* (*Kubed*) pa iz italijanskega *pozsa*. Imena *Bečaj*, *Betešca*, *Beten* itd., s katerim operira Badjura (str. 231) v tej zvezi, so najbrž drugačnega izvora. (*Buča* iz bučati, *Betešca*, *Beten* pa kakor *Betanjevo* ali *Betonovo* iz kakega antroponima.)

Lava (str. 252) ni samo pomensko različna, ampak sta to tudi po izvoru najmanj dve različni besedi. Ognjeniška *lava* je umetno prenesena beseda iz strokovne literature in nima prav nič skupnega z *lava* »mrtev rečni rokav itd.«. To je izposojeno iz koroško-nemškega *die Laue*, zgornje štajersko *Lohe*, svn. *lō*, *lā*, »Lache, Sumpf, Sumpfwiese«, vse to iz germ. *law-* (z -j- *lawwōn*), glej Brandenstein, IF LX, 1950, 21–28.

Slop, *slopi* (Badjura, 157) »die Säule, Wassersäule« po Pletersniku po vsej verjetnosti ne bo spadalo k *stolp*, ampak je to ista beseda kot češko *slopec* »Falle«, poljsko *stop*, *slopiec*, rusko dial. *slopéc* in spodnjelužiško *slop* »Boden, aus dem beim Betreten das Grundwasser hervorquillt oder der zu der Schneeschmelze überschwemmt ist und sich nachher mit einer lehmartiger Schicht überzieht«, itd. Liewehr, ZfslPh. XI, 1934, 372 d., razbira besede iz te osnove in ustrezajoča toponima in hidronima ter sodi, da je to onomatopoja. K Badjurovim primerom iz te osnove bi prištel še potok *Slopanka*, drugo ime stiškega potoka.

Pri *rojā* (str. 216) se mi zdi nekoliko prisiljeno tolmačenje »najmanjša tokava žive ali druge vode«. Badjura navaja nekaj fraz z metatonično rabo te besede, zato je tako skombiniral pomen. *Roja* je »jarek, umetna vodna struga«, izposojeno iz furlanskega *rōje* »jarek«, to pa je iz predromanskega in verjetno predindoevropskega korena **rugia*, **arrugia*, za slovensko *roja* glej literaturo Šturm, ČJKZ VI, 66; Hubschmid, ZfrPh LXVI, 35; Kelemina, SR IV, 1951, 185).

Ključ omenja Badjura (str. 73) le v pomenu »kljukasto ukrivljeni, zapognjeni hrbti, slemena in brda«. Nekoč je bil to eden izmed številnih slovanskih nazivov za studenec, primerjaj polj. *klucz* »zdrój«, rečna imena polj. *Kluczówka*, rusko *Ključ*, *Kipjačije Ključ*, *Ključišče*, *Ključevka*. Na slovenskem ozemlju najdemo tudi še vrsto vodnih imen, n. pr. potok *Ključ* v Trstu, danes kanaliziran, pokrit (Sila, *Trst* 13), izvir s slapom *Pod Ključem* ob Soči, med *Tolminom* in *Mostom na Soči*, *Milavčev Ključ*, ponor *Planina—Rakek* (KLDB 403), in *Ključevica*, levi pritok *Sopote-Save*.

Bogato slovansko vodno terminologijo je Badjura vse premalo izčrpal. Pogrešam med imeni studencev številne *Gačnike* in ledinska imena *Gače* »svet, kjer pronica voda« in slovanskega *gatъ* »studenec« (*Gačnik* ne more biti iz *gatъnikъ*, ampak je mlajša tvorba preko *Gače*), *jerine* in *jerinčke*, ki so tudi pogosto zastopani v toponomastiki, dalje etimološko temna imena studencev *Izber*, *Zberi*, ki ga razen na našem slovenskem ozemlju poznam samo še pri Zagrebu: *Izberpotok* (Dickenmann, AECO VI, 1940, 148). V Borjani je *izber* apelativ s pomenom »tolmunc«. Najdemo tudi toponima in hidronima *Izvir*, *Zvirek*, *Zvirka*, *Zvirenčina*, potem reflekske slovanske osnove *върѣтъ* »studenec«, sbh. vrútak v imenih studencev *Vročak*, *Zroček* itd., slovansko *gblъ* »vodnjak« v hidronimu *Oblíneć*, ali imena iz onomatopoeje *klokoťъ*, kakor n. pr. *Klokočevnik*, ki niso nič manj pogostna kakor *Sopot*, *Sopota* itd.

Seveda bi se našlo pri Badjuri še več pomanjkljivosti, ki bi zahtevale korektur. Omejil sem se samo na pomanjkljivosti, ki so v naši toponomastični literaturi že dovolj obdelane in bi se avtor brez večjih težav lahko seznanil z njimi. Toponomastika ni tako enostavno področje, da bi se lahko zadovoljili samo z zvočno podobnostjo besed in imen. Celo takšna navidežno enostavna patronimika, kakor je n. pr. *Detela*, dajo nekaj dela, brž ko jih človek začne analizirati. Pri nas so silno redka patronimika iz rastlinskih nazivov brez sufiksov. Najdejo se primeri kakor *Gaber*, *Hrast*, ki so verjetno dokaj mlade tvorbe iz hišnih vzdevkov *pri Hrastu*, *pri Gabru*, ime *Česen* je po vsej priliki pejorativno, razen tega apelativ *detelja* ni imenotvoren v slovanski onomastiki, zato ostane za ime *Detela* najbolj verjetno izhodišče srednjevisokonemški antropnim *Dietilo*, *Dietelo*, hipokoristikon k *Dietrich* (Socin 10 in 137). Takih primerov bi našli veliko. Reka *Dragonja* v porečju *Sotle* je gotovo iz slovanskega antropnima *Dragan*, toda *Dragonja* pri Kopru je iz starega antičnega *Argao*, iz ide. korena **arg-* »bel, svetel« (Krahe, IF LVIII, 1940, 211). Nikdar se ne sme v toponomastiki nobeno vprašanje reševati samo približno. Najprej je potrebno, da je ime točno napisano. Naj navedem en sam drastičen primer. Vsakdo pri nas pozna *Lijak* v spodnji Vipavski dolini, kjer smo v poveljih letih izvedli prve obsežnejše meliorizacije. Na prvi pogled je ime slovansko in slovansko. Vendar so imena od glagola *liti*, *lěje* silno redka in negotova. Morda spada sem ruska reka *Lejka* v Dnjeprovem bazenu, prav gotovo pa ne mesto *Liono* v Bosni ali sedlo *Livek* (furlansko *Luic*) na Primorskem. Šele v prevojni stopnji *loj-* je ta koren imenotvoren. V Hrvaškem Zagorju je reka *Lojnica*, Maštakov, *Dnjepr*, *indeks*, našteva hidronima *Loj*, *Lojna*, *Lojnja*, *Lojnica*, na Poljskem so vasi *Łojewka* in *Łojemo*. Ni pa mogoče prišteti k tem imenom brez velike rezerve potok *Loj* (ali *Glijon*) v gorenjem toku Soče ali potok *Łojušak* pod Kobaridom. Šele letos pa je dr. Tine Logar prinesel s terena točen zapis, kako domačini izgovarjajo ime *Lijak*. Glasi se *liájъ*, gen. z *liájъa*, lok. na *liájъi*. Iz tega je razvidno, da je zadnji konzontant zvoneč. Ime torej zanesljivo ni slovansko. Po vsej verjetnosti je to ime na -*acum*, prvo doslej ugotovljeno na sedanjem slovenskem državnem ozemlju. Ime se je še udeležilo zgodnje romanske lenizacije, ne kaže pa nobene kasnejše zveze s furlanskim glasoslovnim razvojem.

Prav tako je potrebno, da se isto ime napiše ne samo v vseh različnih oblikah, najvažnejših sklonih, da se upošteva stanovniško ime in različne privedniške tvorbe, dobro je tudi, da ga poizvemo na več različnih krajih. Med pritoki Savinje je tudi *Dreta*, kakor je ime povsod zapisano. Toda na Boču pravijo *Dretja* in, da je ta forma starejša, kaže tudi ime *Zadrečka dolina*. Moderni načini zbiranja zahtevajo pri vsakem imenu tudi karakterističen situacijski plan, ki dostikrat pomaga razčleniti podobno zvoneča imena iz različnih osnov. Ne sme pa biti to edina metoda pri luščenju, kakor kaže prav Badjurov primer, čeprav mu je v mnogih primerih povezava uspela.

Danes nihče več ne dvomi, da so imena važen sestavni del jezika. Lingvistika jih je res dokaj pozno vključila v svojo interesno sfero — v prvih razvojnih obdobjih so bila še preveč nezanesljivo gradivo — sčasoma pa so se izoblikovale metode, ki so pripomogle, da je onomastika vedno važnejši vir ne samo jezikovne, ampak tudi kulturne in socialne zgodovine ter predzgodovine. Imen vseh vrst je v vsakem jeziku po navadi več kakor besed. Samo na ozemlju Francije računajo, da je vseh imen od osem do dvanajst milijonov in število zanje uporabljenih osnov gre visoko v stotisoče. So pa imena bolj konservativna in največkrat mnogo ože navezana na določeno ozemlje kakor drug besedni zaklad. Po njihovi geografski razprostranjenosti lahko sklepamo na potek starejših in mlajših kolonizacij, na vtapljanje različnih jezikov in kultur, celo na gostoto naselitve in še na mnogo drugih stvari.

Pri nas je bilo v toponomastiki sorazmerno še dokaj malo narejenega. Po Miklošiču se ni nihče več lotil monografične obdelave slovenskih imen. Slavistika doslej še ni zmogla niti enega samega strokovnega onomastičnega časopisa, medtem ko jih na zahodu izhaja cela vrsta. Vendar so se doslej vsi naši boljši jezikoslovci stalno ukvarjali tudi s posameznimi toponomastičnimi problemi. Danes je stanje dokaj kritično. Preden se bomo lahko lotili sodobno zamišljenih monografij, bo treba opraviti še ogromno pripravljalnega dela. Ledinska imena pri nas še sploh niso zbrana. Naš delavec ima na uporabo samo nekaj škatel stare zbirke Slovenske Matice poleg amaterskih del, kakor je Tumovo in Badjurovo, ter še nekaterih bolj lokalnih in manj pomembnih zbiralecev. Naši zemljevidi so silno nezanesljivi. Stare jugoslovanske specialke, katere je izdelal vojaški geografski zavod, so, kar se tiče imen, še mnogo manj uporabne kakor najbolj površne amaterske zbirke. Pri zagrebški Akademiji deluje že nekaj let *Jadranski Institut*, ki s štiridesetimi izšolanimi sodelavci na terenu dopolnjuje z imeni kartografsko delo naše mornarice. Pri nas za vse to ni niti razumevanja niti podpore. Pri Inštitutu za slovenski jezik SAZU ekscerpirata dva sodelavca slovenske priimke. Zbranih jih je doslej že okoli 50.000. Pri tem pa imamo v Osrednjem državnem arhivu Slovenije ohranjenih okoli 200 fasciklov starega terezijanskega in nekaj ostankov rudolfinskega katastra za Kranjsko. Morda bi se drugje po svetu našli tudi manjkajoči deli za druge slovenske pokrajine. Urbarji in druge listine v arhivih po letu 1500 sploh še niso obdelani. Akademik dr. Milko Kos pripravlja že dalj časa *Historični topografski leksikon* do l. 1500. Toda silna dialektična razčlenjenost slovenščine in mlajši glasoslovni pojavi, kakor je moderna vokalna redukcija, bi zahtevali pri dolgi vrsti imen tudi upoštevanja kasnejših historičnih virov. Vse to gradivo še čaka delavcev in organiziranega metodičnega zbiranja. Šele potem se bodo lahko lotili dela tudi lingvisti in izluščili iz tega gradiva varno in zanesljivo stvari, ki jih dandanes slutimo, a si jih nihče še ne upa trditi in morda še marsikaj iz problemov, o katerih se nam dandanes niti ne sanja. Do takrat pa je še daleč in zato je treba pozdraviti delo privatnih ljubiteljev, kakor je Badjura, čeprav so ga deloma vodili drugačni nagibi in je včasih prišel navzkriž z lingvistiko.

RÉSUMÉ. — Dieses Buch bietet trotz zahlreicher Fehler viel Interessantes auch für den Linguisten. Der Verfasser stammt aus dem Liebhaberkreis unserer alpinen Organisationen mit ehrwürdiger Tradition für onomastische Fragen. Er sammelte viele Bergnamen aus der Volkssprache und versuchte sie semasiologisch zu klassifizieren. Er ließ sich dabei durch die Tendenz führen, daß zahlreiche Fremdwörter, slawische Lehnwörter und künstlich gebildete Wörter, die in unserer geographischen Fachliteratur gebraucht werden, durch entsprechende heimische Ausdrücke ersetzt werden sollten. Manchmal gelang ihm das, in einigen Fällen sind seine Bedeutungsdefinitionen jedoch falsch.

Sein größter Fehler ist die Leidenschaft des Etymologisierens, die für alle unsere Amateure in der Onomastik charakteristisch ist. In einer langen Reihe der Oronyma führt er ähnlich lautende alpendeutsche Namen an, von denen nur wenige einer gründlichen germanistischen Kritik standhalten würden. Der Rezensent begrenzt sich dabei nur auf die meist bekannten Beispiele des Typs *Pustertal*, den Badjura aus dem slowenischen *pust* ableitet. Mehr Beachtung schenkt der Rezensent vielen fragwürdigen und falschen slawistischen Etymologien. So führt er die Geschichte der etymologischen Problematik des Namens *Ljubljana* an, den Badjura aus dem slawischen *ljbъ* ableitet. Nach der Meinung des Verfassers sind alle bisherigen Erklärungen dieses Namens unzufriedenstellend; die slawische Etymologie aus *ljub-* ist zweifelhaft, ebenso wie die germanistische Erklärung des Wassernamens *Loisach* in Bayern aus der Grundform **Liubi*; unannehmbar sind auch Versuche, den deutschen Namen *Laibach* anders zu erklären als slowenisches *Ljubljana*, obwohl es noch nicht gelungen ist, für beide Namen eine gemeinsame lautliche Grundform zu finden. Andeutungen auf Substratursprung sind gerechtfertigt, es fehlen jedoch bisher genauere Angaben darüber; der Name einer lokalen antiken Flußgottheit *Laburus* und eines Ortsnamens *Lebra* et *Elebra* beim Anonymus aus Ravenna sind nur Andeutungen, die noch einer genauen linguistischen Bearbeitung bedürfen.

Ferner ist in der Rezension die Rede von einer Reihe falscher Anknüpfungen bei Badjura. Der Name *Mirke* ist nicht identisch mit dem Namen *Mirje*, sondern mit *Mirna* aus **Nyrъna*. *Trbiž* ist nicht aus slawischem *trěb-*, sondern aus antiken *Tarvisium*; *Vrtača* stammt nicht von *orteti*, sondern aus lat. *hortus*; *Pišenca* ist nicht aus *Kopišnica*, sondern lautlich regelmäßig aus *Pěščēnica*; *Pšata* stammt nicht von *pěšъkъ*, sondern vielleicht aus lat. *fossatum*; höchstens könnte man darin slawisches Anthroponym *Pech*, *Peš* suchen. Die Urbedeutung der Ortsnamen *Lomъ* kann nur »močvirje — Sumpf, Moorland« sein und hat nichts mit »prelomi — Erdbrüchen« gemein. Die Namen *Vrhpolje*, *Kompolje*, *Arpolje* (dazu noch *Impolje*, *Vampole*) haben ihre eigene, noch ungeklärte Problematik, und es ist noch eine Frage, ob sie wirklich aus derselben Grundform abzuleiten sind.

Ähnliche Bemerkungen macht der Rezensent noch bei anderen Namen-Gruppen, zum Beispiel bei den Namen *Beč*, *Griža*, *Grohot*, *Ključ*, *Lava*, *Roje*, *Slop*, *Gab* usw. Dabei macht er auch auf allgemeine Regeln der Toponomastik aufmerksam. Auf Grund einiger konkreter Beispiele zeigt er, wie sich die sprachliche Problematik eines Namens ändert, sobald uns genaue dialektische Aufzeichnungen desselben vorliegen. So kann *Lijak* bei Gorica (Görz) nicht vom Zeitworte *liti* stammen, da der Name im Dialekte *lijáz*, *z liája*, *na lijáji* lautet, wo -j-, -y- auf ein ursprüngliches *g* hinweist; der Flußname *Dreta* lautet im Dialekte auch *Dretja*, *Zadresa dolina*. Bei Namen germanischen Ursprungs des Typs *Omperle* ließe sich vielleicht darauf schließen, daß nicht nur bayrische, sondern auch andere Kolonisten zu uns kamen. Auch unter den Flurnamen auf slowenischem Sprachgebiet finden sich autochthone Substratelemente, zum Beispiel *Krépake* für öden, unfruchtbaren Boden.

F. Bezljaj

CARINTHIA I, 140, 1950: E. Kranzmayer, Der Ortsname »Mailsberg« und seine Verwandten. Namenkundliches um die Kärntner Edling-Frage, str. 283—311; E. Kranzmayer, Namenskundliche Studien um den Magdalensberg, str. 395—411; E. Kranzmayer, Sagengebundene Kärntner Bergnamen, str. 581—611; E. Meßner, Zur Kärntner Namenkunde Die Herkunft der Ortsnamen »Trixen« und »Diex«, str. 611—614.

Carinthia I, 140, 1950, prinaša vrsto toponomastičnih prispevkov s Koroškega, ki obravnavajo med drugim tudi slovenska krajevna imena. Dunajski germanist E. Kranzmayer objavlja kar tri študije, katere je treba registrirati tudi za slovensko toponomastiko. O prvi izmed njih »Der Ortsname »Mailsberg« und seine Verwandten. Namenkundliches um die Kärntner Edling-Frage (str. 283 do 311) je priobčil obširnejšo odklonilno kritiko že zgodovinar Bogo Grafenauer v Zgodovinskem časopisu V, 1951, 360—364, in se je tega vprašanja na kratko dotaknil tudi še v svoji knjigi »Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev«, 1952, str. 60. Kranzmayer se v tej svoji študiji ponovno vrača k toponomastični osnovi *maločemp-, katero suponira za vrsto krajevnih imen na Koroškem, deloma pa tudi drugod na slovenskem in na furlanskem ozemlju. Iz te osnove izvaja imena Mailsberg, slov. Na Houzah, pisano leta 979 Malmosich, 1268 Malspech, ca. 1348 Mälspechen; dalje Meilsberg, slov. Máučape ali Male Čape; Maltschach, slov. Malčapa, 1313 Malzic, 1422 Maletschenpach, 1432 Maltschig; Maltschenploch, 1106 Malotsemploch; dva sosednja kraja Malpitsch, 1404 Malapitsch in Zapfendorf, 1254 Zapfendorf, ki sta komaj deset minut oddaljena drug od drugega, in k temu še drug Zapfendorf, slov. Male Čepe in Kleinzapfen, 1267 Maltsach, 1430 Maltzschach.

S temi osmimi koroškimi imeni primerja Kranzmayer Maločepiče (danes Pristava) pri Tržiču (pisano leta 1270 Malscip, Malschputsch, ca. 1400 Maloczepitsch, Malozepitsch, Malozipicz, 1436 Maleczepicz, Maliczsipitsch, v 15. stoletju Malleczepetsch (M. Kos, STL, lokalizacija: Zontar, Zgodovina mesta Kranja, 14) in Čepič v Istri pri Buzetu, 1304 Malazumpica. Izven slovenskega ozemlja na Furlanskem spominja na ta imena tudi nekdanji kraj, danes samo še ledinsko ime Zampicchia pri Codroipo, za katero najdemo pri A. de Prompero, Saggio di un glossario geografico friulano, Venezia 1882, in deloma tudi pri F. Kosu, Gradivo III, 253; IV, 224 in 680, dolgo vrsto historičnih zapisov: 1068—77 Mallazumpiccam, 1146—61 Malazumpice, 1150 Malzupiche, 1170 Zumpita, Zompita, 1174 Malathupica, 1175 Malatzupica, ca. 1180 Mala sciupicca, 1193 Malazumpiccam, 1200 Mala Zumpichie, 1204 Mala cipica, 1216 Zimpichia, 1229 Mallazumpicca, 1234 Zampica, 1248 Malazipicha, Malazippica, 1252 Zumpita, 1255 Zumpicca, 1285 Malacipiota, 1286 Malzipica, 1289 Zompica, 1290 Zumpica, 1303 Malazumpita. Z nekaj rezerve prišteva Kranzmayer v to skupino imen tudi furlansko Zompitta in Zompicchia ter slovenske Čeplje.

Pri tako nejasnem gradivu iz treh jezikovnih območij seveda ni mogoče sklepati s popolno gotovostjo, da bi bila vsa zgornja imena istega izvora. Pri furlanskih imenih bi moral tudi romanist izreči svoje mnenje. Zampicchia leži že daleč stran od strnjene slovenskega ozemlja, vendar še vzdolžno od Taljamenta, kjer ime slovenskega porekla ne bi bilo a priori nemogoče. Ne da se pa tudi oporekati Kranzmayerju, da ta imena vsaj na prvi pogled ne bi imela nekaj skupnega.

Kranzmayer je prvič pisal o tej težavni skupini imen v ZONF XII, 1936, 128—136, kjer je suponirano toponomastično bazo *maločempa izvajal iz ilirskega *mālakempā »Bergfeld«, vendar s pridržkom, da je ta osnova morda avarska. O trdnosti te svoje razlage niti sam ni bil prepričan in je v ZONF XIV,

1938, objavil odprto pismo, v katerem vprašuje, kdo bi mu mogel pomagati z opozorili pri tej zares kočljivi skupini imen. Sedaj pa trdi, da se mu je posrečilo najti pravo izhodišče v vzhodno germanskem **ma(th)lakimps* »Gerichtstein, Richterstuhl«, ter se pri tej razlagi opira na Bernekerjevo etimologijo *maložen* < < stvn. **mahalaquēna*. Stvarno poskuša podpreti to svojo novo etimologijo s pojasnili, da se vsi ti kraji nahajajo v bližini nekdanjih knežjih posestev (oddaljeni včasih seveda tudi nekaj ur hoda) in zgradi okoli te svoje razlage novo zgodovinsko teorijo o izvoru kosezov, ki nas s stališča jezikoslovja ne zanima, zgodovinarji pa so o njej že drugje povedali svoje mnenje.

Res je ta imena težko pojasniti s stališča slovanske toponomastike, vendar pa je pri njih mogoče misliti tudi na slovanski izvor. Seveda ne tako, kakor je mislil zgodovinar Grafenauer. V slovanskih jezikih je mnogo imen, ki s svojimi sufiksi kažejo na eksistenco nekdanjega antroponima **Cep-*, čeprav te osnove ne najdemo v Miklošičevi zbirki. Tako imamo na slovenskih tleh krajevna in ledinska imena *Čepinci*, *Čepno*, *Čepovnik*, *Čepovka*, *Pod Čepnico*, morda spada sem tudi toponim *Čepovan*, ako ni to nekaj substratnega. V srbohrvaščini so imena *Čepin*, *Čepovo*, *Čepići* (Im.-Reg. II, 1097), v Rusiji so hidronima *Čepinka*, *Čepenička* (Maštakov, Dnjepr 288) itd. Poleg antroponimične baze **Cep-* pa najdemo pri Trautmannu, *Die Elb- in ostseeslav. ON I*, 73, tudi antroponim **Cep-* v pomorjanskih imenih *Zempow*, *Zempin*.

Ceprav je Trautmann pri tem zadnjem imenu zelo previden ter ga ne poskuša podrobneje razložiti, je vendarle zelo verjetno, da sta osnovi **Cep-* in **Cep-* sorodni. V poštev bi prišla Brücknerjeva etimologija (SEJP 78) slovanskega glagola *čepěti*, ki je v nekaterih slovanskih jezikih izpričan z nazalom. Vendar si tega ne upam trditi z vso gotovostjo. Brückner navaja na tem mestu tudi nekatera imena, ki bi spadala v to skupino, pisal pa je o tem tudi v ZONF XI, 222. Rospondova etimologija sbh. toponima *Čepići* iz *čep* »obturationem, cardo masculus« se mi ne zdi prepričljiva (Rospond, *Poludniowo-słowiąskie nazwy miejscowe* 1937, str. 51).

Se bolj pogostna pa so imena iz osnove *Čepel*, tako n. pr. poljska toponima *Czepielowo*, *Czepielyno*, *Czepiele*, *Czepielin*, *Czepielów*, *Ciepiele*, *Ciepiele* (Kozierowski, *Badania* IV, 141 in VI, 64), sbh. *Čepelovac*, *Čepelica* (ARJ I, 941), *Čepeli*, *Čepelj* (Im.-Reg. II, 1097), bolg. *Čepelare* (Spis., 368), sem spadajo tudi številna češka patronimika *Čepel*, *Čepela*, *Čepelka*, *Čepelák*, *Čepelik* (Kotík, 163), slovaška toponima *Čepelj* in *Čepel* (Šmilauer, *Vodopis*, 161) in madžarsko *Czepl*, *Czepléy* (Stanislav, *Sl. Juh* II, 118).

To osnovo so posamezni avtorji poskušali razlagati dokaj različno. Kozierowski je mislil na poljski apelativ *czepiel*, gen. *czepiota* »widly, ożóg«, pripuščal pa je tudi možnost, da jih je treba spravljati v zvezo z antroponimom *Czep*, *Czepek*. Mikos, MNy XXXI, 165, je mislil na turško *čäpäl* »nečist« in enako tudi Vasmer, *Die Slav. in Griechenl.*, 55. Najsprejemljivejša pa se mi zdi Trautmannova razlaga pomorjanskega imena *Zipelow* (*Die Elb- u. ostseeslav. ON I*, 136) iz **Čepelovo* k staročeškemu antroponimu *Čepel* (prim. tudi nem. *Zepelin*, *Schäplitz*). Antroponim *Čepel* je izveden s hipokorističnim formantom -*ьль*, baltsko -*ulis* iz antroponima *Čepь*.

Krajevno ime *Čeplje* je v slovanski toponomastiki zelo pogostno. Poleg *Čeplje* pri Gornjem gradu, 1424 *Tschaplach*, in pri Vranskem, 1534 *Scheuplach*, 1558 *Scheplach* itd. (Zahn, ONB 151), s katerimi operira Kranzmayer, imamo še *Čeplje* pri St. Vidu, 1414 *Scheplach*, 1431 *Tscephach*, 1453 *Tscephach*; *Čeplje* pri Polšniku, 1225 *Seplach*, 1434 *Saplach*; *Čeplje* pri Lukovici, 1352 *Czeplach*, 1439 *Zepploch*, 1458 *Czeppel*; dalje še *Čeplje* v Beli krajini (gen. do *Čepel*, lok. v *Cepljah*, etnikon *Čepljani*). Ledinsko ime *Čeplje* omenja v svojem *Ver-*

such eines Etymol. 1832 že Urban Jarnik pri Celovcu. V bližini dveh krajev s tem imenom so tudi potoki Čepļanka. Historični zapisi bi govorili za izvedbo s sufiksom *-janinъ*. Te vrste etnika pa se nikoli ne tvorijo naravnost iz antroponimov, ampak samo iz toponimov, ki so iz njih izvedeni, n. pr. češko *Milčany* < top. *Mileč* k antrop. *Milek*. Tako bi morali iz antroponima *Čepъъ suponirati najprej toponim *Čepъъъ ali *Čepъъъje (*selo*) in iz tega šele etnikon *Čepъъъjane, iz česar bi v slovenščini regularno dobili Čepļe.

Ta razlaga se mi zdi verjetnejša kakor poskus, izhajati iz apelativa in nastaviti etnikon *Čep-l-jane z epentetičnim *-l-*, zato ker imamo poleg Čepļe tudi toponima Čepulje, del vasi Besnica in potok Čepulnica, dalje Čepulje v okolici Škofje Loke ter Čepule pri Kranju, 1291 Zepul, 1500 Tschepul. Verjetno spada sem tudi Šepulje pri Tomaju, po 1086 Seopulach, pred 1174 Sepulsach (F. Kos, *Gradivo* III, 386, in IV, 225.)

Hipokoristik *Čepulъ bi bil sporadična oblika k *Čepъъ, kakor imamo na primer Radulja poleg Radelj, in pri teh imenih bi historični zapiski pričali za izhodne oblike *Čepulъje selo ali *Čepulъъjane.

Seveda je poleg antroponimov lahko eksistiral tudi ustrezajoči apelativ. Brückner navaja ime *Czepirohy* in luž. *Cepy*. Tudi v slovenščini so ledinska imena Čep, V Čepu, za češko ime *Hlubočepy* pa nimam na razpolago literature, ako ni morda identično s staročeš. *Hlubočrpy*. Zanimive primere pa navaja Schwarz, *ON der Sudetenländer*, 358, češko *Přičaply*, *Počaple*, *Tučapy*, *Vučapy*, za katere misli, da so izvedena iz participa pret. h glagolu *čapnouti* »gebückt sitzen« in se mu zde pejorativna (glej tudi Rössler, *Die ON Komotan* 1928, str. 74). S temi češkimi imeni se lepo ujemata tudi toponima *Tučepi* pri Makarskem v Dalmaciji in *Tučepo* pri Kosovski Mitrovici (Im.-Reg. II, 1046).

Pri južnoslovanskih imenih je zaradi dokaj poznih zapisov skoraj nemogoče odločiti, kdaj imamo izhodišče *čep- in kdaj *čep-. Sodeč po romanskih refleksih, ki se mi pa zde vendarle dokaj dvomljivi, bi bilo treba suponirati tudi izhodno obliko *Čep-. Na nazalirano obliko bi kazali zapisi *Tschaplach* in *Saeplach* (nem. *-ä-* < slov. *-e-*). V koroških dialektih se je denazalizacija izvršila kasneje, in vsaj za nekatera Kranzmayerjeva imena bi lahko suponirali izhodne oblike slov. *Maločepitji ali *Maločepļjane, kar bi bilo enako lahko izvedeno iz antroponima *Maločep, tvorjenega na isti način kakor imena tipa *Malogostъ*, *Malomir*, *Malostrij* posebno v poljski onomastiki (Taszycki, *Ślomiańskie nazwy miejscowe* 1946 in *Patronimiczne nazwy na Mazowszu* 1951). Drugačen kompozitum iz te osnove bi bil nerazumljiv. Druge oblike imen, ki jih navaja Kranzmayer, kakor slov. *Maučape*, *Male Čepe*, *Male Čape* ali nem. *Zapfendorf*, *Kleinzapfen*, bi bile lahko produkt ljudske etimologije in besednih križanj, ki pa bi morale nastopiti že dokaj zgodaj, saj omenja Kranzmayer prvi zapis *Zapfendorf* že leta 1254.

Po mnenju profesorja Kelemine bi zapis *Malmosich* leta 979 za *Mailsberg*, slov. *Na Houzach*, lahko brali *Malomožiti iz antroponima *Malomogъ, v obliki *Malzie* 1313 pa je *Malomogъ že skrajšano v *Malče* (*-čane?*). Tudi slovensko ime *Na Houzah* (= *Na Guzah*) je morda nastalo po ljudski etimologiji iz *Mauguzah k izvedenki *Maloguzi(či). To so seveda samo ugibanja, vendar je pri pejorativnih vzdevkih zelo mogoče, da so se zamenjavali med seboj.

Zavedam se, da s tem poskusom razlage še niso pojasnjene vse težave okoli te skupine imen, vendar je zanje slovanski izvor verjetnejši kakor ilirski, avarski ali germanski. Nikakor pa ni metodično opravičeno postavljati na tako nesigurnih etimologijah cele zgodovinske hipoteze, za katere manjka kakršna koli druga osnova. Dvomim, da bi toponomastika že sama po sebi, razen v nekaterih izredno srečnih, osamljenih primerih, lahko odločala v zapletenih kom-

pleksih prazgodovine in naselitvene problematike, prav tako kakor tudi besedna etimologija tega ne zmore. Zato se mi dozdeva mnogo negotovega in spornega tudi v drugi Kranzmayerjevi razpravi v istem letniku Carinthije »*Namenskundliche Studien um den Magdalensberg*« (str. 395—411). V zvezi z arheološkimi izkopavanji analizira Kranzmayer naselitveni proces okoli *Stalenske gore*, nem. *Magdalensberg*. Čeprav trdi, da še najbolj gotovo določimo starost imen, ako jih mehanično razporedimo po vrsti, kakor se prvič pojavljajo v historičnih zapisih, se mi zdi za manjše kraje ta metoda vse prej kakor zanesljiva in o njej ne bi bilo treba izgubljati besedi. Prav tako prišteva Kranzmayer svetniška imena, katerih je na tem ozemlju osem ter so v srednjeveški dokumentaciji podana v latinski obliki, brez pridržka k plasti imen brez slovenske udeležbe. Tudi hibridni primeri, kakor *Ottmanach* (980 *Otmanica*), so všteta med imena nemškega porekla in zato ni prav nič čudnega, da avtor prisodi Slovincem na Koroškem tridesetodstotni delež v toponomastiki (str. 401). To je analiza, kakršno bi pričakoval od zagrizenca Wuttejevega kova, ne pa od solidnega jezikoslovca, ki se je med vojno v uvodu posmrtno izdaje Lessiakove knjige *Mundart von Zarz* tako bridko pritoževal nad slovenskim šovinizmom.

Med predsllovanskimi imeni, katera omenja Kranzmayer, bi omenil, da hidronima *Glana* že davno več ne spravljajo v zvezo s keltskim *Glânâ* »die Klare«, ker se ta imena pojavljajo tudi na ozemlju, kjer nikoli niso mogli živeti Kelti. (Literatura: Pokorny, ZfcPh XXI, 95; H. Krahe, BzN I, 253 itd.) Prav tako se mi ne zdi v redu, da bi koroško *Krko* ločili od prekmurske, dolenske in dalmatinske *Krke* in da bi uvajali zanjo posebno etimologijo iz ide. korena **qrq-* »gurgelne«, ko je hidronim *Κορκάρας* vendar izpričan v antiki na našem ozemlju (*Κορκάρας* in *Corcas* [karolinška doba], razlagata Much, MAGW XXXVI, 1906, 41 in Pokorny, ZfcPh XX, 7 in 321 iz *Κέρκαξ* »Habicht«; drugače Löwenthal, ZONF IV, 63; H. Krahe, *Pannonia*, 1937, 268, pa izhaja iz **korko-*; nadaljnja literatura: isti avtor v *Die Sprache* I, 1949, 40 in v *Festschr. für E. Wahle*, 1950, 287 in R. Menéndez Pidal, ZfrPh LIX, 200). Tudi primerjava imen *Karavanke*: *Košuta* se mi zdi več kakor sporna. Tukaj vendar nimamo enakega primera kakor v slučaju *Ocra*: *ad Pirum*: *Hrušica*. *Košuta* je priljubljen slovanski toponimični apelativ, poleg tega pa že zdavnaj pozabljeno ptolomejsko *Καροβάρας* »bos«, ki je bilo šele v novejšem času umetno znova uvedeno, ni tako prepričljivo keltsko ime, da bi ga sprejeli brez pridržkov. Za ime *Karavanke* izhaja iz keltskega **karuos* »Hirsch« n. pr. Pokorny, ZfcPh XX, 64, Brandenstein, ZONF IV, 155; iz iliro-venetskega **karvant-* »felsig, steinig« pa Krahe, *Glotta* XX, 1932, 196, in *Würzburger Jahrbücher* I, 1946, 215, ter A. Mayer, *Glotta* XXIV, 174; upoštevajta vredne pa so tudi španske paralele pri R. Menéndez Pidal, ZfrPh LIX, 199. Koroški raziskovalci se še vedno krčevito opirajo na staro keltomanijo, čeprav so že pred desetletji Schwarz in drugi avtorji opozarjali na izredno skromno keltsko udeležbo v toponomastiki jugovzhodnih Alp. Novejši raziskovalci (Oštir, Alessio, Dauzat in drugi) izvajajo **Karvant-* prav tako kakor Carnia, Carantani itd. iz predindoevropske osnove **Kār(r)a-* »kamen«.

Tudi pri analizi glasoslovnega datiranja se bralec ne more vedno strinjati s Kranzmayerjevimi izvajanjmi. Ni tako gotovo, da se je slovanski prehod *a > o* definitivno dovršil najkasneje v IX. stoletju, kakor so mislili Kretschmer, JA XXVII, 228, Lessiak, GRM II, 286, Schwarz, JA XLI, 124 in Stender-Petersen, 494. Upoštevati bi bilo treba tudi teorijo o kvalitativnih razlikah v substitucijah, kakor so sodili Vasmer, KZ XLI, 157 in SPAW Phil.-Inst. Kl. 1935, 582, Trubeckoj, RESL II, 219, in Liewehr, *Einführ. in die tschech. hist. Gramm.*, 10. Saj je tuji *ä* substituiran v slovenščini in tudi v drugih slovanskih jezikih z *o* in obratno še v mnogo mlajšem času. Samo na kratko omenja avtor svoje dognanje, za

katero obljublja, da ga bo podrobno obdelal drugje, da je namreč starovisoka nemščina okoli leta 1100 izgubila sposobnost tuja oksitona naglaševati na prvem zlogu. S slavističnega stališča dvomim, da bi bilo mogoče to dokazati, saj se je naglas pri mlajših izposojenkah venomer prilagojeval že obstoječim tipom v jeziku. Vendar je treba pri tem vprašanju počakati Kranzmayerjevega dokazilnega gradiva, preden bo mogoče o tem podrobneje razpravljati. Motijo me tudi kategorične trditve takšne vrste, kakor n. pr., da bi se ime *Gradischnig* nujno moralo glasiti *Gradeisnig*, ako bi obstajalo že pred 12. stoletjem. Današnja forma pomeni samo, da je bilo ime pozno sprejeto v nemščino, je pa popolnoma brezpomembno za ugotavljanje naselitvenega procesa.

Zaradi takšnih in podobnih pomanjkljivosti izgubi Kranzmayerjev sicer silno zanimivi poskus izključno imenoslovne analize naselitvenega procesa veliko na svoji tehnosti in zaključki so dvomljivi.

Tretja Kranzmayerjeva razprava v tem letniku Carinthije »*Sagengebundene Kärntner Bergnamen*« (str. 581—611) se pa deloma že giblje v mejah jezikovne fantastike. Z obširnimi etnografskimi pojasnili postavlja avtor etimologije sedmih gorskih imen na Koroškem, ki so po njegovem mnenju mitološkega izvora. Gora *Königsstuhl* v Ziljskih Alpah naj bi dobila svoje ime po kralju Karolu, ki po lokalni pripovedki s svojo vojsko spi pod to goro. Enako naj bi tudi *Stol* v Karavankah dobil svoje ime po kralju Matjažu. Gora *Starchant* istotam, slov. *Starhant*, se imenuje po bajeslovnem junaku Walterju Starkhandu. *Kepa* v Karavankah, dial. *Čepa* in *Jepa*, nem. *Mittagskogel*, izvaja Kranzmayer iz nemškega antroponima *Gēpa* in veže to ime s predstavo »schlafende Jungfrau«. Tudi *Peca* v Karavankah, nem. *die Petzen*, je po njegovem mnenju iz nemškega antroponima *Pētza*, hipokoristične oblike k *Pērhta*.

To je seveda jezikoslovno nemogoče. Nemško ime *die Petzen* v pluralu in slovenski toponimi *Pece* pri *Grosupljem*, *Male* in *Velike Pece* pri *Stični* pričajo, da je današnji singular v imenu *Peca* samo sekundaren. Po vsej verjetnosti moramo tukaj kakor pri imenih tipa *Jesenice* izhajati iz starega lokala **na Pecē* iz osnove **pek-*. Pri stranskih ekskurzijah med mitološkim pripovedovanjem o *Peci* zasluži pozornost slovenista etimologija apelativa *rabelj*, *rabljn* »der Henker«, ne morem pa verjeti, da bi bila toponima *Rabelj*, *Rabeljsko jezero*, nem. *Raibl*, v kakršni koli zvezi s tem apelativom, čeprav je, seveda z rezervo, sodil tako Steinhauser, *Gen. ON*, 135 za toponim *Rabelje*, nem. *Rabelsdorf*. Verjetnejše izhodišče se mi dozdeva slovanski hipokoristik *Rabъль* iz pogosto izpričanega slovanskega antroponima *Rabъ*: rusko *Rabec*, *Rabek*, *Rabka*, *Rabuška* (Tupikov, 331), poljsko toponim *Rabowiec*, *Rabienec*, *Rabka*, *Rabczanka*, (Kozierowski, *Badania VII*, 58), pomor. *Röbel*, *Rübel* (Trautmann, *Die Elb- und ostseesl. ON II*, 105 itd.).

Peto gorsko ime je *die Jauken* med Ziljo in Dravo. Tega izvaja Kranzmayer iz slov. *javka* »die Wehklage« k glagolu *javkati*. V toponomastiki mi je ta pojem popolnoma neznan. Kranzmayer navezuje pri tem imenu na znano etimologijo *C(v)elovec* — *Klagenfurt*, ki je bila od Baudouin de Courtenaya in Lessiaka dalje že tolikokrat obravnavana v strokovni literaturi. Zanimalo bi me, kakšno mnenje so zavzeli germanisti do Ramovševega poskusa razlage slovenskega in nemškega imena iz predсловanske osnove **Aquilava*, kar naj bi dalo slovansko **k'vilav-* in nato preko **cvilovъсь*, današnje *Celovec*, nem. *dialektisch* pa preko *khlog-* današnje *Khlognfurt*. (Ramovš, *HGr II*, 138). O tej etimologiji ni še nihče izrekel svojega mnenja in zdi se, da so jo popolnoma prezrli, po starem geslu: Slovenica non leguntur.

Gorsko ime *Dobrač* tolmači Kranzmayer iz lokalno rabljenega apelativa *dobrač* »Bergeist«. To bo komaj verjetno. Lessiak je v *Stationsnamen* to ime

izvajal iz dčbrb, toda zaradi slov. toponimov tipa *Dobračevo* smo upravičeni misliti na antroponim **Dobrak*, **Dobrač* in gorsko ime *Dobrač* se da lepo razložiti iz posesivne oblike *Dobračj*.

Slov. *Osoščica*, nem. *Görlitzen*, nad *Osojami* pa izvaja Kranzmayer iz slov. *Gorčelica*. Vmes med tekstom pa so nanizane tudi druge etimologije in opozorila, tako je gorsko ime *Obir*, dial. *Obër*, gen. *Obërja* razloženo iz apel. *obr̃* »Riese«. Direkten prenos apelativa to ne more biti, proti temu govori naglas in gen. *obra*. Težko je reči, ali in v kakšni zvezi je to ime s top. *Vovbre*, ki je bilo že tolikokrat obravnavano v literaturi. Morda je *Obir* posesivna izvedenka iz nekega antroponima (Machek, *Slavia* XX, 214, misli, da apel. *obr̃* ni iz *Avarus*).

O nekaterih drugih svojih trditvah pa je Kranzmayer pisal že drugje, zato ni potrebno, da bi o njih sodil na tem mestu.

Kranzmayer je že napovedal svojo obširno monografijo *Kärntner Ortsnamenbuch*. Vendar bi od avtorja takšnega dela pričakovali, da bo obvladal ne samo slovansko glasoslovje najmanj tako dobro, kakor ga je njegov učitelj Lessiak, ampak bi moral globlje poznati tudi vso slovansko onomastično literaturo, ki je od Miklošiča dalje vendar že znatno napredovala. Pri kompleksu slovanske alpske toponomastike se vedno bolj jasno kaže, da je morala biti produkt dveh naselitvenih tokov, enega južnoslovanskega in drugega severnega. Na del tega problema, ki do danes še ni prav jasen, je svoj čas opozoril že Jireček, *Slovanské právo*, str. 63, in Mažuranič, *Ljetopis Akad.* 1911. Seveda je marsikaj iz njunega gradiva lahko samo plod kasnejše naselitve v okviru ogrske države. Vendar pa najdemo v slovanski alpski toponomastiki vrsto osnov, ki so bogato zastopane v čeških, slovaških, poljskih in lužiških imenih, nimamo jih pa nikjer na južnoslovanskem ozemlju vzhodno od Kolpe. Zato bi bilo nujno potrebno, da bi delavec v koroški toponomastiki ne bil samo odličen germanist, kar Kranzmayer brez dvoma je, ampak bi moral biti prav tako široko razgledan po problematiki slovanskega imenoslovja in — kar ni nič manj potrebno za ugotavljanje objektivne resnice — moral bi biti brez slehernih predsodkov do Slovanov. Nesrečna narodnostna prenapetost obmejnega nemštva pogosto moti že pri Lessiakku in še vedno onemogoča resnično plodno reševanje kompleksnih problemov, ki bi nujno zahtevali poglobljenega sodelovanja slavistike in germanistike.

Poleg Kranzmayerja objavlja v istem letniku Carinthije manjši toponomastični prispevek tudi Erich Meßner, »Zur Kärntner Namenkunde. Die Herkunft der Ortsnamen »Trixen« und »Diex« (str. 611—614). O imenu *Trixen*, slov. *Trušnje* je prvi pisal, če se ne motim, Müller v Carinthiji 1891, str. 147; P. Lessiak, GRM, 1910, 285 in Carinthia 1922, 42 je mislil, da je ime predslovanskega porekla. Meßner pa ga slavistično diletantsko izvaja iz *trst*. Ime je že zelo zgodaj izpričano, tako leta 882 kot hidronim *infra Truhsna et Criuina*, 895 pokrajinsko ime *Thrusental*, kraj pa 1043 *Truhsen*, *Truhsine*, 1044 in *Truhsinensi comitatu*, ca. 1041—1045 *Truhsen*, 1072 *Trohsen*, 1090—1106 *Truximas*. Še ene *Trušnje* imamo tudi na Banjski planoti, dalje tudi *Zatrušna grapa* pri Mostu na Soči. Ime je po vsej verjetnosti izvedeno iz slovanskega hipokoristika **Truch*, **Truš*, kakor ga najdemo pogosto v ruskih imenih *Truha*, *Truhač*, *Trušnik*, *Truš* (Tupikov, 403) ali v hidronimih *Truhanovka*, *Truhinovka* (Maštakov, *Dnjepr* 284). Za ime *Diex* dvomim, da bi moglo biti iz *tih*, kakor misli Meßner; prej bi prišel v poštev hipokoristik *Téch*, *Těš*, eden izmed najbolj pogostnih slovanskih antroponimov. Gotovo pa to ni. Sicer pa Meßnerjev prispevek ne zasluži večje pozornosti.

RESUME. — Der Verfasser befaßt sich mit den toponomastischen Aufsätzen in der Zeitschrift *Carinthia* I, 140, 1950, insbesondere mit drei Studien von E. Kranzmayer.

Die Ortsnamengruppe *Mailsberg, Meilsberg, Malttschach, Malttschenploch, Malpitsch, Zapfendorf* und *Kleinzapfen*, die slow. teilweise als *Máučape, Malčapa, Male Cape* auftritt, ist von Kranzmayer vor dem Krieg als illyrisches oder gar als awarisches Substrat angenommen worden (ZONF XII, 1956, 128—136, s. auch ZONF XIV, 1958). Jetzt leitet er diese ganze Gruppe aus ostgerm. **ma(th)-lakimps* »Gerichtsstein, Richterstuhl« ab. Doch lassen sich alle diese Namen ohne irgendwelche größere Schwierigkeit von einer slawischen Grundlage aus erklären. Der Eigennamen **Čep-* (auch **Čep-*, Etymologie: Brückner, SEJP 78) liegt einer langen Reihe slowenischer und anderer slawischer Ortsnamen zu Grunde. Neben **Malogostb, *Malomir, *Malostryj* ist sehr wahrscheinlich auch **Maločep-* anzunehmen, möglicherweise mit pejorativem Einschlag. Slow. *Maločepiči* oder deutsch *Malttschenploch* erklären sich sehr leicht aus **Maločepitji* und **Maločepljane*, die andern Formen sind schon das Produkt von Volksetymologie und Wortkreuzungen. Was das friaul. *Zampicchia* anbetrifft, müßte bei der Erklärung auch die romanistische Wissenschaft ein Wort mitsprechen. Wenn der Ursprung slawisch ist, so ist die Form **Maločep-* anzusetzen.

Auch hinsichtlich einiger anderer Behauptungen von Kranzmayer zählt der Verfasser eine Reihe von Einwürfen auf. Sogar bei der statistischen Erörterung des Materials entspricht die Darstellung von Kranzmayer nicht immer dem Tatbestand. Besonders bei Bergnamen in Kärnten hat er sich oft Übertreibungen zuschulde kommen lassen; der Bergname *Peca*, deutsch die *Petzen*, ist gewiß keine Personifikation aus einem germ. Eigennamen *Pētzo*, sondern ist, wie das zugehörige slowenische onomastische Material zeigt, aus einem Loc. Sg. *pecē* abzuleiten, was sich zuerst zu einem Nom. Pl. *Pece* entwickelt hat, woraus sich dann sekundär Nom. Sg. *Peca* ergab. Ebenso bedeutet auch *Dobrač* nicht »Berggeist«, sondern ist eine Possessivableitung aus dem Eigennamen **Dobrak, *Dobrač*, und auch für *Obir* ist es unmöglich direkt *ober* anzunehmen; denkbar ist auch hier nur eine Possessivableitung.

Neben Kranzmayer veröffentlicht E. Meßner im gleichen Jahrgang der *Carinthia* die Deutung von den Ortsnamen *Trixen*, slow. *Trušnje*, und *Diex*. Sie basieren nicht auf *trst*, wie Meßner annimmt; zu Grunde liegen kann ihnen nur der Eigennamen *Truch, Truš* und *Těch, Těš*.

F. Bezljaj

Gunter Glauert, DEUTSCHE UND SLOVENISCHE HOF- UND GELÄNDE-NAMEN IM BEREICH DER WASSERSCHIEDLICHE ZWISCHEN DRAU, SANN UND SAVE. Ein Beitrag zur Siedlungsgeschichte. »Südostforschungen« IX, 1946 do 1952, str. 46—85.

Avtor je leta 1935 predložil v Gradcu disertacijo z naslovom *Die Entwicklung der Kulturlandschaft in der Steiner Alpen und Ostkaramanken*, ki ni izšla v tisku. Že pred vojno je v zvezi s snovjo te svoje disertacije objavil dve študiji, prvo *Zur Besiedlung der Steiner Alpen und Ostkaramanken* v »Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung« I, 1937, str. 457—486, drugo z naslovom *Landschaftsbild und Siedlungsgang in einem Abschnitt der südöstlichen Kalkalpen (Ostkaramanken und Steiner Alpen) und seinen Rundgebieten* v »Südostdeutsche Forschungen« III, 1938, str. 457—524. Med vojno pa je v istem časopisu »Südostdeutsche Forschungen« VII, 1942, str. 29—37, objavil še tretjo variacijo na to temo *Kulturlandschaftliche Veränderungen im Gebirgslande zwischen Drau und Save bis zum Beginn der deutschen Südosstsiedlung*. Avtor je v prvi vrsti zgodovinar, zanima ga proces nemške kolonizacije v predelih Podjune, vzhodne Gorenjske in zgornje Savinjske doline. Njegove razprave pa je treba vsaj deloma registri-

rati tudi za slovensko toponomastiko, čeprav Glauert ni jezikoslovec in se je pri razlagah imen opiral na mnenja drugih. (Pred vojno je bil njegov informator S. Pirchegger, po vojni pa E. Kranzmayer.) Priznati mu moramo, da je izredno skrbno zbral za različna ledinska in hišna imena ter patronimika vso potrebno historično dokumentacijo po različnih, silno raztresenih in deloma tudi še neobjavljenih virih, uporabljal je poleg kasnejših urbarjev celo podatke terezijanskega, jožefinskega in franciscejskega katastra. Poleg tega pa je podrobno upošteval tudi vso slovensko in nemško alpinistično literaturo.

Vendar bi se dalo njegovemu delu tudi marsikaj očitati. Glauert se ni postavil na ozko, z narodnostnim šovinizmom prežeto stališče, ki je bilo tako karakteristično za vrsto koroških nemških delavcev v obdobju med obema vojnama, posebno za tako precenjevanega M. Wutteja, vendar je kljub vsej opreznosti večkrat pretiraval pomen posameznih nemških imen. Ledinska imena iz apelativov, ki so bila v slovenščino sprejeta iz nemščine, tipa *Trata*, nima prav nobenega smisla navajati v zvezi z nemško kolonizacijo. Ako se Glauert ne bi tako dosledno omejil le na sorazmerno majhno ozemlje, bi moral opaziti, kako so tudi v krajih, kjer nemške kolonizacije nikoli ni bilo, že zelo zgodaj na debelo slovenska imena po smislu prevajali v nemščino. To je bil uzus graščinskih pisarn, ne pa nemška naselitev; in Glauertove statistične tabele nemških imen v primeri s slovenskimi v različnih občinah in v različnih obdobjih bi pokazale precej drugačno sliko, ako bi se avtor potrudil in ugotovil, da so bila slovenska imena samo takrat napisana v urbarjih, kadar jih graščinska pisarna ni znala prevesti.

Kljub vsemu Glauertovemu dokazovanju ni mogoče izpričati za gornjegrajska posestva nemške kolonizacije v večjem obsegu kakor kjer koli drugod na slovenskih tleh, kjer je ostala omejena na fevdalne lastnike in del njihovih uslužbencev. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je v takšnih prilikah tudi marsikateri pripadnik slovenskega rodu dobil nemško ime. Nekoliko večji nemški vpliv se je razumljivo pojavljal v najbližji okolici samostana. Še danes izgovarjajo v Gornjem gradu uvularni *r* prav tako kakor v Kropi, kjer je bilo staro kovinarsko središče z večjo fluktuacijo prebivalstva.

Glauertovi onomastični dokazi niso prepričljivi.

Sumljivo se mi zdi ledinsko ime *am Gupf* (str. 49—50), kar naj bi bilo karakteristično nemško gorsko ime na meji Kranjske, Koroške in Štajerske, nepoznano drugod. Niti iz Glauertovega niti iz Wuttejevega gradiva (*Festschrift R. Sieger, Zur Geographie der deutschen Alpen*, Wien 1924, str. 103) ni niti približno razvidno, kateri slovenski oronim naj bi se skladal z njim. Iz gradiva, ki ga je objavil Mišič v članku *Ledinska in hišna imena okoli Luč*, ČZN 1940, 41, se je današnja kmetija *Navršnik* v Podveži v urbarjih imenovala »*am guppf*«. Več kot dvomljivo je, da bi bil to neki poseben nemški oronim, tipičen samo za to ozemlje, ampak je verjetneje samo svojevoljen prevod za slov. *vrh*, ki se je obdržal v lokalni graščinski praksi.

Imenske etimologije so povečini Kranzmayerjeve, deloma objavljene že drugod. K *Menina* (= planina) bi pripomnil, da se bo slavist težko strinjal z razlago iz *me(j)nina* »Berg, über den eine Grenze läuft«, ampak bo to verjetneje izvedenka s posesivnim sufiksom *-in*, iz slovanskega antroponima *Mēna* (primerjaj češki toponim *Mělní*, nem. *Mölnitz*, glej Černý-Váša, *Moravská jména místní*, str. 98, in Schwarz, *ON der Sudetenländer* 179). Z njim se skladajo poljska imena *Mianoroo*, *Mianowice*, *Mianocice*, *Niemianowice* iz antroponima *Mian* (Kozierowski, *Badania* I 168 in VI 264). Zaradi sufiksa je verjetnejši izvod iz slovanskega antroponima, čeprav pozna tudi nemščina antroponim *Meni* (Socin 28) in iz tega tvorjena patronimika *Mēnin*, *dū Mennina* (Socin 152).

Pri imenu *Kočna* trdi Badjura (*Ljudska geografija* 1953, str. 201), da je prvotno označevalo samo doline in se je ime šele v novejšem času preneslo pomotoma tudi na vrhove. Glauert pa obratno domneva, da je bilo to prvotno skupno ime za vse Kamniške planine in navaja v dokaz *Matkov kot*, zapisano leta 1426: *Matko vnderm Khuoczen*, za neki hrib jugozahodno Solčave pa 1421: *vnderm Khuoczen* (Zahn, ONB 105), na severni strani pogorja pa leta 1650 *vndter der Cuetschen in der Vellach*. Kljub različnim poskusom razlage je ime še vedno temno. Poleg gorskih in dolinskih imen, katere navaja Badjura, spada verjetno v to skupino tudi ime dveh potokov *Kočenica* v porečju Savinje in Bolske.

Glauert navaja za ime *Kočna* Kranzmayerjevo razlago iz *kokava* »Schlucht«, kar je več kot problematično. Imen z osnovo *Koč-* je na našem ozemlju več in težko bi bilo vse razlagati na enak način. Toponim *Kočno* pri Krškem (1323 *Kotschen*, 1445 *zum Gotschen*) je prav gotovo izveden iz antroponima **Koč*, primerjaj češko *Kočin*, *Kočkov* (Miklošič, PN 154), slovaško *Kočin*, *Kočovce*, *Kočkovce* (Stanislav, Sl. Juh II 273), poljsko *Koczewo*, *Koczów* (Kozierowski, *Badania* VI 184); rusko *Kočevo*, *Kočenj* (Tupikov 203). Za ime *Kočna* pa je težko odločiti, ali je treba izhajati iz etimološkega *o* ali *ø*, dokler nimamo na razpolago več točno lokaliziranih dialektičnih oblik tega imena. Zapisi z *-uo-* in *-ue-* (poleg *Cuetschen* 1650 v listinah v Kaplji omenja Frischau, *Festschrift*, Graz 1893, str. 12, tudi *Kueczen* pred letom 1421 v gornjegrajskem urbarju), bi na tem ozemlju govorili za etimološki *o*, seveda ako je nemška grafika v tem primeru substitucija slovenskih dialektičnih refleksov *uo*, *uø* < *ó*, kakor jih poznamo danes za Podjuno in Remšnik (Ramovš, HGr VII, str. 18 in 27). Koroščina je vsaj že v XI. stoletju poznala prehod *o* > *ue*, kakor priča primer *Skofljice*, nem. *Schiefling*, nastalo preko *schüefling* < **škuefiće* (Ramovš, *Kratka zgodovina* 46). Gornjegrajski zapis je moral nastati pod vplivom koroščine. Glauert sam priznava, da se nemška patronimika, ki jih poznamo na tem ozemlju, že pred tem pojavljajo v Podjuni. Vendar danes v zgornjesavinjskem dialektu ni več sledov koroškega glasoslovnega razvoja. Ako je *o* v *Kočna* iz starega *ó*, bi bilo najverjetneje izhodišče etimološko temna skupina apelativov slov. *kócēn*, *kócelj* itd. (Berneker, EW 536, in Vasmer, REW I 648), pogosto zastopana tudi v slovanski onomastiki, na primer poljska toponima in hidronima *Koczna*, *Kaczna*, *Kocznia*, *Koczana*, *Kaczana* itd. (Kozierowski, *Badania* I 264 in II 313, ter Vasmer, *Sl. in Griechenland* 183, 218 in 226). Tehtno analizo te besedne skupine, katero slovanski etimološki slovarji še zelo nepopolno obravnavajo, je podal Nahtigal v svojih člankih o imenu kneza Koclja (Slovenski jezik II, 1939, 1–14, in SIR II, 1949, 303–305).

Ni pa izključeno, da je ime *Kočna* izvedeno iz *kptъ*, kakor so po vsej priliki imena, ki jih navaja Zahn, 1441: *dorf Kotschnagkh* južno od Maribora ali 1419: *Kotschnigh* v Slovenskih goricah. Ta imena so po tvorbi zelo blizu apelativom *kočnik*, *kotnik*, *kotnjak* itd. V obeh primerih pa bi bilo ime *Kočna* slikovita metafora, primernejša za gorske vrhove kakor za doline, čeprav je apelativ *kočna* danes že uveden v naši geografski literaturi za oznako amfiteatralnih gorskih dolin.

Na drugem mestu (*Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung* I, 1937, 483) pravi Glauert o imenu *Solčava*, da se celo slovenski raziskovalci strinjajo, da je ime nemškega izvora. Res je sodil Ilesič v ČZN XVIII, 1923, str. 7 d., da je prvotno nemško ime *Sulzbach*, kakor ga najdemo v spomenikih (1268: *Sulcpach*, 1353: *Sulzpacum*, 1365: *in Sulzpaco*, 1424: *Sulczpach*, Zahn, ONB 471) ter je po njegovem mnenju slovensko ime *Solčava* in etnikon *Sovčani*, ki je prvič napisano šele leta 1830 v neki pesmi kaplana Lenarčiča, samo umetna

tvorba slovenskih Ilirov. Vendar pa primer ni niti približno tako jasen kakor pri imenih Maribor ali Ljutomer. Ilešič sam priznava, da je med ljudstvom poleg Zolcpah (v XIX. stoletju tudi Zolcpah, Sušpah, Zolcpaške planine, Solcbah, Solčpah) živo tudi Solčava. Ta slovenska oblika imena danes prevladuje, česar ne bi mogli reči niti o imenih Maribor ali Ljutomer, kar se je uveljavilo samo v knjižnem jeziku, medtem ko se narečje krčevito drži starih, podedovanih imen. Ilešiču se je zdela njegova rešitev najbližja, ker za ime Solčava ni našel nobene primerne slovenske razlage in ga Trstenjakove etimologije (Novice 1856, št. 53, in Slovenski Glasnik 1864, 373) seveda niso mogle zadovoljiti. Je pa vendar zelo verjetno, da je slovensko Solčava starejše, ker se umetno stvorjeno ime po vsej priliki ne bi moglo tako naglo udomačiti med ljudstvom. Kakor hitro pa dopustimo to možnost, nastanejo resne etimološke težave. Slovanska ime Solčava ne more biti. Trstenjakova primerjava z ruskim imenom Sučava je seveda prenaivna, da bi bila vredna upoštevanja. V prvem zlogu se slovensko in nemško ime ujemata, težave so samo s sufiksom.

Na Štajerskem najdemo zelo veliko imen z osnovo Sulz. Zahn, ONB 471, našteva Sulz (petkrat), Sulcz (trikrat), Sulzau, Sulzbach (osemkrat), Sulzberg (trikrat), Sulzbergen, Sulzkar, Sulzdorf, Sulzgraben, Sulzhof, Sulczelas. Za nekatera izmed teh imen na slovenskem Štajerskem se da ugotoviti, da so prevodi za slovensko Slatina. Prav tako je v nemški toponomastiki izredno mnogo imen tipa Sulzdorf, Sulztal, Sulza, Sülze, poleg Salza, Salzbach, Salzbach itd. (Solmsen, *Idg. Eigennamen* 48 in drugje). Slovensko solč- bi seveda lahko nastalo iz nemškega sulz, toda za Solčava bi mogli suponorati kvečjemu nemško *Sulzaha, ker so nekatera germanska imena na -ahwa dala na slovanskih tleh verjetno -ava, na primer češko Uhlava (< Angulahwa), Uslava (< Amsulahwa), Klabava (< Kalbahwa). Na slovenskem ozemlju nimamo za to nobenega kolikor toliko gotovega primera. Kranzmayer, Carinthia 1942, 6, sicer poskuša razložiti ime Vipava iz longobardskega *Wipaha ali iz poznolongobardskega *Wiffaha k srvn. *mife* »Grenzzeichen«, vendar je to izolirano ime pretežavno, da bi se brez rezerve odločili za to ali drugo etimologijo (Liewehr, BzN II, 1950—51, 284, misli celo na slovansko *vyp-, kar naj bi bila podaljšana prevojnja stopnja k vьp-, rusko Upa, češko Upa, Opava itd.). Vendar bi bilo longobardsko poreklo pri imenu Vipava vsaj načelno mogoče, nemška kolonizacija na gornjegrajskih posestvih pa se je pričela šele, ko imena na -aha v nemščini že nekaj stoletij niso bila več tvorna.

Poleg tega pa niti vsa imena Sulz na nemškem ozemlju niso germanskega porekla, n. pr. reka Sulz na Bavarskem, leta 900: Solanza (Schwarz, DNF II 106).

Reka Savinja (nem. Sann < Savinja) se je v antiki po vsej verjetnosti imenovala Adsalluta. Rečno ime sicer ni nikjer izpričano, vendar se rečno božanstvo Adsalluta omenja na številnih napisih (CIL III, št. 5134, 5135, 5136 in 5138). Večina avtorjev istoveti staro Adsalluta s Savinjo (tako Pichler, Austria Romana ali Pauly-Wissowa I, 421). Krones je sicer poskušal v tem imenu odkriti Sotlo (Mittheilungen d. hist. Vereins f. Steiermark XXVIII, 1873, str. 19, in Die Deutsche Besiedlung, 1889, str. 33). Vendar H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark I, 1920, 70, upravičeno dvomi v to lokalizacijo. Glasoslovno ne bi delalo težav izvajati slovansko ime Solčava, Sovčani iz osnove *solčt-, ker ime Adsalluta ne more biti latinsko, ampak je po vsej priliki le grafično lokalizirano starejše keltsko (?) Assalluta (primere -ds-, -ss- glej pri Holderju). Kot Atrans > Trojane bi bilo tudi Assalluta > *Solčt-jane popolnoma mogoče in tudi nemško Sulz-bach iz solčt- ne bi povzročilo nobenih težav. Sufiksa -ava v Solčava pa seveda ni mogoče tako enostavno pojasniti.

Solčava je najbolj zgornja naselbina ob Savinji. Kraji na robovih obrečne kolonizacije se po navadi imenujejo po reki (*Sava, Kokra, Krka, Sora, Bača* itd., glej M. Kos, *O prevzemu antičnih krajevnih imen na slovenskem ozemlju*, Ephe-meridis Instituti Archaeologici bulgarici XVI, 1950, 265). Zelo verjetna je misel, da so se ostanki nekdanjih prebivalcev umikali iz ravnin v teže pristopne gorske doline, kjer so se polagoma slovenizirali. Ob gorenji Savinji je več imen, ki so gotovo predslovanska ali vsaj sumljiva, ker se izmikajo zanesljivi slovanski razlagi. Tako je gorsko in krajevno ime *Ter*, dalje rečna in krajevna imena *Bolska, Libija, Dreta*. Zato ni nemogoče, da bi se antično ime Savinje ohranilo v krajevnem imenu *Solčava*.

Toliko k razlagi imen pri Glauertu. Druga njegova geografska in historična izvajanja sodijo v območje zemljepiscev in zgodovinarjev.

RÉSUMÉ. — Der Verfasser Gunter Glauert hat im Zeitraum von fast zwanzig Jahren schon vier Studien veröffentlicht, in denen er mit allen erdenklichen Methoden eine von ihm supponierte intensive deutsche Kolonisation im Bereich der Saantaler Alpen zu beweisen sucht. Doch seine Beweisführung ist schlecht begründet und kann kaum überzeugen. Die Praxis der ehemaligen Feudalkanzleien war im ganzen slowenischen Nationalgebiet die gleiche und jeder Ortsname, der übersetzt werden konnte, wurde in deutscher Form aufgeschrieben und aufbewahrt. Nur im Bereich von *Gornji Grad* treffen wir auf die uvulare Aussprache des *-r-* (dergleichen wie im Bereich von Kropa), und das dürfte auf deutschen Einfluß zurückzuführen sein. Der Flurname *Gupf*, welchen Glauert als einen deutschen dialektischen Rest annimmt, ist die Übersetzung von slowenischem *vrh*; so ist der Name des Bauernhofes *Naoršnik* in *Podbeža* in älteren deutsch geschriebenen Urkunden als »am guppf« bezeichnet (Mišič, *Ledinska in hišna imena okoli Luč*, ČZN 1940, 41).

Der Rezensent stellt fest, daß die Deutungen von Orts- und anderen Namen bei Glauert sprachwissenschaftlich nicht immer einwandfrei sind. *Menina planina* geht nicht auf *me(j)nina* zurück, sondern auf den Eigennamen *Měna*. Der Bergname *Kočna* kann unmöglich aus *kokava* erklärt werden, sondern beruht auf der gleichen Basis wie die Appellativnamen *kocen, kocelj* (Berneker, SEW I 536; Vasmer, REW I 648). Was den Ortsnamen *Solčava* betrifft, ist die Behauptung, daß wir es mit einer jungen slowenischen Übersetzung zu tun haben, sicher falsch; *Solčava* ist nämlich ein Dialektwort, was z. B. bei Ortsnamen wie *Maribor* und *Ljutomer* nicht behauptet werden kann. Wenn wir jedoch die Form *Solčava* aus ahd. *sulza* (slov. *žolca*) ableiten wollen, stoßen wir hinsichtlich des Suffixes auf die gleichen Schwierigkeiten wie bei einer eventuellen Ableitung aus dem vorslawischen Namen des Flusses *Savinja* (*Sann*), nämlich: *Adsalluta* > slov. **Solъt(jane)*, wie *Atrans* > *Trójane*. Dieser Name kann also in keiner Weise mit solcher Bestimmtheit als deutsch angenommen werden, wie das bei Glauert der Fall ist.

F. Bezljaj

DILO FRANTISKA LAD. ČELAKOVSKÉHO za vrchní redakce prof. dr. Jana Mukařovského připravil k tisku Karel Dvořák. Díl první *Slovanské národní písně*. Závěrečnou studii a poznámky napsal Karel Dvořák. V Praze 1946.

Prva knjiga je tretji ponatis slovanskih in litovskih ljudskih (v dobi romantike narodnih) pesmi v češkem prevodu, ki jih je objavil Čelakovský od 1822 do 1827 v zbirki z naslovom *Slovanské národní písně* ter v treh delih ter v času do leta 1840 v listih in revijah *Čechoslav, Česká věsta, Krok, Časopis Českého musea in Poutník slovanský*. Med njimi je dvajset slovenskih pesmi, prvič priobčenih v Slovanskih narodnih pesmih in v Časopisu Českého musea 1840. V omenjeni list je prevedel Čelakovský deset pesmi iz Vrazove zbirke,

kar je bilo doslej manj znano (Štrekelj prevodov ne omenja), dasi sta v svojem času vedela zanje vsaj Prešeren in Vraz. Čelakovský, znan predvsem po oceni treh zvezkov Kranjske Čbelice (CCM 1832), se je seznanil s slovenskim jezikom, kar zadeva branje in razumevanje, v Lincu 1819, ko je ponavljal filozofijo. V naslednjem letu, po odhodu v Prago, je izpričan njegov prvi pismeni stik z nekim Korošcem, sošolcem iz Linca, kasneje, posebno v tridesetih in na začetku štiridesetih let, pa zasledimo med dopisniki Čelakovskega: Prešerna, Vraza, Čopa, Korytka in Kastelica. Slovensko ljudsko pesem je zapisoval od leta 1819 dalje, objavljaj v knjigah in reviji do leta 1840, vendar njegovo zanimanje zanj, kakor moremo razbrati iz korespondence, vsaj še eno leto zatem ni ugasnilo. Takó je Čelakovský s prevodi prerasel pobude, ki sta jih dajala našim zbiralcem Dobrovský in Šafařík. Slovensko ljudsko pesem je predstavil v slovanskem in evropskem svetu z zavzetostjo, s kakršno je v letu 1832 branil našo umetno poezijo.

Nič manj živo ni bilo njegovo zanimanje za srbsko in dalmatinsko ljudsko tvornost. Tudi tukaj ga je, kakor pri Slovencih, zanimala predvsem lirski pesem, čeprav je sklenil, da bo prevedel vse srbske junaške pesmi. Razen v treh knjigah Slovanskih narodnih pesmi je objavil prevode srbskega in dalmatinskega ljudskega izročila še v *Casopisu Českého musea* 1829, 1830, 1832 in v *Kroku* 1831.

Prva knjiga nove izdaje se ravna po prvih natisih z eno izjemo, da so opuščena izvirna besedila, ki jih je Čelakovský v Slovanskih narodnih pesmih dosledno dodajal češkim prevodom. S tem je okrnjen znanstveni značaj izdaje in hkrati oteženo delo za raziskovalca, ki se bo ukvarjal s tehniko prevajanja. Opustitev izvirnih besedil je morda v zvezi s študijo (str. 538—615), ki sicer posega v tujo, predvsem nemško književnost, a se omeji v glavnem na češko in slovaško ljudsko pesem.

Realistična šola čeških literarnih zgodovinarjev se je z ljudsko pesmijo malo ukvarjala. Podpirala je domnevo o popolnem vplivu Herderja in nemške romantike na Čelakovskega in soglašala z mislijo, da je literarna tradicija v času baroka prenehala. Zoper ustaljenost takšnih sodb je predvsem naperjena študija v prvi knjigi zbranih del. Z njo sega urednik, avtor študije, daleč v domačo preteklost in evropsko sodobnost, ker si prizadeva dognati, koliko je izvirnega v zbiralni dejavnosti Čelakovskega, koliko tujega in prevzetega. S tem v zvezi izhaja iz tovrstnega prizadevanja pri Čehih, se osredotoči ob Čelakovskem in zaključuje s konfrontacijo nazorov o ljudski pesmi v obdobju romantike. Nova razvrstitev in razlaga dejstev narekuje uredniku zaključke, ki so v nasprotju z dosedanjim tolmačenjem. Literarna tradicija v obdobju baroka ni prenehala, dokazuje Dvořák, saj je dala prav ta doba ob svojem zatonu po letu 1756 vrsto zbornikov ljudskih pesmi. Prednost gre Slovaški, kjer je ostala tradicija reformacije močnejša, vendar se je tudi izven nje gojila ljudska posvetna in duhovna pesem. K temu je prispevalo religiozno izživljanje v času baroka, ki je bilo za razliko od prejšnje dobe bolj družbenega, kolektivnega značaja, kar da je odločilne važnosti za tvornost tistega časa. Zanimanje za češko ljudsko pesem se je ohranilo prav pod vplivom Slovaške in podeželja od baroka preko klasicizma do romantike ter izpričuje organsko rast. Iz domače tradicije je zrasel tudi Čelakovský, ki sta mu bila najbližja predhodnika Dobrovský in Hanka. S prvim ga družijo slovanski koncept ljudske pesmi, z drugim nazor o odnosu ljudske pesmi do izvirnega oblikovanja. Herderjev vpliv je mogel biti samo posreden, drugoten tudi zato, ker je bil v času, ko je utegnil zajeti Čelakovskega, že močno neenoten, pomešan z romantičnim, se pravi mitološkim pojmovanjem ljudske tvornosti. In tega zasle-

dimo pri Čelakovskem samo v neznatni meri. Kult ljudskega izročila pri njem se tedaj ne da razložiti z vplivi Herderja in nemške romantike, čeprav njenih pobud Dvořák ne odklanja v celoti, marveč s tradicijo zanimanja, ki je domačega izvora in ima svoj začetek v zadnjem obdobju češkega baroka. Od stičnih točk, ki vežejo Čelakovskega z nedomačimi zbiralci in teoretiki ljudske pesmi, omenja študija Herderjevo poudarjanje melodije, preprostega naroda kot tvorca izročila, njegov kozmopolitizem ter Goethejevo naziranje, da ustvarja ljudsko pesem ves narod, tudi izobraženec. V praksi je dopolnil Čelakovský nekoliko ozko stališče Herderja tako, da je uvrstil med narodne tudi umetne pesmi v ljudskem duhu.

Pri vsem razpravljanju omenjena študija ne pojasni odnosa Čelakovskega do ljudske pesmi. Določanje, ali je v izboru zaobsežena pesem ljudska ali ne, še ne more izčrpati vprašanja v celoti. V enaki meri kakor popravki domačih pesmi, o katerih beremo na strani 604, odražajo miselnost zapisovalca še izrazne in smiselne spremembe v prevedenih pesmih. Ni povsem prav, da je omenil urednik preiskavo o Čelakovskem kot prevajalcu izven celotne problematike, ob bibliografiji ljudskih pesmaric (str. 599). Kajti vprašanje prevodov je povezano s predruženjem izvirnikov, v zadnjem zaključku z nazorom o ljudski pesmi. Menim, da bi z marsičem pojasnili nazor Čelakovskega o ljudski pesmi, če bi primerjali njegove prevode nečeških ljudskih pesmi z izvirniki. Prevodi južnoslovanskih pesmi, ki zavzemajo v prvi knjigi zbranega dela več ko tretjino prostora, že sami po sebi opravičujejo recenzenta, da izvaja iz njih neke zaključke.

Klasicizmu v izvirnem snovanju je stavil Čelakovský nasproti zanimanje za ljudsko tvornost. Polarnost ustvarjalnih načinov se je z leti manjšala, vendar se njegova umetna pesem v praksi ni nikoli istovetila z ljudsko poezijo, h kateri je nenehno težil. Dualizem ustvarjanja je viden celo v ljudski pesmi sami, v načinu, kako jo je zapisal in prevedel, v obliki aktivnega poseganja ali pasivnega vživljanja v tujo snov. Primerjanje prevodov z izvirniki jugoslovanske folklorne tvorbe je odkrilo razločke, ki kažejo določeno, ljudski pesmi tuje estetsko prizadevanje. Sèm ne štejem razlik, o katerih ne dvomim, da jih je zahtevala struktura jezika ali oblikovna nujnost, marveč spremembe, ki se dosledno ponavljajo in dobijo značaj pravila. Kātere so te in kako se odražajo?

Čelakovský je izločil okrasne pridevke, glagole, besedne zveze in cele stavčne konstrukcije, ki ponavljajo ali obnavljajo vsebino pesmi. Okrnil je gostobesedne periode (v srbskih pesmih), posebno če so motile nazornost pripovedovanja. In obratno: vstavljaj je besede, stihе in stavke, dopolnjeval je eliptične periode, če je z njimi stopnjeval razumljivost izročila.

Odpravljaj je izrazne in smiselne neverjetnosti, pretiravanja, izrazne gradacije, popravljaj skladnjo v smislu strogega logicizma. Zamenjal je, postavim, glagola, ki sta pojasnjevala eno podobo, a sta se po funkciji izključevala (Mlin ljubezni, str. 460, stih 13–16) in predružil vrstni red stihov, če je ta dušil smiselno verjetnost periode. Epizodno fabulistiko je spreminjal z veliko discipliniranostjo, pri čemer je le v majhni meri uveljavil svojo ustvarjalno domišljijo.

Neznatna so prizadevanja v obratni smeri. Redko je prevedel stavčno ali besedno istorečje in usmeril popravke v abstraktnost ali domišljijско sproščenost: Mlin ljubezni 460, 1–2; Mladi mož 428, 2; 393–394, 5; 453–454, 11–14. Redoma pa se je dotaknil oblikovne strukture pesmi, ki jo je svobodno spreminjal. Tudi v prevodih naše ljudske pesmi opazimo, kakor pri čeških in

moravských, strnitev dveh pesmi, kitično in metrično predrugačenje ter novo kitično razdelitev po smiselno zaključenih periodah.

Epigramatičnost, klenost izraza, stvarnost podob, razumsko urejanje smisla in stavka je tisto, kar odražajo češki prevodi in česar v naši ljudski pesmi ni v tolikšni meri. Popravki v obratni smeri so maloštevilni in opazni prvič v tretji knjigi Slovanskih narodnih pesmi. Značaj prevajanja, ki se razodeva iz slovenskih, srbskih in hrvatskih primerov, postavlja Čelakovskega blizu Lessinga in Goetheja. Ilkrti govori za vidno estetsko poseganje v ljudsko izročilo in ne potrjuje trditve, po kateri so v pesmi »úmysly jiné... převládly tak, že byl jimi záměr estetický zatlačen do pozadí a zakryt« (str. 605). Zoper takšno mnenje govorita tudi Josef Kamarýt in Müller, ki sta v dvajsetih letih preteklega stoletja proglasila Čelakovskega za pristaša Herderja, kar je takrat pomenilo zbiralca, ki estetsko preureja folklorno tvorbo.

Dvořák se je omejil v izsledkih na češko in slovaško ljudsko pesem, vendar je z ilustrativnim gradivom često segel drugam. Zapisal je nekaj oznak o slovenski literarni preteklosti, ki niso povsem točne. Ko omenja Societas slovenica v Gradcu (1810), ne navede povodov njene ustanovitve in pravi: »vládní kruhy tu také přály zřejmě víc než Čechům« (str. 572). Naklonjenost Avstrijcev pač ne moremo razumeti drugače kot politično preračunljivost. Slovenci v francoski Iliriji so v istem času dobivali večje pravice, kar zadeva jezik in šole, zato so avstrijske oblasti popuščale v isti smeri, ker se niso odrekle slovenskim deželam pod Napoleonom. Pojasnitve zahteva tudi trditev Dvořáka o pobudah Čelakovskega za zbiranje slovenske ljudske pesmi in o naši tovrstni tradiciji, čeprav je zapisana obzirno.¹

Takšno sodbo si je ustvaril Dvořák po predgovoru Čelakovskega k prvi knjigi Slovanské národní písně (str. VII), iz opombe k prevedenim pesmim Vrazove zbirke (ČCM 1840, str. 107), na osnovi površne pregledane korespondence s slovenskimi dopisniki in ob nepoznavanju Vrazove beležke o dotakratnem zanimanju za našo ljudsko pesem (NPI 1859, str. X—XI). Prva zbirka slovenskih ljudskih pesmi je znana prav iz časa, ki ga imenuje Dvořák zatón baroka in ki je dal Čehom in Slovacom prve zbornike ljudskih pesmi. Zakotnikova zbirka ni niti dvajset let mlajša od najstarejšega slovaškega zbornika, označenega po Matěju Holku z letnico 1756 in prvi češki zbornik pesmi (A. Francel, 1768) je približno komaj sedem let starejši od našega. Do izdaje Slovanskih ljudskih pesmi v Pragi poznamo že štiri zbirke slovenskega ljudskega izročila v verzih, od katerih sta se Zakotnikova in Cojzova izgubili. Živo je ostalo skozi desetletja zanimanje za našo ljudsko pesem od Pohlina preko Cojza, Zupančiča, Primica in Jarnika do Smoleta. Nerazumljivo je, da slednjega Dvořák ni omenil med važnejšimi zbiralci tistega časa, posebno še, ker se v korespondenci Čelakovskega in slovenskih dopisnikov često navaja njegovo ime in vir, kjer je ljudske pesmi objavljaj. Tudi zgledu Čelakovskega, ki da je vplival na slovenske zbiralce, pripisuje Dvořák previsoko ceno. Iz korespondence in drugih virov vemo, da so Prešeren, Vraz, Smole in drugi poznali in celo prevajali Slovanske narodne pesmi, izišle v Pragi, in da jih je Čelakovský tudi z besedo izpodbujal k posnemanju. Čelakovský je bil pripravljen na vsako uslugo, da bi se slovenske ljudske pesmi, zvečine Smoletove, tiskale v Pragi. Pri vsem tem je ostal na Slovenskem obseg zbiranja ljudskih pesmi

¹ »Korespondence z té doby je plná dokladů o tom, jak se jeho výslovného příkladu dovolávají ti, kdož začínají sbírat i v těch slovanských zemích, kde donedávna o tom nebylo ani potuchy. Jsou to na př. Poláci Dutkiewicz a Kucharski, lužický Srb Zejleř a Slovinci Prešern a Vraz.« (Str. 597.)

v mejah tradicije, v narodnem okviru. Čelakovskega pa je zanimala od vsega začetka ljudska pesem v slovanskem merilu, po letu 1827 še celo. V šesto knjigo zbranih spisov je vključil tudi tujo, neslovansko pesem. Medtem ko Vraz, za primer, izrecno postavlja zbiralcem ljudskih pesmi za vzor V. S. Karadžića (NPI, str. VIII), kateremu je svojo zbirko tudi posvetil.

V komentar je vključil Dvořák opombe prvih natisov in dodal nove. Glede opomb k prevedenim slovenskim, srbskim in hrvatskim pesmim je treba pripomniti: O devetih štirivrstičnih poskočnicah, od katerih so štiri združene v dve posebni pesmi (str. 409, 410), meni urednik, da jih je imel Čelakovský od Korošca, s katerim je obiskoval v Lincu filozofijo. Domneva je verjetna, če pomislimo, da si je prizadeval Čelakovský ohraniti stik s koroškim sošolcem, ko je odšel v Prago in da ga je nanj opozarjal tudi Kamarýt (ČK I, št. 27, 28). Hkrati je mogoče, da je prejel omenjene poskočnice Čelakovský od Dobrovškega, ki mu je poslal Kopitar zbirko Cojzovih viž. Domislek je upravičen, ker se Cojzova zbirka v ostalini Dobrovškega ni ohranila in ker je dobil Čelakovský tudi pesem o Krištofu Lambergarju domnevno pri Dobrovškem (str. 676). Štreklju je ostal vir poskočnic, objavljenih v tretji knjigi Slovanskih narodnih pesmi, nepoznan. V njegovi drugi knjigi tudi nisem našel poskočnic »Kak sim se smejal« in »Moje lubce je stara navada« v obliki, kakor jih je objavil in prevedel Čelakovský. Bibliografska opazka o pesmi Krištof Lambergar in Pegam govori za to, da Dvořák prvega natisa te pesmi z nemškim prevodom verjetno ni poznal (str. 676). Vsekakor se je zdela uredniku najpomembnejša od prevedenih slovenskih pesmi in ji je napisal kratko smiselno razlago kot n. pr. Hasanaginici ali znameniti češki pesmi Rozmarina. Skopa beležka o Stanku Vrazu obsega nekaj napačnih podatkov, postavim, da je Vraz prevedel Slávy dcery ali da so Murkova prizadevanja po enotnem jeziku in pisavi istovetna z Vrazovimi (str. 708). Nepravilen je omenek Vrazovih slovenskih pesmi, ki naj bi bile izšle v letu 1839, kakor tudi to, da šteje urednik zbirko njegovih ilirskih narodnih pesmi za hrvatsko. Uvrstitev desetih prevedenih slovenskih ljudskih pesmi med »písň chorvatské« (str. 708), dokazuje, da sta ilirsko gibanje, posebno Vrazov problem na Češkem razmeroma malo pojasnjena. Omenjena nejasnost v češkem znanstvenem pisanju ni edina niti najhujša.² Vendar Dvořák ne bi napravil napake v naši knjigi, če bi poznal Vrazovo zbirko iz avtopsije, kakor jo je poznal Čelakovský. Pri Vrazu sta namreč prvi dve prevedeni pesmi uvrščeni v skupino kranjskih, ostalih osem pod štajerske pesmi.

Urednik starejših tiskov slovenskih ljudskih pesmi ni imel v roki, pač pa je uporabljal prve izdaje Vukovih pesmi. To je razvidno iz njegovih izpopolnjenih bibliografskih opomb, posebej še iz opazke na strani 666 o viru opombe Čelakovskega v drugi knjigi Slovanskih narodnih pesmi (str. 213—215). Ni pa uporabil mlajših Vukovih izdaj, prav tako ne Četrte državne izdaje »Srpske narodne pjesme« (1929—1932), sicer bi razlago Čelakovskega o »kraljičkih« pesmih dopolnil, življenje pesmi med ljudstvom lokaliziral in dodal, da omenjene pesmi niso vseskozi šestzložne. V zvezi s Hasanaginico je omenil Dvořák splitski rokopis iz 17. stoletja, ki ga Vuk in Čelakovský v opombah ne omenjata. Ta potrjuje izvor znamenite pesmi v skladu z jezikovnimi posebnostmi Fortisovega latinskega prevoda³ v Viaggio in Dalmazia (1774) in Murkovimi dognanji o domovini te pesmi. Urednik jo je uvrstil med dalmatinske in omenil

² Primerjaj A. Novák, *Stručné dějiny literatury české*, Olomouc 1946, str. 195!

³ Dvořák ga imenuje ilirskega, str. 675.

Drobna poročila

v opombah novejšje genetično in smiselno tolmačenje pesmi. K razlikam med Fortisovo in Vukovo redakcijo pesmi ter češkim prevodom, ki jih je urednik označil podobno kot V. Burian, naj dodamo, da je popravil Vuk v zadnji redakciji narodnih pesmi v opombah in besedilu⁴ Fortisa, po katerem je bil pesem sprejel. Zato je podobnost češkega prevoda in Fortisovega zapisa glede na dokončno Vukovo redakcijo te pesmi večja, kakor beremo v naši knjigi (str. 675).

Netočni so podatki v opombah o Musi Kesedžiji na strani 707⁵ in o Vuku Brankoviću na strani 699⁶.

Metodološka pomanjkljivost prve knjige navedene kritične izdaje je v tem, da je urednik opustil izvirnike ob čeških prevodih, kar je štel Čelakovský za potrebno (CK I, št. 76). Večjo preglednost bi dosegel urednik, če bi sestavne dele kontaminiranih pesmi natisnil s črkami različne velikosti. Če to iz tiskarskih razlogov ni bilo mogoče, bi naslove pesmi v opombah lahko opremil z navedbo strani. Naslov pesmi št. 19 na strani 704 v opombah ni popoln, prav tako beležka Čelakovskega (SNP III, str. 231, op. 12) v naši knjigi ni točno ponatisnjena (str. 700). V pesemskem besedilu moti hedbáví namesto hedvábí (str. 459, verz 4) in vam namesto nám (str. 452, verz 6).

Prvi knjigi zbranega dela bosta sledili še dve, od katerih bo ena obsegala slovanske pregovore, druga pa izvirne spise F. L. Čelakovskega.

France Bernik

⁴ Glej Vukovo opazko k stihu 30 in stiha 80, 81!

⁵ Primerjaj D. Kostić, Tumačenja druge knjige, str. 102.

⁶ Primerjaj D. Kostić, Tumačenja druge knjige, str. 85, in B. Vodnik, Izbrane narodne pesmi ... I, str. 85.

DROBNA POROČILA

HANS KRAHE, *Sprachverwandschaft im alten Europa. Vorträge und Studien zur indogermanischen Sprachwissenschaft, Namenforschung und Altertumskunde, Heidelberg 1951*. Avtor je v zadnjih letih objavil v obliki drobnih brošur že več sintetičnih predavanj o svojih pogledih na probleme lingvistične paleontografije ter tudi o izsledkih lastnih študij. (Leta 1949 sta izšli prvi dve, *Ortsnamen als Geschichtsquelle* ter *Die Indogermanisierung Griechenlands und Italiens*.) Res v teh drobnih zvezčičih ni ničesar, kar ne bi bilo že prej nakazanega v specialnih študijah tega danes vodilnega in najaktivnejšega evropskega komparativista, vendar so teze po zaokroženosti in dognanosti silno zanimive za vsakega jezikoslovca. Po tridesetih letih intenzivnega raziskovanja stare balkanske in italške toponomastike si je Krahe zgradil teorijo, da je ozemlje severno od Alp in zahodno od Visle staro indoevropsko področje. Tukaj ni mogoče po njegovem dokazati niti enega predindoevropskega toponima. Na vsem tem prostranem ozemlju od Britanije do Litve pa srečujemo v najstarejši imenski plasti, namreč v hidronimiji, imena kakor *Albantia*, *Alantia*, *Radantia*, *Varantia* itd., deloma z *-nt-* sufiksom, deloma na *-ara* ali *-aros*. Ta imena se zde avtorju zanesljivo indoevropska ter tvorijo nekakšen osnovni fond vodne terminologije še nediferenciranih Indoevropejcev. V svojih kasnejših migracijah pa so jih zanesli še dalje na jug.

Med podrobnimi študijami, v katerih je Krahe izoblikoval svojo novo teorijo, je treba omeniti posebno *Keltisch oder Illyrisch?* v *Festschr. f. E. Wahle*, 1950 in *Alteuropäische Flußnamen*, ki izhajajo že tretje leto v *Beiträge zur Namenforschung*. Avtor meni, da so imena mnogo zanesljivejše gradivo kakor

besede, kajti apelativa popotujejo, imena pa ostanejo vezana na določeno ozemlje, kjer jih vsako novodošlo ljudstvo sprejme in prilagodi svojim glasoslovnim zakonom. Poleg tega se lingvistična dejstva dozdevajo Kraheju mnogo važnejša kakor arheološka.

Brez dvoma je to presenetljiva hipoteza, okoli katere se bo vnel trd boj, kakor se je nekoč okoli naziva bukve in kasneje lososa. Nas zanima med Krahejevim dokazilnim gradivom predvsem ime *Soče*, s katerim tolikokrat operira. Skoraj splošno sprejeta indoevropska razlaga iz ide. **ets-* »sich heftig bewegen« (sti. *esati*, stnord. *eisa*) in maskuliniziranim sufiksom *-nt-*, venetsko *Aesontius*, enako kakor nordijsko rečno ime *Eisand* ali z *-ára* sufiksom *Aisaros* v južni Italiji in *Isara* v Alpah, morda tudi traško *Istros*, kakor misli Brandenstein, bi bila nedvomno verjetna, ako ne bi bilo v najbližji sosesčini *Soče*, na vzhodni meji Slovenije, reke z imenom *Sotla*. Te novejši raziskovalci niso več upoštevali pri razlagi *Soče*. Ime je gotovo predslovansko, čeprav o njem nimamo antičnih zapisov. Hrvaška oblika *Sutla* kaže poleg slovenskega *Sotla* na nazal. (pisano 1016 *inter Zotle*, 1028 *inter Zontlae*, kasneje *Zotel*, *Zatel*, *Satel*, *Sotl*, *Zotla* itd.). Pri tem imenu bi se zdelo, da je *sont-* korenski del besede in da niso tako neupravičene starejše razlage imena *Sontius*, *Isontius* pred najdbo venetskega napisa z *ae-*. Težko je verjetno, da bi bila *Sotla* samo neakakšna, morda deminutivna predslovanska tvorba s sekundarnim sufiksom k *Aesontius*.

Takšna dejstva sama po sebi seveda ne zmanjšujejo zanimivosti Krahejeve teorije. Vendar pa utegne biti zvočna podobnost včasih naključje. Še mnogo dela in podrobnih študij bo potrebnih, preden bo zadovoljivo preiskano vse toponomastično gradivo Evrope in pripadajočih obrobni predelov. Na mediteranski besedni substrat opozarjajo danes že ne samo v hetitščini, ampak tudi v prafinščini in laponsščini in zdi se, da je med arheologijo in lingvistiko večje soglasje v današnjih aplikacijah substratologov kakor pri Krahejevi tezi, ki je v jedru le nadaljevanje nemškega stališča v indoevropistikah.

CARL D. BUCK, *A dictionary of selected synonyms in the principal european languages*, Chicago 1949. Zamisel indoevropskega pojmovnega slovarja bi bila zelo lepa, ako bi bila v celoti izvedljiva. Toda takšno delo bi se razrastlo v eno najboljšežnejših enciklopedij ter je že v naprej mogoče dvomiti o njegovi uporabnosti. Avtor priznava v uvodu, da je na svojem, nad 1500 strani obsegajočem slovarju gradil nad dvajset let. Vendar se mu ni posrečilo več, kakor da je za nekaj manj kakor poldrugi tisoč najenostavnejših pojmov zbral osnovne podatke iz etimoloških slovarjev in iz druge strokovne literature ter jih razvrstil pod skupnimi pomenskimi gesli. Ker se v semantiki doslej še ni posrečilo izluščiti kakršnih koli osnovnih zakonitosti, je v Buckovem slovarju nakopičeno gradivo, ki služi lahko samo za prvo informacijo. Od slovanskih jezikov je upošteval poleg cerkvene slovanščine še ruščino, poljščino, češčino ter srbohrvaščino. Podatke je črpal iz etimoloških slovarjev Walde-Pokornyja, Miklošiča, Bernekerja, Brücknerja, Trautmanna in Lokotscha, pri srbohrvaščini si je deloma pomagal tudi z Akademskim Rječnikom. Tekoče slavistične etimološke literature po strokovnih revijah seveda ni mogel upoštevati. Prezrl pa je marsikatero besedo, za katero bi lahko našel podatke v dostopni literaturi. Pri pojmu, kakor je n. pr. studenec, manjkajo izrazi kot *върѣтъкъ*, *върѣкъ* itd. Še več je takšnih pomanjkljivosti pri pojmi iz humane anatomije, obleke in drugod.

Buck spada med najboljše ameriške lingviste mladogramatike ter je pred leti večkrat uspešno prispeval tudi k problemom slovanskega glasoslovja. Toda k slavističnemu delu njegovega slovarja bi težko rekli še kaj več, kakor da se je še dokaj spretno izognil nevarnim pomanjkljivostim povečini nedokončanih slovanskih etimoloških slovarjev. Tisk je zelo skrben, tiskovne napake vsaj v slovanskem delu niso prepogostne, pomanjkanje podrobnih indeksov pa zelo otežuje iskanje.

STUDIEN ZUR INDOGERMANISCHEN GRUNDSPRACHE. *Arbeiten aus dem Institut für allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft, Graz, Nr. 4*, Wien 1952. Aktivni lingvistični kolektiv na graški univerzi skoraj vsako leto zmore zbornik razprav. Tudi sedanji je izšel v redakciji W. Brandensteina in je kljub skromnemu obsegu (76 strani) zelo pester in zanimiv. Za slavistiko je treba registrirati Brandensteinov članek *Bemerkungen zum Sinnbezirk des Klimas* (str. 23—25), kjer navaja nekaj upravičenih pripomb k novejšim Spechtovim in Haversovim razlagam problema o razmerju jasnega in oblačnega neba pri Indoevropcih (korena **diēus* in **nebhos* v pomenu »nebo«). Avtor novega iranskega etimološkega slovarja M. Mayrhofer veže v članku *Das Gutturalproblem und das idg. Wort für »Hase«*, sti. besede šasati »skoči« in šasáh »zajec« s slovanskim skokъ (str. 27—32). Od istega avtorja je tudi obsežnejše poročilo *Indogermanische Wortforschung seit Kriegsende*, kjer se deloma dotakne tudi nekaterih za slavistiko važnih etimologij.

J. HUBSCHMID, *Praeromanica. Studien zum vorromanischen Wortschatz der Romania mit besonderer Berücksichtigung der frankoprovenzalischen und provenzalischen Mundarten der Westalpen. Romanica Helvetica, Vol. 50*, Bern 1949.

V svoji disertaciji mladi švicarski lingvist sicer ne operira neposredno s slovenskim gradivom kakor v svojem habilitacijskem spisu, o katerem je SIR poročala lani, je pa tudi to delo zanimivo za slavista po reminiscencah, ki jih vzbuja med branjem. Avtor si je izbral vrsto težavnih in kočljivih problemov iz alpske leksike ter jih temeljito preiskal, vendar predvsem na romanskem ozemlju in v njegovi neposredni sosesčini. Sistematične študije o predindoevropskih leksikalnih elementih, ki so prodrli v ide. besedni zaklad, obljublja avtor kasneje.

Ne bom poudarjal odlik švicarske lingvistične šole pred italijansko pri opreznem luščenju predindoevropskega substrata in vsega, kar je mladi Hubschmid prinesel metodično novega. Naravnost nujno pa bi bilo, da bi se takšen način raziskovanja prenesel na mnogo širše ozemlje, vsaj od Pirenejev do Karpatov, ako že ne do Kavkaza.

Zanimiva in zelo poučna je problematika osnove **kūkso* »kalter, eisriger Wind«. Hubschmid (str. 39 d.) obravnava doslej poznano keltsko in romansko sorodstvo ter dopolni podrobno romansko gradivo (irsko *cuisne*, proven. *kwi*, švic. *gux*, *kocs*, *kūš*, *guchs*, sev. italij. *kuš*, *čōs*, *čūs* itd.). Dozdeva se mu, da bi bila ta osnova lahko keltska proti drugim raziskovalcem (Jud, *Vox Rom.* II, 242, in VIII, 58; M. Steffen, *Die Ausdrücke für Regen und Schnee*, 1953, 89 d.), ki so mislili, da je to predindoevropski substrat. Prezrl pa je tako on kakor njegovi predhodniki srbski apelativ *košava* »ime mrzlega vetra (severovzhodnika)«, katerega z rezervo spravlja v zvezo s turškim *quşluq* »jutro« Akademski Rječnik V, 582. Bolg. *košava*, *košija* »NOWind« je po Mladenovu (ERB 254) iz turš. *koş*, *kuş*. Na prvi pogled se zdi, da se ta beseda ne samo semantično, ampak tudi glasovno presenetljivo ujema z gornjo skupino izrazov. Vendar pa besede *košava* ne bo lahko z balkansko fonetiko približati sponirani keltski praobliki. V *Revue International d'Onomastique* V, 1953, 224 d. navaja R. Lorient vrsto podobno zvonečih izrazov iz sibirskih jezikov, n. pr. ostjaško *kóz*, *kóc* »Schneegestöber« itd., ki so verjetno v nekem daljnem sorodstvu z gornjo skupino, niso pa z njo v genetični zvezi, kar je za srbsko *košava* zelo verjetno.

Tudi Hubschmidu (str. 104) se dozdeva, da bolg. *korúba* »Schale, hohler Baumstamm, Astloch« ni mogoče vezati s predromansko osnovo **karabo*/**karavo*-, katero sponira za dolgo vrsto romanskih dial. izrazov (str. 91—104), n. pr. piem. *gerb*, *gherb* »Loch«, kors. *caravone* »Loch in einem Baumstamm« itd. Večje pozornosti bi pri tem zaslužilo sbh. *hreb*, *hrev*, *hrek* (< *hreb-k* - ?) »caulis, caudex, truncus«, coll. *hrebļe*, *hřeče* »trunci arborum« (ARJ III, 691), slovensko pri Pleteršniku samo *hrêk* »ein abgebrochener Ast, der Stumpf«, vendar v toponomastiki tudi *Hrebļe*, nem. *Krähwald* na Koroškem, kar sta Miklošič, *ON-appeal*, 133 in Kelemina, *SIR* IV, 1951, 183, vezala s *hrib*, Kranzmayer, *Carin-*

thia 140, 1950, 402, pa s hřebati »schwer atmen«. Jagić, JA XXIX, 626, omenja še leta 1663 izpričani sbh. apel. hrečinje, glej tudi Pintar, JA XXXII, 307 d. Sodeč po predslavovskih redukcijah vokalov (še ilirskih ali že romanskih?), n. pr. Spalatum > *Splētŭ, Kolapis > *Kŭlpa, ne bi bilo fonetično nemogoče tudi *chrēb/vŭ (?) ali *chrēb/vŭ < *karabo-/ *karavo-; za -k- : -h- prim. hrib, hrid : *crappa/ *creppa ali hlače : calcae itd.

Slavistovo pozornost zaslužijo tudi izvajanja o predromanskem *lanca »die Einsenkung, das Tälchen, der Couloir«, kar je že Meyer-Lübke vezal s slovan. lŭka, Hubschmid pa podrobno razišče romanske in germanske reflekse v dialektični leksiki in toponomastiki (str. 34–39). Hvaležen pa je naš bralec avtorju tudi za drobne citate iz literature, ki nam ni dostopna, kakor na primer, da je primorsko jed jota, furl. jōta treba izvajati iz galskega jutta »Brühe« itd.

V slavistiki in v balkanistiki na splošno je zbranega še veliko premalo podrobnega leksikalčnega in toponomastičnega gradiva, da bi bile že mogoče takšne delovne metode, kakor so se razvile v romanistiki. Toda iz drobcev, ki jih poznamo, smo upravičeni sklepati, da tudi slovanski del Balkana skriva v svojem besednem in imenskem zakladu še mnogo zanimivih starin, ki bi zaslužile intenzivnejša študija.

J. HUBSCHMID, *Sardische Studien. Romanica Helvetica. Vol. XLI*, Bern 1953: Tudi ta Hubschmidova monografija zasluži pozornost slovanskega leksikografa. Sicer se avtor samo nekajkrat in le mimogrede dotakne tudi slovanske ali celo slovenske leksike, vendar je tudi v tej knjigi mnogo zanimivih opozoril za slavistiko in balkanologijo.

Od etimologij, ki se tičejo slovenskega besednega zaklada, je sprejemljivo in tudi že poznano, čeprav še brez literature, izvajanje kar, ker »Fels« < predide. *karra- (str. 109). Malo verjetna pa se mi dozdeva Hubschmidova razlaga rastlinskega imena žepek »Genista tinctoria« iz predromanskega *jippo/ *juppo »brinje« (Hubschmid, *Sard. Stud.* 20 in *Alpenwörter* 22). Ta pomen slovenskega žepek je samo lokalni, na mnogo širšem ozemlju (v vsej Istri) se rabi žepek ali ožepec v pomenu »Saturea montana«, k temu še ožep »hyssopus« (!) v soški dolini, nemško tudi wilder Ysop »Saturea montana« (Pleteršnik I, 882, po Miklošiču).

Slavista bodo zanimali tudi novi doneski k obsežnim besednim družinam gorchn in pyro (str. 114 in 105), katere je Hubschmid obravnaval že v svoji habilitaciji. Tudi njegovo stališče do balkanskega *magŭla »Hügel« (str. 105), do problematike sorodstva glagola moleti, moliti (str. 32) ter poljskega glaz »Stein, Fels« je vredno upoštevanja.

Važnejši kakor posamezne slovanske etimologije pa so tudi za slavista Hubschmidovi pogledi na današnje stanje v substratni teoriji, ki jih obravnava v drugem delu svoje knjige *Vorindogermanische Sprachschichten der Romania* (str. 89 d.). Z metodo geografske razprostranjenosti besed in s primerjanjem leksikalnih paralel v berberščini, sardinskih ter južnoitalijanskih govorih, baščini, alpski romanščini in keltščini poskuša analizirati stratigrafijo substratne leksike. Za zahodno Sredozemlje razlikuje dve plasti, evroafriško in mlajšo hispano-kavkaško, ki se je po njegovem mnenju morda dotaknila tudi berberščine. V mnogih potankostih se opira na Menghinove *Migrations mediterraneae*, odločno pa oporeka teoriji, katero je v zadnjih letih postavil H. Krahe, da severno od črte Alpe–Donava ne bi bilo predide. substrata. Hubschmid ga ugotavlja tudi za severno Galijo ter otoško keltščino. Razumljivo pa je silno oprezen in rezerviran nasproti proto-indoevropski teoriji, katero je v povojnih letih razvil posebno Georgiev, ker je zanjo na razpolago premalo zanesljivega gradiva.

V slavistiki je delo pri analizi slovanske leksike v zadnjih desetletjih skoraj popolnoma zastalo. Niti toliko nismo napredovali, da bi bila mogoča stvarna, tendenčna kritika Oštirjevih etimologij. Več kakor razumljivo je Machkovo stališče, zaradi katerega odlaša z objavo slovanskega etimološkega slovarja, češ da je treba temeljito revidirati vsa mnenja, ki krožijo po dose-danji literaturi. To pa ne bo mogoče brez besedne geografije, brez dialekt-

loške leksike, analize lokalizmov ter onomastike. Tukaj pa je dela za nekaj generacij, ne pa za enega človeka za nekaj let. Tudi v bodoče bo morala ostati romanistika velika učiteljica slavistike, kakor je bila v njenih najplodnejših obdobjih. Zato tudi slavist ne more iti preko Hubschmidovega dela.

ORBIS, *Bulletin international de documentation linguistique* I, Nr. 1, 1952. Centre international de dialectologie général v Louvainu je začel pod vodstvom znanega romanista S. Popa izdajati svoje glasilo, posvečeno predvsem vprašanjem dialektologije. Čeprav je v prvi številki še sorazmerno malo slavističnih doneskov — objavljeni so prispevki treh slovanskih avtorjev — je novo glasilo izredno zanimivo tudi za slavista zaradi aktualnosti svoje tematike in bogatega informativnega gradiva. V vsaki številki namerava uredništvo objaviti izsledke posebne dialektološke ankete. Skoraj šest tiskovnih pol prve številke je posvečenih ženskemu govoru. Vrsta romanističnih, germanističnih in drugih tudi vzhodnoazijskih dialektologov poroča o svojih izkušnjah in izsledkih o vlogi in o posebnosti jezika žensk. Slavistiko zastopa v tej anketi samo Ukrajinec J. Šerch z zanimivimi opazovanji o govoru žensk v jezikovno mešanih ukrajinsko-ruskih vaseh. V glavnem se vsi izsledki ujemajo v tem, da je ženski govor bolj konservativen kakor moški, včasih so opazljive tudi nekatere glasoslovne posebnosti, značilne pa so za ženske številne leksikalne in frazeološke razlike. V slovenski dialektologiji je doslej prevladovala skoraj izključno historična smer, sociološka lingvistika je pri nas še skoraj neznan pojem. O govoru žensk ne vemo dosti več, kakor da ženske v okolici Bleda govore o sebi v maskulinu, v Kotarju nad Kobaridom pa v nevtru. Leksikalno, frazeološko in sintaktično pa so naši dialekti še zelo slabo preiskani.

V rubriki *Linguistični atlas* zasluži posebno pozornost kratko poročilo W. Mitzka *Deutsche Dialektographie* (str. 87—88). Ob prvem zvezku *Deutsches Wortatlas* (Schmitz Verlag, Giessen) je nastala v germanistiki že vrsta monografij o sinonimih.

V *Dialektološki kroniki* poroča med drugimi obširno olomuški profesor J. Bělič o češki in slovaški dialektologiji v novejšem času. Skrbno urejena in koristna je tudi rubrika *Portreti*. Tako je v drugi številki prvega letnika, ki mi še ni dostopna v celoti, oris dela pomembnega slovenista L. Tesnièreja z bibliografijo (str. 553—564). Simpatična posebnost časopisa je tudi kratka biografija vsakega sodelavca, ki je objavil svoj prispevek v številki.

Zeleti bi bilo, da bi glasilo mednarodnega središča za dialektologijo (jugoslovanska člana sta prof. Bělič iz Beograda in prof. Deanović iz Zagreba) še poglobilo svoje mednarodne stike in da bi se prizadevanja zahodnih delavcev izkazala plodna tudi v slavistiki.

E. SCHWARZ, *Deutsche Namenforschung. I. Ruf- und Familiennamen. II. Orts- und Flurnamen. Göttingen 1949—1950*. Schwarzova nova knjiga je koristen in potreben študijski priročnik onomastike, ki ga bo s pridom uporabil ne samo študent na nemških univerzah, ampak tudi vsak, kogar zanimajo problemi iz imenoslovja. Avtor se ni omejil samo na imena germanskega porekla, ampak je poskušal razčleniti vse naselitvene plasti, ki pridejo v poštev v toponomastiki obširnega bazena današnje Nemčije. Prav zaradi tega je posebno drugi del njegove nove knjige zanimiv tudi za slavista. Schwarz je velik del svojega večdesetletnega ukvarjanja s toponomastiko posvetil obrobni nemško-slovanski problemom, ponajveč češkemu, deloma pa tudi avstrijskemu ozemlju v Alpah. Posebno s svojo prvo knjigo *Zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern. Prager Deutsche Studien XXX, 1923*, je vzbudil veliko pozornost, a tudi dokajšen odpor med lingvisti. Naslonil se je na Bretholzovo teorijo, da je bila sedanja Češka pradomovina germanskih Quadov in Markomanov, ter je za celo vrsto posebno rečnih imen na Češkem predlagal germanske etimologije. V svoji kasnejši zelo dobri knjigi *ON der Sudetenländer* je opustil povečini vse pretirane etimologije, trdovratno pa vztraja še sedaj

(DNF II, 44) pri etimologiji rečnega imena *Soratka*, pritoka Morave, nemško *Kleine Schwarzach*, kar naj bi bilo po njegovem iz germanskega (predstaro-visokonemškega) **Swartahva*. Okoli tega imena je nastala že obširna literatura. Že Černý-Váša, *Moravska jména místní*, 1907, 170 in 246, je ime zadovoljivo razložil iz slovanskega **Svorotka* (č. *zvrátiti* »obrniti«). Proti Schwarzovi etimologiji je pisal Svitavský, CMF X, 278, ki je nemško ime *Schwarzach* spravljaj v zvezo s toponimom *Soarec* v zgornjem toku reke *Soratka*. V spor je trikrat posegel tudi Vasmer (ZfslPh II, 528; VII, 413 in VIII, 442), kateremu se je zdela slovanska razlaga edino mogoča in pravilna. Vendar se je Schwarz neprestano vračal k svoji prvotni etimologiji, tako v ZfslPh IV, 364, ZONF II, 185–195, WPZ XIX, 299, ON d. Sudetenl. 35, in morda še kje drugje.

Kakor nekatera druga rečna imena na Češkem, katera je Schwarz prvotno razlagal germansko (n. pr. češko *Mže*, slovensko *Meža*), najdemo tudi ime *Soratka* na jugoslov. ozemlju, kjer Quadov in Markomanov nikoli ni bilo. Pritok Mure pri Čakovcu se danes imenuje *Sratka* < *Soratka*. V bližini je tudi naselje *Soratka*. To ime najdemo tudi pri drugih Slovanih, neka reka v Dnjepr-provskem bazenu se imenuje *Svorotovka* (Maštakov, *Dnjepr* 276). Najprimernejša je za to ime še vedno razlaga Černý-Váše s pomenom, katerega je analiziral Vasmer, »Fluss mit guten Windungen«. Trmasta vztrajnost pri mladostni etimologiji je naravnost presenetljiva pri delavcu, ki je v svojih zrelih letih pokazal veliko objektivnost in znanje.

Kljub takšnim drobnim pogreškom bo nova Schwarzova knjiga dober študijski pripomoček tudi slovanskemu začetniku v onomastiki. Skoda samo, da je slavistično gradivo dokaj nepregledno raztreseno po posameznih poglavjih drugega dela in ni obdelano tako enotno kakor druge, starejše predgermanske naseljitvene plasti. Toda skrb, kakršno posvečajo nemške univerze problemom onomastike, bi tudi pri Slovanih zaslužila globljšega odziva.

EBERHARD KRANZMAYER, *Die steirische Reimkronik Ottokars und ihre Sprache. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Sitzungsberichte B. 226, Nr. 4, Wien 1950*. Podrobna lingvistična analiza teksta zgodnjega štajerskega kronista je vsaj deloma važna tudi za slovenista. Kranzmayer podrobno razbira glasoslovno plat avtorjevega dialekta in njegovo leksiko, dotakne pa se ponekod tudi stičnih problemov med slovenščino in nemščino. Historični razvoj alpsko nemških dialektov je v glavnih obrisih že dokaj dobro obdelan, dobrodošel pa je vsak prispevek, ki pomaga osvetliti še temne probleme, posebno v toponomastiki. Posrečeno izvaja Kranzmayer slovenski toponim *Ruše*, nemško *Maria Rast* iz starejšega slov. **Ropište* in izhaja za nem. obliko imena iz stvn. **Raumista* (str. 49), *Mengeš* pa rekonstruira *Meningósespurch* kot madž. *Ménhart* < *Meginhartesdorf* (str. 85). Sprejemljive so tudi nekatere razlage kočevarskih imen, sprejetih v slovenščino, tako Maverl in Žugarec.

Kranzmayerjeve predvojne in medvojne toponomastične študije se vsaj, kar se tiče slovenščine, niso odlikovale po solidnosti. Zdi se, da mu je koristila ostra Pircheggerjeva kritika med vojno (v *Kriegsberichte Univ. Bonn* 1943), postal je previdnejši in ne posega več v območja, kjer ni dovolj razgledan.

RUDOLF FISCHER, *Probleme der Namenforschung an Orts- und Flurnamen in westlichen Böhmen und seiner Nachbarschaft. VEB bibliogr. Institut, Leipzig 1950*. Sorazmerno neobsežna monografija (58 strani) zasluži pozornost germanista in slavista, ki ga zanimajo toponomastični problemi na stičnem slovansko-germanskem ozemlju. Že pred vojno je avtor objavil več študij o slovanski toponomastiki severozahodnega kота Češke, ozemlja okoli Cheba, v tej novi knjigi pa podaja zrele zaključke vseh vprašanj, na katere lahko odgovori temeljit pretres toponomastičnega gradiva. Nemci so se že zdavnaj ovedeli, kakšne važnosti so toponomastične študije, omejene na sorazmerno majhno ozemlje, kjer je mogoče uporabiti vse dialektične potankosti in podrobno zasledovati proces naselitve. Po Fischerjevih zelo verjetnih izvajanjih so se Slovani

na tem ozemlju naselili pred desetim stoletjem. Edino zgodovinsko izpričano plemo, ki pride v poštev, so Sedlčani. Kmalu pride to ozemlje pod državni vpliv Prage. Pri slovanski naselitvi na bavorski strani gora ni mogoče sklepati na kakršno koli politično organiziranost. Nobeno od teh kasneje ponemčenih imen ne priča glasoslovno za Lužičane, ampak za češke Slované. Edino zanesljivo pred slovansko ime na tem ozemlju je ime reke *Ohře*, nem. *Eger* < **Agerā* ali **Agrija*, keltsko »bewegtes Wasser«. Manj zanesljivi so refleksi za ptolemejsko *Tò Μηλίβοιον ὄρος*, čemur naj bi po duhoviti Fischerjevi etimologiji ustrezalo nem. *Elbogen*, češ. *Milbohov* in s tem v zvezi tudi gorska imena *Melbach* in *Malchen*. Slovani so ta keltska imena sprejeli z germanskim posredovanjem, vendar o germanski kontinuiteti ni sledov, ampak so nova nemška imena znova prevzeta od Slovanov, kar pričajo tudi nekatera druga češka rečna imena, za katera je mogoče nastaviti germanske etimologije.

Studija je lep primer znanstvenega dela, na katerega ni niti najmanj vplival nacionalni šovinizem, ter korigira vrsto presplošnih trditev starejših nemških in tudi čeških raziskovalcev. Avtor R. Fischer je sedaj profesor slavistike na Jenski univerzi ter se s svojimi povojnimi študijami krepko uveljavlja pri raziskovanju toponomastike v Vzhodni Nemčiji.

N. S. TRUBETZKOY, *Altkirchenslavische Grammatik, Schrift-, Laut- und Formensystem*. Herausgegeben von R. Jagoditsch. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil. histor. Kl. Sitzungsberichte, 228. Band, 4. Abhandlung. Wien 1954.

Šestnajst let po smrti znanega dunajskega slavista je dunajska Akademija v priredbi R. Jagoditscha izdala njegovo posmrtno delo, ki je bilo že večkrat napovedano, pred vojno na Dunaju in po vojni v Pragi, toda zaradi različnih ovir ni moglo nikjer iziti. To je zanimiv poizkus obdelati cerkvenoslovanščino z metodami fonologije in strukturalizma tako imenovane praške šole. Vendar pa vrednost knjige ni v metodičnih prijemih, ki so danes dobro znani že od drugod, ampak v dejstvu, da jo je napisal bogato razgledan lingvist in oster analitik. Trubeckoj je začetnik fonologije in strukturalizma v slavistiki. Danes se je ta smer, ki je v začetku veliko obetala, že na široko razrasla, ne da bi prinesla kaj bistveno novega k prvim začetnim uspehom.

Po svetu se oglašajo že močni svarilni glasovi proti takšnemu pojmovanju lingvistike, ki je postalo samo sebi namen, izpodrinilo vsako drugo jezikoslovno udejstvovanje na mnogih evropskih in, mislim, na vseh ameriških univerzah ter se polastilo že nad polovico lingvističnih strokovnih časopisov na svetu. Samo po sebi to še ne bi bilo nevarno, vsaka nova smer se na široko razmahne, dokler ne izčrpa vseh rezultatov, katere je mogoče doseči z novimi prijemi. Toda epigonski fonologi in strukturalisti zanikavajo vso drugo lingvistiko in se mnogokrat niti več ne potrudijo, da bi se seznanili z njo.

Samo zaradi tega je delo Trubeckojja sedaj manj dobrodošlo, kakor bi bilo pred šestnajstimi leti. Za čas, v katerem je knjiga nastajala, ji pa ni mogoče odrehati velikega pomena in novosti. Pozornost zaslužijo avtorjevi v mnogem originalni in bistri pogledi na sistem slovanskih abeced. Tudi glasovni sistem — fonologija v ožjem smislu besede — je odlično obdelan. Zaradi nevajenosti nekoliko moti svojevrstna transkripcija. Tako n. pr. prisojja Trubeckoj enako fonetično vrednost za celotno esl. epoho glasoma *-ě-* in *-a-* za palatali (oboje transkribira z *-a-*). Dvomim, da se bodo transkripcije *-a-*, *-o-*, *-u-*, *oN-*, *eN-*, *oN-* kdaj splošno uveljavile v slavistiki, mnogo podrobnosti v analizi glasovnega sistema pa zasluži resnega upoštevanja.

Manj posrečena se mi zdi morfologija. Za praktičen pouk je snov morda manj jasna in teže razumljiva, kakor pri do sedaj navadnem historično-razvojnem podajanju. Škoda pa je, da je zadnje poglavje, besedotvorje, ostalo samo torzo. Tukaj se Trubeckoj ni posrečilo izčrpati snovi in ustvariti zadovoljivega sistema.

Bistvo vseh teh metod je pravzaprav iskanje praktičnih zakonitosti v do-
ločeni razvojni fazi jezika brez ozirov na preteklost in bodoči razvoj. Toda so-
razpurno malo je med njimi takšnih, ki bi bile splošno sprejemljive pri vsakem
načinu podajanja. V podrobnostih pa prinaša Trubeckoj bogato, originalno
zbrano gradivo, ki bo koristilo ne samo učencu, ampak bo tudi strokovnjak
našel vmes mnogo uporabnega.

FRANCISZEK SŁAWSKI, *Słownik etymologiczny języka polskiego. Ze-
szyt 1. (A-Czar). Nakładem Towarzystwa miłośników języka polskiego.
Kraków 1951.* Etimološki slovar Slawskega je zamišljen v mnogo skromnejšem
obsegu kakor Vasmerjev ruski, ki je do sedaj napredoval v sedmem zvezku že
do sredine črke K. Obsegal bo samo pet snopičev po sedem pol, ki bodo izhajali
v polletnih presledkih. Avtor svoje redakcije slovarja še ne proglašja za defi-
nitivno. Pomanjkanje podrobnih študijskih pripomočkov je zahtevalo čim hitrejši
natis. Stari Brücknerjev slovar je že preveč zastarel in je postal že silno redek.

Slawski se omejuje samo na izraze iz knjižnega jezika. Ne ukvarja se
podrobneje z razširjenostjo besede po slovanskem svetu, zadovolji se največkrat
s češkimi, ruskimi, srbohrvaškimi in cerkvenoslovanskimi paralelami. Navaja
predvsem novejšo strokovno literaturo in zaide v podrobnosti le tam, kjer se
njegove razlage razlikujejo od mnenj v starejših etimoloških slovarjih. Vse-
kakor je po vsebini in po metodi mnogo skromnejši kakor Vasmerjev, vendar
se pa po prvem zvezku zdi, da bo mnogo boljši kakor Holubov češki ali
bolgarski Mladenova.

Danes se na vseh koncih in krajih javljajo prizadevanja, da se čimprej
nadoknadi ta najbolj pereča zamuda v slavistiki. Poleg načrtov, o katerih je
SR poročala lani v naznanilu Vasmerjevega slovarja, je treba omeniti, da je
Lehr-Splawiński že zaključil in pripravil za tisk pomorjanski etimološki slovar,
agilna skupina slavističnih delavcev na univerzi v Grazu pa pripravlja cerkveno-
slovanskega. Čehi so medtem izdali tretjo izdajo Holubovega Češkega etimo-
loškega slovarja, katerega je dopolnil František Kopečný. V Ameriki pa je izšel
ponatis Preobraženskega Ruskega etimološkega slovarja z dopolnili Obnorskoga
vred. Žal je vse to pri nas nedostopno. Tako se zdi, da bodo v prihodnjem
desetletju vendarle zamašene najhujše praznine v slavistiki, saj je nepreglednost
in raztresenost gradiva že malodane do kraja zavrla vsako plodno delo v
razboru slovanske leksike.

Vendar bi bilo potrebno, da bi se tudi mlajši delavci na področju slovanske
etimologije učili pri romanistiki, kakor se je na njej zgledovala starejša gene-
racija. Wartburgovo gradivo za francoski etimološki slovar in prvi zvezki
Alessiovega italijanskega kažejo, da je prikaz kulturne in socialne zgodovine,
ki se javlja v jeziku, silno enostranski in nepopoln, ako ne upošteva dialektične
leksike, kompletne onomastike, historične dokumentacije glede rabe besed in
semantičnih paralelizmov. Vse to pa je v slavistiki še sen bodočnosti, najprej
je treba doseči to, kar je bilo drugod v Evropi opravljenega že pred desetletji.

SŁOWNIK STAROPÓLSKI I (A—Azeć); *Polska Akademia Nauk, War-
szawa 1953.* V redakciji K. Nitscha, Z. Klemensiewiczza, S. Urbańczyka in J. Sa-
farewiczja je končno vendarle začel izhajati staropoljski slovar. Od prvih za-
misli do uresničitve tega dela je preteklo nad tri četrta stoletja. Slovar bo
izhajal v snopičih po pet pol velikega kvartnega formata; predvideno je, da bo
obsegal štiri do petindvajset pol. Posamezni snopiči bodo izhajali
v polletnih presledkih. V slovarju bo obdelan poljski besedni zaklad 14. in
15. stoletja.

Z vsem srcem je treba pozdraviti v slavistiki dela, ki bi morala biti po
evropskih merilih že davno opravljena, toda šele danes dozoreva čas za njihovo
uresničitev. Najmanj en rod slavistov bo potreben, da zamaši največje vrzeli
v slavistiki — pomanjkanje solidnih leksikalnih del. To je eden izmed naj-
važnejših vzrokov vedno hujše krize v slavistiki, kjer zaradi nedostopnosti

gradiva in nepreglednosti opravljenega dela vsak raziskovalec porabi svoje najboljše moči za zbiranje raztresenih drobcev. Na srečo se danes že povsod zavedajo teh osnovnih pomanjkljivosti in v programih vseh slovanskih znanstvenih ustanov prevladuje težnja, da se čimprej popravijo usodne zamude.

Doslej še nimamo niti uporabnega cerkvenoslovanskega slovarja; iz poročil graških delavcev se dozdeva, da bo to delo še dolgo trajalo. Sreznjevskega Staroruski slovar je kljub zastarelosti še vedno eden izmed najdragocenejših priročnikov za vsakega slavista. Isto velja tudi za Gebauerjev torzo Staročeškega slovarja. Kakšna škoda je za slavistiko, ker zagrebški Akademski rječnik zaradi preveč univerzalne zamisli tako počasi napreduje ter kaže toliko pomanjkljivosti že sedaj, ko je delo komaj prekoračilo prvo polovico. Nič boljše ni stanje na drugih področjih slavistike, povsod zija široke praznine v temeljih, na katerih bi bile šele mogoče graditi.

V uvodu v prvem snopiču Staropoljskega slovarja podaja Urbańczyk izčrpno zgodovino zamisli tega velikega dela od prvih začetkov preko vodstva Baudouina de Courtenay in kasneje Łoša do začetka druge svetovne vojne, ko se je delo že bližalo dovršitvi. Urbańczykova *Próba Słownika Staropolskiego* 1947 je vzbudila za čudo malo odziva v strokovnem tisku in ni prinesla pričakovanih rezultatov. Sedanjo redakcijo čaka še težko in odgovorno delo, da izvrši potrebne kontrole in dopolni gradivo, kjer je to zaradi večkratnega menjavanja osnovne ideje nujno potrebno.

O tehnični plati dela je ob prvem zvezku, ki obsega samo črko A, še težko izreči dokončno mnenje. Staropoljska grafika je včasih poenostavljena, vendar ne bistveno; latinski komentarji so se umaknili poljskim ter ostali omejeni le na najpotrebnejša pojasnila za mednarodno rabo. Semantični plati razlage posveča Slovník največjo skrb. Tisk in papir sta primerna za delo takšne vrste.

PETAR SKOK, *Toponomastički problemi. Iz Istoriskog Časopisa Istoriskog Instituta SAN III, Beograd 1952, str. 1—39.* Skokov prispevek obsega več toponomastičnih študij, ki so le slučajno povezane v celoto. V poglavju *Decani*, kar izvaja iz osnove *dédina*, analizira funkcije sufiksa *-jan-in-* in njegove konglutinate. V drugem poglavju obravnava področje *Reke* in njene najbližje okolice. Iz razbora imen sklepa, da je *Reka* stara hrvaška naselbina, ki je bila deloma italijanizirana šele od leta 1868 dalje. Niti enega led. imena romanskega porekla ni mogoče direktno izvajati iz stare balkanske romanščine, ampak kvečjemu iz apelativov, ki so bili izposojeni v lokalne čakavske govore. Skok obljublja v kratkem nadaljevanje te študije s historičnimi dokazili za svojo tezo.

V tretjem poglavju skuša pojasniti vrsto krajevnih imen v Istri in na Primorskem. Tako izvaja *Peroj* < lat. **petrarioli*, *Savudrija* (ital. *Salvore*) < **silvūcula* in dalje z zamenjavo z antroponimom *Salvatore*. Slovensko *Brišče* veže z lat. **bruscia*, *Bovec* < furl. *plèz*, ant. **plettium* in *Kobarid* < vulgarno lat. plur. *capor-*. Vse razlage, čeprav so zelo originalne, niso enako posrečene.

V četrtem poglavju obravnava Skok ime *Škedenj* in še nekatera druga krajevna imena v tržaški okolici. Za *Škedenj* pripušča dve možnosti razlage, iz *skēdenj* ali iz **šēden* »zaščitni gozd«, kar je ohranjeno v koroškem *pošēd* ali pri Pleteršniku *šedem*. Vendar se mi zdi verjetnejša druga razlaga, ker je *Škedenj* rabljeno samo knjižno. Domačini ga imenujejo *Sčēdna* in to ime je v rabi tudi tam, kjer več ne poznajo prehoda *sk* > *šč*. Pomensko se to ime sklada z italijanskim *Servola* < *Silvula*, kar je kljub starejšim zapisom vendarle samo prevod iz slovenščine. V zvezi s tem imenom pojasnjuje Skok še nekatera druga imena iz tržaške okolice, tako *Scorcola*, *Barcola*, *Cadin*, *Nabrežina*, *Bazovica*, *Rimanje*, *Prosek*, *Samotorca* in druga. Študija pomeni šele prva tipanja v toponomastiko STO, ki jo Skok šele pripravlja, in zato je Jelinčičeva recenzija v Primorskem dnevniku, 12. septembra 1953, str. 3 in 4, vendarle nekoliko preostra.

V petem poglavju pojasnjuje avtor antična imena *Siscia* in *Segestica*. *Siscia* je po Skokovem mnenju iz keltskega antroponima *Siscius*, *Segestica* pa se mu zdi verjetno predindoevropsko.

PETAR SKOK, *Toponomastika Vojvodine. Zbornik Matice Srpske II*, 1952, str. 1—11. V kratki študiji polemizira avtor z dr. Jankulovim, ki je v Naučnem Zborniku Matice Srpske I vrsto imen v Vojvodini diletantsko razlagal iz madžarščine. Skoku se zde madžarskega porekla samo imena *Ilok*, *Erdut*, *Berkasovo*, *Erdevik*, *Ritfala*, *Mandjelos*, *Maradič* in *Sviloš*. Analiza substitucij pokaže, da so bila ta imena slavizirana nekaj stoletij prej, kakor misli zgodovinar. Pri drugih imenih so slovanske inačice primarne, hidronima *Bosut* in *Lonja* pa se mu zdita po vsej verjetnosti predslovanska. Podobna je slika tudi pri patronimikih, ki so običajni v Vojvodini.

PETAR SKOK, *Iz dubrovačke pomorske terminologije. Dubrovačko Pomorstvo* 1952, str. 465—468. Avtor pojasnjuje nekaj starih dubrovniških broderskih izrazov, tako *lantima* < ital. *l'antenna*, medtem ko je *otijemna* »jambor« in tudi »jadro« (beseda je rabljena samo dvakrat pri Vetraniću) sprejeto direktno od balkanskih Romanov iz predlatinskega *antemnae*. Grškega izvora so dubrovniška apelativa *argutla* »krma« in *nàvô* »ladijski tovor«. Za staro romansko *legnum* »velika ladja« je v Dubrovniku že stoletja v rabi prevod *drijevo*. To so važni jezikovni dokazi za Skokovo tezo, da se Slovani na Jadranu niso naučili plovbe šele od apeninskih Romanov.

SUPETARSKI KARTULAR *Ira Sancti Petri di Goma* je letos ponovno izdala zagrebška Akademija v lepi komentirani izdaji z lingvistično analizo izpod peresa P. Skoka (str. 235—294). Delo bo koristilo vsakomur, kdor se ukvarja z južnoslovansko onomastiko. Zgodnji vir za hrv. zgodovino iz 11. stoletja ni važen samo za študij dalmatinske romanščine in romano-slovanske simbioze, ampak je sorazmerno bogat tudi slovanskih imen, posebno antroponimov. Skokov komentar je lepo dopolnilo klasičnemu delu Jirečkovemu »*Die Romanen in den Städten Dalmatiens*« ter ga je treba zabeležiti kot važen prispevek k naši onomastični literaturi.

W. TASZYCKI, *Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu*. Pol. Akad. Um. Prace Onomastyczne Nr. 3, Kraków 1951. Nova monografija enega izmed najvidnejših raziskovalcev poljske onomastike je važen prispevek k vprašanju sufikslnih tvorb v toponimih in o njihovi geografski razširjenosti. Avtor razbira toponima, tvorjena iz antroponimov s sufiksi *-ęta* in *-ica*, ki jih opredeli po tipih in po gostoti ter osvetli njihov razvoj. Poljski jezikoslovci so se že davno ovedeli, kakšne važnosti je v slovanski toponomastiki čimbolj natančna analiza funkcij in historičnega razvoja posameznih sufiksov ter njihovih konglutinativ in kako je mogoče iz izoglos posameznih tipov sklepati na proces naselitve. Pri nas je v tej smeri še zelo malo opravljenega, razen monografije Poljaka Rosponda o južnoslovanskih imenih na *-iē* ni še niti ena sufiksna tvorba toliko obdelana, da bi dovoljevala kolikor toliko zanesljivo sklepanje. Dobro bi bilo, da bi se tudi pri nas že kdo lotil podobnega dela.

R. EKBLOM, *Die Namen der sieben Dneprstromschnelle*. (Ur: *Språkvetenskapliga Sällskapet i Uppsala Förhandlingar 1949—1951*.) Avtor se je ponovno lotil v slavistiki in v germanistiki že tolikokrat obravnavanih imen dnjeprskih pragov iz sporočila Konstantina Porfirogeneta ter poizkuša sedmega, najkočljivejšega med njimi *Στοβρόνον* : *Ναπρεγή* s skrbno in metodično vestransko analizo poslovaniti nekoliko drugače kakor njegovi predhodniki. Soglaša s Falkom, da bi bilo zadnje treba brati *Ναπρεγή*, toda v tem popačenem zapisu vidi slov. lokal na *Streži* in ne *Nastrežje*, kakor je mislil Falk.

R. EKBLOM, *Der Inselname Fehmarn*. (Ur: *Språkvetenskapliga Sällskapet i Uppsala Förhandlingar*) 1952—1954, str. 1—12. Vrsta avtorjevih (Ohnesorge, Sach, Förstemann in Much) je tolmačila to otočno ime iz slovanskega lokala *v morē*. Ekblom pa ga spravlja v zvezo s starim saškim etnikom **Himbra* (ger-

mansko *Himbraz se sklada z lat. in kelt. etnikom *Cimbri*). *Fehmarn* je nastalo < to *Vemer(en)* < *Vemere* < *Fembre* < slov. *V Imbrê*, in to preko *Himbra* iz pragerm. *Himbraz. Duhovita razlaga, katero bo težko ovreči.

REVUE DES ÉTUDES SLAVES XXVIII, 1951, prinaša poleg pisane kulturno-historične vsebine tudi mnogo zanimivega za lingvista. A. Vaillant polemizira z Beličem v članku *La formation de la langue littéraire serbo-croate*. V opazkah pa objavlja isti avtor več etimoloških razglabljanj; za besedo *svoboda* misli, da je to stara zloženka, ki so jo Slovani prevzeli od Germanov, in zavrača Bonfanteja, ki je iskal njeno predlogo v traškem *Σαφαίος* »liber«. Podobno se mu zdi tudi *gospod*, sestavljena, prevzeta iz suponiranega gotskega **gast-fadi*; slov. *gvozdi* v pomenu »gozd« in »žebelj« nista po njegovem mnenju dve različni besedi, ampak je oboje iz got. *gazds* po metatezi iz **gozdo-*; v slov. *qzgb* »kot« vidi derivat h korenu *qzgb* (str. 138—145). J. Deny pojasnjuje rusko besedo *stakan* in njeno orientalsko sorodstvo (str. 45—49). M. Vey piše o razvoju literarne češčine, Grappin obravnava izpodrivanje genetiva po akuzativu v poljščini, E. Decaux pa poljske enklitike. Najbolj se revija odlikuje po svoji obsežni kroniki, ki sicer zaradi nesrečne železne zavese med vzhodom in zahodom ni več tako popolna, kakor je bila včasih, vendar prinaša še vedno največ podatkov in bibliografije iz vseh slovanskih pokrajin.

NORSK TIDSSKRIFT FOR SPROGVIDENSKAP XVI, 1952. V reviji objavlja Chr. S. Stang, avtor znanega dela o baltskem in slov. glagolu, več slavističnih prispevkov. Poleg obširne in izčrpne kritike Vaillantove slovnice (str. 433 do 451) poskuša litavski glagol *tàpti* »werden«, kakor že pred njim Zubatý, etimološko in semantično spraviti v zvezo s slov. *toniti* (str. 159—162). V članku *Sur l'accentuation des verbes causatifs et iteratifs en slave* (str. 262—272) analizira stanje v naglaševanju slovanskih deverbativov IV. glag. vrste, ki v večini slov. jezikov ne kažejo tendenc, katere sta jim pripisovala Diels in van Wijk. Tudi tretji njegov prispevek *Eine Bemerkung zur slowakischen Präsensflektion* se tiče naglasa pri glagolu. Stang ugotovi, da ima slovaščina pri ejevskih glagolih kračino, kadar je bil prezens korensko poudarjen ali novoakutiran, dolžino pa, kadar je bil končno naglašen.

WIENER SLAVISTISCHES JAHRBUCH II, 1952, prinaša poleg literarnozgodovinskih člankov tudi marsikaj jezikovno zanimivega. A. Cronia opozarja v *Revision der slavischen Eigennamen im alten Evangelium von Cividale* (str. 6 do 21), da se slovanska imena v čedadskem rokopisu, ki krožijo že dolga desetletja po strokovni literaturi, ne krijejo vedno z zapisi v originalu. Revidiral je samo dva lista 5' in 6' ter pokazal na pomanjkljivosti stare Bethmannove izdaje iz leta 1877, iz katere so črpali doslej vsi, ki so pisali o imenskem gradivu tega, za zgodnjo slovansko zgodovino tako važnega vira. Pozornost zasluži tudi Matlov programatični članek *Einige Bemerkungen zur slavischen Sprach- und Literaturwissenschaft*, kjer avtor opozarja, kako malo je bilo doslej v slavistiki uporabljeno jezikoslovje kot vir za kulturno zgodovino. W. Appel analizira eksperimentalno fonetično stavčno melodijo in intenziteto češke fraze *otec je doma*, izrečene v različnih psihičnih okoliščinah. K. Rösler pa v članku *Beobachtungen und Gedanken über das analytische Futurum im Slavischen* podrobno raziskuje razvoj futurnih konstrukcij v posameznih slovanskih jezikih. A. Aitzetmüller (str. 155—156) revidira Bernekerjevo etimologijo slov. *kovъ*, *koparstvo*, kar je v etimološkem slovarju spravljal v zvezo s *kovati*. Po njegovem mnenju bi se dal pojem semantično bolje razložiti iz korena **qeu-*, kamor spada slov. *čuti*, *čuhati* itd. V gradivu objavlja Matl del Jagičeve korespondence, J. Hamm pa stara polonika iz hrvaških arhivov. Tudi obsežni kritični del kaže, da se novo dunajsko slavistično glasilo bolje razvija, kakor je bilo pričakovati v začetku.

RICERCHE SLAVISTICHE I, 1952. Inštitut za slovansko filologijo na univerzi v Rimu je začel izdajati novo slavistično revijo pod uredništvom Giovannija Mavra. Kot je bilo pričakovati od usmerjenosti italijanske slavistike, prevladujejo v časopisu literarnozgodovinski prispevki, posvečeni Gogolju, Karlu Capku, Černyševskemu, Slavejkovu in Mickiewiczu. Lingvistični del je v prvem letniku zelo skromen. A. Cronia obravnava v članku *Contributo alla grammatologia serbo-croata* starejše južnoslovanske slovnce, A. Budrovich pa skuša razložiti dalmatinske izraze *tahmar*, *drakmar* »il grappino« iz lat. *traha*, *trahea*. V obsežni študiji *La cultura lusaziana e i Protoslavi* zavrača beneški etnograf Gasparini s številnimi široko zajetimi primerjavami možnost, da bi vsaj kasnejšo epoko lužiške kulture pripisovali Slovanom. B. Meriggi referira v članku *Il concetto del dio nelle religioni dei slavi* o problematiki staroslovanske religije, ki je zadnja leta pri italijanskih avtorjih tako priljubljena. Prvo številko revije zaključujejo kratki referati o povojnih italijanskih slavističnih prispevkih od 1945 do 1952, vendar moti tukaj bralca popolnoma nekritičen odnos do vrednotenja posameznih trditev, saj resno referira nekdo celo o takšnih nesmislih, kakor so članki jezuita Sakača, ki v *La civiltà Cattolica* na podlagi primerjav rečnega imena *Kerkha* pri starih Suzah in imena iranske satrapije *Harahvati* s *Krko* in *Hrvati* dokazuje, da so Hrvati po poreklu Iranci.

LINGUA POSNANIENSIS III, 1951. Od te revije nam je dostopna samo V. Machkova študija *Trois noms slaves de couleurs*, v kateri poskuša avtor z etimološkimi, semantičnimi in kulturnozgodovinskimi osvetlitvami razložiti nekatere slovanske izraze za barve: *dornъ* se mu zdi s sti. *varna* onomatopoeična tvorba, *golъbъ* naj bi bilo poleg lat. *columba* in lit. *balañdis* predindoevropski substrat in prav tako naj bi bilo *rebъ* poleg nem. *Rebhuhn* iz predindoevropskega **rebb-*. Vsi trije pridevniki so po Machkovi osvetlitvi brez sufiksov in v vseh treh primerih se je iz primarnih živalskih apelativov razvil pridevnik preko metaforične rabe. Študija prinaša nekaj novih momentov k leto starejši Machkovi razpravi v istem časopisu o predindoevropskem substratu v slovanščini in je kakor vse, kar pride izpod njegovega peresa, silno zanimivo, čeprav ne vedno prepričevalno.

ZBORNIK RADOVA I, *Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb 1951*. V tem prvem, nad osem sto strani obsežnem Zborniku je častno zastopana tudi lingvistika. Prof. S. Ivšić je objavil študijo *Iz naše akcentuacije i dialektatske problematike* (str. 359—478). V njej z deloma novim gradivom dopolnjuje svoja starejša opažanja o razmerju med čakavsko akcentuacijo in stanjem v štokavskih posavskih govorih, kjer se je ohranil novi akut. Mate Hraste razpravlja o štokavskih ostankih na otokih Hvaru in Braču (str. 379 do 396). Po njegovem mnenju so se morali štokavci priseliti z obale nekje v okolici Metkovića, kjer se niso ohranili. Štokavski elementi so že v precejšnji meri prekriti s čakavskim življenjem. B. Bratanić razbira v razpravi *Uz problem doseljstva južnih Slavena* (str. 221—250) tipe rala in terminologijo plužnih delov pri južnih Slovanih ter ugotavlja, da je en tip rala z enotnim poimenovanjem razširjen na skrajnem vzhodu in na zahodu, osrednji pas pa uporabljala drugačen tip s svojstveno terminologijo. Avtor sklepa iz tega na upravičenost starejših, od Jagića pobijanih teorij o dveh valovih slovanske kolonizacije Balkana. Petar Skok zasleduje v članku *Prilog metodi proučavanja romanizma u hrvatskom ili srpskom jeziku* (str. 445—486) na svoj izčrpni in duhoviti način usodo latin-skih izposojenk *palatium* in *cellarium* v srbohrvaščini. Takšne poglobitve sicer že znanih etimologij so važen prispevek k naši kulturni zgodovini. Tudi članek V. Vinje *Calques linguistiques u hrvatskom jeziku Marka Marulića* je zanimiv, saj so tuji vplivi na jezikovno izražanje v slavistiki še zelo slabo obdelani. M. Deanović objavlja v celoti italijansko-hrvaško-ruski slovar iz leta 1751. Ostali prispevki so z drugih področij. Hvale vredno je, da so pritegnili k sodelovanju tudi dokaj mladih sodelavcev. Obširni in lepo urejeni zbornik je zrastel iz težnje po čim tesnejšem in medsebojno povezanem sodelovanju celotnega fakultetnega kolektiva in zasluži vso pozornost.

JUŽNOSLOVENSKI FILOLOG, knj. XIX, 1—4, Beograd 1951—1952. Drugi povojni letnik znanstvenega glasila srbskih slavistov ni po vsebini nič manj mnogoličen in zanimiv kakor prvi. Škoda samo, da izhaja sedaj v dvoletnih presledkih. Iz vsebine bi na prvem mestu omenil Beličevo študijo *Iz srpsko-hrvatske akcentologije i dialektologije* (str. 117—151). V njej polemizira avtor z Ivšićem o razmerju med čakavsko in štokavsko intonacijo. Žal pa izzvene plastična in silno zanimiva Beličeva izvajanja v skoraj preostro osebno noto. I. Grickat-Virk ponovno razbira tretjo progresivno palatalizacijo (str. 87—110), kjer sicer ne pove nič novega o tem tolikokrat obravnavanem slovanskem glasoslovnem problemu, vendar pa prikaže celotni kompleks problematike in ga izpopolni z novim gradivom. Etimološki prispevek je članek I. Popovića *O slovenskim korenima bqb- i ppp- i nekim njihovim derivatima* (str. 159—171). V njem operira tudi s slovensko leksiko. Marsikaj iz njegove povezave je sprejemljivega, v celoti pa je vendarle krenil predaleč, nekatere podobnosti utegnejo biti samo slučajne. V. Babić in S. Živković razbirata primere historičnega infinitiva v srbohrvaščini, M. Ivić pa piše o prepoziciji po v srbohrvaščini. Ostali članki so po svoji problematiki manj važni za širši slovanski svet. Izpod Beličevega peresa je tudi lep članek spominu rajnega Matije Murka. V kritičnem delu je precej prostora posvečenega ljubljanskim tiskom (Stojičević, Mikuž) in Murkovim spominom. Nad 100 strani zavzema obsežna bibliografija slavističnih tiskov za vso državo za leti 1950—51.

JEZIK, Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika I, 1952. Po vzorcu beograjskega poljudno lingvističnega časopisa *Naš jezik*, sarajevskega *Pitanja savremenog književnog jezika* in skopljanskega *Makedonski jezik* je začelo tudi hrvaško filološko društvo v Zagrebu izdajati svoj dvomesečnik. V prvi številki objavlja Skok začetek svojega eseja *O jezičnoj kulturi*, S. Ivšić priobčuje svoja opažanja o pesniškem jeziku pri hrvaških avtorjih, posebno o nameščanju enklitika. S. Živković obravnava primere sedanje rabe preterita v temporalnih odvisnikih, kjer bi bil bolj na mestu dovršni prezens. M. Hraste analizira jezikovna sredstva za tvorbo stanovniških imen iz krajevnih. L. Jonke piše o pouku hrvaščine v srednjih šolah, J. Hamm pa odvarja rubriko jezikovnih pogovorov.

RAD Jugosl. Akademije, knjiga 293, Zagreb 1953, prinaša po daljšem času spet nekaj jezikovnih prispevkov. Obsežna (230 strani) študija Djure Gruborja *Aspektna značenja* je izrazito deskriptiven popis stanja aspektnega sistema v srbohrvaščini. Čeprav je razprava zaradi pretirane shematičnosti težko pregledna, vsebuje vendar tudi nekaj zanimivega gradiva o funkcijah preverb, o vlogi aspekta v posameznih glagolskih oblikah in se dotika deloma tudi nekaterih sintaktičnih posebnosti. Toda vrsta distinkcij in način njihove analize bralca preseneti. Naj v ilustracijo navedem samo kratek odstavek na str. 230, ki obravnava slovenski primer: Človek obrača, bog pa obrne. »Tom su poslovičom Slovenci izrekli himnu perfektivnom aspektu: izvršenost syega posla, to je nešto božansko, nešto što samo Bog u momentu postiže, a čovjek mu se može dovinuti samo dugotrajnom mukom i naporom. Bog samo reče: Neka bude svjetlost! I bi svjetlost. A čovjek gradi i gradi kuću dok je ne sagradi. Imperfektivnost, t. j. facientivnost je ljudska, a perfektivnost božanska.« Mislim, da takšne »lingvistične« analize ne potrebujejo komentarija. — Študija Blaža Jurišića, *Starohrvatska imena dvaju naših otoka* (str. 235—251) prinaša podrobne historične dokumentacije, da se je otok *Vrgada* nekoč imenoval tudi *Lapkat*. Obe imeni je mogoče izvajati iz lat. *Rubricata*, pri Konstantinu Porfirogenetu τὸ Λογυβρινάτον. Otok Murter (< italij. *mortaio*) pa se je v starejših hrvaških virih imenoval *Srimac*, ime, ki je večkrat izpričano v Dalmaciji, toda etimološko temno. T. Matić pa filološko in leksikalno razbira prvo redakcijo Tanclingerjevega slovarja (str. 253—280).

RADOVI *Staroslavenskog Instituta. Knjiga I, Zagreb 1952.* Odveč je razpravljati o nujnosti in potrebi, da se sčasoma izdajo v zadovoljivi obliki tudi manjši in mlajši cerkvenoslovanski teksti, ki so se ohranili na jugoslovanskem ozemlju. Zato je treba samo čestitati Staroslavenskem Institutu v Zagrebu, da je lahko pričel z uresničitvijo svoje zamisli. Prva knjiga Radova pod uredništvom V. Stefanića vsebuje uvodno študijo J. Hamma *Datiranje glagolskih tekstov*, kjer obravnava pod enotnimi vidiki paleografske posebnosti glagolice, ki morejo pričati za njeno starost. V. Stefanić objavlja *Glagolski notarski protokol iz Draguča u Istri (1595—1639)*, ki obsega 105 listin, večinoma oporok, z uvodno študijo ter besednim in imenskim kazalom. V. Mošin priobčuje *Poljičke konstitucije* iz leta 1688. Objave ustrezajo sodobnim zahtevam publiciranja filoloških tekstov in želeli bi bilo, da bi imela ta zbirka več sreče kakor poprejšnji poizkusi, pri katerih je delo po navadi že po nekaj knjigah zastalo.

SLOVO, *Časopis Staroslavenskog Instituta I, Zagreb 1952.* Pod uredništvom J. Hamma je začel v Zagrebu izhajati nov strokovni časopis za cerkvenoslovanska filološka vprašanja. Prvi zvezek je vsebinsko še nekoliko skromen. F. Grivec obravnava pomen sl. *съпрѣстолънъ*, grš. *synthronos*. J. Hamm komentira *Glose* v Radonovi Bibliji (tako imenovane Jagičeve *Glose*), za katere sodi, da so starohrvaške, nastale na kajkavskem teritoriju. F. Bulića *Iz zapamčenja* je droben memoarski prispevek. Vse, kar je datisjenega v petit, pa je razen Stefanićeve recenzije Vajsovega Misala, izpod peresa redaktorja samega. Nekateri izmed teh prispevkov so neverjetno površni (tako osmrtnica F. Ramovša, str. 45!) ali nepotrebno ostri (recenzija Gasparinijeve študije o lužiški kulturi v *Ricerche Slavistiche*). Vendar so to opravičljive začetne težave. Ako se bo časopis uveljavil in sčasoma razširil svoje področje, bo izredno koristen, saj je zagrebška slavistika že kar čudno dolgo brez svojega strokovnega glasila.

DRUGI TRUBARJEV ZBORNIK (*ob štiristoletnici slovenske knjige*), Ljubljana 1952, v redakciji M. Rupla, prinaša sorazmerno malo lingvistično zanimivega. Rajnki Fran Ramovš objavlja dve etimologiji iz Trubarjevega leksikona (str. 117—118). Besedo *plumbart* tolmači iz starejšega nemškega *Jubilumfahrt*, *ápsťrija* »upor« pa veže z nem. *laustern*. R. Nahtigal kramlja o azbučni tabeli pri Bohoriču in v kasnejših slovenskih slovnica (str. 113—116). Drugi članki so zgodovinski ter literarno in kulturnozgodovinski. Boris Zihel analizira družbenopolitične temelje naše reformacije. M. Rupel objavlja Trubarjevo korespondenco, ki se nanaša na *Formulo concordiae*, z uvodno razpravo. A. Gspan razpravlja o Trubarjevih portretih. A. Svetina o protestantizmu v Ljubljani. Poleg teh so tudi Gestrin, Stele in Melik vsak s svojega področja prispevali k poznavanju protestantske dobe.

A. BELIĆ, *Oko našeg književnog jezika. Beograd 1951.* Knjiga vsebuje po večini ponatise iz revije *Naš jezik*, deloma pa tudi druge objavljenih drobnejših prispevkov, poleg tega pa še nekaj neobjavljenih predavanj. Članki so vsebinsko porazdeljeni na šest skupin: Priroda našeg književnog jezika, Razvitak književnog jezika, Književni jezik prema pokrajinama našim, Korak unazad, Naši učitelji in Novo doba. Čeprav so vsi članki napisani čim bolj poljudno in namenjeni najširši vrsti bralcev, so vendarle zanimivi tudi za lingvista zaradi avtorjevih pogledov na srbohrvaško jezikovno skupnost in živahne aktualizacije jezikovnih problemov. Posamezni prispevki so iz različnih dob, deloma izpred vojne, deloma po osvoboditvi, tvorijo pa vendar lepo, zaključeno celoto.

HORACE G. LUNT, *Grammar of the macedonian literary language. Skopje 1952.* je po Kepeskega šolski slovnici in očrtu makedonščine v R. de Brayevem Vodiču tretja deskriptivna slovnica najmlajšega slovanskega književnega jezika. Namenjena je v prvi vrsti seveda tujcem, ki se uče makedonščine. Na približno sto straneh je avtor zajel jezikovno ogrodje s primeri sintaktične rabe oblik,

večji del knjige pa obsegajo teksti s priloženim slovarjem. Čeprav je avtor dosedanje slovnice prej pocenostavil kakor dopolnil, bo knjiga vendarle dobrodošla, pozdraviti je treba tudi drzni poizkus, da je izšla doma.

ILIJA FILIPOVSKI, *Negotinskiot govor. Filozofski fakultet na univerzitetat Skopje, Diplomski radovi, knjiga 4, Skopje 1952.* Delo nudi kratek opis fonetike in morfologije makedonskega narečja brez vsake historične in primerjalne poglobitve. Skoraj polovico drobne študije zavzemajo teksti s slovarjem. Želeti bi bilo, da bi mlada, toda agilna makedonska znanost kmalu našla globlje poglede na svoje zanimive in še skoraj nedotaknjene jezikovne probleme.

W. SCHUPPISSER, *Die Benennungen der Seide im Slavischen (Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät I der Universität Zürich)*, Zürich 1953. Mladi Dickenmannov učenec si je prvotno zamislil disertacijo o slovanski terminologiji tkanin. Zaradi obsežnosti gradiva pa se je za sedaj omejil na izraze, ki so v posameznih slovanskih jezikih v zvezi s svilo. Največ novega ve povedati o besedi *srajca*, za katero išče izvor v starem mongolskem izrazu za primitivno vrsto svile **sirgek*. Pri drugih besedah te skupine kakor bolg. sbh. *čerga*, rus. *šelk*, strus. *šida*, slov. *žida*, češ. *hedvábí* bolg. sbh. *ibrišin*, strus. *pavoloky*, juž. slov. *spila*, sl. *koprina* ne prinaša bistveno novih doneskov k etimologiji. Skrbno je zbral vsa sinonima, ugotovil njihovo starost in razširjenost, glavni poudarek disertacije pa je na kulturnohistoričnih osvetlitvah, ki daleč presegajo območje slavistike. Želeti bi bilo, da bi mladi avtor, ki je dovolj razgledan v paleontologiji in tudi v orientalistiki, svoje delo v tej smeri nadaljeval in sčasoma svojo prvotno zamisel uresničil v celoti. Saj za zgodovino besed niso kulturnohistorična raziskovanja nič manj važna kakor strogo lingvistična.

CARIN DAVIDSSON, *Der alttschechische Wittenberger Psalter und sein Verhältnis zu den mittelalterlichen deutschen Psalterübersetzungen. Publications de l'Institut slave d'Upsal. Uppsala 1952.* Literatura o Wittenberskem psalterju, za katerega so po vojni mislili, da je izgubljen, a so ga lani vendarle nepoškodovanega našli, je narasla za novo monografijo. Švedska avtorica primerja med seboj različne rokopisne redakcije psalterja in išče njihove izgubljene predloge. Po podrobni analizi leksikalnih posebnosti, po katerih se češki prevod oddaljuje od latinskega originala, sklepa, da na skupno neohranjeno predlogo čeških srednjeveških psalterjev niso vplivale cerkvenoslovanske redakcije, ampak po vsej verjetnosti Notkerjev nemški prevod psalmov v enem izmed nemških psalterjev windberško-triersko-dunajskega tipa. Izvajanja Davidssone so zelo oprezna, dokumentirana z obširnimi primerjalnim gradivom in zato sprejemljiva, čeprav celotni problem češkega prevoda še ni do kraja pojasnjen.

EINO NIEMINEN, *Beiträge zur altpolnischen Syntax. II. Annales Acad. Scient. Fennicae, Ser. B, Nr. 63, 4. Helsinki 1950.* Drugi del svojih sintaktičnih študij posveča avtor zanimivemu procesu, ki ga je poleg mnogih indoevropskih jezikov in drugih, predvsem semitskih, doživela tudi finščina. Na staropoljskem gradivu zasleduje prehod interogativnih zaimkov v relativne hipotaktične veznike. Njegovi zaključki se razlikujejo od dosedanjih mnenj. Zveze interogativov s koli se pojavijo v spomenikih prej kot sama interogativa v relativnih funkcijah in vedno bolj izpodrivajo podedovane, primarno demonstrativno-indefinitne konstrukcije tipa *jenže*. Nieminen sodi, da je med interogativom in relativom ozka psihološka zveza ter ni potrebno, da bi šel razvoj preko indefinitnih funkcij. Ne sme se pa podcenjevati tudi vpliv latinščine. Podrobno in z bogatim gradivom dokumentirana izvajanja, ki sledijo razvoju v vsakem tipu relativnega stavka posebej, ter paralelna opazovanja češkega in ruskega razvoja relativov povečujejo vrednost knjige, saj doslej ni bil v slavistiki še noben hipotaktični problem obdelan v monografiji.

GUNNAR BECH, *Zur Syntax des tschechischen Konjunktivs mit einen Anhang über den russischen Konjunktiv. Travaux du cercle linguistique de Copenhague 1951*. Avtor oporeka nekoliko logicistični razlagi modalnega sistema (delitvi na realis in irrealis), ker modi ne izražajo relacij izven teksta, ampak samo v tekstu samem. Na obilnem in skrbno izbranem češkem gradivu nakazuje svoj lastni, deskriptivni sistem slovanskih formacij z bi v smislu strukturalistične šole. Njegove analize so zgrajene na podlagi medsebojnih relacij »modalnih polj«, kakor jih sam imenuje. Kljub dodatku, v katerem avtor nakaže, kako je mogoče njegovo teorijo aplicirati tudi na ruščino, se vendar njegova izvajanja ne zde v vsakem primeru dovolj jasna in dokončno zadovoljiva. Osnove njegovega gledanja na relacije konjunktiva v glavnih in stranskih stavkih ter bogato gradivo pa bodo koristili vsakemu, ki se ukvarja s slovansko sintakso.

JURY SERECH, *Probleme der Bildung des Zahlwortes als Redeteil in den slavischen Sprachen. Lunds Universitets Arsskrift, N. F. Avd. 1, Bd. 48, Nr. 2, Lund 1952*. Monografija podrobno in obširno obravnava konkurenco kardinalnih in kolektivno-distributivnih števnikov pri ukrajinskih avtorjih ter pritegne za primerjavo tudi vse podatke, kar jih je pisec mogel zbrati o stanju in o rabi v drugih slovanskih jezikih. Sorazmerno ozki in izolirani problem, zanimiv zaradi svojstvenih pojavov pri rabi števnikov v vzhodnoslovanskih jezikih, bi bil sam po sebi komaj vreden monografske obdelave. Šerechu se je posrečilo, da je z izčrpnim nabranim gradivom iz ukrajinskih pisateljev nakazal izhodišča teh mlajših sintaktičnih posebnosti in korigiral presplošne trditve v deskriptivnih slovnica. Kompletna sintaksa slovanskih števnikov bi zahtevala seveda drugačnih delovnih metod.

JURIJ SERECH, *Participium universale im Slavischen. Libera Academia Scientiarum Ukrainensis, Slavistica, No 16, Winnipeg 1953*. Avtor razbira funkcije participialnih tvorb v ukrajiniščini ter jih primerja s sorodno rabo v slovanskih jezikih, ki so se šele kasno razvili v knjižne jezike, z beloruščino, slovaščino in deloma tudi srbsščino. Participium universale pomeni zanj particip, ki opravlja vse funkcije participa, vendar je istočasno aktiven in pasiven, sedanjski in pretekli, dovršen in nedovršen. Do neke mere ustrezajo temu ukrajinski participi na *-tyj* in *-nyj* intranzitivnih glagolov in tudi particip na *-lyj*, ki se je v ukrajiniščini na novo razvil. Razvoj teh participov si avtor zamišlja v treh etapah. Najprej so izgubili pasivnost in se je pri njih ojačil pomen rezultativnega stanja. Nato je kategorija »pasivnih« participov zajela tudi refleksiva. V tretji etapi pa je ta skupina pritegnila še participe nerefleksivnih intranzitivnih glagolov. Študija bo z vrsto opozoril koristila tudi raziskovalcu slovenske sintakse.

LINDA SADNIK, *Südosteuropäische Rätselstudien. Wiener Slav. Jahrbuch, Ergänzungsband I, Graz-Köln 1953*. Monografija graške slavistke Sadnikove bo zanimala predvsem etnografa, vendar prinaša tudi jezikoslovcu vrsto leksikalnih in semantičnih opozoril. Avtorica si je izbrala bolgarske, makedonske in deloma tudi srbske kozmološke uganke ter jih je obdelala v treh skupinah (nebo, vremenski pojavi in voda, ogenj, dim in iskre). Študija je važna za spoznavanje predstavnega sveta pri balkanskih Slovanih ter jo po metodi in načinu obdelave lahko uvrstimo med zelo dobre. Solidna jezikovna izohrazba ter trezne sodbe so obarvale avtorico jezikovnih zaletosti, ki so pri naših etnografih tako navaden pojav.

F. Bezljaj

DOPOLNILO IN OBVESTILO

ETYMA SLAVICA II

Sle. rep, rus. chvoost

Slovenska beseda se dobi tudi v shrv. z istim pomenom, polj. *rzap* pomeni »prisekan rep, štrcelj«, češ. *řap* pa »ročaj pri žlici«. Zveza z drugimi jeziki je neznana. Češ. in rus. *chvoost*, polj. *chwoost* (druge oblike in pomene gl. pri Bernekerju s. v.) so poskušali izvajati iz nem. *Quaste*, tako še Holub, Slov. etym. jaz. čl. 2 (1937) s. v. Toda Berneker 410 upravičeno to misel zavrača, ker bi bil sla. *ch-* nerazumljiv; tudi ne verjame, da bi bile sla. besede z nemško po idevr. izvoru sorodne.

Slovanski *r-* je mogel nastati iz **ur-*. Beseda *rep* je torej mogla nastati iz **urepos*. Ker besede za *rep* po Buck, Dict. of selected synonyms (Chicago 1949), 209 morejo nastati med drugim na podlagi predstave, da je *rep* nekaj, s čimer žival *maha*, je mogoče sla. besedo zvezati z gr. *ῥέπων*, impf. *ῥέπων* »biege mich, neige mich, schlage nach einer Seite aus« (Hofmann, Etym. Wb. des Griech.), ki jo vežejo z alb. *orap* »schneller Gang« in nadalje morda z lat. *repens* »nenaden, hiter«. Koren je **uerp-/*urep-*. Zlasti je pomembno, da iz tega korena izhaja tudi gr. *ῥανίς* f. »šiba« in *ῥανίζω* »šibam«. Tako bi bila beseda *rep* prvotno v zvezi s korenem, ki pomeni *mahati*. Prim. nem. *Schwanz* s *schwingen* in *Schweif* s *schweifen* (Buck, l. c.).

Ista pomenska zveza med *mahati* in *rep* nam omogoča razložiti tudi rus. itd. *chvoost*. Sla. *cho-* je nastal iz **su-*, ki je varianta začetne konsonantne skupine **ksu-*. Persson, Beiträge zur idg. Wortforschung 382 navaja za ta pojav kot primer av. *xšviwi-* »hiter«, ki je soroden z angl. *swift* »hiter«. Znano je, da se začetna skupina *ks-* menja s *sk-* in da začetni *s-* kot s *mobile* more tudi manjkati. Ker je beseda *chvoost* mogla nastati iz **suat-to-s*, bi prišli do korena **suat-* oziroma **(k)suat-*; zadnja oblika se pa more izmenjavati s **(s)kuat-* in ta je izpričana v lat. *quatō* »tresem« (pomen »tresem« je v najožji zvezi z »mahami«). Za lat. glagol je znano (gl. Walde-Hofmann II, 400), da je nastal iz **(s)kuat-* in da spada n. pr. k lit. *kutėti* »aufrütteln« in (z začetnim *s-*) k stvn. *scutlētē* »schütteln«. Izpričani sta torej obliki z začetnim *s-* in brez njega. Oblika **skuat-* je torej zelo blizu obliki **(k)suat-*, ki iz nje izvajam sla. *chvoost*. Slovenska beseda je po svoji tvorbi particip na *-to-* in identična z lat. *quassus*.

Sle. snaga

Po Miklošičevem Lex. palaeoslov. pomeni beseda v stesl. »profectus, opus, studium«; z njo je identična sle. beseda *snaga*, shrv. *snaga* v pomenu »moč«, češ. *snaha* »studium«, polj. *śnażny* »mundus, čist«. Miklošič veže besedo s skr. *snā-* »lavarie«. Zveza pa ni prepričljiva, ker sta pomena preveč oddaljena. Holub, op. c. in Brückner, Slownik etym. jęz. polsk. s. v. poskušata besedo zvezati s stesl. adverbom *snadъ* »superficie tenus, po vrhu« in vidita koren v elementu *snā-*, v *-g-* oziroma *-d-* pa sufiksia. Vendar je tudi pri tej razlagi pomenska zveza nezadovoljiva.

Besedo *snaga* izvajam iz **snōg^wā* in jo vežem z naslednjimi besedami. Gr. *νέφος* »jelenče« < **(s)neg^w-ro-s* vežejo (gl. Hofmann, op. c., s. v.) z arm. *nerk* (gen. *nerkoy*) »barva«. Najmočnejša barva je pa *rdeča* in jelen se tako more imenovati po svoji rjavordeči barvi, prim. sle. *jelen* iz kor. **cl-*, o katerem pravi Pokorny, Idg. etym. Wb. 302: »Farbwurzel mit der Bedeutung ‚rot, braun‘ bildet Tier- und Baumnamen«; ibid. 304 navaja tudi sla. besedo. Grška beseda potemtakem pomeni »barvast, rdečkast«; *rdeča* barva je pa tudi najbolj *pisana*.

Pred začetnim *n-* v **neg^w-* je pa mogel stati *s-*, tako da pridemo do prvotne oblike **sne^w-* »rdeč, pisan«. Če je bil v bazi **seneg^w-* naglašen prvi zlog, je nastala oblika **se^wg^w-/s^wg^w-*. To zadnjo obliko vidim v het. *šanku-*, ki ga Friedrich, Heth. Wb. s. v. prevaja (sicer z dvema vprašajema) z »bunt«, torej »pisan«.

S to het. besedo vežem še nerazloženo lat. besedo *sanguis* »kri«: v raznih jezikih se namreč kri imenuje po tem, da je rdeča (Buck, op. c. 206), n. pr. skr. *rudhira-*.

Poleg stopnje **snegw-* si moremo zamisliti tudi prevojno stopnjo **snögw-* in to vidim v sla. *snaga*. Prvotni pomen te besede je torej bil »pisane barve, pestrost«. Znano pa je, da je »rdeče, pisano« sinonim za »lepo«, prim. rus. *krasnyj* »rdeč« s *krasitb* »barvati, krasiti«. Tako je razumljiv pomen »mundities, ornatu«, ki ga Miklošič navaja za slovenščino po Megiserju. Pomen »lepota« pa prehaja tudi v pomen »snažnost«, kakor ga ima sle. beseda. Shrv. pomen »moč« je razumljiv iz dejstva, da velja za lepega človeka pogosto *močen* človek. Z močjo je nadalje v zvezi pomen »prizadevanje«: tega ima beseda v češčini.

RÉSUMÉ. — Slov. (etc.) *rep* »queue« remonte à la racine i.-e. **rep-* de laquelle sont sortis gr. *ῥέπω* »pencher«, *ῥατίς* »bague«, *ῥατίζω* »frapper avec une baguette«, alb. *orap* »marche rapide, course« et peut-être aussi lat. *repens* »soudain«. La notion qui est à la base des mots désignant la queue, est en effet celle de »swinging motion« selon Buck, Dict. of selected synonyms 209. D'une manière analogue, on expliquera russe (etc.) *chvost* »queue« par **(k)svat-to-s*. Puisque *ksy-* alterne avec *sky-* (Persson, Beitr. 382), **(k)svat-* est identique au thème du verbe lat. *qualiō* »secouer« < **(s)kva-* (cf. Walde-Hofmann s. v.), et *chvost* reproduit exactement le participe lat. *quassus*.

Slov. *snaga* »propreté« peut être ramené à i.-e. **snögwā*. La »base« **senegw-* pouvait aboutir ou à **seṅgw-/seṅgw-* »rouge, bariolé« (à la dernière forme remontant hitt. *šanku-* »bariolé« et lat. *sanguis*) ou à **snegw-* (d'où gr. *νεβρός* »faon, jeune biche«, arm. *nerk* »couleur«) et **snögw-* (d'où *snaga*). La notion »couleur rouge, bariolée« passe aux notions »beauté, propreté, force« attestées dans divers mots slaves cités par Miklosich, Lex. palaeoslov. s. v. *snaga*.

M. Grošelj

SPOROČILO UREDNIŠTVA

Uredništvo SR čuti dolžnost, da obrazloži svojim naročnikom razloge, zakaj je nastala v izhajanju našega časopisa tako občutna vrzel in zakaj so morali kar tri leta čakati na pričujoči zvezek. — Že pri zadnjem letniku (IV, 1951) se je pokazalo, da tiskarna spriču pomanjkanja črkovnega materiala za jezikoslovne razprave ne bo mogla več ustreči našim željam. Zato je bilo potrebno misliti na nabavo novih tiskovnih znakov. Prizadevanje v tej smeri pa je kljub vsestranskim naporom uspelo šele proti koncu leta 1953. Pri tem je pokazal ravnatelj Triglavske tiskarne Filip Kalan veliko razumevanje za naše potrebe in s prijateljsko naklonjenostjo preskrbel tiskarni, kar smo želeli. Vendar s tem še ni bilo vse opravljeno. Nove matrice je bilo potrebno opremiti s posebnimi lingvističnimi znaki. V tem pogledu je storil reviji s svojo požrtvovalnostjo veliko uslugo Tone Pečan.

Letošnji letnik prinaša članke, ki so bili povečini oddani uredništvu že leta 1952. Dobrišen del jezikoslovnih razprav je pregledal že prof. Fran Ramovš in nekaj mesecev pred svojo smrtjo tudi prispeval v revijo svoj poslednji spis »O splošnih slovenskih pojavih pri protezi in hiatu«. Njegova nenadna smrt je pomenila za uredništvo globok in boleč udarec. Izguba tako plemenite in za naše znanstveno delo tako vnete osebnosti je hudo prizadela naše načrte. Na srečo je za pokojnikom prevzel urejanje jezikoslovnega oddelka profesor Rajko Nahtigal.

V prihodnjem letu bo uredništvo obnovilo svoj prejšnji način izhajanja revije, in sicer po polletnih snopičih. Časopisu bo priključeno posebno glasilo Lingvističnega krožka na naši filozofski fakulteti z naslovom »Linguistica«; prinašalo bo razprave iz splošnega in primerjalnega indoevropskega jezikoslovja.

Ob koncu se uredništvo kar najtopleje zahvaljuje za izdatno denarno subvencijo za pričujoči letnik Svetu za prosveto in kulturo LRS in Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani.

V Ljubljani, 16. decembra 1954.

Uredništvo

KNJIZNA POROČILA IN OCENE

Ivan Prijatelj: Izbrani eseji in razprave (<i>Anton Ocvirk</i>)	359
Matija Murko: Tragom srpsko-hrvatske narodne epike (<i>F. Bezljaj</i>)	365
Mirko Deanović: Anciens contacts entre la France et Raguse (<i>R. Maixner</i>)	368
W. J. Entwistle & W. A. Morison: Russian & The slavonic languages (<i>J. Ellis</i>)	370
Rudolf Badjura: Ljudska geografija (<i>F. Bezljaj</i>)	374
Carinthia I, 1950 (<i>F. Bezljaj</i>)	392
Gunter Glauert: Deutsche und slovenische Hof- und Geländennamen in Be- reich der Wasserscheide zwischen Drau, Sann und Save (<i>F. Bezljaj</i>)...	398
Dŕlo Františka Lad. Čelakovského (<i>Francè Bernik</i>)	402

*

Drobna poročila (Prispeval <i>Francè Bezljaj</i>)	407
Dopolnilo in obvestilo. M. Grošelj: <i>Etyma slavica II</i>	423
Sporočilo uredništva	424

REVUE DE SLAVISTIQUE

Publiée par

la Société de Slavistique de Ljubljana
l'Institut linguistique de l'Académie slovène
l'Institut de littérature de l'Académie slovène

Rédacteurs: RAJKO NAHTIGAL, ANTON OCVRK, JOSIP VIDMAR

Prière d'adresser les manuscrits à M. ANTON OCVRK, Murnikova 24, Ljubljana

Les abonnements et les réclamations sont reçus par la Državna založba

Imprimé par la Triglavská tiskarna, Ljubljana

